

پروفیسر مستہ فائزہ ملی

ریگرہکانی

بہرپر سیاریتی تاوانکاری

لہ شریعتی فیسلامی و یاسا سزاییہ عمرہ بیہ کاندہ

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

ومرگیپرائی: عمر علی غفور

رنگره کانی بهر پرسیار تینی تاوانکاری
له شهر یعتی ئیسلامی و یاسا سزاییه
عه ره بیه کاندایه

دەزگای چاپ و بالوکرنهوهی

رۆژهه‌لات

خاومنی ئیمتیاز

کهزآل رهفیق

سه‌رنه‌وسه‌ر

حه‌سه‌نی ده‌شه‌نهر

rojhalatpress@yahoo.com

0750 444 09 96

هه‌ولێر- (١٠٠) مه‌تری، ریزی شه‌قامی کارگی دهرمانی ئاوه‌لمیدیکا

رِیگره کانی

به رپر سیاریتی تاوانکاری

له شه ریه تی ئیسلامی و یاسا سزاییه عه ره بیه کاندای

نووسینی

دکتور مصطفی زهلمی

وه رگیپانی

عومەر عه لی غه فوور

چاپکراوه

کۆنهرهه می دکتۆر مستهفا زهلمی له شهريعهت و ياسادا

پرۆژهی وهرگيرانی
کۆنهرهه می دکتۆر مستهفا زهلمی له
شهريعهت و ياسادا

سه ره رشتیاری پرۆژه
رێدار ره ئوف نه حمه د

به پیتی گرتبه سستی وازۆکراو له
به روارى ۲۰۱۴/۹/۱۷ له نیتوان
لايه نى يه كه م: به رێز دکتۆر
مصطفى زهلمی كه له برى ئه و
به رێز مسعود مصطفى زهلمی
واژۆی كردوه.

لايه نى بووه م: ده زگای چاپ و
بلاوكرينه وهى رۆژه لات كه
به رێز حه سه نى دانیشغه پ وازۆی
كردوه.

مافى وه رگيرانى ئه م به ره مانه
بۆ زمانى كوردی و چاپكردنیا
به پیتی ئه و خالانى له
گرتبه سستی كه دا له سه رى
رێكه وتوون، دراوون به ده زگای
چاپ و بلاوكرينه وهى رۆژه لات.

موانع المسؤولية الجنائية

في الشريعة الإسلامية والتشريعات الجزائية العربية

رێگره كانی به ره رسياریتی تاوانکاری

له شهريعهتی ئیسلامی و ياسا سزاییه عه ره بیه كاند

نویسینی : دکتۆر مصطفى زهلمی

وهرگيرانی : عومەر عه لی غه فوور

پیداچوونهوه : توفیق كه ریم

نه خسته سزای : جمعه صديق كاكه

نۆرمی چاپ : چاپی يه كه م ۲۰۱۷

نرخى ههر يیست و شه ش به رگ

۲۵۰.۰۰۰ دینار

له به رنۆمه رايه تی گشتی کتیبخانه گشتیه كان ژمارهی سپاردنی (۷۴۴) سالی ۲۰۱۶ ی پیندراوه

(رَفَعَ الْقَلَمَ عَنْ ثَلَاثَةٍ : عَنِ الْمَجْنُونِ الْمَغْلُوبِ
عَلَى عَقْلِهِ حَتَّى يَبْرَأَ ، وَ عَنِ النَّائِمِ حَتَّى
يَسْتَيْقِظَ ، وَ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَخْتَلِمَ)

الحديث الشريف

ناوهرۆك

- پېشهكۈ ۹
- بەشېك وەك دەسپېك ۱۳
- رېگەر (المانع) ۱۳
- بەشى يەكەم ۴۵
- رېگەر كەسىپ نەئىرادىيەكان ۴۵
- بەشى يەكەم: شېتى (يان نەخۇشى نەقلى) ۴۷
- باسى يەكەم: كارىگەرى شېتى لە بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە شەرىعەتى ئىسلامىدا ۴۸
- باسى دووهم: كارىگەرى شېتى لە بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە ياساى سزلكانى ولاتانى
- عەرەبىدا ۶۷
- بەشى دووهم: كارىگەرى چكولەى لە بەرپرسىيارىتتى جىنائىدا ۸۵
- باسى يەكەم: تەمەنجووكى و بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە شەرىعەتى ئىسلامىدا ۸۵
- لقى يەكەم: بەرپرسىيارىتتى چكولەى نەفام (الصغير الغير ممين) ۸۵
- لقى دووهم: قۇتاغى قامكرىن و دەرەككرىنى لاواز ۹۱
- باسى دووهم: چكولەى و بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە ياسادا ۱۰۴
- لقى يەكەم: چكولەى و بەرپرسىيارىتتى لە ياسا ناعەرەبىيەكاندا ۱۰۵
- لقى دووهم: چكولەى و بەرپرسىيارىتتى سزلى لە ياسا عەرەبىيەكاندا ۱۰۸
- بەشى دووهم ۱۲۷
- رېگەر كەسىپ نەئىرادىيەكان ۱۲۷
- باسى يەكەم: سەرخۇشى و بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە شەرىعەتى ئىسلامىدا ۱۳۰
- باسى دووهم: سەرخۇشى و بەرپرسىيارىتتى جىنائى لە ياسا عەرەبىيەكاندا ۱۵۹
- بەشى سېئەم ۱۸۳
- رېگەر دەرەككىيە كارىگەرەكان لەسەر نەئىرادە ۱۸۳

۱۸۶.....	بهشی یه کم: ژورلیکرن و کاریگری له شهریهتی ئیسلامی و یاسادا
۱۸۶.....	باسی یه کم: ژورلیکرن و بهرپرسیارێتی جینائی له شهریهتی ئیسلامیدا
۲۳۶.....	باسی نووهم: ژورلیکرن و بهرپرسیارێتی جینائی له یاسادا
۲۵۶.....	بهشی نووهم: زهرورهت و بهرپرسیارێتی جینائی له شهریهت و یاسادا
۲۵۹.....	باسی یه کم: زهرورهت و بهرپرسیارێتی له شهریهتی ئیسلامیدا
۲۹۷.....	باسی نووهم: زهرورهت و بهرپرسیارێتی جینائی له یاسادا
۳۱۶.....	باسی سێیهم: زهرورهت و کاره پزیشکیهکان
۳۵۱.....	سهراوهکان

پيشكى

سوپاس بۇ خۇي بەبەزەبى بەبەندەكانى كه ئەفەرموى ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۱). درود و سلاو لەسەر خاوەن پەيامەك كه هەركات لەنتوان دوو شتدا سەرپشك كرابى ئاسانەكه يانى هەلبژاردو بەق مەرجهى گوناح نەبووى^(۲)، هەروەها لەسەر ئال و یاوەرانی كه رێگه‌ی راستى و ئایندەیان بۆ تەخت كردین.

پاشان، سەربارى تووشبوونم بە نەخۆشیی دل، چى لە توانامدا بوو كردم لە پێناو پيشكه‌شكرنى ئەم كۆششە لەخۆبوردوانە بە بۆ مامۆستا هاوڕێكانم و برا و رۆلە قوتابىبەكانم لە كۆلیژەكانى ياسا و شەرىعت.

لەو شتانه‌ی پالەنەر بوون بۆ بەراوردكردن لەنتوان شەرىعتى ئىسلامى و ياسا سزایی (جەزائى) بە عەرەبىبەكان لە بابەتى رێگرەكانى بەرپرسىيارىتى تاوانكارانە (جینائى) ئەمانە بوون:

۱- ياسا و شەرىعتى ئىسلامى جوتەى بەكن و تەنها نەزانیى مەژۆ لێكى جیا كەردنەتەو، كاتى ئالای ئەم ئوممەتە بەسەر چواریه‌كى سەرزەویدا دەشەكایەو، ئەو دوانە بەك بوون.

۲- بۆ گێژانەوێ ئەو پەيوەندییەى رابردوو دەخوایى گەنگى بە بەراوردكردنیان بەرێ لە سەرجه‌م مادە مەنەجیە بپارێرداوەكان لە كۆلیژەكانى

^(۱) سورة الانعام: ۱۵۲.

^(۲) عن عروة بن الزبير قال حدثنا عائشة زوج النبي ﷺ (ما خير رسول الله ﷺ بين امرين الا اخذ ليسرهما ما لم يكن لهما).
لخرجه البخاري: ۲۳/۴ في الادب المفرد برقم ۲۷۴ ومسلم: ۸۰/۷.

ياسا و شريعت و تويزينه وه ګان و نامه ګاني خوښدنې بالا، به لام نابي ته نيا له لقه ګاني ياساي تايبه تدا کورت بکړي ته وه، له بهر نه وه ي قورثاني پيروز ده ستوره بؤ کومه لګه ي مړوفايه تي، له بهر نه وه په يوه ندي به لقه ګاني ياساي گشتيه وه به هيز تره، بهرپرسياريتي ته م به راورد کړدنه يش ده که ويته نه ستوي ماموستايان.

۳- به و شپوه يه ي له قورثاندا هاتوه ثاين و شريعت جياوازن، چونکه ثاين عه قیده و عبياده ته، شريعت سيستم و ثيانه، ثاين ژياني دواپوز ريک ده خا، به لام شريعت ژياني دنيا.

ثاين له نيو سهرجه م نوممه ته کاندا و په يامه ګاني ثاسماندا هاوبه شه وه ک خوا نه فهرموي: ﴿لَکُلٌّ جَعَلْنَا مِنْکُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا﴾^(۱).

۴- قورثان ده ستوريکي نه مره، نه رکي ده ستور نه خشه پيژي و پلاندانانه بؤ رييازي ژيان له پتي کومه لي رييساي گشتيه وه، هروها ناراسته کړدنې عه قلې پسپوپانه بؤ گيړانه وه ي جوز ثياته کان بؤ نه و رييسا گشتيانه به گويړه ي خواسته ګاني ژيان.

۵- ياسا ته نها پياده کړدنې ده قه ګاني شريعت نيه، به لکو کومه لي رييسايه له و ده قانه و له واقعي ژيان و پيداويستيه شارستانيه ګاني ه لده گوزرين، به و مهرجه ي له ګه ل ده قه راشکاوه ګاني ده ستوري خوادا ليک نه دا، که چوارچپوه يه کي له ره وشت بؤ ساز کړدوين و فرماني به عه قلې به شري کړدوه به گويړه ي نه وه ي خواسته ګاني ژيان ليي ده خوازن بجوليته وه، تا ه موو تاکيک پشکي خوي له دنيا وه ريکړي وه ک خوا ده فهرموي ﴿وَلَا تَنسَ نَصِيْبَكَ مِنَ الدُّنْيَا﴾^(۲)، به و مهرجه ي نه و جوله يه به و چوارچپوه يه به سترابيته وه.

۶- پيشيناني چاک (سه له في سالح) له فيقواناني هاوه لان و شوينکه وتوان و پيشه واياني فيقه، سامانيکي به نر خيان بؤ به جي هيشتووين، که نه ګر وه بهر به يتري ته واوي ولاتاني دنيا خه ني ده کا، (نه و سامانه) وه ک کانزاي زيړه که

^(۱) سورة المائدة: ۴۸.

^(۲) سورة القصص: ۷۷.

—|بېشمى|—

دەرھېنانى پالڦته كەي پېويستى به دەستى شارهزا و عەقلى پېگە يشتوو و زەنھىتى خالى له ھەر دەمارگىريه كى مەزەبى يان تائيفى ھەيە.

۷- فيقھى ئىسلام ئەگرچى گەنجىنەيە كى لەبن نەھاتوو و سەرچاوەيە كى دەولە مەندە كە شارستانىتى مرقايەتى چەندە پەرە بسىنى لىي بېنياز نابى، بەلام پېويستى به سەرلەنوى نووسىنەو ھەيە تا راى زالى فيقوانان جەموجۆر بكړى، بەبى خۆبەستنهو به مەزەبىكى ديارىكراو ھە.

۸- بەرپرسيارىتېي ئەم ئەركە دەكەوتنە ستوى سەرانى دەولە تانى ئىسلامى بەشپو ھەيە كى گشتى و سەران و پاشايانى دەولە تانى عەرەبى بەشپو ھەيە كى تايبەت، لەبەرئەو ھى عەرەب ئوممەت كە خوا لەنئو ئادەمىزادەكان ھەلپىژاردو ھى بۆ بلاكردنەو ھى پەيامەكەي لەسەر ھەسارەي زەوى، ھەر دلسۆزىك ئومىدى پتەوى ھەيە كە رۆژىك بى ئەو خەونە بېتەدى.

بەشېك وەك دەسېيك

رېځگر (المانع)

وەسفىكى ديارى رېځخراوہ رېگہ لہوہ دەگرئ حوكم لہ هؤى حوكمەكە بکەوېتەوہ .

جۆرمكانى رېځگر

رېځگر لەبەر چەندىن (ئىعتىبار) و لە چەندىن رووى جىاوازەوہ بۇ چەند جۆرئىك دابەش دەبى، لەوانە:

لەپرووى ئەوہى پېئوہى پەيوہستە: يان رېځگرە لە حوكم يان رېځگرە لە هؤ. رېځگر لە حوكم: ئەوہىە كارىگەرى لەسەر ئەسلى هؤى حوكمەكە نىە، بەلكو لەگەلى تېك دەگىرئ و پېئشى دەخرئ، ئەوېش لە روانگەى رېئسائ: {اذا تعارض المانع والمقتضى يقدم المانع} ^(۱) (واتە: ئەگەر رېځگر و بخواز تېك گىران رېځگر پېئش دەخرئ)، لەبەرئەوہى رېځگر حېكمەتېكى تېدايە ئەگەر پېئش بخواز (هؤكە) نەخرئ ئەو حېكمەتە لەكېس دەچى، بۇ نموونە ئەگەر باوكېك بەئەنقەست و بەدەستدرېئى كۆرەكەى خؤى كوشت، كوشتن هؤىەكە تۆلەى شەرىى (قىساس) دەخوازئ،

^(۱) ۴۶ لہ گوڤلى: (الاحكام العلية) و رېئسائ ۴۵.

باوکایه تیش ریگره له کوشتنه وه، حیکمه تی ریگرته کهیش نه وهیه: نه وهی باوک هژی بوونی کوپه کهیه ده خوازنی کوپه که نه بیته هژی که بۆ له ناو بردنی نهو.

ریگر له هژی: نه وهیه نه سلی حه قیقه ته که ی پوچه ل ده کاته وه به شیوه یه که له هژی راسته قینه وه ده یگورپی بۆ هژی وینه یی (صوری)، به وه کاریگه ریه کی کرداری نامینی تا حوکی لی بکه ویتته وه، وه که کوشتن له حاله تی بهرگریکردن له خو یان له ناموس (عیرن) یان له مال، که مافی ره وای بهرگری له خو کردن کرده وه که له سیفه ته تاوانکارانه که ی داده پنی و له شهرع و یاسادا ده یگورپی بۆ ریپیدراو (موباح)، به وهیش تاوانه که روکنه شهریه که ی نامینی. خوای گه وره نه فره رموی: ﴿فَمَنْ اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَىٰ عَلَيْكُمْ﴾^(۱). یاسایش ده لی: { لا جریمه اذا وقع الفعل استعمالاً لحق الدفاع الشرعي }^(۲) (واته: تاوان نیه نه گه کرده وه که وه که به کارهیتانی مافی بهرگریکردنی شهرعی بوو).

له رووی عوزیوونیه وه: یان عوزی که سزا سووک ده کا (سزا سووکیته) یان سزاکه ناهیلی (سزا ره وین)^(۳).

عوزی سووکی (العذر المخفف): نه وهیه سزاکه به ته وای ناخات، به لکو ده یگورپی بۆ سزایه کی سووکت، که به زوری له ره گه زی نهو سزایه یه بۆ تاوانه که بریار دراوه، له م حاله ته دا عوزه که به ریگر له بهرپرسیاریتی جینائی دانانری و ناوانانی به ریگر له سه ر ریتیچوون (تجون) بنیات نراوه، له و رووه وه ریگره له نه سلی سزای ته واو. نه گه ر شیان ناته واو (ناقص الاهلیه) تاوانیکی نه جامدا که سزایه کی دیاریکراوی هیه، سزاکه سووک ده کری به پاده یه که له گه ل مه ترسیداریی تاوانه که و بارودوخی تاوانکاردا بگونجی. خو نه گه ر سزاکه قابیل به به شبهه شکردن نه بوو وه که سزای له سیداره دان بۆ سزایه کتر له ره گه زیکتر سووک ده کری. له شهریه تی ئیسلامیدا باوکایه تی ریگره له

^(۱) سورة البقرة: ۱۹۴.

^(۲) م ۴۲ له یاسای سزگانی عیرقی و م ۲۹ ی نورینی و م ۷ ی لیبی.

^(۳) م ۱۲۸ ی یاسای سزگانی عیرقی ده لی: (عوزه کان یان نه مه تاله سزیه خشن یان سزا سووکیتن، عوزیش ته نه ا له بار نه دا ده یی که یاسا دیاریان ده کا).

| رنګر (المفع) |

قيساس، به لّام رنګر نيه له سزاداني باوكه بكوږه كه به سزايه كي ته ميکارانه (ته عزيزي) وهك چه پسرکړدن.

عوزي ببه خش (العذر المعفي): عوزي ببه خش له سزا، له سهر بنچينه ي نه بووني پايه يه كه له پايه گاني تاوانه كه داده مه زړي، وهك نه وه ي تاوانكار دهرک و فام يان ئيراده ي نازادي له ده ست دابي، له م حاله ته دا روكنه مه عنه ويه كه ي تاوانه كه (واته قه سدي جينائي) ناميني، به وه يش تاوانكار له پووي جينائي به وه ليپرسينه وه ي له تهك ناكړي.

له پووي مه ودايه وه: رنګر دابهش ده بي بۆ رنګر له سهره تاوه و به به رده وامي + رنګر به به رده وامي.

رنګر له سهره تاوه و به به رده وامي: وهك نه وه ي له کاتي نه نجامداني تاوانه كه دا شيت بووي، نه وه هر له سهره تاوه و به به رده وامي رنګره له به پرسياريتي جينائي، نه گهر پاش نه نجامداني تاوانه كه هوش هاته وه سهر خوي له پووي جينائي به لي ناپرسرېته وه، له به رنه وه ي کاتي نه نجامداني تاوانه كه سهنګي مه چه كه و عوزره كه به به رده وامي رنګر ده بي. به هه مان شتوه مندالي نه فام نه گهر له کاتي نه بووني فامدا تاوانيكي كرد و پاشان پيگه يشت، له پووي جينائي به له سهر نه وه ي له کاتي نه بووني فامدا نه نجامي داوه لي ي ناپرسرېته وه.

رنګر به به رده وامي نه كه له سهره تاوه: وهك شيت بووني له ناکاو پاش نه نجامداني تاوانه كه، هر كه س تاوانيک نه نجام بدات له بارېكدا له شياني ته واو بۆ به پرسياريتي جينائي به هره دار بي و پاشان شيت بووني به سهر دا بي، نه وه نابيته رنګر له ليپرسينه وه له ورووه وه تاواني نه نجام داوه، به به لگه ي نه وه ي نه گهر بهر له مردني به هوش هاته وه ليپرسينه وه ي له گهل ده کړي، به لّام نه گهر شيت به كه ي به رده وام بوو نه وا ده بيته رنګر له به رده وامبوون له ريوشوينه جينائي به کان و جيبه جيکړدني حوکه مه كه ي، به لّام نه م شيت بوونه پاشناسه وار (نه سري ره جعي) نيه و هرکات رنګره كه نه ما ليپرسينه وه ي له گهل ده کړي.

له پووي سروشتي رنګره كه وه: يان خودي به يان سهره آداو.

رێگری خودی (المانع الذاتي): وەك چكۆلهی (الصفر)، كه وهسفیكه له تهك هاتنه دنیای منداڵه كەدا له دایك ده بێ و بەردەوام ده بێ تا ده گاته ته مه نی پێگه یشتن. له جیاكه ره وه كانی ئه وه یه به دانیاییه وه به شینه یی نامینی ئه گهر بچو كه كه ژیا تا ده گاته ته مه نی پێگه یشتن و هیچ به ریه ست (رێگر) یکی نه هاته پێ، هه ره ها رێگری هۆیه و ئه گهر پێش فامکردن تاوانیکی ئه نجام دا، تاوانه كه به ته واو دانانێ له بهر ئه وه ی روكنه مه عنه ویه كه ی تیدا نیه (مه به ست نیه تی تاوانکردن یا خود قه سدی جینائییه). ئه گهریش پێگه یشت له سه ره ئه و شتانه ی له كاتی له ده ستدانی ئه هلیه ت (واته شیان) دا ئه نجامی داو ن لیتی ناپرسریته وه و رێسای: {اذا زال المانع عاد الممنوع} (ئه گهر رێگره كه نه ما قه ده غه كه ده گهریته وه)^(۱) ی به سه ردا پیاده ناکرێ، چونكه له كاتی په یدابوونی هۆكه به ته واوی پیاده ده كرێ.

رێگری سه ره ئاوا (المانع العرضي): ئه وه یه له كاتی له دایك بووندا به كه سه كه نه بووه وەك ئه و شیتیه ی له قوناغیک له قوناغە كانی ژانییدا تووشی ده بێ. ئه گهر له كاتێكدا شیت بوو تاوانیکی ئه نجام دا ده بێته رێگر به شیوه یه کی به رده وام با پاش ئه نجامدانیشی نه مینی له بهر ئه وه ی رێگر بووه له هۆكه و به ته واوی په یدا نه بووه. به لām ئه گهر بهر له شیتبوونه كه ئه نجامی بدا و شیان ته واو بوو، پاشان شیت بوو، ئه وا تا ئه و كاته ی شیت بێ به رده وامی لێ پرسینه وه و جێبه جێکردنی حوكمه كه ی ده پچرێ.

به لām ئه گهر له شیتیه كه ی چاك بوویه وه و نه ما جارێكیتر لیتی ده پرسریته وه، له بهر ئه وه ی تاوانه كه به ته واوی بووه و رێسای (ئه گهر رێگره كه نه ما قه ده غه كه ده گهریته وه) ی به سه ردا پیاده ده كرێ.

له پووی مه ودا ی کاریگهریه وه: بۆ رێگری قه تیسکار و رێگری تێپه ر دابهش ده بێ. **رێگری قه تیسکار (المانع القاص):** ئه وه یه کاریگهریه کی ته نیا بۆ ئه و كه سه یه ئه م وه سفه ی پێ په یدا بووه و كه سیتەر سوودی لێ نابینی، وەك شیتی و چكۆله یی

^(۱) م ۲۴ له گوێزێ: (الاحكام العلیه) و رێسای (۲۵).

| رنګر (المانع) |

و نه وهی له حوکمیاندايه، جا نه ګر پياوړيکي بالقي ژير و ه لېژير له ګل مندالتيکي نه قام يان شيتيک تاوانتيکي - بق نمونه دزي نه نجام دا، نه و پياوه که سوود له عوزي شريکه دزيه که ي ورنناګري له بهر نه وهی و ه سفيکي که سي (شه خسي) به و جګه له و که سي پتي ه ستاوه که ستر سوودي لي نابيني، جا چ نه و که ستره بګر بي يان شريک بي يان يارمه تيدهر بي له نه نجامداني تاوانه که دا.

ريګري تيپه (المانع المتعدي): نه وهی ه موو نه وانه سوودي لي ده بينن که له ګل بګر نه سليه که دا به شدارييان له پرؤسه که دا کردوه، و ه مافي به رګريګردي شهرعي. ه رکه س ژيان يان ناموس ياخود مالي روويه پووي ده ستريزي ده سته ويه خه و دنيا بينه وه و ده ستريزکار بګوړي، به و مارجي سنووي به رګريګردي شهرعي تينه په پاندي و له وه دا که ستر به شداري کردبي، نه و که ستره يش له عوزره که سوود مند ده بي و نه له پووي جينائي و نه له پووي مه د نه وه لي ناپرسرېته وه، له بهر نه وهی مافي به رګريګردي شهرعي له هوکاني رتييدان بق ه موو که س.

وهک ريسايه کی گشتي ده کړي بګوړي:

ريګر نه ګر و ه سفيک بوو به ستر ابوو به که سي بګر وه، بق که ستر، له بګر يان شريک ياخود هر به شداريکيتر سوودي نابي، به لام نه ګر په يوه ندي به کرداره که وه ه بوو سوود به که ستر ده ګه يني.

هه له

هه له (الخطأ) تيګداني نه رکيکي شهرعي يان ياساييه له باريګدا تيګدهره که به وه بزاني. هه له بووني ئيدراک (قام) ده خوازي، له بهر نه وهی له دوو ره ګز پيکدي: مادي (بابه تي) که تيګداني نه رکه که يه + مه عنه وي (شه خسي) که بريتيه له ئيدراک (قام). ده ستريزي (التعدي) پتويستي به بووني ره ګزه مه عنه ويه که نيه، بق به ديهاتني ته نيا نه وه ننده به سه کاريکي ناپه وای زيان به خش بي، به چاوپوشين له شياني بګر وه کی.

له م روانگه وه په یوه نندی لوزیکي نټوان هه له و ده ستریزې بریتیه له په یوه نندی گشتی و تایه تی ره ها (العموم و الخصوص المطلق) به گویره ی به دیهاتن، هرکات هه له به دیهات ده ستریزې به دیدی، به لام پیچه وانه که ی به ته وای وانیه، چونکه هه موو کرده وه یه کی زیانه خش که له دهستی که سیتی نه شیواو بکه ویته وه به هه له داده نری، له به رنه وه ی هه له له سر ټیدراک ده وه سستی، له فیهی ټیسلامیدا له هرکوی وشه ی ده ستریزې هات مه به ست پیی کاری ناره وای زیانه خشه، جا ټاخو بکه ره که ی مه به سستی بووی زیان به که سیتر بگه یه نی یان نا، هه روه ها ټاخو شیان ته وای یان ناته وای یان نه شیواو بووی.

بهر پر سیاریتی

بهر پر سیاریتی که سیک نه وه یه، ټوبالی ره فتاره ناره واکانی ده که ویته نه ستو، ره فتاره کانیش ناره واه دهن نه گهر پیچه وانه ی واجبیکی شهرعی یان یاسایی بی، هه روه ها پیچه وانه یان ده بی نه گهر به بی پاساو زیانیان به که سیتر گه یاند، زیانگه یاندیش به که سیتر به بی پاساو هه له یان ده ستریزیه.

بهر پر سیاریتی نه دمی و یاسایی

بهر پر سیاریتی نه دمی (ره وشتی): هه سترکونی که سیک به تاوان له به رده م خوادا نه گهر باوه پی به خوا هه بی، یان له به رده م ویزدانیدا نه گهر باوه پی به خوا نه بی، نه ویش له نه نجامی کردن یان نه کردنی کرده وه یه که نه ده بوو واکا و بنچینه که ی ده رچونه له ریساکانی نه خلاق.

بهر پر سیاریتی یاسایی: نه وه یه که سیک ټوبالی ده رچوونی له ریساکانی یاسا بگریته نه ستو.

بهر پر سیاریتی جینائی و بهر پر سیاریتی مه دنی که له جوړه کانی بهر پر سیاریتی یاساین.

بهر پر سیاریتی جینائی نه وه یه مرؤ ټوبالی نه و کاره ی دهیکا یان نایکا و زیان به به رزه وه نندی گشتی کومه لکه ده که یه نی، ده گریته نه ستو.

به پرسياريتي مدهني ته و په مړوځ نوبالي ته و کاره ی کردويه تي يان نه يکروه و زيان به تاکنک يان چنه تاکنکی دياریکراو ده گه يه ني، ده که ويته ته ستو.
به پرسياريتي گريه ندانه (عه قدي) و که مته رخه می له جوړه کانی به پرسياريتي مدهني.

به پرسياريتي عه قدي ته نجامی تیکدانی پابه ندي کی گريه ندانه يه.
به پرسياريتي که مته رخه می (المسؤولية التقصيرية) له تیکدانی پابه ندي کی شهرعی يان ياسای به رانبر ته و يتر په يدا ده بی.

به پرسياريتي مدهني به رانبر به زه مانکردنه له فيقهی ئيسلاميدا، هوکانی زه مانکردنیش سيانن گريه نديک و ده ستیک و فو تاندنيک^(۱).

به پرسياريتي مدهني له فيقهی خوړئاوایي^(۲) و ته و ياسايانه ی له ژير کاريگريدان^(۳) له سر سي ره گه زده وده ستی که بریتين له: هه له + زيان + په يوه نديی هو یی له نيوان هو که و زيانه که دا.

به پرسياريتي مدهني له فيقهی ئيسلامی و ته و ياسايانه ی له ژير کاريگريدان^(۴) به هه مان شيوه ره گه زه کانی سيانن، که بریتين له: کاری ناپه و + زيان + په يوه نديی هو یی.

به پرسياريتي وقهرزاري

زور له شروقه کارانی ياسا پييان وابو ته م دوانه له ره گه زه کانی پابه ندين، ته م پيش هه له يه کی شايعه و زاده ی قولنه بوونه و په له په يوه نديی نيوان ته وانه له گه ل پابه ندي.

^(۱) قولد ابن رجب (عبد الرحمن بن رجب الحنبلي ت ۷۹۵ هـ)، لقاعده ۸۹.

^(۲) له ياسای فهرسيدا سهارمت به به پرسياريتي عه قدي، هه روهها سهارمت به به پرسياريتي عه قدي م ۱۳۸۲-۱۳۸۶.

^(۳) ياسای ميسری م ۱۶۳، و سوري ۱۶۴، ولويناني م ۱۳۲.

^(۴) مدهني عيرقی سهارمت به به پرسياريتي عه قدي م ۱۶۸-۱۷۶ و که مته رخه می م ۱۸۶-۲۲۴.

پابه ندي گرتنه نه ستوی نه نجامداني نه رکيکه که سه رقالبوونی نه ستوی به مافي که ستر لي ده که ویتنه وه، تا ده پره ویتنه وه. بهرپرسياريتي مه دهنش نه وه يه که سی قه رزار مافيتکی له گه ردندايه که پيوسته به ويستی خوی بيداته وه، نه گينا به زور پيی ده دریتنه وه، قه رزاريش سه رقالبوونی نه ستوی به مافي که ستره وه.

له م روانگه وه بهرپرسياريتي و قه رزاری له بهر به ست هه روه ها له تايبه تمه نديه کاني پابه ندين، نه وه يش روونه ره گه زه کاني هه رشتيک نه وه يه نه وشته له سهريان وه ستاوه و له بووندا پيشی که وتوون، هه رچی بهر به سته کاني شته پاش بوون دي، هه رپويه نه وه ی زوري شروقه کاراني ياسا بوی چون له وه ی بهرپرسياريتي مه دهنیان له ره گه زه کاني پابه ندي داناوه، زاده ی تيکه لکردنيانه له نيوان ره گه زو بهر به سته کاندا.

هه له ی جينائي و هه له ی مه دمنی

هه له تيکداني نه رکيکی شهري يان ياساييه له باريکدا نه و که سه به وه بزاني. نه و نه رکانه يش که تيکدانيان به هه له داده نري، له هه له ی جينائيده به ياسا سزاييه کان ديارى ده کرين، به لام له هه له ی مه دهنيدا به ياسا سزاييه کان و ياسا مه دهنيه کان يان ريسا گشتيه کان ياخود ريکه وتنه کان ديارى ده کرين.

له م روانگه وه په يوه نديی لوژيکی له نيوان هه له ی جينائي و هه له ی مه دهنيدا به گويزه ی به ديهاتن، په يوه نديی گشتی و تايبه تی ره هايه، هه رکات هه له ی جينائي به ديهات هه له ی مه دهنی به ديدی، له بهر نه وه ی تيکداني نه رکيک که ياسای جينائي ديارى ده کا، له هه مان کاتدا تيکداني نه رکيکی ياساييشه له باريکدا که سی تيکدهر هه ست به تيکدانه که بکا، به لام نه گه نه رکه که به ياسای جينائي ديارى نه کرابی هه له که ته نيا مه دهنی ده بی.

ياسا سزاييه موؤفکرد (وه زعی) به کان له وه دا له گه ل شهريعتی ئيسلامی کوکن که هه له ی جينائي تيکداني کو مه له نه رکيکه که به ده قه جينائييه کان ديارى کراون، هه روه ها له په سه ندکردنی بڼه ماي شهريعت (لا جریمه ولا عقوبة الا بنص)، (واته: نه تاوان و نه سزا، به بی ده ق نيه) دا کوکن. راستيه که ی شهريعتی ئيسلامی خاوه نی

ئەم بىنەمايەيە كە قورئان سەدان سال بەر لە ياسا لە چەندىن ئايەتدا جىگىرى كىردو،
 لەوانە: ﴿وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا﴾^(۱)، ﴿وَمَا كَانَ رَيْكَ مَهْلِكَ الْقُرَىٰ حَتَّىٰ
 يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا﴾^(۲)، ﴿وَلَوْ أَنَّا أَهْلَكْنَاهُمْ بِعَذَابٍ مِّن قَبْلِهِ لَقَالُوا
 رَبَّنَا لَوْلَا أَرْسَلْتَ إِلَيْنَا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آيَاتِكَ مِن قَبْلِ أَنْ نَّذِلَّ وَنَخْزَىٰ﴾^(۳)، ﴿وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا
 خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ﴾^(۴) و چەندىن ئايەتتەر، كە بەرپاشكاوى دەلەين نە تاوان و نە سزا بە بى
 دەق نى، جا چ دەقى قورئان بى يان مى فەرموودە، يان دەقىكى وەزى بى لەلايەن
 دەسەلاتى ياسادانانى زەمەنيەو، لەبەرئەو، شەريەتى ئىسلامى وەلى ئەم
 (سەرۆكى دەولەت) سەرپشك كىردو كە بەهاوكارى ئەهلى راويزەر كىردو وەيەك
 زيان بە بەرژەوەندى گىشتى بگەيەن بە تاوان دابىت و سزايەكى بى دابى كە لەگەل
 قەبارە و مەترسيدايدا بگوئى، بە و مەرجە چ بەتاواندانەكە و چ سزاكە لە دەقى
 ياسايدا جىگىر بكات و ئەوانەى ژێردەستى لىيان ئاگەدار بكاتەو.

بەلام فىقە و ياساى غەربى و ئەو ياساينەى لە ژێر كاريگەريياندان سەبارەت بە
 بەرپرسيارىتى مەدەنى لەپووى رەگەزەكانىو لەگەل فىقەى ئىسلامى ناكۆكن وەك
 پيشتر باسما كىرد، بى نمونە ئەو رەگەزەكە لە تاوانەكاندا بەلام لە بەرپرسيارىتى
 مەدەنى كە مەترخەميدا بوونى مەرج نى ئەگەر زيانگەيانەكە بەراستەوخو لەلايەن
 زيانەر (محدث الضرر) كەو بوو، بەلكو هيندە بەسە ئەو كىردو وەيەى سەرچاوى
 زيانەكە كارتكى ناپەوا (نامەشروع) بى، جا چ بگەرەكەى بەو بزانى يان نا، كارى
 نامەشروعىش لە فىقەى ئىسلاميدا پىتى دەوترى دەستدرىژى^(۵).

(۱) سورة الاسراء: ۱۵.

(۲) سورة القصص: ۵۹.

(۳) سورة طه: ۱۳۴.

(۴) سورة فاطر: ۲۴.

(۵) ئەم مابە لە وشەى (مەبەستە لە مادەى ۱۸۶ لە ياساى مەدەنى عێراقى كە دەلى (ئەگەر كەسبك مالى
 كەسبكىترى بەرلەستەوخو يان بە بوونەق، تەلەف كىرد يان نرخی كەم كىردو، دەستە زەنى (وێه بىزىزى)، ئەگەر
 بەمەبەست يان بەمەستىزى ئى زىلەتى گەيانى. بەمەيش هېچ تىگەرلەك نە لەمەتول ئەم مادەى و مادەى ۱۹۱
 كە دەلى (ئەگەر مەلەكەى بەقام (مەين يان نەقام (غەير مەين يان مەركەس لە حوكمەيلە مالى كەسبكىترى تەلەف

دستدریژی (التعدي)

د دستدریژی نه نجامدانی کاریکې ناپه وای زیان به خسه که زیان به که سیر ده که یه نی، چا چ بکه ره که ی مه به سستی بووی نه و زیانه ی پی بکه یه نی یان به نه نقه ست نه بووی، هه روه ها چ به نانه نقه ست که سیکی بزان و شیان ته و او یان شیان ناته و او یان نه شیاو بی، چونکه که سی نه فام (عديم التميمين) وهك شیت و مندالی نه فام و نه وهی له حوکمی نه وانه دایه، نه گهر مائیکي فه وتاند یان نرخه که ی دابه زاند بژاردنی ده که ویته سهر و پیویسته له ماله که ی قهره بوو بکریته وه نه گهر مائی هه بوو، نه گینا به خپو که ر یان چاودیر یا خود سه رپه رشته که ی نه و قهره بووه ده داته وه زیانلیکه وتوو، دواتر کاتی زیانگه یه نه ره که مائی ده سته کوت لی و ده رده گریته وه.

نه مه نه گهر زیانگه یاندنه که به شیوه یه کی راسته وخو بوو، به لام نه گهر به شیوه یه کی ناراسته وخو بوو، نه و اهیچ جیاوازی له نیتوان فیهی نیسلامی و فیهی غریبدا نامینی له زهروره تی بوونی ره گزی هه له به چه مکه خورئاواییه که ی.

شایانی باسه له مه سه له ناجینایه کانداه به سستی له هه له (الخطأ) له فیهی نیسلامیدا هه مان مانا زمانه وانیه که یه، نه ویش ویناکردنی شتی که جیاوازی له حه قیه ته که ی، نه و مانایه ییش ها وواتای (الغلط) هه. به لام له مه سه له جینایه کانداه به رانبه ر به نه نقه سته (العمد). خوای گه وره له قورئانی پیروژدا کردویه تی به هاویه شکه (قسیم) ی به نه نقه ست و نه فه رموی: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ﴾^(۱). که واته هه له له تاوانه کانداه نه نجامدانی کرده وه یه کی تاوانکارانه یه که مه به سستی تاوانکردنی تیدا نه بووه، له م روانگه وه شه ریه تی نیسلامی کوشتنی بق سئ به ش دابه ش کرده:

۱- کوشتنی به نه نقه ست و ده دستدریژی: کوشتنه به زوری به نامرازیکي بکوژ، له گه ل بوونی مه به سستی تاوانکارانه (قه سدی جینای) له نه نجامدا.

کرد، له سریمتی له مائی خزی زهمانی بکا. همدی له شرقه کارانی یاسای مەدنی عیرقی به هوی نه وهی له تفسیر کرنی (التعدي) نا نه یانیکوه، ویان زانیوه نه م تیکگیرانه هیه.

^(۱) سورة الاحزاب: ۵.

ب- کوشتنی نیمچه نه نقه ست: کوشتنه به زوری به نامرازیکی نابکوژ له گه ل بوونی مه به سستی تاوانکارانه، وهك كوشتن به تهخته یان به ردیك و نه و جوړه شتانه.

ج- کوشتنی به هه له: کوشتنه به بی مه به سستی تاوانکارانه، وهك نه و كه سستی ته قه له تارماییك بكا و اېزانی نیچېره كه چی ده رېكه وی مؤؤ بووه.

هه ریه كه له م به شان هوكمی تاییه تی خو یان هه یه كه له كتیبه فیه په كاندا به دریژی باس كراون. سزای کوشتنی هه له دانی خو ینباییه و له سه ركه سوکاری تاوانكاره بیده ن، کوشتنی نیمچه نه نقه ست له یاسادا به رانېر لیډانیکه سه رېكیشی بق مردن.

په یوه نندی نیوان به رپرسیاریتی جینائی و مه دهنی له پویه كه وه به گویره ی به دیهان په یوه نندی گشتی و تاییه ته و له تاوانه مالیه كاندا كوده بڼه وه، هه ركه س ئو تومبیلېك بدزی و بیغه و ټینی، یان له نرخی كه م بكا ته وه، جگه له سزای تاوانی دزیردن هوكمی بژار دینشی به سه ردا ده دری، له به رنه وه ی ده ستریزی كړدو ته سه ر دوو ماف، مافیکي گشتی و مافیکي تاییه ت^(۱). به لام له تاوانه سیاسیه كان و تاوانه كانی په یوه ندار به ټیكدانی ئاسایش له یاسادا و تاوانی هه لگه رانه وه له ئاین له شه ریه تی ئیسلامیدا، به رپرسیاریتی جینائی له به رپرسیاریتی مه دهنی تاك ده بیته وه.

هه روه ها له حاله تی زیانگه یانندن به مالی كه سیر به بی نه وه ی مه به سستی زیانگه یانندن (واته قه سدی جینائی) له ئارادا بووی، به رپرسیاریتی مه دهنی له به رپرسیاریتی جینائی تاك ده بیته وه.

به راورد له نیوان به رپرسیاریتی جینائی و به رپرسیاریتی مه دهنی

نه وه ی به دوا ی نه حکامی هه ردوو به رپرسیاریتی كه دا بچی، جیاوازیه کی زوری جه وه ری ده بینی، گرنگترینان نه مانن:

^(۱) له م باره دا لگگی جینائی تاییه ت بوی هه یه تماشای هه ردوو كیشه كه بكا (كیشه جینائی و مه دهنیه كه) و له سه رلولی تاولن دمه رقه كړو هوكمی سرزلن و قه رمبوو كړنه مېش بیا.

۱- له بهرپرسیارښتی مه دهنیدا سکالا دږی دږیه (الخصم) ته نیا له لایه ن زیانمنه د یاخود نه و که سه وه ده بی که له پووی شهرعی یان یاسایی یان به ریکه و تن نوینه رایه تی ده کا. سکالایه کی تایبه ته و خاوه نه که ی بوی هیه به رزی بکاته وه، هه روه ک بوی هیه سه رفینه زهری لی بکات و ده ست له مافه که ی به ریدات. له بهرپرسیارښتی جینائیدا شته که به پیچه وانه وه یه، نه ویش له ورووه ده دستدریژی تیدایه بوی سه ر مافی گشتی. تاوانکار له بهرپرسیارښتی جینائیدا ده ستدریژی ده کاته سه ر دوو ماف: مافی گشتی نه ویش تیکدانی ناسایش و سه قامگیری و پاراستنی مال و گیان و ناموس و نه و جوړه شتانه یه، هه روه ها ده ستدریژی کردوته سه ر مافی تایبه تی، نه ویش مافی تاوانسره (المجنی علیه)، جا نه گه ر تاوانسره ده سته رداري مافه تایبه ته که ی بوو، تاوانکار توبالی ده ستدریژی کردنی بوی سه ر مافی گشتی له گه ردندا ده مینی. خو نه گه ر نه و سکالا که ی نه جولاند، جیگری داواکاری گشتی ده جیولینی، مه گه ر یاسا شتیکی جیاوازا له مه بلی^(۱).

له شهریه تی نیسلامیدا ده کری هه موو مروفیکي بالق و ږیر سکالا بجولینی چ به رزه وه ندی له وده هه بی یان نه بیی، چونکه نه وه ده چپته خانای فه رمان به چاکه و ریگریکردن له خراپه، که نه رکی سه رشانی هه موو مروفیکه توانای جولاندنی نه و سکالایه ی هه بی، خوا ده فه رموی: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾^(۲). واته جولاندنی سکالای جینائی فه رزی کیفایه یه له سه ر کوی دانیشتوانی نه و ناوچه یه ی تاوانه که ی تیدا فه وماوه، جا نه گه ر هه ندیکیان یان په کیکیان پی هه ستا بهرپرسیارښتی له سه ر هه مووان ده که وی.

نه م جولاندنه تاوانی زینای ږن و میړدیش ده گرښته وه، له شهریه تی نیسلامیدا به پیچه وانه ی یاسا هه لاویردن (نیستیسنا) له تاوانه کاندانیه، بوی نمونه یاسا هه ندی

^(۱) وهک تاولی زینای په کیک له ږن و میړد، که له یاسادا تنها لایمی بیتلون ده جیولینی.

^(۲) سورة آل عمران: ۱۰۴.

کټشې جينائی له جولاندنی سکالا له لایه د اواکاری گشتیه وه هه لاوړدوه، وهک له مادهی سییه می یاسای (نوسولی موخاکه ماتی جه زائی) دا هاتووه^(۱).

۲- له یاسادا سکالای جینائی دادګه جینائی ګان تاییه تن به سهیرګردنیان، به پیچه وانهی سکالای مه دهنی، که له بهر دهم دادګه ی مه دهنیدا نه نجام دهری به و مه رجی زیانه که له تاوان نه که وتبته وه، نه گینا ده کری سکالای مه دهنی له بهر دهم دادګه ی جینائیدا بجولئتری، که به داوایه کی تاییه ته ماشای سکالای مه دهنی ده کری، جا نه ګر دادګه ی جینائی تاوانباری کرد و سه لما که زیانه ماددیه که له تاوانه نه نجام دراوه که پیدا بووه، پیویست حوکم به قهره بووګردنه وه بدری نه ګر هاتوو زیانلیکه وتوو داوای کرد جا چ سکالا مه دهنیه که له بهر دهم دادګه ی مه دهنیدا بهر ز کرابیته وه یا له بهر دهم دادګه ی مه دهنیدا. حوکمی جینائی له تاوانه دارایه کاندای حوکمی مه دهنی پیویست دهکا، به پیچه وانهی پیچه وانه که ی.

۳- رهګزی زیان به روکنیکی بنچینه یی داده نری بق بهرپابوونی بهرپرسیار یتیی مه دهنی که له سر سی رهګز (یان روکن) داده مه زری، نه وانیس بریتین له هه له یان کاری نارهوا + زیان + په یوه ندی هژی نیوان نه و دووانه. نه ګر به کک له وانه به رده ست نه بوو بهرپرسیار یتیی مه دهنیش نابی، به پیچه وانه ی بهرپرسیار یتیی جینائی که به بی نه وه ی به کرده وه زیانکی گشتی یان تاییه ته له نارادا بی بهرپا ده بی، وهک له حاله ته کانی رکه وتنی جینائی به بی جیه جیګردنی تاوانه که، وهک له لابوونی چه که به بی مؤله ت، که یاسا به تاوانی داده نی با نه و چه که یشی له هیچ تاوانیکدا به کار نه هینابی. هاوشیوه ی نه وه له شریعتی نیسلامیدا هیه، خوا نه فهرموی: ﴿وَإِنْ تُبَدُّوْا مَا فِیْ اَنْفُسِکُمْ اَوْ تَخْضَوْهُ یَحْسِبْکُمْ بِهٖ اللّٰهُ﴾^(۲)، چه سود بق نمونه له سر چه سودی (نیره یی بردن) هکه ی پرسیاری لی ده کری با هیچ زیانیکیش له

^(۱) م ۲۲ ی سالی ۱۹۷۱م (نابی سکالای جه رلی بجولئتری مه ګر له سر سکالایه کی تاونسر یان شوکسی له پروی یاسییه وه له جی نه وه له تاونلنه دا: زینای زن یان فرمزی به پیچه وانه ی یاسای باری کسایه تی. ۲- یوه تان بهر زینا (هرف) یان جوین یان ماشکر لکرنی نه یتنی وه ت).

^(۲) سورة البقرة: ۲۸۴.

نړه يې پټېراو نه که وتبې، هه روه ها مړوؤ له سر هه ر سيفه ټيکي په نامه کی (باطني) نيختياري که پټچه وانه ی به هاګاني ټاين بې، ليې ده پرسريته وه.

۴- له بهرپرسياريتيې جينائيدا کاره تاوانه کان پيشوه خت دياري کراون، نه ویش له روانګه ی بنه مای شهريعت (لا جریمه ولا عقوبه إلا بنص)، له کاتيګدا له بهرپرسياريتيې مه دهنيدا نه و کاره زيان به خشانه ی قهره بوو واجب ده که ن دياري و حه سر نه کراون، هه موو ره فتاريکی ناره وا زيان به که سیتر بګه يه ني قهره بوو پټويست دهکا، به تاييبت له شهريعتي ئيسلاميدا که بؤ حوکمدان به قهره بووګرډنه وه بووني ره ګزي هه له به واتا خوړناواييه که ی به مه رج ناګېرې.

پوخته ی قسان نه وه يه روکني شهري بؤ هه موو تاوان و سزايه ک زه روړييه، به پټچه وانه ی بهرپرسياريتيې مه دهنی، که ملکه چي ريسا گشتيه کان ده بې و ده ګرې قياسي تيدا بګرې.

۵- له بهرپابووني بهرپرسياريتيې جينائيدا روکني مه عنه وي (مه به ستي تاوانګارانه) ګرنګه کی ګه وره ی هه يه و تاوانګار له سر تاواني به نه نقه ست ليې ناپرسريته وه تا مه به ستي تاوانګرډني نه بې، به لام له بهرپرسياريتيې مه دهنيدا نه و ګرنګه ی نه. شهريعتي ئيسلاميش له پووي حوکمدان به قهره بووګرډنه وه به هېچ شيوه يه ک ګرنګي پټنادا، هه رکه س به شيوه يه کی ناره وا زيان به که سیتر بګه يه ني، زه ماني ده که ويته سر چ به نه نقه ست ګرډيېتي يان نا. ګرنګ بووني زيان به هؤی ده سترزيوه (کاري ناره وا)، نه بووني نه هليبت کاره که له وه ناخات که به ده سترزيؤ حسيب بې، هه روه ک شيتيې که سي بکوژ کوشتن له تاوانبوون داناملې، به لکو ريګه ی بهرپرسياريتيې جينائي لي ده ګرې.

له روانګه ی نه م جياوازيه وه، فيقواناني ياسا ګوتويانه "بناغه ی بهرپرسياريتيې جينائي نيراده ی نازاد و بزانه، چونکه نه وه خولګه ی مه به ستي تاواناګارانه يه، هه ريويه که سي نه شياو له بهر نه بووني ئيدراک و نيراده، هه روه ها زقوليکراو و ناچاريش له بهر نه بووني نازادي و هه لېژارډن سهرياري بووني ئيدراک، لييان ناپرسريته وه).

۶- له بهرپرسياريتيې مه دهنيدا سزا پيشوه خت دياري نه کراوه، له بهر نه وه ی به ګوړه ی قه باره ی زيان که زياد و که م دهکا، نه وه يش ملکه چي ده سه لاتي

مەزەندەکردنی دادوهره (به‌کۆمه‌ک وه‌رگرتن له‌ که‌سانی شاره‌زا)، له‌کاتی‌کدا له‌ به‌رپرسیاری‌تیی جینائیدا سزا له‌ یاسای جینائیدا و به‌گۆیره‌ی رێسای { لا جریمه‌ ولا عقوبه‌ إلا بنص } ده‌ستنیشان و به‌ده‌ق دیاری کراوه‌، سزا که‌ پێشوه‌خت بپ‌ و جۆری دیاری کراوه‌، لانی‌که‌م لای خوار یان لای سه‌ر دیاری ده‌کری، له‌وانه‌یشه‌ هه‌ردوولای سه‌ر و خوار دیاری بکری و ده‌سه‌لاتی مەزەندەکردن بۆ دادوهر به‌جۆ ده‌هێلری.

۷- مەبه‌ست له‌ سزا له‌ به‌رپرسیاری‌تیی مەدەنیدا قه‌ره‌به‌بوو‌کینه‌وه‌ی ئه‌و زیانه‌یه‌ قه‌وماوه‌ و گێرانه‌وه‌ی دۆخه‌ که‌ بۆ پێش روودانی زیانه‌ که‌، به‌پێچه‌وانه‌ی به‌رپرسیاری‌تیی جینائی که‌ مەبه‌ست له‌ سزا تێیدا سه‌له‌مانده‌وه‌ (الردع) یاخود چاوترساندنه‌ وه‌ که‌ یاسا جینائیه‌کاندا باوه‌، به‌لام له‌ شه‌ریعه‌تی ئیسلامیدا مەبه‌ست له‌ سزادان جگه‌ له‌ سه‌له‌مانده‌وه‌ و چاوترساندن، چاککردنی تاوانکاریشه‌.

۸- له‌ به‌رپرسیاری‌تیی مەدەنیدا سه‌کالا (ده‌عوا) په‌یوه‌ندی به‌ ئه‌ستۆی داراییه‌وه‌ هه‌یه‌ و شه‌خسی نیه‌، له‌به‌رئه‌وه‌ ده‌کری ئاراسته‌ی زیانده‌ره‌ که‌ یان که‌سیتی وه‌ که‌ به‌خێوکه‌ر یان چاودێر یان میراتگر بکری، له‌به‌رئه‌مه‌یه‌ ده‌عوای مەدەنی به‌ مردنی قه‌رزدار ناکه‌وی، به‌لام له‌ به‌رپرسیاری‌تیی جینائیدا شه‌خسیه‌ و سه‌کالا ته‌نها دژی تاوانکار خۆی ده‌جولێنری، له‌به‌رئه‌وه‌ به‌مردن یان شیتبوونی به‌ته‌واوی، سه‌کالا که‌یش ده‌که‌وی، چونکه‌ خوای گه‌وره‌ ئه‌فه‌رموی ﴿وَلَا تَزِدْ وَارِثَهُ وَزَرَ أَخْرَى﴾^(۱).

به‌لام ئه‌گه‌ر قه‌رزدارێك مرد قه‌زه‌ که‌ ده‌به‌سه‌رتیته‌وه‌ به‌ میراته‌که‌یه‌وه‌ و میراتگره‌کانی بۆیان نیه‌ به‌ر له‌ دانه‌وه‌ی قه‌زه‌ که‌ ده‌ستی تێبخه‌ن، خۆ ئه‌گه‌ر به‌ر له‌وه‌ ده‌ستیان تێخست، ره‌فتاره‌ که‌ له‌ سه‌ر مۆله‌تی خاوه‌ن قه‌زه‌ که‌ یان له‌ سه‌ر دانه‌وه‌ی قه‌زه‌ که‌ ده‌وه‌ستی، ئه‌ویش به‌پیتی رێسای (لا ترکه‌ إلا بعد سداد الدین) (واته‌: میرات نیه‌ تا پاش دانه‌وه‌ی قه‌رن).

هه‌روه‌ها ئه‌گه‌ر تاوانکار به‌ر له‌ ئه‌نجامدانی ریکاره‌ قه‌زاییه‌کان و پاش ئه‌نجامدانی تاوانه‌ که‌ شیت بوو، ئه‌و ریکارانه‌ ده‌وه‌ستن، له‌وانه‌یشه‌ هه‌لبوه‌شیتنه‌وه‌ ئه‌گه‌ر تاوانکاره‌ که‌ به‌شیتی مرد. ئه‌گه‌ر حوکمی سزایه‌کی به‌سه‌ردا درا و پاشان شیت بوو،

^۱ فاطر: ۱۸

راډه گیرې تا به هوش دېته وه، نه گهریش مرد له سهری لاده که وې، به پېچه وانه ی
حاله ته که له بهرپرسیار ټیټی مه دهنیدا، که شیتي تاوانکار یان زیاندر جا چ پیش
شیتبونوی بی یان له کاتی شیتبونیدا، سکالای مه دهنی له سهری بهر ده وام ده بی و
له سهر نه و که سهری نوښته رایه تی ده کا له به خپوکه ر یان چاودیر و هیتر نه نجام
ده درې، هه روه ها مافی قه رزده ریش به میراتی قه رزاره مردوه که و مائی هه لشکا و
(موفلیس) هوه ده به ستر ټه وه پاش دانانی حیجر له سهری، نه و قه رزه بؤ که سیتر
ناگو ټر ټه وه نه گهر به مائی قه رزاره که وه به سترابی له ژانیدا یاخود پاش مردنی.

۹- له بهرپرسیار ټیټی جینائیدا حسېب بؤ هه لای گریمانه کراو ناګرې، نه گهر ساغ
نه بیته وه تاوانکار هه لای کردوه له پووی جینائی هوه بهرپرسیار نابې، به پېچه وانه ی
بهرپرسیار ټیټی مه دهنی، که بهرپرسیار ټیټی شوښکه وتو له زیانه کانی
شوښکه وته که ی بؤ نمونه، له سهر هه لای گریمانه کراوی شوښکه وتوو دامه زراوه.

پاش سهره لدانی شوښی پیشه سازی له نه وروپا، نه گهر کر ټکار له پیشه که و
کار که کانداه به هوی کاره که یه وه تووشی نه خو شیه کی در ټڅایه ن بوو، دادوهی
فه رهنسی حوکی له سهر خاوه ن پیشه که یان کار که ده دا قه ره بووی کر ټکاره
تووشبو وه که بکاته وه، نه ویش له سهر بنچینه ی هه لای گریمانه کراو، له بهر نه وه ی
له راستیدا هه لای نه کردوه. دیاره نه م گریمانه یه له شه ریه تی نیسلامیدا، که
گهره نټیکردن (زه مانګردن) له سهر بناغه ی روودانی زیان داده مه زړینې، به گرنګ
دانه زراوه، جا چ هه لای که هه ردوو روکنه ماددی و مه عنه ویه که ی ټیدا بی یان نا، به وه ی
ته نها روکنه ماددیه که ی ټیدا بی.

له م روانګه وه نه گهر شوښکه وته (التابع) تاوانیکي نه نجام دا، شوښکه وتوو
(المتبوع) له سهر بناغه ی هه لای گریمانه کراو سزا نادرې، به لام له وانه یه سزا بدرې
نه گهر سه لما له چاودیریکردنی نه وانه ی له ژیر ده ستیدان که مته رڅه می و څه مساردی
کردوه.

۱۰- بهرپرسیار ټیټی مه دهنی به زړی له سهر زیاده پټیکردنه سهر مافی تاییه ت
داده مه زړی، به لام بهرپرسیار ټیټی جینائی له سهر روودانی ده ستر ټیټی بؤ سهر
مافیکی گشتی دامه زراوه، لانیکه م له سهر مافی هاوبه ش وه که له تاوانه کانی دزی و

تالان و راوړووت و کوشتندا، له بهرنه وه نه گهر تاوانسهر دهستی له مافه کې ه لگرت، تاوانکار هینشتا مافی گشتی له سهر ده مینې و نه گهر وهره سهری کوژاویش بکوژیان له مافی خوږیان به خشې، بهرپر سیار یتیم جینائی سه بارهت به مافی گشتی هر ده مینې. ۱۱- بهرپر سیار یتیم جینائی به مردن یان هر بهر په سټیک که نه هلیهت (شیان) نه هیلې، وهك شیتیمې په یوه ندر به مهرگ، ده که وې، به پېچه وانه ی بهرپر سیار یتیمې مه دهنی، که بؤ وهره سه ده گوږیز یتیمه وه له بار ټکدا قهرزه کان په یوه ندریان به میراته که وه هه بی^(۱).

بنچینه ی بهرپر سیار یتیمې جینائی

مه زه به فیهیه کان له ډیر زه مانه وه له دیار یکردنی نه و بنچینه یه دا جیاواز بوون، خستنه پووی نه و جیاوازیانه یش هیچ سوو یتیمې نیه پاش نه وه ی رای یاسا و فیهیه یاسای له سهر نه وه جیگیر بووه که بناغی بهرپر سیار یتیمې جینائی ټیراده ی ټازادی بزانه (به قام)، له وه یش به وه گه یشتون که نه گهر تاوانکار ټیراده ی له ده ست دابی، وهك له هر دوو حاله تی چکوله یی و شیتیمې و نه وانه ی حوکی نه و دو وانه یان هه یه، له پووی جینائیه وه لیتی ناپرسر یتیمه وه، واته سزایش نادرې، هه روه ها نه گهر ټیراده هه بوو به لام ټازاد نه بوو وهك له هر دوو حاله تی زه روړهت و زوړلیکړندا له پووی جینائیه وه لیتی ناپرسر یتیمه وه. ماده کانی (م ۶۰-۶۴)^(۲) ی یاسای سزاکانی عیراقی بهرکار نه و ریگرانه یان روون کردو ته وه، له گه ل ټاماژه دان به قه تیسنه کردن له وانه دا. نه م ناراسته یاساییه نه و سه رنجه ی له سهره که هر که س له ټیراده ی ټازاد و بزان (مودریک) به هر ه دار بی له پووی جینائیه وه لیتی ناپرسر یتیمه وه به و مرجه ی تاوان یتیمې نه نجام نه دابی، واته کرده وه یه کی قه ده غه که یاسا سزای بؤ دانابی، له بهرنه وه

^(۱) همدی جیاوازیتر له معتول هر دوو بهرپر سیار یتیمه کدا هه، بؤ راتینیان بروته لغز لومان: (فلسفه المسؤولية القانونية في ضوء المقولات الأرسطية)، ص ۷ و پاشتر.

^(۲) لیبی م ۷۹-۸۷، نورینی م ۹۱-۹۴، لوینانی م ۲۳۱-۲۳۸، عوملانی م ۹۸-۱۰۴، بهریننی م ۲۱-۲۶، سووی م ۲۲-۲۳، جهر ټیری م ۴۵-۵۱، کوږیتی م ۱۸-۲۵، قه ټیری م ۱۸-۲۲، سولنی م ۴۹-۵۱.

ده بینین هندی له شرۆفه کارانی یاسا جینائیبه کان ئیراده-یان به (ی گونا هبار) به سئوته وه.

له م روانگه وه بنچینه ی مه نتیقی ماقوولی بهر پرسیاریتی جینائی نه وه به شه ریه تی ئیسلامی له قورئانی پیروژدا ئیقراری کردوه، که بریتییه له گونا ه (الخطیئة) یان (الخطأ)^(۱) (به که سری خاء)، خه تیئه له سی ره گه ز پیکدی که بریتین له:

چالاکیی تاوانکارانه + نه نجامی تاوانکارانه + په یوه ندیی هوئی نیوانیان.
چالاکیی تاوانکارانه به ئیراده ی ئازادی بزانی نه بی نایه ته دی.
که واته نه وه ی پیاوایی یاسا به بنچینه ی بهر پرسیاریتی جینائییه داناه، له مه رجه کانی ره گه زه کانی نه م بنچینه یه ن و ئیراده له خویدا بنچینه نیه.

په یوه ندیی نیوان بهر پرسیاریتی جینائی و هوکمی شهرعی ته کلیدی

هوکمی ته کلیدی شهرعی: ئاماژه (مه دلول) ی گوتهاری شه رعدانه ر (الشارع) که په یوه نداره به ره فتهاره کانی داوالیکراوه کان، وه ک پیوستیوون یان سه رپشکردن.
گوتهار (الخطاب): نه وه به مروئی پی ده دویتری له وه ده قه شه رعیانه ی فه رمان و نه هی ده که ن، له قورئانی پیروژ و سوننه تی پیغه مبه ر (درودی خوای له سه ر)، ئاماژه ی نه م گوتهاره ییش، نه ک گوتهاره که خوئی، بریتییه له هوکمی شهرعی.
داوالیکراو (المکلف): بریتییه له مروئی بالق و ژیر و هه لیزیر و زانا به وه ی داوای لی ده کری و توانا بق جیبه جیکردنی.

خواستن (الاقتضاء): داوای کردن یان داوای نه کردن:

أ- داوای کردن وه که هم و ئیلزام (على وجه الالم) به شیوه یه ک نه نجامده ری پاداشت ده درتیه وه و نه نجامنه ده ری له پوری جینائیبه وه لیسی

^(۱) خوا نه فرموی: ﴿يٰۤاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَكُنْ فِىْ سَبِيْلٍ اَوْ اَوْحَادٍ اَوْ اَزْوَاجٍ اَوْ اَزْوَاجٍ اَوْ اَزْوَاجٍ اَوْ اَزْوَاجٍ اَوْ اَزْوَاجٍ﴾ البقرة: ۸۱. هه روهها نه فرموی: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا اَنْفُسَكُمْ اَوْ اَنْفُسَكُمْ اَوْ اَنْفُسَكُمْ اَوْ اَنْفُسَكُمْ اَوْ اَنْفُسَكُمْ﴾ الاسراء: ۳۶.

ده پرسریتته وه^(۱)، واجب و نیلزام کردن و نه سهره که ی واجب و پتویستبوونه، یه که میان سیفته تی شه رعدانه ره، دوهم سیفته تی ره رفتار هکانه و نه وه یش داوا کراوه بکری واجب، موکه له فیش پابه نده و له سهریه تی پابه ندیه که ی جیبه جی بکا مه گه ر عوزی هه بی.

ب- داوای کردن وه که له پیشبوون و باشتربوون (علی وجه الأولیة والأفضلیة)، له لا شیرینکردنه به شیوه یه که نه نجامده ری پاداشتی ده دریتته وه و نه نجامنه ده ری له پروی جینائییه وه لی نی ناپرسریتته وه. نه سهره که ی هاندانه (الندب) و نه وه یش داوا کراوه بکری مه ندوب و موسته هه به.

ج- داوای نه کردن وه که هه تم و نیلزام، هه رامکردنی که نه نجامده ری له پروی جینائییه وه لی نی ده پرسریتته وه^(۲) و نه نجامنه ده ری پاداشتی ده دریتته وه له به ره وه ی نه کردنه که له به رزه وه ندیی گشتیدایه، نه سهره که ی هه رامبوونه، نه و کرداره یش داوای نه کردن ده کری هه رامه و نه و که سه ی داوای نه کردن لی کراوه پابه نده به برده وامبوون له سهر نه کردنه که تا نه وکاته ی کرده وه که قه دهغه بی.

د- داوای نه کردن وه که له پیشبوون و باشتربوون، له لا ناشیرینکردنه و نه سهره که ی پیناخوش (که راهه) یه، نه که ره که ی پاداشتی ده دریتته وه و نه نجامده ری له پروی جینائییه وه لی نی ناپرسریتته وه.

ه- سه ره پیشکردن (التخیر)، نازادکردنی مروه له نیوان کردن و نه کردن شتی که دا، هوکه که ی نیباحیه، کرداره که موباح (ریتیدراوه) و به که ره که نه بۆ کردن نه بۆ نه کردن پرسیری لی ناکری.

به مه به ره پرسیری پیتی جینائی له دوو له پینج هوکه ته کلیفیه شه رعیه کانداه قه تیس ده بی، نه وانیش: هه رامکردن (هه رام) و واجب کردن (واجب) ن. ده قه کانی

^(۱) له به ره وه ی نه کردنی تالوتیکی نه ریتیه.

^(۲) له به ره وه ی کردنی تالوتیکی نه ریتیه، له م رووه شه رعی سه رچلوه ی پابه ندی ده بی، مروه موکه له ف پابه نده، هه ره وه ی نه کردنه مومیی لولی نه نجامدنی به نه ریتی ده کری وه که له ولجیدا، یان به نه ریتی وه که له هه رامکردن، بریتیه له تیتا پابه ند (ملترم فیه) و نه نجامدنه که پی پابه نده (ملترم به).

هرامکردن پټيان دوتري قهدهغه کار (الناهية) و به دهقه کاني واجبرکدنیش دوتري فرماندهر (أمره). حوکمه شهرعيه ته کليفه کان لای زانايانی نوسول کرده وهی شهرعدانه رن و بریتین له (نیجاب و نیستیجاب و ته حريم و نیستیکراه و ته خیر). به لای فیقوانانیشه وه بریتین له سیفتهی رهفتاره کانی مړوۍ که بریتین له (وجوب و نه دب و حرام و که راهه و نیباحه).

نه نجامگیری

له پټناسهۍ حوکمی شهرعی ته کلفی دهگینه نه و نه نجامهۍ که هرجه کانی نه هلیه تی بهرپرسياريتي جینائی له شهریه تی نیسلامیدا حه وټن، که بریتین له:

۱- بګه ری کرده وه تاوانکاریه که مړوۍ بی: باقیی کانیاته کانیتری جګه له مړوۍ له گیاندار و بیګیانه کان له سر کرده وه کانیان لیپرسیینه وه یان له گال ناکری، نه له پووی مه دهنی و نه له پووی جینائییه وه، له بهرته وهی بناغهۍ بهرپرسياريتي نه قله که ته نیا مړوۍ هیه تی، به مه شهریه تی نیسلامی نه و یاسایانه تی به تال کرده وه که نازهل و بیګیانان به بهرپرسيار داده نا^(۱).

^(۱) له وټه یاسای غیرنیه کنه که له (سفر الخروج) هاتوه: نه گمر گایک قوچی له پیلویان نافرمتیکنا و قوچلیډلوه که به مړی قوچه کمره مرد، ګکه بهریدارن دمکرت و خولړنی گوشته کیشی حرام دمکری، بهرپرسياريتيه کیشی له سر خاومنه کی دمی، نه مه نه گمر ګکه خوی قوچومشین نه پوو، به لام نه گمر خوی قوچومشین پوو و خهک خاومنه کیان لی ناگملر کرده وه، به لام نه گمری به ناگملریه کیان نه و نیمه ستموه و چاونیزیکرینی فرلموش کرد تا پوهه ووی مړینی پیلویان نافرمتیک سرلی ګکه بهریدارنکرن و سرلی خاومنه کیشی کوشتنه.

له (سفر الاکوبین) هاتوه نه گمر پیلوټک سیکسی له گال نازهلک کرد سرلی مړین به سر هریدوکیاندا دهنی، نه گمر نافرمتیک سیکسی له گال نازهلک کرد پټیسته نافرمتکه و نازله بکوزین.

لای ګریکه کونه کان: نه گمر نازهلک مړوټیکي کوشت، خیزنی کورلوه که بوی هېوو له دلگه شکات له نازهلکه بکات و چند لغومریان بوستایه له نټولن جوتیارن بۆ خویان هلد مېژد، نه گمر تولنه کی له سره ساغ بوویه وه، دمیو لغومرکه بریاری کوشتنی نازهلک و فریتلنی که لاکه کی له دهموهی نلوملنیه که بدلیه. به لام نه مه نه کوشتنه تی ندمکرتوه که به مړی زورنبارزی له نټولن مړوۍ نازهل له یاربه گنسته کلندا روی دندا. هر ووما نه گمر بیګیانک کوکوت به سر مړوټیکنا و کوشتی، جا نټر ووی کوشتنه به مړی کرده ی مړوټوه بی یان هر فاکتريکی سروشتی، له یار دندا کسوکری کورلوه که یان نریکترین کس لټیوه کسکک له هلو سیککني کورلوه که وک قازی هلد مېژدین تا حوکم

۲- **بالتى بى:** له فقهى ئىسلاميدا راي جياواز هيه، هه نديكيان بابته تي و هه نديكيان شه خسين، راي زال به زوري نه وه يه ته مه ني بگاته پازده سالي ته واو، بالتقه بوون ريگره له بهر پرسياريتي جينائي. له ورووه يشه وه نه بوونه كه شتيكي نه ريتنييه و نه سل له ريگره نه وه يه وه سفكي دباري ريكرخراو (وصف ظاهر منضبط) بى فيقوانان چكوله يي (يان ناكامي) يان به ريگر داناو له بهر نه و فرموده يي پيغه مبر (د.خ) كه نه فرموي: (رفع القلم عَن ثَلَاثَةٍ: عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ...) (واته قه له م له سر سى كه س هه لگيراه: له مندال تا بالتق ده بى). مه به ست له قه له م، ليكرتن (المواخذة) و بهر پرسياريتي جينائييه، له بهر نه وه ي وه ك پيشتر باس كرا مندال له پرووي مه دهنه وه لتي ده پرسرته وه نه گه ر هاتوو زيانتيكي به مالي كه ستر گه ياند.

له سر بيگانه كه بيا به فردي بى يو دهرموي سنور، به لام تن و لككله ناسمانه كان كه له ناسمان ده كونه خوره وه و مؤفد مكوژن له مه هه لاويزدريوون، له بهر نه وه ي له م بارمنا هيج بهر پرسياريتيكي له سر نه. شهرعته رومانه كونه كنش بهر پرسياريتي جينائيان يو غمري مؤفش پيسند كړيو، ياساي توملو ميبيلوسا شتي وا تتيه ناماژه يه يو ليرسينه وه له گا و خاومنه كي و حوكمندان به مدين نه گه ر له كاتي كيلانا سنووي جياكرموي نيون كيلاكي كيرلوكه و كيلاكي ته نيشتيان تته پاند.

له ياساي (الاولاح الاثنى عشرية) دا هاتوه: له نوو حالته بريار له سر بيرزكي به جيه نيشتي نازه له كه يو تولوسر (المجنى عليه) درا: له حالته بوونه بايسي هويتانن يان زيانگيلانن + حالته له وړلن له له وړكي كسيترا. لاي فارسه كونه كان له نايه كيانن (ثاني زهرده شتي) شميان پيسند كړيو كه نازه له نه ليه تي گرته نه ستوي بهر پرسياريتي جينائي هيه و له پرووي جينائيوه ليرسينه وه له گال ده كړي نه گه ر تولونيكي نه نجام دا. برونه: موانع المسؤولية الجنائية للكتور عبد السلام لتونجي ص ۱۲-۱۸.

نهره ي تونجي له ۱۹۷۱ ا هيتلوتي كه همدى فيقونى شافعي و شيعي رايان و لووه نه گه ر كسيك سيكسي له گال نازه لايك كړد پتويسته نازه له كه بكورزي و بسوتيزي و گوشته كي حرم بكرى، نه م قسه يه هيج بناغيه كي رستي نيه و نه گه ر لايك هسي نه وه گورلشت له خاومنه كي ده كات و نه م قسه پرويوچه له فقهى ئىسلاميا جتي نايته وه. له (القولى نه رد ميبلي ۴۹۶/۳) هاتوه: (نازه له كه ناكورزي و نه گه ر كورزا گوشته كي حرم ناكري). له كتيه جيمتانه كني شهرعته شيعي شيعي شيعي نه بويه رستي قسه كي تونجي نوويات بگته وه. هروها له شهرعته ئىسلامي و زوريه ياسا نوگنا بهر پرسياريتي جينائي نارسه ي كسي معنوي ناكري. برياري هه لومشاندنهره ي له هرزه يان كوميلانكان به سزا لغانري مه گه ر له پرووي (تجور) وه.

جا نه ګر نه و که سەی له خوار ته مەنی بالقبوونه وه یه تاوانیکی کرد، له پړوی جینائییه وه لټی ناپرسریتته وه، به لām له و که سە ده پرسریتته وه که سە به رشتیی کاروباره کانی ده کا نه ګر هاتوو ده رکەوت له پەروه رده و ئاراسته و چاودیریکردنیدا خەمسارد و که مته رخەم بووه و له وانه یه سزایه کی ته میکارانه (ته عزیری) بکړی، چونکه خوا نه فەر موی: ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾^(۱).

۳- نه وه یه ژیر (ثاقل) بی: خولګی ته کلیف نه قل و بپوون و نه بوونی به ده وری نه ودا ده خولیتته وه، نه قل نیعت یان تاییه ته ندیه که مړو له باقیی بونه وه ره کانیتر تاك ده کاته وه، هه ربو یه خودا به رانبر نه و مافه پابه ندی له سەر فەرز کردوه، له بهر نه وه ی دادپه روهری ده خوانی له بهر انبر هه مافیک پابه ندیه هه بی و به پیچ وانه یشه وه، له م رووه وه یه خوی ګوره نه فەر موی: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾^(۲)، مه به ست خستنه پړوی راسته قینه نیه له بهر نه وه ی نه و بونه ودرانه نه قل و ئیدراکیان نیه، به لکو مه به ست نه وه یه نه ګر وا دابنری ئیدراکیان هیه و شتیکی بخړیتته به رده میان نه و به دلتیاییه وه هه لگرتنی نه و نه مانه ته رت ده که نه وه، نه ویش نه له پړوی یاخیبوونه وه به لکو له پړوی ترسیان له بهر پر سیاریتیی ګرتنه نه ستوی و ده ره نجامه کانی به جینه ګه یاندنی، به لām مړو فی بچوک به قه باره و ګوره به نه قل شانی دایه ژیر نه و باره، سه رباری نه ویش نه ګر پابه ندیه که ی تیکبدات نه و سته می له خوی و باقیی ئاده میزاده کانیتری کردوه و له نه نجامه نه ریتیه کانی نه و تیکدانه بیتاګایه. (ظلوم و جهول) سیغی موباله غن.

نه بوونی نه م مه رجه (نه قل) رڼگر که له رڼگره کانی بهر پر سیاریتیی جینائی، به لām نه بوون شتیکی نه ریتیه له بهر نه وه و تراوه شیتی و نه و جوړه شتانه، یان له ده ستدانی شیان رڼگر له و رووه وه رڼگر وه سفیکی وجودیه، پیشتر

^(۱) سورة التحريم: ۶.

^(۲) سورة الاحزاب: ۷۲.

باسمان کرد پیغمبر (د.خ) فهمیده تی: (رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَبْلُغَ وَعَنِ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ، وَعَنِ الْمَجْنُونِ حَتَّى يَفْقِدَ).

۴- هه لَبِئْسَ (مختار) بی و له کاتی نه حجامدانی تاوانه که دا ئیراده ی ئازادی هه بی: به پئی رای زال (راجح) له شهریه و یاسادا زۆر لیکراو (المکره) و ناچار (المضطر) له پووی جینایه وه لییان ناپرسریتته وه، به لام له پووی مه ده نیه وه لییان ده پرسریتته وه، به لام به پرسیاریتی مه ده نی بوونی ئیراده ی ئازاد له روودانی زیانه که دا ناخوای. پیغمبر (د.خ) نه فهمی: (رُفِعَ عَنِ امْتِي الْخَطَا وَالنَّسِيَانِ وَمَا اسْتَكْرَهَا عَلَيْهِ). واته له پووی جینایه وه له هه ره که سیک ناگیرئ که به هه له یان له بیرچوون یان له ژیر فشاری زۆر لیکردنا تاوانیک نه نجام بدات. شایانی باسه له تاوانه کانی ده ستریزیکردنه سه رگیان و خوار گیاندا بوونی ئیراده ی ئازاد مه رج نیه، وه که له جیی خۆیدا باس ده کری.

۵- بزانی چ ته کلیفیکی خراوه ته سه ر، یان ده یتوانی بیزانی: نه زانی که نه بوونی زانیاریه بق که سیک که ده کری بزانی به عوزر داده نی ئه گه ره ئه که سه نه زانه له گه یشتن به زانیی ئه وه ی خراوه سه ر شانی که مه رخی می نه کرد، به پرسیاریتی نه شاره زایی له حوکمه کانی شهریه تی ئیسلامی له لایه ن دانیشتوانی سه رزه ویه وه ده که ویتته ئه ستوی موسلمانان. به لگه یش له سه ر ئه وه ی نه زانی (الجهل) له شهریه تی ئیسلامیدا -به پیچه وانه ی یاسا- عوزره، ئه وه یه خوا نه فهمی: ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمِّهَا رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا﴾^(۱). خویندنه وه ی ئایه ته کان مانای ئه وه یه راسته وخو له ئایه ته کانی نه حکام ئاگه دار بکری.

له م روانگه وه هه رکه سه واجب یان هه رامیک نه زانی و نه یده توانی بیزانی، نه گه ره وازی له واجبه که هینا، یان هه رامه که ی ئه نجام دا، له پووی جینایه وه لیتی ناپرسریتته وه.

^(۱) سورة القصص: ۵۹.

۶- توانای نه نجامدانی نه وهی هبی که خراوه ته سهر شانی: نه بوونی توانای جهسته بی یو نه نجامدانی نه و کاره جهسته بیهی داوای لی ده کړی، یان توانای دارایی نه گهر نه وهی داوای لی کراوه مال بوو، یان توانای نه قلی نه گهر کاریکی فیکری بوو، رنګره له بهرپر سیاریتیی جینائی نه گهر له و حاله تانهی باس کراون نه وهی داوای لی کرابوو جیبه جیی نه کرد، نه بوونی مهرجی توانین (القدرة) شتیکی عده مییه، له بهر نه وه رنګره که نه توانینه که وه سفیکی وجودیه نه گهر گوتمان پیویسته رنګره که وه سفیکی وجودی بی.

به لګه یش له سهر نه وه که نه توانین رنګره له بهرپر سیاریتیی جینائی نه و نایه تانهیه له قورثانی پیوژدا هاتوون و راشکاوانه ناماژن به وه، له وانه: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۱). ﴿لَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۲). ﴿وَلَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطَلِقُ بِالْحَقِّ﴾^(۳).

۷- نه وهیه کرده وه که له کاتی نه نجامیدا به دهق حرام و قه دهغه بی: نه گهر بهر له حوکی حرام کړدن بی نه وه تاوانیکی سهر مړه و له سهر نه نجامدانی بهر له کردنه یاسا و پیزانینی لئی ناپرسریتنه وه، به لام نه گهر پاش نه وه بوو لئی ده پرسریتنه وه نه گهر له سهری بهرده وام بوو. نه گهر گریتنه ندیکی نامه شروع بوو بهر له حرام کړدنه که بهرپر سیاریتیی له سهر گریتنه ندوان (العاهد) نیه، ریسای جینائی له شریعه تدا - هروها له یاسادا - پاشناسه واری نیه.

قورثانی پیوژد زود نایه تی تیدایه راشکاوانه ناماژن به وه، له وانه: ﴿وَلَا تَنْكِحُوا مَا نَكَحَ آبَاؤُكُمْ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ﴾^(۴)، واته هاوسه رگیری به نیسبهت ناینده به تال ده کاته وه و ژن و میرد لیک جیا نه کړیتنه وه نه گهر هردو وکیان یان په کیکیان موسلمان بوون. خوا ده فهرموی: ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا

^(۱) سورة البقرة: ۲۸۶.

^(۲) سورة الأنعام: ۱۵۲.

^(۳) سورة المؤمنون: ۶۳.

^(۴) سورة النساء: ۳۲.

مَا قَدْ سَلَفَ ﴿١﴾. ﴿عَفَا اللَّهُ عَمَّا سَلَفَ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ﴾ ﴿٢﴾. ﴿قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ﴾ ﴿٣﴾.

ئەو هی کردەوێکە لە کاتی ئەنجامدانیدا بە دەق حەرام نە کرابێ رِنگَره له بهرپرسیاریوونی بکەرەکی ئەگەر پاش ئەو بە دەق حەرام کرا، بنچینهی ئەم مەرجهیش بنەمای شەریعەتە { لا جریمه ولا عقوبه إلا بنص } .
نەبوونی هەریەک لەم پێنج مەرجه بە رِنگَر له بهرپرسیاریتیی جینائی دادەنرێ،
لەو روویشەوێ نەبوونەکی شتێکی نەرتینییه ئەو وەسفە وجودیە جێی
دەگرێتەوێ بە رِنگَر دادەنرێ، ئەمە ئەگەر کارمان بەو بۆچوونە کرد کە پێی
وایە رِنگَر هەمیشە وەسفێکی دیاری رِنگَراو و وجودی دەبێ.

پەڕیوونیدی نێوان حوکمی شەریعی دانراو و رِنگَرهکانی بهرپرسیاریتیی جینائی

حوکمی شەریعی دانراو (الحکم الشرعی الوضعی): بریتییه لە گوتاری شەرعەدانەر کە پەڕیوونداره به رهفتارهکانی مڕۆڤ و به رووداوه پەڕیووندارهکان به مڕۆڤهوه له پڕوی کردنیان به هۆیان مەرج بۆ، یاخود رِنگَر له حوکمدان. وەک کردنی خزمایەتی به هۆی میرات، وەک واجبکردنی نەفەقە ی خزمی هەژار لە سەر خزمە دەوڵەمەندەکی، وەک کردنی تاوان بەهۆیهک بۆ سزادان و ئەو جۆره شتانه. وەک کردنی ئەقل بە مەرجێک بۆ دروستیی رهفتارهکانی مڕۆڤ و لێپرسینهوهی له پڕوی جینائیهوه و ئەو جۆره شتانه، وەک ئەوهی شیتی و ئەو حالەتانهی حوکمی ئەویان هەیه کە فام و ئیدراکیان نیه به رِنگَر له دروستیی رهفتارهکانی مڕۆڤ و لێپرسینهوهی له پڕوی جینائیهوه.

به پێی رای باو جۆرهکانی حوکمی وهزعی (دانراو) سیانن: هۆ + مەرج + رِنگَر. هەموو ئەم جۆرانه پەڕیووندارن به بهرپرسیاریتیی جینائی و رِنگَرهکانیهوه، تاوان هۆیه بۆ بهرپرسیاریتیی جینائی، ئەو حەوت شتە ی له حوکمی تهکلێفیدا باس کراون

﴿١﴾ سورة النساء: ٢٢.

﴿٢﴾ سورة المائدة: ٩٥.

﴿٣﴾ سورة الانفال: ٢٨.

مەرجەكانى بەرپرسىيارىتتى جىنائىن، نەبوونيان و ئەو وەسفى جىبى نەبوونەكە دەگرىتەو ە زىگرە لەو بەرپرسىيارىتتییە . بەلام پەيوەندىي ەوكمە ە زىغەكە بە بەرپرسىيارىتتى مەدەنىيەو زىاترە، لەبەرئەو ە پىيوستى بە ئىدراك (فام) و ئىرادەى ئازاد نە .

رنگرمکاني بهريرسياريتتي جينائي و هوکاني رنيدان

هەردوو گرووپە کە کۆکن لەسەر لیته پرسی سینه وهی تاوانکار و به وهیش شایسته نه بوونی بهو سزایه ی بۆ ئه کرده وهیه دانهاره، به لام له چه ند شتیکی چه وه ریدا حیاوازن، گرنگترینیان نه مانه ن:

أ- رۆگره‌گانی به‌رپرسیارێتی جینائی به‌ریه‌ستی که‌سی خودی یان له‌ناکاون و کار له‌ ئێرا ده‌ ئیدراک یان هه‌ردووکیان ده‌کهن. له‌وانه‌یشه‌ ته‌نیا تووشی ئێرا ده‌ ببن وه‌ک زۆرلیکردن و زه‌روره‌ت، له‌وانه‌یشه‌ دووچاری هه‌ردووکیان ببن وه‌ک شییێ و چکوله‌یی، ئه‌وه‌ی ئیدراکی نه‌بی بێ ئێرا ده‌یشه‌، له‌کاتی‌که‌دا له‌ هۆکانی رێپێدان (اسباب‌الاباحه‌)دا بکه‌ر له‌ ئازاده‌ی ئێرا ده‌ و ئیدراکی ته‌واو به‌ره‌داره‌.

ب- رڼگره کانی بهرپرسیار ټیټی جینانی کار له کرده وه ماددیه که ناکه و له سیفته جورمیه که ی دانامالن، به لکو تاوانه که سه ریاری لینه پرسینه وه له بگره که یشی له پړوی جینانی وه هر ده میتی، له کاتیکدا هؤکانی ریپیدن کرده وه که له سیفته جورمیه که ی داده مالن و ده یگورن بؤ کاریکی موباح.

ج- له هۆكانی رێپێداندا بکه موماره سه ی مافی شه رمی و یاسایی خۆی ده كا، له كا تێكا له رێگه كانی به پر سيار تێبی جینا ئیدا بکه ده ستر یژی ده كا ته سه رمافی كه سانیتز، به لام له پووی جیناییه وه لێ پرسینه وهی له گه ل نا كری له به ر نه وهی عوزو ر تکی هه به كه یاسا و ده دا ته لێ نه پرسینه وه و به وه یش سزانه دا نی.

د- رڼگره کانی بهرپرسيار ټټي جينائي تاوانکار له بهرپرسيار ټټي مه دهنی نابه خشن به تاييهت له شريعتهی ئيسلاميدا، شيت و منداډ و نه فام (غير الممين) و نه وهی حوکمی نه وانهی هه يه، نه گهر که سيکیان کوشت خوینبایی له سهر که سوکاريان واجب دهی، نه گهر مالتيکان دزی و فو تانديان پيوسته قهره بووی

مالدزراو بکه نه وه، له کاتیکدا هۆکاني رڼپيدان له هـ ردوو بهرپرسيارڼتیه که ده بیه خوشن.

هـ- له هۆکاني رڼپيداندا روکني شهرعی نامڼي له کاتیکدا له رڼگره کاني بهرپرسيارڼتیی جینائیدا هیچ کاریگره کی نه، به لکو کاریگره کی له روکني مه عنوی (قه سدی جینائي) دا کورت هـ لډي، له بهر نه وه تاواني که سی نه شیاو به (نه نقه ست) وه سف ناکړي له بهر نه وه ی به هوی بوونی ئیدراک و ئیراده وه روکني مه عنوی تیدا نه.

و- کاریگری هۆکاني رڼپيدان له و که سه دا کورت نابڼته وه که شهرع و یاسا رڼگی کرده وه که یان پی داوه، به لکو پهل بق هـ که سیکتر ده کښی که به شداری له کردنیدا کرده وه که بکری نه سلې یان شهریک، له بهر نه وه ی په یوه ندی به خودی کرده وه که وه هیه نه که به که سی بکه ره که یه وه، نه و که سی له گـ ل دستدرڼی له سه رکراودا به شداری له بهرگریکردنی شهرعیدا ده کا، یان له گـ ل باوک به شداری له ته میدانی منډاله که یدا ده کا، وه نه و که سه وایه دووچاری ده سترڼی کردن بق سر گیان یان مال یان ناموسی بووه، هـ روه ها وه نه و باوکه یه منډاله که ی ته می ده کا، هـ ربویه نه له پووی جینائي و نه له پووی مه دهنیه وه له هیچان بهرپرسيار نه.

ز- له پووی رڼکاره کانه وه (الاجراءات) پڼویسته له سه ر جڼگری داواکاری گشتی یان دادوه ری لیکولڼه وه له کاتی بوونی هۆکاني رڼپيداندا ده عواکه بپارڼی، له بهر نه وه ی ره وانه (نیحاله) کردنی بق دادگی تایبته سوودی نه، له کاتیکدا له هـ ندی حالته رڼگره کاني بهرپرسيارڼتیی جینائیدا له وانه یه بابته که پڼویستی به وه بی نیحاله بکړی بق قه زا نه که بق لڼپرسینه وه ی له پووی جینائیه وه، به لکو بق دلنیا بوونه له بوونی عوزر، وه نه و که سی تاوانیک نه نجام بدات پاشان ئیددیعای نه وه بکا که له کاتی نه نجامدانیډا شیت بووه یان به زود پڼی کراوه، یان ناچار بووه و نه و جوړه شتانه، به لام تاوانسهر یا وهره سه که ی به ره لستی نه وه بکه ن.

له روانگی نه م جیاوازییه جه وه ریانـ وه، په یوه ندی لوژیکی له نیوان هۆکاني رڼپيدان و رڼگره کاني بهرپرسيارڼتیی جینائیدا، جیاوازییه (التباين) به گوږه ی چه مک و چپه تیی شهرعی و یاسایان.

به لام به گوتيره ي به ديهاتن، په يوه ندى نيوانيان گشتى و تاييه تى ره هايه، چونكه هوكانى ريپيدان به په هايى تاييه تر و رنگرمكانى بهرپرسيارىتىي جينائى به په هايى گشتيرن، هر كات هوك له هوكانى ريپيدان به ديهات رنگرى بهرپرسيارىتىي جينائى به ديدى، به لام پيچه وانه كه ي به ته واوى راست نيه، له وانه به رنگرى بهرپرسيارىتىي جينائى به ديبى به لام نابيته ريپيدهرى كرده وه جورميه كه، وهك له حاله تكانى شيتى و چكوله ي و زورليكون و زهرورت و شتيردا، كه ته نها دهنه رنگر له بهرپرسيارىتىي و كار له نه سلى كرده وه كه ناكه ن.

رنگرمكانى بهرپرسيارىتىي و رنگرمكانى سزا

رنگرى سزا عوزيكي شهرعى يان ياساييه تاوانكار له سزا ده به خشي يان سزاكه ي سووك ده كا ياخود ده يگوپى، وهك له جتي خويدا به دريژى باس ده كرى، له گرنگرين رنگرمكانى سزا له شريعت و ياسادا نه مانه ن:

أ- ته و به كرينى تاوانكار له شريعتدا و به ران به ره كه ي له ياسادا نه و عوزه ره به ياسادانه له بهر نامانچيك كه په يوه ندى به به رزه و ندى گشتيه وه هيه ديه به خشيته تاوانكار، وهك هاندانى تاوانباران له سر به رده و امنه بوون له رهفتاره تاوانكارانه كانيان وهك له ريكه و تنه جينائييه كاندا بهر له جيبه جيكون، جا نه گه ريه كيك له ريكه و تنه جينائييه كان ده سلا تى گشتى له و تاوانه ناگه دار كرد بهر له وهى ده سلا ت پي بزاني، له و سزايه ي بوى بپيار دراوه ده به خشرى.

ب- ليبوردين له وهلى نه مر (سهرؤكى ده ولت) وه له ياسادا به په ها، به لام له شريعتى ئيسلاميدا ته نها له تاوانه ته عزيزيه كاندا (واته نه وانه ي هدى شهرعيان بؤ دانه نراوه - وه رگيپ)، جا چ ليبوردينه كه گشتى بى يان تاييه ت بى بهر له جيبه جيكونى حوكمه كه يان له كاتى جيبه جيكونيدا.

ج- گومان (شوبه) له شريعتدا وهك دزيكون له نيوان بنه چه و وه چه (واته نوسول و فروغ دا، يان له نيوان هر دوو هاوسه راخود دوو شهرى كدا.

د- راگرتنى جيبه جيكونى كه هاوشيوه ي ليبوردينه.

ه- سولمکردن له نټوان تاوانکار و تاوانسهر (الجاني و المجنى عليه) نه گهر له ژياندا مابوو، يان له نټوان نه و وهره سهى تاوانسهر دا پاش مردنى.

و- تاوانکار پاش نه دجامدانى تاوانه كه نه مليه ت له ده ست بدات، جا به مردن بى يان شيتيه كى نوتك و بهرده وام تا مردن.

ز- باوكا په تى و داىكا په تى له شهربه تدا.

ح- كړنښوون يا خود به سه رچوون (التقادم) له ياسادا، ده شى كړنښوون له گه ل شوبه دا به يه ك بگن وهك له دواكه وتنى شايه ت له ثيفاده داني له و تاوانانه ي حه دديان بډ دانراوه.

رنگره كان ته نها نه مانه نين.

به به راورد كردن له نټوان رنګرى سزا و رنګبرى به پر سياريتى جينائيدا، ده ده كه وى په يوه ندى لږيكي نټوانيان به گوږه ي چه مك و ماهيه ت برتتبه له جياوازيوون، له به رنه وهى چييه تى (الماهية) هريه كه يان له هى نه ويتريان جياوازه نه گهرچى هردووك له رنګريوون له سزادا كوكن. له بهر تيشكى نه م كوكنوونه دا په يوه ندى نټوانيان به گوږه ي به ديهاتن برتتبه ده بى له په يوه ندى گشتى و تايه تى ره ها، چونكه رنګرى به پر سياريتى جينائى به په هاى تايه تر له به رنه وه هركات به ديهات نه وهى له سهر به راست ده گه پى كه رنګره له سزايش، به پچه وانه ي ته واو پچه وانه كه ي، چونكه رنګرى سزا به په هاى گشتيتره له به رنه وهى له گه ل رنګرى به پر سياريتى جينائى كوده بيتته وه و لى جيا ده بيتته وه كاتى تاوانكار له تاوانه كه ي به پر س بى، به لام به و سزايه ي بوى بريار دراوه سزا نادرى وهك له و هشت حاله ته ي باس كران.

جياوازيوونيان له چييه تى و چه مكدا نه جياوازيانه ي خواره وهى لى ده كه ویتته وه:

۱- رنګرى سزا هيچ كاريگه رى له روكنه كانى تاواندا نيه، پيشتر روونمان كرده وه كه هوى رپيدان كاريگه رى له سهر روكنى شهرى هيه، به شيوه يه ك به ته واوى لايد ه بات و كرده وه كه ده گوږى بډ كاريكى موباح، هه روه ها رنګرى به پر سياريتى جينائى كاريگه رى له روكنى مه عنه وى (مه به ستى تاوانكارانه) دا هيه و خه ل دروست ده كا يان لايد ه با له گه ل پاريزگار كړدى كرده وه كه له سيفه ته جورميه كه ي،

به پېچه وانه ی ریگری سزا که هیچ کاریگری نیه نه له سهر روکنه شهرعیه که، نه له سهر روکنه مه عنه ویه که.

۲- ریگری بهرپرسیارښتی جینائی وهک هوی ریښاندان به ستراره به کاتی نه نجامدانی تاوانه که وه و تا جیبه جیکردنی بهرده وامه، نه گینا به ریگر دانانری، هه ربویه نه گهر بهر له تاوانه که رویدا و له کاتی نه نجامدانیدا نه ما له پووی جینائی به وه له بکه ره که ده پرسرښته وه، یان نه گهر تاوانه که کرا و پاشان رویدا نه و هیچ کاریگری له سهر هه مان بهرپرسیارښتی نابی، به لکو ریگر ده بی له بهرده وامی ریکاره کان یان جیبه جیکردن به گوږه ی کاتی روودانی. به پېچه وانه ی ریگری سزا که پاش نه نجامدانی تاوانه که و به دیهاتنی بهرپرسیارښتی جینائی رووده دا، جگه له باوکایه تی و دایکایه تی له شهرعیه تی نیسلا میدا، که نه گهر بنه چه یه ک یه کیک له وه چه کانی کوشت، بنه چه بوون ریگره له سزای قیساس.

۳- ریگره کانی بهرپرسیارښتی جینائی که سی (هه خسی)ن، نه م ریگرانه نه هلیه ت ناهیلن یان ناته واو یاخود ئیراده ی عه بیدار ده که ن، به پېچه وانه ی ریگره کانی سزا که له وانه یه شه خسی بن وهک باوکایه تی که ریگره له قیساس، هه روه که له وانه یه له ئامرازه کانی سه لماندن بن وهک له شوبه دا، هه روه ها له وانه یه له وه لی نه مره وه بن وهک له لیبورونی گشتی و تایبه تدا، هه روه که ده شی له یاسا و شهرعدا بن وهک خزمایه تی، له وانه یشه شتیر بن.

۴- ریگره کانی بهرپرسیارښتی جینائی سزا به ته واوی لاده بن به پېچه وانه ی ریگره کانی سزا که له وانه یه سزا ببه خشن، له وانه یه سووکی بکه ن و له وانه یشه بینه هوپه ک بز گوږینی جوړی سزا که.

۵- له ریگره کانی بهرپرسیارښتی جینائی ته ماشای که سی تاوانکار (الجانی) ده کری، ریگریون له سهر بناغه ی ره چاوکردنی دادپه روه ری له بهرژه وهندی تاوانکار دامه زراوه له حاله تی شیتی و چکوله یی و ژورلیکردن و زه روره تدا، له کاتیکدا له ریگره کانی سزادا زیاتر ره چاوی بهرژه وهندی گشتی ده کری.

۶- ریگره کانی سزا له وانه یه به کره مه له مه رجیکه وه به سترابنه وه، نه گهر یه کیک له مرجه کان نه بوو ریگری سزا که نامینی وهک له راگرتنی جیبه جیکردندا.

۷- رنګره کانی سزا له شریعتی ئیسلامیدا له وانه یه گشتی و له وانه یشه تاییه ت
بن، له کاتیکدا رنګره کانی به رپر سیاریتیی جینائی به پږه های گشتین، جیاوازی نیه
له نیتوان که سیک و که سیکتر و له نیتوان تاوانیک و یه کیکیتردا، به پیچه وانه ی رنګره کانی
سزا که هندیکیان گشتی و هندیکیان تاییه تن.

۸- له رنګره کانی سزادا دادوهری لیکولینه وه^(۱) بوی نیه بریار له بابته که دا
بدات، به لکو پیویسته ئی حاله ی بکا بۆ دادگه ی تاییه تمه ند، به پیچه وانه ی رنګره کانی
به رپر سیاریتیی جینائی، بۆ نمونه شیت یان چکوله ی نه فام نه گهر تاوانیکی نه نجام
دا و سکا لا بۆ دادوهری لیکولینه وه به رز کرایه وه، پیویسته کیشه که دابخات و
ئی حاله ی نه کا بۆ دادگه ی تاییه تمه ند له به رنه وه ی بیسووده، به و مرجه ی گومانیک
له ئارادا نه بی له بوونی شیتی یان نه خوشیی ئه قلی، یان بابته که پیویست به
حوکمدان به گرته به ری ریوشوینی خوپاریزی بکا.

۹- نه گهر کیشه که گه یشته دادگه له رنګره کانی سزادا، پیویسته دادگه حوکم به
بی تاوانیی تومه تبار نه دات، به لکو حوکم به نه کرانی سزادان له پووی شهرع یان یاساوه
بدات، به پیچه وانه ی رنګره کانی به رپر سیاریتیی جینائی، که قازی حوکم به بی تاوانی له
به رپر سیاریتیی جینائی ده دات نه ک له و تومه ته ی ئاراسته ی کراوه، جگه له وه، ده شی
حوکم به گرته به ری ریوشوینی خوپاریزی بدات دژی نه نجامده ری تاوانه که وه ک دانانی
شیت له نه خوشخانه یه ک له نه خوشخانه ئه قلیه کان با نه شیاویشه، نه وه یش بۆ
پاراستنی کومه لگه له زیانه کانی و به رگرتن له وه ی جاریکیتر بگه رپته وه سهر
نه نجامدانی تاوان.

۱۰- رنګری سزا رنګه ناگرئ له وه ی حوکم له سهر تومه تبار بدرئ به بژاردنی
خهرجیه کان و به سیستمه خوپاریزیه کان، به پیچه وانه ی رنګره کانی به رپر سیاریتیی
جینائی که رنګه له وه ده گرن^(۲).

^(۱) فی المسؤولية الجنائية لیکتور مصطفى القلي: ۲۴۱.

^(۲) سهرچاوه ی پيشوو.

پلانى ليکڻ لئينه وه

رنگر مڪان له وانه به ناوخويي و له وانه به دهره كي بن، له هر دوو حاله ته كه يشدا يان نه وه تا كرده وه كه له سيفه ته جورميه كه ي روت ده كړي ته وه وهك له هڅاڼي رتيپيداندا، يان كرده وه كه پاريزگاري له سيفه ته جورميه كه ي دهكات و ريگر رولي ته نها له بهرپرسياريتي جيناڼي و سزادا كورت ده بيته وه، يان كاريگه ري له سر هيچ روكنيڅك له روكنه كاني تاوانه كه نيه ، به لكو ته نها له سزادا كورت ده بيته وه وهك ريگره ساف عيقابيه كاندا. له هه موو حاله ته كاندا ريگره كه نيرادي ده بي يان نائيرادي.

له بهر تيشكي هم دابه شېبونه ويناكراو و بهر قه رارانه له شريعت و ياسادا، تويزينه وه ي بابه ته كه له پووي شكله وه به سر سي به شدا دابه ش ده كه م:

به شي يه كه م: ريگره كه سيبه نائيراديه كان .

به شي دوو هم: ريگره كه سيبه نيراديه كان

به شي سيبه م: ريگره دهره كييه كاريگه ره كان له سر نيراده .

تويزينه وه ي دوو به شه كه يتر (ريگره رتيپيدهره كان) و (ريگره عيقابيه كان) بو

دهره ته تيكيتر به جديتلم نه گه ر ماین و باری ته ندروستي ريگه يدا.

به‌شی به‌کم

رئیره که‌سییه نائیرادیه‌کان

رىنگرى كىسىيە ئاثيرالىيەكان بۇ ئوو جۆر لىبەش دەبن:

جۆرى يەككەم، رىنگرى ئاوخۇيى خودى،

لەو سىفەتە خوبىيانە يە ولەستەى مرقۇن، بە لەلىكىبوونى پەيدا ئەبن و تا دەگاتە قۇئاغى فامكرىن
بەھىچ كۆچىك لىتى ئابنەو، ئەوئىش چكولەيىە و بەچەند جياكەرموھەك دەئاسرىتتەو، لەولە:
أ- لە سىفەتە خوبىيەكانى مرقۇنە و لىتى ئابىتتەو نە بە چارەسەرو نە بە ھىتر تا پىئى نەئىتە ئاو
تەمەنى فامكرىن.

ب- لە سىفەتە گىشتىيەكانە كە تايەت نىيە بە مرقۇنەك بەيئى ئەولنىتر لە سەرەتاي بوونەو و لە
ھەموو شوئىن و كاتىك.

ج- نەمانى حاشاھەلەنگرە ئەگر ئەو مرقۇنە لە ئاچاوى نووسرلېو بىزى تا دەگاتە تەمەنى
فامكرىن.

جۆرى دوومە: رىنگرى ئاوخۇيى لابلەلايى

لەو سىفەتە خوبىيانە نىيە كە ولەستەى مرقۇن، بەلكو بەرۆرى مرقۇنە بە ساغى لەلىك دەيئى پاشان
لەبەر ھۆگەلى خودى يان دەرەكى تووشيان دەيئى، بەدەگمەن لەگەل لەلىكىبووندا پەيدا دەيئى ئەوئىش
شىتتىيە (يان نەخۇشى ئەقلى)، يە چەند جياكەرموھەك دەئاسرىتتەو كە پىچەولەئى جياكەرموھەكانى
رىنگرى خوئىن و گرنگرىنيان ئەمانەن:

أ- لە شتە خوبىيەكانى مرقۇنە نىيە بەلكو پاش بەساغى لەلىكىبوونى تووشى دەيئى و بەرۆرىش لەبەر
ھۆلەلى پىنكەتەيى و خەلقى، يان ھۆى دەرەكى سەرھەللو.

ب- ئىشلەتەيەكى گىشتى نىيە لە ھەموو مرقۇنەك دەرەكى، بەلكو رىزەى تووشىبوولن بە نەخۇشىيە
ئەقلىيەكان ئەگر بە ساغەكان بەرلورد بكرىن رۆر كەمە.

ج- پاش تووشىبوونى مرقۇنە نەخۇشىيە ئەقلى ئەوا نەمانى ئالىار و ئاللىئايە و پەيەندى بە جۆرى
نەخۇشىيەكە و ھەلومەرجى تووشىبوو و رادەى قابىليەتى نەخۇشىيەكە بۇ نەمان و شىفادىرلن بە
چارەسەرموھە ھەيە.

بۇ زىادە روونكرىنەو و سوود، بەشىكى سەرەخۇ بۇ توئىزىنەو لە ھەر جۆرىك تەرخان دەكەين.

بهشی یه کهم: شیئتی (یان نه خووشیی ئه قلی)

شیئتی (الجنون) له ورووی زمانه وانییهوه:

ئه وهی له زمانی عه ره بی ورد بێته وه ده بیئنی هه ر وشه یه که له ره گی (جن) دا تا شرایبی،
ئاماژه یه بۆ ئه وهی شاراو یه و ملکه چی هه ستیک له پێنج هه سته که نابیی، وه که وشه کانی
جنۆکه (الجن) و کۆریه له (الجنین) و به هه شت (الجنة) و شیئتی (الجنون) و فیرده وس
(الجنان) و ئه و جۆره شتانه. دهوتری: جَنَ الشَّيْءِ يَجُنُّ جُنًّا: (ستره وکل شیء ستر عنك
فقد جن عنك)^(١)، له وانه خوا ئه فهرمووی: ﴿فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي﴾^(٢)،
رازی^(٣) له ته فسیری ئه م ئایه ته دا ده ئلی (مانای جن: شار دیه وه، وشه کانی الجنة الجن و
الجنون و الجنین و المجن الجنین و المجن (له کۆریناق) و المجنة) له وه وه هاتوون. هه موو
ئه وانه ده که پێته وه بۆ چاو که که ی، واته داپۆشین و داوای داپۆشین.

(الجنون) و مک زاراوه:

ئه رکی نه فیه قوانی شه رعی نه فیه قوانی یاسایی و نه ئه رکی یاسا دانه ره پێناسه یه کی ورد
و تیرو ته سه ل و زانستیانه ی ئه م وشه یه بکا، به لکو ئه وه ئه رکی پزیشکانی پسیپۆر له
نه خووشیه ئه قلیه کانه. پتویسته قازی کاتی گومانی له بوونی شیئتی یان پله یاخود
جۆره که ی هه بوو، تۆمه تبار ره وانه ی لیژنه یه کی پزیشکی پسیپۆر بکا به مه به سته
دیاری کرنی ئه وه ی جیگومان و نا کوکیه.

سه ره پای ئه مه یش، هه ندی له زانا یانی شه ریعه تی ئیسلامی و شه رحکارانی یاسا چه ندی
پێناسه ی جیاوازیان بۆ کر به، که هه موویان به ده وری یه که خولگه دا ده سو پێته وه ئه ویش

^(١) لسان العرب فصل الجيم حرف النون: ٢٤٤/١٦.

^(٢) سورة الانعام: ٧٦.

^(٣) فخر الدين ابن ضياء الدين عمر التفسير الكبير: ٤٩/١٤.

ئەھمىيە شىئى (الجنون) (تىكچوونىكە لە مىشكىدا دەپتە مايە لە دەستدەنى جىياكرىنەۋەى راست لە ھەلە).

لەبەر جىياۋزى قوۋلى چارەسەرى ھەرىكە لە فىقوانانى شەرىعتى ئىسلامى و ياسا بۆ ئەم بابەتە و بەمەبەستى روونكرىنەۋەى زىاتر، توۋزىنەۋەى بەسەر بۆۋ باسدا دابەش دەگەم، يەككىيان بۆ شەرىعت و ئەۋىترىيان بۆ ياسا.

باسى يەككەم:

كارىگەرى شىئى لە بىرپىرسىيالىق جىيائى

لە شەرىعتى ئىسلامىدا

قەسەكرىنى فىقوانانى شەرىعت لەبارەى كارىگەرى شىئى لە بىرپىرسىيالىق جىيائىدا تەنبا لە تاۋانە ئەرتىنەكاندا كورت نەبۇتەۋە ۋەك ئەۋەى ياساىيەكان كرىۋانە، بەلكو دىراسەى ئەۋكارىگەرىيەيان لە تاۋانە ئەرتىنە (كرىنى قەدەغەكرۋەكان) و نەرتىنە (ۋازھىتان لە ئەركەكان) يىشدا كرىۋە، جگە لەۋەش، پىئاسەكانى زانايانى مۇسلمان لە ئۇسۇل و فىقوانەكان بۆ شىئى و نەخۇشىيە ئەقلىيەكان لە پىئاسەكانى زانايانى ياسا كە لە سەردەمى دۆزىنەۋە زانستى و پىزىشكىيە نوپكاندا دەرژىن، زۆرۋىتر و رىكتەرە.

سەدر ئەلشەرىع^(۱) پىئاسەى كرىۋە بەۋەى (تىكچوونىكە لە ئەقلىدا بەشۋەيەك رىگە لە بەرپۋەچۈنى كىدار و كوفتارەكان بەگۈيرەى رىيازى ئەقلى دەرگى، بەدەگمەن نەبى). ئىبن ئەلمەلىك^(۲) پىئاسەى كرىۋە بەۋەى (دەرىكە دوۋچارى مىشك دەبى، ۋادەكا شتى ۋابكا كە پىچەۋانەى خواستى ئەقلى، بەبى ئەۋەى لاۋازى لە ئەندامەكانىدا ھەبى).

جۆرمەكانى شىئى:

زانايانى شەرىعت لە ئۇسۇلى و فىقوانان لە چەند روۋىيەكى جىياۋزەۋە شىئىيان بۆ چەندىن جۆر دابەش كرىۋە، لەۋانە:

^(۱) عبد الله بن مسعود - التوضيح شرح التفتيح: ۱۶۱/۲.

^(۲) شرح المنار وحواشيه للعلامة - عز الدين بن عبد العزيز ابن الملك.

۱- لەپوۋى پىكھاتىيەۋە بۇ ئەسلى و سەرھەلداۋ (لەناكاي):

ئەسلى: ئەۋەيە كەسنىك بەشىتى باقى بىي، زياترىش بەھۋى ئاتەۋاۋىەك كە پىيەۋە خەلق كراۋە و ۋاباۋە (ئەم جۆرە شىتتىيە) ئومىدى چاكبۈۋەۋە و نەمانى ئاكرى.
 سەرھەلداۋ (لەناكاي): ئەۋەيە مۇۋە پاش بالقىۋون توۋشى شىتتى بىي، ئەۋىش لەبەر ھۆيەلى ئىرادى ۋەك ئالودەيى و ژەھراۋىيۈۋن بە ئەلكۈل، يان ئاغىزادى ۋەك شتە كىۋىپ و بەريەككەۋتەكان و دروستبۈۋنى برىن لە مىشكدا، ئەم جۆرە ئومىدى ئەۋەي لىدەكرى بەچارەسەر چاك بىتەۋە و نەمىنى.

۲- لەپوۋى رادەي كاريگەريەۋە بۇ ھەمەكى و بەشەكى:

شىتتبۈۋنى ھەمەكى (الكلي): ئەۋەيە دەيىتە مايەي ئەۋەي توۋشبوۋ فام و زانىنى لە ھەموو شتىك و لە گشت حالەتەكاندا لەدەست بدات.
 شىتتبۈۋنى بەشەكى (الجزئي): لە لايەكى ديارىكراۋدا دەبى و بەدەر لەۋە ھىزە ئەقلىەكانى دەمىنى.

۳- لەپوۋى بەردەۋامىيەۋە بۇ نوتەك و پىچىچى:

نوتەك (المطبق): برىتتىيە لە شىتتبۈۋنى بەردەۋام جا چ ئەسلى بى يان سەرھەلداۋ، ئاۋىزلۈە نوتەك لەبەرئەۋەي ھەموو كاتەكانى شىتتەكە دەگىرتتەۋە.
 پىچىچى: (المتقطع): ئەۋەيە ئاۋىيەناۋىز (چاك) دەيىتەۋە.

۴- لەپوۋى كاتەۋە شىتتىي پىچىچى دابەش دەبى بۇ رىزىۋ نادىزىۋ

شىتتىي رىزىۋ: ئەۋەيە ماۋەي كاتى واجب يان زياتر دەخايەنى، ۋەك ئەۋەكەسەي لە سەرھەتاي مانكى رەمەزان تا كۆتايى مانگەكە شىت بىي.
 نادىزىۋ: ئەۋەيە لە كاتى واجب كەمترە.

۵- لەپوۋى ھاۋىكاتبۈۋن لەگەل ئەنجامدانى تاۋانەكە بۇ: پىش تاۋانەكە، يان شانبەشانى

تاۋانەكە، ياخود پاش تاۋانەكە دابەش دەبى.

پىش (السابق): ئەۋەيە دەكەۋىتە پىش ئەنجامدانى تاۋانەكە.

ھاۋىكات و لەكاتى ئەنجامدانى تاۋانەكەدا، بەۋەي ئەنجامدانى تاۋانەكە لەكاتىكدا بى تاۋانكار توۋشى شىتتى بۈۋى كە فام و ھەلېزاردن لەدەست دەدا، جا چ پىش يان پاش لە

تاوانه كه له تهواوى هيزه نه قليبه كانى به هرهدار بووبى يان نا، عبرت به كاتى نه نجامدانى
تاوانه كه به نهك پيش و نه پيش نه نجامدانى.

پاش (اللاحق): نهويه پاش نهوه له تاوانكار رووده دات كه پيشتر به تهواوى هوش و
فامى خوښه و تاوانه كه نه نجام دات، نه حالتو رولتيكى گرنكى هيه نه گهر پاش
جيبه جيكردنى سزاكه نه بى، نه گينا پاش جيبه جيكردن هيج شيتبه ك كاريگري نيه، به لام
پيش جيبه جيكردن ده بېته مايه ي راگرتنى رېوشوينه قه زايه كان دږى تاوانكار، يان راگرتنى
حوكمدانى، يان راگرتنى جيبه جيكردنى سزاكه به سهرېدا به گوږه ي كاتى روودانى، له هر
قوناغيكدا روويدا سهرجه م نهويه پتويست بوو بگرى راده گيرى.

٦- له رووى چه مكه كه يوه بڼ تاييهت و گشتى:

تاييهت: نهويه نه خوښيه نه قليبه كه كاريگريه كى دهر وونى به رهم بهيښى كار له ئيراده
دهكات، به شپوهيك نرخه شهرعى و ياساييه كانى له كيس ددات و له فام وه لېږاردن
دايده مالى، نهويه به مانايه هاوتاي باقى نه خوښيه نه قليبه كانه.

گشتى: هه موو تېكچوونيكه دوچارى رږه وي سروشتي و ناسايى دهزگه و هيزه كانى
جهسته بېته وه كه به شدارى له پېكهيتانى ئيراده و دياريكردنى پشكى له فام (تعمين) و
نازايى هه لېږاردندا ده كن، گرنگ نهويه نيه نهو تېكچوونه هه ميشه دوچارى دهزگه يان
نه ندامتيكى دياريكراوى جهسته ي مړوف بېى، به لكو گرنگ نهويه دوچارى هيزيك بېى كه
به شدارى له پېكهيتانى ئيراده و وهرگرتنى به شى خوږى له فام وه لېږاردن دهكا، به م
مانايه يش هه موو نه خوښيه نه قليبه كان ده گرته وه وهك ده به نكي (العه) كه برتپيه له
وه ستانى گه شى زهين به ناراسته ي پېگه يشتنى سروشتي، وهك پهركه م (ق) كه تپيدا
ناويه ناو تووشبوو ده بورته وه و له هوش دهچى و له وانه يه بېته مايه ي نه نجامدانى تاوان،
هه روه ها وهك شزوزى تاوانكارانه كه تووشبوونه به هه ندى شله ژانى دهر وونى و بو
تېكچوونيكى نه قلى يان ناته واويه كه له پېگه يشتنى نه قلى ده گه رته وه، وهك هيس تيريا كه
تېكچوونيكه له هاوسه نكي كونه ندامى دهمار و شله ژان له سوز و ناروه كاندا، نه مانه و
باره دهر وونيه نا ناساييه كانيتر كه كاريگري راسته وخزيان له سهر هيزه نه قليبه كان هيه،
به م مانايه يش سهرجه م نه خوښيه نه قليبه كان ده گرته وه.

رادى كارىگەرى شىتى لەمۇي پەيۋەندى بە شىتەۋە ھەيە

ھەندى پرس و بابەت ھەن شىتى كارىان تىدەكا، ھەندىكىرىش ھەن كارىان تىناكا،
وەك لە خوارەۋە وردى دەكەينەۋە:

يەكەم: ئەۋانەي ھەموۋا كۆكۈن شىتى كارىگەرى تىياندا نىيە:

أ- ھىچ ئاكوكى نىيە لەۋەدا كە شىتى بە ھەموۋ جۆرەكانىيەۋە ھىچ كارىگەرى نىيە لەسەر
شىيانى واجبىۋونى شىت بە ھەرىۋ بەشى واجبىۋونى ئاتەۋا، كە بەر لە ھاتنەدنىي بۆ
كۆرپە لە جىگىر دەبى ئەۋىش دەستدانىيەتى بۆ ئەۋەي ھەندى مافى ھەبى كە پىۋىستىيان بە
قبولگەردن نىيە وەك مىرات و ۋەسىت و پىشكەشكەردن و نەسەب و ھەتد. ھەروەھا واجبىۋونى
تەۋا كە پاش لەدايكىۋون بۆ مۇۋ جىگىر دەبن، ئەۋىش دەستدانىيەتى بۆ ئەۋەي ھەندى
مافى ھەبى و ھەندى ئەركىشى لەسەر بى وەك نەفەقەن كە پىۋىستە خەرجى خەزى
ھەژارى يان ئەكەي^(۱) بگىشى.

ب- جگە لە زاھىرى ھىچ جىۋاۋى لە نىۋان فىقوانانى مۇسلماندا نىيە^(۲) كە شىتى
كارىگەرى نىيە لەسەر بەرپرسىيارىتى كە مەرخەمى شىت، ئەگەر مالى كەسىكى لەناۋىرد
يان نرخی كەم كەردەۋە، لە مالەكەي قەرەۋوۋ واجب دەبى ئەگەر دارا بوو، ئەگىنا لەسەر
بەخىۋەكەر (ۋەلى) يان چاۋدېر (ۋەسى) ەكەي پىۋىستە زىانەكە بىژىرى و كاتى شىتەكە
پارەي دەست كەۋت لىي ۋەرىگىرتەۋە، لەبەرئەۋەي ئەم بەرپرسىيارىتتەيە لەسەر سى رەگەز
دەۋەستى كە لە شىتدا ھەن: كارى ئارەۋا + زىان + پەيۋەندى ھۆي.

^(۱) ھەركەس مال يان ماف يان قەرزىكى لە ئەستۋى كەسىكىتەن بۇرۇن كەسكە شىت بۇرۇن مافە عەينى و كەسىيانە
ئاكا. ھەروەھا مافى ھەبە لەپى بەخىكەر يان چاۋدېر يان سەرىرەشتەكەي يان قازىۋە مۇلك بىلت (اقتىلىك) و بىيىتە
خولون مۇلك (اقتىلك).

^(۲) لە: لمطى: ۱۰/۳۴۴ ھاتتۇۋە: (شىت قىساسى لەسەر نىيە لەسەر ئەۋەي لە شىتەكەيا كىرۋىيەتى، سەرخۇشەش لەسەر
ئەۋەي لە سەرخۇشىنا و لەبارىكا ئەقلى لەدەست دۈۋە كىرۋىيەتى لەسەر نىيە، ھەروەھا ئەۋەكەشەش كە باقى نەبۋە،
ھىچكام لەۋنە نە خوتىنبالى نە زەمانيان لەسەر نىيە، ئەۋەك و ئاۋەل ەك بەك، ئەۋىش لەبەر ئەم ھەمىسە سەلمەۋەي
كە ئەۋەرمۇ (رفع القلم عن المعصية حتى يبلغ وعن المعصون حتى يفيق).

ج- هيچ ناڪوڪي نيه ٿو شيتيهي پيش يان پاش نه نجامداني تاوان روو بدات ڪاريگري له سر بهرپرسياريتي جينائي نابي، به لام ٿو وهي پاش تاوانه ڪه روو ديدات تا شيتيه ڪه به رده وام بي رنگر ده بي لام بهرپرسياريتيه، هه رڪات شيتيه ڪه نه ما لپرسينه وهيش ده ڪه رپته وه.

د- ناڪوڪي له وهدا نيه ٿو ڪه ر شيت ڪه سيڪي ڪوشت، خوينبائي ده ڪه وپته ٿو سستوي ڪه سوڪاره ڪي، له به رنه وهي بڪوڙه شيت ڪه ده رڪي نيه و ڪوشتنه ڪه به هه له داده نري.

ه- ناڪوڪي له وهدا نيه شيت هيچ ڪاريگري له زباني هاوسهري و به رده وامبي هاوسه رگريه ڪي نيه، به لام ڙنه ڪي مافي ٿو وهي هه يه لاي قازي داواي جياپونه وه بڪا ٿو ڪه ر بيني له لايه ن ميڙده شيت ڪه يه وه زباني پيده ڪا.

دووم: ٿو رفتارانهي هه موولا ڪوڪن ڪه شيتي ڪاريان تينمڪا:

ا- ناڪوڪي نيه له وهي ٿو تاوانانهي شيت له کاتي شيتيه ڪه یدا ٿو نجاميان ديدا له پروي جينائي وه لتيان بهرپرسيار نابي، واته له سريان سزا نادرئ.

ب- ناڪوڪي نيه له وهي ٿو تاوانانهي له کاتي باشبونه ويدا ٿو نجاميان ديدا ٿو ڪه ر شيتيه ڪي چرچر بوو، لتيان بهرپرسيار ده بي، به لام سزا ڪه تهنيا له کاتي باشبونه ويدا جي به جي ده ڪري.

ج- ناڪوڪي نيه له وهي شيتي شياني ٿو نجامدان (اهلية الاداء) ناهي ٿي به هه ريوو به شه ڪه يه وه ته واو و ناته واو. شياني ته واو پاش ڪه يشتنه ته مهني پيگه يشتن بڻ مروف جيگير ده بي، ٿو ویش ده سستداني مروفه بڻ موماره سه ڪردي ته واوي مافه ڪاني و ڪرته ٿو سستوي ته واوي بهرپرسياريتيه سياسي و مهدهني جينائي ه ڪان.

شياني ناته واوي ٿو نجامدان پاش ڪه يشتنه ته مهني فامڪردن بڻ مروف جيگير ده بي، ره فتاره ساف زيان به خشه ڪاني به ره ها به تالن جا وه لي مؤلته تي دابن يان نا، هه ره ها ره فتاره ساف سوو به خشه ڪانيسي به ره ها دروستن جا وه لي رازي بي يان رازي نه بي. ٿو ره فتارانهيش له نيوان سوود و زياندا دين و ده چن له سر مؤلته تي وهليه ڪي ده وهستن، واته به راست داده مه زرين، به لام تا پاش مؤلته دان ٿو سه ره ڪاني له ماف و پابه نيه ڪان به ره م ناهين.

د- ناکوکی نیه له وهی شیتیبوونی له ناکاو پاش نه نجامدانی تاوان و بهر له جیبه جیکړنی سزا کاریګری هیه له بهر ده وایی رنګره قه زاییه کان نه گهر پیش نه وانه روویدات، هه روه ها کاریګری له سهر حوکمه که ده بی نه گهر پیش نه وه شیت بوون له سهر جیبه جیکړنی سزاګه یش نه گهر تاوانکار پاش ده رچوونی حوکم و بهر له جیبه جیکړدن شیت بوو، به لام نه گهر شیتیه که نه ما هه رچی به هو یوه وه ستابوو بهر ده وام ده بی.

ه- ناکوکی نیه له وهی نه و شیتیه شیتیه که ی نوته که نه گهر چاک بوویه وه و شیتیه که ی نه ما قه زاکړنه وهی نه و عیبادتانه ی ناکه ویته سهر که فه وتاون وهک نویتړ و روتوو و نه و شتانه، له بهر نه وهی وهک منډال (الصبي) وایه نه گهر بالق بوو داوای قه زاکړنه وهی نه و عیبادتانه ی لی ناکری که پیش بالقوون فه وتاون، هه روه ها وهک ناموسلمان نه گهر موسلمان بوو له سهر نه کړنی نه وهی واجب بووه و کړنی نه وهی حرام بووه لیتی ناپرسریته وه، له بهر نه وهی نیسلام پیش خوی ده شواته وه، به لام نه گهر وا رنګه وت پاش چاکبوونه وه که کاتی پتویست مابوو واجبه که نه نجام بدری پتویسته له سهری نه نجامی بدات، بق نمونه نه گهر له نوانواییه کانی کاتی نویتړی نیوه پودا چاک بووه وه و نه و کاته ی مابوو به شی کړنی نویتړه که ی ده کړد، پتویسته نه و نویتړه بکا.

و- ناکوکی نیه له وهی پتویسته قازی یارمه تی له خه لکانی شاره زا و پسپوپی نه خوشیه نه قلیه کان وه ریگری نه گهر جیاوازی یان گومان سه باره ت به شیتیبوونی تاوانکار سهری ه لدا، خو نه گهر گومانه که بهر ده وام بوو نه و له بهر زه وه ندی تومه تبار لیک ده دریته وه.

ز- ناکوکی نیه له وهی تاوانکاری شیت نه گهر چی له پووی جیناییه وه لیپرسینه وهی له گه ل ناکری و سزا ندری، به لام پتویسته رتوشوینی خو پاریزی له دزی بگریته بهر تا بهر به کاره زیان به خشه کانی له تاوان و شتیر له ناینده دا بگری، چونکه نه گهر جارنک تاوانیکی کړد، چاوه پروان ده کړی نووباره ی بکاته وه.

ح- ناکوکی نیه له وهی نه گهر شیت پاش نه مانی شیتی پتووی تاوانیکی نه نجام دا، سوود له و شیتییه وه رناگری تا له پووی پزیشکیه وه ساغ نه بیته وه که کاریګری له سهری ماوه، نه و کاته قازی بوی هیه نه و کاریګریه وهک توخیکی سووکن (ظرف مخفف) بق سزاګه دابنی.

نهمه هندی له و خالنه بوون هه موولا له سهریان کۆکن له پووی کاریګه ربوون یان کاریګه رنه بوون به شیتی.

سینه م: نهو پرسانهی سه بارهت به کاریګه ربوون یان کاریګه رنه بوون به شیتی ناکوکیان

له سهره

له وانه:

۱- ناکوکی له باره ی واجب بوونی زهکات له مالی شیتدا، که شاخو نه گه مالی هه بوو زهکات تیتدا واجب یان نا؟ فیقوانانی شریعتی ئیسلامی له م باره وه رای جیاوازیان هه یه له نتوان واجب بوونی به پرهایی و ورد کردنه دا:

هه ندیکان گوتویانه به پرهایی زهکات له مالی شیت و مندالی نه فامدا واجب^(۱).

هه ندیک چوونه ته ناو ورده کاری، هه ندی جیاوازیان کردوه له نتوان شیتی نه سلی و به رده وام له گه ل شیتی سهره لداوی ناو به ناو و گوتویانه، زهکات له مالی یه که میاندا واجب نیه، هه رده ها له دووهمیشیاندا واجب نیه نه گه سالتکی خایاند له بهر نه وهی وهک نه سلیه که یه، به لام نه گه سالتکی ته واو و زیاتری نه خایاند زهکات له ماله کهیدا واجب^(۲). هه ندیکتر جیاوازیان له نتو دوو نه ختینه که (زیر و زیو) و جگه له و دووانه یاندا کردوه و گوتویانه: به نیجماع زهکات له و دوو نه ختینه یه له مالی شیتدا نیه، به لام جگه له و دووانه دوو بۆچوون هه یه، را زال که یان نه وه یه واجب نیه، به لام بنزال (مرجوح) هه یان نه وه یه واجب^(۳).

^(۱) وهک شافعی و زهیری و مالکی. له: الأنوار سی علامه یوسف الأربلی الشافعی: ۱/۱۸۴ نا هاتووه: (زهکات له مالی میزمنال و شیتدا واجب نهک له مالی کردیله. یتویسته به ختو کرهکی ماله که دهریکا).

له: لمطی لابن حزم الظاهري: ۵/۲۰۱ نا هاتووه: (زهکات له سهر پیلون و ژان و مندال و ژیر و شیتانی موسلمانان واجب، له بهر گشتیبوونی نه وهی خوا دهفرموی: ﴿خُذْ مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا﴾ سورة التوبة: ۱۰۳، نهمه گشتیه بۆ هه موو بچوک و گهره و ژیر و شیتیک.

له: الفتح الصغير للدرر في الفقه المالکی: ۱/۱۹۲ نا هاتووه: (لهو مالهنا له سهر مرقفی نارک واجب با موکله فیش نهی وهک میزمنال و شیت).

^(۲) بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع للکسانی (بی بکر بن مسعود) الحنفی: ۴/۸۱۶.

^(۳) لروضة لیهیه شرح اللمعة المشقیة في فقه الامامية للجعي (زین الدین): ۱/۱۲۰.

سهرچاوهی ئه م ناکوکیه ئه وه یه زه کات رۆزی (مونه) یه که مانای عیباده تی تیدایه که ریزه یه کی سه دییه سالانه ده دری به وانه ی شایسته ن، ئه وه ی لایه نی رۆزی به سهر عیباده تدا زال بکا ده لئ زه کات له مالی ناکامدا واجب ده بی جا چ چکوله بی یان شیت یان ئه وه ی حوکمی ئه وانی هه یه، ئه وه یش لایه نی عیباده ت به سهر لایه نه داراییه که دا زال ده کا، ده لئ زه کات له مالی ناکامدا واجب نیه له به رنه وه ی به ئیجماعی فیقوانان عیباده ت له سه ری واجب نیه.

به بۆچوونی من پتویسته جیاوازی له نیتوان به رووبومه کشتوکالی ئازده لیه کان و باقیی پاره و ماله کانی بازرگانیدا بکری، له به رووبومه کشتوکالی و ئازده لیه کاند زه کات واجب ده بی له به رنه وه ی له بابی (خیتابی وه زع) ه زی واجیبوونی بوونی نیسابه، مه رجیشی له ئازده لدا تیپه ریوونی دوو ساله، ئه ویش به چاوپۆشین له ئه هلیه تی خاوه ن مولک. به لام ئه گه ر ماله که له پاره و مالی بازرگانی بوو زه کاتی تیدا واجب نابی تا وه به رنه هینری، له به رنه وه ی له باری وه به رنه هینانیدا زه کات ورده ورده سه ری ده خوات، ئه مه یش زیان به ناکام ده گه یه نی که توانای دوورخستنه وه ی ئه و زیانه ی نیه، پتفه مبه ری مه زن ئه فره موی: (لا ضرر ولا ضرار)^(۱).

۲- ناکوکی له به ره ی کاریگه ری شیتی له سه ر ئه و که سه ی له گه ل شیته که دا له ئه حجامدانی تاوانه که دا به شداری کرپوه له بارنکا ئه و که سه باقی و زیر (ناقل) و هه لیزری و بزانی کرده وه که تاوانه، ئاخو عوزری شیته که سوودی پیده گه یه نی؟ به ده رپرینیکتر، ئایا شیتی وه ک بۆ شیته که رنګره بۆ ئه ویش به رنګر دیته ژماردن؟!

فیقوانان له م به ره وه دابه ش بوون، هه ندیکان له حه نبه یه کان له رای زالی مه زه به که یاندا، هه روه ها ئه بوچه نیفه و هاوه لانی و شافیعی له یه کێک له دوو گوته که یدا گوته یانه سوود به ویش ده گه یه نی. گوته یانه ئه گه ر مندال (صبی) و شیت و بالقنیک به شداریان له کوشتنیکدا کرد و که سیکان به ته نیا نه یانکوشت، قیساس له هه موو وه رناگیری، نه له ئاقله که و نه له نه شیاوه که (عديم الاهلیه)، به لگو سییه کی خوینبایه که ده که ویته سه ر که سه زیره که له مالی خو، هه روه ها پتویسته که سوکاری هه ریه ک له

^(۱) سبل السلام.

مندال و شیتکه نوو سیته که که یتری خوینباییه که بدن، نه مه جگه له که فارهت له مالی هردووکیاندا، له بهر نه وهی که سه ژیره که له گهل که سیک به شداری کردوه که گوناھی له سه ر نیه وه که شهریکی هه له کار، هه روه ها له بهر نه وهی کوشتن تاوانیکه به شهبش ناکری. هه ندیکیشیان، له وانه نیمام مالیک و شافیعی له گوته که یتریدا و نیمام نه حمه د له ریوایه تیکیترا، گوتویانه قیساس له سه ر بالقی و ناقله که واجبه له بهر نه وهی قیساس سزاییه که و له بهرانه ر کرده وه به نه نقه ست و ده ستریزیکردنه که ی له سه ری واجبه و ته ماشای کرده وهی شهریکه که ی ناکری، له بهر نه وهی مروت به کرده وهی خوی ده گیری نه که کرده وهی که سیتره^(۱).

نم رای نووه مه راجیحه و پتویسته کاری پی بکری، له بهر نه وهی له ده سترانی نه هلیهت سیفه تیکی خودی و که سییه، ریکیش نه گه ر که سی (شه خسی) بوو سوودی بۆ که سیترا نابیی له وانه ی به شداری تاوانه که یان کردوه و خاوه ن نه هلیه تی ته واون، یاسا سزاییه وه زعیه کانیش کاریان به مه کردوه.

۳- ناکرکی له باره ی کاریگه ری شیتبونی پاشتر له سه ر ره فتاره تاوانکاریه کانی
شیت^(۲). شیتبونی پاشتر یان نه وه تا پاش نه جامدانی تاوانه که و بهر له حوکمدانه که ده قه ومی یان پاش حوکمدانه که و بهر له جیبه جیکردنی. هیچ ناکرکی له نیوان فیقواناندا نیه که نه و تاوانی حه دده ی به دانپیدانانی تومه تبار ساغ بووه ته وه، ریوشوینه قه زاییه کان و جیبه جیکردنی سزاکه ی دوا ده خری تا کاتی به هوشهاتنه وه، چونکه نه گه ره په له دانپیدانانه که ی په شیمان بیته وه، نه وهیش روونه له تاوانی حه دده کانداه که به دانپیدانان

^(۱) بۆ ورد مکلری زیاتر برولنه: المغنی لابن قدامة (عبد الله بن أحمد): ۷۷/۷.

(خطاب الوضیع) وه که له پیتاسه که یان هاتوه: بریتیه له مهرجانی بۆ ئه رکه کان یاخود (خطاب لتکلیف) که حوکمه ته کلیفه کان دمه گنه وه به تالیهت ولجب و حه رلم، لقلون، بۆ نمونه بینینی مانگ وه که مهرج بۆ سه رمه تی رهمه رن، حه ددی نیساب و سوپله وهی سال بۆ زمکات و پلکی بۆ نوین، یان حه مرز وه که رنکر له نوین، کوشتن وه که رنکر له میر قه برن له ده سترکوز. هند و مرگبی.

^(۲) بۆ ورد مکلری زیاتر برولنه: کشف الأسرار علی اصول البرنوی: ۱۳۸۳/۴ و پاشتر.

دهسه لمی پاشگه زیوونه وه ده بیته مایه ی گومان (شوبه)، هه دده کانیش به گومان راده گیرین^(۱).

جگه له وه نوو حالات ده میتن، حاله تیکیان نه وه یه شیتیبون بهر له گرته بهری رنکاره قه زایه کان (یان له کاتیدا) و بهر له هوکمدان روویدات، حاله ته که یتریان نه وه یه پاش نه و رنکارانه و هوکمدان و بهر له جیبه جیکړنی هوکمه که روویدات، نه وه یش سی ناراسته ی تیدایه: یه کیکیان نه وه یه جگه له تاوانه هه دده کان شیتیبونی پاشتر هیچ کاریگه ریه کی نه، نوو هم بهر په های کاریگه ری هه یه، سینه م ورده کاری تیدایه.

ناراسته ی په که م: نه وه یه فیقوانانی شافیهی و نیمامی^(۲) و هه نه لی^(۳) په سه ندیان کړدوه، که شیتیبونی پاش تاوانه که هیچ کاریگه ریه کی له سر ره وتی رنکاره قه زایه کان و بهر ده وامبی دادگه ییکړنی تاوانکار و هوکمدان و جیبه جیکړنی سزاکه ی نابی با هه موو نه وانه یش له حاله تی شیتیدا بن مادام تاوانه که له حاله تی ساغی و بهر هوشیدا نه نجام دراوه و تاوانکار فام و توانای هه لېژارنی هه بووه، نه ویش له بهر نه م هویانه ی خواره وه:

۱- گرنگ له بهر پرسیار یتتی جینانی و شایسته بوونی تاوانکار بۆ سزادان کاتی نه نجامدانی تاوانه که یه، مادام تاوانکار له کاتی نه نجامدانی شیان ته و او بووه، مه رج نه و شیان (نه هلیه ت) له بۆ کوتای دادگه ییه که و جیبه جیکړنی سزاکه بهر ده وام بی، مه گه ر تاوانه که له هه دده کان بی و به دانپیدانانی تومه تبار ساغ بوو بیته وه.

ب- شیتیبونی پاشتر دادگه ییکړن و سزادانی تاوانکار راناگر ی به پاساوی نه وه ی ناتوانی بهرگری له خوی بکات، له بهر نه وه ی نیسلام گه ر هنتی پیویستی بۆ تومه تبار له کاتی دادگه ییه که دا ده سه بهر کړدوه، بهر شپوه یه ک پیویست به به کاره تنانی مافی بهرگری

^(۱) له: المغنی: ۶/۶۶۵ هاتووه: (هه گه ر بهر نه پتیلانی خوی همدی له سر سه لما پاشان شیت بوو، له کتی شیتیدا له سر ی جیبه جی ناکری، له بهر نه وه ی پاشگه زیوونه ی قبول دمکری، هه ریویه ری تیدمچی نه گه ر ساغ بویه پاشگه ز بیته وه).

^(۲) ایضاح الفوائد فی شرح القواعد للهي (محمد بن الحسن) ۴/۱۰۰.

^(۳) له: المغنی لیل قلمه ۷/۱۶۵ نا هاتووه: (هه گه ر له باری ژوبه کوشتی و پاشان شیت بوو قیساسی له سر لاتاچی جا چ بهر له گه له سر ی بهر لمی یان بهر نه پتیلان، له بهر نه وه ی پاشگه زیوونه ی قبول کړو نه و له حاله تی شیتیدا تولی توله کی لی دمکریته وه).

له خۆکردن نه بێ، له بهر ئه وهی ئه سل وایه قازی دادپه روه و شایه ته کان جیتمانه ن و له لایه ن خه لگی جیتمانه وه په سه ند کران، هه روه ها شیوازه کانی سه لماندن بۆ هه ر تاوانیک دیاریکران و سزا که پیشه وه خت به ده ق دیاری کراوه، هوکمه که یش له سه ر بناغه ی دادپه روه رانه دامه زراوه و زیانیك به تۆمه تبار ناگه یه نی که شایسته ی نه بی.

ج- بێتوانایی تۆمه تبار بۆ بهرگری له خۆکردن رینگ له دادگه یی کردن و سزادانی ناگری، وهك لال که ئه گه ر تاوانیکی ئه نجامدا دادگه یی ده کری و سزا ده درێ با ناشتوانی بدوی و بهرگری له خۆی بکا، به لām ئه گه ر تاوانه که هه د بوو وهك تاوانی زینا یان بزنی یان چه ته یی (رێبڕین) و باقیی تاوانه هه د دیه کانیتر، ئه گه ر به دانپێدانانی تۆمه تبار ساغ بوویه وه ئه و شیتیبوونی پاشتر کاریگری له سه ر ره وتی پرۆسه ی داوه ریکردن له نژی هه یه و چاوه پوان ده کری تا دیته وه هۆش، له بهر ئه وه ی ده شی له دانپێدانانه که ی پاشگه ز بێتیه وه، پاشگه زیوونه ویش له تاوانه هه د دیه کاند شوبه هه دروست ده کا، هه د ده کانیش به شوبه هه راده گیرین^(۱).

ئاراسته ی بووه: که مالیکی رابه رایه تی ده کا^(۲)، ئه وه یه شیتیبوونی پاش تاوان، هاو شیوه ی شیتی له کاتی ئه نجامدانی تاواندا، کاریگری له سه ر ره وتی ریکاره قه زایه کان و ده رکردنی هوکم و سزادانی تاوانکار هه یه، ئه گه ر کاتی تاوانه که ی ئه نجام دا هۆش و هه سستی ته ولوی هه بوو و پاش ئه نجامدانی تاوانه که شیتی به سه ردا هات، له هه ر قوناغیکدا روو بدات ده بێته مایه ی راگرتنی ئه وه ی به ده وای ئه و قوناغه دا دی له ریکاره کان یان هوکمدان یا خود جێبه جێکردن، بۆیه پتیوسته رابه گیرین و چاوه پوانی به هۆشهاتنه وه بکری ئه گه ر رووی دا.

^(۱) بروه: یضاح الفوائد شرح القواعد للهي (محمد بن الحسن) ۱۰۰/۴.

^(۲) له: الخرشى على مختصر خليل وحاشية العوي/ ۸/ ۲ا هاتوه: (پتیوسته قیساس له سه ر سه رخۆش و شیت جێبه جی بکری ئه گه ر له کاتی به هۆشیدا تاوانه که ی ئه نجام دا و پاش ئه وه شیت بوو، به لām له کاتی شیتیدا توله ی لیتاکریتیه به لکو چاوه پوان ده کری تا به هۆش دیتیه ئه گه ر ئومید هه بوو، ئه گه ریش ئومیدی چاکبوو ئه وه ی نه بوو له ماله که ی فیه به ده درێ، ئه گه ر پاش ئه وه چاک بوویه توله ی لی ده کریته وه مه گه ر حاکمیک هوکمی لیبی پینی وایه توله که ده کری و نامینی، به لām ئه گه ر له کاتی شیتیبوونه کا کوشتی، سی بۆچوون هه ی، گو تر وه ده کوژی، (ئهمه له گه ل رای زه بهر به کان ریک ده کری)، گو تر ویشه له ماله که ی خوتیابی ده درێ، هه روه ها گو تر وه له سه ر که سوکاره که یه تی).

ھەر ۈھە ئەگەر پاش دەر كىرنى حوكم و بەر لە جىبە جىك كىرنى شىت بوو، پىئويستە جىبە جىك كىرنى رابگىرى تا بەھۇش دىتە ۈھە، ئەم راگرتنە لە بەر ئە ۈھە نىھ ناتوانى بەرگىرى لە خۇى بىكات، بەلگە لە بەر ئە ۈھە نىھلىيەتى جىنئى ۈھە چۆن بوونى لە كاتى ئەنجامدانى تاواندا مەرجە، بەھەمان شىئو پىئويستە لە ھەموو قۇناغە كاندا بەردەوام بى تا جىبە جىك كىرنى تەوا دەبى.

لە ھەر قۇناغىكدا شىتتوبون رووى دا پىئويستە ھەموو شت لە نىرى رابگىرى جگە لە رىكەرەكان و رىوشوئىنە خۇپارزىيەكان، لە بەر ئە ۈھە شىتتوبونى پاشتر ۈھە شىتتوبونى پىشتىر... رىڭكە نىھ لە دانانى تاوانكار لە شىتخانە يان شوئىتىكى چارەسەر بۆ پاراستنى خەلگ لە خراپەى، چونكە رىوشوئىنە خۇپارزىيەكان و چاۋىرىكىرنى، لە شتە زەرۈرەكانى پاراستنى بەرژە ۈھەندىيەكانى خەلگن.

ئەم ئاراستەيە لەگەل رەۋتى ياسا سىزايىە نوپكاندا رىك دىتە ۈھە، بەلام سەبارەت بە بنچىنەى راگرتنەكە لىك جىاۋازن، چونكە بەلاى ئەم ئاراستەيەى فىقوانانى شەرىعەتى ئىسلامىيە ۈھە بنچىنەكە ئە ۈھە تۆمەتبار لە كاتى ئەنجامدانى تاوانكەدا ئەھلىيەتى پىئويستى جىنئى نىھن بۆيە پىئويستە بەردەوام بى تا كوتايى ھەموو ئە ۈھە پەيۈەندى بەم تاوانە ۈھە ھەيە لە رىكەرەكان و حوكمدان و جىبە جىك كىرنى. بەلام بەلاى ياسا سىزايىە ۈھە زىيە نوپكانە ۈھە بنچىنەكە بىتوانايى ئەم تاوانكارىيە پاشتر شىت بوو بۆ بەرگىرى لەخۇ كىرن^(۱).

ئاراستەى سىيەم: رىكەرنە ۈھە (التفصيل)، كە ئەمە راى ئەبۇحەنىفەيە^(۲)، بەم

شىئو ۈھە:

ئەگەر شىتتى پاش تاوانكە لە ناكاۋ پاش ئە ۈھە و بەر لە حوكمدان رووى دا، ئەبۇحەنىفە لەگەل مالىكى كۆكە كە ھەموو رىكەرە قەزايىەكانى نىرى تاوانكارە شىتەكە رادەگىرىن تا چاك دەبىتە ۈھە، كاتى بەھۇش ھاتە ۈھە دەست بەم رىكارانە دەرگىتە ۈھە.

^(۱) م ۲۴۷ لە ياساى لىكۆلىنە ۈھەى جىنئايىتى مىسرى دەلى (ئەگەر تۆمەتبار بەھۇى نەخشىيەكى ئەقلىيە نەمىيەتۈلى بەرگىرى لە خۇى بىكان لىگىمى ناكىرى تا ھىندە ھۇشى بۆ دەرگىتە ۈھە بىتۈلى بەرگىرى لە خۇى بىكا).

^(۲) حاشىة لىن عابىن (محمەد لىمىن) على لىر المختار شرح تنويز الأبصار: ۵۳۲/۶.

نه گهر شيتېبونه له ناکاوه کې پاش تاوانه که دواي حوکمدان له سهر تاوانکار و بهر له جيبه جيکړني رووي دا کار بهم رڼکخه رانه ي خواره وه ده کړي:

ا- نه گهر شيتېبونه که بهر له راده سترکړني تاوانکار بوو به لايه ني په يوه ندر به جيبه جيکړني سزا که و شيتيه که ناويه ناو بوو، چاوه پرواني به هوش هاتنه وه ده کړي و له باري هوشداريدا سزا که جيبه جي ده کړي.

ب- نه گهر شيتيه که نوته ک بوو و هيشتا راده ستي لايه ني جيبه جيکړدن نه کرابوو، سزا که هه لده وه شيتيه وه و خويندې جتي ده گړته وه نه گهر هاتوو تاوانه که کوشتنېک بوو که قيساس (واته ټوله ي شهرعي) ي واجب بوو.

ج- نه گهر شيتيه که ي پاشتر دواي حوکمدان و دواي راده سترکړني تاوانکار به لايه ني جيبه جيکړدن رووي دا، سزا که ي له سهر جيبه جي ده کړي با له دوخي شيتيشدا بي، له بهر نه وه ي گرنګ له مهر جي نه هليه تي بهر پرسياريتي جينائيدا کاتي نه نجامداني تاوانه که و کاتي ده رچووني حوکمه که يه له سهر تاوانکار، له و دوو کاته يشدا خاوه نه هليه ت بووه.

به لاي منه وه نه وه ي له نيو نه و ناراستانه دا شاياني وهرگرته ناراسته ي ماليکيه، له بهر نه وه ي له دابه روهر ي و مه نتيق و نه قلی ساغ نزیکتره، نه مه جگه له وه ي پياده کړني روحي شهرعته ي نيسلامييه، ياسا وه زعيه کانينش نه م ناراسته ي بيان وهرگرته وه، نه مه لاري نيه له گهل گرته بهري ريو شويني خو پاريزي دژي تاوانکار.

د- ناکوکي له باره ي کارگهري شيتي له بولري بهر پرسياريتي له عياده ته کان:

نه وه ي پيشتر باس کړا په يوه ندي به کارگهري شيتيه وه هه بوو له بهر پرسياريتي جينائي له تاوانه نه رڼنيه کان (نه نجامداني کرده وه قه ده غه کان)، نه م ناکوکيه تاييه ته به کارگهري شيتي له بهر پرسياريتي جينائي له تاوانه نه رڼنيه کان (نه کړني واجبه کان). شيتي ناويه ناو (المتقطع) و رڼنه کيشاو ناي له باره ي نه و اجبانې ده که ونه کاتي شيتېبونه که ي لي ده پرسريته وه، به وه ي دواي لي بکړي قه زايان بکاته وه نه گهر پيش به سهرچووني ته ولوي کاته که به هوش هاته وه؟

يو نمونه: نه گهر له نيوه ي دووه مي مانگي ره مه زاندا له شيتيه که ي چاک بوويه وه نه و هيج ناکوکي نيه له وه دا پتويسته نه و رڼانه ي ماون به پښوو بي. نه ي نه گهر پاش ره مه زان

هینده ماوه به هۆش بوو که به شی قه زاکرینه وهی رۆژه فه وتاوه کانی ده کرد، ئایا دلاوی قه زاکرینه وه یانی لی ده کری؟

له هه موو شه و رۆژێکدا نوێژ له پینچ کاتدا فهرزه، نه گهر بهر له ته وایووینی کاته کانیا ن به هۆش هاته وه، به وهی به هۆش هاتنه وه که وته نئو ماوه یه کی زه مه نی له چوارچێوه ی (٢٤) سه عات له کاته کانی ئو نوێژانه، ئایا له سه ریه تی قه زای ئو پینچ نوێژانه بکاته وه که له کاتی شیتیه که یدا له کیسی چوون؟ هه روه ها ئایا له پووی جینا ئیه وه له روانگی ئاینیه وه له سه ر پشتگو یخستنی قه زاکرینه وه یان لئی ده پرسریتته وه؟

فیقوانان له م باره وه بۆ سی رای جیاواز دلبه ش بوون:

رای په که م: که ده درتته پال شافیعی و زوفر له حه نه فی^(١) و نه وانه ی رێچکه ی ئو دووانه یان گرتوه. به پیتی ئه م رایه شیت وه ک چۆن له تاوانه ئه رتیه کان (نه نجامدانی حه رام و قه ده غه کان) که له کاتی شیتیدا ئه نجامی داو ن به پرسیار نیه، به هه مان شتیه له تاوانه نه رتیه کانیش (نه کردنی واجبه کان) به پرسیار نیه، وه ک نوێژنه کردن و رۆژونه گرتن و باقیی فهرزه کانیت، له وه دا هه روه ک مندالی نه قام وایه که له سی یه کی کۆتای ره مه زاندا باقی بیی که ته نیا گرتنی رۆژووی باقیی رۆژه کانی له سه ره، هه روه ها ئه گه ره له مغریدا باقی بوو قه زاکرینه وهی نوێژه کانی به یانی و نیوه پۆ و عه سری ئو رۆژه ی له سه ر نیه، له به رته وهی به پرسیار تیتی مرقۆ له پووی جینا ئیه وه له سه ر بناغه ی قام و هه لبژاردن دا هه ززی، ئه م دوانه ییش له کاتی شیتیدا نین و به هۆیه وه نامینن جا چ شیتبوونه که ئه سلای بی یان سه ره له داو، پاش پینگه یشتن بی یان پیتی، هه روه ها چ ناویه ناو بی یان نوته ک، چ درێژه کیشاو بی یان درێژه نه کیشاو.

پیشتر باسما ن کرد که **درێژه کیشاو (الممتد)** ئه وه یه هه موو کاتی واجبه که ده گری وه ک ئه وه ی شیتیه که ی به درژایی مانگی ره مه زان و هه ر (٢٤) سه عاته که ی پینچ فهرزه که ی نوێژ له شه و رۆژێکدا به رده وام بی. **درێژه نه کیشاو (غیر الممتد)** ییش ئه وه یه هه ندی له کاتی واجبه که ده خایه نی، وه ک ئه وه ی له مانگی ره مه زاندا به هۆش بیتته وه، یان پیتی به سه رچوونی هه ندی نوێژ له و کاتانه ی بۆیان دیاری کرله.

^(١) کشف الاسرار: ٤/ ١٣٨٤.

تږدیه ی به لګه کانی ئەم رایه بریتیه له پټوانه کړدن (القیاس)، به وهی کهسی نه شیاو به هوی شیتیان پټوانه کړدوه به نه شیاو به هوی چکوله ییه وه، کولکه ی هاویه شیان نه بوونی مهرجی ته کلیفه که بناغه ی بهرپرسیار ټیټی جینانییه، پاشان شیت ی پټچه وانه ی توانایه که بریتیه له هیزی جهسته و ئەقل، شیتیش ئەقل ناهیل ی و ټیگه یشتن له گوتار و زانستیش به یی ئەقل ته سه ور ناکړی، توانای ئەنجامدان به یی زانست به دینایه ت، له بهر نه وهی زانست تاییه ترین وه سفی توانایه و به نه مانی نامیت ی، به فهوتانی توانایش ئەنجامدان ده فهوت ی، ئەگه ر ئەنجامدان فهوتا واجبیونیش نامیت ی، چونکه واجبیون به یی ئەنجامدان سوودی نیه، شیتیش جیا یه له له هوشچوون (الإغماء)، له هوشچوو له سه ریه تی قه زای ئەو رۆژوه بکاته وه کاتی به هوش دیته وه، هه روه ها قه زای نو یژه کانیش بکاته وه ئەگه ر له هوشچوونه که له شه و رۆژیک که متر بوو، له بهر نه وهی ئەقلی هه یه که واته ئەهلیه تی بۆ بهرپرسیار ټیټی جینانی هه یه، چونکه له هوشچوون ئەقل ناسر ټته وه به لګو وهك خه وتن نه مانی توانای به کاره یټانی ئامیری توانایه، ئەقل وهك پټش له هوش خۆچوون هه یه^(۱).

رای نووهم: ئەسل ئەوه یه شیت ی ناویه ناو (پچرپچ) به ه یچ شتوه یه که له باره ی نه کړنی واجبه کان له کاتی شیتیه که یدا لیتی ناپرسر ټته وه، ئەویش به قیاس له سه ر کړدنی هه رامکراوه کان له حاله تی شیتیدا، که جیاوازی له نیوان تاوانیک و یه کیکیتردا نیه، ئەو وهك چۆن له پووی جینانییه وه بهرپرس نیه له ئەنجامدانی تاوانه ئەر ټنیه کان که له کاتی شیتیدا کراون، به هه مان شتوه له سه ر تاوانه بهرپرس ناب ی، خالی کرکه ره وه یان ئەوه یه بناغه ی بهرپرسیار ټیټی له م دوو جۆره تاوانه دا بزره و نه ر ټنیه بوون و ئەر ټنیه بوون رۆلیان له م پرسه دا نیه، نه بوونیشیان به لای ئەوانه ی ئەم رایه یان هه یه ئەسله، به لام ئەوان گوتویانه (پاش چاکبوونه وهی له شیت ی ناسر ټزخایه ن له پووی به باش زانین (نیستیحسان) وهه سه باره ت به و واجبه نه ی له کیسی چوون لیتی ده پرسر ټته وه). جا شیته که چ ئەسل ی بی به وهی رګماک بی و له گه ل له دایکبووندا په یدا بووی و پاش بالقبوونیش به رده وام بووی، یان سه ره لداو بی به وهی پاش یان پټش بالقبوون قه وما بی.

^(۱) سه رچاوه ی پټشو.

له روانګۍ نه م نېستحېسانه وه نه ګر له ده رۆزی کوتای رهمه زاندا چاک بوویه وه و به هوشهاتنه که پاش کوتای مانګه که برده وام بو، پټویسته نه و رۆژانه به قهزا بګرټه وه که تټیاندا شیت بووه، نه ویش له م رووانه وه:

رووی په ګم: قیاسګرښی شیتنی نادرېڅایه ن له سر خوتن و له هوش خوچون که خالی کوکړه وه یان نه وه په هره که یان عوزرکی سره له داون پاش بالقبون و بهر له درېزه کټشان نه ماوه، هره وه ها وه ک چوڼ خوتو پاش به خه به رها تن و له هوشچو پاش به هوشهاتنه وه له سر یانه قهزا بګه نه وه، به هه مان شپوه پټویسته له سر شیت پاش چاکبوونه وه قهزا بګاته وه و هیچ کټشه یه ک له قهزا ګرښه وه که دا نیه نه ګر چاکبوونه که هینده برده وام بوو به شی نه و قهزا ګرښه وه ی ده ګرځ.

به لام نه م بچوونه قیاسه له ګه ل جیاوازیدا (القیاس مع الفارق)، له بهر نه وه ی نه قل له کاتی نووستن و بوورانه وه دا تووشی خه له ل یان نه خو شیه کی نه قلی نابی، به لګو ته نیا له کار ده وه سټی، به پټچه وانه ی حاله تی شیتنی.

رووی دوهم: مانه وه ی نه سټری شیت له کاتی شیتیدا، بویه میرات ده ګرځ و ده بیته خاوه ن مولک و به مولګیش ده کا، میرات و مولګیش له بابی ویلایه تن به سر مالد، ویلایه تیش به بی نه سټر (زیمه) نیه، مادام له کاتی شیتیدا هیه، نه و پابه ندیه مه ده نی و جینا ئیه کانی پټوه ده به سټرته وه.

به لام نه ګر نه م نېستید لاله دروست بی نه و لټپر سینه وه ی شیت له پرووی جینا ئیه وه له و تاوانه ی له کاتی شیتیدا نه نجامی داوه و پاشان چاک بووه ته وه، پټویست (لازم) ده ګرځ، هه موو راګنیش کوډه نګن که لازم به تاله، هه روه ها نه ویش به تاله که لازم ده کا هه به تاله. **رووی سټیه م:** شیت شیاوه بچ پاداشت و پاش شیتبوونی به موسلمانې ده میتیته وه و به ګشتی شیاوه بچ واجببون، له بهر نه وه ی پاداشت له حوکه کانی واجببون و نه ګر بهر له تټپه پوونی کات به هوش هاته وه قهزا ګرښه وه ناساییه و هیچ کټشه ی تیدا نیه.

هه مان قسه له سر نه م روویش ده ګرځ که له سر رووی دوهم ګرځمان، نه مه جګه له وه ی به کوډه نګی راګان شیت له پرووی جینا ئیه وه له سر نه و تاوانه نه رټینانه ی له ساتی شیتیدا نه نجامیان ده دا لټی ناپرسرته وه، بویه هیچ بواری نه بچ جیاوازی ګرځ له نټوان نه وانه و تاوانه نه رټیه کان، جا وه ک چوڼ له سر نه وه ی له باری شیتیدا له بواری تاوانه

نړینیه کاندې رووی داوه، له کړدنې قه دهغه کړاوه کان، بهر پر سیار نابی، به هه مان شیوه له سر نه وه په یوه ندی به تاوانه نړینیه کانیشوه هه یه له نه کړدنې واجبه کان، بهر پر سیار نابی.

رای سییه م: بابته که ی ورد کړې ته وه و شیتتی نه سلې له شیتتی سره له داو پاش بالقبون به ژیری جیا کړې ته وه. له شیتتی نه سلېدا نه گه ر به هوش هاته وه داوای قه زا کړنه وه ی واجبه کانی لی ناکړی، جا چ درېزه کیشاو بی یان درېزه نه کیشاو، به پیچه وانه ی شیتتی سره له داو، که نه و که سه ی ناو په ناو تووشی شیتتی کی سره له داو و درېزه نه کیشاو ده بی، سه باره ت به و واجبانه بهر پر سیاره که له کیسی چوون و بهر له به سر چوونی کاته کانیان به هوش هاتو ته وه.

توریه ی به لکه کانی خاوه نانی نه م رایه نه وه یه نه و شیتتی بهر له بالقبون رووی داوه، له کاتیکدا رووی داوه که می شک له بنه پر تدا به ناته وای و لاوازی نه سلې خولقاوه، له بهر نه وه شیتکی نه سلې ده بی و ناکړی بخړنه پال نه بوو (العدم) وه ک روژوو له مندالیدا. هه رچی نه و شیتتی به پاش بالقبون رووی داوه پاش کاملبوونی نه دنامه کان رووی داوه، بویه ده ریڅکی سره له داوه و ده کړی له کاتی نه بوونی هه ر جدا بخړنه پال نه بوو بؤ دواي نه مانی شیتتی به سره له داوه که، وه له حاله تی به هوشهاتنه ودا (چاکیوونه وه له شیتتی)، ریڅ وه ک خه وتن و له هوش خوچوون.

نه م بؤچوونه له چهند روویه که وه قسه ی له سر ده کړی:

۱- جیاوازی کړدن له نیتوان شیتتی نه سلې و سره له داو پاش بالقبون خو سه پیتی و زالکړدن (تحکم و ترجیح) به به بی به لکه یه ک زال (ترجیح) ی بکا مادام له هه ر بوو حاله ته که دا له کاتی نه نجامدانی تاوانه که له کاتی شیتبووندا بناغه ی بهر پر سیاریتی نیه، زانایان کړده نګن له سر نه وه ی بهر پر سیاریتی به نه بوونی خولکه که ی که بریتیه له فام و ئیدراک و هه لېژاردن نامیتی، یان به ده پرینیکتر نه بوونی ئیراده ی گونا هکار که قورئان به (خطأ) و (خطیئة) ناوی بریده.

ب- جیاوازی کړدن له نیتوان تاوانه نه ریتی و نړینیه نه نجامدراوه کان له حاله تی شیتتی سره له داو دا خو سه پیتی و زالکړنه به بی به لکه یه ک تر جیحی بکا، نه گینا بؤچی له سر نه ریتی کان لئی ده پر سرتیه وه و له سر نه ریتی کان نا؟

ج- قیاسکردنی شیتنی سهره لډلو له سره خه وټن و له هوشچوون و نه و جوړه شتانه قیاسه له گه ل جیاوازی، وهك پيشتر گوتمان.

رای زال (ژیرانه ترین را) رای به که مه، واته شیت به هیچ شیوه به که بهرپرسيار نيه له وهی له کاتي شیتیه که پيدا دهیکا یان نایکا، وهك چوڼ له کردنی هه ر قه ده غه کراوټك بهرپرسيار نيه به هه مان شیوه له نه کردنی هه ر واجبیکیش بهرپرسيار نيه مادام له هه ربوو حاله تی کردن و نه کړندا شیت بی، نه وهیش به گویره ی قورشان و سوننه و کوده نگی (نیجماع) و ماقبول.

أ- قورثانی پېرؤز

خو نه فهرموی ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾، دیسان نه فهرموی: ﴿وَلَا تُكَلِّفُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا وَلَدَيْنَا كِتَابٌ يَنْطِقُ بِالْحَقِّ﴾، نه مانه چه ندین ټایه تیر که به راشکاوی و بنېر ټامارهن به وهی مړو له سره نه و تاوانانه ی لیپرسینه وهی له گه ل ناکړی که له بارنکدا نه نجامیان ده دا ملکه چی نیراده یه کی نازاد و بزان نيه و ناتوانی مه شروعیه و نامه شروعیه تی کردار و گوفتاره کانی بزانی و دهرک به و نه نجامه نه ریڼی و نه ریڼیانه بکا لییان ده که ونه وه.

ب- سوننه تی پیغه مبه ر (د.خ)

پیغه مبه ر (د.خ) فهرمویه تی: (رفع القلم عن ثلاثة عن الصبي حتى يبلغ وعن النائم حتى يستيقظ وعن المجنون حتى يفیق)^(۱)، مه به ست له بهر زکړنه وهی قه له میش لیگرتنی جینائییه، به لام بهرپرسيار ټیټی مه ده نی ناکه وټته بهر نه و عوزرانه ی له و فهرموده یه دا باس کراون.

ج- کوده نگی (نیجماع)

زانا یانی موسلمان له نوسولې و فیقوانان و فه یله سوفان کوده نګن له سره نه وهی نه قل مه رچیکی بنچینه ییه بۆ ته کلیف و گرته نه ستوی بهرپرسيار ټیټی جینائی، هیچ مړو فیک

^(۱) هم حلیسه به دهر پړنی لیك نړیک به م ملایه ریولیت کړوه، فهرموده مناسن له کتیه کانیا ندا هتلیوانه، له وته: ټیمام ټیبن خوزیمه له سه حیه که ی: ۱۰۲/۲ به ژماره (۱۰۰۳)، ۱۱۰/۳ به ژماره (۱۷۲۱). هه روه ما ټیمام ټیبن حه بان له سه حیه که ی: ۲۵۶/۱. هه روه ما حاکمیش له (المستدرک). (مانا که ی ټومیه سی کس گوتاهیان لی ناگېری: منال تا باقی دمی، خمتوو تا بیدل دمیتوه، شیت تا چاک دمیتوه - و مرگې)

حوکمني ته کليفي ناخريته سهر شان تا مه رجه کاني بالقبيون و نه قل و هه لېژاردن و زانست و تواناي تيدا نه بن.

د- ماقوول (المقول):

به لاي نه قلې ساغه وه دادپه روه ري نيه داوايه كه له كه سيك بكري كه بو نه وه شياو نه بي، دادپه روه ري ئيلاهي ده خوازي لېپرسي نه وه له شيت نه كړي له سهر نه كړني واجبه كان له كاتي شيتيه كيدا و نه و قه ده غه كراوانه ي له باري تووشبوونيدا به شيتي ده يانكات، له بهر نه وه ي شيت تواناي دهر ك به په يوه ندي نيوان كاره كان و نه نجامه كاني بكات و خير و شه پ ليك جيا بكات وه، نه بووني تواناي هه لسه نگاندي نه و كاره ي ده يكات، يان نايكات به لگه يه كي نه قلې بنېره له سهر نابه رپرسيار بووني شيت له پووي جينا شيه وه مادام له كاتي كړني قه ده غه كراوه كاندا تووش شيتي بووي، نه كړني واجب و ليته پرسينه وه ده خوازي پاش به هوش هاتنه وه ي داواي قه زاكرينه وه ي نه و اجبانه ي لي نه كړي كه فه وتاون.

باسی دووهم:

کاریگەری شیئی لە بەرپر سياريتی جينانی لە یاسای سزاكانی ولاتانی عەرمیددا

مانای شیئی لەرووی یاساییەوه:

شیئی لە یاسا نوێکاندا مەدلولتیکی یاسایی فراوانی وەرگرتووە، بەشیوەیەك تەنها لە مەدلولە یاسایی و پزیشکییە بەرتهسکەیدا کورت نابێتەوه، بەلکو وای لێهاتوووە سەرجه م ئەو دەرد و نەخۆشییە دەروونی و ئەقلیانە لەخۆ دەگرێ کە کاریگەریان لەسەر فام و ئیدراک هەیە، بەلام وشەی شیئی لە یاسا سزایی (الجزائي) عەرەبیەکاندا جارێک بەتەنها و جارێتر لەگەڵ نەخۆشیی ئەقلیدا بەکارهاتوووە، دیارە لە وێنەی یەكەمدا بەمانا گشتییەکە بەکارهاتوووە کە سەرجه م دەرد و نەخۆشیی ئەقلیەکان دەگرێتەوه، بەپێچەوانەی وێنەی دووهم کە دەبێتە بەرانبەری.

شیئی بەمانا یاساییە تایبەتەکە،

پێناسە یەکی تێروتەسەل و روونم لەلایەن شروفاکارانی یاسای جینائیەوه نەبینی، هۆی ئەوەیش ئەوەیە پێناسەکردن بەو تایبەتمەندیانەی باس کران ئەرکی پزیشکانی پەسپۆری نەخۆشیی ئەقلیەکانە، لەگەڵ ئەوەیشدا دەکرێ پێناسە بکری بەوهی (تیکچوونتیکی ئەقلییە بەهۆیەوه (مروفا) توانای جیاکردنەوهی راست و هەڵە لە دەست دەدات)، وادیارە لوتکەی نەخۆشیی ئەقلیەکانە، چونکە هەرچی نەخۆشیتەرە، لەو سووکتر دەبێ.

شیئی بەمانا گشتیەکە،

هەموو تیکچوونتیگە دووچاری رەوتی سروشتی و ئاسایی دەزگە یاخود هیزەکانی لەش دەبێ، کە بەشداری لە پیکهتانی ئیرادە و دیاریکردنی رۆل و پشکی لە فام و ئازادی هەلژاریندا^(١). یاسا جەزاییە عەرەبی و ناعەرەبیەکان لە قسەکردنیان لەسەر کاریگەری

^(١) الدكتور محمود نجيب حسني لمجموع الشوا طبعة دار النهضة ص ٢٩.

شىتتى لى بەرپىسىيەتتىكى جىنايىتىدا لەسەر تەرزىڭ يان تەرزى لىڭ نىڭ نەپۇشتون،
 ھەندىكىيان تەنبا باسى كارتىكەر (شىتتى يان نەخۇشىي ئۇقلى) يان كىرۈە بەيى
 روونكىرنەۋەى كارىگەرى (ئەسەر) ەكەى لەلە دەستدانى قام يان دەرەك ياخود ئىفلىجىبونى
 ئىرادەى ئازاد، واتە رادەى كارىگەرى نەخۇشىي ئۇقلىيان لەسەر تايىبە تەندىەكانى ئىرادە و
 بەھا ياسايىبەكەيان روون نەكرىتەۋە، ەك ياساى سزادانى فەرەنسى كە لە (م ۶۴) دا دەلى
 (نە تاۋانە و نە كەتن ئەگەر ھاتوو تۆمەتبار لەكاتى ئۇنجامدانى تاۋانەكەدا لە نۇخى شىتتىدا
 بى)، بەپىچەۋانەى ئەمە، لەۋانەيە كارتىكەرەكە فەرەمۇش بىكات و تەنھا باسى كارىگەرىەكە
 بىكا ەك لە م ۶۴ى پىرۇۋەياساى سزادانى ئۇنجامىدا كە دەلى (ئەگەر بىكەر لەكاتى
 كىرەۋەكەيدا ئازادىي ئىرادەى نەبوو لەپوۋى جىنايەۋە لىي ناپىرسىتەۋە).

تۆريان ھەردوۋ شتەكە (كارتىكەر و كارىگەرى) يان لە دەقە ياسايىبەكانىندا كۆكرىتەۋە،
 لەۋانە ياساى سزادانى عىراقىي بەركار كە لە (م ۶۰) دا دەلى (لەپوۋى جەزايىبەۋە لىي
 ناپىرسىتەۋە، ئەۋكەسەى لەكاتى ئۇنجامدانى تاۋاندا لەبەر شىتتى يان نەخۇشىەك لە ئەقلىدا،
 ئىدىراكى لەدەست دىيى). ھەروەھا مىسىرى (م ۶۲) كە دەلى (سزاي نىيە، ئەۋكەسەى لەكاتى
 ئۇنجامدانى كىرەۋەكەدا لەبەر شىتتى يان نەخۇشىەك لە ئەقلىدا شعور يان ھەلجىزارىنى لە
 كارىدا لەدەست دىيى).

ھەندى لە ياساكان لەباتىي لىي ناپىرسىتەۋە (لا يسأل)، يان لەپوۋى جىنايەۋە لىي
 ناپىرسىتەۋە (لا يسأل جزائياً) دەستەۋازەى سزاي نىيە (لا عقاب) يان بەكارھىتاۋە، ەك لە
 ياساى مىسىرى (م ۴۷) و عومانى (م ۱۰۱) دا.

ھەندىكىتر دەستەۋازەى تاۋان نىيە (لا جريمة) يان بەكارھىتاۋە ەك لە ياساى سودانىدا
 (م ۵۰).

دىارە داپتە راستەكە لەم بوارەدا ئەۋەيە بوتىرى (لەپوۋى جىنايەۋە لىي ناپىرسىتەۋە
 يان ھەر شىتەك ھاۋماناى ئەمە)، ھەرچى دەستەۋازەكانى {لا عقاب} يان {لا عقوبة} يان
 {لا يعاقب} ن لىتەپرسىنەۋە لەپوۋى جىنايەۋە پىتويست ناكەن، لەبەرئەۋەى پەيوەندىي
 لۆژىكىي نىۋان رىڭرى بەرپىسىيەتتىكى جىنايى و رىڭرى سزا پەيوەندىي گىشتى و تايىبەتى
 رەھايە، واتە ھەموو رىڭرىك لە بەرپىسىيەتتىكى جىنايى رىڭرە لە سزا، نەك بەپىچەۋانەۋە.

ھەرۋەھە راست نىيە لە بابەتى رىڭرەكانى بەرپرسىيارىتتى جىنايىدا بوتۇرى (لا جىرمة) لەبەرئەۋەى ئەم دەرىپىنە بۇ ھۆكانى رىيىدان دەبى و بەرەھايى لە رىڭرەكانى بەرپرسىيارىتتى جىنايى تايبەتەرە، واتە ھەرچى ھۆى رىيىدان بى رىڭرە لە بەرپرسىيارىتتى جىنايى بەلام پىچەۋانەكەى بەتەۋاۋى وانىيە، ھەرۋەھە ھىتر لەۋانەى ھۆى رىيىدان رىڭرە لە بەرپرسىيارىتتى جىنايى، بەلام پىچەۋانەكەى بەتەۋاۋى وانىيە، ئەۋانە و باقىي جىاۋازىيە جەۋھەرەكانىترى نىۋان ياساكان، ۋەك پىشت بەخۋا پاشتر بەكورتى قىسەيان لەبارەۋە دەكەين.

جۆرەكانى شىتتى بەمانا گىشتىكەى (يان نەخۇشىي نەقلى):

نە ياسا جىنايەكان و نە شىرۇقەكارانى ياسا قىسەيان لەبارەى بەشەكانى شىتتى بەمانا تايبەتەكەى نەكرىۋە ۋەك فىقۋانانى شەرىعەتى ئىسلامى كرىۋانە. لە ھەندى ياسادا ناۋى شىتتى تەۋاۋەتى و نىمچەشىت و نوتەك و ناۋىناۋەتۋە و شىرۇقەكارانى ياسا بەكورتى قىسەيان لەبارەۋە كرىۋن، بەلام لە گىرنگىرەن جۆرەكانى نەخۇشىيە ئەقلىيەكانىان كۆلىۋەتەۋە بەبى ئەۋەى ماناكانىان لەپۇۋى پزىشكىيەۋە بەۋردى دىارى بىكەن، ۋەك لە خۋارەۋە:

۱- دەبەنگى (العتە): لە پۇۋى زمانەۋانىيەۋە برىتتىيە لە كەمكىرنى ئەقلى، كەمكىرنەكەيش بەپلەى جىاۋاز دەبى، لەبەرئەۋە زاناىانى پزىشكىي ئەقلى لەپۇۋى بۇخەكانەۋە بۇ ۋو جۆر دابەشيان كرىۋە^(۱):

أ- دەبەنگى بەماناى تەۋانەۋونى گەشە بەھۆيەكى زىگماكى بەھۆى ناتەۋاۋىيەكى خەلقىيەۋە، واتە كەسەكە لە رۆژى لەدايكېۋونىيەۋە تۋانايەكى زەينى دىارىكرۋى نوقسانە، بەلام باقىي زانينەكانى ۋەك باقىي خەلكىتر گەشە دەكەن.

ب- دەبەنگى بەماناى ۋەستانى گەشەى زانينەكان (المدارك)، واتە كەسەكە زانينەكانى دەست بەگەشە دەكەن بەلام پاش تەمەنكى دىارىكرۋا لە گەشە دەۋەستىن، بۆيە فامكىرنەكەى تىكەل و پىكەل دەبى و ئەقلى پىشكان و ھەئسەنگاندنى بۇ شتەكان ۋەك

^(۱) ئەقلى سەرچاۋەى پىشۋو: ۲۷۵.

مندال ده بی.

جوری به که میان له و که منه قلانه که بۆ کومه لکه مه ترسیدارن به تایبهت نه وانه یان هیچ نیشانه یه کی ههستی په سه ندیان تیدا نیه.

له م روانگه وه له وانه یه که منه قلی رنگر بی له بهر پرسیاریتی جینائی نه گه ر پله ی شیتی هه بوو، له وانه یشه سزا سووک بکا نه گه ده بهنگ وه که کسی بیه قل یان مندالی به فام بوو. فیقوانانی شهره تی نیسلامی هه روه ها جیاوازیان کرپوه له نیوان که منه قلیک که فامی وه که فامی مندالی به فامه و حوکمی رهفتاره کانی هه مان حوکمی رهفتاره کانی مندالی فامداریان هه یه، له گه ل که منه قلیک فامی له خوار فامی مندالی به فامه وه یه و حوکمی رهفتاره کانی هه مان حوکمی رهفتاره کانی نه فام و شیت ده بی.

له (التوضیح) دا هاتوه، ده بهنگی (تیکچوونیکه له نه قلدا، به شپوه یه که قسه ی تیکه ل ده بی، جارێک قسه ی له قسه ی ژیران ده چی و جاری له هی شیتان)^(۱).

۲- په رگه م: نه خوشیه کی ده ماریه به وه ده ناسریته وه که (توشبو) ناویه ناو له ناکاو ده بووریته وه و به تۆریش گرژبوونی له گه لدا یه، نه م نۆره لیها تانه له توندی و تیکرای روودانه وه یان و ماوه ی له هۆش خۆچوونه که جیاوازی، له وانه یه هیواش و راگوزهر بی و له وانه یشه زۆر توند بی، هه روه ها له وانه یه تۆره که له پر و به بی ناگه دارکردنه وه یه کی پیشوه خت روو بدات، هه روه که ده شی ههستی کی پیشوه خت و چرپه یه کی غه رب که روو له یه کی ههسته کان ده کا وه که ههستی بینین و بیستن و باقی ههسته کانیه تر جۆره ناگه دارکردنه وه یه کی پیشوه خت بی، وه که نه وه ی نه خوش تارماییه که ببینی یان دهنگیک ببیستی یان بۆنیک بگات و پاش نه وه راسته وخۆ بکه ویته سه رزه وی و له هۆش خۆی بجی، به دوا ی روودانی تۆره که دا هیز و تاقه تی که سه که خاوه ده بیته وه و نه خوش ده چیته خه ویک قووله وه و کاتی به خه بهر دیته وه هیچی له وه ی به سه ری هاتوه له یاد نابی^(۲).

له وانه یشه پر بداته نه نجامدانی تاوانیک یان کرنی کارکی ئابرویه رانه، فیقوانانی یاسای

(۱) التوضیح شرح لتفهیح لصدر الشریعة: ۱۶۶/۳.

(۲) الموسوعة العربية المیسرة: ص ۱۱۳۲.

جینائی بە یەکتەک لە رێگرەکانی بەرپرسیاریتی جینائییان داناو^(١).

٣- **هستیریا:** تیکچوونیکێ دەروونی و دەمارییە، کە قابیلیەتی بەهێزبۆ ئیحا و لاسایکردنەوێ ئینفیعالی و لاوازی بارگەئ ئینفیعالی لە سیمای دیارەکانیەتی، لەبەرئە کە هەلۆەشانی ناواخنی شعور لەئەنجامی ململانێیە کە لەنێوان خودی هەستکار و ئارەزوو نەستییە چەپتەرلەوێ کەنەوێ دەبێ و وە کە یە ک تووشی نێرومی دەبێ.

نەخۆشییە هستیری دیالەتیکێ بەرگریکارانە لەدژی نیکەرائی و هەندێ جاریش تەعریزی رەمزی و جۆرێک لە جۆرەکانی خۆگونجاندنی ناتەواوی هەیه، چارەسەرەکەیشی بەپشتبەستن دەبێ بە شیکردنەوێ دەروونی بۆ زالبوون بەسەرگری دەروونیەکان و سەرلەنوێ بنیاتنانەوێ کەسایەتی نەخۆش و پەردەدان بە توانای لەسەررەخنە لەخۆگرتن و رووبەرووبوونەوێ کێشەکانی ژیان بە گیاتیکی راجەنیو^(٢).

فیقوانانی یاسای جینائی وای دەبینن ئەو تیکچوونیکە لە هاوسەنگی کۆئەندامی هەناسەدا و کاریگەری لەسەر هەست و شعور هەیه، ئەگەرچی کاریگەری لەسەر ئێرادە هەیه بەلام زانین و فام ناسرێتەوێ، لەبەرئەوێ لەو عوززانە سەرژمێر دەکری کە سزا سووکێتن و بەشیوەیەکی رەها رێگر نیە لە بەرپرسیاریتی جینائی^(٣).

٤- **شیرۆقەرینیا:** جۆرێکە لە نەخۆشییە دەروونیەکان پەیوەندی بە سەرگەردانیی شلۆقەوێ (الحيرة القلقة) هەیه، بەشیوەیە کە تاکی تووشبوو ناتوانی ناکوکی و کێشەئ نێوان خۆی و ئارەزوو پێکدەدەرەکانی، یان نێوان پالێرە بابۆلۆژیەکان و حەرەمکراوەکان و رێسا کۆمەلایەتیەکان چارە بکا، لە گرتگرتن نیشانەکانی:

١- کێشەوێ پەلەپەلە لە کۆمەلگە و گۆشەگیربوون لە دنیاوەکی سەیردا کە بە شەرمکردن و دوورەپەرزیی کۆمەلایەتی دەناسرێتەوێ.

ب- لەوانەیه تووشبوو هێرشێ توند بکاتە سەر هەندێ خەلک.

ج- ژۆریەئ ئەو تاوانانەئ تووشبووان بەم نەخۆشییە ئەنجامی دەدەن کوشتن و

(١) د. لقالی، سەرچاوەئ پێشوو: ٣٧٨. د. محمود نجیب حسنی، لمجموعون لشوات ص ٤٠.

(٢) الموسوعة العربية الميسرة: ١٨٧٩.

(٣) د. محمود نجیب الموجز فی شرح قانون العقوبات: ٤٢٦، د. لقالی فی المسؤولية الجنائية: ٣٧٨.

دزیکړدن^(۱).

۵- **خهواندنې موګناتيسی:** ئەم زاراوه یه له سەر زمانې خه لک بللوه و له بیبلوګرافیا و شروفه کانی یاسا و هیتردا جیګیر کرلون، سهریاری نه ویش دهرپریننکی هه له یه و خهواندنې ئیچائی راسته، له بهر نه وهی هتزی موګناتيسی هیچ رۆلنکی له م بابته دا نیه، به لکو ئیچا رۆل ده بیینی. خهواندنې ئیچائی حاله تنیکه له خهوتنی سروشتی ده چی و ده کړی لای که سی خاوبووه دروسست بکړی، نه ویش له پتی بوویاره کړنه وهی هندی وشه و جولای ئیچائی وه، یان رنګ له خالینکی بریسکه داردا که ده بیته هو ی لاوازیوونی دهماره کانی چاو، یان به فشارخستنه سهر گلینه ی ههر چاویک له گه ل چه ند جولایه کی دهروونی خاو و قول. که شوه وای سایکولوژی گونجاویش یارمه تی روودانی دهدا، هه روه ک به ئاسانی له و که سه رووده دا که ئەم کرده یه ی له گه ل به کار دی^(۲).

شروفه کارانی یاسای جینائی^(۳) ناکوکن له باره ی نه وهی ئاخو بهرپرسياريتي ئاراسته ی خه ویننه یان خه وتوو ده کړی نه گهر له ژیر کاریگه ری خهواندنې ئیچائی دا توانیکي نه نجام دا؟ بنچینه ی ناکوکیه که جیاوازیسه له وه دا ئاخو خه وتوو که گوپرایه لیه کی کوپرانه ی

^(۱) د. عبد الجلیل الطاهر کتابه (التفسير الاجتماعي للجريمة)، نقلا عن الاستاذ عبد الرحمن الجوراني موانع المسؤولية الجنائية: ۷۴.

جورانی پریارنکی تمیزکارنای گرسوتوه که په موندی به تولنیکوه هیه کسینکی توویشوو به م نه خوشیه نه نجامی دلوه، به م شتیه ۵۴/۲۷ به غدا، دلگه ی گهره ی نوچه ی به غدا له ۱۹۵۴/۹/۱۵ ژماره ی فایل: ۵۴/۲۶۲. بهرپرسيارینه یونی تومنتار (ج) به گوزیه ی م ۴۲ له ق.ع.ب له تومنتی کوشتنی نوپرو (م) له خانای بالین زخانی عیرلی له ولشتون که به پتی م ۲۱۲ له یاسای نوپرو درومه پالی، له بهر نه وهی ساغ بۆتوه تومنتار له حالته ی له دستلانی شعور و گرفتاری به نه خوشیه کی نه قلیدا جووه که شیرقه فرینیا له گه ل و هممه کانی چهوساندنوه، حوکه که ده سته جی له گه ل تولوی نه ورلی دموکه ولق و پۆیه کانیا رمولی دلگه ی تمیز کرا به مبه مستی ورینیکرینه تمیز نه مکان له سهری، لولکاری گشتی لولی کرد پریاری نابهرپرسياریوون په سهند نه کړی و نه ورلی دموکه بگیزدیتوه بۆ دلگه کی تا سهر له منوی دلگه ی بکړیتوه و نه م ناتمولیه گریگانه ی خوروه تمولو بکړین. پاشان نه م پریاره هات (پاش وریننی و توتوکرین دمرکوت پریاری بهرپرسيارینه یون به سهرنجیل له رلشکوی رپوتره پزیشکيه کان چ نولوی له نه مریکا یان له به غدا دلون، پالېشتی به کتر دموکن، به موش پریاری نولویو به گوزیه ی یاسایه و پریار نرا په سهند بکړی.

^(۲) الموسوعة العربية الميسرة: ۵۵۱.

^(۳) لقلی، سهرچاوه ی پیتشو: ۳۷۹.

خه وینه ره که ده کا؟ نه گهر وایی له وکاته دا له پړوی جینایه وه له سهر نه وهی دهیکا لئی ناپرسرینه وه، به لکو خه وینه ره که به پرسه. هه روه ها نه گهر به شیوه یه ک بوو نازایی هه لېژار دنی له ده ست نه ده دا به لکو ده یوانی نه نجامه کانی نه وه فرمانه ی پیتی ده کړی هه لېسه نگینې، یان ده یوانی بهر له جیبه جیکړنی هه لېسه نگینې، نه وکاته له پړوی جینایه وه له سهری نه وهی نه نجامی ده دا به پرسیاره، له م باره دا خه واندن به هه لومهرجیکی سووکیڼ (مخفف) داده نړی.

ناراسته یه کی سییه می ناوه ندیش هه یه، نه ویش ده سترگتنه به پیوه ری شه خسی بو هر خه وتوویه که به خه واندن، نه و له وانه یه له توانیدا بی به رنګاری نه وه فرمانانه بکا که له لایه ن خه وینه ره وه ناراسته ی ده کړی، له کاتیکدا له هه ندی حالت و هه لومهرجی ده ورو به ریدا ناتوانی نه وه بکا، به لام هیچ ناکړکیه ک نیه له وه دا نه و تاوانانه ی خه وینه ر ده ره ق که سی خه وتوو نه نجامیان ده دا، وه ک ده ستریزئی سیکیسی (ثیغتیساب) و هه تکرکړنی ناموس و نه و جورانه، خه وینه ر له پړوی جینایه وه لیتیان به پرسیاره و خه واندن به ډوخیکی توندین (ظرف مشدد) داده نړی، وه ک ژورلیکړدن.

۶- نورستانیا (دلهیزلانی ده ماری): حاله تیکی ده ماری به له نیشانه کانی، هه سترکړنه به کفتبوون و خیرا وروزلانی ئینفیعالی، نه بوونی توانای ته رکیزکړدنی زهین و بیتاقه تی و دله خورپه. نه م چه مکه دیاله ته پراکتیکه که ی له ده ست داوه له بهر نه وه نه خوش هیچ لاوازیه کی نه ندای نیه و هیچ ناته واویه کی له نه رکه ده ماری (عصبی) هکاندا نیه، له بهر نه وه به کاره یانی له پزشکی نه قلیدا کم بووه ته وه^(۱). سهریاری نه وه یش شروفه کارانی یاسای جینائی به یه کیک له نه خوشیبه نه قلبیه کانیان داناه، به لام له به پرسیاریتی جینائی نه به خشرلوه^(۲).

۷- خه وی بیدلری (البقطة النومية): حاله تیکی نه خوشیبه تووشبوو کاتی له خه و هه لده ستی کاری جیاواز ده کا وه ک نه وهی هیشتا خه ون ببینی. زانایانی یاسای جینائی^(۳)

^(۱) الموسوعة العربية المیسرة: ۱۸۵۸.

^(۲) لقلی سهرچلوهی پېشوو: ۳۸۰.

^(۳) لقلی سهرچلوهی پېشوو: ۳۷۸، د. محمود نجیب حسنی - المجرمون الشولاء: ۴۴.

پييان وايه نهګر لهو ډوخه دا تاوانکي نه نجام دا له پووي جيناښه وه بهرپرسيار نابي، به لام نهګر به ډوخه زاني، پټويسته بڼوورخستننه وه زيانګه ياندي به که سپتر ټيحتياتي پټويست وه ريګري، نهګر نه مه ي فرهاموش کرد و تاوانکي نه نجام دا وه تاواني هه له لتي ده پرسرښته وه.

۸- هه ندي حاله تي ده ماري نانه خوښيانه، له وانه:

که پي ولاي. نه نه خوښيه له وانه به پاش نه وه روويدات که توو شېوو ساغ بووه، له وانه ښه نه خوښيه که له گالي له دايک بي. زاناياني ياساي جينائي^(۱) پييان وايه له حاله تي به که مډا به ريګر له بهرپرسياريتي جينائي داده نري، به لام له حاله تي دووه مډا هه لومهرج و ډوخي توو شېوو له کاتي نه نجامداني تاوانه که دا له بهرچاو ده گيري، ده شي بزاني و به فام بي و لهو باره دا نه خوښيه که سووکين ده بي، هه وه که ده شي له بهر که شه نه کړني تواناي زانيني فامي لي بسه نيتته وه، له م باره دا به عوزريک داده نري که له تاوان ده بيه خشي.

سووي مانګانه ي ټافره ت (بيټويځي). ټافره ت کاتي ده که ويته سووي مانګانه، له بارکي سروشتيدا نابي که بتواني نه عسابي کونترول بکا، له بهر نه وه زاناياني ياساي جينائي نه م حاله تيان به بارو ډوخي سووکين (مخفف) داناوه نه گرهاتوو لهو ډوخه دا تاوانکي نه نجام دا.

قورټاني پرور پيش ياسا ټامارډي به م راستيه داناوه وه خوا نه فره رموي: ﴿يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ﴾^(۲). گوتاره که روو له نوممه تي پيغه مېره، له بهر نه وه ي نه و خوي نه زني ته لاق داوه و نه روځي له روژان نيه تي ته لاقداني هه بووه، پيتي لام له (لعدتهن) بڼو ته وقيته واته کاتي ده سټيکړني عيده که يانه که نه ویش کاتي پاکبوونه وه به که تيدا ده ستي لي نه داوه، حیکمه تيش له وه دا نه وه به ډوخي بيټويځي (حزين) ډوخيکه هاندهره بڼو سټيکړني ناکوکي له نيوان ژن و ميړد و پالنان به ميړده وه بڼو ده سټيکړن بڼو ته لاق که دزوترين حاله له لاي خوا و وه ټيستي سنا بڼو چاره سري کيشه ټالوزه کاني هاوسه ران دانراوه، کومه لي له فيقواناني موسلمان رايان وابووه نه گره

^(۱) لقللي: (۳۸۱)، د محمود نجيب سرچلوه ي پيشو: ۴۷.

^(۲) سورة طلاق: ۱.

ئافرهت له چهیز (عاده) دا بوو ته لاق ناكهوئ، له وانه جه عفری و زاهیری — جگه له داود — و زهیدی و هندی له حهنبه لیه كان^(۱)، له وه شدا له سهر هه قن له بهرئ وهی فه رمانکردن به شیتك نه هیکردنه له دژه کهی، نه هیکردنیش مانای خرابی نه هیکراوه.

هه لوئستی یاسا سزاییه عهرمبیهکان له کاریگهریی شیتی (یان نهخووشی)

ئه م یاسایانه خهریکه هه موو کۆك بن له وهی شیتی یان نهخووشی (العاهه) رتگرک له نیو رنگرهکانی بهرپرسیاریتیی جینائیدا، یان لانیکه م دۆخیکیی سووکینه له هندی حالهتی شیتیدا به مانا ناگشتگیره کهی بۆ سه رجه م نهخووشیه ئه قلی و ده ماریهکان، له خواره وه چه ند نمونه یه کی په یوه ندار به م بابه ته له و یاسایانه دهخینه روو:

یاسای سزاگانی عیراقی (۶۰م)

(له پووی سزاییه وه لئی ناپرسرئته وه، ئه و که سه ی له کاتی ئه نجامدانی تاواندا له بهر شیتی یان نهخووشیه ک له ئه قلدا، ئیدراک یان ئیراده ی له ده ست دابی). یاسادانه ری عیراقی چاکی کردوه که ده سه ته واژه ی (له پووی سزاییه وه لئی ناپرسرئته وه) ی به کاره یێناوه و بۆ ره چاوکردنی گشتگیریی شیتی و نهخووشیی ئه قلی کۆکردۆته وه، هه روه ها کارتیکه ر (نهخووشیی ئه قلی) و ئاسه واره که ی (له ده ستدانی ئیراده یان ئیدراک) ی کۆ کردۆته وه.

میسری (۶۲م)

(سزای له سهر نیه، ئه و که سه ی له کاتی ئه نجامدانی کرده وه که دا له بهر شیتی یان نهخووشیه ک له ئه قلدا شعور یان هه لبژاردنی له کاریدا له ده ست دابی). یاسادانه ری میسری سه رکه وتوو نه بوو له به کاره یێنانی ده سه ته واژه ی (سزای له سهر نیه)، له بهرئ وه ی بابه ته که په یوه ندی به بهرپرسیاریتیی جینائیه وه هه یه، ره تکرده وه ی سزا ره تکرده وه ی بهرپرسیاریتیی فه رز ناکا له بهرئ وه ی په یوه ندی لۆژیکیی له نیوان رنگری

^(۱) بڕۆله ئه م کتێبه مان: لاطلاق فی شریعة السماء وقانون الارض: ۱۱۵/۲.

بهرپرسياريتي و ريگري سزا گشتي و تايه تي ره هايه وه پيشتر باسما ن کرد، هه موو ريگرتك له بهرپرسياريتي سزاي ريگره له سزادان، به لام پيچه وانه كه ي به ته ولوي وانيه.

سوري (۲۲۰م)

(له سزا ده به خشري هه ركه س له نوخي شيتيدا بي).

نه م ماده يه له چهند روويه كه وه تيبيني له سهره، له وانه ياسادانه ري ميسري كه وتوته هه مان تيكه لگريني ياسادانه ري ميسري له نيوان ريگري سزادان و ريگري بهرپرسياريتي جينائي، له وانه باسي كارتيكه ر (شيتي) كروه و ئاسه واره كه ي (له ده سزداني ئيدراك يان ئيراده) ي فهراموش كروه.

لويستاني (۲۳۱م)

(له سزا ده به خشري نه و كه سه ي له نوخي شيتيه كدا بي هوش يان ئيراده ي له ده ست بدات).

هه مان سه رنج كه له سهر ياسادانه ري ميسري و سوري خستمانه روو له سهر ياسادانه ري لويستاني ده يخه ينه روو له به كار هيتاني (به خشين له سزادان) له باتي (به خشين له بهرپرسياريتي جينائي).

عوماني (۱۰۱م)

(سزاي له سهر نيه، نه و كه سه ي له حاله تيكي شيتيدا كه هوش يان ئيراده ي له ده ست دلو، تاوانيكي نه نجام داوه).

ياسادانه ري عومانيش به هوي به كار هيتاني ده سته واژه ي (سزاي له سهر نيه) كه وتوته هه مان تيكه لگري.

جلزاني (۴۲م)

(سزاي له سهر نيه، نه و كه سه ي له كاتي نه نجامداني تاواندا له نوخي شيتيدا بي).

هه مان سه رنج له سهر ياسادانه ري جه زاني هه يه كه سه بارت به و ياسايانه ي باس كران له جياوازي نه كردن له نيوان ريگره كاني سزا و ريگره كاني بهرپرسياريتي جينائي خستمانه روو، له كاتيكا سه رجه م بوجوون و ياسا سزايه كاني جيهان يه كه ده نكن كه شيتي

له رڼگره کانی بهرپرسیار ټیټیه، هه روه ها نهو سهرنجه ی له سهره که تنها قسه ی له سهر کارتیکه ر کړیوه به یی باسکردنی ئاسه وار.

هو ی نه م هه لانه له یاساداناندا بو نه شاره زایی له زانستی مه نطق ده گه پټه وه.

نور دنی (۹۲م)

(له سزا ده به خشری، هه رکه س کردن یان نه کردنیک نه نجام بدا و به هو ی ټیکچوونیک ی له نه قلید، له کاتی نه نجامدانیدا مانای کرده وه کانی نه ده زانی، یان نه دیده توانی بزانی نهو کردن یان نه کړنه لئی قه ده غه یه).

لهو سهرنجه نه ی له سهر نه م ده قه یاسایه هه یه ټیکه لگردنی ناویراوه له نیوان رڼگری سزا و رڼگری بهرپرسیار ټیټی جینانیدا. له باشیه کانیشی نه وه یه باسی تاوانی نه ریتی (کردنی قه ده غه کان) و نه ریتی (نه کردنی واجبه کان) ی کړیوه، نه م جگه له به کاره ټینانی ده سته واژه یه کی گشتی (ټیکچوونی نه قل) (اختلال العقل) که سهرجه م نهو نه خوشییه نه قلیدانه ده گرتیوه که کاریگر یان له بهرپرسیار ټیټیدا هه یه له پووی له ده سندان ی ټیدراک یان ئیراده وه. نه م جگه له باسکردن له ده سته به سهرکردنی تووشبوو له نه خوشخانه ی نه خوشییه نه قلیدانه کان له ماده ی پاش نه وه دا.

مه غریبی (فلسفی ۱۳۴)

(بهرپرسیار نایټ و پټویسته حوکم به لیبور دنی بدری، نهو که سه ی له کاتی نه نجامدانی نهو تاوانه ی دراوه ته پالی له دڅخیکا بووی، به هو ی خه له لیک له هیزه نه قلیدانه کانی نه توانی ټیدراک و ئیراده ی هه یی).

له تاییه تمه ندیه کانی نه م ده قه نه وه یه نه که وتووه ته نیو ټیکه لگردنی ناویراوه به لکو ده سته واژه ی (لا یسأل) ی به کاره ټیناوه و به پاشکاوی نه وه ی روون کړیوته وه که قازی ده سه لاتی هه لسه ننگاندنی نیه له به خشین یان نه به خشین ی تاوانکاری گرفتار به نه خوشیه کی نه قلی، به لکو پټویسته حوکمی لیبور دنی بو دهریکات نه گه رسه لما تومه تبار تووشی نه خوشیه کی نه قلی بووه که له کاتی تاوانه که دا فام یاخود ئیراده ی له ده ست داوه. شیتیشی به ده سته واژه یه کی گشتی باس کړیوه (ټیکچوون له هیزه نه قلیدانه کانی) تا سهرجه م نهو نه خوشییه نه قلیدانه بگرتیوه که ټیدراک یان ئیراده له ده ست مروؤ ده دهن،

نہمہ جگہ لہ بهراشڪاوي باسڪردن لہ کاریگہری (لہدہستدانی ئیدراک یان ئیرادہ).
 ھہروہا لہم فہسلہدا باسی ئوہی کربوہ لہ تاوان وکتنہکاندا ھوکی سپارینی
 قہزایی دہدری لہ دامہ زراوہیہکی چارہسہری نہخوشیہ ئہقلیہکان. بہلام لہ
 سہرپیچیہکاندا ئہگہر مہترسی بۆ سہر سیستمی گشتی ھہبوو رادہستی دہسہلاتی ئیداری
 دہکری.

لیبی (۸۳م، ۸۴م)

عہیی تہولوہتی لہ ئہقلدا: (۸۳م) (لہرووی جینائیوہ لئی ناپرسریتہوہ، ئو کہسہی
 لہکاتی ئہنجامدانی کردہوہکدا لہ دۆخی عہییکی ئہقلیدا بووی کہ زادہی نہخوشیہکە
 ھیزی شعور و ئیرادہی لہدہست داوہ).

عہیی بہشہکی لہ ئہقلدا: (۸۴م) (لئی دہپرسریتہوہ، ئو کہسہی لہکاتی ئہنجامدانی
 کردہوہکدا لہ دۆخی خہلئیکی ئہقلی نانوتہکدا بی، کہ زادہی نہخوشیہکە ھیزی شعور
 و ئیرادہی تا رادہیہکی زۆر کہم کردۆتہوہ، بہبی ئوہی نہیہی).

لہ تاییہتمہندیہکانی یاسا لیبیہکە لہم بابہتہدا ئوہیہ شیتی تہواو (نوتہک) و شیتی
 بہشہکی (نانوتہک یان ناوہناوی لئیک جیا کردۆتہوہ، یہکەمیان بہ عوزیک داناوہ کە بکەر
 لہ بهرپرسياريتي جینائی دہبہخشی، بہلام بوہم وەک دۆخیکی سزا سووکیڭ داناوہ.

ھہروہا یاسای لیبی (۸۶م) لہبارہی ھوکی کەر و لالہوہ دہلی (لئی ناپرسریتہوہ،
 ئو کہرولالہی بہھوی نہخوشیہکە یوہ لہکاتی ئہنجامدانی کردہوہکدا ھیزی شعور و
 ئیرادہی نہبوہ).

ئہگہر ھیزی شعور و ئیرادہ بہرادہیہکی زۆر کہمی کردبی بہبی ئوہی تہواو نہماپی،
 ئہم وەسفہ بہ رتگر لہ بهرپرسياريتي جینائی دانانری، بہلام بہ دۆخیکی سزا سووکیڭ
 دادہنری.

سوودانی (۵۰م)

(تاوان لہ کردہوہیہکدا نیہ کە لہ کەسیک بوہشیتہوہ لہکاتی ئہنجامدانی کردہوہکدا
 توانای ئوہی نہبی ماھیہتی کردہوہکانی بزانی یان بہسہریاندا زال بی بہھویہک لہم
 ھویانہی خوارہوہ:

أ- شیتتی هه مشهیی یان کاتی، یاخود نه خوښی ئه قلی.

ب- سه رخوښی به هوی به کارهیتانی هه مادهیهک به دهر له ئیرادهی خوښی یان به بیئ
ئوهوی پیی بزانی.

له م مادهیه دا تیپینی ده کړی دهسته واژهی تاوان نیه (لا جریمه) ی به کارهیتاوه،
ئهمه یش هه لیه که لیخوښبون هه لئاگری، له بهرئوهوی ئه م زارلویه له هۆکانی ریپیدان
(اسباب الاباحه) دا به کار دی، یاسادانه ری سودانی رېځرهکانی بهرپرسیاریتی جینائی و
هۆکانی ریپیدانی تیکه ل کړیوه، رېځری بهرپرسیاریتی کرده وه که ناگوړی بۆ موباح تا بوتری
(لا جریمه)، بۆ نمونه شیتی تاوانی شیت ناگوړی بۆ کاریکی موباح و تاوانه که له وه سفه
جورمیه که ی دانامالی، له بهرئوهوی کاریگره که ی له روکنه مه غنویه که (قه سدی
جینائی) دا کورت ده بیته وه، به پیچه وانه ی هوی ریپیدان که کاریگری له سهر روکنی شهرعی
هه یه و کرده وه که به قه دهغه کراوی نامینیتته وه.

کویتی (۲۲م)

(له پووی ساییه وه لیتی ناپرسریتته وه، ئه و که سه ی له کاتی ئه نجامدانی کرده وه که دا
نه توانی دهرک به سروشتی کاره که یان سیفته ته نامه شروعه که ی بکا، یان به هوی
نه خوښه کی ئه قلی یاخود ناته وایه که له گه شه ی زهینی یان هه ر ټوخیکیتری ئه قلی
ناسروشتیه وه نه توانی ئیراده ی ئاراسته بکا، ئه گه ر به پیی حوکهکانی بړگه ی پیشوو بپریار
به نابه رپرسیاریوونی تومه تبار درا، دادگه ئه گه ر مه زه نده ی وابوو مه ترسی بۆ سهر
ئاسایشی گشتی هه یه، فرمان دهکا بخړیته شوینی تاییه ت به نه خوښه ئه قلیه کان، تا
ئوکه ته ی لایه نی بهرپرس له بهر پوه برینی شوینه که فرمان دهکا ئازاد بکړی، ئه ویش له بهر
نه ماننی هوی دانانی له و شوینه).

ئهم دهقه به گشتگیری و وردی داپشتنه که ی جیا ده کړیتته وه.

قه ته ری (۱۹م)

(بهرپرسیاریتی سزایی له سهر کرده وه یه که نه که له که سیکه وه روویدا له کاتی
ئه نجامدانیدا توانای دهرککردن به ماهیه تی کرده وهکانی نه بی، یان له بهر هویه که له م
هویانه ی خواره وه توانای ئاراسته کردنی ئیراده ی خوښی نه بی:

ا- شيتي هميشه يان کاتي، يان ناته والوي له گه شهي زهينيدا.
 ب- سرخوشي به هوي به کارهيناني هر ماده يه که به دهر له نيرادهي خو، يان به بي نه وه ي پني بزاني.

نم دهقه وه که کويتيه که به گشتگري وړي داپشته که ي جيا ده کرتته وه.

ميرنشينه يه ککرتووه عمرميه کان (۹م):

(له بهرپرسياريتي جينائي ده به خشري..)

ج- شيتي نوته که.

د- شيتي نانوته که نه گره له کاتي نوته کبوني شيتيه که يدا تاوانيتي نه نجام دا.

ه- ده به نگ نه گره گيلي و ده به نگيه که ي تواناي ليکجيا کړنه وه ي شته کان و هه لسه نگاندي نه نجامه کاني لي سنده وه).

له سهرنجه کاني سر نم دهقه نه وه يه ته نيا باسي کارتیکه ري کړوه به بي باسکري ناسه وار يا خود کاریگري (له ده سندان ي نيراک يان نيراده)، به لام به وه جيا ده کرتته وه که باسي شيتي نوته که و نانوته کي کړوه، نه مه جگه له باسکري حوکمي ده به نگ.

به حرفني (۱۵م)

(نابي هيچ که سيک به تاوانیک تاوانبار بکري، نه گره نه و که سه له کاتي نه نجامداني نه و کرده وه تايبه ته دا به ده ست هر نه خوشي يان حاله تيکه وه گرفتار بي که به شيوه و راده يه که کار له نه قلي بکا واي لي بي له و کاته دا تواناي نه بي دهر که به کرده وه کاني بکا، يان دهر که به وه بکا که بوي نيه نه و کرده وه تايبه ته نه نجام بدات).

نم دهقه داپشته که ي ورد و روون نيه، نه مه جگه له وه ي دريژداپري زياده ي تيدايه.

يه مهنه (۳۲م)^(۱)

عه يبي نه قلي

(لبي ناپرسرته وه نه و که سه ي له کاتي نه نجامداني کرده وه که دا تواناي نه وه ي نه بي

سروش و نه نجامه کاني بزاني، به هوي:

^(۱) ژماره (۱۲) ي سالي ۱۹۹۴.

- ۱- شیتې هه میښه یې یان کاتې یان نه خوشیې نه قلی.
۲- به کارهینانی ماده یې مه سته ریان هوشبه به زور یان به یې ناگایې یان له بهر زه روره و هند).

نهم دهقه به پوختی و روشنی و گشتگیره کي جیا ده کرتته وه.
فهله ستینې (۱۰۱م)

(له سزادان ده به خشرې نه وه ی له ښوخی شیتیدا یې).
تیبینې ده کرتې نهم دهقه رڼگری سزا و رڼگری به پر سیار تیبی جینانی تیکه ل کړې وه،
نهمه جگه له وه ی ته نیا باسی کار تیکه ر (شیتې) کړې وه و ناسه وار (له ده سزدانی ئیدراک یان ئیراده ی) فه راموش کړې وه.

بهر او رد کړنې نهم یاسایانه:

به خسته نه پووی دهقه په یوه ندره کان به کاریگر یې شیتې یان هر نه خوشیه کتې
نه قلی له سر به پر سیار تیبی جینانی له یاسا سزاییه عه ره بیه کاند، دهگینه نهم
دهره نجامانه:

ا- سهره پای جیاوازی له دهر پریناندا، سهرجه یاسا سزاییه عه ره بیه کان کوکن له سر
نه وه ی شیتې و نه خوشیې نه قلیانه یتر که حوکمی نه ویان هه یه، له رڼگره کانی
به پر سیار تیبی جینانین نه گره به به لگه نه ویست یان به بریارکی لیژنه ی پریشکی پسرپوړ
نه وه بسه لمی که تاوانکار توووشی نه خوشیه کي نه قلی بووه و توانای جیاگر د نه وه و زانینې
راستی له ده ست داوه، هه روه ها نه گره شیتیه کي ناو به ناو بوو به به لگه بسه لمی له کاتې
شیتیه کیدا تاوانه کي نه نجام داوه نه ک له حاله تی به هوشیدا.

ب- هه ندیکیان شیتیان ته نیا به مانا تاییه ته که وه رگرتوه وه ک یاسای جه زائیری و
لوپنانی و سوری، له بهر نه وه به بهر ته سکتینې یاساکان داده نرین له بواری تیکچوونی نه قلی
و رولی له بهر پر سیار تیبیدا، له کاتیکدا زور یان جگه له شیتې ناماژه یان بو نه خوشیې
نه قلیانه یتر کړې وه که ئیدراک ناهیلن یان لاوازی ده که ن.

ج- یاسای کویتې به فراوانی و گشتگیری له دهر پرین دهناسریتته وه، که ده سته واژه کانی
وه (نه خوشیې نه قلی، یان ناته واوی له گه شه ی زه ینی، یان هر ښوخی کتې نه قلی

ناسروشتي) تيدا هاتووه. هه روهه ياساي لبيبي كه باسي له هه ندي جوري (عبيبي ته واهوتي -كلي- له نه قل و عبيبي به شه كي -جرني- له نه قل) دا ده كا. هه روهه ياساي به حريني كه به دهسته واژه ي (هه نه خوشي يان ناته واري يان حاله تيك كار له نه قل بكا) گوزارشتي لي كړوه.

د- هه نديكيان ته نيا باسي كارتيكه ريان كړوه (شيتي يان نه خوشييه نه قليه كه يتر) به بي باسكردني ناسه وار (له دهستداني نيراده و ئيدراك)، وهك ياساي سوري و ياساي ئيمارات و فله ستيني، نه وهيش به ناته واريه كي ياسايي ديته هه ژمار.

ه- هه نديكيان باسيان له هه ندي له به شه كاني شيتي (كلي و جرني) كړوه وهك ياساي لبيبي، هه روهه (نوتك و ناويه ناو) وهك ياساي سوداني و قه تيري و ئيماراتي، له كاتيكدا زوريه يان خالين له هه روهه يه بك بق نه و به شانه ي فيقواناني موسلمان لتيان كولونه ته وه.

و- دارشتني هه نديكيان وا ده باته خه يال نه خوشييه نه قليه كان له ناوياندا شيتي له ريگره كاني سزان نهك بهرپرسياريتي جينائي وهك ياساي ميسري و سوري و لوبناني و ياساي سه لته نه تي عومان و ياساي جه زائيري و ئوريني. نه م ده رپرېنه له پووي لوزيكه وه عه بيداره له بهر نه وه ي ره تکرېنه وه ي سزا ره تکرېنه وه ي بهرپرسياريتي جينائي ناخوازي، له بهر نه وه ي يه كه ميان بهر په ها گشتيتره، نووه ميش بهر په ها تاييه تتره، ره تکرېنه وه ي گشتيتر ره تکرېنه وه ي تاييه تتر ناخوازي (ناسه پيئي).

ز- ياساي سوداني دهسته واژه ي (لا جريمه) ي به كار هيناوه، نه وهيش وا ده باته خه يال كه شيتي و نه وه ي حوكمي نه وي هه بي له هوكاني ريپيدان، له كاتيكدا نه خوشييه نه قليه كان به هه موو جوړه كانيانه وه هيچ كاريگره يه كيان له سر سيفه تي جورمي كرده وه تاوانكاره كه نيه، بق نمونه شيتي بكوژ كرده وه كه له تاوانه وه ناگورپي بق موباح، له بهر نه وه ي ريگره كاني بهرپرسياريتي جينائي كاريگره ي له سر روكني مه عنه وي (قه سدي جينائي) ده كا، نهك روكني مه عنه وي.

**بهرارود لهټيوان شهرپهعتي ئيسلامى وياسا سزاييه عهرمبيهمکان لهبارمى
کارپگمري شيتى:**

ياسا عهرمبيهمکان له بابتهى کارپگمري شيتى له بهرپرسيارتيتى جينانيدا له ههندي رووهوه لهگهل
شهرپهعتي ئيسلامى کوکن و له ههندي روويترموه ناکوکن.

يهمکم/ خالهکاني کوکي:

له گرنگرين نهوخالتهى شهرپهعتي ئيسلامى وياسا سزاييه عهرمبيهمکان تتيذا کوکن نهمانن:
۱- کوکن لهسر نهوهى شيتي تهولوهى که لهناويهى ئيراده وفامه ريگره له بهرپرسيارتيتى
جيناني، نهگرسه لما تووشبوو نووچارى شيتى بووه وتاولنهکى لهکاني شيتيدا نه نجام دلوه تاولنکار
په لکيتي دلگه ناکري و لپرسينه وهى لهگهل ناکري و سزانايري. هروه ها لهسر نهوه کوکن که
نيچه شيتبوون (نهخوشي نهقلي بهشهکى) که نايته ئيدرك لهناو نابات به لگو تهنيا لاويزى دهکا،
دهبيته نوخيت که سزا سووک دهکا.

۲- کوکن لهسر پتويستى گرته بهرى رتوشوين و ريکارى خو پاريزى و چاره سهرى نرى شيت
(يان تووشبوو به نهخوشي نهقلي)، بهمه بهستى پاريزگار يکرن لهسر بهرزه وهنديه کاني خهک که
لهوانه به بکونه بهر په لامارى تووشبوو به نهخوشي نهقلي.

۳- کوکن لهسر بهرپرسيارتيتى نهو کهسهى لهپروى شهر و ياساوه موکه لهفه به بهرپوه برينى
کاروبارى تووشبوو به نهخوشي نهقلي، هروه ها له چاوبيزى و سه پر رشتيکرنى، تا نهس لهى نهو
کهسه پاش ليوه رگرتنى به لپننامه لهلايه ن دلگى تاييه تهوه، له نه نجامداني نرکى سهرشاني خوينا
خه مسارد و که مته رخه نه بووه.

۴- ياسا سزاييه کان و جمهورى فيقوانانى موسلمانان کوکن لهسر نهوهى عوزى شيتى سوود بهو
کهسه ناقله ناگيه نى که لهگهل شيتيکا بهشداري نه نجامداني تاولتيکى کړوه، له بهر نه وهى عوزيکى
شه خسيه و په يوه ندى به خودى شيتته وه هيه، جگه له شيتته که نه به نررتي ونه به نه ررتي
کارپگمري يو بهشدار ليتري تاولنه که نابى.

دووم/ خالهکاني ناکوکي:

ياسا سزاييه عهرمبيهمکان له رډرووهوه له شهرپهعتي ئيسلامى جياولزن، لهولنه:

۱- ياسا سزاييه کان جگه له ياساى نورينى، به چاوکرن له ياسا سزاييه کاني خوړتاو، تهنيا باسى

تاوانه نهرتیه کان دمهکن له پرووی کارتیګرانیان به شیتي یان نه خوشی نهقلی و باسی تاوانه نهرتیه کانیان نهکړوه، که نهکړنی شو نهرکانه یه خوا وک شلزلم و حتم فهرمانی پیکربون، به شتویهک نه نجامدهرلنیا ن پادلشت و نه نجام نهدهرلنیا سزا دهرنن.

۲- شهریه تی نیسلامی دلی خوتنبایی (نیه یی) به وهرسه ی کوژلو له سر کسوکار (العاقلة)^(۱) ی بکوژ پیویست کړوه، هروها که فارهت له مالی بکوژا نهگر کوشتنه که بههله بوو تا خوتنی کوژلو به فیرق نه پوات، دیاره کوشتنیک له لاین شیت یان هر نه فامیکوه له بهر نهوه به هله دده نری که به هی نه بوونی شیرلکوه روکنه مه غهویه که (هسدي جینانی) ی تیدا نه. خوا نه فهرموی: ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَبِعَةِ مُسْلِمَةٍ إِلَى أَهْلِهِ﴾^(۲).

۳- فیقولانی شهریه ت جگ له تاقمیک که حساب یو رلیان ناکری، کودهنگن له سر نهوه ی شیتي رنګر نیه له بهرپرسياريتي مدهنی، نهگر زبانی به کسیتر گیاند بهرپرسياريتي که مته رخه می ده خرته سر با فام و شیرلکشی نه یی، له بهر نهوه ی نه م بهرپرسياريتيه له سی ره گز پیکدی که له شیتي زیانگه یه ندا هن، نهولنیش بریتین له: کاری نامه شروع + زیان + په یوه نسی هیی له نیولن کاره نامه شروع که و زیانه که دا، نهویش به پیچونه ی زوری ی یاسا مده نیه عه ربیه کان که له ژیر کاریگری یاسا غه ربیه کاندان که دن به بهرپرسياريتي نه فامدا نانی نهگر زبانی به کسیتر گیاند، له ورونکوه شو بهرپرسياريتيه له سر بوونی ره گزه کانی هله و زیان و په یوه نسی هیی نیولیان دوهو هستی، ره گزنی په کم لای هریه که له بیقام و یی شیرک بزده، له بهر نهوه ی له فیهی غه ربیدا هله بریتیه له تیکلانی نهرکیکی یاسایی له باریکا تیکدر بهوه بزانی، نه میش له بهر به دینه هاتنی روکنی مه غهویه هله، یو شیت و نهوه ی حوکی شیتي هیه ته سور ناکری.

به لام له فیهی نیسلامیدا ته نیا به به دینه هاتنی روکنه مانده که (تیکدانی و لجب) هله بهه ند وهرده گیری.

^(۱) عاقیلای هر کس یک عشر مه که به تی له خرمانی شیرنی بلوکی، نهگر نه بوو، خوتنباییه که دمه کویته سر نهو له زلومیه ی بکوژ نه نملیه تی.

^(۲) سورة النساء: ۹۲.

بەشى دووم:

كارىگەرى چكۆلەيى لە بەرپرسيارىتتى جىنائىدا

تەمەنچووكى كارىگەرىكى روونى لە بەرپرسيارىتتى جىنائىدا ھەيە لە ھەرىكەت لە شەرىعتى ئىسلامى و ياسا سىزايى ەھرىيەكاندا بە جياولزىيان لە وردەكارى و رادە و بولرى پىادەكرىنى ئەو كارىگەرىدە.

لە بەرئەو ە و باشە ھەرىكەت لە دوو ياساكە لە باسىكى سەرىخۇدا بىراسە بكەين.

باسى يەككەم:

تەمەنچووكى و بەرپرسيارىتتى جىنائى

لە شەرىعتى ئىسلامىدا

كارىگەرى چكۆلەيى لە بەرپرسيارىتتى جىنائىدا بەگۆرەي ئەو قۇناغانەي مندالەكە پىئاندا تىدەپەرى لە لەدايكبوونىو ە بۆ تەمەنى بالقى و پىگەيشتن جياولزە، لە بەرئەو ەي ئىدىراك بە گەشەي جەستە گەشە دەكات و سەبارەت بە بەرپرسيارىوونى بە دوو قۇناغى سەرىكىدا تىدەپەرى: قۇناغى پىش فامكرىن و قۇناغى پاش فامكرىن بەر لە بالقبوون و ئەقلىگرتن. لە دوو لقدا قسە لەسەر ئەم دوو قۇناغە دەكەين:

لقى يەككەم:

بەرپرسيارىتتى چكۆلەيى نەقام (الصغير الغير مميز)

لەئەپرسىنەو ە لە مندالى نەقام لەرووى جىنائىو ە نە لە شەرىعتى ئىسلامى و نە لە ياسادا جىئى ناكوكى نى، بەلام پىئو ەرى چىيە بۆ لىك جياكرىنەو ەي بەقام لە نەقام؟ ئايا پىئو ەرىكە بابەتتە يان شەخسى؟

ئەو ەي كارپىكرو ە پىئو ەرى بابەتتى زەمەنىيە، بەلام فىقوانانى شەرىعت لە ديارىكرىنىدا جياولزىن، ھەندىكيان گوتويانە: برىتتە لە تەولوكرىنى ەوت سال و چوونە ناو سالى ھەشتەم،

رؤريه ياسا عره بيه و هزعيه کان کاريان به مه کړوه. هه نديکيان گوتويانه چوونه ناو حوت ساله له بهر نه وه ي پيغه مبر (د.خ) فه رمانی به به خيوکه ران کړوه له حوت ساليده فه رمان به منداله کانيان بکن به نويز کړين، دامه زلوه کاني په روه رده يش کاريان به م پتوره کړوه، چونکه مندال پاش ته ولو کړيني شه ش سال و چوونه نا حوت سال بوي هيه بجيته قوتا بخانه ي سهره تاي له ورونکه وه که گيشته قوناغي فامکړين.

شم پتوره زه مه نييه له هه ريوو باره که دا نه گرجي بابه تييه و شه خسي نيه، به لام پتوره يکي ورد و تيروته سل نيه که به که لکي شه بي بؤ سرجه م مندالان و له هه موو هه لومره جيکا کاري پي بکري، به لکو له سهر حاله تي رؤريه (الفالب) دامه زلوه، له بهر نه وه ي مندال له ولنه يه بهر له ته ولو کړيني حوت سالان فام و ئيدراک پهيدا بکا، بگره هه ندي جار بهر له وه يش پي بنيت حوت سالي. هه روه که له ولنه يه حوت سال ته ولو بکات و هيشتا فام و ئيدراکي پهيدا نه کړي، شه يش به گويزه ي جياولزي که سه کان له پيکاته ي خودي و ته ندروستي و بارو بؤخي شه خسي و کارتيکه ره ژينگه ييه کان و باقبي فاکه ره دهره کي و ناو خييه کان که رولي کاريه ريان له بوون و نه بووني فامدا هيه.

شه ي ليره دا به لامانه وه گرنگه شه يه فيقولاني شريعت و ياسا کوده ننگ له سهر شه وه ي هيچ مرقنيک بهر له فامکړين له پوي جينائي وه لي ناپرسريته وه، هه روه که سرجه م شه و کړلر و گوفتاره رها و ناره وايانه ي لي ده وه شينه وه، نه شرع و نه ياسا هيچ شه ي شريعي يان ياسايان له پوي لروستي و له پوي لپرسينه وه ي جينائي وه لي ناخه نه وه، بؤ نمونه له بواري تاوانکړنيدا لپرسينه وه و لپيچينه وه ي له گل ناکري و سزا ناري و جگه له گرته بهري ريوشويني خوياري ي و ريکه کاني چاکسازي هيچي له نژ وه رناگري. هه رچي گرته نده دلريي و نادلريه کانيه تي به تالن و دانامه زرين و ماف و پابه نديان لي ناکه ويته وه.

سهره پاي هه موو نه وانه، چکوله يي هيچ کاريه ريکي نه له سهر شياني ته ولوي و لجبوون و نه له سهر بهر پرسيارتي مه دهنيدا نيه، شه مه به کوده ننگي فيقولاني شريعت جگه له زاميري که له ليته پرسينه وه ي نه فامدا جياولزيان له نيوان بهر پرسيارتي جينائي و مه دهنيدا نه کړوه. شه گر چکوله ي نه فام تاو ليکي نه انجام دا سکالاي له نژ بهر ز ناکريته وه و په لکيشي دانگه ناکري، جا چ خويه خو و له پوانگي دهرکنه کړيني به نه انجامه کاني کاره کاني و به ي هه لنان يان نه داني که ستره وه نه جامي دلي، يان به هاندان و ناراسته کړيني که سيکيتري شه هليه ت

ته ولوه ووه بېوې، چونکه له م باره دا نه و وهک نامیزنګه له نه نجامدنی تاوانه که دا به کار هیتړلوه، هه ریویه هه لته ر و نه دهره که بکهری راسته قینه ی نه و تاوانه یه له لایه ن منډاله نه فامه که وه نه نجام برلوه، له زارلوه ی یاسایدا هه لته ره که پتی دهوتری بکهری مه عنه وی.

نه وه روونه چکوله یی وهک شیتی و نه وهی حوکمی نه و ښوونه ی هیه، وهک پیشتر باسما ن کرد، هیچ کاریګه ره کی له سه سر سیفته ی تاوانکار یانه ی تاوانه نه نجامدلو ه که نیه، چونکه له دهستان ی فام (التمین) له رنګره کانی بهر پرسیار یتیی جیناییه نهک له هۆکانی رښیدان نه ګرچی له بهر نه بوونی ئیراده و له ویشنه وه نه بوونی قهس دی جینائی روکنی مه عنه ویی تاوانه که ټیګه دا، به لام له پووی مه دهنیه وه له پڼګه ی به خټوګر (وهلی) یان چاوبیز (وه صی) وهه لئی ده پر سر ټټه وه له باره ی قهره بوو کړنه وهی نه و زیانانه ی به هوی کاره کانی و ته له فکر نه نارپه واکانیه وه به که سیتریان ده ګه ی نه ی، هه روه ها له پتی وهلی یان وه صیه وه به مولګکړن و بوونه خاوه ن مولکی دروسته له بهر نه وهی شیان ی ته ولوی ولجیبوون و نه ستوی دلاری هیه، جمهور ی فیقوانانی شریعت پټیان وایه له پنی نه و ښوونه وه له باره ی زه کاتی مالیک زه کاتی ټیدا واجب بی پرسوجوی له ګل ده کړی، هه روه ها له باره ی نه فقه ی خزمی هه ژاری که ده توانی میراتی بیات پرسوجوی له ګل ده کړی نه ګر هاتو دلا بوو، هه روه ها نه فقه ی ژنه کی به لای نه وهی پتی وایه ته نیا به دلمه زراننی زه ولجی دروست نه فقه ولجب ده بی، هه روه ها خو یتیبایی قه تلنک که چکوله دهیکا یان زلمدار کړنی که سیک له نه ستوی که سوکاره که یدایه، له بهر نه وهی نه م شتانه که له باره یانه وه و له باره ی نه نجامه کانیه وه پرسوجوی له ګل ده کړی حوکمی دلزلو (وه زعی) ن.

حوکمی وه زعی پټویست به بوونی فام یان نه قل ناکا، له بهر نه وهی له سه ر به ستنه وهی به ره وګان به هۆکانیه وه دامه زلوه به چاوبو شین له شیان ی به ره و نه تقهستی نه و به هه له دده نی له بهر نه وهی مه بهستی نیه، هه ریویه نه سلنه نه تقهستی نالریته پال له بهر نه وهی نه تقهست ته نها وه پال که سیک ده لری که فام و ئیراکی هه بی، له بهر نه وهی بناغی نه تقهست مه بهستی تاوانکارانه یه، نه و که سه یش ئیراکی نه بی نه و مه بهستی نیه.

له کوی نه وه باسما ن کرد به نه نجامه ده ګه ی که هه حوکمی کی شریعی یان یاسایی به سه لب یان نیجاب به سه ر شیتی نو ته کدا جیبه جی بی، به سه ر منډالی نه فامیشدا جیبه جی ده بی، کو ده نګی فیقوانانی شریعت له سه ر نه مه ګیر ساوه ته وه. له م نه حکامه هاویه شان ی

نټوان منډالې نه قام و شيت ټه وه په خوښايي له مالي منډالدا ولج نايي ټه گره که سيکي کوشت يان که سيکي بريندلر کرد يان توووشي نه خوښيه کي بريزخايه ني کرد، به لگو ټه وه له سره که سوکاره کي ولج ده بي له بهر ټه وه ټه م تاولنه حوکمي ه ل ټي ه ټي، له بهر ټه وه ټه و کرده وه په به ټي نه بووني ټيدرکه وه مه به ستي تاولنکارانه (قه سدي جينائي) ټيدا نيه، هه موو هه ل ټي کيش خوښايه کي له مالي تاولنکار نايي به لگو که سوکاره کي ده يگر نه ستو، له بهر ټه م هويا نه ټي خواره وه:

۱- دلډانه وه به هه ل بکوژ ټه گره باق و ټاقل بوو له بهر ټه وه ټه پووي دهر ونيه وه نازار ده چيژي و سزايه کي مديش ناخرته سر سزا دهر ونيه کي، که ټه ویش دلاويکړنيه ټي به بژرني خوښايه که له گيرفاني خوي.

۲- رگرتن له خوښپشتن و دهرهاويشته چاوه پوانکړلوه کاني به ټوله کړنه وه کي سوکاري تاولنسر (وهرسه و خرم و عه شيرمي)، له بهر ټه وه به و خرم و خوښه ټي خوښايي ده دهنه وهرسه ټي تاولنسر ده و تري عاقيله که له (ټه قل) وه وهرگړلوه^(۱)، ټه قلش به ماناي رگردي، ټه قل ناونرلوه ټه قل (جلو)، له بهر ټه وه ريگ له مرؤ ده گري له کړني کاري ناماقول. هه روه ها خرم و خوښ و عه شرت دهره نجامه نه رښيه کان ناهي ټل و ريگ له و دهرهاويشته ده گرن که چاوه پوان ده کري له و کوشت يان بريندلر کړن يان ټه و نه خوښيه وه بکه ونه وه که به ټي ټه و کاره ناپه و او به هه ل روودلوه وه هاتونه ته کايه.

۳- پاريزگار کړن له مافي قوربانیه که وهرسه کي و به فريونه چووني خوښه کي.

۴- ټاگه دلرکړنه وه کي سوکاري تاولنکاره که جا چ ټاقل بي يان نه قام له سر شيتيه کاني، به لام ټه ونيش به شيک له بهر پرسياريتيان ده که وټه ټه ستو له و رووه ټي ټيستي پيوستيان نه کړيوه بڼ روونه دلني ټه وه ټي رووي دلوه.

له رولنگي ټه م نه ټي و حیکه تانه له ولجکړني خوښايي له سر خرم و خوښ، هيچ دښه کيک نيه له نټوان ټايه ټي ﴿وَلَا تَزِدْ وَزْرَ اُخْرٰى﴾ و ټه وه کي خوښايي قه ټلي هه ل يان بريندلر کړن يان نه خوښيه هه ل خړلوه ته ټه ستو خرم و خوښ (وته عاقيله).

^(۱) يان له (قل) وهرگړلوه به ماناي به ستنه وه، له بهر ټه وه کي سوکاري تاولنکار و شري خوښايان له دهر ټي مال يان خيوه ټي تاولنسر (لمجنی عليه) يان خلومني خوښه کي دمه ستنه وه.

سروشتی خوینبایی (الدیه):

پینگهی یاسایی یاخود گونجاندن (التکیف)ی شرعیی خوینبایی چیه؟ ئایا سزایه که یان قهره بوو کینه وه یه کی دلاریه؟

فیقولان له باره ی ئه م گونجاندنه وه رای جیاولزیان هیه، هه ندیکیان به قهره بوو یه کی دلاریه نوور له سزایان دلناوه له بهرئه وه ی تاوانکاره که مه بهستی تاوانکارانه ی نه بووه، خوای گه وره ش ده فهرموی: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ قُلُوبُكُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا﴾^(۱). هه ندیکیشیان رلیان ولیه سزایه له بهرئه وه ی پیشوه خت دیاریکروه، له کاتیکدا قهره بووی دلاریه بهر له روودانی زیانه که دیاری ناکری.

له واقعیدا خوینبایی نه قهره بووی رووته و نه سزای رووت، به لگو هه ربووکیان کوده کاته وه، له یه ک کاتدا قهره بووه و سزایشه له بهرئه وه ی سیفته ی هه ربووکیانی تیدایه، وه که له خواره وه بیاره:

له سیفته سزاییهکانی:

أ- حوکمپیدانی له سهه دلوی تاوانسهه یان وه ره سه که ی ناوه سستی به پیچه ولنه ی قهره بوو، که دالوهر بۆی نیه حوکمی پیدبات تا خاوه ن ماف یان جیگره که ی دلوی نه کات.

ب- ئه گه ره ره سه دهستیان لی هه لگرت سزایه کی ته عزیری جیی ده گرتیه وه ئه گه ر تاوانکار شیان له نه ستوگرتنی بهرپرسیاریتی جینائی هه بوو، به پیچه ولنه ی قهره بوو که دهست لی هه لگرتنی به دیلی نیه.

ج- پیشوه خت له لایه ن شه رعدله ره وه مه زنده کرلوه، به لام قهره بوو پیشوه خت مه زنده ناکری له بهرئه وه ی قه باره که ی به گویره ی قه باره ی زیانه که ده گوپی، بۆیه دالوهر (قازی) بۆی نیه حوکمی پیدبات تا زیانه که نه سه لمی و له لایه ن کهسانی شاره زلوه مه زنده نه کری.

د- ئه ندازه ی خوینبایی به گویره ی جیاولزیی که سه کان و باروئوخی بکه ر ناگوپی به پیچه ولنه ی قهره بوو، که له بهر هه ندی ئیعتیار سووک ده کری، وه که ئه وه ی زیانگه یه نه که نه قام (عذیم التمیمین) بی.

^(۱) سورة الاحزاب: ۵.

له سیفیت و تایید مهندسی قهریبوونامیزمکانی؛

أ- مالئکي تاييه ته به وهره سهی تاوانسهر یان قوریانه که خوی نه گهر له ژاندا مابوو وک له خویندایي نه خوشی ریزخایه ندا، به پیچهلونه غه رله می دارلی که سزلیه که و بؤگه نجینه ی گشته (به بتولمال).

ب- له ورووه مافیکی تاییه ته تاوانسهر یان وهرسه کی بویان هیه دهستبه ردلری بېن، خو نه گرسزایه کی روتت بوايه مافیکی گشتی ده بوو، نه وکاته وهرسه کی یان خوی نه گرسزایه بوو نه یانده توانی ده ست له مافی گشتی هه لږگن، له بهرته وهی (وترلو) نه وکسه ی شتیکی نه بی ناتولنی ببیه خشنی (فاقد الشيء لاعطیه).

ج- دھق لہ قورٹانی پیروڑ و سونہتی پیغہ مہردا ہاتوہ لہ سہر گوناہبارنہ بوونی نہ و کہ سہی بہ ہلہ تاوان نہ نجام دہدا، لہ قورٹاندا خواہ نہ فرموی: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ﴾^(۱)۔ پیغہ مہریش (د.خ) فرمویہ تی: (رفع عن امتی الخطأ والنسيان وما استكرهوا علیہ) مادام بہ گوناہ حسبت نہ کری خوتنباہ کہ سزلیہ کی روت نابی۔

د- نه‌گر سزاییه کی رووت بویه له‌سر ک‌سوکار (ی تاوانکا) ولجب نه‌ده‌بوو له‌برنه‌وه‌ی خوای گه‌وره نه‌فرموی: ﴿وَلَا تَزِدْ وَزْنَ أُخْرَىٰ﴾^(۲).

سەرچاومی بهریرسیار نه‌بوونی چکۆله‌ی نه‌قام؛

سەرچاوەی بەرپرسیارەنبوونی مندالی نەفام هەمان سەرچاوەی بەرپرسیارەنبوونی شیت و هەرکەسیکە حوکمی ئەوی هەبێ، کە قورئانی پیرۆز و سوننەت و ئیجماع و دەلیلی ئەقل (ماقول)ە.

۱- قورئانی پیرۆز: قورئانی پیرۆز له زۆر نایه‌تدا باسی لهوه کرهوه مرقۆ دلوای ههچ شتیکی لی ناکرێ له ده‌روه‌ی توتلای چه‌سته‌یی و نه‌قلی و دلاری ئه‌وی، خولای گه‌وره‌ نه‌فه‌رموی: ﴿لَا يَكُلِفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۱). وشه‌ی (نفساً) نه‌کهره‌یه‌که له کایه‌ی نه‌فیدا و مانای گه‌شتی

(١) سورة الاحزاب: ٥.

(٣) سورة الانعام: ١٦٤.

(٣) سورة البقرة: ٢٨٦.

(عموم) دەگەننى.

بەگۈيرەنى ئەم ئايەتە و ھاۋشىۋەكانى لە شەرىعتى ئىسلامىدا ھېچ ھۆكۈمىكى تەكلىفى نە خىرلۈتە سەر شانى شىت يان نە قام.

۲- سۈننەت: پىغەمبەر (د.خ) ئەۋەدى نوپىيات كرىۋتەۋە كە لە قورشانى پىرۋىزدا ھاۋتوۋە لە دىۋانە كرىنى شىت كە مەۋقە لە سەرۋو تۈلەيەۋە بى، ئەۋەش لە زۆر ھەيسدا، لەۋانە ئەفەرمۈى: (رفع القلم عن ثلاثة: عن النائم حتى يستيقظ، وعن المجنون حتى يفيق، وعن الصغير حتى يبلغ)، مەبەست لە (رفع القلم) ىش لاپرىنى لىگرتن و بەرپرسىارىتىنى جىنايىيە، بەلام سەبارەت بە بەرپرسىارىتىنى مەدەنى، ۋەك پىشتىر باسما كىرە ھەريەك لەۋانە لەرگەي بەخىۋكەرەۋە، نەشياۋ (عديم الاهلية) ىش لەلەين چاۋىرەۋە لىيان دەپرسىرتەۋە.

۳- كۈدەنگى (الاجماع): فىقۇلئانى شەرىعتى ئىسلامى لە ھەممو سەردەمىك لە سەردەمە ئىسلامىيەكاندا كۆدەنگ بوون لە سەر بەرپرسىارىنە بوونى نە قام ئىترەۋى نە بوونى قام (تەيىن) ەكەي ھەرىچى بى.

۴- ماقۇل (المقول): ئەقلى ساغ ۋا دەخۋانى پرسۇچۇ لەۋكەسە نە كرى كە ماناى ئەۋ تاولانە نازانى كە ئەتجاميان دەدات ۋا تۈلەي ئەتجامەكانيان ھەلبەسەنگىتى، ئەمە جگە لەۋەي لەم بارەدا سىزا ئەركى خۇي بەدىناھىتى، كە چاككرىنى تاولانكار ۋا لىگرتىنەتى لە نوپارەكرىنەۋە ۋەگەپانەۋە بۇ تاولان، لەبەرئەۋەي تاولانكار ئىدرلكى نى ۋە ھەست بە كارىگەرى ئەۋ سىزايە ناكە كە دەيدىرى.

ئەقى دوۋم:

قۇتۇاغى ھام كىردن ۋە دىر كىردنى لاۋاز

بەپىتى راي زال لاي جەمھورى فىقۇلئانى شەرىعت ئەم قۇتۇاغە بە تەۋلۈكرىنى ھەوت سال دەست پىدەكات ۋا تالاقبۇون بەردەۋام دەبى، پىۋەرى بالقۇبون بەلەي ھەندىكەۋە بابەتتە ۋا برىتتە لە تەۋلۈكرىنى پازدە سال، لاي ھەندىكىتر چۈنە ناۋ پازدە سالە، ھەروھە شەخسىشە كە بە شەيتانىيۋون (الاحتلام) ۋە دەركرىنى موۋ لە رىش ۋە بەر دەبى، ئەم پىۋەرە بەگۈيرەي كەسەكان جىاۋازە، ھەندى دەلەين مەۋقە تەمەنى ھەژدە سال شىيان (ئەھلىيەت) نەتەۋلۈە،

له ولانې ئه م رايه يان هه يه خه نه في و ماليکين و ياسادانه ري عيراقيش کارى به م رايه کړيوه وهک
له (م ۱۰۶) ى ياساى مه ده نى ئارادا.

حوکمى رفتهاره مېه دنيه مګانى مندالي به قام لهم قوناغدا (قوناغى ناته واپوي
شيان)

ياسا عه ربه يه کان له ديارى کړنى ته مه نى فامکړندا جياولزن، له ياسا مه دنيه عيراقيه کاندا
ته مه نى فامکړن له بابته مه دنيه کاندا ته ولوکړنى حوت سالى ته مه ن و له بابته
جينا ئيه کانيشدا ته ولوکړنى تو ساله.

لهم قوناغدا شيانى ناته ولوى ته نجامدان يو مړوځ جينګير ده بى، ولته مافى موماره سه کړنى
هه ندى له مافه دارايه مګانى له سنوور ټکى ديارى کړلوا هه يه، رفتهاره ساف زيان به خشه مګانى وهک
ئوه وى مالک بدات و به ران به رنک له هه قيدا ورنه گړى به رها يى به تالان جا به خټوکړ (وهلى)
مؤله تيان پى بدات يان نه يدات، له به رننه وه وى وهلى مافى ئه م مؤله تدانه ي نيه له به رننه وه وى کړنى
له لايه ن ئه ووهه جائيز نيه، هه ريؤيه جگه له وه سېت^(۱) سه رجه م به خشينه مګانى به تالان. رفتهاره
ساف سووبه خشه کانيشى، وهک ئوه وى مالک له که سېتره وه بيات و شتيکى له به ران به ردا
نه دلتى، دروستن جا وهلى مؤله تيان پى بدات يان نه يدات، هه ريؤيه قبولگړن و وه رگړنى ديارى
و باقى به خشين (تبرعات) هکان راست و دروسته.

هه رچى ئه و رفتهارانه ي مندالان که له نتيوان سوود و زيانندان (واته له نتيوان قازانچ و زهره ردا)
وهک ئالوگورپه کان (المعاوضات)، له سه ر مؤله تى وهلى ده وه ستن، ولته به دروستى داده مه زرين
به لام ئاسه ولره کانين له ماف و پابه ندى به ره هم ناهيتن تا وهلى مؤله تيان پى نه دات، ولته وهک
ريزگړن له ئيراده ي داده مه زرين له به رننه وه وى قامى هه يه، به لام له سه ر مؤله تى وهليه که ي
ده وه ستن تا به رننه وه نيه مګانى بياريزى له به رننه وه وى خوى ته هليه تى ته ولو نيه. رفتهاره که به
هه ريؤو ئيراده که (ئيراده ي ئه و ئيراده ي به خټوکړه که ي) ده کړى.

به لام سه باره ت به زه مانکړن و بهرپر سياري تى که مته رخه مى، هېچ جياولزه ک له نتيوان ئه و و
که سټکى شيان ته ولودا نيه.

^(۱) لان الموصى لا يقد ملكية الموصى به إلا بوفاته، لانا لا يتضرر بالوصية لضافه الى ان هذا التبرع يفيد في الاخره.

کارځگره یی ناتهواوی نه هلیت له بهرپر سیار ټیټی جینانیډا :

نهم بهرپر سیار ټیټیه به پټی جیواوړنی سروشتی تاوړنه که و سزاکه ی ده گورپی. زلانیانی شهریه تی ئیسلامی تاوړنه کانیاں به پټی مه ترسی و سروشت و سزاکه ی بۆ سی به ش دابه ش کړیوه: تاوړنه کانی حدود، تاوړنه کانی قیساس و خوینبایی، تاوړنه کانی ته عزیز، وهک له فه سلی به کمی به شی سیته مدا نو به شانه به نریژی باس ده کړن.

تاوړنه کانی حدود (جرائم الحدود):

نو تاوړنه به دهق به تاوان دلزلون و سزایان بیاری کړوه، بۆ نمونه خوی گوره ده ریاره ی به تاواندانانی زینا نه فرموی: ﴿وَلَا تَقْرُبُوا الزَّانِيَةَ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾^(۱). هه روه ها له باره ی سزای نهم تاوړنه وه نه فرموی: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةً جَلْدًا﴾^(۲).

تاوړنه کانی نهم به شه به تاوړنه کانی حدود ناو برلون له بهر نه وه ی هه ریه که له تاوان و سزاکه به دهق بیاری کړون، هه روه ها به گوریه ی دهقه کانی قورشان^(۳) له سزای تاوانی زینادا جیواوړی له نیتوان به هاوسه ر و بی هاوسه ر (عازهب) دا نیه.

کارځگره یی ناتهواوی نه هلیت له تاوړنه کانی حدودا :

فیقولانی شهریه تی ئیسلامی کړده ننگن له سه ر نه وه ی سزای تاوړنه کانی حدود له سه ر باقی ئاقلی هه لبریز نه بی پیاده ناکړن و ناتهووی نه هلیت (شیان) ریځرکه له ریځره کانی بهرپر سیار ټیټی جینانی له تاوړنه کانی حه ده کاند، به لام ریوشوینی خو پاریزی و ریځه کانی چاکساز ی به رانه ر تاوانکار ده گیرینه بهر له لایه که تا خو به و تاوانانه وه نه گری، له لایه کیتروه تا به رزه وه ندیه کانی خهک نه که ونه بهر زیاده پویه کانی شیان ناتهولو. له لیتنه پرسینه وه دا شیان ناتهولو وهک نه شیاوه، به لام له پووی ریوشوینته کانی چاکسازیه وه، توندکړن له ته که شیان ناتهولو زیاتره تا نه شیاو.

^(۱) سورة الاسراء: ۳۳.

^(۲) سورة النور: .

^(۳) لعزید من التفصیل یُنظر مؤلفنا (لا رجم فی القرن).

ټاوانه مګانی قیساس و خوټنبایی:

بریتیه له ټاوانه مګانی ده ستریزې بڼې سره که سه ګان (بڼې سره ګیان و خوار ګیان)، به در پرینیکتر ټاوانه مګانی ده ستریز ټکرینه سره ژيان و سه لاهه ټیټی مړوځ هم ټاوانه نه ګر روګن و مه رجه مګانی هه بوون و رنګره مګانی نه بوون سزایان قیساسه، نه ګینا سزله خوټنباییه، که ولته خوټنبایی له هه موو ده ستریزه کدا بڼې سره نه فس ولجه نه ګر مه به سستی ټاوانکارانه (ولته قه سدی جینائی) نه بوو به وهی کوشتنه که به هه له بوو، یان نه ګر نه و شامرزه ی له ټاوانی کوشتنه که دا به کار هاتوه به زوری بکوژ نه بی، وه ک کوشتنی نیمچه نه نقه ست، یان خاوهن خوټنه که پاش ده سته لګرتن له مافی قیساس له سر خوټنبایی له ګل ټاوانکاره که سولج بکا، له حالته ی که مدا خوټنبایی له سره که سوکاره که ی، له حالته ی بووم و سنیه مدا له مائی ټاوانکار ده بی و له ولته یه جګه له قیساس و خوټنبایی که فاره تیش ولجب بی.

کار ګیری ناته و اوی شیان له ټاوانه مګانی قیساس و خوټنبایی:

هیچ ناکوکی له نټوان فیقوانانی شهریه تدا نه که شیان ناته ولو بڼې قیساس لټپر سینه وهی له ګل ناکری به لام بڼې سزایتر له ګلې ده کری. که ولته له شهریه تی نیسلا میدا هیچ رنګرک نه له سزادانی نه و شیان ناته ولوهی ده ستریزې ده کاته سره ژيان و سه لاهه ټیټی که سیک به ناهه ق، سزلیه کی ته میکارانه و چاکسازیکارانه که له ګل ره فواره ټاوانکاریه که یدا بګونجی. مه زه نه درکرنی نه و سزلیه پیش ده که وټه ده ست وهی نه مر (سره وکی ده ولت) به هاوکاری خه لګانی شاره زا له لادانی نه وجه وانا ندا به دانانی یاسایه بڼې لټپر سینه وه و سزادانیان به و شپوه به ی له ته که ته من و مه ترسیاندا بګونجی، به و مه رجه ی لای خوار و لای سره روی نه و سزلیانه ی بڼه وجه وانا نی لادر دیاری کرلوه دابنری، قازی له کاتی بریاردان له سر سزله کدا رلوژر له زانایانی ده روونی و کومه لایه تی ودرده ګری و له و هه لومره رجه ی نه وجه ولته لادره که ی ټیډلیه و پاشخانه مګانی ټاوانه که ی نه کولټیته وه.

هه روه ها فیقوانانی شهریه ت، زاهیری لی ده ریچی، ناکوکیان نه له سر نه وهی خوټنبایی له سره که سوکاریان ولجه، له به رنه وهی هه موو ټاوانیک له ټاوانه مګانی ده ستریز ټکرینیان بڼې سره ګیان و خوار له ګیان به هه له داده نری، له و رووه وه به ووی نه بوونی نیسراکی ته ولو مه به سستی ټاوانکارانه له و ټاوانه دا نه ی.

تاوانه کانی ته می کردن (التعزیر)

ته عزیز سزایه که بیاری کرنی بۆ دهسه لاتی یاسا دلانی زه مه نی (سه رۆکی ده ولت به هاوکاری پستی پان له نه هلی رۆژ به جی هیلر لوه . فیقولانی شریعت تاوانه کانی ته عزیزان بۆ سی جور دابهش کره ، که له بابتهی ئیدراکدا لیان ده کۆلینه وه .

کاریگهری ناتمه وایی شیان له بهر پر سیارتیی جینانی له تاوانه کانی ته عزیزدا :

وهك چۆن ناكوکی نیه که ناتمه وایی شیان له تاوانه کانی حدود و قیساس و خۆینبایی سه بارهت به و سزایانه ی بۆیان بریار درلوه ، کاریگهری هیه ، واته نه گه ریزی کرد دهستی نابری و نه گه رفته لی کرد قیساسی له سه ر جیبه جی ناگری .

هه روه ها ناكوکی نیه کاریگهری له سه ر نه و سزا ته عزیزانه ییش هیه که بۆ تاوانه کانی ته عزیز بۆ کهسانی بالقی زیر دانر لۆن ، واته شیان ناتمه ولو به هه مان سزا سزا ناریتو مامه له ی شیان ته وایی له گه ل ناگری ، به لām له هه مان کاتدا ناكوکی نیه له وه دا که سزایه کی ته میکارانه و چاکسازیکارانه ی ده بری ، به شیوه یهك نه و ریکاره که بۆ ریلیگرتنی له نوویاره کرینه وه و گه پانه وه سه ر تاوانه که و بۆ پاراستنی به رژه وه ندیه کانی خه لک به رابنه ری وه رده گیری ، پیتی ناوتری سزا ، به لگو پیتی ده وتری ریشویتی ته می کردن و چاک کردن جا سروشته کی هه رچۆن بی به گوێره ی ته مه نی ناکام و سروشتی رهفتاری .

جگه له وه نه گه ر گه پانه وه و تاوانه کی نوویاره کرده وه سزا ته میکارانه کی توندتر ناگری ، لای هه ندی له فیقولانی شریعتی ئیسلامی نه بی ، وهك له جی خۆیدا باس ده کری .

به لگه له سه ر جیاوازی کردن له نیتوان مندالی به فام و بیقام نه وه یه یه کم سزایه کی ته میکارانه ی چاکسازیکارانه ده بری به گوێره ی قۆناغی ته مه نی ، چهنده له بالقیوون و پیگه یشتن نزیکتر بی سزایه کی توندتر ده بی و به پیچه ولنه ییشه وه . نووه میان به هیچ شیوه یهك نه له پووی جه زلی و نه له پووی سزادانه وه لیسی نابرسریتته وه ، به لām چاوبیری ده کری و له لایه ن به خێوکه ریان چاوبیره که یه وه له گه پانه وه سه ر تاوان و نوویاره کرینه وه ریکری لی ده کری .

هه روه ها به لگه یه کتر بوونی نوو فهرمووده ی راسته له پیغه مبه ری خولوه یه ککیان له باره ی مندالی نه فام و نووه میان له باره ی هی به فامه وه . له باره ی نه فامه که وه فهرمویه تی (رفع القلم عن

ثلاثة، عن النائم حتى يستيقظ وعن الصبي حتى يحتلم وعن المجنون حتى يفيق^(١).

حهديسهكه بهرپاشكاي بهلگهيه لهسهر نابهرپرسياريووني مندالي نهقام و شيت و نووستو لهروي جينائيوه مادام نهو سيفه تانهيان تيدا بي. هروه ها لهبارهي مندالي بهقام فرمويه تي: (مروا صبيانكم بالصلاة لسبع سنين، واضربوهم عليها لعشر سنين - وفي رواية لثلاث عشرة - وفرقوا بينهم في المضاجع)^(٢). نه هديسه بهرپاشكاي بهلگهيه لهسهر نهوهي دروسته سزي مندالي بهقام بدي، بهلام به سزليكي ته ميكرانه بهمه بهستي چاكسازيكرن و راهيتان.

چهند نمونه يه كه له پيلامكردنه فيقيهيكان لهباري كاريگهري مندالي وشيتي لهسهر بهرپرسياري جينائي:

فيقي هه نهفي:

كاساني دهلي^(٣): هه رجي مه رجي واجبيووني ته عزيزه ته نيا نه قل (قام) ه و هه ركه سيكي زير تاوانتيك نه نجام بدات و هه ديكي (شهرعي) بو دلنه نرابي، ته عزيز دهكري، جا چ نيربي يان مي، موسلمان يان ناموسلمان، بالق يان مندالي بهقام، پاش نهوهي ناقل بي^(٤)، له بهر نهوهي نهولنه نه هلي سزادانن جگه له مندالي زيركه وهك نه دهبدان ته عزيز دهكري نهك سزادان، له بهر نهوهي نه هلي ته ميكرنه له بهر نهوهي پيغه مبر نه فرموي: (مروا صبيانكم بالصلاة إذا بلغوا سبعا واضربوهم عليها إذا بلغوا عشرا)، نهو يش به ريگي ته مي و چاككرن نهك به ريگي سزادان له بهر نهوهي سزادان تاوان راده كي شي، كردهوهي منداليش به تاوان وهسف ناكري به پيچه ولنه شي و نهو مندالي نه قل يي ناشكي، له بهر نهوهي نهو بوولنه نه له نه هلي سزادان و نه له نه هلي نه دهبدانن.

تييني دهكري دهريپيني كاساني لهوهي دهلي (كردهوهكانيان (فعلهما) به تاوان وهسف ناكري) ورد نه، كردهوهي هه ريوكيان به تاوان وهسف دهكري له بهر نهوهي شيتي و مندالي له

^(١) رواه احمد، ومثله من رواية علي ولابي لود والترمذي وقال حديث حسن، نيل الأوطار للشوكاني: ٣٤٩/١.

^(٢) رواه ابو لود نيل الأوطار: ٣٤٨/١.

^(٣) بتاع الصنائع في ترتيب الشرائع للعلامة الفقيه علاء الدين أبي بكر مسعود الكاساني الحنفي المتوفى عام (٨٧٧هـ) مطبعة

لعاصمة لقاهرة: ٤٢١٩/٩.

^(٤) بهوهي شيت نه مي.

هوکانی رښېدان نین وکړد هوکانیان له سیفته جورمیه کانیان دانامان، به لکو نوو عوززی رنګرن له بهرپرسیارتنی جینائی، کړده وه نه نجامدرلوه کیش پارزنگاری له سیفته جورمیه کی دهکا.

فیقهی مالیکی:

خرشی دهلی^(۱): (له مهرجه کانی جیبه جیکړنی قیساس له سر تاوانکار نه وه یه موکه له ف بی و جه نګاور نه بی، واته قیساس له منداډ و شیت ناکړتته وه، له بهر نه وه ی نه نقه ست و هه له یان وه که یه که).

نم قسه یی خرشی و هیت له مه زه بی مالیکی له وه سفکړنی تاوانی شیت و منداډ به نه نقه ست و هه له وه سفیکی نالروسته، له بهر نه وه ی نه نقه ست ته نیا بۆ نه وه به کار دی که شیان ته ولو و خاوه نیدراکی ته ولو و توانای هه لسه نګاننې نه نجامی رهفتاره کانی هه یه، نه مه یش به شیت و منداډ ناکړی با منداډی به فامیش بی، ته نیا کسبیکش هه له ی ده برتته پال که بشی به نه نقه ست شت بکا، له بهر نه وه ی به رانبه رګړنی نټولیان وهک ناسمان و رتسمانه، هه رپویه هه له بۆ نه وه کسه یه به نه نقه ست (العمدی) هه یه.

مالیکی^(۲) پنی وایه خوینبایی ده که ویتته نه ستوری که سوکار (عاقیل) نه گهر ده که یه شته سینه کی مائی بکوژ و به سره وه، به لام نه گهر له سینه که متر بوو له مائی منداډ یان شیت بکوژ ده بی، نه گهر مالیشان نه بوو قهرز ده بی له سهریان، به لګه یه کی قایلکارم نه دی بۆ نه ورنکړنه و بیان.

فیقهی شافعی:

شافعی له المذهب^(۳) دا ده لی: له یه کیک له نوو قه وله که دا نه نقه ستیان (منداډ و شیت) هه له حسبه له بهر نه وه ی نه گهر نه نقه ست بی قیساس واجب ده بی. بهم پیته نه نقه ستیان خوینباییه کی سوک واجب دهکا، نوو میان نه وه یه نه نقه ستیان نه نقه ست، له بهر نه وه ی ده کړی

(۱) العلامة محمد بن عبد الله بن علي الخرخشي على مختصر خليل طبعة بيروت: ۳/۸.

(۲) المدونة الكبرى: ۱۹۹/۱۶.

(۳) لابي لسطاق (ابراهيم بن علي) الشيرازي مطبعة عيسى البابي، مصر: ۱۹۶/۲.

له سهركوشتن ته مې بکړې، له بهر نه وه نه نقه ستیان نه نقه سته وهك بالقي ژير، بهم پټيه نه نقه ستیان خو ټټا بيه كي قورس واجب دهكا.

هه روه ها ټټيدا هاتووه^(۱): هدي زينا له سهر مندال و شيت واجب نيه له بهر نه وهي پټغه مبه ر نه فرموي (رفع القلم عن ثلاثة... الى آخره). هه روه ها ټټيدا هاتووه^(۲) هدي دزي نه له سهر مندال و نه له سهر شيت نيه له بهر نه وهي پټغه مبه ر نه فرموي: (رفع القلم عن ثلاثة...).

ټټيبنيمان له سهر گوټني نه وهي نه نقه ستي مندال و شيت نه نقه سته هه ر نه وهيه سه باره ت به ماليكي گوتمان كه دلنه پالي نه نقه ست يو لاي كسي نه شي او نارسو سته.

فيقهي جهنمه لي:

له (المغني)^(۳) هاتووه (له نيو نه هلي عيلمدا ناكوكي نيه له سهر نه وهي قيساس له سهر مندال و شيت نيه، هه روه ها لابهري نه قلش به هويه ك عوزري بدلي وهك خه وتو يان له هوشچو و نه و جورانه، نه سلش له ودها فرموده ي پټغه مبه ر: (رفع القلم عن ثلاثة، عن اللائم حتى يستيقظ وعن الصبي حتى يحتلم وعن المجنون حتى يفيق).

هه روه ها له بهر نه وهي قيساس سزايه كي قورسه، وهك هه دده كان واته سزاي هه دده كان، له سهر مندال و لابهري نه قل واجب نه كروه، له بهر نه وهيش مه به ستيكي دروستيان نيه وهك بكوزي به هه لن. هه روه ها نه گه ر له نيوان تاولنكار و خاوه ني تاولنه كه ناكوكي دروست بوو و تاولنكار گوتي كاتي تاولنه كه مندال بووم و خاوه ني تاولنه كه گوتي نه خير بالقي بوويت، قسه قسه ي تاولنكاره كه يه له گه ل سوټند خواريني نه گه ر چاوه پولني راستگوټني لي ده كرا، له بهر نه وهي نه سل چكوله يي و نه ستوپا كبوو نيه تي له قيساس.

نه گه ريش گوتي كاتي كوشتم شيت بووم و وهليه كه (خاوه ن خوټن) نكولي له شيتبووني كرد، نه گه ر حاله تي شيتي پټوه بينرلېو و نه و له و يشدا قسه ي نه وه، به لام نه گه ر حاله تي شيتي پټوه نه نيترلېو (پټشتر توو شي شيتي بووي)، نه و قسه قسه ي وهليه كه يه له بهر نه وهي نه سل

^(۱) سهرچلوه ي پټشو: ۳۶۷/۲

^(۲) سهرچلوه ي پټشو: ۳۷۷/۲

^(۳) المغني لابن قدامة (عبد الله بن احمد بن محمد بن قدامة) المقسي (ت ۶۲۰هـ) مكتبة الجمهورية العربية لقاهرة: ۴۳۷/۷-

سه لاهه تيبه .

نوهی له م سهرچاوه یدا هاتووه به روښنی وگشتګیری ووردی و پشتهستن به نه قلکولو
(فهرمووده) و قیاس و ماقول دهناسرته وه .

فیقهی جه عفری:

عامیلی دهلی^(۱): (له مهرجه کانی قیساس که مالی نه قلّه، مندال له بهر (کوشتنی) بالقیان
مندال ناګورزی، به لکو خوینبایی له سهر که سوکاره کی داده نری نه ویش به حسنیګرینی
نه قهسته کی به هه لیه کی روت تا بالقی ده بی با فامیشی هه بی، له بهر نه و حه دیسه
سه حیهی محمه د بن موسلیم، که له نه بو عه بولواوه ده ګیرته وه ګوتیه تی (نه قهست و
هه لیه مندال یه شتن). هر له وه وه، عه لی فهرمویه تی (نه قهستی مندالان به هه لیه حسیه و
که سوکاری ده یګر نه ستق).

هه روه ها تیدا هاتووه^(۲) (که واته مندال و شیت نه ګر بزبان کرد ده سترپن نایان ګرته وه
به لکو ته می ده ګرین، به تاییه ت نه ګر نوویاره بزبان کرده وه، له بهر نه وهی مهرجی حد نه وه
ته کلیفی له سهر بی). هه روه ها ګوترووه (مندال نه ګر جارنک نری کرد ده به خشری، نه ګر بق
جاری نووه نری کرده وه ته می ده ګری، نه ګر بق سیه میش کریه وه په نجه کانی ده پوشیتری
تا خوینبان لی دی، نه ګر چواره جار نری کرد په نجه کانی ده قرتیترین، نه ګر بق پینجه جار
نری کرده وه ده سستی ده بربری وه ګر چوڼ هی کسی بالقی ده بربری). به لګه ی نه م ګوته یه زور
هه والی راسته^(۳)، هه روه ها نه سهری له سهره و به بیاریګرینی جوړکی تاییه ت له ته میګرین
له لایه ن شهر عدانه روه دانانری له بهر نه وهی لوتفیکه با له هندی له تاکه کانیدا به شدلری ګوتاری
ته کلیفیش بکا.

نه م قسه یه له پووی بیاریګرینی لایه نی به برپرس له خوینبایی، به وردی وروونی
ده ناسرته وه، به لام نه و قسه یه ی ده لی سزا له سهر نه و منداله توند ده ګری که نری نوویاره
ده کاته وه له ګل دانپه روه ری و ګزده نگیدا لیک دنا له وهی که له هیچ بارنکدا به برپساریتبی

^(۱) الشهد السيد زين الدين الطي العاملي - الروضة البهية: ۴۰۷/۲.

^(۲) سهرچاوه ی پيشوو: ۳۷۵/۲.

^(۳) و ته حنيسه کانی نیامه مه عسومه کان.

جینائی ته ولو ناراسته ی منداڵ ناکړی.

فیقهی زلمیری:

ثین حه زمی زلمیری^(۱) ده لئی (قیساس له سر شیت نیه له سر نه وه ی له شیتیدا نه نجامی ددها، هه روه ها سرخو شیش له سر نه وه ی له سرخو شیدا کړوه که تیدا نه قلی له ده ست دلو، هه روه ها له سر نه ویش بالی نه بووه، هیچکام له ولنه نه خو ینبایی ونه زه مانی له سر نیه، نه ولنه و بیزمان (نازل) وه که یه کن، له بهر نه وه ی پیغه مبر فرمویه تی (رفع القلم عن ثلاثة عن الصبي حتى يبلغ وعن المجنون حتى يفیق).

تیبینی ده کړی نه ناراسته یه ی ثین حه زم ته فسیریکی فرلوانی بو قسه که ی پیغه مبر کړوه به شپوه یه که بهر زکړنه وه ی قه له م هه رنوو بهر پرسیاریتی (جینائی و مه دهنی) وه که یه که بگریته وه، له وروانگه وه هه رکاریکی نامه شروع نه گه ر له لایه ن که سیکه وه بوو که یه کی که له و هه سفانه ی تیدا بوو وه که نه وه یه له لایه ن حه یولیکه وه بی مادام نه قل که بناغه ی ته کلیفه له کاتی کړنیدا نه بووی. جگه له وه، سرخو شی له و عوزرانه دلناوه که به شپوه یه کی ره ها ریگرن له بهر پرسیاریتی جینائی و مه دهنی به بی جیاوازی کړدن له نیتوان سرخو شیی خو ویستانه ی نامه شروع و سرخو شیه کدا خولر نه وه ی مه سته که ره که له لایه ن سرخو شه که وه به ریگه یه کی مه شروع بووی، پاشان نه گه ر یه کسان کړدن له نیتوان نه ولنه و نازلدا بو شیت ونه شیاو قبول بی، نه و بو مندا لی به فام ماقول نیه به تاییه ت نه گه ر له قوناغی نزی که له ته مه نی بالقوبون یان پیگه یشتندا بی.

فیقهی نییازی:

له شهرحی کتبی (النیل و وشفاء العلیل)^(۲) دا هاتوه: (له هه ندی ئاسه ولری هاوه لانه اندا هاتوه که نه نقه سستی مندا ل و شیت و گیل (الابله) که به شپته وه لکیرلوه و شیتی تیدا نیه به هه له حسیبه و تاولنه که یان له سر که سوکاره). نه م گوته یه بهر لاشکاو ی ده لئی مندا ل و شیت و نه وه ی حوکی نه ولانی هه یه له پروی جینائی وه بهر پرسیار نابن، له تاولتی کوشتنیدا خو ینبایی

(۱) ابو محمد علی بن أحمد بن سعید بن حزم المتوفی سنة (۵۶۶هـ)، لمطی - طبعه بیروت: ۱/۳۴۴.

(۲) العلامة الامام محمد یوسف لطفش مطبعة ارشاد المملكة العربية السعودية: ۱۳۵/۱۵.

لەسەر كەسوكارىانە.

بەراورد لەنۆوان راي فيقوانانى شەرىعت لەبارى كاريگەرى چكۆلەي:

لەو را و پيادەكەرنە فيقەيانەي لەو مەزەبانەي خزانە روو لەبارەي كاريگەرى چكۆلەي لە بەرپرسيارتىي جينايدا، دەگەينە ئەو ئەنجامەي هەندى حوكم ەيە لەسەريان كۆك و ەنديكيتران لەسەريان ناكۆكن.

ئەو حوكمانەي تياندا كۆكن:

أ- ناكۆكي نيه لەو دا منداڵ جا بەفام بى يان نەفام هيچكام لە تاوانە حەبەكانيان بەسەردا پيادە ناكري، ئەگەر دزى كرد دەستى نابري، ئەگەر لەبەين ەلگەرايەو بەهەند وەرنەگري، ئەگەر زيناي كرد سزاي تاواني زيناي بەسەردا پيادە ناكري، ئەگەر بوەتاني زينا (واتە قەزف)ى كرد حەدى لى ناسري و بەم شتووە.

ب- ناكۆكي لەو دا نيه منداڵ بەهيچ شتووەيەك قيساسى لەسەر جيبەجى ناكري، جا بەفام بى يان نەفام، بەلكو بەراي جەمهورى فيقوانان خوئينايى لەسەر كەسوكارى پتيويست دەبى، لەو روانگەو كە كردەو كەي بەئەنقەست حسيب ناكري، ئەويش لەبەر نەبوونی ئيدراكي تەولو.

ج- ناكۆكي نيه لە پتيويستى گرتەبەري رتوشويى خو پارزى و سزاي تەمكارانە سەبارەت بە منداڵى بەفام ئەگەر ەاتوو تاوانىكى ئەنجام دا، ئەويش بەمەبەستى رتگرتن لە نووبارەكەرنەو و خو پتووەگرتن و پاراستنى بەرژەو نەنديەكانى خەلك.

٢- ئەو حوكمانەي تياندا ناكۆكن:

أ- مەزەبى شافيعى لە يەكێك لە نووگوتهكەي شافيعيدا، ەروەها مەزەبى ماليكى تاكن لەو دهلين كردەو دى منداڵ - ەروەها شيت - بە ئەنقەست وەسف دەكري، ئەم رايەيش جيبى رەخنەيە لەبەر ئەو ئەنقەست برىتييە لەو دى مەبەست ئەنجامە جورمەكە و پتشيبنكرنى ئەنجامى ئەو تاوانە بى كە مروت پتي ەلەدەستى و ەلەسەنگاندنى كارەكە و ئەنجامەكەيتى، ئەويش لەلای منداڵ بەرپايى بزرە.

ب- تاكە رايەك لە فيقەي ئيماميدا ەيە كە گەرلەو سەرتاوان بە نوخىكى توندن (مشدد) دادەنري بۆ منداڵ ئەگەر تاواني نزيكرنى نووبارە كردەو، بەشتووەيەك لە جارى ستيەمدا دەگاتە ئەو سزايەي تاوانەكە كە بۆ كەسى بالقى ژير و ەلېژر دلزلو، ئەم رايە و پراي لىكدانى

له گه‌ل مه‌نتیق و دابه‌روه‌ریدا، له گه‌ل نه‌و فره‌مایشته‌ی خوی گه‌وره‌دا لیک ده‌دا که نه‌فه‌رموی:
﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۱).

ج- مه‌زه‌بی مالیکی به‌ته‌نیا له گه‌ل ورکرنه‌وه‌دایه له واجبوونی خوینبایی له مالی منداڵ
یان له مالی که‌سوکاردا، که ده‌که‌وینه‌سه‌ر که‌سوکار نه‌گه‌ر بره‌که‌ی ده‌گه‌یشه‌سییه‌ک و
به‌سه‌روه‌ی مالی تاوانکاره‌که، به‌پنجه‌وانه‌وه، له مالی منداڵه‌که وه‌رده‌گیری، سه‌نه‌نیکی
شه‌رعیم بۆ نه‌م ورکرنه‌وه‌یه نه‌نۆزیوه‌ته‌وه.

د- مه‌زه‌بی زاهیری به‌ته‌نیا رلیان وایه ره‌فتاره زیانه‌خشه‌کانی منداڵ با به‌فامیش بی،
هه‌روه‌ها شیت و نه‌وه‌ی حوکی نه‌وی هه‌یه وه‌ک نه‌وره‌فتاره زیانه‌خشانه‌ن له ناژه‌له‌وه
ده‌رده‌چن، که به‌فرۆچوون و نه‌ به‌پررسیاریتی جینائی و نه‌ به‌پررسیاریتی مه‌ده‌نیان لی
ناکه‌وینه‌وه، نه‌مه‌یش له گه‌ل رۆحی شه‌ریعه‌تی ئیسلامیدا لیک ده‌دا که داوا ده‌کا قه‌ره‌بووی نه‌و
زیانه‌بکریته‌وه که له کاری ناره‌وا که‌وتوته‌وه شیت سه‌رچاوه‌که‌ی هه‌رچی بی، هه‌روه‌ها
جیاوازیکردن له‌نتوان منداڵی به‌فام و نه‌فام له‌گرتنه‌به‌ری ریشوینه‌خواریزه‌کان، هه‌روه‌ها سزا
ته‌میکارانه‌کان بۆ به‌فام نه‌ک نه‌فام، هه‌روه‌ک له گه‌ل نه‌و جیاوازیه‌دا لیک ده‌دا که له‌و حه‌بسه‌دایه
باس له‌ فرمانکردن ده‌کا به‌ منداڵان به‌ نوێژکردن و به‌کاره‌یتانی لێدان بۆ نه‌وه‌ی ته‌مه‌نی
گه‌یشه‌توته‌ ده‌ سال و نه‌شیانی نه‌وه بۆ نه‌و منداڵی له‌ خوار نه‌و ته‌مه‌نه‌یه.

به‌بۆچوونی له‌خۆبوردنه‌ی ئیتمه‌ رای راجیح و ژیرانه‌ترین ئه‌مه‌ی خواره‌وه‌یه:

۱- چکوله‌ی بۆ که‌سی نه‌فام رنگه‌ له‌ به‌پررسیاریتی جینائی، بۆ به‌فامیش رنگرکی
سووکینه، واته‌ به‌و سزایه‌ سزا ندری که بۆ نه‌و تاوانه‌ی نه‌و نه‌نجامی دله‌و دانرله‌وه، به‌لام رنگر
نیه‌ له‌ به‌پررسیاریتی، چونکه‌ لێی ده‌پرسریته‌وه و سزایه‌کی ته‌میکارانه و چاکسازینه‌ی
ده‌دری، نه‌م سزایه‌یش له گه‌ل نزیک‌تر بوونه‌وه‌ی ناکام له‌ قوناغی ته‌مه‌نی بالقی توندتر ده‌بی.

۲- نه‌گه‌ر منداڵ، به‌فام بوویان نه‌فام، قه‌تلیکی کرد خوینبایی واجب ده‌بی و جیگه‌ی
قیساس ده‌گرتیه‌وه، نه‌و خوینباییه‌یش له‌ مالی ناکامه‌که ده‌دری نه‌گه‌ر دارایی هه‌بوو، هه‌روه‌ها
له‌ مالی که‌سوکار به‌بی‌ بیاریکردنی ریزه، له‌به‌ر نه‌وه‌ی کوشتن له‌لایه‌ن شیت و منداڵی نه‌فام و
هه‌روه‌ها به‌فامیشه‌وه نه‌ به‌ نه‌نقه‌ست و نه‌ به‌ هه‌له‌ وه‌سف ناکری، له‌به‌ر نه‌وه‌ی هه‌له‌ وه‌پال

^(۱) سورة البقرة: ۲۸۶.

کەسێک دەدرێ کە بکڕێ بەئەنقەست شت بکا، لەم روانگەو بەتەواوی لە مائێ کەسوکار نابێ،
لەبەرئەوێ دەستدرێژێ بە هەڵە وەسف ناکرێ و بەتەنیايش لە مائێ تاوانکارە کە ناسرێ،
لەبەرئەوێ نە بەئەنقەست و نە بە نیمچە ئەنقەست نەبوو.

٣- پێویستە قەرەبووکردنەوێ دارایی لە مائێ ناکامە کە بێ هەركات بەهۆی كاریکی
نامەشرووعەوێ زبانی بە کەسێتر گەياند، بەچاویۆشین لە ئیبارك و قامی.

٤- نەوجەوانان یاسایەکی تاییەت و دادگەیهکی تاییەت و جێبەجێکردنیکی تاییەتیان هەیه و
سزاکانیان مۆرکیکی چاکسازیانە و تەمیکارانەیان هەیه وەك یاسادانەری عێراقی وای کردو،
چاکیشی کردو.

باسی دووم:

چکولهی و بهرپرسياريتي جينانی له ياسادا

مروؤ بهی زانين، بيتوانا له بیرکړنه وه و بهی ټيړاده له دليک دهنی، پاشان دهرک و زانينه کانی له گل گهشې پله پله ی جهسته یدا گهشه ده کهن و به چهند ماوه ی زهمه نی و قوناغی کی جیاولزدا تیده پېن تا له پړوی توانای بیرکړنه وه و ټيړاک کامل دهن.

له شهریه تی نیسلامیدا - جیاواز له یاسا - کاریگری چکوله یی له بهرپرسياريتیدا به قوناغی جیا جیای پهره سهندا تینه پړیوه، به لکو له کاتی دله زینی وهیوه خوا فهرمویه تی ﴿لَا يُكْفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۱). هروها پیغه مېر فهرمویه تی: (رفع القلم عن ثلاثة عن الصبي حتى يبلغ وعن النائم حتى يستيقظ وعن المجنون حتى يفيق).

فیعوانانی شهریه ت کوده نګن له سر نه وه ی هر شتيک به شيوه یه کی رهوا ټيړاک نه هیلې و نارپکی له نه قلدا سړوست بکا، له پړوی کاریگری وه له سر بهرپرسياريتي حوکمی شيتي هیه، به لام نه مه تا هم نزيکانه له یاسا وه زعیه کاندای جیگر نه بوو، نه ویش پاش روودانی زنجیره یه ک پهره سندن و ه موارکړن تیاندا هر له نه وه کونه کانه وه بو یاسا نوی عهره یی و ناعهره بیه کان، له بهر نه وه له بو لقا قسه له سر کاریگری چکوله یی له سر بهرپرسياريتي ده که م: یه که میان له یاسا ناعهره بیه کان و نوو میان له یاسا عهره بیه کاندای، به هندی وړیکړنه وه ی زیاتر له یاسای عتراقیدا که به پړوی من نه حکامی نه وجه و انانی چاره سره کړیوه و سنوړپکی بو یارده ی لادانی نه وجه وان داناوه، نه ویش له پتی چاوپتیرکړنی نه وجه وان له لادان و چاره سره یی لادهر و گونجاندنی له پړوی کومه لایه تیه وه به گویره ی به ها و رتسا نه خلاقی و نیسلامیه کان.

^(۱) سورة: ۲۸۶.

لقی یه کمهر:

چکۆلهیی و بهرپرسیاریتی له یاسا ناعهرمهیه کاند

نه ته وه ئیرینه کان بهرپرسیاریوونی چکۆله و شیان بۆ سزادانیان په سه ند کرپوه، ئه ویش له سه ر ئه م بوو بنچینه یه ی خواره وه:

یه که میان ئه وه یه ئه و ئه ندای خیزانه، ئه گه ر که سێکی ئه و خیزانه تاوانیکی کرد، هه ر هه موویان له رووی بهرپرسیاریتی دهسته جه می هاوکاریه وه لێ بهرپرسیارن به چاپۆشین له شیانان یان به شداریان له تاوانه ئه نجامدرو که دا، له روانگه ی بیرۆکه ی بهرپرسیاریتی دهسته جه می (ته به عیه وه)، بهرپرسیاریتی و سزا به سه ر سه رجه م ئه ندامانی خیزاندا دابه ش ده بن.

بووه م بهرپرسیاریتی چکۆله له بارتکدا شه خسییه ئه و ئه نجامده ری تاوانه که بی، بهرپرسیاریتی چکۆله به چه ندین په ره سه ننندا تپه رپوه، گرنگترینان ئه مانه ن: بهرپرسیاریتی که ی بهرپرسیاریتی دهسته جه می به گوێره ی خیزانه که، ئه گه ر یه کێک له ئه ندامانی خیزانه که ی تاوانیکی کرد، بهرپرسیاریتی که ی هه ر هه موو ئه وانه ده گرته وه که ئه ندای ئه و خیزانه به چاپۆشین له که سایه تی و شیان و بهرپرسیاریتی جینائیه که ی، به رۆریش غه رامه یه کی مائی بوو به سه ر هه موویاندا ده سه پیتزا.

ئه گه ر چکۆله یه ک تاوانیکی بکرایه له وانه بوو بهرپرسیاریتی، جه سته ی بی یان مائی، ئاراسته ی هه موو خیزانه که بکری، له وانه ییش بوو سزاکان به سه ر چکۆله که دا سه پیتزی و له باره یه وه پرسوجۆ له خیزانه که نه کری.

ئه گه ر چکۆله تاوانیکی بکرایه پرسوجۆ ته نیا له و ده کرا نه ک باقیی ئه ندامانی خیزانه که، سزاکه ییش ته نیا غه رامه یه کی مائی بوو.

ئه گه ر چکۆله تاوانیکی بکرایه پرسوجۆ ته نیا له و ده کرا، به لام سزاکه له وانه بوو جه سته ی بی و له سه ر که سی تاوانکار جیبه جی بکری، جا له جه سته یدا بی یان له ئازاییدا، له گه ل غه رامه کرینیکی مائی، یان به بی ئه وه.

پاساوی ئه و یاسایانه بۆ لێپرسینه وه ی ئه و چکۆله یه ی تاوانیک ئه نجام ده دا ئه وه بووه، ئه و کاره چاککرینی ئه وانیترو پاراستنی به رژه وه ندیه کانی خه لکی تێدایه به بی ئه وه ی ئه هلیه تی ئه نجامده ری تاوانه که له بهرچا و بگیری، بهرپرسیاریی دهسته جه می (ته به عی) له سه رده مه

نيرينه کان و سدهه گاني ناوهراستدا^(۱) بيرۆكه يه كي باو بوو، ره گورپشه ي په لي بۆ سه رده مي نوئ هاوريشته و هيشتا له تاوانه گاني نيو عه شاير و تاوانه گاني په يوه ندر به ئاسايش و سه لامه تي ده ولت له جهنگه كاندا به رده واهه. له و نه ته وه كونه ي ده ستيان به بهرپرسياريتي جينائي دهسته جه مي (ته به عي) وهه گرتوه يونان و چين و عه ربه ي پيش ئيسلامن، به تاييه ت له تاوانه گاني ده ستريريزكرنه سه ر پيرۆزيه ئاينه كان و تاواني ناپاكي گه وه (ناپاكي نيشتماني) و تاوانه گاني كوشتن له نيو عه شاير و خياله كاندا، تائيتايش ئه م سزا به كومه له له نيو عه شايردا باوه، خيل يان عه شيره تي تاوانسه ر توله له خيل يان عه شيره تي تاوانكار ده كاته وه، به بچوك و گه وه و ته نانه ت شيره خوريشه وه.

ئيمپراتوريه تي روماني ئهركانيؤس^(۲) له و ياسا يه يدا كه له سالي ۳۷۵ز سه باره ت به تاواني مه زن (ناپاكي نيشتماني) ده ريكرد كاري به بهرپرسياريتي دهسته جه مي كربه، هه روه ها ئيمپراتور جستنيانيش كه له سالي ۵۲۷-۵۶۵ز حوكمراني ده ولته تي روماني رۆژه لاي كرد. سه باره ت به م بابه ته له ياساي ئهركانيؤسدا هاتوه (دابهره ي ره ها و ده خوازي روله گاني ئه نجامده ري تاواني ناپاكي نيشتماني، ئه و سزايه يان به ريكه وي كه بهر باوكيان ده كه وي). له سه دهه گاني ناوهراستدا ياساي ئينگليزي ريگه ي ده دا به فروشتني مندا لان بۆ بزرلني ئه و غه رامه داراييه ي له هه ندي تاواندا به سه ر باوكياندا سه پينرله.

هه ندي له شروقه كاراني ياسا پتيان وايه: (ليپرسينه وه ي به كومه لي جينائي تا سه ره تاي سه ده ي شارده يم باو بوو، سزا به سه ر ته ولوي ئه ندامه اني خيزانه كه دا به بچوك و گه وه يانه وه ده سه پينرا، تا به و كار ه ئه وانيتريش زاله تره ك بكات و ترس و بيم بخاته دلان).

پاشاي ئينگلته را ئيدواردي سييه م هه مواريكي له ليپرسينه وه ي چكوله له چوارچيوه ي كزي خيزاندا كرد، به شيوه يه كه ئه گه ر پاش پياده كرني سزاكه له سه ر بكه ر له دايك بوولاي ناپرسرته وه، به پيچه وانه وه لتي ده پرسرته وه. هه چ پاساويكي ئه قلي لوزيكي بۆ ئه م جياكاريه نايينم.

^(۱) القونجي، موانع المسؤولية الجنائية: ۴۰ و باشت.

^(۲) لبرلور الدولة الرومانية الشرقية من عام ۳۹۵-۴۰۸.

پەرەسەندىكى تر بۆ بەرپرسيارتىيى چكۆلە بۆ يەكەم جار لە ياساى ئىنگلىزىدا رووى دا، ئەوئىش جياكارى بوو لە نىوان مندالى بەقام و مندالى نەفامدا، كە باس لەو دەكا چكۆلە نە وەك ئەسلى و نە وەك تەبەئى لە رووى جىنايىيەو پروسوجۆ ناكرى ئەگەر تەمەنى لە كاتى ئەنجامدانى تاوانەكەدا لە هەشت سال كەمتر بوو، ھەر وەھا ئەگەر ھەوت سالى تەولو كرىبوو و چوو بوو ناو هەشت سال ئەوا لەسەر ئەو تاوانەى ئەنجاميان دەدا، لە رووى جىنايىيەو پروسوجۆى شەخسى لەگەل دەكرى.

ئوچار ياسا نوێكان لە سەر جەم و لاتانى جىهان رێك كەوتوون لەسەر بەرپرسيارنەبوونى نەفام لە رووى جىنايىيەو لەبەر چكۆلەى يان شىتى و ئەو جۆرانە، بەلام لە ئوو شتدا ناكۆكن: يەكەميان: لە پێوھى جياكارى لە نىوان بەقام و نەفامدا.

ئوھەم: لە چارەسەكرى ئەھكامى نەوجەولان بە ياسايەكى تايبەتى سەرەخۆ لەبەر گرنگى و مەترسیدارى ئەو بابەتە، يان جێكرىنەوھى لە نىو ياساى سزكان يان ياساى رێكار و بئەماكانى دانگەيىكرىنە جەزايەكان. لەو ياسا نوێيانەى رێوشوێن و سزكانى تايبەت بە نەوجەولانى لادەريان لە نىو بەشى گشتى ياساى سزكاندا باس كرىو لەگەل ھێنانى ھوكمە شكێنەكان لە ياساى رێكارە جىنايەكان (ئوسولى موحاكەماتى جەزائى)، بریتىن لە: ياساى سزكانى یۆنانى سالى (١٩٥٠)^(١)، ياساى حەبەشى (١٩٥٧)^(٢)، ياساى یۆگوسلافى كە سالى (١٩٥٨)^(٣) دەرچوو، ھەر وەھا يەكێتى سۆڤیەت لە ياساى (١٩٦٠)^(٤)دا.

لەو ياسا نوێيانەيش لەبەر مەترسیدارى كاروبارى نەوجەولانى لادەرى بە ياسايەكى تايبەت رێك خستو، ياساى نەوجەولانى پورتوگالى سالى (١٩١١)^(٥) يە.

ھەمان ئەو ئاراستە جياوازە لە ياسا سزايە عەرەبىيەكاندا ھەن وەك پشت بەخو پاشتر باسى دەكەين و بەو ئەندازەى لە نموونە لەبارەى كاریگەرى نەوجەوان لە بەرپرسيارتىيى

(١) م ١٢١-١٢٣.

(٢) م ١٦١-١٨٢.

(٣) م ٦٣-٦٣.

(٤) م ٦٣-٦٣.

(٥) بڕۆلە: د. محمود مصطفى، اصول قانون العقوبات في الدول العربية: ٩٧.

جينائي له ياسا ناعره بيهكان له ياسا ڪونهكان و ياساڪاني سه دههڪاني ناوه پاست و ياساڪاني سه دهه مي نوي، واز نينم.

لڦي دووهر،

چڪو لهي و بهرپرسياري تي سزاي له ياسا عهرييه ڪاندا

ولتاني عهريي و ئيسلامي له سه دهه مي په يامي ئيسلامه وه تا سه دهه مي خيلافه تي عوسماني، ملڪه چي حوڪمه ڪاني شهريه تي ئيسلامي بوون، شهريه تان ڪه ياسا بوو له هه موو ڪا به ڪاندا پياده ده ڪرا، نه وهي له ياساي دهوله تي عوسمانيدا ڪاري ڪرلو بوو مه زه بي نه بوجه نيغه بوو وه مه زه بي رهسمي قهزا و فتوادان، نه وئيش به گوڙهي نه و فرمانه ي سولتان سه ليمي يه ڪم دهري ڪريو، پاشان ياساي جهزي عوسماني سالي ۱۸۴۰ دهريو، پاشان سالي ۱۸۵۱ هه موو ڪرا، له دانان و هه موو ڪرني نه م ياسايه دا پشت به حوڪمه ڪاني شهريه تي ئيسلامي ده به ستر، به لام ياساي جهزي عوسماني پاشتر ڪه و ته ژير ڪاري ڪري ياساڪاني خوڙاوا، نه وه بوو سالي ۱۸۵۸ ياساي جهزي عوسماني دهريو و ژوريه دهه ڪاني له ياساي جهزي فرهسي وهر ڪريو، پاشان له نيوان سالي ۱۹۱۰-۱۹۱۵ دهه ندي له ژير ڪاري ڪري ياساي نياليدا هه ندي گوڙا ڪري ڪران.

سه بارهت به ڪاري ڪري چڪو لهي وه رنگر له بهرپرسياري تي جينائي يان عوزري ڪي سوو ڪين، (م ۴۰) نه ياسايه باس له وه ده ڪا نه وجهوان له خوار ته مهني سيارده سالي به نه فام داده نري، نه فامبوونيشي به لگي پيچه وانهي ناگهي ني و به وئيش سزاي به سهردا ناسه پيئري، به لکو ريوشوئي پارسن دهگري ته بهر تا دهگاته سيارده سالي ته مهني، نه و ريوشوئي پارسنه يئيش راده ستر ڪريه تي به دايڪ و باوڪي يان وه يان وه صيه ڪي له ژير ڪه فاله تدا، نه گهر نه وئيش نه ڪرا ره وانهي خانه ي چاڪسازي ده ڪري به ژوري تا دهگاته ته مهني پيگه يشتن، نه گهر نه وجهوانه ڪه سيارده سالي ته ولو ڪرد و پازده سالي ته ولو نه ڪريو و بالقبووني ده رنه ڪه وئيو، به چڪوله يه ڪي به فام داده نري و سزاي له سه سوو ده ڪري.

پاش نه ماني دهوله تي عوسماني، هه دهوله تي ڪي عهريي سهريه خو ياساي يو خوي داده نا و له چاره سهري ڪري ڪيشه ي نه وجهواناني لادهردا جياولزن به م شيوه يه:

أ- هه نيڪيان ياساي تايهت به نه وجهواناني لادهريان دهريو، له وانه:

یاسای نەوجەوانانی عێراقی (ژمارە ٤٤) ی سالی ١٩٥٥.

یاسای نەوجەوانانی ئورنی (ژمارە ٢٤) ی سالی ١٩٦٨.

یاسای نەوجەوانانی سووری (ژمارە ١٨) ی سالی ١٩٧٤ ی ھەمۆلکرۆ بە یاسای یاسای (ژمارە ٥١) ی سالی ١٩٧٩.

یاسای بیلانە کەوتنی نەوجەوانان (تشرەد الاحداپ) ی میسری سالی ١٩٧٤.

یاسای نەوجەوانانی دەولەتی بەحرین ١٩٧٦.

یاسای نەوجەوانانی لادەر لە دەولەتی مېرنشینە بە کگرتووە عەرەبیەکانی سالی ١٩٧٦.

یاسای نەوجەوانانی کویتی (ژمارە ٣) ی سالی ١٩٨٣.

یاسای پاراستنی نەوجەوانی لادەری لوبنانی (ژمارە ١١٢) ی سالی ١٩٨٣.

ب- ھەندیکیان لە یاسا سزاییەکانیاندا ھۆکمیەکانی نەوجەوانانی لادەریان رۆک خستووە، لەوانە:

یاسای جینائی مەغریبی:

فەسلەکانی ١٣٨-١٤٠، لە فەسلی ١٣٨ دا ھاتووە (ئەو چکۆلەییە تەمەنی نەگەیشتۆتە نوازەدە سال، لەبەر نەقامی لەپووی جینائیەو بەپرسیار نابێ). لە تاوان و کەتنەکاندا ناکرێ بە جگە لە یەکیک یان زیاتر لە رێوشوێنەکانی پاراستن یان چاککردن کە لە فەسلی ٥١٦ لە بەپرسیار تێتی جینائی بریاریان لەسەر نەلۆ، ھۆکم بدێ. لە سەرپێچەکان (المخالفات) یشدا جگە لە سەر زەنشکردن بە ھیچتر ھۆکم ناکرێ.

لە فەسلی ١٣٩ دا ھاتووە (ئەو چکۆلەیی دە سالی تەولو کرێو و نەگەیشتۆتە شانزەدە سال، بەھۆی فامەکردنی تەولو و بەپرسیار تێتە کە بە ناتەولو دادەنرێ).

یاسای سزاکانی سودانی:

م ٤٩ (لە کردەوێ کە چکۆلەیک نەنجامی دەدا کە تەمەنی لە ھەوت سال کەوترە یان لە ھەوت سال زیاترە و لە نوازەدە سال کەوترە، ئەگەر پێگەیشتنی ئیدراکی ھێندە نەبوو بتوانی ھۆکم لەسەر ماھیتەتی ئەو کردەوێ دەیکا و ئەنجامەکانی بدات).

ياسای سزاګانی لیبی:

م۸۰ (نډو چکوله یی نه گیشته ټوټه چوارده سال له پړوی جینائیوه بهرپرسيار نابی، قازی بوی هیه ریوشوینی خویارینیی گونجاو بگریته بهر نه گهر حوت سالی ته مه نی ته ولو کړیوو به گویره ی نه نجامدانی نه و کرده وه یی که به پتی یاسا به تاوان داده نری).

م۸۱ (نډو چکوله یی چوارده سالی ته ولو کړبی و نه گیشته ټوټه هډه سال له پړوی جینائیوه لتي ده پرسرته وه به گویره ی نه نجامدانی تاوان، که هینزی هه سترګون و شیراده ی هه بوو، به و مریجه ی سزاګه به نه ندازه ی نوو له سر سنی که م بگریته وه).

ياسای تونس:

م۳۸ {ان الجنایة لم يعاقب عليها إذا كان سن المتهم اقل من (۱۳) سنة لما ارتكبها}، (واته: تاوان سزای له سر ندری نه گهر ته مه نی ټومه تبار له کاتی کړنی تاوانه که دا له ۱۳ سال که متر بی).

تیبینی ده کړی نه م ماده یه کومه لئ هه لئ زانستی تیدایه، له وانه ریگری سزا و ریگری بهرپرسياريتی جینائی تیکل کړیوه، هه روه ها هه لئ زمانه ولنی تیدایه، وه که به کارهیتانی (لم) له جیګه ی (لا)، له کاتیکدا (لم) یو نه فییه له رابریوودا و (لا) یو نه فییه له ناینده دا، نه مه جګه له جیاوازینه کړن له نیوان نه وچه وانی به قام و نه وچه وانی نه قام و نه وه ی پیویسته به رانبر هه ریه که یان بگریته بهر.

ياسای جهزانیری:

م۴۹: (نډو ناکامه ی سیازده سالی ته ولو نه کړبی جګه له ریوشوینی پاراستن یان په روه رده، هیچی ناخرته سه)، له گهل نه ویشدا له ماده کانی سه ریچیدا جګه له سه رنه سترګون (التوبیخ) هیچیتری له گهل ناکری، نه و ناکامه ی ته مه نی له نیوان (۱۳-۱۸ سالدایه) ملکه چی ریوشوینه کانی پاراستن یان په روه رده یان سزای سوو ککړلو ده بی، م۵۰ باسی چند نمونه یک له سوو ککړنه ی کړیوه و ده لئ (نه گهر سزاګه له سیداره دان یان زیندانیکړنی هه تاهه تایی بوو، نه و به ده تا بیست سال به ندرکون حوکم ده نری، به لام نه گهر سزاګه زیندانیکړن یان به ندرکونی کاتی بوو نیوه ی نه و ماوه یی به سه ردا ده نری که له باریکدا بالق بووایه پیویست بوو به سه ریدا سه پینری).

له م نوو مادهوه نهوه تیدهګین که نهوچهوان له م یاسایه دا نهشیواو (عديم الأهلۃ) دهبی
 نهګر تهمنی له (۱۳ سال) کهمتر بوو، شیان ناتولو (ناقص الأهلۃ) دهبی نهګر تهمنی له
 (۱۳-۱۸ سال) بوو. له حالهتی یه کهمدا له پرووی جیناشیهوه لئی ناپرسریتتهوه، بهلام له یووهمدا
 سزاکه سووک دهکا و رنګر نابی له لیپرسینهوه.

یاسا سهلتهنهتی عومان:

م ۱۰۴: (نهوهی له کاتی نهنجامدانی تاواندا نو سالی تهمنی تهولو نهګر بی له پرووی جهزلیهوه
 رلوه نوو نانری نهګر تهمنهکهی ساغ نهکرلیووهوه و قازی مهزندهی کرېبوو، له هه موو
 بارهکاندا تهمن له سالنامهی زاینی حسیب دهګری).

م ۱۰۵: (نهوهی تهمنی نو سالی تهولو کرېبی و له کاتی نهنجامدانی تاواندا سیازده سالی
 تهولو نهګر بی، حوکمی سزای بهنکدرن یان غرامه ی بهسردا ناسری، بهلکو به بریارنکی
 قهزایی دهخریته دامه زلوهیهکی چاکسازی که قازی دیاری دهکا بق ماوهیه که له تهولوکرنی
 ههژده سال تینه پری، ههروهه دهګری له دانیشتنی دانګهیه که ده سرزه نشتی بکات و
 رادهستی ولی نهمره کهی بکا له بهران بهر قهواله یه که تیدا بهلین بدات ناکامه که پهروهده بکات و
 رنګر بګری لهوهی لهو ماوهیهی بهحوکمه که دیاری کرلوه تاوانیکتر نهنجام بداتهوه. نهګر
 وهلیه که بهلینه کهی نهبرده سهر نووچاری سزادان دهبیتهوه بهو شیوهیهی له فسلتی تاییهت به
 یاسای په یوه ندلر به ناکاماندا هاتوه، نهوکاته به ګویره ی پرګه ی یه که می نه م مادهیه بریاردان له
 نوخی ناکام له دامه زلوهی چاکسازیدا بق قازی دهګریتتهوه).

م ۱۰۶: (نهوهی تهمنی سیازده سال تهولو کرېبی و له کاتی نهنجامدانی تاواندا پازده سالی
 تهولو نهګر بی، بهمه بهستی چاککرین به بهنکدرن بق ماوهی سی تا پینج سال سزا دهبری
 نهګر هاتوو تاوانه که به پنی یاسا سزای له سیدلره دان یان بهنکدرنی هه تاهه تایی بوو، ههروهه
 له سالیق بق سی سال له تاوانه کانیترا).

م ۱۰۷: (نهوهی تهمنی پازده سال تهولو کرېبی و له کاتی نهنجامدانی تاواندا ههژده سالی
 تهولو نهګر بی، به پینج تا ده سال بهنکدرن سزا دهبری نهګر هاتوو تاوانه که به پنی یاسا
 سزای له سیدلره دان یان بهنکدرنی هه تاهه تایی بوو، ههروهه له سی بق حوت سال له
 تاوانه کانیترا، بهلام نهګر تاوانه که که تنیک بی، نهوا به بهنکدرن له ده روژ بق سالیق سزا
 دهبری).

یاسای یمه منی:

م ۳۱: (ئەوێ له کاتی ئەنجامدانی کردەوێ پێکەینه‌ری تاوله‌که‌دا جهوت سالی ته‌ولو نه‌کرێ، له‌پرووی جیناڤیه‌وه‌ لێ ناپرسرێته‌وه‌، ئەگەر نه‌وجه‌وانیک که‌ جهوت سالی ته‌ولو کرێبی و نه‌گه‌یشته‌بێته‌ پازده‌ سال ئه‌و کردەوێ به‌کا، قازی فه‌رمان ده‌کا له‌باتیی سزا بریارده‌رله‌که‌ به‌ سه‌پاندنی یه‌کێک له‌و رێوشوێنانه‌ی له‌ یاسای نه‌وجه‌واناندا باس کرلن. ئەگەر ئەنجامده‌ری تاوله‌که‌ پازده‌ سالی ته‌ولو کرێبی و هه‌ژده‌ی ته‌ولو نه‌کرێ، به‌ سزایه‌ک حوکم ده‌دری که‌ له‌ نیوه‌ی لای سه‌رووی سزای بریارده‌رله‌ به‌پیتی یاسا تینه‌په‌ری، خۆ ئەگەر سزاکه‌ له‌سی‌داره‌دان بوو حوکم ده‌دری به‌ بندکردن بۆ ماوه‌یه‌ک له‌ سی‌ سال که‌متر نه‌بێت و له‌ ده‌ سال زیاتر نه‌بی، له‌ هه‌موو باره‌کاندا به‌ بندکردنه‌که‌ له‌ شوێنی تاییه‌تدا جێبه‌جی ده‌کرێ که‌ ره‌چاوی مامه‌له‌یه‌کی گونجاو له‌گه‌ڵ حوکمه‌درو بکری. که‌سی ته‌مه‌ن منداڵ به‌ ئەگەر له‌ کاتی ئەنجامدانی تاوله‌که‌دا نه‌گه‌یشته‌بێته‌ هه‌ژده‌ سال له‌پرووی به‌رپرسیاریتی جه‌زایی ته‌ولو به‌رپرسیار نابێ. ئەگەر ته‌مه‌نی تۆمه‌تبار بیا نه‌بوو قازی به‌ روێژکردن به‌ پسیپۆرێک مه‌زنده‌ی ده‌کا).

م ۳۲: (ئەو حوکمانه‌ی له‌ ماده‌ی (۳۲)دا روون کرلونه‌ته‌وه‌ کار له‌ مافی تاوله‌سه‌ریان وه‌رسه‌سه‌کی ناکه‌ن له‌ وه‌رگرتنی خوێنبا‌یی یان ئه‌رش (واته‌: جیاوازی نیوان به‌های شته‌که‌ به‌ ساغی له‌گه‌ڵ به‌هاکه‌ی پاش زیان پێگه‌یانندی وه‌رگیر) له‌ هه‌موو بۆخه‌کانیدا، خوێنبا‌یی و ئه‌رشیش له‌ ئه‌ستۆی که‌سوکاردا ده‌بی، ئەگەر ئه‌وان نه‌یاندا له‌ مالی چکوله‌که‌ ده‌بی).^(۱)

یاسای یمه‌نی له‌نیۆ سه‌رجه‌م یاساکانی سزاکانی ولاتی عه‌ره‌بی که‌ قسه‌یان له‌سه‌ر بابته‌ی نه‌وجه‌وانی لاده‌ر له‌ یاسای جه‌زاییدا کرێوه‌، جیاوازه‌، یاسایه‌کی تاییه‌تی بۆ دانه‌ناوه‌ به‌وه‌ی نزیکتره‌ له‌و دابه‌روه‌یه‌ی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی بانگه‌شه‌ی بۆ ده‌کا که‌ دلوا ده‌کا ره‌چاوی چکوله‌ بکری، خۆی و به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی بپارێزێن له‌گه‌ڵ ره‌چاوه‌کرینی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی کومه‌لگه‌، له‌ پاراستنی مافیان له‌ زیان و مال و ناموس و دلتیایی، به‌و مه‌رجه‌ی رێوشوێنه‌کان وه‌ک سزادان نه‌گیرینه‌ به‌ر، به‌لکه‌ر وا پیاده‌ بکرین وه‌ک ئەوێ بۆ چاکسازی بن.

^(۱) یاسای یمه‌نی به‌ره‌ جیا ده‌کرێته‌وه‌ سیستمی خوێنبا‌یی و ئه‌رشی به‌گوێزه‌ی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی وه‌رگرته‌وه‌.

ئه‌رش: بریتیه‌ له‌ جیاوازی نیوان به‌های شته‌که‌ به‌ ساغی له‌گه‌ڵ به‌هاکه‌ی پاش زیان پێگه‌یانندی وه‌رگیر.

ج- شانشىنى عەرەبىستانى سەئۇدى تاكانىيە لەوھى تاكە دەولەتە لە جىھانى عەرەبىدا كە لەسەر تەرزى سەردەمە ئىسلامىيەكانى رابىرئو ماوئەتەو لە پىادەكەرنى شەرىعەتى ئىسلامى لە سەرچەم جۆرەكانى تاوانەكاندا (تاوانەكانى حدود و تاوانەكانى قىساس و خويىنبايى و تاوانەكانى تەعزىر)، بەلام لە روكن و مەرج و حوكمە جەزائىيەكانى ئەو تاوانەدا، لەژىر كارىگەرئى فىقھى جەنەبەلىدائى لەو رووئە ئەو فىقھى ئەھلى جەدىسە.

ياساى عىراق چۇن چۇنى چارسەرى لادانى نەوجەوانى كرىو؟

يەكەمىن دەقى ياساى لە عىراق پاش شەرىعەتى ئىسلامى لەبارەى نەوجەوانانى لادەر پەپرەو كرابى م ٤٠ى ياساى جەزائى عوسمانىيە، كە دەلى (ئەوھى لەكاتى ئەنجامدانى تاواندا سىيازە سالى تەولو نەكەرى، بە نەفام دادەنرى و لەسەر ئەو تاوانانەى كرىوونى پرسوجۆى ناكرى، بەلام بە حوكمى دالگى كەتن رادەستى دايك و باوك يان بەختوكە ريان چاوبىرەكەى دەكرى بەو مەرجەى بەلئىننامەيەكەن لى وەرەگىرى و لەپىناو پەرەدەكەرنىدا بنىرەرى بۆ خانەى چاكسازى و لەوى بھىلرتەو بۆ ماوئەكە بەزۆرى لە گەيشتنى بە تەمەنى پىگەيشتن تىتەپەرى، ئەگەر ئەو مەدالانەى بەپى بەلئىننامەيەكەن تەولوئەتەو بە باوك و دايك يان بەختوكە ريان چاوبىرەكانىن بەر لەوھى پازە سالى تەولوئەكەن تاوانىكيان ئەنجام دا، ئەوھىش بەرەنجامى شلگىرى و چاوبۆشى ئەوانە بوو كە ئەركى چاوبىرەكرىنيان لەسەر بوو، ئەوانەى فەرمانى چاوبىرەكرىنيان پى كرابو غەرامە دەكرىن بە يەك سەكە تا سەكە سەكە زى).

بۆ يەكەم جار ياساى نەوجەوانان ژمارە ٤٤ لە ١٠ى نىسانى ١٩٥٥ دەرچوو، بەپى ئەو ياسايە برىار درا كەسى نەفام لەبەر چكۆلەى يان شىتى و ئەوھى حوكمى ئەوانەى ھەيە، لەپووى پرسوجۆ نەكرىن، بەلام ئەوھى دەچىتە تەمەنى فامكرىن و ھەژدە سالى تەولوئەكەرىو پرسوجۆ دەكرى، بەو مەرجەى ئەو رىئوشوئىنانەى دى دەگىرتە بەر تەمىكارانە و بۆ راستكرىنەو بن و مۆركى چاكسازيان ھەبى نەك سزادان.

م ٢٦ لە ياساى سزادانى بەغدادى ھەلۆەشاو تەمەنى ديارى كرىو كە (تەمەنى فامكرىن ئەوھى لە ھوت سالى زياتر و لە پازە سالى كەمتر بى).

ياساى نەوجەوانان ژمارە ١١ى سالى ١٩٦٢يش ھەمان تەرزى وەرگرتەو، پاشان ئەم ياسايە بە ياساى نەوجەوانان ژمارە ٦٤ى سالى ١٩٧٢ ھەلۆەشيتىرئايەو، كە برىارى دلە بە (لئەپرسىنەوھى ئەوھى ھوت سالى تەولوئەكەرىو)، نەوجەوانىشى پىئاسە كرىو بەوھى

(شوکسه سیه حوت سالی تهولو کرېبی و هه ژده سالی تهولو نه کرېبی). پاشان یاسای چاویریکرېبی نهوجه وانان ژماره ۷۶ ی سالی ۱۹۸۳ جی گرتوه و م ۱۱۲ ی شو یاسایه دهلی (یاسای نهوجه وانان ژماره ۶۴ ی سالی ۱۹۷۲ هه لده وه شیتوه، له م ۳ یشدا شو پؤلانه روون ده کاته وه که نم یاسایه ده یانګریتوه، به م شتوه یه:

یه که م- هر که س ته مەنی تو سالی تهولو نه کرېبی به چکوله داده نری.

یوه م- هر که س ته مەنی تو سالی تهولو کرېبی و هه ژده سالی تهولو نه کرېبی به نهوجه وان داده نری^(۱).

سپیه م- نهوجه وان به منډال (صبی) داده نری نه گه ر ته مەنی تو سال تهولو کرېبی و پازده سالی تهولو نه کرېبی.

چورله م- نهوجه وان به گه نج (فتی) داده نری نه گه ر پازده سالی ته مەنی تهولو کرېبی و هه ژده سال تهولو نه کرېبی^(۲).

پینجه م- باوک و دایک یان هر که سیکیتر به وه لی داده نری که چکوله یک یان نهوجه وانیکي درلیته پال، یان به پرپاری دالگه په روه رده کرېبی یه کیکیانی پی سپیردرلی. له م ۲۴ دا:

یه که م- چکوله یان نهوجه وان به لانه ولز (مشرد) داده نری نه گه ر:

أ- له شوینه گشتیه کاندای بیبیری سوال ده کا، یان خوی وایشان بدات تووشی برینداری یان نه خوشی بووه، یان گزی بکا به مه سەتی به ده سته پتانی سوزی جه ماوهر به مه سەستی سوالکرین.

ب- به گه پوکی بویاخی پیلو بکا یان جگه ره بفروشی یان هر پیشه یه کیتر که نووچاری لادنی بکا و ته مەنی له پازده سال که متر بی.

ج- شوپینکی دیاریکرلوی مانوه ی نه بی یان شوینه گشتیه کان بکاته ماوای خوی.

^(۱) ته مەنی نهوجه وان به به لگه نامه یه کی ره سمی ده سه لمی، نه گه ر به لگه نامه که نه بو یان شو ته مەنی نووسرلیو له گه ل رولته حالی نه ده گونجا، پیوسته دالگه حواله ی پشکینی پزیشکی بکا تا به رنگی زانستی ته مەنی مه زمده بکری م.

^(۲) حوکمه کانی نم یاسایه به سهر شو نهوجه واندا پیاده دمکری که له کانی لیکولینه وندا هه ژده سالی تهولو نه کرېوه م.

د- رنگه یه کی رهوای نه بی بۆ بژئوی و وه لی یان په روهریاری نه بی.
ه- به جیهیشتنی مائی وهلیه که ی یان ئه و شوینه ی لئی دانزوه به بی عوززیک ی رهوا.
ووهم- چکوله یه لانه واز داده نری ئه گهر پیشه یان کار تک بکا له گه ل که سانتر جگه له که سوکاری.

له م ۲۵:

چکوله یان نه و جهوان به به پره فتار (منحرف السلوك) داده نری ئه گهر:
یه که م- له شوینی له شفرۆشی یان قوما یان مه یخوارینه وه هه ندی کار بکا.
ووهم- تیکه لئی لانه وازه کان یان ئه و که سانه بکات که به پره فتاری به ناویانگن.
سییه م- له ده سه لاتی وهلیه که ی یاخی بی.^(۱)
حوکمی ئهم پۆلانه:

حوکمی چکوله (سکالای جه زلی نژی که سیک به رز نا کریتسه وه که له کاتی ئه نجامدانی تاواندا نو سالی ته مهنی ته ولو نه کریی)^(۲). (ئه گهر چکوله کرده وه یه کی کرد که یاسا سزای بۆ داناوه پتیوسته دانگه بریار بدات راده سستی وهلیه که ی بکا تا ئه و راسپاردانه ی دانگه بریار یان ده دا جیه جیان بکا به مه به سستی پارێزگار یکردن له باش ره فتاری، ئه ویش به پیتی به لێتنامه یه ک که گهره تنیه کی دلاریشی له گه لدا یه)^(۳).

^(۱) شایانی باسه ئهم یاسایه له ههرێمی کوردستان- عێراق هه مو ل کرۆه، به یاسای ژماره (۱۴) ی سالی ۲۰۰۱، به م شیومه:

۱) ئه وه ی یازده سالی ته ولو نه کریی به چکوله لده نری.

۲) ئه وه ی یازده سالی ته ولو کریی وه ژده ی ته ولو نه کریی به نهوچه لون لده نری.

۳) نهوچه لون به مندا لده نری ئه گهر یازده سالی ته ولو کریی و یازده ی ته ولو نه کریی.

۴) نهوچه لون به گنج (فتی) لده نری ئه گهر یازده سالی ته ولو کریی وه ژده ی ته ولو نه کریی.

۵) به وه لی لده نری، بۆک و دلیک یان هه ر که سیک تر که چکوله یان نهوچه ولتیکی لرییته پال، یان به بریاری لگه په روه ده کریی یه کیکانی پی سپێدرلی.

^(۲) له ههرێمی کوردستان- عێراق هه مو ل کرۆه، به یاسای ژماره (۱۴) ی سالی ۲۰۰۱، به م شیومه: له ههرێمی کوردستان- عێراق ده وای جه زلی نژی که سیک به رز نا کریتسه وه که له کاتی ئه نجامدانی تاوانه که ما یازده سالی ته مهنی ته ولو نه کریی.

^(۳) م ۴۷.

به پتی نه م یاسایه پیوه ری بابته تی فامکردن که له یاسای رابریوودا هه بوو (ته ولوکرینی حوت سالی ته من) بوو به (ته ولوکرینی نو سالی ته من)، له م روانگه یه شه وه له یاسا جه زاییه عیراقیه کان و دادگه ی جینائی عیراقیدا له هر کوی له فزی چکوله (الصغیر) هات مه به ست نه وه یه نو سالی ته منی ته ولو نه کربوه، له بهر نه وه ی له پووی کرداریه وه هه موو ده قتیکی رابریو^(۱) به م یاسایه تاییه ت (تخصیص) کرلوه، نه ویش له روانگه ی نه وریسا نو سولیه ی ده لی (نه گهر نوو ده ق تیک گیران تیک گیرانه که به کوکرینه وه یان هه لده گیر، نه گهر نه ده کرا به زالگه ریکی ده ره کی یه کیکیان به سه ر نه ویتریاندا زال بکری، نه وه ی پاشتر به هه لوه شینی نه وه ی پشتر داده نری، لیره دا ده کری به ته خسیس کو بکری نه وه، به وه ییش ده قه تاییه تکاره که له ده ره وه بابته ته جینائی کاندای پی ده کری).

که واته هر تاوانیک چکوله یه که نو سالی ته ولو نه کربوه نه نجای بدات، سکالا له نری ناجولینری به هیچ شیوه یه که له پووی جه زاییه وه پرسوجور ناکری. به لام له پووی په روه رده ییه وه پتویسته گرنگی پی بری، به تاییه ت که نه و له وقوناغی ته منیدا هه ویری که هه موو شیوه یه که له شیوه نه ندازه ییه کانی رهفتار وه رده گری و فیریوونی ته نیا لاسایه کربنه وه یه، جا وه ک چون خویه خو و به بی فیرکردن زمانی باوانی فیر ده بی له هه موو رهفتاریکیشدا لاسای که سانیتز ده کاته وه نه گهرچی دروستیوون و پیکهاته ی کامله و ته ولو ی به ره و توانا و ههسته کانی پی لرلوه، هه روه ها به ره یه کی زهینی هه یه که به شیوه یه کی غه ریزی نه رکی خوی راده په رینی نه گهر ری له شوینی کارکرینی کهوت، به لام بهر له پیگه یشتن و بهر له وه ی بچته نیو گهر مه ی روودلوه کانی زیان و بهر کهوتن له گه ل ورده کاریه کانیدا، ناتوانی نه و به ره یه کویترو ل بکات و ریکی بخات.

توانا نه قلی و سوژی و جهسته یی و ههسته کانی به ته ولو ی خهلق کرلون، ته نیا نه وه یان ماوه له گه ل روودلوه کانی زیان به ریه ک بکه ون. به ریه ککه وتنی نیوان فیتریوونی هه لچسوکه وت و عهفه ویوونی جولان له لایه ن چکوله وه و له نیوان نه و پیوه ره په روه رده یی و سلوکیانه ی له مال

^(۱) وه م ۶۴ له یاسای سرکلنی عیرق (ژماره ۱۱۱) ی سالی ۱۹۶۹ که ده لی: (سکالای جه زلی بهر زناکریته وه له سه ر نو کسه ی له کانی نه نجاملنی تاوانه که دا حوت سالی ته منی ته ولو نه کربوی. هه روه ها م ۲/۵۷ له یاسای مه دمنی عیرقی (ژماره ۴۰) ی سالی ۱۹۵۰ و ته منی فام (التمین) حوت سالی ته ولو.

و خیزان و قوتابخانه که بیدا سه‌ری پیاندا هه‌لده‌ته‌قی، ئه‌وانه‌ن سه‌ره‌نجام که سایه‌تی دروست و هه‌لسوکه‌وتی گه‌لاله ده‌که‌ن، جا به‌چاک بی‌یان به‌خراب، له‌به‌رئه‌وه گزنگه دایک و باوکی سه‌رمه‌شقیکی باش بن بۆ ئه‌و و به‌گوێره‌ی فه‌رمایشنی خوا ﴿قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا﴾^(۱) له‌ژێر چاوبێری و سه‌ریه‌رشتیاندا په‌روه‌رده بکری.

رینگارمکانی لینگۆلینه‌وه له‌گه‌ڵ نه‌وجه‌وان^(۲)

ئه‌گه‌ر نه‌وجه‌وان تاوانیکی کرد، ئه‌م رینگارانه‌ی به‌رانبه‌ر وه‌رده‌گیرین:

۱- نه‌وجه‌وان له‌گه‌ڵ ده‌ستگیرکردنی ده‌ستبه‌جی راده‌ستی پۆلیسی نه‌وجه‌وانان ده‌کری له‌و شوێنانه‌ی پۆلیسی نه‌وجه‌وانانی تێدا، تا ئه‌و له‌به‌رده‌م دابوهری لینگۆلینه‌وه یان دانگه‌ی نه‌وجه‌واناندا ئاماده‌ی بکا^(۳).

۲- دابوهری لینگۆلینه‌وه‌ی نه‌وجه‌وانان لینگۆلینه‌وه له‌ کێشه‌کانی نه‌وجه‌وانان ده‌کا، له‌ حاله‌تی نه‌بوونیدا دابوهری لینگۆلینه‌وه یان لینگۆله‌ر ئه‌و کاره ده‌کا^(۴).

۳- ده‌کری لینگۆلینه‌وه بکری جگه له‌ رووبه‌رووبوونه‌وه‌ی نه‌وجه‌وان له‌و تاوانانه‌ی پێچه‌وانه‌ی ئه‌خلاق و ئادابی گشتین، به‌و مه‌رجه‌ی که‌ سێکیش که مافی به‌رگری لێکردنی هه‌یه ئاماده‌ بی. پێویسته دانگه‌ی لینگۆلینه‌وه نه‌وجه‌وان له‌و رینگاره ئاگه‌دار بکا که به‌رانبه‌ری وه‌رگیراوه^(۵).

۴- پێویسته دابوهری لینگۆلینه‌وه بینیری بۆ نووسینگه‌ی لینگۆلینه‌وه‌ی که‌ سایه‌تی^(۶) ئه‌گه‌ر هاتوو به‌لگه‌کان له‌ درزی به‌شی ئه‌وه‌یان ده‌کرد ره‌وانه بکری بۆ دانگه‌ی نه‌وجه‌وانان، هه‌روه‌ها هه‌لومه‌رجی کێشه‌که یان نۆخی نه‌وجه‌وانه‌که ئه‌وه‌ی ده‌خواست^(۷).

^(۱) سورة التحريم: ۶.

^(۲) لایه‌ر تیشکی یاسای چاوبێری نه‌وجه‌وانان ژماره ۷۶ ی سالی ۱۹۸۳ ی هه‌موارکولوا.

^(۳) ۴۸م.

^(۴) ۴۹م.

^(۵) ۵۰م.

^(۶) ئه‌م نووسینگه‌یه به‌یوه‌سته به‌ دانگه‌ی نه‌وجه‌وانانه‌وه و پێکێ له‌ پزیشکیکی پسپۆریان مومارس له‌ نه‌خۆشییه ئه‌قلى و ده‌ماریه‌کان یان نه‌خۆشیی منداڵان له‌کاتی پێویستا، پسپۆریک له‌ شیکرینه‌وه‌ی دهروونی یان دهروونزانی و ژماره‌یه‌ک

۵- نهوجهوان له تاوان وکته تنهکاندا راده گيرئ بهمه به سستی پشکين و ليکولينه وهی که سایه تی، يان له بهر نه بوونی که فيليک، به شيوه يه کی تاييه ت نهوجهواني تومه تبار به تاوانک که سزاکه ی له سيذله دانه راده گيرئ نه گهر چواره سالی ته مه ني ته ولو کرد، به لام له سه پيچيه کاندا راگرتني دروست نيه^(۴).

۶- عوزی نهوجهوان چ نهوهی له سزا دهيه خشئ و چ نهوهی سزا که ی سووک دهکا، سوود بهو که سه ناگيه ني له گه ليذا به شداری تاوانه که ی کربوه. نه گهر نهوجهوانک له گه ل که سيکی پيگه يشتوو به نهجامدانی تاوانک تومه تبار کران، پتيويسته دابوهی ليکولينه وه سکا لاکه ليک جيا بکاته وه و هره که يان ره وانه ی دادگي تاييه تمه ند بکا^(۵).

دادگيه يکردنی نهوجهوان:

* دادگي نهوجهوان له دابوه (قازی) يه کی لانیکه م پله سي وهک سه رۆک و بوو نه ندام پيکي له نيو پسپوراني زانسته جينائي يان زانسته په يوه ندره کانيتر به کاروباری نهوجهوانان، بهو مهرجه ی نه زموونی لانیکه م پينچ ساليان هه بي^(۶).

* دادگيه يکړنی نهوجهوان له دانیشتنیکی نه نيذا ده بي به ناماده بوونی به خيوکهر (وهلی) هکه ی يان يه کيک له خزمانی نه گهر هه يوو، له گه ل هره که س له بایه خدهران به کاروباری نهوجهوانان که دادگه ناماده بوونی پی باش بي^(۷).

* دادگي نهوجهوانان بوی هه يه دادگيه که بکا به بي روويه پوويوونه وهی نهوجهوانه که له و تاوانانه ی پيچه وانه ی ثاکار و نادابی گشتين، بهو مهرجه ی که سيک له وانه ی مافي به رگری

تویزمري کومه لایمتی. دمکری پسپورانيتر له بولی رنسته جينائي کان يان رنسته په مومندلر مگان به ييلانه بوونی نهوجهوانيشی تيا بي. ۱۲م.

(۱) ۵۱م

(۲) ۵۲م

(۳) ۵۳م

(۴) ۵۴م

(۵) ۵۸م

لټکرنیان هه یه ناماده ی دادګه یه که بی، له سهر دادګه یش پټویسته نهوجه وانکه که ناماده بکا بۆ نهوه ی له ورټکاره ټاګه داری بکا که به رانبه ری وه رګیرلوه ^(۱).

* دادګه ی نهوجه وانان بۆی هه یه بۆ به رګیرکړدن له نهوجه وان وه لیه که ی یان خزمټکی یان نوټنه رټکی دلمه زړلوه کومه لایه تیه کان قبول بکا به بی نهوه ی پټویست به بریکار نامه یه کی ده ستنووس بکا، به ره چاوکړنی نه حکامی م ۱۴۴ له یاسای نوسولې مو حاکه ماتی جه زائی ^(۲).

* نابی ناوی نهوجه وان یان ناو نیشانی یان ناوی قوتابخانه که ی یان وټنه یاخود هه رشتټکی رابګه یه نری، که بېته مایه ی ناسینه وه ی ناسنامه ی ^(۳).

* تاییه تمه نسی دادګه ی نهوجه وانان بهو شوټنه دیاری ده کړی که تیدا تاوانه که یان حاله تی بیتلانه بوونه که یان لادانه سلوکیه که روویان داوه، یان لهو جټیه ی نهوجه وانکه که تیدا نیشته جټیه ^(۴).

* نهګر دانګه بینی نهو تومه تباره ی بۆ لای ره وانه کرلوه، له کاتی نه نجامدنی تاوانه که دا هه ژده سالی ته ولو کړیوه، نهو پټویسته له سهری سکالاګه نیحاله ی دادګه ی تاییه تمه ند بکا ^(۵).

رټوشوټنه کان (التدابیر)

ګرنګرین نهو رټوشوټنه ی به رانبه نهوجه وان ده ګیرټنه بهر نه ګر تاوانی کړد، نه مانه ی خواره وهن:

* نه ګر نهوه ی نهوجه وان نه نجامی دابوو سه رپټچی (مخالفة) بوو له دانیشته که دا حوکم ده نری به هو شدلری پیدانی له نوویاره نه کرینه وه ی کاره نارواک ی، یان راده سترکړنی به وه ی

^(۱) م ۵۵.

^(۲) م ۱۴۴ ی یاسای نوسولې مو حاکه ماتی جه رټی عترقی (ژماره ۳۳) سالی ۱۹۷۱ ده لی (سهری لګه ی تالونه کان پارټیزم رټک بۆ تومه تبار دلمه نسی نه ګر خوی پارټیزم رټکی رله مسپاریمو، پټویسته پارټیزم رټی دلمه ناماده ی روویه روویونه وه ی تټو لګه یه که بی و به رګری له تومه تبار بکا و نوټنه رټی بکات و پارټیزم رټک له بری خوی دلمه نسی نه ګینا لګه غه رلمه ی ده کات).

^(۳) م ۶۳.

^(۴) م ۶۵.

^(۵) م ۶۶.

یاخود خزمیکى تا ئه و راسپاردانهى دانگه بریاری دلون جیبه جیان بکا به مه به سستی مسوگه رکرینی باش په روه رده کردن و باش په فتاری به گویره ی به لیتنامه یه کی دارایی^(۱).
* نه گه تاوانه که گه من (جنحه) بوو، له باتی نه و سزلیانه ی بۆ تاوانه که ی دانرون، به یه کیك له م رتوشوینانه حوکم ده درى^(۲):

أ- راده سترکینی به وه لی یاخود خزمیکى تا ئه و راسپاردانهى دانگه بریاری دلون جیبه جیان بکا به مه به سستی مسوگه رکرینی باش په روه رده کردن و باش په فتاری به گویره ی به لیتنامه یه کی دارایی.

ب- دانانی له ژیر چاوبیژی ره فتاردا به پی حوکمه کانی نه م یاسایه.

ج- دانانی له قوتابخانه ی شیانندی مندان (تأهیل الصبیان) نه گه مندان بوو و قوتابخانه ی شیانندی گه نجان (تأهیل الفتیان) نه گه رگه نچ بوو بۆ ماوه یه که له شه ش مانگ که متر نه بی و له پینج سالی زیاتر نه بی.

د- حوکمدان به و غه رله یه ی له یاساکه دا دانرله.

ه- دانگه ی نه و جه وانان بۆ یه هه کاتی بریار ده دا نه و جه وان راده سستی وه لی یان خزمیکى بکری بریار ده بخزیه ژیر چاوبیژی ره فتار^(۳).

نه گه مندان تاوان (جنایه) کی نه نجام دا^(۴) که سزله کی به نکرینی کاتی بوو، له باتی نه و سزلیه ی له یاسادا بۆ تاوانی له و جوړه دانرله به یه کیك له م رتوشوینانه سزا ده درى:
۱- دانانی له ژیر چاوبیژی ره فتار (مراقبة السلوك) به گویره ی حوکمه کانی نه م یاسایه.

(۱) م ۷۲.

(۲) م ۷۲.

(۳) م ۷۳-۷۴.

(۴) تاولن (جنایه): نه و تاولنه به یه کیك له م سزلیه سزا ده درى: له سیزلرهلان یان به نکرینی هه ماته تلی زیاتر له پینج سال بۆ پلژده سال.

گه من (جنحه): نه و تاولنه به یه کیك له م دوو سزلیه سزا ده درى: به نکرینی توند یان ساده بۆ ماوه ی سى مانگ بۆ پینج سال، یان غه رله مکرین.

سه رپتی (المخالفة): نه و تاولنه به یه کیك له م دوو سزلیه سزا ده درى: به نکرینی ساده بۆ ماوه ی (۲۴) کاتریمیر بۆ سى مانگ، یان غه رله مکرین بیه کی له سى دینار زیاتر نه می.

م ۲۵-۲۷ ی یاسای سرتکلی عیزقی بهرکار (النفذ)

۲- دانانی له قوتابخانه‌ی شیانندی منډالان بۆ ماوه‌یه‌ک له شه‌ش مانګ که‌متر نه‌بئ و له سئ سالیښ زیاتر نه‌بئ، خو نه‌ګر تاوانکار له‌بری منډال گهنج بوو، نه‌وا ماوه‌ی دانانی له قوتابخانه‌ی شیانندی گهنجان ده‌بئ له شه‌ش مانګ که‌متر نه‌بئ و له جه‌وت سالیښ زیاتر نه‌بئ^(۱).
نه‌ګر منډالیک تاوانیکي کرد که سزاکه‌ی زیندانی هه‌تاه‌تایی یان له‌سیدله‌دان بوو، پتویسته دانګه‌ی نه‌وجه‌ولان له‌باتی نه‌و سزا بریار درلوه‌ی یاسا، حوکم بدات که بۆ ماوه‌ی پینج سال له قوتابخانه‌یه‌کی شیانندی منډالان دابنری^(۲).

^(۱) م ۷۶-۷۷.

^(۲) م ۷۶-۷۷.

نهم نوو ماده‌یه (۷۶، ۷۷) هم‌مول کړون به یاسای (۳۱) سالی ۱۹۹۸ به‌م شپوه‌یه:
ماده‌ی ۷۶:

یه‌کم - نه‌ګر منډال تاوانیکي کرد که سزاکه‌ی به‌نکړنی هه‌تاه‌تایی یان کاتی بوو پتویسته دانګه‌ی نه‌وجه‌ولان له‌باتی نه‌و سزایه‌ی به‌پنی یاسا دیاری کړوه به‌یه‌کک له‌م ریشوینانه حوکمی له‌سهر بیا:
ا- رده‌سکړنی به‌وه‌لی یان خزمیکي به‌پنی به‌لتننامه‌یه‌کی مالی که دانګه‌ی مه‌زمنده‌ی ده‌کا به‌شپوه‌یه‌ک له‌ګه‌ل باری لرلیدا بګونجی، تا نه‌و رسپارلنه جینه‌جی بکا که دانګه‌ی بریار یان ده‌دا به‌مه‌بستی نه‌وه‌ی ګهرمتی به‌باشی په‌روم‌مکړن و نه‌ګر په‌وه‌ بۆ تالون بکړی بۆ ملومیه‌ک لاتیکم له سالیک که‌متر نه‌بئ و له سئ سالیښ زیاتر نه‌بئ.
ب- لغانی له‌تر چلوینیی سلوک به‌ګوزده‌ی حوکمه‌ګنی نهم یاسایه.
ج- لغانی له قوتابخانه‌ی شیانندی منډالان بۆ ملومیه‌ک له شه‌ش مانګ که‌متر نه‌بئ و له پینج سالیښ زیاتر نه‌بئ.
دوهم - نه‌ګر منډال تاوانیکي نه‌نجام نا سزاکه‌ی له‌سیدله‌دن بوو، پتویسته دانګه‌ی نه‌وجه‌ولان له‌باتی نه‌و سزایه‌ی یاسا دیاری کړوه، حوکم بیا به لغانی له قوتابخانه‌ی شیانندی منډالان بۆ ملومیه‌ک له سالیک که‌متر نه‌بئ و له ده سالیښ زیاتر نه‌بئ.

ماده‌ی ۷۷:

یه‌کم - نه‌ګر گهنج تاوانیکي کرد سزاکه‌ی به‌نکړنی هه‌تاه‌تایی یان کاتی بوو، پتویسته دانګه‌ی نه‌وجه‌ولان له‌باتی نه‌و سزایه‌ی به‌پنی یاسا دیاری کړوه به‌یه‌کک له‌م ریشوینانه حوکمی له‌سهر بیا:
ا- لغانی له‌تر چلوینیی سلوک به‌ګوزده‌ی حوکمه‌ګنی نهم یاسایه.
ب- لغانی له قوتابخانه‌ی شیانندی گهنجان بۆ ملومیه‌ک له شه‌ش مانګ که‌متر نه‌بئ و له جه‌وت سالیښ زیاتر نه‌بئ.
دوهم - نه‌ګر قتی تاوانیکي نه‌نجاما که سزاکه‌ی له‌سیدله‌دن بوو پتویسته دانګه‌ی نه‌وجه‌ولان له‌باتی نه‌و سزایه‌ی یاسا دیاری کړوه، حوکم بیا به لغانی له قوتابخانه‌ی شیانندی فغان بۆ ملومیه‌ک له پینج سال که‌متر نه‌بئ و له پارده سالیښ زیاتر نه‌بئ.

خو ټه ګر تاولنکاره که گنج (فتي) بوو پټويسته دانګه حوکم بدا به داناني له قوتابخانه ي شيانندي گه نجان بو ماوه يک له پينج سال که متر نه بي و له پازده ساليش زياتر نه بي.^(۱) دانګه ي نه وچه ولتان بوي هه يه حوکم له سهر نه وچه وان بدات به غه رمله کردن له تاوان يان که تنيګدا که سزاګه ي به ندرکړنه بو ماوه يک له حوت سال زياتر نه بي، يان به چه پسرکړدن ټه ګر هاتوو له راپورتي نوو سينګه ي ليکولنه وه ي که سايه تي يان له روودلوه کاني سکا لاکه دا ده رکه وت بو نه وچه ولنه که وا باشتره حوکم ي غه رمله کړني بدری.^(۲)

له ديار کړني ريو شوينه کاند ا گرنگ کاتي نه نجامداني تاولنه کيه، ټه ګر منډال تاولنکي نه نجام دا و له کاتي حوکم له سهر دانيدا بوو به گنج، به يه کيک له ريو شوينه کاني تاييه ت به منډال حوکم ي له سهر ده دري، به لام پټويسته دانګه کاتي پرياري ريو شوينک دها که نازادي ناهيلي، پريار بدات بخريته قوتابخانه يه کي شيانندي گه نجان، خو ټه ګر نه وچه وان له کاتي حوکم دانه که يدا هه ژده سالي ته ولو کرد به يه کيک له ريو شوينه کاني تاييه ت به گنج يان منډال حوکم ي له سهر ده دري، به لام داناني له قوتابخانه ي لاولني پيگه يشتوودا ده بي.^(۳)

بهر اوږد:

به بهر لوږد له نيوان شهريعه تي ئيسلامي و ياسا سزاييه عه ره بيه کان له بواړي کاريګه ري چکوله يي له بهر پرسياريتي جينائي، بومان دهر ده که وي هندی روي ليکچوون و هندی روي جياولزي له نيوانياندا هه يه، له خواره وه چند نمونه يه که ده خه يه روو:

يکه م/روو مکاني ليکچوون:

۱- هچ ناکړکي له نيوان شهريعه تي ئيسلامي و ياسا سزاييه عه ره بيه کاند نيه که چکوله ي نه فام له پروي جينائي وه ليتي ناپرسريته وه، ولته ټه ګر خو ي به ته نيا يان له ته که که ستر تاولنکي نه نجام دا سکا لاي جه زلي له سهر به رز ناکړته وه و په لکيشي دانګه ناکړي و له سهر

(۱) م ۷۷/نوم.

(۲) م ۷۸.

(۳) م ۷۹. بو رتيا ري زياتر بګړتوه سهر ياساي چاوپريزي نه وچه ولتاني غيړقي ژماره ۷۶ ي سالي ۱۹۸۳.

ئەوێ ئەنجامی دلۆ پرسوجۆری لەگەڵ ناکرێ، بەلام پێویستە وەلی یان وەصیهکەى باپەخ بە باشکردنی رەفتاری بەدەن و چاودێری بکەن تا لە نووبارەکردنەوێ تاوانەکە نووری بخرێ.

۲- ناکۆکی نێه لەویدا هەركەس گەیشته تەمەنى پێگەیشتن و تاوانێكى ئەنجام دا، لەپرووی جەزاییه وە لێی دەپرسرێتەو و بەو سزایی بۆ تاوانەکەى دانرلۆه سزا دەدرێ، مەگەر رێگرتک هەبێ بێتتە بەرپەست، لەبەرئەوێ تەمەنى پێگەیشتن (الرشد) تەمەنى تەکلێف و گرتنەئەستۆی بەرپرسیارێتی جینائی و مەدەنییه.

۳- ناکۆکی نێه لەویدا چکۆلەى بەفام ئەگەر تاوانێكى ئەنجام دا لەپرووی جەزاییه وە لێی دەپرسرێتەو، چونکە چکۆلەى لە حالەتى بوونی فامدا نابێت رێگر لە بەرپرسیارێتی جینائی، بەلکو عوزرێکە سزای تاوانەکەى سووک دەکا، واتە رێگر لە سزای تەولو لەبەرئەوێ ئەهلیهتى جینائی ناتەولو.

۴- ناکۆکی نێه لەویدا پێویستە رێوشوێنى خۆپارێزی و چاکسازیانه سەبارەت بە نەوجەوانانی لادەر بگێرێتە بەر، ئەویش بەگوێرەى جیاوازیی تەمەنى نەوجەوانەکە دەگۆڕێ وەک هەندێ نموونەمان لە یاسای چاودێرکردنی نەوجەوانانی عێراقى باس کرد، پێویستە ئەم رێوشوێنانە مۆرکیکی چاکسازیانهیان هەبێ و نوور بن لە خەوش و خالێ تۆلەکردنەو.

۵- ناکۆکی نێه لەویدا دانگە بۆی هەیه ئەو رێوشوێنانە رابگری که دەرەق بە نەوجەوانی لادەر بپارێرلۆن ئەگەر دەرکەوت لادەرکە چاک بوو و رەفتاری باش بوو، لەبەرئەوێ ئامانج لەم رێوشوێنانە چاکسازیه، جا ئەگەر دەرکەوت ئەو بەدیهاتوو ئیتەر پێویست بە بەردەوامبوونی ئەو رێوشوێنانە ناکا، بەتایبەت ئەگەر ئازادیان سەلب دەکرد.

دووم/روومکانی جیاوازی:

۱- بۆچوونەکان نە لە شەریعەتى ئیسلامی و نە لە یاسا سزاییه عەرەبیهکاندا لەسەر دانانی پێوەرێکی بابەتی ورد بۆ لێک جیاکردنەوێ سێ قۆناغەکە: قۆناغی نەفامی و بەفامی و پێگەیشتن، رێک نەکەوتوون. ژۆریهێ فیقوانانی شەریعەت لەسەر ئەو رایەن ئەوێ پازدە سالی تەولو کرد یان بە شەیتانییوون (الاحتلام) یاخود سیمەنەکانیتر بالق و ئاقل بوو، دەبێتە ئەهل بۆ بەرپرسیارێتی جینائی، لەکاتیکیدا هەندیکیان لە حەنەفی و مالیکیهکان گوتیانە تەمەنى پێگەیشتن تەولوکردنی تەمەنى هەژدە ساله، یاسا مەدەنى و سزاییه عەرەبیهکانیش کاریان بەمە

کریوه. هه‌روه‌ها له‌باره‌ی ته‌مه‌نی فامکردن و سنووری جیاکه‌ره‌وه‌ی نێوان به‌فام و نه‌فامدا جیاوازن.

هه‌روه‌ها یاسا سزاییه‌کان له‌نێوان سالی چه‌وته‌م و سالی چوارده‌یه‌دا جیاوازن، یاسای سویدنی م ٤٩ ته‌مه‌نی فامکردنی به‌ سالی چه‌وته‌م دیاری کریوه، به‌لام عێراقی م ٤٧ و عومانی م ١٠٤ به‌ ته‌ولوکردنی نو سالیان داناوه، له‌ یاسای لیبیدا م ٨٠ گه‌یشتنه‌ به‌ سالی چوارده‌یه‌م، هه‌روه‌ها یاسای جه‌زائیریش م ٤٩ له‌گه‌ل یاسا لیبیه‌که‌دا کوکه‌.

باشترین راكان كه‌ ناوه‌راست و راجیحیانه‌ نه‌و پێوه‌ریه‌ یاسادانه‌ری عێراقی و عومانی کاریان پێ کریوه كه‌ ته‌ولوکردنی نو سالی، نه‌گه‌رچی دیاریکردنی زه‌مه‌نی هه‌رچی بێ ورد نیه، له‌وانه‌یه‌ منداڵێك به‌ر له‌ ته‌مه‌نی فامکردن فام په‌یدا بکا، به‌لام منداڵێکیتر به‌هۆی جیاوازیان له‌ بونیه‌ و پێکهاته‌ی که‌سی و به‌هره‌ خودی و توانا ته‌ندروستییه‌که‌نه‌وه‌ نه‌م فامه‌ی نه‌بی.

٢- شه‌ریعه‌تی ئیسلامی به‌و په‌ره‌سه‌ندنانه‌دا تینه‌په‌ریوه‌ كه‌ یاسا وه‌زعیه‌کان سه‌باره‌ت به‌ مامه‌له‌کردن له‌گه‌ل چکوله‌ و هاوحوکه‌کانی گوزه‌ریان کریوه، وه‌ك پێشتر شه‌وه‌ روون کرلیه‌وه، چونکه‌ شه‌ریعه‌ت هه‌ر له‌ سه‌ره‌تاوه‌ له‌ قورئانی پیرۆزدا بریاری دوه‌ ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(١). هه‌روه‌ها له‌سه‌ر زاری پیغه‌مبه‌ره‌که‌ی گوتویه‌تی: (رفع القلم عن ثلاث عن الصبي حتى يبلغ وعن النائم حتى يستيقظ وعن المجنون حتى يفیق)، (رفع عن أمي الخطأ والنسيان وما استكروا عليه).

نه‌مه‌ له‌ کاتێکدا چکوله‌ و شیت و نه‌وه‌ی حوکه‌ی نه‌و لوانه‌یان هه‌یه‌ ته‌نیا پاش جاپنامه‌ی جیهانی مافه‌کانی مروف و نه‌و په‌ره‌سه‌ندنه‌ نوور و لێژیه‌ی یاسا وه‌زعیه‌کان پێاندا تێپه‌ریون، پارێزگاری یاساییان به‌ده‌ست هێناوه‌.

٣- له‌ شه‌ریعه‌تی ئیسلامی و نه‌و یاسایانه‌ی له‌ ژێر کاریگه‌ریدان نه‌شیواو نه‌گه‌ر زیانیکی به‌که‌سیتر گه‌یاند له‌په‌روی مه‌ده‌نیه‌وه‌ لێ ده‌پرسرێته‌وه، به‌پێچه‌وانه‌ی نه‌و یاسا عه‌ره‌بیانه‌ی له‌ ژێر کاریگه‌ری فیه‌می غه‌ریبان.

٤- نه‌شیواو نه‌گه‌ر قه‌تلیکی کرد خوینباییه‌که‌ی له‌سه‌ر که‌سوکاریه‌تی تا خویتی تاوانسه‌ر (المجنی علیه) به‌فیرو نه‌پوات و کوشتنه‌که‌یش ده‌رهاویشه‌ی خراپی لی نه‌که‌وتیه‌وه، له‌کاتێکدا

^(١) سورة البقرة: ٢٨٦.

له یاسا عەرهبیه کاندایا جگه له یاسای یه مهنی و له یاسا ناعەرهبیه کانیشتدا — ههك من بزانم — هیچ بایه خێك به خوێنی تاوانسەر نایین له باریكدا تاوانكار له پووی جهزاییه وه لێ نه پرسرێته وه.

5- یاسا جهزاییه عەرهبی و ناعەرهبیه کان تا قه ومانی رووداوه که گوی به گرتنه بهری ریوشوین و رنگه کانی خوێاریزی نادهن، منداڵ بهر له لادانی و گرتنه بهری ریچکه یه کی تاوانکارانه، یاسا دهست بۆ پهروه ده و هوشیار کردنه وه و ئاراسته کردنی و لێپێچانه وه له دایک و باوکی یان شه و کهسه ی پاش دایک و باوک کاروباره کانی ده گرتنه ئهستو نابات، له کاتی کیدا شه ریه تی ئیسلامی زیاتر له چاره سه ر بایه خی به خوێاراستن دوه، شه م خوێاریزی به ش ته نیا قوناغه کانی ژانی نه و جه وان پاش هاتنه دنیا ی ناگرتنه وه، به لکو پێش بوونی شی ده گرتنه وه، بگره پێش به یه ککه بیه شتی دایک و باوکی ده گرتنه وه، پێغه مبه ر ﷺ بهر له ئۆزیه وه زانسته یه کان له کاریگه ری هۆکاری بۆ ماوه یی له سه ره فتاری منداڵ ناگه داری کرپوین و فره مویه تی (ایاکم وخضراء الدمن) قالوا: یا رسول الله وما خضراء الدمن؟ قال: (المرأة الحسنة في منبت السوء). وقال ﷺ: (تخبروا لنطفکم فإن العرق نزاع) له ریویه تی کیترا هاتوه: (تزوجوا في الحجر الصالح فإن العرق ساس). (هه ریو جه بیس ناگه داری ده ده ن له خواستی شه و ئافره ته جوانه ی له چاوگێکی خراپه وه هاتوه، چونکه ره چه له ک هاره و دلوا ده کا ژن له بنه ماله ی سالح بخواری). هه ره وه ها فره مانی پێکرپوین که پێوه ری هه لێژار دینمان له هه لێژار دینی شه ریکی ژاندا، پێوه ری ئاینی و شه خا له ی بی و ده لی: (تنكح المرأة لأربع: لمالها، ولحسبها، ولجمالها، ولدينها، فاطفر بذات الدین تربت يداك)⁽¹⁾.

پێوه ری هه لێژار دین له نێوان کچێک و یه کچێکتر، یان ژنیک و یه کچێکتر ده به مبه ستی هه لێژار دینی وهك ژن و شه ریکی ژبان و دایکی منداڵان له ئاینده دا، یان له بهر شه وه دارایه و کهسه که چاوی له ماله که یه تی، یان وه چاخراده یه که به لای خه لکه وه له شانازیه کانی باب و باپیران، یان له بهر جوانه یه که یه تی له بهر شه وه ی جوانی له هه موو شتی کدا و یسترلوه به تاییه ت له ئافره تدا، یان له بهر ئاین یاخود ئاکاری جوان و ره فتاره شیرینه کانی تی، پێغه مبه ر (د.خ) جه ختی کرپوه له ده سترگتن به ئولین پێوه ره وه و فره مویه تی: (فاطفر بذات الدین تربت يداك).

⁽¹⁾ له ریویه تی کیترا هاتوه: ان المرأة تنكح على مینها ومالها وجمالها فطليک بذات الدین تربت يداك. رواه مسلم والترمذي وصححه... نیل الاوطار: ۱۹۹/۱.

ولته نه ګر نیندلره که هله نه برتریت دهستت به خاکه وه بنووسی، ثم دهسته ولژه یه یش ناماژه یه
بۆ نه و کزی و زه بوونیه ی ژنی به وړه ففت بۆ میړد و منداله کانی، یان میړدی به وړه ففت بۆ ژنه کای و
منداله کانی دینی له ناکامی ره ننگدانه وه ی نه ریتی له سه ر ژانی خیزلنی.

بایه خدانی شریعت ته نیا به خو پاریزی له قوناغی هاوسه رگیریدا وازی نه میتاوه، به لکو
ګرنګیه کی ګوره ی به قوناغی شیردان دلو. خوی ګوره فره منی به دلیکان کریوه خویان
شیر بده نه منداله کانیا، نه ویش له بهر نه و سوز و نازه دووسه ره به که له نیوان دلیک و منداله که دا
پیدا ده بی و ره ننگدانه وه ی نه ریتی له سه ر سلوکی مندا له تاینده دا ده بی کاتی ګوره ده بی و
تیکه له به کومه لکه کی ده بی و مامه له له ګه له که سانیتز ده کا. خوا ده فره رموی: ﴿وَالْوَالِدَاتُ
يَرْضِعْنَ أَوْلَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ﴾^(۱).

نیسلام ګرنګیه کی تاییه تی به قوناغی دایه نی دلو. فیقوانانی شریعت چهند مه رچیکیان له
دایه نیکرندا داناوه هره موویان له بهر ژه وه ندی مندالی دایه نیکرلون. له و مه رجان نه وه یه
دایه ن خاوه ن ره وشتی جوان و بوور بی له نه خلاق نزم و بهد، ده ستپاک و راستګو بی
له بهر نه وه ی دایه نیکرلو له هه موو شتیګدا لاسای ده کاته وه، پاشان نه ګر مندا له ګه یشته
ته مهنی فامکردن شهرع وه ک هاندان و راهیتان فره منی پنده کا به نو یژ و ژو و ده ستګرتن به
نادلی قوربان و سونته و باقیی عبادته ته کانیتز که مرؤ له ره فتاری تاوانکارانه ده پاریزن وه ک
خوی ګوره نه فره رموی: ﴿وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾^(۲).

^(۱) سورة البقرة: ۲۳۳.

^(۲) سورة النکوت: ۴۵.

بەشى دووهم

رېگرە كەسىپنە ئىرادىەكان

له ګرنګرين نهو ريګرانه سهړخوشييه، له بهر نه وه له م باسه دا ته نيا له سهړ نه وه دوه سستين.

سهړخوشي

مه ستي ياخود سهړخوشي (السکر) له پړوي زمانه ولنيه وه به چه ند مانايه ک هاتوه^(۱). چا وګه و
فه زمانه کې تتيه پ (متعدی) و تتيه په پ (لازم) ه، تتيه په پ يه ک مه فاعول نه ګه له بابي فعل بفعل
(نصر بنصر) ه وه بوو، ده وتري: سکر الإثناء: ملأه (ولته د ه فراه کې پر ګرد). وسکر النهر: جعل له
سدا (ولته به نولوتي - بړ روياره ګه - بړوست ګرد)، وسکر بصره: حبس من النظر (ولته: چاوی - له
رواين - به ست).

هه روه ها به تتيه په پيش دي نه ګه له بابي فعل بفعل (نهب ينهب) بوو، ده وتري: سکر الحوض:
لأثلاً (ولته: حوزه ګه پر بوو)، وسکر عليه: غضب (ولته: ليتي تووړه بوو). وسکر من الشراب،
پيچه ولنه ي به هوشبوونه. (سکره الموت) پيش توندي و داګرتتیه تي (ګيان ګه نشت)، چه معه کې
(سکرات) ه. خوا نه فه رموي: ﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ﴾^(۲).

سکران وه ک (عطشان) ناوی بګر (اسم فاعل) يان (صفة مشبهة) يه. سګاري، خوا نه فه رموي
﴿وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَىٰ وَمَا هُمْ بِسُكَارَىٰ وَلَٰكِنَّ عَذَابَ اللَّهِ شَدِيدٌ﴾^(۳). (المتساكر) نه وه يه خوی
به سهړخوش پيشان ده لک و ویش نيه.

فه رهنده ق نه لي:

لسکران کان لبن المرغاة إذ هجا تمیماً بجوف الشام ام متساكر

(السکر) (به فه تحي عین)، بریتیه له خه مر (مهی، ناره ق). خه مریش بوو مانای هه يه يه کيکيان
عورفيه و جوړيکي تاييه ته له مه سکره ګان که له هه ندي ماده ي وه ک تري و خورما بړوست
ده ګري، نووهميان زمانه ولنيه هه موو شتيکه نه قل مه ست بکا و لپيوشي و به ته ولوی يان
به شتيو هه کې ريژمي تيکي بدلت. ده وتري: خمره: ولته لپيوشي (ستره). خمر الشهادة: ولته

^(۱) الاصطاح في اللغة والعلوم مادة (سکر) لسان العرب لأبن منظور فصل لسین حرف لراء.

^(۲) سورة ق: ۱۹.

^(۳) سورة الحج: ۲.

شابه تیه کی شاردموه. خمر عنه: ولته خوی ون کرد و شاردموه. خمرت و تخمرت و لختمرت المرأة: ولته نافرته که چارشنیو (خیمازی پوښی).

(الخمار) نهوږیه نافرته سهری پی ډله پوښی، (الخمر) به شپوهیه کی گشتی به مانای ډلوښین دی. له قورباندا له هرکوی وشه ی (الخمر) هاتبی مه به ست مانا زمانه ولایه کیه تی، نهوږی به مانا عورفیه کی و مرگرتوه و له رولنگی خالی هاویشیان که مستکرنه باقی مه ستکرنه کانی له سهر قیاس کړوه، نهوا له نور ووهوه هه لای کړوه:

یه که میان: خولرنی مه ستکرنه کان له تاولنه حه ډیه کانه و نابی قیاسی له سهر بکری، له بر نهوږی نهو جوړه تاولنه به دهق جیگر کړون و سرلکمان به دهق دیاری کړوه و موخته هید یان قازی یان وه لی نهو بویان نیه له پری قیاسه وه تاولنیکي حه ډی ډلپېتن.

نوروم: مه به ست له خمر له زلوهی شهر عیدا هه مانا زمانه ولایه کیه، به به لگی نهو فرموده یی پیغه مېره (د.خ) که نه فرموی: (کل ځمر ځمر وکل مسکر حرام)^(۱).

(السكر) له زلوه سازیدا به چننن بیتاسه ناسرلوه^(۲) هر هه موویان به دهوری نهوږیه کنا د خولنیه وه نهویش ډلوښینی نهو قل و نروستبوونی نارپکی (خه له) ته تیدا به هو خولرنی ماده یی مه ستکر جا سروشت و ماده به رایه کانی هرچی بن، به شپوهیه ک قسه تیکه ل ډبی و بهوږیه وړینه ده کړی و سهرخوش پاش و هڅو هاتنه وه و هڅو کړنه وه نازانی چی کړوه.

سهرخوشی به ریسه ستیک له به ریسه سته کانی شیان به ده ستها تووی نیرادی، به لام نابیته هو نه هیشتنی به ریپر سیارتنی چ جینائی بی یان مه ډنی مادام به نیرادی و به ه لبرلرنی خوی کړویه تی و زلنویه تی نهو ماده یی مه ستکره و خولرنه وه ریژه یه کی کم یان زوری حه رله، نهو روونه له مه ډنده مانو هی نهو قل له بهر نهو هی بناغی به ریپر سیارتنی نهو قل، مادام نهو قل باقی بی، نه هلیه تی

^(۱) رواه ابن عباس - نیل الاوطار للشوکانی (محمد بن علی بن محمد) ۱۹۶۸.

^(۲) له: التلویح للامام سعد الدین القفطازنی علی التوضیح شرح التنقیح لصدر الشریعة. عبید الله بن مسعود: ۳/۲۲۰۴ هاتووه: (یمنیک له سهره لوه به ده ستیترو لکان: سهرخوشیه، نهویش حاله تیکه توویشی مړو ډمی له پریوونی میښکی لهو هه لای بوی بهر ډمیته وه و بهوږیه نهو قل که کاره باش و خړپه کانی پی جیا دمکاتوه، له کار ډمکوی). هروما له: کشف الأسرار علی اصول البرنوی علی بن محمد: ۱۴۷۲/۴ هاتووه: (خوشیه که بهر نهو قل زل نهی بهو هی به کاره یان هندی هو که نهو پیوست ډمکن. نهویش ریگ له مړو ډمکری به پی نهو قل کاریکا، به لام نهو قل نسریته وه، له بر نهو هیه کسی مه ست نهو هی گوتره).

بهرپر سیار تیتیش دهمیتنی. بهلام به ګریمانه کرنی نه مانی له حالتی سهرخو شیدا حوکمی مانی پی دهنری وچ وهک حوکم وچ وهک قه دهغه کرن بهرپر سیار تیتی لهسهر بینا دهکری له بهر نه وهی به ویستی خوی مهستګره کی به کارهیتاوه و زانیویه تی حرام و مهستګره...
بۆ زیاده روونکرېنه وه و سوود له نوو باسدا له م بابه ته دهکولمه وه، په که میان له شهره تی نیسلامیدا و دوهم له یاسا جه زلیه عه ره بیه کاند.

باسی یه کمر:

سهرخو شوی و بهرپر سیار تیتی جینانی

له شهره تی نیسلامیدا

کاتیک نیسلام هات له هر مالتیک یان زوری ماله کاند اثاره ق (مهی) دروست دهکرا و بهشی هر ه زوری خهک له مه جلیسه گشتی و تایه ته کانیاندا دهیان خورده وه، به شیوه یهک ائالوده بیون به خورېنه وه بوویوه نه خوشیه کی ګومه لایه تی درېز خایه ن که نه ده تولرا له پر له ناو بهری، به لکو بۆ قه لاچو کرن و له ریشه وه دهره تانی پیویست بوو ریګه ی پله پله و به خه جردنی دلنای دهکرد، له بهر نه وه قورئانی پیروز ریګه کی تهخت و ناسانی بۆ به ګرلچوونه وهی ثم نه خوشیه درېز خایه ن و پیسه ګرته بر، نویش به وهی به چولار قوناغ ههنگوی بهرمو یه کجاری قه دهغه کرنی نا. ثم مه مانای نه وه نیه نیسلام دنی به پمولی خورېنه وهی مهستیبه خشه کان له هر یهک له و قوناغانه ناوه وهک زورکس ثم ګومانه سه قه ته یان برېوه و پله به پله بیان له ګه ل نه سخ تیکه ل کریوه و قوناغی پاشتریان به نه سخکاری نه وهی پیشر دلناوه. ناما قوولیی ثم ګومانه به شیکرېنه وهی کی روون و رشکاوی حهرلمکرېنه که له هر قوناغیک له و چولار قوناغانه، دهرده ګوی، به م شیوه یه:

له قوناغی یه کمره:

خوی ګوره روو له مروقه له هه موو زه مان و شویتیککا دهغه رموی: ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾^(۱). خوینه ری ورد و زرنګ له م قوناغانه ده ستاید لیک کی سووک و نامازمیه کی نه قلی ده بینی بۆ نه وهی مهستیبه خشه کان به سرجه م جوړه کانیوه له خویاندا درتون،

^(۱) سورة النحل: ۶۷.

بنچینه‌ی ئه‌و دزئویه‌یش ئه‌و زیانه ئه‌قلی و ته‌ندروستی و کومه‌لایه‌تی و ئابوورییه‌یه له ماده مستویه‌خشه‌که و خولینه‌وه‌یدا هه‌شار درلوه، خولگه‌ی جوانی و دزئوی ره‌فتاره‌کانی مروفیش له شه‌ریعه‌تی ئیسلامی و ئه‌قلی ساغدا له هه‌ر زهمان و شونتیکا بریتیه له سوود و زیان، هه‌موو سووبه‌خشیک له خوی یان له غه‌یری خۆیدا له خوی یان غه‌یری خۆیدا باشه، هه‌موو زیانه‌خشیک له خوی یان له غه‌یری خۆیدا له خوی یان غه‌یری خۆیدا دزئوه. ئه‌م مانایه له عه‌تفرکری رزقی باش له‌سه‌ر سه‌رخۆشی و مرده‌گیری که به‌لگه‌یه‌کی روونه له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی (مه‌عتوف عه‌له‌یه‌ی) رزقیکی دزئوه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی عه‌تف بۆ لیک جیالازنیون (مقایره‌)یه.

ئه‌م ئایه‌ته نه له دوور نه له نزیک بقلطه‌ نیه له‌سه‌ر ئیقرارکری ریطعتان به‌ مستویه‌خشه‌کان له‌بهر ئه‌وه‌ی که رزقێ رزقیکی روون له‌نیوان ریشیدانی شت و دزئوکرینی له‌ هه‌مان کاتدا هه‌یه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌ ترلزووی شه‌ریعه‌تی ئیسلامی ئه‌و دوو سیفه‌ته له شتیکا کۆنانه‌وه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ناکرێ شتیک له کاتیکا له خۆیدا باش بێ و له کاتیکه‌تردا له‌خۆیدا دزئو بێ. ئه‌وه‌ی گومانی وایه ئه‌م ئایه‌ته رنګه‌ی به‌ ئاره‌ق دلو و پاشان به‌ قوناغی کوتایی نه‌سخ کرلوه‌ته‌وه، هه‌له‌یه‌کی زه‌قی کرپوه که له‌خۆشبوونی نیه.

له قوناغی دووه‌ما:

قورئانی پیرۆز شتیوانی گوتاری له‌حه‌رمکرینی مه‌ستییه‌خشه‌کان گۆپی و شیوه‌یه‌کیتری بولانی گرتبه‌ر و ئه‌قلی مروفی به‌ره‌و به‌رلورکرین له‌نیوان ئه‌و سوود و زیانانه‌ی مروف له ئاره‌ق خولینه‌وه ده‌ستی ده‌که‌وی، یان له‌نیوان قازانج و زهرمر له ره‌فتاری دزئو، ئارسته کرد. خوا ئه‌فه‌رموی: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنْفَاعٌ لِلنَّاسِ وَلَهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ﴾^(۱). مه‌به‌ست له (الاثم) له‌م ئایه‌ته‌دا بریتیه له زیان به‌هه‌لگه (قه‌رینه‌)ی به‌رلورکرینی به سوود، ئه‌م ئایه‌ته نه‌که هه‌ر ئاماژه‌یه بۆ هه‌رمکرینی ئاره‌ق و قومار، به‌هه‌لگه به‌روونی و ریشکاوێ ئاماژه‌یه بۆ هه‌رمکرینی به‌کاره‌یتانی هه‌ر شتیک زانی له سوودی زیاتر بێ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی خونا وه‌لامی پرسیاره‌که به‌ روونکرینه‌وه‌ی حوکه‌مه‌که‌ی نه‌دایه‌وه، به‌هه‌لگه به‌ روونکرینه‌وه‌ی عیله‌ی حوکه‌مه‌که وه‌لامی دایه‌وه. عیله‌ی هه‌رمکرینه‌که ئه‌وه‌یه زانی له سوودی زیاتره، ئه‌م عیله‌یه‌یش

^(۱) سورة البقرة: ۲۱۹.

گشتیه و بوون و نه بوونی حوکه که به دهوری نه ونا ده خولیتیه وه، هر ماده یه ک زبانی له سوودی زیاتری حهرلی حهرله و نیجتهاد و تهوئل هه لئاکری، له بهر نه وهی نیجتهاد له باری بوون ده قدا ناکری، نه م ئایه ته به شیوه یه کی بنبر ئامازیه بۆ حهرلمکرنی ئارهق و قومان، ههروه ها به هه مان روونی ئامازیه بۆ حهرلمکرنی جگهره کیشان و هه ر ماده یه کیتیش که زبانی له سوودی زیاتری.

نه م گشتیه بوونه له حیکمه تی وه لاملنه وه به عیله ی حوکه که نه ک خودی حوکه که وهرده گیر، تا حوکه که ته نیا ئارهق و قومان نه گرتیه وه، زبانی ئارهق و قومان و جگهره کیشانیش له شته به لگه نه بوسته کانن که ده مه ته قی له سه ری جۆریکه له چه نه چهن و سه فسه ته و ته ئوئیلی ناماقوول. با هه موو خه لک بزنان جگهره کیشان رێک وه ک ئارهق و قومان به ده قی قورئان حهرام کرله. هه رلیه ک پیچه ولنه ی نه م بۆ له گه ل نه م ده قه قورئانه نا به ریه ک ده که ری، له بهر نه وهی نه م زیانه ته نیا یه ک جۆریان لایه ن ناگرتیه وه به ته نیا، به لکو زبانی ته ندروستی و ئابووری و کومه لایه تی ده گرتیه وه، وه ک زانستی نوێ و پزیشکی هاوچه رخ سه لماندویه.

زبانه مانییه که له وشته به ره هه ستانه یه که مشتومر هه لئاکری، زبانی ته ندروستی به شایه تی پزیشکانی پسپۆری دنیا سه لماره، که رۆژنه ئه وشایه تییه له رێگی میدیا بینرله و بیسترله و خورتله جیهانه کانییه وه ده بینین و ده بیستین و ده خورتینه وه.

زبانی کومه لایه تی جگهره کیشان له هه ئارهق و قومان زیاتره، له بهر نه وهی جگهره کیشان ته نها زیان به جگهره کیش ناگه یه نی به لکو زیان به هاوشینه که یشی ده گه یه نی به تایه ت له ناو ئۆتۆمیئل و شوئیه قهره باغه کاندایه که هه لگه رپی ته ندروستیان تیدا نیه. زانیانی پسپۆر پێیان ویه نه وهی له رۆژیکدا چل جگهره بکیشی له شوئیکدا مندا لێکی شیرخۆری تیدا بی، وه ک نه وه ویه نه وه مندا لێش ده جگهره ی کیشابی.

ده ولتانی جیهان هه ستیان به مه ترسی نه م و محشه شارستانییه کریوه، له بهر نه وه ده بینین سالانه کۆر و سیمیناری زانستی و پزیشکی بۆ قسه کربن له باره ی بابته ته ندروستییه کانی جیهان ساز ده کری، به تایه ت زبانه ته ندروستی و مانی و کومه لایه تییه کانی جگهره کیشان، پاش هه موو نه وله، ئایا هه یچ گومان له وه نا هه یه که جگهره کیشان گونا ه و سوودی هه یه و گونا هه کی له سوودمکی زیاتره؟!

مه ستیه خشه کان سویدیان هه یه که هه نیکیان مانی و هه نیکیان مه عه وین، به لام له هه ربه و باره کدا سووده کان نه گه ر به زیانه کانیان به رلورد بکرن، رۆر که من.

سووده ماندیمهکان ئو دلهاته به دست خاوهن کارگه و شویتنهکانی دروستکرنی خوارینهوه مستبیهخشهکان له هه ربوو کرتی گشتی و تاییه تدا دهکوی، ئو قازانجانهی بازگانانی جومله و تاکی ئه م ماده مستبیهخشانه دهستیان دهکوی، هه روهها ئو دهوله تانهی ئو مانده هاورده یان هه نارد دهکن، جگه له قازانجهکان، ره سمی گومرگی و مرده گرن، هه روهها ره سمی ده رکرنی مؤله تی کردنه وهی نوکان و شویتی خوارینه وهی مستبیهخشهکان له ناو ولات و مرده گرن، ئه مانه و چه نین رنگه بتری ده سته کوتی دلری له به کارهیتانی مستبیهخشهکان.

به لام ئه گر ئه م سووده مالی و ماندیهانه له گه ل ئو زیانهی له دهوله ت دهکوی له لده سته دانی گیانی قوریانیان و هه سته کین به به رپر سیاریتی لای ئه وله ی مستبیهخشهکان ده خونه وه و روویان تیده کن، به رلورد بکرتن، ده مینین زبانی دهوله ت و کومه لگه ژور له قازانجهکان زیاتره، چونکه خوارینه وهی مستبیهخشهکان له گرنگترین هۆکارهکانی بلاویونه وهی شلو شۆلی و لاوژی هه سته به به رپر سیاریتی و په کخستنی ئه قله کان له بیر کردنه وه له و به رژه وه نییه گشتیهانی په یوه نسیان به ولات و کومه لگه وه هه یه، ئه م رسته یه له و شته به ره سته به لگه نه ویستانه یه که مشتومر هه لئاگری.

سووده مه عه وهی بکرتن له و ساته بیهوشیهانی سه رخۆش تیاندا دهژی، له و روانگه وه گویه خوارینه وهی مستبیهخشهکان لئۆخشی نین و خه م به با دهکات و سه رخۆش ده خاته ئامیزی به خته موری و بیرنه کردنه وه جگه له خۆی و له و ساته ی تیندا دهژی.

ئه مه ئه و شیکرینه وهی ئالوده کان ده یکنه پاسا و بۆ به کارهیتانی مستبیهخش و هۆشبه رهکان، ئه مه هه ر پاساوی خه لگه عاییه که نه بووه، به لگو پاساوی ئه و زانا و فه یله سوفانه یش بووه که مه شرو بخۆر بوون، دهوتری پال فه یله سوف فارابی گوته یه:

بزیاجتین قطعت عمری	وعلیهما عولت أمیری
فزیاجه ملئت بحبر	وزجاجة ملئت بخمر
فبذی ألون حکمتی	وبذی أزیل هموم صبری ^(۱)

به برۆای تاییه تی خۆم ئه م فه یله سوفه بۆ ئه و ئاسته دلنا به زۆی و له و مونکهره به دهوور بووه^(۲).

^(۱) رباعیات عمر الخيام: ۱۶۱. و ته: به دوو شووشه ته مهن بری و پشتم پنیان به سته، شووشه یه ک پرله مره کب و شووشه یه ک پرله مهی، به و میان حیکمه تی خۆم نه نو سمه وه، به و تریش خمی لثم دهر نه کم.

^(۲) سه رچاوه ی پێشوو.

هه روهه دموترې عومهری خه یام له چورینه کېدا که بۆ چه ند زمانیک له ننیواندا فارسی،
وهرګیز یرلوه گوتویه تی:

می خورین من نه لزیرلی گرب لست

نه برای فساد و ترک دین واجب لست

خولهم از بیخودی برلرم نفسی

می خورین ومست بولنم زین سبب لست^(۱)

ولته: مهی خورینه وهی من نه له بهر کیف و سهفا، نه له بهر فساد و ولز هیتان له دین و نه دهبه،
به لکو دهمه وی له بیرجه نجالی خوم پشوو یه ک بدهم، که ولته خورینه وه و مهستی ه کم له بهر نه م
هویه.

قازی عه بولوه هاب نه لمالیکی^(۲) وه لایمی نه م چوره گومانان هی لومته وه و ده لی:

زعم العداۃ شاریوها انها تنفی الهموم وتصرف الغما

صدقوا سرت بعقولهم فتوهما ان السور لهم بها تما

سلبتهم اایانهم وعقولهم لرایت عادم نین مغتما

نه وه روونه خه مه کانی مړوځ پاسا و نین بۆ ئاره ق خورینه وه، راسته ژبان کیشنه و خه م و
کسه ری تیدلیه که زاده ی په یوه ننی مړوځه به مړوځه وه، به لام نابی نه م کیشانه مړوځ بکه نه لانکه ی
ناثومیدی و هیولبرلوی و رهشبینی به رلنبر ژبان، تا بیر له هه لاقن له بهرپر سیاریتیی کانی به رلنبر
خوای خوی و کومه لگه و خیزانه که ی و خوی بکاته وه و له گوشه کانی مه ی خورینه وه دا بزوی و
خرابه و شهیتان بیکه نه هیلانه ی خوایان. ئاره ق نه شومیه کی گهرم له مړوځدا دروست ده کات و بۆ
ئاستی ئاژهل لیده به زینتی، یارمه تی خه یالی نه خوش دها میشکی پر بکا له وینه ی پرپوچ و
روولوی سه رلی به شومیه ک نه فسی ریزلر رزی نابی بگاته نه و ئاسته خرابه ی شه رابخور پتی

^(۱) سه رچاره ی پتسور.

^(۲) لفرق للقرای: ۱/۲۱۷.

دهگا، له بهرته مه و زیاد له مەیش خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفَعِهِمَا﴾^(۱) و ئەقلی مەوقی وریا کریۆتەوه که مەوقی ژیر کارێک ناکا زانی له سوودی زیاتر و زەرەری له قازانجی زیاتری. به لگەنەویستە قورئانی پیرۆز لەم قۆناغەیشدا رینگێ بە خوارنەوهی ئارەق نەیلوه تا بوتری له نووا قۆناغدا نەسخ کرۆتەوه، وەک هەندی و گومانیان بربوه، جا چۆن خولای گەوره رینگه به رهفتاریک دەلت زەرەری له قازانجی و زانی له سوودی زیاتری، خوا پاکه لهوه.

له قۆناغی سێهەمدا:

شەرەعدەرکاتی له مەشروپەخۆزلن بەرتەسک کردەوه تا خۆیان بۆ بهیه کجاری تەڕککرن ئاماده بکن، خوا ده فەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾^(۲). ئەم ئایەتە نه له نوور نه له نزیک ئاماره نیه بۆ ئیباحە کرنی مەستیبه خەشەکان و خوارنەوهیان پاش نوێژ، به لگو به لگەیی ئەوهیه سەرخۆش ئەگر نوێژی کرد و له حالەتی سەرخۆشیدا بوو ئەوا بەرپرسیاریتیه کێتر دەخاته سەر بەرپرسیاریتیه کێ له خوارنەوهی مەستیبه خەشدا، له بهرتهوهی سەرپێچی ئەو نههیه دهگا که ده لاله تێکی قەتعی هیه له سەر حەرلمکرن، پاشان که مکرینهوهی ئالوده مەبون کەسی ئالوده بۆ تەڕککرنی یه کجاری ئاماده دهکات.

ئەم ئایەتە به لگەیی ئەوهیه سەرخۆش حوکمه تەکلیفیه کانی روویه پوو دهکری و سەرخۆشیه کێ نایخاته دەرەوهی بازنەیی شیانێ تەکلیفکرن و لهوێشەوه له بهرپرسیاریتیی جینائی، به لگو لهبارەیی سەرجهم ئەو رهفتاره زیانبه خەشانهی به سەرخۆشی دهیانکا، جا مه دهنی بن یان جینائی، پرسوجۆی له گەل دهکری.

صدر الشریعة له تەفسیری ئەم ئایەتە و شیکرنەوهیدا دهلی: سەرخۆشبوون به شەراییکی حەرام پێچەوانەیی ئایەتی ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾^(۳) نیه، ئەم گوتاره په یوهندی به حالەتی سەرخۆشیه وه هیه و به هیچ شێوهیهک ئەهلیەت به تال ناکاتەوه، هەریۆیه هەموو حوکمهکان دهیگریتەوه و هەموو دەرپرینه کانی به پاست وەر دهگیرین، به لگو مه بهست (القصدی) پی له ناو دهچی، به شێوهیهک ئەگر به شێوهیهک قەسە کرد کوفر بوو له پووی ئیستیجسانهوه به مورتەد

^(۱) سورة البقرة: ۲۱۹.

^(۲) سورة النساء: ۴۳.

^(۳) سورة النساء: ۴۳.

دناننږی له بهر نه یوونی روکنه کې که مه بهسته ^(۱)، ولته نه ګر وشه ی کوفری به زړیا هات یان کارنګی کرد له حالتی ناسایدا - ولته حالتی به خوشی - کافری ده کرد به هه لګه پلوه دناننږی نه ګر له سرخوشیدا نه و قسه یان کاره ی کرد، نه ک له بهر نه وه ی نه قل ناهیلّی و سرخوشه و سرخوشیه کېشی رنګره له بهر پرسیار یتیی هه لګه پلوه ی، به لګو له بهر نه یوونی روکننګی بنچینه یی هه لګه پلوه له تاین (ریده) که قه سدی جینائییه و یوونی باوهری پروپوچه له جیی راستی.

تییینی ده کړی قسه کې صدر الشریعه نه ګر سرخوشی رنګر ګی رها یی (چ سرخوشی بوو به رنګه یه کې مشروع یان نامه شروع) له دروستی هه لګه پلوه سرخوش له حالتی سرخوشیدا، نه و مه بهست (القصد) روکننګه له روکنه کانی تاولن، که نه ویش نیه و به و دیسان ده یته رنګر له بهر پرسیار یتیی جینائی نه ګر هر جوړه تاولن ګی کرد، له بهر نه وه ی قه سدی جینائی وه چوڼ روکننګی معنویه له تاولنی هه لګه پلوه دا، نه و روکننګی معنویه له سرجه م نه و تاولنه یشدا که له سر سی روکن دوه وستن: (روکنی مادی و روکنی شرعی و روکنی معنوی)، جا نه ګر نه م روکنه یان هر روکننګی تاولو بوو نه و تاولنه که نایی، له بهر نه وه ی شته که به فوتانی به کک له روکنه کانی نامینی.

که ولته له دهرسپین و شیکرینه وه کېدا ورد نه بوو، ده بوو بلّی هه لګه پلوه په یوه ندی به بابه ته کانی بیرویا وړه وه هیه و له بابه ته برولپ ګر نه ناو ه کیه کانه که له سر قه ناعه تی ناو دلّ لمره زلوه و پیوستی به نیرک و هوشی ته ولو هه روه ها نیراده ی ته ولو هیه له هه روه حالتی نیجاب (نیمان) و سلب (کوفر و هه لګه پلوه) دا. پاشان جیاو لیه کیتری روون له نیوان تاولنی هه لګه پلوه و تاولنه کانیترا هیه، نه ویش نه ویه تاولنی هه لګه پلوه خو بییه و کاریګر یه کې په ل بۆ که سیتر ناکتشی مه ګر کسی مورته د بهر دوه یان قسه یان به قه لم درایه تی نیسلام بکا، نه مه جګه له وه ی بولر هیه بۆ توبه دلان و توبه کرین یان پاشګه زیوونه وه و فریای خۆکه وتن، به پیچپولنه ی تاولنه کانیتر له هه موو نه و نه دا.

^(۱) التوضیح شرح التفتیح لصدر الشریعه: ۲/۲۰۵.

قوناغی چوارهم و کونایی:

ئەم قوناغە لوتکەیی پلەبەندی و سەقامگیربوونی تەولوی حوکمە کە و مل بۆکەچکرن و پابەندبوونی سەرچەم موسلمانانە بە قەدەغەکردنە کەو بەبێ سەرینجی. خۆی گەرە بەم شیۆمە ئەم قوناغەیی بەرجەستە کردووە و ئەفرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِّنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ﴾، إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُم مُّنتَهُونَ؟^(۱)

ئەم ئایەتە بەروونی جەخت لەو حەرەمکرنە دەکاتەو کە لە قوناغەکانی رابردوویا هاتوو، نەک ئەو قوناغانەیی نەسخ کرابێتەو وەک هەندێ گومانیان بریوە، لەبەرئەوێ خۆی گەرە لە هیچکام لەو قوناغانەدا مەستیە خشەکانی موباح نەکردووە، بگرە بەپێچەوانەو وەک باسمان کرد لە هەموو قوناغیکدا شیکردنەو (تەعلیل)ی حەرەمکرنی کردووە. بەم ئایەتە و ئایەتەکانی رابردووی حەرەمکرنی سەرچەم مەستیە خش و هۆشبەرەکان بەشیۆمەکی بنێر جێگیر بوو بەچاوپۆشین لە جوړو سروشت و مادە بەراییەکانی و پلەیی مەستی و رادەیی کاریگە زیان لەسەر ئەقلی مژۆف و هەموویان حەرەم دەکات، رۆژی یان کەم بە لۆپیکیشیی، لەبەرئەوێ هەر شتێک رۆژی حەرەم بێ کەمیشی حەرەم دەبێ.

هەیه دەلی گولیە خوا بەدەقێکی روون و بنێر خۆرێنەو مەستیە خشەکانی حەرەم نەکردووە، لەو روووە ئەم حوکمە لە قورئاندا بە دەستەواژەیی حەرەم کرلو (حرم) نەهاتوو بۆ نمونە وەک لە ئایەتی ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ﴾^(۲)، یان لە بە (حرمت) وەک لە ئایەتی ﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ﴾^(۳) نا هاتوو.

ئەم گومانە ییمانان و لە نەزەنی و تێنەگەشتنەو سەرچاوەی گرتووە، ئەو ئایەتانەیی باس کرلن لە تەعلیلیدا روون بەشیۆمە کە هیچ گومانێک ناهێلنەو لە حەرەمکرنی تەولوی مەستیە خش و سێکەرەکاندا، بەتایبەت ئەو نوو ئایەتەیی نوویی بەشیۆمەکی بنێر لەم حەوت رووێ خوارەو بەلگەن لەسەر حەرەمکرن:

^(۱) سورة المائدة: ۹۰-۹۱.

^(۲) سورة الفحل: ۱۱۵.

^(۳) سورة النساء: ۳۳.

یهګم: خوی گهوره له قورنندا ناروقی له پرووی مه ترسی و حوکمه وه له ریزی قوماړ و بته کاندیا
لنلاره، یاریشه که قوماړ و بته پرستی له گوناوه گوره کاند (تالونه مه ترسیدلره کان له سره
کومه لکه).

لووهم: وه سفکرینی مهستیبه خش به (رجس)، که رجس به پیچه ولنه ی نجس (پیس) به و
شانه دموتری که قابل به پاککرینه وه نیه له و پیس و پوځلی و زیانه ی تیدیه.
سپیه: به کاری شهیتان له قه له م لوه، نه وه روونه هر کارنک له کاره کانی شهیتان له خویدا
ناشیرینه، هه موو ناشیرینیکش وه ک رتسایهک له و رتسا شه رعیانه ی هه مووان له سره ریان کوکن
زیان به خش و حه رلن.

چولوم: فهرانکرین به لی نورکه وتنه وه به دهسته ولژه ی (فاجتنبوه) له هر لارشته یه که له
لارشته کانیتری حه رلمکرینی وه (حرمت علیکم الخضر) کاریگر رتیه، له بهر نه وه ی نه م دهسته ولژه یه
ته نیا له بابه ته مه ترسیدلر و نه خوشیه برمه کوشنده کاندیا که به خیزی بللوه ده به وه وه ک تاعون،
به کار دی.

پیچهم: خوا به موی کاریگری گهوره ی له سر نه قلی مړوځ و تیکلنی، به سرچاوه یه که بۆ شه پر
و نورمنایه تی ورق و کینه ی لنلاره، به شیوه یه که سرخوش ده باته جیهانی لاشعور و نابه پرسیاریتی
و پالی پیوه دمنی بۆ ورپته کړن و گوتنی هندی وشه که شایسته به مړوځ نین.

شه شه م: مه شروبو خورلنه وه مړوځ له یادی خوا لاده دلت و کوسپه له بهر ده م نه وه ی په یامی خوی
نه نجام دلت، مړوځی سرخوش ده باته جیهانیک تیدیا جگه له خوی بیر له که سیر ناکاته وه، هه موو
نه مانه به لگن له سر نامه شروبووونی، له بهر نه وه ی مړوځ بۆ نه وه نه خولقاوه وه ک نارل هر بخوات
و بخواته وه، به لکو ژیری پی به خسرلوه و به وه له باقی زینده مورانیتر جیا بووه ته وه، نه ویش
به مه بهستی به جیگه یاننی په یامه که ی (نه مانه تیک) که خروته سر شانی.

هوتهم: نه هیکرین له به کاره یاننی جوړه کانی مهستیبه خشه کان به شیوه یه که بنېر، به
دهر پرینکی رومانیزنه و به میز که نه ویش نیستیقهامی ټینکاریه له وه ی خوا نه فه رموی: ﴿فَهَلْ أَنْتُمْ
مُنْتَهُونَ﴾. نه م دهر پرینه له رووی رومانیزنه وه ټیلزلمکرینی به میتر و کاریگری زیاتره له هر
سیفه یه که له سیفه کانیتری نه هیکرین.

ئەم ھەت رۈۋە لە عىللە و ھۆكۈم لەۋ دۈۋ ئايەتەدا، بولار بەھىچ گومانىك نادەن لە ھەرلىكرىنى ھەموو جۆرەكانى مەستىيەخش و ھۆشبەرەكان، لەبەرئەۋەى مەبەست لە خەمروەك باسماڭ كىرد مانا زمانەۋلىيە كەيەتى، ئەك مانا عورفيەكەى.

لە رۈنكىگە ئەم لىكۆلئىنە ۋە مەيەۋە، ئە ھكامى ئەۋ ئايەتەنى لەبەرئەى خەمروە ھاتۈن بەسەر ھەموو جۆرە ھۆشبەرەكاندا جىيەجى دەمى، لەۋلە:

۱- ھەيلايىن: لە ئالتاشلۈەكانى مۆرفىنە، لە ئاسەۋلەرەكانى پىۋە ئالۋدەبۈۋنى، ناپىكى ياخود تىكچۈۋە لە دەربىلى رۆتە تىكەلەكان و گۆرپان لە سلۈكى كەسى ئالۋدەدا.

۲- ئەمفون: گۆشلىرى خشخاشى كالا، لە ئاسەۋلەرە فسىقۆلۇيەكانى ئەۋەيە كەسى ئالۋدە چەندە ئەۋ مادەيە زىاتر بەكار بىيىنى نىشانەكانى دىھىزلى جەستەى و دەروۋنى تىدا زىاد دەكەن، لە ئاسەۋلەرە ئەقلى و دەروۋنىيەكانىشى ئەۋەيە ئالۋدە بەم مادەيە ھەستىرىنى بە بەھا و ئاكارو بەرپرسىيارىتى بەرلەنەر ئەۋىتر كز و لاۋز دەمى.

۳- كۆكائىن: لە ئەمەرىكەى باشۋور دەپۋى، زۆرجار سەۋك باندەكان ئەۋكارىگەرى فىسۆلۇزىيەى كۆكائىن ئروستى دەكا بۆ زالبۈۋن بەسەر ئەندىلمانى باندەكە و بەندىھىتەنى ئامانجە تاولنكارىەكانىان دەقۇزەۋە، لەبەرئەۋە شۈيىنكەۋتولنىان ئىغرا دەكەن بۆ خوۋگرتەن بەبەكارىھىتەنى ئەم مادەيە تا بگەنە رادەى ئالۋدەبۈۋن، بەۋەيش ملەكچى ھەرفەرمانىك بىن كە سەۋكەى باندەكە سەبارەت بە چالاكىيە تاولنكارىەكان دەرياندەكا.

۴- ھەشەيش: لە گروۋپى مادە مەستىيەخشەكانە، پىپى دەۋىترى مەستىيەخشى بىگىيان (المسكر الجامد)، بەكارىھىتەنى ھەمان ئاسەۋلەرە نىشانەى لى دەكەۋىتەۋە كە لە خوارىنەۋەى مەستىيەخشەكان دەكەۋىتەۋە.

رادەى كارىگەرى سىرخۇشى ئەسەر بەرپرسىيارىتى ئە شەرىعەتى ئىسلامىدا:

زىئايانى مۇسلىمان لە ئۇسۇلى و فىقۇلئان بەرىيەستەكانى شىيانىان بۆ دۈۋ بەشى سەرەكى دىبەش كىرۈە: بەرىيەستى ئاسمانى (بەرىيەستى ئائىرادى) و بەرىيەستى بەدەستەتۈۋ (بەرىيەستى ئىرادى). بەرىيەستە ئاسمانىيەكان ئەۋلەن ئىرادەى مۇۋەزۇلى لە روۋىلنىاندا نىيە ۋەك شىتى و چكۆلەى و ئەۋلەى ھۆكۈمى ئەۋلەيان ھەيە.

بهرېسته به دستهاتووهکان نهولنه ئيرادهى مروږ روڼى له بوونيدا ههيه لهولنه سرخوښى، هرېک لهو نوو بهشهيان بؤ سى جوړ دلبهش کړوه:

ا- **نو بهرېستانهى دهرک وئيراده ناهيلن:** وهک شيتي و سرخوښى که کارېگهري نهقل ناهيلى و ئيفليجى دهکات و له نهجامدلى نهکى خوى پهکى دهخا، سرخوښى وهک شيتي نهقل له تاونايات و باسکړن لهوى له حالهتى تهولو سرخوښووندا نهقل ناميني، لهسر ريتيچوون (التجرن) دلمه زلوه.

ب- **نو بهرېستانهى شيان کم دمهکنهوه:** وهک چکولهى له قوناغى فامکړن و بيتهقلې لوى حيجر، هرومهها نو سرخوښيه ريزميهى که نارېکى له نهقلدا لروست دهکا، بهلام بهتهولوى پهکى ناخا.

دياره نه جورهان رنګر نه له بهرپرسياريتي جينائى، بهلکو عوزرېکه سزا سووک دهکات و دهبيته رنګر له جيتبهجېکړنى نهو سزايهى بؤ نهو تاوانه بريار لرووه که شيان ناتولو نهجامى دهکات، بهلام نابيته رنګر له سزالن بهرېههياى.

ج- **نو بهرېستانهى هېچ کارېگهريهکيان لهسر نهقل نه:** ليرهيشهوه هېچ کارېگهريان لهسر شيان نه، نه شيان ناهيلى و نه کمى دهکاتهوه، بهلکو بؤ پارلستنى مافى کهسانتر ههلسوکوتى تووشبوو بهم نيشانميه سنوورلر دهکرى، وهک نهخوښى مهرگ، چونکه نهو نهخوښهى نهخوښى مهرگى ههيه بهخشينهکاني ملکهچى حوکمهکاني وهسيتکړن دهبن، وهسيتکړنېش له سنوورى ستيهکا لروسته، لهوه زياتر لهسر مولهتلنى وهرهسه پاش مړينى نهخوښهکه دهوهستى، لهکاتى ژيانيدا حساب بؤ مولهتلان ناکرى تا رنګر له روړليکړنى نهدهي بگيرى.

نهوى لهم باسهنا بهلامانهوه گرنگه سرخوښيه جا چ بهتهولوى (کلي) بى و ناسهولوى نهقل نههيلي، يان بهشهکى بى، بهشيوهيهک سرخوښ وهک کمسى نهشياو ليتاکا، بهلکو دهېگوپړى بؤ ناستى شيان ناتولو (ناقص الاهليه).

رئايانى موسلمان له نوسولى و فيقولان رنګرکاني بهکارهيتانى مهستيهخش و هوشبهرهکانيان بؤ رنګر ريتيدرو (موياح) وړيگه قهدهغه حارمهکان دلبهش کړيووه نهگرچى مادهى مهستيهخش و هوشبهرخوى له خويدا له هرويو حالهتى ريتيدان و حارميدا به رههاى حارمه، نهو نوو حوکمه (رېتيدان و حارمى) پهيوهنيان به کردهوى مهستيهخشهکه و شتولوى به کارهيتانيهوه ههيه نهک

| رنګره کمسیه نیراندی مکن |

به (ماندهک) خویهوه، له بهرنه وهی حوکمه ته کلیفیه کان په یوه منډیان به کرده کانی مروفه وه هیه نهک شته کان.

له بهر تیشکی نه ودا ده کړی کاریګه ری سرخوڅی له بهر پرسیار ټټی جینائیډا بزتری، به م شیومه:

یمکم: نه گهر به کاره ینا نه که به شیومه کی رنښل راو بوو:

فیوانانی شریعتی نیسلا می کوده نګن له سر نه وهی له م باره دا سرخوڅی رنګره له بهر پرسیار ټټی جینائی و سړی تاوله کی دمخات نه گهر سرخوڅیه که گیشته راده ی نه هیشتنی تاسه ولری نه قل و بهت ولوی په کڅستنی. به لام نه گهر سرخوڅیه که جوزنی بوو و بهت ولوی نه قل په که نه خستبو نه و به جوزنک لده نری که سړکه سوک دکات و رنګر ده بی له و سړیه ی له شهر عدا بو تاولی سرخوڅ بریار لرو، به لام رنګر نابی له بهر پرسیار ټټی جینائی، هاو شیوه ی تاته ولوی شیان به ووی به ریه سته کان تره وه.

به لام له هر یو باره کها کمسی سرخوڅ له پروی مه د نه وه بهر پرسیار ټټی که مته رخه می ده که ویته نه ستو له هر زیاتنک له کاتی سرخوڅیدا به یی پاساو به کمسیری ده که یه می، و ته سرخوڅی بهت ولوی بی یان به جوزنی وک هر به ریه سته کیتر هیچ کاریګه ریه کی له سر بهر پرسیار ټټی مه د نه یه، له بهرنه وهی شریعتی نیسلا می نه م بهر پرسیار ټټیه له سر سی ره گز لده مه زرنی که بریتن له (کاره نامه شروع که + زیان + په یوه ندی هوی له نیولن کاره که و زیانه که نا)، به چاوپوڅین له شیانی زیانګه یه نه که، بویه وک پیشت باسما ن کرد پیوسته له مالی نه و قهر میو بکریته وه.

رنګه کانی رنښدان (الاباحه): له گرنگرین رنګه کانی رنښدانی مه سته به خشه کان نه مانه ن:

زورلیکړدن (الاکراه):

هرکس زوری لیکرا مه سته به خش یان هوش بهر به کار بیڼی و له ژر فشاری نه و ژورلیکړنه دا به کاری هینا به شیوه یه که بیته مایه ی ثقیل جکرینی نیر لده و یختیاری، پاشان له سرخوڅیه که یدا تاولنکی کرد جا جوړ و سروشت و سړکی هرچی بی، نه گهر به لمی له کاتی نه نجامدنی تاوله که دا هوش و نیرلکی له دست لوه، له پروی جینائی وه بهر پرسیار نه و نه له م نیا و نه له و نیا سړی له سر نه جگه له خوښایی نه گهر تاوله که کوښتنی به ناهق بی، له بهرنه وهی نه تقستی

سه رخوش هاوشیوهی شیت و مندالی نه فام به هه له حسیه، کوشتنی بهه له یش سزلهکی خوینباییه، به لام له مالی بکوره که دا ولج نایی به لگو له سر که سوکاره کی دهیی. به لام نه گهر دهر کهوت سه رخوشیه که به ته ولوی نه بووه و هوش و فامی له دهست نه دلو، نهوا به نوخیکی سووکیڼ دانه نری، به لام له بهر پرسیار یتیی جینائی و سزای سووکیڼو ناییه خشی، نهویش بۆ مه زندهی قازیی بابه ته که به جی دهیلری به رلوژیڅرڼ له گل کسانیی پسپوړ. هه موو نه مانه بۆ باریڅن که هه موو مه رجه کانی رورلیڅرڼ له تارلدا هه بووین و تاولنه که له حاله تی مستیدا نه نجام برلیی.

سه رچاوهی بهر پرسیار نه بوونی ته ولوه تی یان به شه کی رورلیڅرڼو نهو فهرمووده پیروزیه که دهلی: رفع عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا عليه). واته نهو که سهی له ژیر فشاری رورلیڅرڼیکی نامه شروعا تاولنیک نه نجام بدات له پرووی جینائییه وه لیتی ناگیږی نه له دنیا و نه له ناخبره تدا، له بهر نهووهی له کاتی نه نجام دلندا خاوهن ئیرادهی تازاد و بزل نه بووه.

حاله تی زهروره ت:

نهووهی له ژیر کارگه ری هیزکی بیثامان (قوة القاهرة) به مستیبه خش به کار بیثی، واته له حاله تیکی زهروری نا ئیرلیدا که نهو که سه ناچار بکات مهستیبه خشه که به کار بیثی وه که نهووهی تینوو یان برسی بی، به شتیوهیه که ژبانی له مهترسیدا بیث و زرگار کړنی له سر به کارهیتانی نهو مادهیه وه ستایی بۆ شکاندن تینویتی یان برسیتیه کی، هه روه ها نه گهر تیکه یه که له قورگی که سیکها گیرا و شتیکیتر بهردهست نه بوو بۆ قووتلانی جگه له مهستیبه خشیڅ، وه که نهووهی هیچ شلهیه کیتری وه که تاو بهردهست نه بی، نه گهر بهم مهستیبوونه ناچاریه نارپیکه که له نه قلیدا رووی نا، جا له نه گهر نارپیکه که به ته ولوی تیکی دا و به سه رخوشی تاولنیکي کرد له پرووی جینائییه وه لیتی نا پرسریتته وه، نه گهر به جوزئیش تیکی دا ده بیته عوزرڼیک بۆ سووکیڼی سزله که بهر پرچاو کړنی نه م مه رجانیهی خواره وه:

ا- به کارهیتانی مهستیبه خشه که له ژیر فشاری زهروره تدا بی.

ب- به کارهیتانی مهستیبه خشه که به نه ندازهی زهروره ت بی له بهر نهووهی زهروره ته کانیش به نه ندازهی خویان مه زنده ده کړن.

ج- تاولنه که له کاتی سه رخوشیدا نه نجام بدری، نه پاش به هوشهاته وه و نه پیش

سه رخوشبوون.

د بهیلنکیر نه بی بۆ نه هیشتنی زهرورته که.

سه رچاوه ی ئەم عوزره که رنگره له بهرپرسیاربتی جینائی یان له سزا، ئەو نایه تیه ئەفهرموی:
﴿فَمَنْ لَّضَطْرٍّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾^(۱).

نەزانی (الجهل):

ئەو هی مستیبه خشیکی به کار هینایی و بزانی مستیبه خشه به لام نه یزانیی هه رله،
نه شیتوانیی بی زانی، وه که ئەو هی تازه موسلمان بووی و ماوهیه کی پتویست له ژینگه یه کی
ئیسلامیدا نه زانی و باوهری ولبووی مستیبه خشه که ریتدرله.

شایانی باسه گه وره هه رله کانی وه که قه تل و زنا و زنی و قومار و ناپاکی له ئەمانهت و
خولده نه و هی مستیبه خشه کان و سته م و باقی ئەو رهفتارانه ی له خویاندا زیانه خش و ناشیرین،
حوکیمان له نتوان سه رجه م ئایه ناسمانیه کان و کتیه پرۆزه کاندای که ده سکاری نه کرلن جیاوژنیه،
له بهر ئەو هی چاوی ئەو شه رعه تانه یه که ئەویش وه حیه و ده سه لاتی یاسا دانایان یه که ئەویش
ده سه لاتی ئیلاهییه، بۆیه ئەقل نایه ری ناوی کانه ک بۆ تاقمیک سویر و بۆ تاقمیکتر شیرین و سازگار
بی، یان به رویومی لقی دره ختیک مویاح بی و به رویومی لقیکیتری هه مان دره خت هه رام بی، له بهر ئەو
هوام نیه مستیبه خشه کان له هیچ ئاینیک له ئایه ن رسته کاندای مویاح بووین، له بهر ئەو هی له خویاندا
لرژون، لرژویی خویش به گورانی کات و شوین ناگورێ.

سه رچاوه ی ئەو هیش که نه زانی (الجهل) عوزریکی رنگره له بهرپرسیاربتی جینائی، قورئانی
پرۆزه له ژور نایه تدا، له و نه: ﴿لَا يُكْفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۲)، ﴿وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكَ الْقُرَى حَتَّى
يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا﴾^(۳)، و نه ئەو ده قانه به خه ک بگه یه نی که حوکه کانی ریتدن
و هه رله کرانیان تیدیه.

ئەم نه رمی و ئاسانکاریه ییش له یاسای وه زعیدانیه و نه زانیی یاسا به عوزر دلناری جگه له
هه ندی حاله تی دیاریکرله که به ده قی تاییهت به یاسا هه لاوزدرلن. حوکی ئەو تاولنه ی
سه رخۆشی بیتاگا له هه رلمی ماده هه رله که ئەنجامی دله، حوکی تاولنیکه له حاله تی

^(۱) سورة البقرة: ۱۷۳.

^(۲) سورة البقرة: ۲۸۶.

^(۳) سورة القصص: ۵۹.

سەرخۇشەكە ئىنە جام بىرلۈكە كەلەتتىر قىشارى تۇرلىتىرىن يان زەرۋرەتدا كرلۈكە لەپوۋى ئەم
وردەكارىيەۋە كە باس كرا.

ھەلە:

مەبەست لە ھەلە وىناكرىنى شىتىكە جىاولز لە حەقىقەتەكى. ئەگەر كىسنىك مادىيەكى
مەستىيە خۇشى بەكارھىتتا و نەيدەزاتى مەستىيە خۇشى يان ھۆشبەرە، لەم ھالەتە لەپوۋى جىنائىيەۋە
بەرىسپار ناسى، ۋەك لەم ھالەتەنى لە بېرگەكانى رابىرىۋودا باس كرلن، سەرچاۋەى
بەرىسپار نەبوۋىشى لەپوۋى جىنائىيەۋە ھەمان سەرچاۋىيە لە ھالەتەنى سەرخۇشى لەتتىر قىشارى
تۇرلىتىرىندا، ئەۋىش ئەۋىيە پىتەمبەر (د.خ) فەرەمۋىتى: (رفع عن أمتي الخطأ والنسيان وما استكرهوا
عليه)، ئەمە جگە لەۋەى خوا ئەفەرەمۋى: ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ وَلَكِنْ مَا تَعَمَّدَتْ
قُلُوبُكُمْ﴾^(۱).

ھەر عوززىكىتر كە شەرىع بە رىگىيەكى موباحى لىبنى بۇ بەكارھىتتەنى مەستىيە خۇشى و
ھۆشبەرەكان.

ئايا بەكارھىتتەنى مەستىيە خۇشەكان بۇ چارەسەرى نەخۇشى بە عوززىكى شەرىعى لادەنرى؟
ئەگەر نەخۇش لەسەر رىئۋىتى و ئامۇزگارلى پىزىشكى پىسپۇر مادىيەكى مەستىيە خۇشى يان
ھۆشبەرى بەمەبەستى چارەسەر بەكارھىتتا، بەلام ھاۋكات باۋەرى بە ھەرلىمى مەستىيە خۇشى و
ھۆشبەرەكان ھەبو، بەشىۋمەك ترسى خۋاى لەدلا بى و لە ھالەتەنى ئاسايدا بەكارى نەھىتى،
ھەرۋەھا بەدىل يان دەرمانىكىتر نەبوۋ جگە لە مەستىيە خۇشى يان ھۆشبەرەكە لە جۇررىكى تايەت،
ئايا ئەمە بە عوززىكى شەرىعى لادەنرى و بەۋەش دەھىتە رىگر لە بەرىسپارىتى جىنائى؟

ۋەلامى ئەم پىرسپارە ئەۋىيە لەم سەردەمە پىشكەوتۋەى پىزىشكى نوتىدا، دەگمەنە
نەخۇشەكە لە ئاينەدى نىزىك يان نووردا بىۋىزىنەۋە، ھىچ چارەسەرىكى نەبى جگە لە بەكارھىتتەنى
مەستىيە خۇشى و ھۆشبەرەكان، سەرىارى ئەمەش ئەگەر ئەۋگرىمانە رىست دەرچوۋ و كىسنىك
ھەبو نەخۇشەكى توۋش ھات كە ھىچ چارەسەرى نەبوۋ جگە لە مەستىيە خۇشى يان ھۆشبەرەكە،
ئەم ھالەتە ئەم فەرەمەشتەى خوا دەمىگرىتەۋە كە ئەفەرەمۋى: ﴿فَمَنْ لَضَطُّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ

^(۱) سورة الاحزاب: ۵.

دووم: ننگر به کارهینانی مستیبه خشکه به شیویدیه کی رینندراو بوو:

۱- سرخوش له باری سرخوشیدا که بهرسته‌تیک له بهرسته‌گانی شایانی به‌ده‌سته‌اتوو به موکله‌فی دم‌پیتیتوه، له‌برئه‌وی خوا دلوی لیکروه له‌گاتی سرخوشیدا نزکی نویژ نه‌که‌وتسه‌وه و نه‌فرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَىٰ حَتَّىٰ تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾^(۴). زانیانی ئوسول ئه‌م ټایه‌تیه‌یان کرپوته به‌لگه له‌سره‌ئوه‌ی سرخوشیوون به‌ریگه‌ی قه‌ده‌غه ریگرنیه له ئاراسته‌کرینی کوتار و به‌هیچ شیومه‌یک نه‌هلیت ناسرپیتوه، هر بویه هه‌موو حوکمه‌کان ده‌یگر نه‌وه و هه‌موو ده‌ریز نه‌گانی راست حسین، هتنده هیه نه‌گهر سرخوشیه‌که به‌ته‌ولوی بوو به‌هویه‌وه

$$.1073/5^{(7)}$$

(٣) سورة النساء: ٤٣.

مه‌بست (قصد) نامینی، به‌لام گریمانه‌ی بوونی (مه‌بست) ده‌کری له‌رووه‌وه که نه‌و مه‌بسته له‌کاتی به‌کاره‌یتانی مه‌ستیبه‌خشه‌که‌نا مه‌بووه، ته‌نیا هه‌لگه‌پانه‌وه له‌بین له‌وه هه‌لاوێز کرلوه، که وه‌ک پێشتر باس‌مان کرد به‌هه‌ند وهرناگیری، له‌به‌ر نه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی به‌بیرویا وهرمه‌وه هه‌یه.

نیشانه‌ی ئاماژه‌کردنی ئایه‌ته‌که به‌مانی نه‌هلیه‌تی ته‌کلێف له‌حاله‌تی سه‌رخۆشیدا نه‌وه‌یه خوا نه‌فه‌رموی: ﴿لَا تَقْرُؤُوا الصَّلَاةَ﴾ که‌ گوتاری‌که په‌یوه‌ندی به‌حاله‌تی سه‌رخۆشیه‌وه هه‌یه و نه‌م رسته‌یه ﴿وَأَنْتُمْ سَّكَارَى﴾ قه‌ید نیه بۆ گوتاری ﴿لَا تَقْرُؤُوا﴾ تا بخولزی گوتاره‌که بۆ باری سه‌رخۆشیان ده‌بی، به‌لگه‌ قه‌یده بۆ نه‌وه‌ی گوتاری قه‌ده‌غه‌کردنی پێوه به‌سترلوه وه‌ک نه‌وه‌ی بوتری کاتی به‌هۆشیت نوێژ بکه و کاتی سه‌رخۆشیت نوێژ مه‌که و قه‌ید نیه بۆ فه‌رمان و نه‌هیکرینه‌که، به‌لگه‌ قه‌یده بۆ فه‌رمانپێکرلو و نه‌هیکرلو، واته‌ دلوی نوێژتکت لی ده‌که‌م که‌ بیداری له‌گه‌ل بی و خۆ نوور بگره‌ له‌ نوێژکردن به‌ده‌م مه‌ستیبه‌وه، ماناکه نه‌وه‌یه نه‌ولن له‌بیداریاندا پێیان گوتلوه که له‌ باری سه‌رخۆشیدا نزکی نوێژ نه‌بنه‌وه، نه‌وه‌یش نه‌وه ده‌خولزی که نه‌ولن نوێژلوی موکه‌له‌ف بن به‌وه له‌ باری سه‌رخۆشیدا، بۆیه سه‌رخۆشی نابێته رێگر له‌وه‌ی گوتاره‌که په‌یوه‌ندی هه‌یه.^(١)

٢- سه‌رخۆشی فاکه‌هریکی هه‌ندهره بۆ نه‌ج‌ام‌دانی تالون: قه‌رافی^(٢) له‌ژێر ناوینیشانی (الفرق الاربعون بین قاعدة المسکرات وقاعدة المرقعات وقاعدة المفسدات) ده‌لی جیا‌ولزی نیولیان نه‌وه‌یه نه‌وه‌ی له‌مه به‌کارپێتی، یان نه‌وه‌تا هه‌سته‌کانی به‌هۆیه‌وه نامیتن یان نا، نه‌گه‌ر هه‌سته‌کانی پێوه نه‌مان وه‌ک بینین و بیستن و به‌رکه‌وتن و بۆنکردن و تامکردن، نه‌وا مورقیده. نه‌گه‌ر هه‌سته‌کانی پی له‌ناو نه‌چوون، نه‌وا یان نه‌وه‌تا شاگه‌شک‌یی و خۆشی و هه‌یزکی ده‌روونی لای زۆری به‌کاره‌یتانه‌رنی لروست ده‌کا یان نایکا، نه‌گه‌ر نه‌وه‌ رووی دا نه‌وا مه‌ستیبه‌خشه نه‌گینا موفسیده.

مه‌ستیبه‌خش نه‌وه‌یه نه‌قل ناهێلی و هاوکات شاگه‌شک‌یی و خۆشیه‌کی له‌گه‌لایه وه‌ک مه‌ی و سه‌رکه‌ی گه‌مه‌شامی (المز)، که له‌ گه‌م و (الجب) لروست ده‌کری، له‌ هه‌نگوین و شه‌کر لروست ده‌کری، له‌ گه‌مه‌شامی لروست ده‌کری. موفسید نه‌وه‌یه نه‌قل ده‌شویینی و به‌زۆری نه‌و خۆشیه‌ی زه‌لی له‌گه‌ل نیه وه‌ک به‌نج، مه‌ستیبه‌خش ئازایه‌تی و لێخۆشی و هه‌یزی ده‌روون و حه‌زکردن له‌ لێدان

^(١) التلویح علی التوضیح: ٢/٢٠٦.

^(٢) لفرق القراف: ١/٣٦٧. به‌ده‌ستکاری به‌وه.

و تۆلە کرینهوه له نوژمن و کێبرکی له بهخشین و رهوشتی بهخشندهکان، زیاد دهکا. شاعیر مهبهستی ئەمەیه که دهلی:

ونشریها فترکنا ملوکاً ولسدا یهنهنا اللقاء^(۱)

واقیعی بینرلو پشتگیری قسهکهی قهراقی دهکا، بینرلهکانیش لهو شته بهلگه نهوستانه که مشتومڕ ههناگرن.

حسابگرینی حالتهی سهرخۆشبوونی وهك حالتهی بیداریه کهی وهك جۆره سززلان (زجیل)ه
 وقته وا لادهنری دهرک به ماهیعت و نهجامی رهفتارهکانی دهکات و ههرجی له باری مهستییا دهیکا
 بهوێستهوه دهیانکا، ئهوش به حسابگرینی باری مهستییه کهی لهکاتی بهکارهیتانی
 مهستییه خشه کهدا وهك باری بیداریه کهی مانلم لهکاتی بهکارهیتانی مهستییه خشه کهدا بزلن و
 بهوێست و بهفام و ژیری تهولو بووه. وهك سززلان وا لادهنری لهکاتی نهجامدانی تاوانه کهیشدا ولبووه
 و حوکی بوونههو دهرتته نهجامدانه کهی. تهفتازلی^(۲) دهلی (مروؤ به سهرخۆشی ته نیا توانای
 تیگه یشتنی گوتاری نامینی بههۆیه که سه پێچیه، بۆیه وهك سززالنیک بۆی حوکی بوونی پی
 دهری و تهکیفه که سه بارهت به گونا هباریوون و پێوێستی دلگه یگرین ده مینی، به پێچه وانهی
 نهوهی که بههۆی به لایه کی ئاسمانیه وه بی وهك خهوتن، که بۆ نه هیشتنی هه رهج ده کری به عوز
 حسێب بکری).

پاراستنی بهرژوونییهکانی خهك و گیان و ناموس و مائیان

بهرژه وهندی پاراستنی مافهکانی کهسانی بیتاوان و دهخولزی له روی جینائی و مهدهنییه وه
 لپرسینه وه له گه سهرخۆش بکری له هه کرده وهیه کی قهدهغه کرلو که له حالتهی سهرخۆشیدا
 نهجامی دهدا، چونکه ئه گه سهرخۆشی به په هایی به رنگره بهرپرسیاریتی لایه نری جا چ
 خولنه وه که به شیوهیه کی رێنێرلو بی یان قهدهغه، ئهوا نهجامی خراپ و مهترسیداری له سه ر
 ژیان و ناموس و مائی بیتاوانان ده بی، به وهی هه که س وێستی تاوانیک نهجام بدات ده چی
 مهستییه خشیك دهخولته وه تا سه رخۆش ببی و له حالتهی سهرخۆشیدا تاوانه کهی نهجام دهدا،

^(۱) نهنه عن لشيء فتنهته: وته رنگری کرد لئی و به کرل و گرفتار روو شکیکی کرد، ئهوش وژی هیتا.

^(۲) سعد الدین الفتازلی - التلویح: ۲۰۶/۳.

ئەویش دەکاتە بیانوو بۆ لێتە پرسینەوێ لە رووی جینائییەو و رزگار یوون لەو سزایی بۆ تاولنەکی لێزۆ لەو روومووە کە سەرخۆشی رنگرە لە بهرپر سیاریتی جینائی.

رێسای گشتی لە شەریعتی ئیسلامی یاسا و مەزەبەکاندا

نای تاولنار سوود لە تاولنەکی ببینی، بەکارهێنانی مەستیەخشەکانیش لە تاولنەکانی حدودە کە وەک لە خستەنەرووی نایەتەکانی حەرەمکریناندا باسەمان کرد، بەدەقی قورئان جیگەر کرۆه. خۆ ئەگەر سەرخۆشی بەرەهایی بە رنگر لێزۆ لە بهرپر سیاریتی جینائی، سەرخۆشی تاولنکار سوودی لە تاولنەکی دەبینی، ئەویش پێچەوانەی ئەو رێسایانەیە کۆدەنگیان لەسەرە.

پێداکردنە ئوسولێ و فیهیهکان:

بۆ زیاده سوود و روونکردنەوێ لێزۆدا هەندێ نموونە لەبارەی پێداکردنە ئوسولێ و فیهیهکان کە رێکوتیان لەسەرە -جگە لە فیهی زاهیری- بێخەمە روو لەبارەی ئەوێ سەرخۆشی رنگر نیە لە بهرپر سیاریتی جینائی ئەگەر بەکارهێنانی مەستیەخشە کە بە شێوەیەکی رێتەدرۆبوو، بەم شێوەیە خۆرەو:

مەزەبی حەنفی:

زانایانی ئوسولێ حەنفی لە ئوسولدا قسەیان لەبارەی سەرخۆشی کرۆه بە شیکرینەوێهەکی زانستیانە و ریتەر لەوێ فیهوانانی مەزەبە کە لە فروعدا قسەیان کرۆه:

لە (التوضیح شرح التنقیح)^(۱) دا هاتووێهە کێک لە بەرەستەکانی ئەهلیت سەرخۆشی، ئەویش یان بە رێگەیەکی قەدەغەیه، کە پێچەوانەی گوتاری خۆانی، چونکە ئەفرموی: ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنتُمْ سُكَارَى﴾^(۲).

لە (کشف الاسرار)^(۳) دا هاتووێ: (ئەگەر گوترا سەرخۆشی هاوشێوەی خەوتن و لەهۆشچوون تولتای بەکارهێنانی ئەقل و تێگەشتنی کەسە کە لە گوتار ناھێلێ، بۆیە پێویستە هاوشێوەی خەوتوو

^(۱) العلامة صدر الشریعة (عبد الله بن مسعود) مع التلویح للأمام سعد الدین التفازانی وحاشیة الفهری وحاشیة ملا خسرو

وحاشیة عبد الحکیم ط/ ۱۳۳۲ھ: ۲/ ۲۰۴.

^(۲) سورة النساء: ۴۳.

^(۳) للعلامة عبد العزيز البخاري على اصول البرنوي: ۱۶۷۴.

و له هوشجو کوتاری له سره هلبگیري یان لوا بخري، هروها نهوهی له سر دروستی دهریرین بینا دهکري بۇ نهو به دروست حسیب نهکري، دهلین (کوتار له حالتهی هاوسهنگی حال و به ریابوونی هق دیاره که که بالقیونه له جنگیدا به مه به سستی ئاسانکری، نهویش له بهر مه حالتي زانیی حقیقه ته که، به سرخوشیش نه م مانایه نافهوتی، پاشان نهگر به هوی به لایه کی ئاسمانی توانای تیگیشتنی له کوتار له دست دا بۇ نهوه دهشی ئارلسته کرنی کوتاری له سر هلبگیري یان لوا بخري تا نهیته مایه ی لولایکری شتیک له تولنا به در و مایه ی حه ر ج بی، به لام نهگر له لایه ن به دروه و به هوی که که سرپیچی نه تولنا به فوتا، وهک سزلیان به هه بو بوی حسیب دهکري، بویه کوتاره که له بهر گونا بهاریه کی به ئارلسته کرلوی له سر ی ماوه ته وه. پاشان دریره ی ده دلتی و ده لی (نهگر درکوت سرخوش کوتاری ئارلسته دهکري، نهوا درده کهوی که سرخوشی هچ له نه هلیت ناسرپتوه له بهر نهوهی نه هلیت به نه قل و بالقیونه، سرخوشیش نه قل له ناو نابات، هه ریوه هه موو حوکمه کانی شهرع دهیگرته وه).

فیقهی حنبه لی^(۱):

فیقولانی حنبه لی له گه ل جمهور نا کوکیان نه له وهی سرخوشی به رنګر له بهر پرسیار تیی جینانی دنانری نهگر هاتوو خورینه وه کی به ریگه یه کی نامه شروع بوو.
له (المغنی)^(۲) دا هاتوو: (قیساس له سر سرخوش ولجه نهگر له کاتی سرخوشیدا قه تایی کرد، له بهر نهوهی هاوه لآن (الصحابه) سرخوشیه کیان وهک قه زفکرینی حسیب کربوه و حه دی قه زفیان له سر ولجب کربوه، نهگر قه زفکرینی حه دی له سر ولجب نه کرلیه به گومانی حه د ولجب نه دیوو، نهگر حه د واجب بوو نهو قیساسه ی لئی ده که وتیه مافیکی په تی ئاده میراده کانه، هروها له بهر نهوهی حوکمه و نهگر قیساس و حه د ولجب نه کرلیه ده بووه مایه ی نهوهی هر که س بیوی سرپیچی خوی گوره بکا ده چو شتیکی خوی سرخوش ده کرد، پاشان ده چو قه تل و زینا و نری ده کرد و هچ سزا یان گونا هیکي له سر نه بوو و یاخیبونه که ی ده بووه هویه ک بۇ

^(۱) له م خستنه روونا له بهر همدی هوی پمومندلر به بابته که به گوزره ی زنجیره ی میژویی مزه به فیقه یه کان نه چووم.

^(۲) لابن قدامة أبي محمد بن عبد الله بن احمد بن قدامة، ت ۶۲۰هـ، مكتبة الجمهورية العربية، القاهرة: ۶/۷۶۶.

له کولکرنه وهی سزای دنیا و ناخیرت، نه مهیش به هیچ شیوه یه ناگونجی. ته لاق له مه جیابوومه وه له بهر نه وهی قسه یه که ده کری هه لئوه شیتترته وه، به پچاچولهی کوشتن. قسه کی نیین قبوله نه م تییینیانهی له سهره:

أ- گوتنی نه وهی سزای سه رخوشی به قیاس جیگیر کرلوه له گه ل بنه مای شه رعیه تا که ده لی { لا جریمه ولا عقوبه إلا بنص } لیک ده نا که شه رعیتهی ئیسلامی سه نان سال بهر له یاسا په سه ندی کریوه، وه که له زور ئایه تی قورئانی پیروژنا هاتوو.

رسته کی نه وهی سه رخوشی به لیدنی چل شه لاق (جه لئد) سه زلیه کی حه ندیه و به سوننه تی پیغه مبه ر (د.خ) جیگیر بووه، خه لیه رلشیده کانیش وه که سه زلیه کی ته عزیری چلیتریان بۆ زیاد کریوه کاتی بینویانه سزا حه ندیه که به ته نیا به س نیه بۆ چاو ترسانن.

ب- قیاسی به مافیکی تاییه ت و سافی ئاده میرزا دلناوه له کاتی که ده مافیکی هاویه شه له نیوان خوا (مافی گشتی) و به نده (مافی تاییه ت) دا، له بهر نه وهی کوشتن ده ستریزیه بۆ سه ر نوو ماف هینده هیه مافی خاوه ن خوینه که له قیاسا زلتره، له بهر نه وه له حوکم دانی دا لرومه پال مافی سافی ئاده می و تا رای نه وهر نه گیری جیه جی نا کری، نه ویش به گویره ی زهیری ئایه تی ﴿وَمَنْ قَتَلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا﴾.

ج- نیین قبوله سزای قه رف (بوته انکرین به زینا) ی به مافی سافی خوا دلناوه، له کاتی که ده مافیکی هاویه شه له نیوان قه رف کرلو و خولدا، له بهر نه وهی سه ریچی فهرمانی خولای کریوه له حه رلم کرنی قه زفا، به لام به لای جه موره وه مافی خوا له وه نا زلتره، له بهر نه وه له حوکم دانی دا لرومه پال خوا.

د- حه نه لیه کان نوو رایان هیه، یه ککیان نه وهی ته لاندنی سه رخوش ده که وی وه که هندی فیه لانیتر نه ویه ان گوتوه که وه که سزا و زه جرتک له سه ر سه رخوش بوونی به ریگه یه کی نامه شروع، به لام رای زال و نزیک له دلپه روه ری و له رۆحی شه رعیتهی ئیسلامی نه که مونی ته لاقی سه رخوشه له کاتی سه رخوشیه که یدا نه گه ر هاتوو ئیدرک و هۆشی ته ولوی نه بوو، نه ویش له بهر مه ترسی نه و بریاره له سه ر خیزلن، چونکه رتسای گشتی له شه رعیتهی ئیسلامی و یاسا نا نه وهی تاونکار نوو جار له سه ر تاونیک سزا ناری، سزای سه رخوشی به هه شتا جه لئد دیاری کرلوه و جار کتر سزا ناری

بموی ته لاقه کي به کوټو دلبري له بارڼکا تونای جیا کرښه وي چاک و خړاپي لدهست دلو، پاشان سزا له شریعت و یاسادا شه خسیه، خوا نه فرموي: ﴿وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَى﴾^(۱)، بویه نای سزله پهل بڼ کسانتری بیتاوان جگه له تاوانکاره که بهاوي، له کاتیکا سزای هوکمدان به کوټنی ته لاق ده کوټنه سرژنه بیتاوانه کیش، نهو گوناوی چیه که ټوایی نه نجامه نه رتیه کانی نهو ته لاقه رڼ زیاتر له میړده که بگریته نه ستو، نهی گوناوی منډله به سته زمانه کان چیه که قوربانۍ به کمی جیا بونه وي باوک و لیکن، له برنه مویه یاساکانی باری کسایه تی له ولتانی عمرمی ونیسلامی کاریان به رای هندی له فیقولتانی شریعت کربوه و کوکن له سر نه که وټنی ته لاقی سرخوش مادام هوښی به ته لوی لدهست دلی، نه م نارسته به رڼگای رسته و له بهر موندی خیزنه و له گڼ رڼی شریعتی نیسلامیدا ده گونجی.

فیقهی شافعی:

فیقولتانی شافعی ش ناکوک نه بوون لموی سرخوشی به رڼگر له بهر سیاریتیی جینائی دلناری نه گر هاتو خورښه و کي به رڼگه کی نامه شروع بوو، به لکو چوارچنویه نه م بابه تیان فرلون کربوه به شپږه که نامه سستیبه خشه هر لمه کانش بگریته وه. باجوری^(۲) — که له فیقولتانی شافعیه — ده لی: (بیویسته قیساس له سر کسک جیه جی بکری که به خورښه وي مه سته خشک نه قلی لدهست دلو و له خورښه ومیډا ده سترژی کربوه، ولته له بهر نه وي وهک تونیدون له گه لی مامه له ی موکله فی له گه ل ده کړی نه گرچی خوی له رلستیدا موکله ف نیه، نهویش تا خه ک نه یکه نه بیانویه بڼ وله ټان له قیساس، چونکه نه گر ولی نه وي بیوی کسک بکړی خوی سرخوش دهکا تا ټوله لی نه کړتیه وه. نه وي به سرخوشی ده سترژی کربوه وهک هه لاویږلو له مرجی نه قلی خروته ریز نهو کسه ی به به کاره ټانی دهرمانیکی نه قلبه ر ده رتسریزه که دهکا).

^(۱) سورة الانعام: ۱۶۴.

^(۲) حاشیه الباجوری، للعلامة الشيخ ابراهيم الباجوري على شرح ابن القاسم لغزي على متن الغاية والتقريب لأبي شجاع احمد بن الحسين بن احمد الاصفهاني الشافعي: ۲/۲۰۵.

فیقهی شیعی نیامی:

ولیاره سی بۆچوون له م فیقهه هه:

یهکه میان- له گه ل جمهور کوکه له وهی سه رخۆشی به رنگر دنانزی له بهر پرسیاریتی جینائی نه گه هاتوو خوارینه وه که ی بهر یه که یه کی ریخته لرو بوو.

رای نووهم- نوو به شه یه کیکیان له گه ل زهیری هاوریه له لیته پرسینه وهی له بهر نه بوونی ئیدراک و ئیراده ی ئازاد له کاتی سه رخۆشیدا. ئه لیلی^(۱) ده لئی: (تایا قه وه د- و ته قیساس- له سه ر سه رخۆش جیبه جی ده بی... ؟) ئیشکالی تیدایه له بهر حسابگرینی وه ک ئاقل له حوکمه کاندای، ئیشکال بوونه که ی له وه دلیه شه رعدله ر عوزری نه لوه ته سه رخۆش له کرده وه کاندای به لکو حسابی بیداری بۆ کرپوه، له ی رووه یشه وه به نه قه سترکین به نیه تی قه سدی کوشتن و هۆکه دله نه ی، به لای منه وه جیبه جیکرینی سزا له سه ری به هیزتره، له بهر نه وهی شه رعدله ر عوزری نه لوه ته سه رخۆش). یه که میان ته ماشای نه بوونی نیه ت- قه سدی جینائی- ده کا، به لام نووهم ته ماشای نه وه ده کا که گریمانه ده کری ئه مه به سه له نه نجامدانی تاوانه که له کاتی سه رخۆشیدا هه بووی، له بهر نه وهی له به کارهیتانی مه ستیبه خشه که نا هه بووه، هه ریۆیه شه رعدله ر حسابی بیداری بۆ کرپوه.

رای سێهه م: ورکیرنه وه یه وه که له (تکلمة المنهاج)^(۲) ی ئیمام ئه لخرئیدا هاتوه: (نه گه ر بکوژه که سه رخۆش بوو قیساسی له سه ره یان نا؟ نوو بۆچوون هه یه یه که میان به ناویانگه و کومه لیکیش رای نووهم میان هه یه، به لام نوو نه بوتری ئه وهی مه ستیبه خش بخواته وه نه گه ر ده یزانی ئه وه به جۆریک سه رده کیشی بۆ کوشتن و خوارینه وه که ی له وه سه ره وه خته نا بوو، ئه وا قیساسی له سه ره، ئه م حوکمه بۆ ریسا که زیاد کرپوه، چونکه سه رخۆش نه گه ر به ره له سه رخۆشیه که ی ده یزانی خوارینه وهی مه ستیبه خشه که له سه رویه ندی کوشتنه که دلیه و به جۆریکه ده بیته مایه ی کوشتن، ئه وا به خوارینه وه که ی مه به سستی کوشتنی هه بووه، له بهر نه وه کوشتنه که به سه رخۆشی به کوشتنی به نه قه مست دله نه ی، به لام نه گه ر و نه بوو و کوشتنه که به ریکه وت بوو نه حکامی کوشتنی به نه قه سستی به سه ریا ناچه سپی، به لکو خوینبایی ده که و ته سه ر).

^(۱) الشیخ ابو طالب محمد بن الحسن بن یوسف المطهر الطی- لیضاح القوائد فی شرح لشکالات القواعد. المطبعة العلمیه: ۶۰۰/۴.

^(۲) ۸۰/۲.

[illegible]

فقیہی راہبری:

فقیهی زاهیری له م بابته دا له ئارسته ی باو له فقیهی ئیسلامیدا جیاوزه له وهی سه رخۆشی ده ستیزگار - وهی به ریگه یه کی نامه شروع سه رخۆش بووه - به رێگر له به پرسیاریتی جینانی و مه دمنی دنانری.

ئىبن ھەزم^(۱) دەلى: (له زور شوئندا باسماں كړيوه كه سرخوش هيجى لى ناگيرى جگه له حمى خورلنوهى مې، به لام به كورتى پوخته بى لگه كمان دهخينه روو، خوا دمه رموى: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾^(۲)، خوا شايه تى دا وئويش رستگوترين شايه ته كه سرخوش نازلى چى دهلى، نه گهر نه يزلنى چى دهلى كوتاهه هيجى له سر نه. هېچ يه كه له پيشه واپان نه بېوه پيى وانه بويى نه گهر كسيك قسه يه كى كرد كه مانا كى نه دمرزنى و مانا كى كوفر يان قه زف يان ته لاق بوو، هېچ له ونه لى لى ناگيرى).

۱۴م قسمیہ ی ثبین حزم کہ بہ دلمہ زرتھاری راستہ قینہ ی مہ زہی زاہیری دادہ نریؑ بہ چہ اند
سہ رنحک وہ لام دہ لرستہ وہ؁ لہ وانہ:

۱- ئاراستەيەكە جياوازە لەوەی ئوممەتی ئیسلامی لە سەرەتای ئیسلاموە تا ئەمڕۆ لەسەری كۆكن كە سەرخۆش ئەگەر بەرنگەيەكی رڤیتەدرو خوێ سەرخۆش كرد، لەپرووی جينانی و مەدەنیەو بەرپرسانە لەوەی لەكاتی سەرخۆشیدا دەبکا.

رایه کی لاولزی مالیکی و نیامی هیه له گەل نەو رایه ی نین حەزما کوکە لەو ی بەرپر سيارتی
 حەنائی ی ناکەوتتەو، بەلام کەس لە فەقوئان نەگوتتووە لەرووی مەدەنیشەو بەرپر سيار نای.

(^١) أبو محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم لمطى: ١٩٣/١١.

(٣) سورة النساء: ٤٣.

۲- هم رایه یی ټیښ حهزم رهنګر لوهیه، بهو به لګانه یی خستنه مانه روو له سه لماندنې نه وه یی
سهرخوښی رنګر نیه له بهر پر سیاریتی جینائی و مه دهنی نه ګر هاتوو کابری سهرخوښ له حاله تی
سهرخوښیدا تاولنه کی کریمی و مهستیبه خسه کی به رنګر به کی رنښته نرلو به کار هینابی.

۳- ټایه تی ﴿لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى﴾ به لګیه له نړی له بهر نه وه یی پیشتر له لیکولینه وه
نوسولیه کانا نه وه مان روون کرده وه، که سهرخوښ له کاتی سهرخوښیه کیدا موکه له فیه، به وهیش
بهر پر سیار دهی له تاولنه یی به سهرخوښی نه نجامی ده نلت.

۴- روری یی نهو به لګانه یی ټیښ حهزم له کیتی (المطی) دا پشتی پی به ستون له قیاسن وه ک
له م ټیښدیا یی (هیچ یه ک له پیشه ولایان نه بووه پی ولنه بووی نه ګر کسک قسه یه کی کرد که
ماناګه یی نه دهنی... هتد). به لای نه وه وه ټیستیدل به قیاس به تاله، نه وهیش له سهر به تال بیا
بکری به تاله.

۵- سهرخوښ به هو یی سهرخوښی خوښتانه وه یاخی بووه، یاخیش نابی سوود له
یاخیبوونه کی وهریګری، یه کک له رنسا شرعی و یاسایه کان که کرده نګیان له سره نه وه یی نابی
تاولنګر سوود له تاولنه کی وهریګری.

۶- مهج نیه هر کس مهستیبه خس به کاریتی توالنای جیا کر نه وه وه لېژرین و
هه لسه نګاننې بؤ نه نجامی ره فتاره کانی له ده ست بدلت، له بهر نه وه یی رور کس به هو یی
به رد هوملبوونیان له خوړلنه وه بهر ګری نړی سهرخوښی پیدا ده کهن، نه شوه ده یانګری، به لام
له ګل نه وهیشدا به روری ټیډرک و ټیګیشتنیان له ده ست نادهن.

۷- نه ګر کار به بؤچوونه کی ټیښ حهزم بکه ین گیان و مال و نامووسی خه لکی بیتاولن
ده مکونه به رد هم ده ستر ټی تاولنبارن، چونکه هر کس بیهو یی تاولنک بکا ده چی ده خوله وه تا
له سړا رنګری بی، نه مهیش پیچوله یی شرع و نه قلی ساغ و لوریکه.

له رولنګی نه م هویانه و هیریشه وه، نهو رایه یی ټیښ حهزمی زهیری رهنګر لوهیه و نروست نیه
کاری پی بکری، له بهر نه وه یی پیچولنی روحي شریعت و کوده نګی فقولنان و لېه روهری و
نه قلی ساغ و لوریکه.

فیقه یی مالیکی:

فیقولناتی مالیکی سه باره ت به دلتان یان دله نانی سهرخوښی به رنګر له بهر پر سیاریتی جینائی
نوو نارسته یان هیه. رای به تاویانګ و زال لایان نه وه یی جمهور یی فقولناتی شریعت بوی چون و

سرخوڅش به موکلهف لاده نښن له کاتي سرخوڅشيه کېدا، به وېش له نه نجامي ره فتاره نامه شروع کاني به پرېسپاره نه گهرچي نيراده و ته ميزي نه ماوه، نه وېش وهک سزالدن (زهج) ښک بږي، له بهر نه وې له لايه که لده ستلني نښراک و ته ميزي به ويستې خوې بووه، له لايه کيتره وه له پسه نښکړني به پرېسپاريووني سرخوڅشدا خه لک و مافه کانيان له ده ستريڅي سرخوڅشان ده پاريزي.

له (المنقي شرح موطا الامام مالك بن انس) ي قازي لبي الوليد سليمان بن خلف الباجي^(۱) دا هاتووه: (هرچي سرخوڅش قيساسي له سر جيبه جي ده کړي و قسدي به دروست لاده نري، نه موکلهف با بگانه ناستي له موڅ خوچوون و قسدي به دروست لاده نري و نه بيسي و نه بيني. قازي نه بوله ليد — به بستي خوڅتي — ده لي به لاي منه وه هيچي له سر نيه و وهک ناژله ولي).

نهم رايه ي نه الباجي (قازي نه بوله ولید) به سرجه م نهو تيبينيانه وه لام ده رتيه وه که له سر راي نين هه زمي زهيري گوتمان، له ولنه مه ترسي نهم بچوونه له سر مافه کاني خه لکي بيتاوان و سر پيچيکړني بږ نقرلي شهر علته به وې سرخوڅشي ده ستريڅکار به عوز ناژمري، نه مه جگه له وېه پيچولنه ي کړده ننگي فيقولانه جگه له و را شارانه ي باسما ن کړن.

فيقهي زبلي:

فيقولاني زهيدى له گڼ جمهور کوکڼ له وېدا سرخوڅشي رنګر نيه له بهر پرسيارتي جينائي نه گهر به کاره يتاني مستيه خشه که به شيو هيه کي رتيته درلو بسوي و سرخوڅش له کاتي سرخوڅشيه کېدا تاو لتيکي نه نجام دا. سه نغاني^(۲) ده لي (هرچي سرخوڅش قيساسي له سر جيبه جي ده کړي و نه وې له بهرچاو ناگيري که قيساسکړلو له کاتي قيساسه کېدا موکلهف بږ وې له تاولندا، به لکو قيساسه که جيبه جي ده کړي با له کاتي قيساسه کېدا نه قلنشي نه ماب).

نهم قسه يه نهو تيبينيه ي له سره که نړيه کي تڼليه له وېدا ده لي سرخوڅش بهر پرسياره و له هه مان کاتي شدا ده لي ناموکلهف، چونکه نه وې راي ولي له وې جينائيه وه بهر پرسياره نهم قسه يه ي له وړونگه يوه کړنوه که موکلهف و حوکمه ته کليفه کان ده يگړنوه. له (بحر الزخا)^(۳) نا

^(۱) ۷/۷.

^(۲) الامام احمد بن قاسم اليماني — فتاح المنع ل احكام المنع: ۳۶۱/۴.

^(۳) ل معاصير للمريضي (احمد بن يحيى): ۱۹۲/۵.

هاتووه (ئەگەر لە کاتی سەرخۆشیدا لەنی بەقیساس لەسەری خۆیدا نا، لەنێدانیانە کە ی وەرە گێری و قیساسی لەسەر جێهە جێ دەکری).

بەرورد لەنیوان مەزەبە فیهیهکان،

بەبەروردکردنی نیوان مەزەبە فیهیهکان رووهکانی کوکببون و ناکوببون دەرە کەون بەم شیۆمە:

یەکمەم/ رووهکانی کوکببون (الاتفاق):

۱- ناکوکی لەنیوان فیهولانی شەریعتی ئیسلامیدا نیە -جگە لە ئیبن حەزم و ئەلباجی- لەویدا سەرخۆشی رنگر نیە لە بەرپر سیاریتی جینائی ئەگەر بەکارهێنانی مەستیبه خشه که به شیۆمە یه کی رێتێنەرلو بووی.

۲- ناکوکی نیە -جگە لە ئیبن حەزم و ئەلباجی- لەویدا سەرخۆشی هیچ کاریگرەکی لە بەرپر سیاریتی مەدەنی و خۆتێنابیدا نیە، ئەگەر سەرخۆش مائی کەسیتی لەناوێرد پێویستە لە مائی خۆی بۆی قەرەبوو بکێتەوه، ئەگەر بە سەرخۆشی تاوانی کوشتنی ئەنجام دا، خۆتێنابی لە مالهەکی یان مائی کەسوکاری ولجب دەبی بەگوێزە ی یاریکردنی سروشتی کوشتنەکە، کە ئەگەر بەکارهێنانی مەستیبه خشه که به رنگه کی رێتێنەرلو (موباح) بی که قیساسی تیدا ولجب نیە.

۳- ناکوکی نیە لەویدا بەکارهێنانی مەستیبه خشه کان خۆی لەخۆیدا تاوانە و قورئانی پیرۆز رەشکاولانە کە هیچ بولری مشتومر و ئیجتیهادی تیدا نیە، تەجریم کرلە.

۴- ناکوکی نیە لەویدا لێپرسینهوهی سەرخۆش لەوهی لەکاتی سەرخۆشیه کیدا ئەنجامی دەدا هەلاوترانە لە مەرجەکانی ئەقل و فام و قەسەدی جینائی لە لێپرسینهوهی مروؤ لەسەر ئەو کارە قەدەغەکرولانە ی دەیانکات، حیکمەتی ئەو هەلاوترانە ییش پاراستنی گیان و ناموس و مائی بیتاوانانە بە ترساندن و سڵەماندنەوه لەپێ لێپرسینهوه و سزادانی تاوانکارەوه.

دووم/ رووهکانی ناکوببون (الاختلاف):

لایەنی کوکببون لەم بابەتدا لە لایەنی ناکوببون بەهێزترە، لەو بۆچوونانە ی فیهولانی شەریعت کە خستمانە روو دەرە کەوێ جیاوازیان لە کاریگرەکی سەرخۆشی لە بەرپر سیاریتی جینائی لەم رولانە ی خوارمەودا کورت دەبێتەوه:

۱- قەسى ئىبن حەزمى زەھىرى و قازى ئەلباجىي مالىكى كە دەلتىن سەرخۆش لەسەر ئەر كارە نامە شروغانەي بەسەرخۆشى دەيانكا بەھىچ شىۋە يەك لىتى ناپرسىرتتەۋە جا چ بەرنگىيەكى موباح بىخولتەۋە يان ناموباح، بەبەلگەي ئەرەي مەرجى ئەقل و تەمىز و مەبەستى تىدا نىيە و جىاولزى لەنتوان رەفتارەكانى ئەر و ئازەلدا نىيە.

روونمان كىردەۋە كە ئەم رايە بەلای تەۋلوى فىقۇلئانى شەرئەتى ئىسلامى لە مەزەبە جىاولزەكاندا رايەكى شان و رەتكرلەۋىيە و نابى قازى كارى پىيكا.

۲- مەزەبى ئىمامى ۋەك گوتمان سى ئارلىستان ھەيە:

ئارلىستەي يەكەم: لەگەل راي جەمھورى فىقۇلئان ھاورايە و پىي وايە سەرخۆش لەپرووى جىنائىيەۋە پرسوجۆي دەكرى و بە سزايەي بۆ تاولنەكەي لىنرلەۋە سزا دەدرى ۋەك ئەرەي لە بىدلاردا كرىيىتى، ئەۋىش لەبەر ئەر بەلگەنەي جەمھور پىشتىيان پىدەبەستىن لە حسابنەكرىنى سەرخۆشى بە غوززىك لەلايەن شەرئەلنەرەۋە ۋەرەچاۋكرىن و پارلىستى مافەكەنى خەلك.

ئارلىستەي دوۋەم: لىتە پرسىنەۋەي لەپرووى جىنائىيەۋە لەسەر تاولنى بەئەنقەست، لەبەرئەرەي ھەموو تاولنىكى بەئەنقەست پىۋىستە سى روگنى تىدا بىتەدى (روگنى مادى و روگنى مەعنەۋى و روگنى شەرعى)، تاولنەكانى سەرخۆش روگنە مەعنەۋىيەكەي تىدا نىيە (ۋاتە قەسدى جىنائىي)، لەبەرئەرەي ھەر تاولنىك بەسەرخۆشى ئەنجامى بدا بە ھەلە دلدەنرى، ئەگەر كوشتىن بوو خوتىنبايى و لىجب دەيى، ۋاتە لەپرووى مەدەنىيەۋە لىتى دەپرسىرتتەۋە بەلام لەپرووى جىنائىيەۋە لىتى ناپرسىرتتەۋە، ھەرۋەھا ئەگەر بەسەرخۆشى مالى كەسىرتى لەناۋىرد دلولى قەرەبۋى لى دەكرى ۋەك ئەرەي لە بارى بىدلاردا كرىيىتى.

ئەم ئارلىستەيە ئەر تىيىنىيەي لەسەرە كە دەرگا لەبەردەم تاولنبارلنى سەرخۆشدا والا دەكا تا سەرخۆشى بگەنە بىيانۋىيەك بۆ رزگارۋىون لە سزاي تاولنەكانىان، ئەمەيش لەگەل مەعقول و مەنقولدا لىك دەدا.

ئارلىستەي سىيەم: ۋىكرىنەۋەيە ۋەك ئىمامى خۇنى بۆي چوۋە، ئەۋىش ئەرەيە ئەگەر لەكاتى خولرنەۋەي مەستىيەخشەكەدا بە قەرىنەيەكى خالى يان مەقالى پىتەبىنى تاولنىكى دەكرى، ھەرچى بەسەرخۆشى بىكا بەئەنقەست حىسب دەكرى و پرسوجۆي لەگەل دەكرى ۋەك چۆن ئەگەر بەبىدلار بىكات لەگەل دەكرى.

به لām نه ګر پښیښی نه وهی نه ده ګرد، نهوا ته نیا له سره تاوانی هله پرسوجو ده ګری لهو رووه مه بهستی تاولنګارنه (قهس دی جینائی) ننډا نه بووه.

تښینی له سره نه م ژارسته په نهو په که لڼک جیا ګر نه وهی پښیښی ګر نی روولنی تاوان له لایه ن سرخوشه ګوه له کاتی سرخوشی یان پښیښی نه ګر نیډا پیوهر ګی بابه تی نیه به لګو پیوهر ګی شه خسیه، به شپوه په که نه م جیا ګر نه وهی له قازی ده شاریتوه، له بهر نه وهی ګاری ګی دهروونی و شه خسیه و ته نیا خاوه نه ګی پی دهنائی، نهو کاته ناسته مه دلګه پی بزنئی مه ګر قهرینه په ګی حالئ یان مه قالی هه پی به لګه پی له سره، لهو باره ده درفرت ده ریته تاولنګار پاش نه نجامدنی تاولنه که و بډلر یو نه وهی بانګه شهی نهو به ګا که له کاتی خور نه وهی پښیښی نه نجامدنی تاولنه ګی نه ګر یوه، بهو خوی له سرا قوتار ده ګا، نه مهیش به نه قل و نه قل ره تکرلوه په.

شایانی باسه فیقولانی موسلمان ته رګیز یان ګریوته سر بابه تی قیساسی تایهت به تاولنه ګانی ده ستریز ګر ګر بۆ سر که سه ګان (تاولنه ګانی قیساس و خوښایی)، به لām مه بهستیان نهو نه بووه باقیی تاولنه ګانی سرخوش ملګه چی هه مان نه حکام نابن، واته سرخوشی تاولنګار له سر ته ولوی نهو تاولنه هی له کاتی سرخوشیدا نه نجامیان ده پرسوجو ده ګری نه ګر به شپوه په ګی رښینه لرو به ګاری هتایی.

هه لاوران (الاستناء):

وه ګ پښتر باس مان ګرد، فیقولانی شه ریعت به ګری ده نګ تاوانی هه لګه پانه وه له ناینیان له رڼسای بهر پر سیاریتیی سرخوش له پروی جینائی نه وه له هر تاولنیک له کاتی سرخوشی رښینه لرو نه نجامی دلپی، هه لاور ګر یوه. نه ګر سرخوش له کاتی سرخوشیدا قسه په ګی ګرد که نه ګر به بیداری بیکر لیه پی ګافر ده بوو، یان ګر دهو په ګی ګرد که به ګو فرو هه لګه پانه وه له نیسلام لده منری، پاشان که به خوش هاته وه تویه و په شیمانی ده ریری نهوا به هه لګه پاره (مورته د) لنانری و حوګمی ریده نایګر یته وه، له بهر نه وهی شیمان و ګو فرو نو بابه تن په یوه نسیان به قناعه تی دل و باوهر مه هیه و لهو بابه ته مه تر سیدلر نه که ته نیا له حالته تی ناسایی و بوونی نه قل و خوشی ته ولو له بار میانه وه پرسوجو له مړو ده ګری.

به لام نه گه رسه رخوش شتيكي گوت يان كرد كه به لگه بي له سر هه لگه پانه وهی و پاش
بيدريوونه وميشي سوور بوو له سري، نهوا به هه لگه پاره داده نري و ملکه چي هه موو حوکه کاني نه
حاله دهی.

باسی دووم:

سهرخوشي و بهرپرسياريتي جيناني له ياسا عرصيه کاند

سهرخوشي له زلوهی ياسايدا: نوخيكي سهره لوه تييدا هوش لاده و جلهو به سر
نيراده و لاوژ دهی، نهویش له نه نجامي خسته زورموهی ماده يهك بق ناو لهش و بهتايهت بق
ميشك^(۱).

پهيوندي لغنيوان سهرخوشي و نهخوشي نهقلي:

نهم دوو سهره لوه له بهرسته کاني شيان (نه هليهت) ن و له پروی ئاسه ولره ليك دهچن به لام
له پروی هق و سروشته وه جياولن.

له پروی ئاسه ولرموه له م روولنه وه له يهك دهچن:

۱- له دهستان يان لاوژي ته ميز (قام) لای ههريهك له سهرخوش و تووشبوو به نهخوشي
نهقلي.

۲- له دهستان يان ناته ولوی جلهو کړني نيراده لای ههريوکیان.

۳- له ولنه هه ئالوودمبوون به مهستیبه خش و هوشبه رهكان پهره بسيني و بيته نهخوشي
نهقلي.

له پروی سروشته وه له م روولنه وه له يه کتر جياولن:

۱- نهسل له نهخوشي کاند نهويه ناويستانه يه، له کاتيکا نهسل له سهرخوشي نهويه به زوری
خويستانه يه.

^(۱) د محمود نجيب حسني، الوجيز في شرح قانون العقوبات المصري، القسم العام، دار النهضة العربية: ۴۴۳.

۲- نه خوځشيې نه قلیه کان بهر د موم د هېن و دهمیننموره و کارېګرېان له سر تووښبوو قووله، کسایه تی تووښبوو پاش تووښبوون جیایه له کسایه تیه که ی پېش تووښبوون، له کاتیکدا سرخوځی کسایه تی سرخوځ نه له سرخوځی و نه له بیلریدا ناګورې.

نهم جیاولزیه جهوه ریه درخه ری نهویه نهویه سرخوځ دهیکا زاده ی نهو سوژو هلوچوون و خوولمه که پېش سرخوځی هه ییوون و نهویه سرخوځیه که زیادی دهکا ته نیا دمرکوتنی نهو شتانه یه بهرونی کاتی دسه لاتی سرخوځ بهسر ئیراده یدا لاولز دهبی و ناتوانی کسایه تی خوی جلهو بکا به پیچه ولنه ی نهویه رهفتاره کانی خاوهن نه خوځشی نه قلی ناشرکی دهکا، که گوزارشت نیه له رهگزه کانی کسایه تی، له م رولنگهویه زلانیانی دموون و یاسا دهلین کارېګری نه خوځشی نه قلی له سر کسایه تی تووښبوو کارېګریه کی چو نایه تییه، به لام کارېګری سرخوځی له سر کسایه تی سرخوځ چهنلیه تییه^(۱).

جورېکانی سرخوځی،

وهک چوون فیقولانی شریعت جورېکانی سرخوځیان بۆ سرخوځیوون به ریګه مویاحه کان و سرخوځیوون به ریګه نامویاحه کان لېه ش کرېوه، فیقولانی یاسایش له چهند روویه کی جیاولزموه بۆ چهند جورېک لېه شیان کرېوه، گرنگترینان نه مانه ن:

یه کم- لهرووی هؤوه لېه ش دهی بۆ خوړوستانه (اختیاری) و خوړنموستانه (غیر اختیاری): سرخوځیوونی خوړوستانه (به نه نقه ست) نهویه به بریاری که سی سرخوځ و ئیراده ی نازادی پهیدا بووی له به کارهیتانی مهستیبه خش و هؤشبه رهکان، که له بهرلېه سرخوځیوونه به ریګه ی نامشرع له شریعتی ئیسلامیدا.

سرخوځی خوړنموستانه (نا نه نقه ست) بریتیه له سرخوځیوون له نوو حاله تدا: یه کیکیان نهویه تومه تبار ماده مهستیبه خش (یان هؤشبه رهکه) به روره ملی به کار بیتنی، وهک نهویه به کارهیتانی له ژیر کارېګری رولیکرینکی مادی یان معنوی سخته (الملجي)، یان بۆ زهرورته بی وهک چاره سهری نه خوځی یان خو ناماده کرېن بۆ نه نجامدنی نه شتره رګری له حاله تی بیتو شیدا.

^(۱) سرچلوه ی پېشوو.

ئوۋەمىيان ئوۋەيە بەنەزلى بەكارى بىئى، بەۋەي نەزلى مادەي سەرخۆشكەرە، ۋەك ئوۋەي بىكۆيتە ھەلۋە ۋە بەكارى بىئى ۋەلبرلى مەستىيەخش (يان ھۆشەن) نىە.

بەرھەمى دىلەشكۈرەنەك: ياساكان ۋە فىقۇلانى ياسا ۋە قەزا كۆكۈن لەسەر ئوۋەي سەرخۆشى خۇنەۋىستانە رىڭرە لە بەرپرسىيارىتتى جىنائى، بەپىچەۋلەي سەرخۆشى خۇۋىستانە كە ھىشتا جىئى ئاكۆكىيە ئاخۇ ۋەك سەرخۆشى خۇنەۋىستانە رىڭرە يان رىڭرە نىە؟

ئوۋەم - لىرۋى كىرىگىرى تەلۋەتى يان بەشەكى:

سەرخۆشى تەلۋەتى ئوۋەيە سەرخۆش ۋەك شىت لىدەكا كە فام ۋە كۆنترۆلگىنى ئىرادە لەدەست دەدا.

سەرخۆشى سادە (يان سەرخۆشى بەشەكى) ئوۋەيە فام كەم ۋە ئىرادە لاولۇ دەكا.
بەرھەمى دىلەشكۈرەنەك: لە حالەتتىكدا سەرخۆشى خۇنەۋىستانە بى دەپتە رىڭرە لە بەرپرسىيارىتتى جىنائى ئەگەر بەتەلۋى بو، بەلام ئەگەر بەشەكى (جوزنى) بو دەپتە ئۆخىكى سزا سوۋىكىن.

دەۋايى سەرخۆشى لە ياساكاندا:

ياسا مۇۋفۇكرد (ۋەزى) ەكان ئروستىكرىن ۋە كىرپىن ۋە فرۇشتىن ۋە خولرىنەۋەي مەستىيەخشەكانىيان حەرام نەكرۋە لە ھەندى سىنۋورى دىارىكلو ۋە حالەتى تايىتدا نەبى ۋەك دىارىكرىنى تەمەنىكى دىارىكلو بۆ رىڭرەلەن بە خولرىنەۋە ۋە شۆيىنەكانى بەكارھىتائىيان. سەرەپى ئەمەش سەرچەم دەۋلەتانى جىھان ھەست بە مەترسى ئەم نەخۆشىيە كۆمەلەيتىيە خراب ۋە خرابكەرە دەكەن، بۆلۋىۋىنەۋەي مەستىيەخش ۋە ھۆشەرەكان لە گەرەرتىن مەترسى ۋە ھەرپەشەكانن بۆ سەر كۆمەلگەي بەشەرى، زىانەكانىيان تەنيا بۆ كەسى ئالۋودە نىە كە تەندروستى ۋە ئەقل ۋە مالى تىك دىا، بەلكو پەل بۆ مىنلەكانىشى دەھاۋى ۋە تولىنى جەستەي ۋە ئەقلىدا لاولۇ دەردەچىن، ئەمە جگە لە ئەنجامە نەرتىيەكانى لەسەر كۆمەلگە لىرۋى پەيۋەندى پتەۋى بە رەفتارى تاولىكارلەنە بەشۋەيەكى رلىستەخۇ يان نارلىستەخۇ. ئەگەرچى لە ياسا ۋەزىيەكاندا بەۋ شىۋەيە حەرام نەكرۋە كە لە شەرىعتى ئىسلامىدا كرۋە، بەلام ھەندى ياسا ھەن ئامانجىيان دىنانى سىنۋورىكە بۆ مەترسىيەكانى ئەم نەخۆشىيە كۆمەلەيتىيە لە دەۋلەتانى ئىسلامى ۋە ئائىلىمىدا.

دەستورى ئەمەرىكى لە راپىرودا مەستىيە خىشەكانى خەرام كىرىپ، بەلام ئەمەرىكا لەم ئارلىستە دروستە پاشگەز بوو، ھۆكەيشى بۆ شەيدىلانى سەرخۇشى دەگەرپتە، ئەو بوو سالى ۱۹۳۳ دەرگى لە بەردەم رىپىدلىدا ئاۋەلا كىرد. ھەندى رىكەوتنامەنى ئۆدەۋلەتى ھەن سەبارەت بە قەدەغەكرىنى ھۆشبەرەكان و بازىرگىنى و قاچاخى پىۋەكرىنى، كە سىزلىكى لە ھەندى دەۋلەت لەۋنەيە بگاتە لەسىدارەلەن، ئارلىستەى باۋ لە ھەندى دەۋلەتى غەرەبى قەدەغەكرىنى ھەموو جۆرەكانى مەستىيە خىش و ھۆشبەرەكانە، خولزىرىن سەرچەم دەۋلەتلى نىيا دەست بەمەۋە بگىن. ھەرچى پەيوەندى بە كارىگەرى مەستىيە خىش و ھۆشبەرەكانەۋە ھەيە لە بەرپىرسىيالىق جىنائى، رەۋتە ياسايەكان لەو روۋەۋە جىۋاۋزىيان ھەيە، ھەندىكىان بەھىچ شىۋەيەك باسايان لەم بابەتە نەكرىۋە ۋەك ياساى فەرەنسى و ياساى بەلجىكى، ھەندىكىترىان باسايان لەۋە كىرۋە سەرخۇشى خۇۋىستانە بە رىڭرىڭىنى لە بەرپىرسىيالىق جىنائى بەپىچەۋلەنى خۇۋىستانە، ۋەك ياساى ئىتالى پىشۋو (م ۴۸) و ئىستاي بەرگار (م ۹۱-۹۵).

ئەم ياسايە تەنبا لەو سنوۋرەدا نەۋەستاۋە كە بە غوزىكى لىئانى رىڭرىڭىنى لە بەرپىرسىيالىق، بەلگۈ لەۋە نوۋرتىش دەۋرات ۋە ھەندى خالەتدا بە ئۆخىكى لىئاۋە كە سىزلى ئەۋتالۋەنى سەرخۇش لەكاتى سەرخۇشەكەيدا ئەنجامى لۋە قورستەر دەكا (م ۹۴)^(۱). لەو ياساينەنى باس لەۋە دەكەن سەرخۇشى خۇۋىستانە بە رىڭرىڭىنى بەرپىرسىيالىق جىنائى لىئانى، ياسا جەزلىيە غەرەبىيەكانە، ۋەك لەم ورىكرىنەۋەيەى خولرەۋەدا:

ياساى مىسىرى (م ۶۲):

ياساى سىزلىكى مىسىرى كۆن روۋىكرىنەۋەى حوكىمى سەرخۇشى لەپوۋى بەرپىرسىيالىق جىنائىيەۋە فەرەمۇش كىرۋە، ئەۋىش لەزىر كارىگەرى ياساى جىنائىيە فەرەنسيدا، بەلام پاش پەرەسەننىك لەپوۋى ياسا لىئان لەۋ ۋلاتە مادەى (۶۲) ياساى سىزلىكى بەرگار دەلى (سىزلى لەسەر نىيە ئەۋكەسەى بەھۆى لەھۆشچوۋىنىك لەئەنجامى كارىگەرى ھەر جۆرە لۋدەرمانىكى ھۆشبەر لەكاتى كىرۋەكەيدا ھەست ۋە ھەللىزىنى لەدەست دلى، ئەگەر ھاتوۋ بەزۆرەملى ئەۋەى پىكرىان پىنى نەدەزلى).

(۱) لىكتور محمد مصطفى لىلى، فى المسؤلية الجنائية: ۳۹۱.

لەم دەقمۇ دەگەن ئۇ ئىنجامى مەرجەكانى لىنەپرسىنەۋە سەرخۇش لە تاولنىك ئىنجامى
دلو، چولن، كە بىرىتىن لە:

۱- ئۇيە كەسەك ھەر جۆرە دلو دەرمانىكى ھۆشبەرى بەكار ھىتايى، چ خولرىنەۋە
مەستىيەخش بى بەھەموو جۆرەكانىۋە، يان مادەى ھۆشبەرى بى ۋەك ھەشيش ۋە فېون ۋە ئۇ
جۆرە شتەنە، جا چ بىخولتەۋە يان لەخۇى بىلەن يان بىك يان بەھەر رىگىيەكىت.

۲- مادەكەى بەررەملى يان بەنەزلى بەكار ھىتايى، بەۋەى لەررە فشارى رۆرلىكىرىن يان
زەررەمتدا، ياخود لە ھالەتى نەزلى يان ھەلەدا بوۋى.

۳- بەكار ھىتايى مادە مەستىيەخش يان ھۆشبەرەكە بىيىتە مايەى لەھۆشچوون ۋە لەدەستلى
ھەست (شەور) ۋە ھەلررەن (ئىختىار)، ئەگەر ھەست ۋە فامى بەتەۋلى لەدەستە نەدا، بەلگە بەسەر
تولنا ئەقلىەكانىدا زال بو، ئۇ بەرپرسيارىتتى دەمىنى، قازى بۆى ھەيە ھالەتى سەرخۇشى سادە
بە نۆخىك دىلنى كە بەرپرسيارىتتى جىنائى سووك دەكا، ھەرۋەك دەكرى بەگۈرەى بارونۇخەكە
بىيىتە ھۆى تونىكرىنى.

۴- تاولنەكە لە بارى سەرخۇشىدا كرلىى بەۋەى بە ويستى خۇى مادە مەستىيەخشەكى
بەكار ھىتايى، پاشان لە ھۆش چوۋىى ۋە تاولنەكى ئىنجام دىلى.

ئەم دەقە (۶۲م) ئەم تىيىنئانەى لەسەرە:

يەكەم- ياسالغەرى مىسرى لەم مادەيدا دەستەۋلەى سزلى لەسەر نىە (لاعقابى
بەكار ھىتاۋە، ئۇەيش ۋەك پىشتىر روون كرلەۋە ەمىدلرە، لەبەرئەۋەى نەفىكرىنى سزا نەفىكرىنى
بەرپرسيارىتتى جىنائى ناخولزى، دەشى تاولنكار لەروۋى جىنائىۋە لەسەر تاولنەكەى لىپرسىنەۋەى
لەگەل بكرى بەلام لەبەر رىگىرەك لە رىگەرەكانى سزا ۋەك رلگىرنى جىيە جىكرىن پاش دەرچوونى
ھوكمەكە ۋەك لىپورنى گىشتى يان تايەت پاش ھوكمەكە ۋەر لە جىيە جىكرىن، ھەرۋەھا ۋەك
ئاشتەۋلى ۋە ئۇ جۆرە شتەنە- لەسەرى سزا نەرى.

دەبوو دەستەۋلەى (نە لەروۋى جەزلى ۋە نە لەروۋى جىنائى لىى ناپرسىتەۋە) يان شتىكى بەو
مانايەى بەكار ھىتايە، لەبەرئەۋەى بابەتەكە پەيۋەندى بە رىگەرەكانى بەرپرسيارىتتى جىنائىۋە ھەيە
نەك بە رىگەرەكانى سزلىنەۋە، ھەرۋەھا لەبەرئەۋەى نەفىكرىنى بەرپرسيارىتتى جەزلى نەفىكرىنى
سزا دەخولزى، بەلام نەك بەپىچەۋلەۋە.

نووم - دهقه که تایه ته به سرخویشی خوئنه ویستانه، هرچی خو ویستانه به ده قیقی راشکاو حوکه که ی روون نه کرلوته وه، له بهرته وهی ئه م حوکه بووته جیی ناکوکی له نیوان فیقولانی یاسای میسری به م شیوه یه:

هه نیکیان ده لئین (پرسوجۆ ناکری) ئه و تاولنگاری له کاتی سرخویشیا تاولنیکیی ئه نجام دلو، با سرخویشیه که ییش خو ویستانه بووی هه روه ک سرخویشی خوئنه ویستانه)، له بهر چه ند هۆیه ک له وانه:

أ- له باری نه بوونی ده قدا پتویسته بگه رینه وه بۆ رتسا گشتیه کان، که به ره هایی لپرسینه وهی سرخویش له سه ر ئه و تاولانیه ی له کاتی سرخویشیا ئه نجامیان ده دا رت ده ک نه وه، جا چ مه ستیه خشه که ی خو ویستانه به کاره یتایی یان نا، ئه ویش له بهر نه بوونی روکنیک له روکنه کانی تاولنکه ی که روکنی مه عه نوییه (قه سدی جینائی).

خاوه نانی ئه و بۆ چوونه ده لئین شته که سه به رت به و تاولانیه ی یاسا سزایان نادا روونه مه گه ر قه سدی جینائی تایه تی تیدا هه بی وه ک ساخته کرین و ئه تککرینی ناموس و ئه و شتانه. هه رچی ئه و تاولانیه که به ره ها سزایان له سه ره جا چ به ئه قه ست بن یان نائه قه ست وه ک کوشتن و برینلر کرین و لیدلن و سووتان و هاویشیه کانیا، ئه و سرخویش تیناندا لیتی ناپرسرته وه، چونکه ئه وهی نه کری کار ی به ئه قه سستی بپرته پال هه له یشی نادرته پال، له بهرته وهی به رلن به رکرینی نیوانیان وه ک به رلن به رکرینی ئاسمان و رتسمانه (تقابل العدم والملک).

که وته سرخویش به هیچ شیوه یه ک نه له سه ر ئه قه ست و نه له سه ر هه له لیتی ناپرسرته وه، له بهرته وهی هه له گریمانه ی بوونی ئیراده یه ک ده کا که یاسا ئیعتیاری بۆ دلبنی که به بی ئه نجام رووی کر بیه ته کرد مه یه ک، سرخویشیش له م ئیراده یه ی نیه، له بهرته وهی له ده ستدانی شعور ئیراده ی له به ها یاسایه که ی ناده پنی.

ب- بهر پرسیار یتیی که سیک به ویستی خۆی سرخویش بووی پتویستی به ده قیقی راشکاو له یاسادا هه یه له بهرته وهی پنچه وانه ی رتسا گشتیه کانه، یاسا دلنه ری میسری ده قی (٦٢م) ی له یاسای ئیتالی (٤٨م) و یاسای هیندی (٨٦م) و مرگرتوه، ئه م نوو یاسایه راشکاو له بهر پرسیار یتیی به ئه قه ست بۆ سرخویشی خو ویستانه جیگر ده کن و یاسا دلنه ری میسری حوکی ئه م به شه ی لی و مرنه گرتوون، به لکو ته نیا حوکی سرخویشی خوئنه ویستانه ی و مرگرتوه، ئه مه یش به لگه ی ئه وه یه

ويستويه تي سهر پيچيان بكات وسهر خوش بهر هاني له بهر پرسیار یتیی نه وهی به سهر خوشی دهیگا نوور بخته وه، چا چ به خوویستانه بی یان خوونه ویستانه^(۱).

هه نديکيشيان له گهل جياکړينه وهن له نيوان سهر خوشی خوونه ویستانه وسهر خوشی خوویستانه و پييان ولي له حاله تی نووهدا لئی ده پرسر یتته وه، به لام په کم نا.

رزيه ی به لگه کانی نه ور موه تی نه م رليان هه به نه مانه ن:

په کم — ياساندنهری میسری لئی به بهر پرسیار یتیی سهر خوشی خوویستانه دا ناوه له ههر تاو لیک له کانی سهر خوشیدا نه نجامی ده دا به گوزره ی (م ۶۲)، له نوو روو وه:

په کيکيان نه وه به نه م دهقه بولنه پرسينه وه نه وهی کړنونه مارج که به کاره یتانی ماده هوش بهر (مستيه خوش) هک به دهر له نيراده ی و به روره ملی بووی. به کوده نگی بوجونه کان نه بوونی مارج نه بوونی مارجداره که ده خولزی، چا نه گره نه مارج له تاو لیکدا نه بوو که له کانی سهر خوشیدا کړويه تی له پروی جينائي وه بهر پرسیار ده ی.

نووهم به مارجی دنه ناوه نه و حوکمه ی له دهقه وره گړوه هه ميشه گوتړلویکی راشکاو (منطوق صریح) بی به لکو ده شتی گوتړلویکی ناراشکاو بی، به وهی به نامازه یان خواستن (ثیقتیزا) یان هینما نیلا ته تی لی بکا، هه روه که ده شتی مانای کوکبوون (مفهوم موافقه) یان مانای پیچه ولنه (مفهوم مخالفه) بی، چا نه گره ياساندنهر له ده قیگدا قه یینیکی دننا که له حوکمه که دا موخته بهر بی وه که له (م ۶۲)، نه گره نه و قه یده به نیهات گوتړلوی دهقه که پیاده ده کړی، نه گره یش به دینه هات مانای پیچه ولنه (مفهوم موخالفه) حوکمه گوتړلوه که پیاده ده کړی، ياساندنهری میسری له ماده ی ناویرلونا قه یینیکی موخته بهری له حوکمه که ی باس کړوه که ده لئی (نه گره به روره ملی یان به نه زلنی به کاری هینا)، نیاره نه و هیش له سهر خوشی خوویستانه دا نیه، له بهر نه وه مانای پیچه ولنه که پیاده ده کړی که لپرسینه وه یه تی له پروی جينائي وه له سهر هه ر شتی که له کانی سهر خوشیه خوویستانه که دا نه نجامی بدات.

نووهم — گوتنی نه وهی سهر خوش بهر هانی بهر پرسیار نیه چا چ سهر خوشیه که خوویستانه بی یان خوونه ویستانه مه ترسی له سهر کومه لگه هه به، هه روه ها دهرگا والا کړنه له بهر دم سهر خوشان بو

^(۱) برونه: د. القلي، سهرچاوه ی پيشو: ۳۹۳، د. محمود نجيب حسني، سهرچاوه ی پيشو: ۴۴۷، انكتور محمود مصطفى شرح قانون العقوبات القسم العام: ۵۲۵.

دهستریژیکرینه سهر زیان و مال و ناموسی خه لکی بیتاوان، له بهرنیوه له سهر تاولنه به نه نقهسته کان لئی ده پر سر یتته وه با قه سدی جینائی راسته و خویشی نه بووی.

سپته م— بناغی بهرپرسیار یتیی سهر خوش نهویه یاسا و اګریمان ده کا نهو کسه ی خو ویستانه خو ی سهر خوش کړیوه نیراده کی هیه که لای یاسا نیعتیباری هیه وه (استصحاب) بۆ نیراده ی نازادی له به کاره یتانی مهستیبه خسه که دا.

چولړه م— نسل لپرسینه وه ی تاولنکار بهر په هابی له سهرجه م نهو تاولنانه ی نه نجامیان ده دا، هوکانی ریتدان و رنګر مګانی بهرپرسیار یتیی جینائیش له خانه ی هه لویږدن له م نه سله دد هنرین، یاساندلری میسری له (م ۶۲) دا هه لویږدن بۆ سهر خوشی خو ویستانه په سندن کړیوه و هوکی سهر خوشی خو ویستانه له سهر نه سل ی خو ی ده منیتته وه که لپرسینه وه ی جینائیبه.

پینجه م— یاساندلر هوکی (بهرپرسیار نه بوون) ی به ستونه وه به عیله ی (سهر خوشی ناچار ی) یوه، یه کی که له رسا گشتیه کانیش نهویه هوکم له بوون و نه بوونیدا به ده وری عیله که یدا ده سور یتته وه.

له روانګی نه م به لګانه وه باس کړن له وه ی سهر خوشی تاولنکار به هیچ شیوه ی که له سهر نهو تاولنه ی له کاتی سهر خوشیبه که یدا نه نجامی ده دت پرسو جوی له گه ل ناکری، قسه یه کی ره تکر لویه.

شه شه م— ویستی یاساندلر روونه له مه بهستی سزالنی سهر خوش هرکات به زلین و نیراده وه هو شېبه به کار بینیت وه نه وه ی له حالته تی به هو شیدا بی و ګریمان کړنی نه وه ی— ګریمانیه که سه لماندن ی پیچولنه کی قبول ناکات— تاولنکار له کاتی تاولنه که دا خاوهن هه ست (شعور) بووه، به وه ش بهرپرسیار ده بی له تاولنه کان وه له یاسا دیاری کرلن، جا چ به ناقه ست بی یان به نانه نقه ست.

هوت م: قه زای میسری له سهر نهو ګیرسا وه ته وه که نهو کسه ی به ویستی خو ی سهر خوش ده بی له تاولنه کانی بهرپرسیار، که ی ساغ بوویه وه تاولنکار به ویستی خو ی مهستیبه خش (یان هو شېبه ی) به کاره یتاوه، سهر خوشیبه که ی له م باره دا به عوززکی به خشر یان سووګین له

بەرىپرسىيارىتتەكى دىئانى ئەگەر لەكاتى سەرخۆشى يان سىپوون (تخىن)دا تاولىك ئەنجام بىد^(۱).

ياساى عىراقى:

(م ۶۰) (لەپووى جەزائىمە لى ئاپىرسىرتتەو ئەو كەسەى لەكاتى ئەنجامدانى تاولىدا ئىدىراك يان ئىرادەى لەدەست دىبى لەبەر شىتتى يان نەخۆشەك لە ئەقلىدا، يان بەهۆى ئەوەى لە حالەتى سەرخۆشى يان سىپووندا بى ئەنجامى مادەگەلىكى مەستىيەخش يان ھۆشەردا كە بەرۆرەملى يان بەبى ئاگەلىرى خۆى پى ئىلى، يان لەبەر ھەر ھۆيەكىتر كە زانست بىر يادى ئەو ھۆيە ئىدىراك يان ئىرادە ناھىلى. بەلام ئەگەر نەخۆشەى ئەقلىكە يان مادە مەستىيەخش يان ھۆشەردەكە ھىتر تەنبا كەمكىن يان لاوئەكى لە ئىدىراك يان ئىرادەدا نىوست دەكرد لەكاتى ئەنجامدانى تاولەكەدا، ئەو بە عوزىكى سووكىن ھەزمار دەكرى).

(م ۶۱): (ئەگەر لەدەستدانى ئىدىراك يان ئىرادە لەئەنجامى مادەگەلىكى مەستىيەخش يان ھۆشەردەكە بوو كە تاولىبار بە وىست و ئاگەلىرى خۆى بەكارى ھىتا، لەسەر ئەو تاولەى رووى دلە سزا دەلىرى با مەبەستىكى تايەتتىشى لەپشتەو بووى ھەروەك ئەوەى بەبى سىپكىن يان سەرخۆشى ئەوەى كرىبى، ئەگەر بەكارھىتتى مەستىيەخش يان ھۆشەردەكە بەئەقەست بوو بەمەبەستى ئەنجامدانى ئەو تاولەى لەدەستى قەوماو، ئەو بە ئۆخىكى تولىن بۆ سزا دادەلىرى^(۲).

لەم بوو مادەى ئەو تەدەگەين كە ياسالەلىرى عىراقى سەركەوتو بوو، كە بەپوونىكى بى پىچ و پەنا كارىگەرى سەرخۆشى (يان سىپكىن)ى لە بەرىپرسىيارىتتى جىنايىدا بۆ ئەم سى بەشەى خولەو دلبەش كرىو:

بەشى يەكەم / سەرخۆشى (يان سىپكىن)ى خۆئەستتە: ئەو بە لەئەنجامى بەكارھىتتى مادەىكى مەستىيەخش يان ھۆشەردەكە بى بەرۆرەملى يان بەبى ئەوەى پى بزانى، ئەو ھىش بە

^(۱) د. محمود مصطفى، شرح قانون العقوبات، القسم العام: ۵۲۷، د. لقلى، سەرچاوى پىشوو: ۳۹۶، د. محمود نجيب حسنى، سەرچاوى پىشوو: ۴۵۰.

^(۲) بىرارى ئەنجومەنى سەركىلىيەتى شۆرش ژمارە ۱۴۷۷ لە ۱۹۸۰/۹/۱۵ دەرچوو دىرارى دىئانى حالەتى بەكارھىتتى مەستىيەخش بەوست و ھەللىزىنى بىكەم بە عوزىكى سزا سووكىن كە بەزەمى بخۆزى. لە (لوقائى) ژمارە ۲۷۷۹ لە ۱۹۸۰/۹/۲۹ بۆلۆكرىو.

عوزنىكى ياساىى و رنگر له بهرپرسياريتتى جينائى لدەنرى ئەگەر ئەم مەرجانەى خولرموھى تىدا بوو:

۱- ئەوھى به كارھيتانى مادە مستىبەخش يان ھۆشبەرەك بەدەر له ئىرادەى تۆمەتبار بوويى وەك ئەوھى بەررەملى بىدىرىتى وەك له ھەربوو حالەتى زۆرلىكرىن وزەرورەتدا، يان پىنى نەزلى وەك له ھەربوو حالەتى نەزلى وەھلەدا.

۲- به كارھيتانى مستىبەخش (يان ھۆشبەرەك بوويىتە ماىەى ئەوھى تولناى جياكرىنەوھ و ھەلېزىن بەتەولوى لدەست بدلت، ئەگەر تەنيا بووھ ھۆى كەمكرىنى ئىرادە يان لاووزى ئىدىراك بە بەخشەر له سزا لدانرى، بەلگو نۆخىكى سزا سووكتىنە، لەبەرئەوھى كاتى تاوانەكەى ئەنجام دەدا ئەنلەھىەك ئىرادە و ئىدىراكى ھەيە.

۳- پەيوەننىيەكى ھۆيى لەنتولن بەكارھيتانى مستىبەخش (يان ھۆشبەرەك و لەدەستدانى ئىدىراك و كۆنترۆلنەكرىنى ئىرادەدا ھەيى، ئەگەر ئەم پەيوەننىيە بەھۆيەكىترى نامەشروع پىچرا، بە عوزنىك لدانرى كە رنگر بى له بهرپرسياريتتى جينائى لو تاوانانەى ئەنجاميان دەدا.

۴- ئەنجامدانى تاوانەكە له حالەتى سەرخۆشى يان سىپىدا بى، ئەگەر پىش يان پاش ئەو حالەتە بوو تۆمەتبار لەرپووى جينائىوھ لىپرسىنەوھى تەولوى لەگەل دەكرى، لەبەرئەوھى ئىرادەى ئازاد و ئىدىراكى تەولوى ھەبووھ.

ئەگەر ئەم چولر مەرجە بەردەست بوون، ھىچ بولزىكى شەرىى يان ياساىى نامىنى بۆ لىپرسىنەوھى جينائى، لەبەرئەوھى ئەوكاتە لەگەل لىپەرورەرى و مەتتىق و ئەقلى ساغدا لىك دەدلت.

بەشى نووھم/ سەرخۆشى (يان سىپىكرىن)ى خۆويستەنە: ئەگەر تاوانكار مەستىبەخش يان ھۆشبەرەكەى بە ئىرادەى ئازاد و ئىدىراكى تەولوموھ بەكارھيتا و بە سروشتى مادەكە و ئەو ئاسەولنەى لىتى دەكەنەوھ ئاشنا بوو، ئەو لەرپووى جەزايەوھ لە ھەموو ئەو تاوانانە بەرپرسە كە لەكاتى سەرخۆشى يان سىپووندا كرىونى جا چ تاوان (الجنایة) بن يان كەتن (الجنحة) يان سەرىپچى (المخالفة)، ھەروھە چ بەمەبەست بن كە بوونى مەبەستىكى تايەت دەخولزى وەك نرى و ئەتكى نامووس و ئەو جۆرنە، يان بى مەبەست وەك كوشتن و برىندلركرىن و ھاوشىوھكانيان، ئەوھىش بەمەبەستى پارلستنى مافەكانى بىتاوانان لە زيان و مال و عىرز و ئاسايشيان و رنگرتن لەوھى سەرخۆش و ئالودەبوولن ئازلى كەسانىتر بدەن، ھەروھە بۆ بيانووېرىن و كرىنى سەرخۆشى و

سېرپوون بە ئامرازىڭ بۇ قوتارىوون لەو سزلىيەي بەپىتى ياسا بۇ ئەو دەستىرىژئانەي ئەنجاميان دەدەن
لنرلوه، ئەمە جگە لەوہى پىئويست رىڭگە بە تاولنبار نەلرى سوود لە تاولنەكەي وەرېگرى.

بەشى سىيەم/ ئەگەر تۆمەتبار بەئەنقەست مەستىيەخش يان ھۆشبەرەكەي بەكارھىتا
بەمەبەستى ئەنجامدانى ئەو تاولنەي لە سەرخۆشى يان سېرىدا كرىيەتى، سەرخۆشى يان
سېرىوونەكە بە ئۆخىكى توندىن لادەنرى و پىئويستە قازى سزلىيەكەي توندىرى بەسەربا بەسەپىتى لەو
سزلىيەي ياسا بۇ تاولنەكەي لئاوہ، كاتى ئەنجامدانى تاولنەكە ھىچ ئۆخىكى سووگىن يان توندىتى
لەگەل نىيە.

ياساى سورى (م ۲۳۴) و لوپنانى (م ۲۳۵): (لە سزا دەبەخشى ئەو كەسەي لە كاتى ئەنجامدانى
كردەوہەكەدا بەھۆيەكەي لەپەر يان ھىزىكى بىتئامان لە حالەتى ژەرلوپووندا بوو بە ئەلكول يان
ھۆشبەر كە ھۆش يان ئىرادەي لە دەست لىبوو، ئەگەر حالەتى ژەرلوپوونەكە بەھۆي ھەلەيەكەي
بكرەكەوہ بوو ئەمەيان لە ھەر تاولنىڭ بەرپرسىيار دەپى كە بەپى مەبەست ئەنجامى دەدا، ھەرۋەھا
لە تاولنى بەمەبەست بەرپرسىيار دەپى ئەگەر كاتى بەھۆي ھەلەكەيەوہ خۆي خستە ئەو حالەتە،
پىشېينى ئەوہى دەكرى تاولن ئەنجام بدات).

ئەگەر بەمەبەست خۆي خستە ئەو حالەتە تا تاولنەكە ئەنجام بدات، بەپىتى (م ۲۴۵) سورى و
(م ۲۳۶) لوپنانى سزلكەي توند دەكرى. ھەرۋەھا بەپىتى ھوكمەكانى (م ۲۴۱) سورى و (م ۲۵۱) سورى
لوپنانى (ئەگەر ئەو حالەتى ژەرلوپوونەي لە ئەنجامى ھىزىكى بىتئامان يان روپلوپىكى لەناكاوہوہ
پەيدا بوو بوو ھۆش يان ئىرادەي بەرادەيەكەي زور لاولز كرد، دەكرى سزلكە بگۆرپىرى يان سووك
بكرى).

لەم نوو ياسايە ئەم ئەنجامانە ئىنە دەست:

يەكەم— سەرخۆشى خۇيستانە و سەرخۆشى خۇنەويستانەيان لىك جيا كرىتەوہ، ئەو ھىش
ئارلىستەي باوہ لە ياسا ەرەبى و ئاەرەبىيەكاندا، نوو ەميان— تەك يەكەم— بە عوززىكى ياساى و
زىگر لە بەرپرسىيارىتى جىنائى لئاوہ ئەگەر ئەو مەرجانە ھەبوون كە لە ھەرىو ياساى مىسىرى و
غىرلەيدا باسماڭ كرىن.

نوو ەم— جياولز لە ياساى مىسىرى و غىرلقى و زۆرىيەي ياسا ەرەبىيەكانىتر، ئەم نوو ياسايە تاولنە
بەمەبەستەكانيان (الجرثم المقصودة) (كە پىئويستيان بە مەبەستى تايەت ھەيە) وەك دىزى ورفاندىن

وقه زف، له بیمه بهسته کان (غیر المقصودة) که نه تفهست و هه له یان تیدایه، جیا کرنۆتوهه. له بهر نهوه بوونی مه بهستی تایهت وهك كوشتن و لێدان و ته له فكرین به پێویست دانی و سهرخۆشی و سپیوون له بیمه بهسته کان بهر په هایی به رنگر له لێرسینهوه دایزوه، له کاتیکه له تاولنه به مه بهسته کاندای رنگر نابێ مه گهر له کاتی به کارهێنانی مهستی بهخش یان هۆش بهر هه کدا به ئیراده و ئیرلکی خۆی، پێشبینی نهجامدانی کاری تاولنگاره ی کربێ.

ئه م ئاراسته به عهیدار و رهخنه لێگهروه له بهر نهوه ی سه ربۆ نهجامگه لی نا ئۆزکی ده کێشی، له وانه نهوه به سه رخۆش ده کړی سزا بده ی نه گهر بریندار به کی ساده ی کرد به لام نه گهر تاولنی لاقه کربن (شیغتیساب) یان نزی یان نه تک کربنی ناموسی کرد ههچی له سه ر نه، له بهر نهوه ی مه بهستی تیدا نه بووه، نه مهیش مهتقی و نه قلی ساغ رهتی ده کاتهوه.

سێیه م- به کارهێنانی مهستی بهخش یان هۆش بهریان به دۆخیکه تونکه ره داناوه به پێی (م ٢٤٧)^(١) له یاسای سز لکانی سووری و (م ٢٥٧) له یاسای سز لکانی لوینانی نه گهر تومه تبار له کاتی به کارهێنانی ماده مهستی بهخش (یان هۆش بهر) هه کدا مه بهستی نهجامدانی تاولن بووی.

چواره م- نه گهر حاله تی سه رخۆشی یان ژه ره لویوونی خۆی ستانه نه بووه مایه ی له ده ستدانی توانای جیا کر نه وه و هه لێژرین، نهوا بکهر سه رخۆش یان ژه ره لویووه که له تاولنه که ی بهر پر سیار ده بی، به لام سز که به پێی (م ٢٤١) له یاسای سووری و (م ٢٥١) له یاسای لوینانی ده گۆرێری یان سووک ده کړی.^(٢)

پێنجه م- هه ربوو یاساکه ده ست وه لژه ی (له سزا ده به خشری) یان به کارهێناوه که نهوه ده ست وه لژه ی که عهیداره و نهوه راسته بگوتری (له بهر پر سیاریتی جینائی ده به خشری) یان شتیک

^(١) ئه م ماده یه دملێ (نه گهر یاسا کار یگری هۆیه کی تونکه ری دایر نه کرد) (وته سزا تونکه روه کی دۆخه تونکه ره مکی دایر نه کرد) نه وه هۆیه تونکه کربنی سز که به م شۆیه ی خوار وه و لجب ده کا: له سێیلر مین ده گۆرێری بۆ کاری قورسی ههاته مانی، هه ر سزیه کی گتیش له سی سه که وه بۆ نیوه زیاد ده کړی و غه ر له که میش بو قات ده کړی. ماده ی (٢٥٧) ی یاسای لوینانیش وهك نه مه وله.

^(٢) ئه م دوو ماده یه ده لێن کاتی یاسا باسی عوززکی سووک ره ده کا نه گهر کرد مه که تاولنیک بوو که له سێیلر مین یان کاری قورسی ههاته مانی یان گرتنی ههاته مانی ده خولست سز که ده گۆرێری بۆ به نکرین بۆ لای که م ملوه ی سالیك نه گهریش که تن (جنحه) بوو سز که له شمش مانگ تینا به یری و ده کړی بگۆرێری بۆ سزیه کی (تکسیریه) خو نه گهر سه ربێچی بوو بۆ نیوه ی غه ر له که سووک ده کړی.

به مانايه، له برته وې به خشین له سزلان مانای به خشین له بهر سپاریتیش ناګه یه نې، ده شی له پړوی جه زلیه وې لېی پېرسریته وې د لګه یی بکړی، بګره له ولنه یه حوکمی سزلانیشی له سر ده ریکړی پاشان له بهر نه وېانه ی له یاسای سزلکاندا باس کرلون بیه خشری.

یاساکانی نورنی و کویتی و قه تری و سولنیش وه یاسای میسری ته نیا باسیان له حوکمی سرخویشی خونه ویستانه کړوه و بهر لښکاوې باسی سرخویشی خویستانه یان نه کړوه، به لګو ته نیا له سر مانای پیچ و لنه ی نه و قهیده و ستاوه که له حوکمه گوترو (المنطوق) ده که دا هاتووه نه ویش نه ویه سرخویشی یان سرپوونه که به وې ماده یه کی مه ستيه خش یان هوشبهر موه بووې که به ژوره ملی یان به یی ناګه لری به کاری هیناوه. جا نه گره نه گره نه م قهیده به سیهات گوترو ده که پیاده ده کړی (به خشین تاولنکار له لپرسینه وې جینای). نه گره یش نه بوو مانای پیچ و لنه ی گوترو که پیاده ده کړی (نه به خشین تاولنکار له لپرسینه وې جینای).

نورنی:

(م ۹۲) (سزای له سر نه نه و کسه ی له کاتی نه نجامدنی کړه و ده که دا هه ست یان هه لېژلری له ده ست لېی به وې کھول یان هر جوړه لوده رمانیکې هوشبهر نه گره به یی ره زای خوی یان به یی ناګه لری به کاری هیناوه).

مانای پیچ و لنه (مه فهوم موخالیف) نه و مرجه ی له کوتای نه م ده که دا هاتووه نه ویه سرخویشی و سرکړن نه گره به ویست و ره زلمه ندی و زلنیشی بوو له پړوی جینایه و بهر سپاری ده یی له هر تاولنیک له کاتی له ده ستلای تولنای جیا کړنه وې و هه لېژلری له نه نجامی سرخویشی یان سرپوونه نه نجامی بدات.

نه م ده قهیش نه و سر نه ی له سره که ده سته ولژې (سزای له سر نه ی) به کار هیناوه، که وه ک باسما ن کړد عیداره.

کویتی:

(م ۲۲) (له پړوی جه زلیه وې لېی ناپرسریته وې نه و کسه ی له کاتی نه نجامدنی کړه و ده که دا تولنای زلنیشی سروشت یان سیفه ته نامه شروعه کی نه یی، یاخود تولنای نارسته کړنی لیراده ی له ده ست لېی، نه ویش له بهر به کار هینای ماده ی مه ستيه خش یان هوشبهر نه گره هاتو به ژور یان به یی ناګه لری به کاری هیناوه، یان نه گره به وې به کار هینایانه وې له کاتی نه نجامدنی نه و کړه ویه نه

تووشی نه خوشیه کی نهقلی بوو. له م حالته ی ډولیدا حوکمه گانی پرگه ی ډوومه می ماده ی پېشوو کاری پېده کړی^(۱).

راشکالونه باسی حوکمی سرخووشی خوویستانه ی نه کړوه به لگو ته نیا ډامازه ی بڼو کړوه له پړی مانای پېچولنه ی ډو مەرجه ی تیدا هاتوه، ولته نه گره ډو مەرجه نه بوو تومه تبار له پړوی جینانیوه لپرسینه ډو ی تمولی له گل ده کړی له هر تاولنیک به سرخووشی نه نجامی ډلی. ډم یاسایه به وه جیا ده کړتیه به باسی حوکمی حالته ی نه خوشی نهقلی زاده ی به کارهیتانی مهستیبه خش و هوشبه ره گانی کړوه، ډو میش روونه نه خوشی نهقلی ته ولومته به په هابی به رنگر ډده نری له بهرپرسیاریتی جینانی جا چ به هوی به کارهیتانی مهستیبه خش یان هوشبه ره ډو بوو به پرنگه یه کی مشروع یان نامه شروع.

قته نری:

(م ۱۹) (بهرپرسیاریتی جه زلی له سر کرده ویه ک نیه له کسپکوه بقوم ی که له کاتی نه نجام ډلی تاولنه که نا تولای زلینی ماهیه تی کرده وه گانی و ناراسته کړنی ډیراده ی نه بی له بهر نه م هویانه: ا... ب- سرخووشبون به هوی به کارهیتانی ماده یه کوه که به ډه ره له ډیراده ی یان به بی ډاگه ډلری ډو به کاری هیتابی). باسی حوکمی سرخووشی خوویستانه ی نه کړوه و به ونده ولزی هیتاوه که له پړی مانای پېچولنه یوه ډامازه ی بڼو ده کات.

سودانی:

(م ۵۰) وه (م ۱۹) ی قته نری ولیه وله ډرشتندا جیا ولزی نیه، جگه له وه ی یاسای قته نری دهسته ولزه ی (بهرپرسیاریتی جه زلی نیه) به کارهیتاوه به لام یاسای سولنی دهسته ولزه ی (تاولن نیه) به کارهیتاوه. لپاره که دهسته ولزه ی دهقه سولنیه که هه لیه له بهر نه وه ی سرخووشی خوونه ویستانه هویک نیه له هؤگانی ریپیدن (الاباحه) تا بوتری (تاولن نیه)، سرخووشی یان سپړون

^(۱) ولته نه گره ډلگه له رووی هستکرنی به مهترسپه کی له سر ډاسایشی گشتی کرد، فرمان دهکا به سپارنی به شوینی تاییت به نه خوشانی نهقلی، تا لایمی سرپریشتیاری شوتنه که به هوی نهمانی هوی سپارنه کیوه، فرمان به بهره لاکرنی دملت.

وهك شيتی يان چكولهيه كردهوه تاولنه كه له سيفهته تاولنكاريه كی لڼامالې، به لڼكو كردهوه كه هر به تاولن دهمینتتهوه به لڼام بګره كی له بهر عوزره یاسای يان شهريه كی پرسوجو ناكړی.

مغړیې:

ته نیا باسی سرخوښی خوښتانه ی كړیوه وړاشكاولنه روونكرینه وه ی حوكمی سرخوښی خوښتانه ی پشتګوڼ خستوه، ولیاره ته نیا به مانای پټچه ولنوه ولزی هیتاوه نه گینا هیچ جیاولزی له نیتوان یاسا عه ربی و ناعه ربیه كاندا نیه له وه ی سرخوښی خوښتانه رنګره له بهر پرسپاریتیی جینائی نه ګر نه و مه رجانې تیدا بوون كه له یاسای میسری و غیرقیدا باسما ن كړین. (فہسلې ۱۳۷) ده لې (سرخوښی و حالته كانی هه لچوون يان له لنفاعی عاتیفی يان نه وه ی به وې به كار هیتانی ماده ی هوشبه به نه تقست بووې، به هیچ ګلوجيګ ناكړی بهر پرسپاریتیی نه هیتلې يان كمی بګانه وه).

تونسې:

یاسا لڼه رې تونسې ته نیا له سهر سزلڼی نه و كسې مهستیبه خشه كان به كار نینې وه ستاوه له بهر نه وه ی خوی له خوښا تاولنه، وهك من بزلنم قسې له سهر كاریګر ی له بهر پرسپاریتیدا نه كړیوه، فہسلې ۳۱۷ ده لې (به و سزلڼانه ی باس كړن سزا ده لرین: یه كم - نه و كسانه ی خورینه وه ی كھولی ده خوښه و بې موسلمانان يان بې خه لګاننك له حالته ی سرخوښیدا. بووه - هر كس له رنګه ی ګشتی يان هر شوېننكی ګشتیترا له نۆخی سرخوښیه كی روون و ئاشكرلدا بیینرې).

فہسلې ۵۲ یش ده لې (نه ګر جاريكتر خوی سرخوښ كردهوه نه و سزلګه ی تونسترین سزا ده یې له و سزلڼانه ی له فہسلې ۳۱۷ ی نه م یاسایه دا نیقرلر كړون).

لیبیې ویممې وسالته منمې عومان: هر یهك له و یاسایانه باسی حوكمی هر یوو حالته ی سرخوښی خوښتانه و خوښتانه يان كړیوه، نه مه جګ له لڼانی به نۆخیكی توننډین (ظرف مشد) كه یاسای لیبی و عومانی چاره يان كړیوه.

لیبې:

(م ۸۷) لیبې ناپرسریتتهوه، هر كس كردهوه یهك نه نجام بدات و له كاتی نه نجام لڼیدا له بهر سرخوښیه كی ته ولو به وې رووېلوكی له ناكاو يان هیزنكی بیتامان يان خورلنی هندی ماده به نه رلنی، همت و نیراده ی له ده ست لیبې

ئەگەر سەرخۆشىيەك بەتەولوتى نەيى، بەلام ھېندە بەھىز بوو ھەست و ئىرادەي كەم كرىبوو ھە بەيى ئەو ھەي بەناويان بىات، ئەنجامدەر پرسوجۆي لى دەكرى و ئەو سزايەي بەسەردا جىيەجى دەكرى كە ياسا بىرارى دلۋە لەگەل گۆرپىن يان سووكرىنى بەوشىۋەيەي لە (م. ۸۴)^(۱) دا روون كرلۋەتەو.

(م. ۸۸) سەرخۆشىي بەرنامە بۆلنرلۋ بەمەپەستى ئەنجامدان يان پاساۋلنى تاولنەكە، لە بەرپرسيارىتى جىنائى نابەخشىرى، و كەمى ناكاتەو بەئەندازەيەك نەيى كە لە سىيەك تىناپەرى.

(م. ۹۰) سەرخۆشىي خۆيستانە رىگە لە بەرپرسيارىتى بىكر ناگرى و كەمى ناكاتەو.

(م. ۹۱) لەبارەي ئەنجامدانى كردهو ەكەدا لە ژىر كارىگەرى مادەي ھۆشبەردا: ئەحكامى مادەكانى ۸۷ و ۸۸ و ۹۰ پىادە دەكرىن، كاتىك كردهو ەكە لە ژىر كارىگەرى مادەي ھۆشبەردا ئەنجام بىرى.

(م. ۹۲) لە ژەھرلويىسونى رىزخايەن بەھۆي بەكارھىتائى ئەلھول يان ھۆشبەردا ئەحكامى مادەكانى ۸۴ و ۸۵ پىادە دەكرىن لەسەر ئەو كردهولەي لە ھالەتەي ژەھرلويىسونى رىزخايەن لەئەنجامى بەكارھىتائى ئەلھولدا ئەنجام بىرون.

لەم مادە ئەم ئەنجامانە نىئە دەست:

۱- ياساى لىبى پىر لە باقىي ياسا ەرەبىيەكان گرىگى بە بابەتەي كارىگەرى سەرخۆشى و ھۆشبەر لە بەرپرسيارىتى جىنائىدا دلۋە.

۲- بەپوونى و بەدەقىكى رلشكاو جىاولزى لەنتوان ھوكمى سەرخۆشىي خۆيستانە و خۆنەويستانەدا كرىو ە و نوو ەميانى بە رىگر لە بەرپرسيارىتى جىنائى دلناو ە ئەگەر ھاتوو سەرخۆشىيەك بەتەولوى بوو، ھەروەھا ئەگەر بەشەكى بوو بەپىچەولەي يەكەم نۆخىكى سووگىن دەيى، كەواتە جىاولزى نىيە لەنتوان تاولنىك لە ژىر كارىگەردا ئەنجام بىرى و تاولنىك لە بارى بىئىلرېدا كرلى.

۳- جىاولزى لەنتوان سەرخۆشىي خۆيستانەي بەرنامە بۆلنرلۋ و خۆيستانەي بەرنامە بۆ دلنەنرلۋا كرىو ە، يەكەميانى بە نۆخىكى توننىنى سزا دلناو ە بە زىادكرىنىك كە لە سىيەكى ئەو سزايە تىناپەرى كە بەپىي ياسا بۆ تاولنەكە دلنرلۋە.

^(۱) سزلى لەستىلەدن دەكرى بۆ بەنكرىن بۆ ماۋمەك لە دە سال كەمتر نەيى، بەنكرىنى ھەتتە تايىش بۆ ماۋمەك لە پىنچ سال كەمتر نەيى، سزكانى تىرىش بەئەندازەي نوو سىيەكيان كەم دەكرىنەو.

٤- باس لهوه دهكا نهو تاوانكاره ی له نه نجامی ئالووده یی به به کاره ی تانی مهستیبه خش و هوشبه رهکان، ههروه ها که پ و لال، نه گهر له کاتی نهو ناپکیه دا تاوانیکی کرد و به سزیه کی سوو ککرلو یان گورپرلو سزا درا، سزله کی له شوینیکی تایبه به چاره سه رکړین به سه ره دهبا، جا نه گهر باری دهروونی و نه قلای چاک بوو ئازله ده کړی، له گال سه پانننی چاوبیری له سه ری نه گهر نۆخه که وی خو لست.

۵- بده‌دقیگی رلشکاوروونی کردموه که سهرخۆشی و سپروون چ به‌تولوی بن یان به‌شه‌کی له سهرجه‌م نه‌و حوکمانه‌ی باس کرلن، به‌کسانن.

یہ مضمون:

(۳۳) (ئەوێ لەکاتی ئەنجامدانی کردموهکه دا توانای ئەوێ نەبێ سڕوشتی کارکه و ئەنجامهکی بزنێ ئەویش بههۆی بهکارهێنانی مادهی مهستیبهخش یان هۆشبهه بهزۆریان بهنهزانی، یان له بهرزموهرهت، خۆ نهگهر ئەوه به ویستی خۆی بوو یان بهههلهی ئەو بوو سزادهدرێ وهک ئەوێ کردموهکه بهبێ سهرخۆشی یان سڕوون لهدهستی قهوماهی).

ئەم ياسا بەۋە دەئاسرىتەۋە كە بەرۋونى و بەكورتى جياۋلى لەنتۆن سەرخۆشى يان سىرپوونى خۆيستانە و خۆنەويستانەدا كرىۋە و نوۋەميانى بە رىگر لىئاۋە ئەگەر مەرجهكانى ھەبۋون ئەك نوۋەم، بەلام خۆى نە لە قەرەى جياۋلىزىكرىن لەنتۆن سەرخۆشى يان سىرپوونى تەۋلۋەتى يان بەشەكى، نە لە قەرەى سەرخۆشى يان سىرپوونى يان بۆلنرۋ و يان بۆلنرۋ نەلۋە^(۱).

عمانی:

(م ۶۰۲) (سزای لەسەر نیه ئەوەی تاوانێک ئەنجام دیا و بەهۆیەکی لەناکاو یان هیژنکی بیتامان لە حالتی ژەهرلوییووندا بێ ئەنجامی ھۆشبەرەوه کە ھۆش و ئیرادەی لە دەست دای. ئەگەر حالتی ژەهرلوییوونە لە ئەنجامی ھەلەبەرکەرەوە بوو، لە ئەنجامدانی ھەموو تاوانێکی بێ مەبەست بڕیارسیار دەبێ. بەلام ئەگەر خۆی لەو حالتەدا بە مەبەستی ئەنجامدانی تاوانەکی مەرامیکی ھتایەکا، بەیتی (م ۱۱۴) سزاکەی توند دەکری^(۳).

^۱ (المس) نومه به کارهیتانه که به مه بستی نه جامدنی تاولن بوویی.

(۳) زینانی، ہمتا، دھگر بری، لہستان، دہلی و ہر سرلی کی کاتیش لہ سی-یک بونوہ زیاد دھکا۔

لەم مادەمە ئەم خاڵانە بە دەست نێن:

١- بەروونی جیاوازیکردن لە نێوان سەروونی خۆیستانە و خۆنەویستانە، کە نووهمیانی بە رنگر لئاوێ نەک یەکم.

٢- جیاوازیکردن لە نێوان سەروونی پلان بۆ دانیرو و پلان بۆ دانەزێو، کە یەکمەمیانی بە ئۆخیکی تونین (مشدد) لئاوێ. لەم یاسایەدا تێبینی دەکری:

أ- جیاوازی لە نێوان تاولنی بەمەبەست (مقصود) و بی مەبەستدا کربوێ هاوشتووی یاسای سووری و لوپنانی و کەوتوێ ژێر کاریگەری هەندێ لە شرۆفەکارانی یاسا، ئەمەیش هەلەیه کە لێخۆشبوونی نیە لەبەرئەوێ وەک باسما کرد ئەم جیاکرنەوێه ئەنجامی ترسناکی لەسەر کۆمەلگە هەیە، لەوانە ئەوێه تاولنکار ئەگەر لە سەرخۆشی خۆیستانەیدا برینیکی سادەیی کردە جەستی مۆفیک سزا دەدرێ لەبەرئەوێ تاولە و مەبەستی تاییەتی ناوی، بەلام ئەگەر بێهەکی کرد یان ئەتکی ناموسی کرد یان کەسێکی رفاند لەرووی جیانیەوێه لێی ناپرسیتوێه لەبەرئەوێ تاولنی بەمەبەستن و پێویستی بەمەبەستی تاییەتە (القصد الخاص)، ئەویش لای سەرخۆش یان ژەهلوی بە هۆشبەر، بزرە.

ب- تەنیا باسی لە هۆش خۆچوون بە هۆی هۆشبەرەوێ کربوێ و باسی کاریگەری مادەیی مەستیەخشی وەک ئارەقی پشتگۆی خستوێ.

ج- دەستەواژەیی (لا عقاب)ی بەکار هێناوێ، ئەویش وەک باسما کرد عەیدلرە.

ئە نجامگیری و بەراورد:

بەبەرلۆد لەگەڵ دەقە یاساییە پێوەندلەرەکان بە کاریگەری سەرخۆشی یان سەروون لە بهرپر سیاریتی جیانی لە یاسا جەزاییە عەرەبیەکاندا، دەگینە ئەم ئەنجامانەیی خولەرەو:

* لەم یاسایانەدا پێکەوێه بستران و وەکیەکی لە چارەسەری ئەم بابەتە مەترسیدلرەدا نابینن جگە لە نوو یاسا (یاسای سووری و یاسای لوپنانی)، لەکاتیکی ئەگەر سەریو (ئیسیتقرا)ی تەولو یان ناتەولو بەکار بێنن و سەرژمیریەکی مەیدانی بۆ تاولنەکان و هۆ و ئاسەولرەکانیان نەک لە دەولەتە عەرەبیەکان بەتەنیا، بەلکۆ هەموو دەولەتانێ جیهان بکەن، دەمین تاولنەکان بەهەموو جۆر و رەنگەکانیانەوێه لەرووی مەترسی و ئاسەولرە نەرتنەکانیان لەسەر گەلان و کۆمەلگە و تاکەکان لە هەموو جیهاندا هەمان شتن، هەرەها هۆکانیان جگە لە هەندێ شتی لاوەکی هەرتمی لە هەموو هەرتم و هەموو وڵاتیکی وەک یەکن، ئەمەیش ولان لێدەکا پیرسین: تاکەیی ئەم ئۆمەتە والە یاسا و

سيستم و سياست و نابورستاندا پهرتهولزه دهن له کاتیکدا رله لای په یوه نسی نټوان گه لانیان زور به میتره لهوی له نټو گه لانی ویلايه ته په کگرتوه کانی نه مریکا و په کیتی نټو پیدیا هیه ؟ نه م نوممه ته کی لهو خوه قولی بیدل ده بیتوه و هست به ډولکه وټن و پاشک وټووی له کاروانی شارستانیتی به شیری نوی ده کا ؟ که ی شکری مه زنی به ده ست دینیتوه که له سایه ی یه که دستوریدا (قورانی پرون) و په کیاسایه که یدا (شهریعتی نیسلامی) لئی به هرهمند بوو ؟

* زوری له نټو ده قانه ی سهاره ت به کاریگری سرخوخی یان سپرون خستمانه روو له پروی لورکی یاسایه وه ناتولون، وهک نه ده قانه ی جیاولزیان کړوه له نټول تاولنه به مه به سته کان و نیمه به سته کان، که یه که میان له بهر نه وې به وې سرخوخی یان سپرون له کاتی نه نجامنیدا به نیمه به ست حسیه و پرسوجوی نه، هروها له خونه گرتنی سرجه م حاله ته کانی سرخوخی و سپرون. هروها هندیکیان له پروی لار شستی ته کنیکی و یاسایه وه لاولن وهک به کارهیتانیان بؤ ده ستولزه ی (لا عقاب) یان (لا جریمه) له باتی (لا مسؤولیة جزائیة).

دلانی سرخوخی یان زه هرلوی به هوشبه به وې بهر یار نین له تاولنه به مه به سته کانی وهک نزی و نټکی ناموس و رفاننی کچان وهک یاسای سوری و لوینانی و عومانی کړویانه، به به لگی له وې سرخوخی یان زه هرلوی به هوشبه به لکاتی نه نجامدانی تاولنه که یدا مه به ست تاولنکار نه ی نه، ده رگیه کی مه تر سیدل له بهر دم ټالوده بوولن به به کارهیتانی کهول و مهستیبه خسه کاند ده کاته، هروک دم چونه له شهریعتی نیسلامی، هروها له کژده نگی فیقولانی شهریعت که پټیان ولیه هرکه س مهستیبه خش و هوشبه به کان به مه به ست یان به زلین و دهرککرنه وه به کارینی، وا دده نری هریک له م مه به ست و زلین و دهرککرنه له کاتی نه نجامنیدا هبوون، نوبش له پټناو پاراستنی بهر نه وندیه کانی تاک و کومه ادا.

* زوری له نټو ده قه یاسایانه ی خستمانه روو باسیان له گشت حاله ته کانی سرخوخی نه کړوه، هندیکیان ته نیا باسیان له حوکی سرخوخی یان سپرونی خونه ویستانه کړوه وهک یاسای میسری و کیتی و قه تری. هندیکیان رنګه یه کی پیچولنه ی نټو میان گرتوه ته نیا باسیان له حوکی سرخوخی یان سپرونی خونه ویستانه کړوه و نټو میان فرلموش کړوه که له و گرنګره، نوبش کاریگری سرخوخی یان سپرونی خونه ویستانه یه وهک یاسای مه غریبی. هندیکیان ته نیا باسیان له حوکی به کارهیتانیان کړوه به یی نټو ی باسی ټاسه ولره کانی بکه ن وهک یاسای توشی. هندی ته نیا باسیان له کاریگری سپرون کړوه و کاریگری سرخوخیان فرلموش

زهرورته، خوږوستانه که رنګر نابې به پېچه ولنه ی خوږوستانه که که رنګر ده بې له به پر سپاریتې جینائی نه گهر نهو چورل مه رجی تېدا بوو که له هر نوو یاسای میسر و غېرقیدا باسما ن کرن.

۲- له دېه مشکرنی سهرخوښی یان سپړوونی خوږوستانه بې ته ولوه تی به شه کی، له حاله تی په که مدا رنګر ده بې و له حاله تی دوو مدا نوڅیکې سزا سوو کین ده بې، به لام شه ریه تی نیسلا می به ده ق سزا سوو ککړلو یان گورپړلو ه که ی بیاری نه کړوه، به لکو نهو دیار یکر نه ی بې ده سه لاتی یاسا لغانی زه مهنی به جې هېشتوه.

۳- شایانی باسه دلور ده سه لاتی دله تانی تاوان یان سزای نیه، به لام ده سه لاتی سوو ککړن و تونکرنی هیه، نهویش ته نیا له سزا ته میکار نه (ته عزیزه کان) دا.

۴- له زهرورته د لغانی توو شېبو به نه خوښه کی نه قلی له نه نجامی نالوودمېوون به ماده مستیبه خش و هوش به ره کی به کاره یتا و به قهرینه یه کی حال یان مهال (گو تن) دهر که وت نیازی نه نجامدنی نهو تاو لوه ی هیه که له کاتی سهرخوښی یان سپړیه که یدا نه نجامی دلو، سهرخوښی یان سپړیه که به نوڅیکې تونډن دده نری بې نهو سزایه ی بې تاو لوه که ی دلنر لوه نه گهر هاتو سز که ته عزیز ی بوو، له به نه وه ی سزای خه ده کان و سزای قیساس و خوښایی نه نوڅی تونډن و نه نوڅی سوو ککړن کار یان تیتا کن. هه روه ها شه ریه تی نیسلا می جوړ و بری تونکرنه که ی بیاری نه کړوه، به لکو نهو ی بې ده سه لاتی یاسا لغانی زه مهنی به جې هېشتوه.

۵- له د لغانی سهرخوښی پلان بې دلنر لوه به نوڅیکې تونډن (ظرف مشدد)، نه گهر مستیبه خش یان هوش به ره کی به کاره یتا و به قهرینه یه کی حال یان مهال (گو تن) دهر که وت نیازی نه نجامدنی نهو تاو لوه ی هیه که له کاتی سهرخوښی یان سپړیه که یدا نه نجامی دلو، سهرخوښی یان سپړیه که به نوڅیکې تونډن دده نری بې نهو سزایه ی بې تاو لوه که ی دلنر لوه نه گهر هاتو سز که ته عزیز ی بوو، له به نه وه ی سزای خه ده کان و سزای قیساس و خوښایی نه نوڅی تونډن و نه نوڅی سوو ککړن کار یان تیتا کن. هه روه ها شه ریه تی نیسلا می جوړ و بری تونکرنه که ی بیاری نه کړوه، به لکو نهو ی بې ده سه لاتی یاسا لغانی زه مهنی به جې هېشتوه.

۶- له ته علیکرنی لپړسینه وه ی تاو لنکار له پړوی جینائی هوه لهو تاو لوه ی سهریاری له ده ستدانی شیراک و ته میز له کاتی سهرخوښی یان سپړوونیدا نه نجامی دلو، به وه ی نهو ه بیانوو پرینه له به رده م ده ستیریزی سهرخوښان بې سهر مال و گیان و ناموسی بیتاوانان، هه روه ها به وه ی نابې رنګه بدری تاو لنکار سوود له تاو لوه که ی وهر یگری.

۷- له حسابکرن بې بوونی مه به ستی تاو لنکار نه (قه سدی جینائی) لای تاو لنکار له کاتی نه نجامدنی تاو لوه که یدا با ته میز و شیراکیشی له ده ست دلبی، نهویش و هک نیستیسحاب بې نهو

نننلزه مه به سته له به کارهيتاني مه ستيه خش يان هوشبه ره کدا هه يه، هه روه ها پارلستني مافه کاني خه لک له وه ي بگونه بهر ده ستريزي سهرخوشان ورده رولويان به هوشبه رونه لکول.

دوهم/روونکاني جياوازي:

ياسا جه زليه عهريه به کان سه بارهت به کاريگري سهرخوشي يان سپريون له بهرپرسياريتنا، له چنډ خالتي جه وهريدا له گال شريعتي نيسلامي جياوازي، له ولنه:

۱- هرلمنه کړني مه ستيه خشه کان بهر په هاي و به ده قتي رشکوله زوريه ياسا جه زليه عهريه به کان و هرلمکړني له هندی ياسادا، که که من و زياتر باس له حالته ناشکرکان و به کارهيتاني له شويته گشتيه کان، يان يو ناکامان يان له حالتي گومان له روونني نارتي له سيستم و نهو جوړه شتانه، نه مه سهر ياري نه وه ي قورثاني پيروز به ده ق و به شتيه يه کي بنېر هه موو جوړه کاني مه ستيه خشه کاني به نه يتي و ناشکرا حرام کړيوه، به دروستکړن و کړين و فروشتن و همنارده و هاورده کړنيوه، نه مه سهر ياري هولي ده وله تاني نائيسلامي يو قه لاجو کړني نه م درده پيسه، هه روه ها سهر ياري نه وه ي ده ستوري ده وله تاني نيسلامي ده لي ثابتي ره سم يي ده ولت نيسلامه، نه مه جگ له وه ي قورثاني پيروز ده ستوري موسلمانانه، نه واله رولنگه ي کارکړين به بڼه ماي ده ستوريووني ياسا پتيويسته ياسا کانيان له گال ده ستوريه کيان ليک نه دا.

۲- پشتگوڅستني ياسا جه زليه عهريه به کان - وه من بزلنم - يو بابي تيکي گرنګ نه ویش ولجبي خويڼبايه له سره کسوکاري تاولنکار يو وهره سه ي تاولنسه ره که قورثاني پيروز فره ي کړيوه، نه مه جگ له که فارهت به ده قتي روون و رشکاو، خوي گوره نه فهرموي ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَاً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَاً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ وَبِعَةِ مُسْلِمَةٍ إِلَى أَهْلِهِ﴾^(۱). پيشتر ورده کاري بابي ته خويڼباي روون کړيوه.

۳- دلنه تاني سهرخوشي يو چاره سه ره وه عوزرتي ريگر له بهرپرسياريتي جينائي له شريعتي نيسلاميدا.

^(۱) سورة النساء / ۹۲.

راي زال:

لە فېقھى ئىسلامىدا سەرخۆشى رېتەلرە بەرنگەيەكى مەشروع نابى ئەگەر بەكارهيتانى مەستىيە خەشەكە بەمەبەستى چارەسەر و بەپىي راسپاردەي پزىشكى پىسپۆر بوو، ئەمەش بەپشتەستەن بەوەي لە پېتەمبەرەو رەبەت كرەو، كە تارىق بن سوید ئەلجەمەئى لەبارەي ئارەقەو پزىشكى لە پېتەمبەرەو و گوتى (بۆ دەرمەن دروستى ئەكەم) ئەمەش فەرەمۆي (ئەو دەرمەن نە، بەلگە دەردە)^(۱). لە رەبەتەكەي ئەبەدەلدا ھاتووە پېتەمبەري خوا (د.خ) گوتى (خوا دەرد و دەرمەنى لەبەزەنەو و بۆ ھەر دەردەك دەرمەنەكەي داناو، بۆيە دەرمەن بەگەن، بەلام دەرمەن بە ھەرام مەكەن). ئېين مەسعود لەبارەي مەستىيە خەشەو دەلى: خوا شىفای ئىوہەي نەخستە ئەوہەي لېتەن ھەرام كرەو^(۲).

ولە راي جەمھورى فيقولاننى شەرىعەت لەسەر ھەرلەكەرنى دەرمەنەكەرن بە مەستىيە خەشەكان جىگەر بوو، بەمەش سونە گەشەبوونى ئەوہەي خەي گەرە ئەفەرەمۆي ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾^(۳) تايەت كرەو، بەپىچەولەي ئەوہەي لە ياساي وەزەي و شەرقەكارانى ياساي جىنايەتە ھەيە كە سەرخۆشى بەمەبەستى چارەسەر بە سەرخۆشەيەكى خۆنەويستەنە دلدەنەي، بەمەش دەبەتە عوززەكى مەشروع كە رىگەرە لە بەرپزىشكى جىنايەي.

۱- رۆزەي ياسا جەزايە ھەرەيەكان بەرلەشكەوى مەستىيە خەشەكانيان ھەرام نەكرەو، لەو رۆلگەيەشەو تاولەكەري سەرخۆش بە سەرخۆشى خۆويستەنە سزا نەري مەگەر لەسەر ئەو تاولەي لەكاتى سەرخۆشەكەيدا ئەنجامى دلەو لەسەر تاولەي بەكارهيتانى مەستىيە خەشەكە لىي ناپرسرەتەو.

۲- چارەسەرەكرەنى بەرپزىشكى مەستىيە خەش و ھۆشەبەر تەنبا لە بولەي بەرپزىشكى جىنايەتە كورت كرەوتەو، دەبوو رەشكەولە ئەوہەي بەدەق جىگەر بەكرەيە كە سەرخۆشى يان سەريوونى خۆنەويستەنە تەنبا لە بەرپزىشكى جىنايەي رىگەرە، ئەو كەسە لەپەوي مەدەنيەو

^(۱) رواه الإمام أحمد ومسلم وأبو لؤد والترمذي وصححه. نيل الأوطار - للشوكاني: ۲۲۹/۸ تحت عنوان باب ما جاء في التلوي بالمحرمات.

^(۲) رواه البخاري. سەرچاوەي پېشوو.

^(۳) سورة البقرة / ۱۷۳.

پرسوجۆ دهکری نهگرمالی کهسیتی لهناویرد یان کهم کردهوه و دهبیته زامنی، وهك نهوهی
شهریعتی نیسلامی پهسهندی کربوه له ئیقرار کرنی بهر پرسیاریتی مهدهنیی فامنه کرن.

به شتى سڀيه م

ريگره ده ره كييه كاريگره ره كان
له سهر ئيراده

ڪاريگري ۽ ٻه ٻه سٽانهي له بهشي بهڪم و دووه مدا روون ڪرانه وه گشتي بوو و ئيدراڪ و ئيرادهيان دهگرتوه، كه ههردو وڪياني لهدهست ددهن يان لاوازي دهڪن، وهك شيتي و هه نهخوشيكي ۽ قلتيتر و چڪولي و سهرخوشي.

ههچي ۽ ٻه ٻه سٽانهن لهم بهشدها لنيان دهڪولينه وه ڪاريگرييان تهنيا ئيراده دهگرتوه بهبي ئيدراڪ، بڙ نمونه ههريه له زورليڪردن و زهرورته ئيدراڪ لهناو نابهن، بهلام ئيرادهي نازاد ناهيئن يان كهم دهڪنه وه. هوي ۽ هم جياوازي به لهنيوان ههردو بهش (بهڪم و دووهم) و بهشي ستيهم بڙ پهيوهندي لڙيكي نيوان ئيدراڪ و ئيراده بهگويدهي بهديهاتن و نهبوون (الانتفاء) دهگرتوه، كه بريتيه له گشتي و تاييه تي رهها لهنيوانياندا، ۽ وهنده ههيه له حالتهي بهديهاتندا ئيراده بهپرههائي تاييه تر و ئيدراڪ بهپرههائي گشتيتره، ههركا ئيراده بهديهات ئيدراڪيش بهديدي وهك له مروي بالقي ۽ قلتي ههلبڙتردا، بهلام لهوانه به ئيدراڪ بهبي بووني ئيرادهي نازاد بهديدي وهك له ههردو حالتهي زهرورته و زورليڪردندا، بهلام له باري نهبووندا بهپيچهوانه دهبي، واته نهبووني ئيدراڪ بهپرههائي تاييه تر و نهبووني ئيراده بهپرههائي گشتيتره، جا نهگه ئيدراڪ نهبوو ئيرادهيش نابي وهك له حالتهي شيتييدا، بهلام دهشي ئيرادهي نازاد نهمني بهلام ئيدراڪ بميني وهك له زورليڪردن يان زهرورتهدا.

۽ وه روونه ههريه له ئيدراڪي تهواو و ئيرادهي نازاد له گرنگترين رهگه زهڪاني بهرپرسياريتي جينائين، جا نهگه بهڪيڪيان نهما بهرپرسياريتي جينائي ناميني، ههروهه نهگه بهڪيڪيان لاواز بوو ۽ بهرپرسياريتيه كهم دهكا، بهوهيش سزاي تاونهكه سووڪ دهڪري يان دهگوردي.

۽ وه ليرهه شياري باسڪردنه ۽ وهيه زهرورته به هويه له هڪاني ربيدان دانانري بهپرههائي سههرياي بووني ريساي {الضرورات تبيح المحظورات} ^(۱)، لهبهروهه ۽ هم ريسايه ريسايهڪيتر بهرهههستي دهكا كه دهلي {الاضطرار لا يبطل حق

^(۱) م ۲۱ مجلة الأحكام العلية. ۽ وه ريسايهكه شعرع وياسا لهسهرى ڪوڪن.

الغیر} ^(۱)، (واته: پښگیران مافی که سانیتړ پووجه ل ناکاته وه)، جا نه وهی له ژیر فشاری برسیتیدا مالی که سیکیتړ به بی مؤلّهت بخوات، یان له بهر هیژکی بیتامان بیغه ویتنی، زه مان و قهره بووی له سهر واجب ده بی.

تیکگیرانی نه م دوو ریسایه به وه هله ده گیرئ ریسای به که م له سهر بهر پرسیار یتیی جینائی بار (تحلیل) بکری، نه وکاته زه رورهت ده بیتړه ریگری نه و بهر پرسیار یتیه و بارکردنی دوو میان له سهر بهر پرسیار یتیی مه دهنی، له م روانگه وه زه رورهت له بابی رنگره کانی بهر پرسیار یتیی جینائیدا لئی ده کولر یتیه وه نه که له هوکائی ریتیداندا. پیشنیار ده که م ریسای ناوبراو بگورددی بۆ ریسای (الضرورات تجیز المحظورات).

ریسایه کیتړ هه به که له وانه به واکومان بهرئ که له گه ل نه وهی باسما ن کرد تیک بگیرئ که گوتما ن ریتیدانی قه ده غه کراو له حالته تی زه رورهتدا بکه ر له زه مانکردن نابخشئ، نه ویش بریتیه له ریسای {الجواز الشرعي ینافي الضمان} ^(۲)، به لام له راستیدا نه م تیکگیرانه له نارادا نیه له بهر نه وهی نه م ریسایه تاییه ته به حوکمی حالته تی به کاره یتانی مرؤف بۆ مافی شهرعی و یاسایی خوئی، ریسای {الضرورات تبیح المحظورات} تاییه ته به جائیزوونی نیستیسنا یی رهفتارکردن، به بی نه وهی هیچ کاریگه ریه کی له سهر سیفهنی نامه شرعو عیبوونی له خودی خویدا هه بی، له م روانگه به شه وه بهر پرسیار یتیی جینائی عوزره که نامیتنی و بهر پرسیار یتیی مه دهنی که مفرخه می ده میتنی، له بهر بوونی ته واوی ره گه زه کانی که بریتین له: کرده وه نامه شروعه که + زیان + په یوه ندی هوئی له نیوان کرده وه که و زیانه که.

به سه ریتوکردن (نیستیقرا) ده بینین نه و بهر به ستانه ی کار له شیراده ده که ن به بی ئیدراک که زانایانی شهرعت و یاسا له بابی رنگره کانی بهر پرسیار یتیی جینائیدا لئیان کولونه ته وه، بریتین له ژورلیک کردن و زه رورهت، له بهر نه وه له دوو به شدا دیراسه یان ده که ین به که میان له باره ی ژورلیک کردن و دوو میان له باره ی زه رورهت.

^(۱) ۳۳ لمجة. نه ویش دیسان له سهری کوکن.

^(۲) لمجة ۹۱.

بەشى يەكەم: زۆرلىكردن و كارىگەرك لە شەرىعەتى ئىسلامى و ياسادا

بەھۇ جىاولىنى شەرىعت و ياسا لە ھەندى روھە لەم رىگرەنا لە نوو باسدا لىتى دەكۆلنەوہ.

باسى يەكەم:

زۆرلىكردن و بەرپرسىيارىتى جىنائى لە شەرىعەتى ئىسلامىدا

زۆرلىكردن (الاکراه) لەپووى زمانەولنەوہ يان لە (كره يكره كرها) وەرگىرلوہ، كەرلەھەتى شىش نى خۆشويىسىنەتى، يان لە (أكراه فلانا على الأمن) ولە فلانى ناچار بە شتىك كرد^(۱). ماناى يەكەميان لەگەل مانا زارلوہىيى و ئوسولەكەي (الكراهة) دەگونجى كە جۆرىكە لە جۆرەكانى حوكمى شەرىعى تەكلىفى و پىتناسە دەكرى بەوہى، دلولى نەكرىنى كردەوہىكە لەپووى لەپىشبوون (ئەولەويەت) و باشتربوون (ئەفزەليەت) ھوہ، بەشىوہىك ئەنجامنەدەرى پاداشت و ئەنجامدەرى سزا دەرى.

بەلام ماناى نووہم لەگەل مانا زارلوہىيە فىقھى و ياسايەكەي زۆرلىكرىندا دەگونجى كە جۆرىكە لە جۆرەكانى عەيى رەزەلەندى (يان ئىرادە)، ئەمە بابەتى توژىنەوہكەي ئىمەيە. لە قورئانى پىرۆزدا (الكره) ھاتوہ (بە فەتھ و زەمى كاف)^(۲)، يەكەميان بەزۆرى (ئەوہى تۆ خەلكىترى لەسەر ناچار بگەيت) و نووہميان (ئەوہى خۆتى لەسەر ناچار بگەيت).

^(۱) لسان العرب - لاين منظور: ۲۰/۱۷؛ فصل الكاف حرف لاء. لصاح في اللغة مائة (كره): ۳۸۸/۲.

^(۲) خواتمەرموى: ﴿وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ طَوْعًا وَكَرْهًا﴾ سورة الرعد / ۱۵.

ھەرمەھا ئەفەرموى: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ﴾ سورة البقرة / ۲۱۶.

له زلزلوډا (لکړه) ښوونکي هم په، مانايه کې گشتي که ژورليکړني رهو (مشرع) دهکړتې وه
 وه ناچارکړني قهرزېرېو چېته جيکړني پابه نډيه کې، له گڼ ژورليکړني نارېو وه ناچارکړني
 کېسېک به کوشتي مړوځيکې بېټوان + مانايه کې تايهت به وهې نارېو، که به مانا گشتيه کې
 پېناسه دهکړې به وهې (پالېه سترېه که له لايه کې سېک وه ښو سهر کې سېک تر به به ستي
 ناچارکړني به کړېن بېن نه کړنک به دهر له روزانه نښې څږي).

بە مانا تايىتەكەيشى پىئاسە دەكرى بەۋەي (بالەپەستۇيەكى ئارەۋايە لەكەسىگەۋە بۇ سەر كەسىكىتر كە ترس و بىم دەخاتە ئايەۋە و پالى پىتوۋە دەنى بۇ كىرن يان نەكرىنىك بەدەر لە رەزەلمەنسى خۇي). ئەم تايىتە بابەتى تويۇنەۋەكەي ئىمەيە، لەبەرئەۋەي رۆلىكرىنى رەۋا كاريگىر لە بەرپرسيارىتتى جىئائىدا نى، بۇ نموۋە رۆكرىن لە سەرياز يان پۇلىس بۇ كوشتىنى ئەۋكەسەي سزلى لەسىدارەدلى بۇ دەرچوۋە و حوكمەكە پشتى بە بەلگەيەكى شەرى دەبەست و ھۆيەك بوو خويىنى ھەلاڭ بكا، ھىچ كاريگىر لە بەرپرسيارىتتى جىئە جىكاردا نى.

رهگه زه کانی ژورلیکریږن: شوهی به لای زلانیانی یاساوه باو بلاوه شهویه رهگه زه کانی ژورلیکریږن ډولن: مادی و مه عنهوی.

رەڭگىزى مالىدى: برىتانيە لەۋ ئامرلەزى بۇ پالەپەستو خىستىنە كەسىڭ بەكارىدى بەمە بەستى
ئاجار كرىنى بۇ ئەنجامدانى ئەۋەى يىنى خوش نە.

رەڭنى مەنىسى: ئاق ترس و يېمە يە لەنە نجامى ھەپەشە و گۈرەشە ي زۆرلىكە ردا لە ئلى زۆرلىكە ردا دەرست دەنى.

بەلام ئەم دابەشكەرنە ئونائىنەيەى رەگەزەكانى ژۆرلىكردن لەگەل ئەو رىسا مەتيقيەدا لىك دەدا كە دەلى رەگەزەكانى ئەو شتائەى دەكونە دەرەوى زەينى مروف و لە واقىعدا هەن بەشە بچكولانە پىكەيتە رەكانى ئەو شتائەن، بۆ نموونە وەك ئەو كەرەستە بەرلىيانەى لە ئروستكرنى بىنايەكە بەكار دىن، بەلام رەگەزەكانى تىۆر و زارلەكان لە هەر زانستىكا ئەو موفرىلەيە لە پىتاسەكانياندا بەكارهيتزلون، لە روانگەى ئەم راستىيە لۆژىكىەو رەگەزەكانى ژۆرلىكردن پىنج و بىرتىن لە ژۆرلىكەر، ژۆرلىكەر، ژۆر لەسەر كەرل، هەر شە پىكەر، لەگەل بىم (المكەر، والمكەر، والمكەر عليه، والمهد به، والرهبه)، چۆرلى يەكەمىان رەگەزى ماندىن و پىۆرەكانىيان بابەتىن، پىتجەمىش مەعنىوى و پىۆرەكەى شەخسى و خوڤىيە. ياشان ئەم رەگەزانە بەس نىن بۆ

بەلھاتنى ئۆزلىكىدىن كە دەپتە زىگەر لە بەرپر سيارىتىنى جىنائى، بەلگە پىۋىستە جگە لەو
مەرجەكانىشى بەردەست بىن، وەك لەم روونكىرنەو دەيەى خولرەو دە:

مەرجەكانى ئۆزلىكىگە (الگەر):

ئۆزلىكىگە ئەو كەسەيە ھەپەشەي مەترسىيەك لە كەسىيەكتر دەكا ئەگەر ئەو دەيەي
جىيە جىيە نەكا، كە پىۋىستە ئەم مەرجانەي تىدا ھەبىن:

۱- ئەو دەيە سەرچاۋەي ئۆزلىكىگە مەروۇ بىي، ئەگەر ئازەل يان ھىزىكى بىتئامان بوو
(روودلوۋىكى مانىي سىروشتى) ئەو كەسەي زىان يان مال يان نامووسى لە ئۆز ھەپەشە دىلە لە
ھالەتى زەرورەتدا دەيى نەك ئۆزلىكىدىن، جىياۋزى نىۋىلىشىان لە جىيە خۇيدا باس دەكرى.

۲- تولئاي جىيە جىيەكىنى ھەپەشە و گۆرەشەكەي ھەي ئەگەر ھاتوو ئۆزلىكىگە ئامادە نەبوو
ئۆز لەسەر كىرگە جىيە جىيە بىكا، جا چ كىردىن بوو يان نەكرىن. ھەندى فىقوان وەك ئەبۇخەنىفە
(رەھمەتى خۇاي لىيى) سەبارەت بەم مەرجە پىي وىيە (ئۆزلىكىدىن تەنبا كاتى دەيى لە سولتان
ولتە دەسەلەندىلىكى دىنپىدەنرەو ھەي وەك سەروكى دەولەت يان ئەو دەيە نۆيەنرەيەتى دەكات و لە
مامەلەكرىنى لەگەل خەك تەك و كۆمەلگە مەكەچى بىن.)، بەلام لەو دەا ھەرىو ھەولەكەي ئەبو
يوسف و مەمەد لەگەل تەكك بويون و ئەوان لەگەل جەمھور ھەولەنگ بويون كە ئۆزلىكىدىن بە
ھەموو خاۋەن ھىزىك نىتە دى كە تولئاي جىيە جىيەكىنى ھەپەشەكەي ھەي، جا چ سەرچاۋەي
ھىزەكەي دەسەلەتەك بى يان زالبوۋىنىك بى يان پىشتاقىمەك و ئەو جۆرە شتەنە.

كاسانى لە كىتەبى (البدائع)^(۱) دا تەككىي ئەبۇخەنىفەي لەگەل ئەولەيتىر بەو لىكەلەتەو كە
جىياۋزىيە لە زەمەن و ئىنگەدا، لەو روۋەو لە كاتى ئەبۇخەنىفە و لەو ئىنگەيەي ئەو تىيىدا دەزىا
جگە لە دەسەلەت كەس تولئاي جىيە جىيەكىنى ھەپەشە و گۆرەشەي نەبوو. بەلام ئەم
لىكەلەتەو دەيە لەگەل ئارلىستەي نوو ھەولەكەيدا لىك دەدا كە لە ھەمان زەمەن و ئىنگەدا زىاون.

جەمھورى فىقولىئانى شەرىئەتەش نەيانكروە بە مەرج ئۆزلىكىگە دەسەلەندىر بىي، ھەروەك بە
مەرجىان داتەناۋە باقى و ئاقل بىي و خاۋەن فامى رەھا و ئىدىراكى تەولو بىي، لەبەرئەو دەيە پىئو
تولئاي جىيە جىيەكىنى، لەم رولنگەيەشەو ئۆزلىكىدىن لە ئەقل تىكچوو و ئەقل ناتەولوىش دەكرى

(۱) سەرچاۋەي پىشوو: ۴۴۸/۹.

مادام بىتولان ھەرپەشەكە يان جىيەجى بىكەن ئەگەر قۇرلىنكرو گىتى كىردى لى جىيە جىگىرنى ئەۋەتى
قۇرلىنكرو بىكەت.

مەرچەلىكەنى قۇرلىنكرو (المكره):

قۇرلىنكرو ئەۋەتە ھەرپەشەكە كى دەستەۋىخە لى كەسى خۇي يان ناموسى يان مالى لى
بىكى، يان ئەۋەتە ھەرپەشەكە لى ئازىرتكى بىكى ۋەك مىندالى يان ئەكە لى يان يەكەك لى دايىك ۋە باۋك
ياخۇد لى خۇشك يان براكانى ۋ... ھەتتە، كە پىۋىستە ئەم مەرچەلىكە تىدا بى:

۱- ھەرپەشەكە مەترىسەكى دەستەۋىخە لى سەربى لى ژىانى يان سەلامەتى يان ناموسى
يان مالى، جا چ ھەرپەشەكە ئارلىستە لى خۇي كىلى، يان كەسىكى ئازىرتى.

۲- نەتولنى لى خۇي نوۋرى بىخاتەۋە، چ بە ھەلەتن بى يان بە يارمەتى دەسەلات يان پەنابىرن
بۇ كەسىك تا يارمەتى بىدات بۇ بەرەنگارىۋىنەۋە، ئەگەر دەتولنا بەيەكەك لى ۋانە رىگار بىكى بە
قۇرلىنكرو دانانى.

۳- ئەۋەتە بىرۋايە بەسەرىدا زال بى كە ئەگەر ئەۋەتى قۇرلىنكرو لى سەرى نەيكا، ئەۋەتە
ھەرپەشەكە لى كىرلە جىيەجى دەكى، ئەگەر ئەۋەتە ھەرپەشەكە مەترىسە لى سەرى بىناغەيەكى
ۋەھمى دىمەزلىق قۇرلىنكرو نى.

۴- شىتەك لىيەۋە دەرەجەكى كە نىشانە لى بوۋى ھەلەلەرنى (ئىختىيار) بى، ۋەك ئەۋەتى نەتولنى
لەۋە لىدات كە قۇرلىنكرو لى سەرى ۋە ئەۋەتى دىۋى لىكرو زىاد يان كەم بىكا، ئەگىنا بە
گۈپلەل دىدەرنى ۋە قۇرلىنكرو نە لى بوۋى مەدەنى ۋە لى بوۋى جىنانىيەۋە ھىچ كارىگەرەكى
لەسەر رەفتارى نى، ھەر رۋالەتەك لى رۋالەتەكانى ئىختىيار كارىگەرە لى قۇرلىنكرو كە لى بەتال
دەكەتەۋە ۋە ۋا سىتەب دەكى ۋەك ئەۋەتى بە ۋىستە تەۋىلى كارەكە لى كىلى.

مەرچەلىكەنى قۇرلىنكرو (المكره عليه):

ئەۋەتە قۇرلىنكرو دىۋى ئەنجامدىن لى قۇرلىنكرو دەكە ئىتەر كىرن بى يان نەكىرن، جا ئەۋەتە
كردەۋەتە چ بەگۇفتار بى يان بە كىرلەر، ۋەك تاۋان ۋە پىۋىستە ئەم مەرچەلىكە تىدا بى:

۱- ئەۋەتە كردەۋەتەكى دىارىكرو بى، ۋە ئەگەر لەنتوان نوۋشتا سەرىشك كرا بەۋەتى
قۇرلىنكرو پى گوت ئەمە يان ئەۋەتە بىكە ئەگىنا ئەكەرت، بەلە لى فىقوانانى شەرىعەتەۋە قۇرلىنكرو
نابى، بەلام ئەم مەرچە جىيە سەرنجە، لەبەر ئەۋەتى قۇرلىنكرو ئەگەر لەنتوان نوۋشتا سەرىشك

کرا و هرهووکيان جانيز بوون بوی هه به کامياني ويست بيکا وه که فارهت بۆ سویتنکه و تن، ههروهه وه که ناچار کړيني قهرزلر به دلنه وهی مالينه (عهيني) يان دلنه وه به بهرلننه رنګ. به لام نه گهر يه کيکيان موياح و نه ويريان حهرام بوو، نه گهر حهرامه که ي هه لېزلر د رۆلېکړينه که نابيته عوزرنيکي رنګر له بهرپرسياريتي جينائي له بهر نه وهی ده تولي به کړيني موياحه که خوی له هه پره شه که رنګر بکا. نه گهر هه روهووکيشيان حهرام بوون و يه کيکيان زيانی زياتر بوو پيوسته سووکه که يان هه لېلرني، خو نه گهر تونستره که ياني هه لېزلر به رۆلېکړلويکي خاوهن عوزر دلناني، به لام نه گهر له پوي زيان و حهراميه وه له يه که ناستدا بوون شهوا رۆلېکړين هاتوته دی با هه لېلرنيش هه بي، له بهر نه وهی چورچپوه که ي ته سکه و له دهره وهی شهوا چورچپوه به بژره ی نيه.

۲- رنګريووني رۆلېکړلوی له وه پره شهی لتي کرلوه پي بيه دی، جا نه گهر پي و ت خوت بکوره نه گينا من نه تکرؤم نه وه رۆلېکړين نيه.

۳- کارني نامه شروع بي، جا نه گهر رۆري لیکرا بۆ جيه جينکړني قيساس يان دلنه وهی قهرزنيکي شايسته يان نه نجامداني نه رکيکي نيا يان شخيرت، شهوا رۆلېکړين به مانا زلروهيه که ي له نارادا نابي.

مهرجمنکاني هه پره شه پيکراو (المهد به):

مهرجه نه م مهرجانه ی تيدا هه بن:

۱- مه ترسي بي و هه پره شه له رۆلېکړلويان نازيزنيکي بکا له زيانی يان سه لامه تي له شي يان ناموسي يان مالي به بووني ناکوکی له باره ی نه مه ی بووي، که ناخو هه پره شه کړين به له ناوېرني مال رۆلېکړينه يان نا؟

۲- له ولنه بي که حهرامه رۆلېکړلوه حاله تي بووني تولناي هه لېلرني دا بيانکا، وه که نه وهی نه گهر خاوهنی قيساس به تاوونکاره که بلي: فلان بکوره نه گينا تولت ليدنه که مه وه، به رۆلېکړين ناژمي.

۳- مه ترسيه کی راسته قينه بي، نه گهر وه مه ی بوو رۆلېکړين بروسه نابي.

۴- مه ترسيه کی دهسته ويه خه بي، نه گهر که سينک هه پره شه يه کی بۆ نابنده کرد به رۆلېکړلوه

دلناني.

۵- مەترسیەکی گەورە بێ، ئەگەر کەم بوو وەک لە ژۆرلیکرینی سووک (غیر الملجی)دا ناییتە عوززێک کە تاولنکار لە بەرپرسیاریتی بێخشی، بەلام قازی بۆی هەیە بەگۆڕەوی هیز و تونسی ژۆرلیکرینە کە بە نۆخیکی سووکیی دایبێ.

۶- ژۆرلیکرلو ئامرازێکیتری لەبەردەستدا نەبێ بۆ لەخۆبوورخستنهوهی جگە لەوێ ژۆری لێدەکرێ لەسەری، ئەگەر تونلی بە رنگە یەکیتر سووری بخاتەوێ ژۆرلیکرین ناییتە عوززێکی رنگر لە بەرپرسیاریتی.

۷- مەترسیەکی لە مەترسیی ژۆر لەسەر کرلو کەمتر نەبێ، ژۆرلیکرین هیچ کاریگەریەکی لە بەرپرسیاریتی تاولنی کوشتندا نابێ ئەگەر هەپەشەک بە لەناوبرینی مال بێ، مەگەر لە پڕوی سووکیکرینەوێ.

مەرجەکانی بییم (الرهبه):

بریتییه لە ترسانی ژۆرلیکرلو لەو مەترسیە هەپەشەیی لێکرلو لە کەسی خۆی یان ناموسی یان مالی، یان لە کەسی ئازیزیکی یان ناموس یان مالی، ئەوەیش رەگەزێکی مەعنەوییە و پێوێر تێیدا شەخسییه، لەبەرئەوێ لە مەزەندەکردنی پلەیی ژۆرلیکریندا حالەتی ژۆرلیکرلو لە رەگەزو تەمەن و تەندروستی و پێگەی کۆمەڵایەتی و هەرشتیکیتر لە هەر نۆخیکی شەخسی کە بکری کار لە ئێرادی بکا، لەبەرچاوە دەگیرێ. بییم پێویستە نوو مەرجی تێدا بێ:

یەكەمیان ئەوێ بەناغە یەکی ماقوول و پتەوی هەبێ بەشیوەیەك تەنیا لەسەر وەهەم دانەمەزلیبێ.

نووهم، ئەو بییمە بزوتنەری پالێنەری بۆ کرینی ئەوێ ژۆری لەسەر کرلو بیکا.

جۆرەکانی ژۆرلیکردن:

وەك من بزلم ژۆریی فێقولانانی شەریعت بابەتی ژۆرلیکرینیان لەگەڵ بابەتە جوژنیەکاندا باس کړیوێ هەبێ ئەوێ باب یان فەسلێکی تایبەت بۆ روونکردنەوێ جۆرەکانی لەپرووی سروشت و کاریگەرییەوێ تەرخان بکەن، جگە لە هەریوو فێقهی حەنەفی و زەهیری^(۱)، کە لەو یوانەدا لە ژۆر

^(۱) بۆلە: بیئع لصنات: ۹/ ۴۷۹-۴۵۱۵، ولمطی: ۸/ ۳۲۹-۳۳۱.

ناویشانی (کتاب الکراه) څا قسمی له باره وه کرلوه. و له خواره وه کورته یی نه وه ی په یوه نډی به
ژورلیکړن و جوړه کانی وه هیه له و نو فیه نه دا ده خه نه روو.

یه کمه / دابه شکر دنی زاهیری بؤ ژورلیکړن:

نیین حه زلمی زاهیری ژورلیکړنی له رووی سروشتی ژورله سهر کرلوه وه بؤ نوو جوړ دابه ش
کرېوه، نه وانیش ژورلیکړن له سهر قسه و ژورلیکړن له سهر کرده وه. هه ریه ک له وانه ش بؤ نوو
به ش دابه ش ده بن:

جوړی یه کمه / ژورلیکړن له سهر قسه:

نه ویش نوو به شه:

یه کمه میان: ژورلیکړن له سهر رفته رته گوته یه ره واکان: نه وه به ره های به تاله و ناسه ولره
شهر عیه کانی له ماف و پابه نییه کان لیتا که ویتته وه نه گر له ژور فشاری ژورلیکړنی ته ولودا بی، جا
چ په یدل کر بی وه کړیته نده کان یان بخه ری حاله تیکی شهرعی نارا بی وه ک به خشین له قهرز
(الابراه) و ته لاق و ده ست هه لگرتن له مافی توله کرېنه وه و شه فیعی، یان نیخباری بی وه ک
نیفاده ی شایه ته کان و دانپیدلان. که ولته ژورلیکړن له هه رفته رته له م رفته رته دا به پره های
به تالی ده کاته وه.

نوووهم: ژورلیکړن له رفته رته گوته یه نارې واکاندا: وه ک ژورلیکړن له سهر کرنی قسه یه ک که
مروقه له حاله تی ناسایدا پنی کافر ده بیت، هه روه ها وه ک بوختان و وړکړن، نه و که سه ی له ژور
فشاری ژورلیکړن دا نه م رفته رته بکا له رووی جینائی و مه ده نییه وه پرسوجو ناکړی.

نیین حه زم ده لئی (ژورلیکړن له سهر قسه کرېن هیچی پی ولجب نابی، با ژورلیکړلو
گوته بیتیشی، وه ک کوفر و قه زف و بوختان و دانپیدلان و ماره کرېن و گپړانه وه ی ژن (ره جعه) و
ته لاق و کرېن و فروشتن و نه زو نیمان و پیښکه شکرېن و ژورکړن له زیممی بؤ باوه پهینان و
هیتر، چونکه نه و له و گوته نه دا لاسای نه و فشاره ی کړیته وه که فهرمانی پیکړوه بیلی،
ناکړکیش له وه دا نیه که لاساییکره وه هیچی له سهر نیه، نه وه ی نه و نوو شته ی له یه ک
جیا کړیته وه قسه که ی دتره کی تبدیه). پیغه مبه ری خوا (د.خ) نه فهرموئی ((لنما الأعمال بالنیات
وَلِنَمَّا لِكُلِّ لَمْرٍ مَا نَوَى)). که ولته نه وه ی به ژور قسه یه کی پیکړی و له گوته نیدا نازد نه بی، پنی
پابه ند نابی.

جوړی دووهم/ ژورلیکړن له سفر کړدووه:

دلېش کرلوه بۆ دوو بهش:

یه که میان: نه ورهفتاره نارېوا (نامه شروع) له ی به ژورلیکړن مویاح دېن.

دووهم: نه ورهفتاره نارېوا لایه ی ژورلیکړن کاریان تیناکات و نه جامد رلنایان له پرووی جینائی و مده دنیوه به پرېس دېن و هر شتیک سزای هبې نه ولینشی له سر سزا دېرین وک تاولنه کان، هر کاریکی نارېولیش به یې پاساو زینای مادی به که سیر بگه یه نی حوکی قهره بووی له سر دېرې، ولته له م به شدا ژورلیکړن بوون و نه بوونی وک یه که، پېوره رش بۆ جیاکړنه وې رهفتاریکی نارېوا که به ژورلیکړن ده گړې بۆ مویاح، له رهفتاریک که کاری تیناکا، زهروره ته. هرچی زهروره مویاحی بکا ژورلیکړنیش مویاحی دهکات و هرچی زهروره مویاحی نه کا ژورلیکړن کاری تیناکا.

ثین حزم دهلی (ژورلیکړن له سر کړدووه ده بې به نو به شوه: یه گیکیان نه ویه زهروره مویاحی دهکا وک خولرین و خولرینه و، نه م ژورلیکړنیش مویاحی دهکا، له بهر نه وې ژورلیکړن زهروره ته. نه وې له سر شتیک له ولنه ژوری لی بکری هیچی له سر نیه له بهر نه وې شتیکې کړوه کرنی مویاح. دووهم میان نه ویه زهروره مویاحی ناکا وک کوشتن و زلمارکړن و لیدان و خولرکړنی مال، نه که ژورلیکړن مویاحی ناکات و هرکس بۆ شتی له ولنه ژوری لی بکری قیساس و زه مانې دهک ویته سر له بهر نه وې شتیکې کړوه کرنی حرامه).

نه م پېوره ورد نیه، له بهر نه وې جیاکړنه وې نه وې زهروره رنی پیددا و نه وې رنی پیتادا له سر پېوره ریکتر ده و سستی، که ثین حزم نه مې روون نه کړن ته و.

نه م جگ له وې نه م دلېشکړنه بۆ نه ورهفتاره کړد میانې زهروره رنایان پینالیت و نه جامد رلنایان له پرووی جینائی و مده دنیوه به پرېسن، له گه ل نه و قسه یی بژده و سستی که دهلی ژورلیکړن له تاولنی زینادا رنځره له لپرسینه وې زیناکر (نیرومی) له پرووی جینائی و مده دنیوه، له کاتیک زهروره تاولنی زینا مویاح ناکا. دهلی (نه گره نافرته تیک گرا و زینای له گه ل کرا، یان پیاوړیک گرا و چوکی خرایه نیو رتی نافرته تیکه و هیچ له سر نه و لولنه نیه، جا چ پیاوړه که نامیری هه لېسی یان هه لېسی، ناوی بیتوه یان نه یه ته و، ناوی نافرته که دلېه زنی یان

دلنه به زئی، له بهر نه وهی شه وان هیچیان نه کړیوه، ره پیوون و ناو هاتنه وه سروشتکړن و خوا له مړوښا دروستی کړیون، جا پنی خوش بی یان ناخوش، له ودا هیچ به دهسته^(۱).

نوه روونه تاولنی زینا زهرورته و ژورلیکړن موباحی ناکن، به پنی نهو جیاکړنه وه یی باس کړا پتویسته ایتیرسینه وه له زیناکړی ژن و پیاو بکړی، ده بوو نیین هزم له و پتومره یدا جیاواری له نیوان تاولنه کانی حدود و باقی تاولنه کانی قیساس و خوینبایی و ته میکرک (الغزین) بکړلیه و پتومره کوی له تاولنه کانی حدود قهتیس بکړلیه، له بهر نه وهی هریک له زهرورته و ژورلیکړن هیچ تاولتیکی هندی موباح ناکن با رنگریشه له بهر پرسیاریوونی جینائی لیتان.

دووم: د ابمشکړدن فیقوانانی حله نه فی بؤ ژورلیکړن

له پروی مترسی هه پشه پیکرلو وه بؤ ژورلیکړنی سهخت و ژورلیکړنی سووک دلبه ش ده بی.

۱- ژورلیکړنی سهخت (تهواو):

نوه یه هه پشه پیکرلو مترسی بی بؤ سه رژیان یان سه لامه تنی جهسته یان عیر زیان مال، ناو نرله سهخت (یان تهولو) له بهر نه وهی ژورلیکړلو جله و ده کات و ناچار به کړنی دلوکړلو ده کا. کاریگر په کوی نوه یه ره زلمه ندی له ناو ده بات و هه لېژرین فاسید ده کا به شیوه یه ک ژورلیکړلو ناچاره ملکه چی دلوکړلو بی جا چ کړن بی یان نه کړن تا نهو نازلره له خوی بوور بخته وه که هه پشه ی پی کرلو، له م ملکه چکړنه دا ره زلمه ندی نه ماوه و هه لېژرینی فاسید بووه، نهو هه لېژر (مختان) له بهر نه وهی سووکترینی بوو خرپه یه، هه لېژرینشی فاسیده له بهر نه وهی له چورلچپوه کی ته سکا ناچاره و هیچ تولنای و جوله یه کی له دهره وهی نهو چورلچپوه نیه.

۲- ژورلیکړنی سووک (نا تهواو):

نوه یه هه پشه که ناگاته ناستی له ناویرنی گیان یان نه ندام یان لیدنی توند که گیان یان نه ندام نوو چاری له ناویرن بکا، کاریگری نوه یه ره زلمه ندی له ناو ده بات، به لام هه لېژرین فاسد ناکا.

^(۱) سهراوهی پتیشو: ۳۳۱/۸.

شایانی باسه پتورهی جیاکرنه وه له نیتوان سهخت و سووکا نهگرچی مادی (بابه تی) به، به لام پتویسته له حسنیکرینی رۆلینکرنه که دا به سهخت یان سووک لایه نی شه خسی رۆلینکرلو له بهرچاو بگیری، چونکه دهشی رۆلینکرین بۆ که سیک سهخت و بۆ یه کیکتر سووک بی به تاییه ت نهگر هه ره شه پیکرلو که په یوهندی به لارییه وه هه بی که بۆ هه ژر سهخت و بۆ دهوله مه ند سووک، هه روه ها هه ره شه ی ناوژلیندن و له که لارکرینی ناویانگی که سایه تی، که به لای نه و که سه ی پاریزگاریکرین له پیکه ی کومه لایه تی به لاره گرنگه سهخته به لام بۆ که سیتر سووک، هه روه ها لیدان و هه ره شه ی به نکرینیش به هه مان شتیه، له بهرته وه فیقوانان له پال پتوره بابته که دا پتوره که سیه کیشیان به هه ند گرتوه.

پاشان هه نه فیه کان رۆلینکرین به ره هایان به هه روه به شی سهخت و سووکیه وه به گویره ی سروشتی رۆله سه رکرلو بۆ رۆلینکرینی هه ستی و رۆلینکرینی شه رع ی دبه ش کره وه، که هه مان دله شکرینی زهیریه، له بهرته وه ی هه ستی هاومانای کردلری و شه رع ی هاومانای گوشتاریه.

۱- رهفتاره هه ستهیه کان: رهفتاره هه ستهیه کان (یان کرده وه ییه کان) یان که رۆیان له پیتاوبا کرله له روه ی حوکمی نیا ورۆی نوویه وه بۆ شه ش جور دبه ش کره وه، سیان یان بۆ حوکمی رۆی نوویه، سیان بۆ حوکمی نیا یی، له وره وه نمونه کان نوویه ره نه ده کری له سی جوربا کورت بکریته وه.

جوری یه که م: نه و کرده وه یی رۆی له پیتاوبا کرله رۆلینکرین کاری تیده که به شتیه یه که ده یگورپی بۆ ریتیندرلو (موباح) وه که خولین و خولینه وه ی هه راکرله کان له ژیر فشاری رۆلینکریندا، وه که خولینه وه ی ئاره ق و هۆشبه ر و خولینی گورشتی مرلر و خوین و گورشتی به راز و خولینی مالی که سیتر به بی مۆله تی خۆی، نه ولنه وه که چۆن به زه رره ت موباح ده بن به رۆلینکرینیش موباح ده بن، له بهرته وه ی خوا نه فه رموی ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرُّتُمْ عَلَيْهِ﴾^(۱)، ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾^(۲)، نه و خولین و خولینه ولنه به رۆلینکرین موباح ده بن هه رکه ت برسیتی رۆی بۆ مۆقه هیتا، بگره له ولنه یه بیته ولجب نه گر هاتوو ژیان له سه ر خولینیان ده وه سته و مۆقه له نه خولینیان به برسیار ده بی، له بهرته وه ی خوا

^(۱) سورة الانعام / ۱۱۹.

^(۲) سورة البقرة / ۱۷۳.

ئەفەرموی: ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾^(۱). ھەریۆیە ژۆرلیکرلو لەپووی جینائیەو ە لە دنیا و ە لە رۆژی نوولیدا لەبارەییو ە پرسیاری لی ناکری.

جۆری نووم: ئەو ە کەدەو ە ە ژۆرلیکرین موباح نابێ بەلام دەرفەت پیدرلو (مرخص) دەبێ، واتە کرینی وەک جۆرە دەرفەتدەلنیکە ە ژۆرلیکرلو لە دنیا و نووژنا پرسوجۆ ناکری لەسەری، وەک ژۆرلیکرین لەسەر کوفر، ئەو ە رۆزی لی بکری بۆ کرینی شتیک کە لە دۆخی ئاساییدا مەوێ پی کافر دەبێ، با مەشروعیش نیە رێگە پی دەبری ئەگەر ھاتو بلی بەئیمان ئاوەدان بوو، چونکە خوا ئەفەرموی ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾^(۲). لەم نوو جۆرەدا مەرجە ژۆرلیکرینەکە تەولو بێ.

جۆری سییەم: ئەو ە بەھێچ شتو مەیک ژۆرلیکرین کاری تیناکا، ە موباح دەبێ و ە دەرفەتی پیدەبری بەلکو ە ھەرلە دەمینیئەو ە ژۆرلیکرلو لەسەری لەپووی جینائیەو ە لە دنیا و نووژنا پرسوجۆ لی دەکری، جا چ ژۆرلیکرینەکە تەولو بێ یان ناتەولو وەک لە تاولنەکانی قیساس و خوینبایدا، ئەو ە رۆزی لی بکری بۆ کوشتنی کەسیکی بیتاوان ئەویش کوشتی، لە بنیادا تۆلە لی دەکریتەو ە، ئەگینا لە رۆژی رەستاخیزدا لەسەری سزا دەبری. واتە لە دنیا و رۆژی نوولیدا پرسوجۆ لی دەکری^(۳). جا ئەگەر بەسزلیکی بریاردرلو بۆ تاولنەکە سزا درا سزلیکی رۆژی نوولی لەسەر نامینی. نرێژی ئەم بابەتە لە تاولنەکانی قیساسدا باس دەکری.

ب- رەفتارە شەریعیەکان (گوفتاری): ھەنەفی لەبارە ی کارگەری ژۆرلیکرین لەو رەفتارنە بەم شتو ە ویدی دەکەنەو ە: گوتیانە رەفتارە شەریعیەکان (گوفتاری) نوو جۆرن: پیکھیتان (انشاء) + دلنیددان (نیقزل). پیکھیتانیش نوو جۆرە: جۆرێک ئەگەری ھەلو ە شاننەو ە لی تاکری، جۆرێکیتر دەکری.

ئەو رەفتارە ی شیمانە ی ھەلو ە شاننەو ە ی نیە ژۆرلیکرین کاری تیناکا بەلکو ە بوس تادەمە ززی و دەستبەجی ئاسەولرە شەریعیەکانی بەرھەم نیینی ئەگەرچی لە ژێرفشاری

^(۱) سورة البقرة / ۱۹۵.

^(۲) سورة النحل / ۱۰۶.

^(۳) بلع لصناع: ۴۴۸/۹ و یاشت.

زۆرلىکرىنى تەلۇدا بوو، وەك تەلاق و رەجە و زەواج و سوئند و نەز و زىھار (لە ژن) و ئىلا و لىخۆشبوون لە قىساس و ئەو شتانه^(١)، بۆ ئىجتىھادەكەيشيان سەبارەت بە دروستى ئىو رەفتارلە ھەندى بەلگەيان لە قورئان و سوننە و ئەقل ھىئاوئەوہ کە پىويست ناكا بيانخەينە روو، لەبەرئەوہى بەبروای من ئەم ئىجتىھادە ھەلەيە و نابى کارى پى بکرى، بەلگە ھەر رەفتارىكى گوشتارى بەزۆر بکرى بەتالە و ئاسەولرى لى ناكەوتتەوہ مادام لەزىر فاشىرى زۆرلىکرىنى تەلۇدا بووى.

ئەو رەفتارى ئىگەرى ھەلەو شاندەوہى ھەيە بەلای ئەبوخەنىفە و محەمەد و ئەبو یوسفەوہ فاسىدە، لەبەرئەوہى رەزەلەندى و ھەلەزۆرلەن دوو روکنى مەعەوہى رەفتارکرىن، ئەگەر ھاتنەدى دروست دەبى، ئەگەر نەبوون بەتال دەبى، ئەگەر ھەلەزۆرلەن بەسھات و رەزەلەندى خراپ بوو فاسىد دەبى^(٢)، فاسىدیش بەلای ئەوانەوہ شوئىنیکە لەنتوان بەتال و دروستدا و ھەرکات ھۆى فەسادەکەى نەما دەگۆرپ بۆ دروست.

بەلای زوڤرەوہ رەفتارەکە و سىتئىرلە دەبى و تە دادەمەزى بەلام ئاسەولر بەرھەم ناھىنى تا پاش نەمانى کارىگەرى زۆرلىکرىنەکە زۆرلىکەرلە مۆلەت نەدات، ياسادانەرى عىراقى لە ياساى مەدەنى (م ١٣٤)دا کارى بەمە کرىوہ. شایانى ئاماژەپىدانە کە فاسىد بەزۆرلىکرىن وەك وەستىئەرلە و بەلایانەوہ بە مۆلەتدان لەلایەن زۆرلىکەرلەوہ دەگۆرپ بۆ دروست.

ھەموو ئەمە ئەگەر زۆرلىکرىنەکە لەسەر پىکھىتان (الانشاء) بوو، ھەرچى زۆرلىکرىن لەسەر دىنپىدانانە (الاقول)، قەدەغەيە بە دروست دىنپى جا چ دىنپىدانلەوہ ئەگەرى ھەلەو شاندەوہى ھەبى يان نا^(٣).

لە راي حەنەفەکاندا تىببى دەکەين لەپرووى کارىتکران بە زۆرلىکرىن يان زەرورەت تىکەلەيان لەنتوان مافەکانى بەندە و مافەکانى خوادا کرىوہ، زۆرلىکرىنى سەخت ئەو مافانەى خوا کە حەرلەن موباح دەکا، وەك زۆرلىکرىن لەسەر کوفرو بەکارھىتانی مەستىبەخشەکان و ئەو شتانه، بەپىچەولنەى مافەکانى بەندە، کە کارىگەرەکەى تەنيا ئەوہیە کردەوہ حەرلەکە دەکاتە

(١) بىلق الصنائع: ٤٤٩٣/٩. (الایلاء: برىتبیە لە سوئىخولرین بە نەچوونە لای ژن بۆ ماومەیک-و مەگى).

(٢) سەرچاوەى پىشوو: ٤٥٠٣/٩.

(٣) سەرچاوەى پىشوو: ٤٥١١/٩.

روخسەت، وەك خوارینی مائی كەسیتەر یان لە ناویری مالاكەیی لە ژێر فشاری ژۆرلیكێندا، ئەو كەسە لە ژێر فشاری برستی یان تینوتیدا مائی كەسیتەر بخوات، لە پووی جینائیەو بەرپرسیار نایی، بە لām لە پووی مەدەنیەو بەرپرسیار و ئەگەر خاوەن مال دلوای قەرەبووی كرد دەبی قەرەبووی بكاتەو، لە بەرئەوێ مافی بەندە بە فشاری ژۆرلیكێن یان زەرورەت ناگۆڕی بۆ موباح، چونكە ژۆرلیكێن لە رنگرکانی بهرپرسیاریتی جینائیە و لە هۆكانی رێتیدان (شیباحە) نیە. ئەم بابەتە مان بەدریزی لە كتیبی (ایضاح الفوائد فی شرح القواعد) لە ژێر ریسای ژمارە (٦٧) بەدریزی باس كریوە.^(١)

كارگەری ژۆرلیكێن لە بهرپرسیاریتی جینائیە:

كارگەری ژۆرلیكێن لە بهرپرسیاریتی جینائیە بە گۆڕەیی سروشتی تاونكە جیاوازی، لە بەرئەوێ گرنە پێش لە روونكێنەوێ كارگەری ژۆرلیكێن لە سەر بهرپرسیاریتی، بە كورتی بە شە سەرەكیەكانی تاون لە شەریعەتی ئیسلامیدا بخەینە روو، ئەگەرچی پێشتر بە كورتی قسەمان لە بارەوێ كرد.

ژانیانی ئیسلام لە ئوسول و فیقوانان تاونكەكانیان لە پووی مەترسیداریان و ئەو مافەیی دەستدریزی كرلۆتە سەر و بیاریكێنی تاون و سزا بە دەق یان نەبوونی، بۆ سێ بەشی سەرەكی دلبەش كریوە: تاونكەكانی حدود + تاونكەكانی قیساس و خوێنباپی + تاونكەكانی تەعزیر.

بەشی یەكەم / تاونكەكانی حدود:

بریتییه لە تاونكەكانی دەستدریزیكێنە سەر مافە پەتیەكانی خوا (مافە گشتیەكان وەك تاونی ریدە)، یان مافە هاویەشەكانی ئیوان خوا و بەندە (ئەو مافانەیی سوودی گشتی و تاییەتیان تێدا كۆدەپێتەو) و مافی خوا تێیاندا زالە، وەك تاونی دزی و زینا و قەزف.... هتد.

تاییەتمەندیەكانی تاونكەكانی حدود:

تاونكەكانی حدود بە چەند تاییەتمەندیەك لە باقیی تاونكەكان جوی دەكرێتەو:

^١ ایضاح الفوائد فی شرح القواعد، ص ٢١٤.

۱- تاوان و سزا هه ربووکیان به دهقی شهرعی^(۱) (قورئان و سوننه) نیاری کرلون، نه به ئیجماع و نه به قیاس، یان هیچ سه رچاوه یه کیتیری حوکه شه رعیه کان جیگیر نابن.

۲- سزاکانیان نۆخه توندین و سووکیته کان کاری تیناکان و پیویسته قازی به و شتیوه یه له قورئان و سوننه دا هاتوو هه پیا ده یان بکات و به ده قهوه پابه ند بی، هه روه ها پاش به رزگرینه وه ی تاوانه که بۆ دانگه بولری سولج تیدلکرینیان نیه، لیبورنی گشتی و تاییه ت نایانگریته وه، هه روه ها قابیل به گورین به سزلیه کیتیر له ره گزی خۆی یان هیترنین، له به رته وه ی له مافه کانی خولن، یان مافی خوا تییاندا زاله و جگه له خوا کس مافی نیه قسه یان تیدا بکا، چونکه (وهک و تروه) (فاقد الشیء لا یعطیه).

۳- سزاکان بۆ وهره سه ناگویتزینته وه، نه گهر سزلیه کی جه سته یی بوو به مرین ده که موی، هه روه ها به له ده ستدانی شیان به رنگیه کیتیری جگه له مرینیش ده که موی، خۆ نه گهر سزلیه کی مالی بوو وهک گونا هه شۆری (که فارهت) هکان شه واپه وهندی به میراتی تاوانکاره وه ده بی پاش مرینی.

۴- هه موو بالقیکی ژیر بۆی هه یه سکالا له نژی تاوانکار بجولئینی له به رته وه ی به شیکه له حیسبه (ولته فه مانکرین به چاکه و نه هیکرین له خراپه)، خوا نه فه رموی: ﴿وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ﴾^(۲).

۵- ریکاره قه زلیه کان بۆ دانگه یه کرنی تاوانکار و کاره کانی جیهه جیکرینی سزاکه ملکه چی ده سه لاتی دابوه ری و جیهه جیکرین و په سندرکینی وه لی نه مر (سه روکی ده ولت) ده بی.

۶- سزاکانیان جۆرلوجۆرن، یان برینی ده سه ته وهک له دزیکرین^(۳) و چه ته یی (رنگه برین)^(۴)، یان کوشتن وهک له ریدده بۆ مورته دی خراپه کار^(۵)، هه روه ها چه ته یی نه گهر قه تللی کرد^(۶)، یان

^(۱) بۆ نموونه له تاوانی زینادا هه رلامکرین به دهقی قورئان جیگیر کرلوه، که خوا نه فه رموی: ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الرِّبَا إِذْ كَانَ فَحْشًا وَسَاءَ سَبِيلًا﴾ سورة الإسراء / ۳۲. سزایش به دهقی جیگیر کرلوه، وهک خوا نه فه رموی: ﴿الرَّابَّةُ وَالرَّابَّةُ فَاجْلِبُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَلَّةً جَلْبَةً﴾ سورة النور / ۲.

^(۲) سورة آل عمران / ۱۰۴.

^(۳) خوا نه فه رموی: ﴿وَلَسَّارِقٌ وَلَسَّارِقَةٌ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا﴾ سورة المائدة / ۳۸.

^(۴) خوا نه فه رموی: ﴿إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَخُوا مِنَ الْأَرْضِ نَكَلٌ لَكُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾ سورة المائدة / ۳۲.

شه لاهلیدان (جہاں) وہک له بوھتان (قہزف)^(۳) و زیناکرینی بیّ هاوسه ران ومه ی خوارینه وه، یان نوورخستنه وه له گه لّ شه لاهلیدان وهک له زیناکرینی بیّ هاوسه ران^(۴)، یان به بیّ شه لاق وهک له هندیّ حالّه تی چه ته پیدا، یان قبولنه کرینی شایه تیدانی تاولنکار و دلنانی به فاسیق له گه لّ شه لاهلیدان^(۵) وهک له سزای قهزفدا.

۷- سزای نه و تاولاننه ی حدود که له نیتوان بهنده و خوادا هاویه شن، ولته مافی گشتی و مافی تاییه تیان تیدا کوپوهته وه وهک له تاولنی نزی و قهزفدا، بهر له بهر زکړینه وه ی بۆ دلاگه بولری لیخو شپوون و تکارکین و سولحکرینیان تیدایه وهک له (شرح الصغیر)^(۶) ی نه لده ربیر له فیهی مالیکیدا هاتووه، ههروه ها له ده سترپیندا نه گه ربابه ته که گه یشته نیام (سه روکی ده ولته)، یان نه وه ی له قهزادا نوینه رلیه تی ده کا که قازییه، نیتر بولری نه برین نامینی، به لام نه گه رنه گه یشته نیام ده کړی له رنگه ی تکارکین یان به خشینی مالّه نزلوه که به نزه که وه سزکه بخری، له بهر نه وه ی دروسته بهر له وه ی هه واکه بگاته نیام و به خړپه که بزلی، تکا بۆ نزه که بکړی، نه گه ر گه یشته نیام نیتر تکارکین تیدا دروست نیه.

ولته نه گه ر نزه که رابروویه کی رهشی هه بوو و تاولنیتیشی کړیوو، به هیچ شتیه یه ک دلاوست نیه تکی بۆ بکړی، نه پیش و نه پاش بهر زکړینه وه ی کیشه که بۆ دلاگه. نیین قهزوحن^(۷) ده لی: (بولای نه وه ی ده گاته نیام کهس بۆ نیه له کهس خوش ببی ته نیا به خشینی باوک نه بی بۆ کوپه که یی که ده یه وی تاولنه که دلپو شتی). مالیک ده لی (نه گه ر قهزفکرلو

(۳) خوا نه فرموی: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾ المائدة: ۳۲

(۴) وهک له نایه تی ژماره ۳۳ ی سورمه تی (المائدة) دا.

(۵) خوا نه فرموی: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ النور / ۴.

(۶) قال تعالى: ﴿وَلَا تَنبَغِي وَلَا تَنبَغِي فَاغْلِبُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مَآةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَيَشْهَدُ عَنْهُمَا طَلِّقَةُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾ النور / ۲. وقال الرسول ﷺ: ((البكر بالبكر جلد مائة وبقي سنة))، نيل الأوطار: ۹۸/۷.

(۷) وهک له نایه تی ژماره ۴ له سورمه تی (النور).

(۸) ۴۰۳/۲.

(۹) تبصرة الحکام فی أصول الأقضية ومناهج الأحکام - للقاضي برهان الدین یزیدیم بن علی أبی القاسم بن محمد بن فرحون المالکی (ت ۷۹۹هـ) بهامش - فتح الطی المالک فی الفتوی علی منہج الإمام مالک. مطبعة مصطفى البابي: ۳۸۸/۲.

گوئی گویه دهیوی دلیپوشی و خوش بو، نهگر گیشته نیام و نیام نهوی قبول نه کرد تا به نهیتی لئی نه پرسی، نهگر ترسا قه زفکر به سهریدا ساغ بکاتهوه دهکری بیخسری، به لام نهگر لهوه ترسی نه بوو بهخشینی دروست نیه).

۸- سزای حندهکان به گویزه ی جیاوایی نیوان فیقونان^(۱) تته لکیش دهبن، نهوی چه ند جارنک تاوانی زینا نه نجام بدات یان مشروب بخوتهوه یان نزی یاخود قه زف بکا و له نیوان جارنا په لکیش کرا بۆ دانگه، تهنیا له سهر نه نیوان جاره سزا دهبری، به لام نهگر نوویاره ی کردهوه سزلهکیش نوویاره دهکریتهوه.

نهیتی نه تته لکیشی (تدخل) هیش لیبوردهی نیسلامه سه بارهت به مافه گشتیهکان (مافهکانی خوا) له لایهک و بوونی شوپیهیه له جارانی رابردو له لایه کیرهوه. ههروهه تته لکیشبوون له سزا حندهیه لیکچوه کانداهیه به هۆکانیشیان جیاوایی به پیچهولنه ی رای حه نه فیهت، وهک نهو کسه ی بخوتهوه پاشان قه زف بکا یان به پیچهولنهوه، ههروهه باقیی سزلهکان دهچنه نیو سزای کوشتن، به پیچهولنه ی رای نیامی^(۲).

^(۱) له: الشرح الکبیر سی لپی البرکات سیدی أحمد الدربیر وحاشیه السنوکی - للشیخ محمد عرفه: ۳۴۷/۴ ناها توه: (حمدمکن تته لکیش دهبن نهگر هۆی ولجیبوونی حمد له ههروموانا یهک کورت، وهک حمدی قه زف و حمدی خورینهوه که سزای ههریهکیان ههشتا جهلده، نهگر یه گگیانی له سهر جیهه جی کرا نهو تریان دهکوی با مههستیش تهنیا جیهه جیکرینی یهکم بی یان تا لیبوونهوه له یهکم یهکیکیان نهو تریان نهسه لمانن ههرومه نهگر تاوانی بهرلنهر مروفنک کرد و دهستی راستی په پلند و پاشان نزی لیکرد، یان به پیچهولنهوه، نهوا برینهوه له سهر یهکیکیان بهسه، یان هۆ ولجیکار مکنیان نوویاره بوویهوه وهک نهوی بهردمولم نزی بکا یان بهردمولم قه زف بکات و بخوتهوه، نهوا حمدنیک بۆ ههرویان بهسه با تا پاش حمدمکیش نوومیان نهسه لمی، به لام نهگر پاشتر گه پیرهوه سهری، سزلهکیشی دهگر پیتیهوه).

^(۲) له کتیی: الخلاف سی تووسی (نیام أبي جعفر محمد بن الحسن بن علي) مطبعة تابان طهران: ۸۲/۲ ناها توه: (نهگر حمدی قه زف و حمدی زینا و حمدی نزی و ولجیبوونی دهستبرین گوبوونهوه و برینهوهی دهست و پی بههۆی حیرله و برینی مال تینیا ولج بوون، ههروهه بههۆی قه تلهوه له جگه له حیرلنا قیساسی کوته سهر، بهوه نوو حمد و نوو برین و کوشتنیک له سهری گوبوونهوه، نهوا ههروو حمدمکنی له سهر جیهه جی دهکری پاشان دهکوژی، نهوه رای شافیهیه. نهو حنیفه دهلی ههروموانان دهکون و دهکوژی، چونکه کوشتن ههرویان دهسرتیهوه). یاسا جهرتیه و مزعیه نوکنکی جیهان له گه لکلی نهو حنیفه هاورن له م تته لکیشبووندا، نهوی تاوانیک بکا سزلهکی له سیتلهن بوو، تاوانیک تیش سزلهکی بهنکرین بوو، تهنیا له سیتلهن که جیهه جی دهکری.

۹- سزای تاوانه کانی حدود به گومان (شوبه) ده کەون له بهر ئه وهی پتقه مبه (د.خ) فەرمویه تی (الرؤوا الحدود بالشبهات ما استطعتم)، له گیرانه وه به کێتر دا هاتوو: (الفعوا الحدود ما وجبت لها مدفعاً)^(۱). (ولته: تا پیتان ده کری به بوونی گومان حد جیه جی مه کن).

۱۰- پاشگه زیوونه وهی شایهت له شایه تییه کی یان دانپیدانه به دانپیدانه کی کاریگری له تاوانه کانی حویدا هیه و قازی بۆی نه حوکم به سزای هه دی بدات، هه روه ک نابێ جیه جی بکری نه گه شایه ته که یان دانپیدانه ره که له نیفاده و دانپیدانه کی پاشگه زیوونه به پێچه وانیه تاوانه کانیه، که پاشگه زیوونه هه هه ج کاریگریه کی نه نه گه قازی قه ناعه تی کرد تاوانه که رووی دوه. هه روه ها دانپیدانه به هه ند و مرناگری نه گه ره ژێر فشاری ژور لیکرندا بوو^(۲).

بهشی دووهم / تاوانه کانی قیساس و خوینبایی،

بریتین له تاوانه کانی ده سترێژیکر نه سه ر ژیان و سه لامه تی مروف، وه ک تاوانی کوشتن و زه لدار کردن و لێدان و... هتد، له یاسادا پیتان ده و ترێ تاوانه کانی ده سترێژیکر نه سه ر که سه کان، هه روه ک پیتان ده و ترێ تاوانه ناقه سدییه کان له و رووه وه نه نه قه ست و هه م هه له یان تێدایه به پێچه وانیه تاوانه کانی حدود که هه موویان قه سدن و هه له یان تێدا نه، تاوان یان نه وه تا نه یان هه میشه به نه نه قه سته.

تایبته مەندیی تاوانه کانی قیساس و خوینبایی،

ئه م تاوانه به م جیا که موله له تاوانه کانیه جیا ده کرتنه وه:

^(۱) رواه ابن ماجه. سنن ابن ماجه - تحقيق محمد فؤاد عبد الباقي: ۸۵۰/۲.

^(۲) له: الشرح الكبير ۴/ ۳۴۵ هاتوو: (نزی به دانپیدانه ده سه له می نه گه ر ملی به ودا، هه روه ها به به لگیش. به لام نه گه ره له لایه ن حاکم یان هه ر که سیکێتریشه وه به به نکرین یان به ستنه وه ناچار به دانپیدانه کرا، به لای ئه یه ن ئه لقا سه مه وه هه جی له سه ر نای جا تۆمه تباری یان نا، با نزو له مکیش ده بریتێ له به ر ئه وه ی ده کری ماله نزو له که له که سیه تر وه به ر گه یشتی، یان چو ی ئه کوژو وه له لا بۆژێته وه که ناچار به لفتان به کوشتنی کر وه، جا دانی پیتا ناوه و چو له کی پیتان دوه... له به ر ئه وه ی رنی تێد مچی که سیه تر کوشتنیت، بۆیه نه ده سته م به ر پری و نه ده کوژنی مه گه ر وه که له (العونه) هاتوو - پاش نه مانی ترسی ژور لیکر نه که خۆی دانی پیتا نیی. ئه م ئارسته به ر ی سه ر جه م فیه ر لانی شه رعه ته، که دانپیدانه ره ژێر فشار دا به هه ند و مرناگری.

۱- تاوان و سزا به دهق نیاری کرلون وهك تاوانه كانی حدود، به شیوره كه هندی گوتوانه تاوانی قیساس له تاوانه كانی حدوده.

۲- نهگه به نهقهست بوو سزكه ی مامه له ی هاوشیویه (المقابلة بالمثل)، سزكه له پووی پرو جوړه وهك تاوانه كیه، له بهرته وهیه ناوړه قیساس.

۳- وهی نه مر (سه روکی دهولت) دهسه لاتی لیبورنی گشتی یان لیبورنی تاییه تی له تاوانه كانی قیساس و خوینبایی نیه، له بهرته وهی نه م مافه هاویه شه كانن له نیوان وهره سه ی تاوانسه - نهگه دهستریژی بوو بو سهر ژیان- یان تاوانسه ر خوی - نهگه دهستریژی بوو بو خوار گیان- و كومه لگه دا كه دهولت نوینه رلیه تی دهكات و مافی تاییه تیتدا زله، له بهرته وهی نهو نه هامة تی ی بوو چاری خیزلنی تاوانسه له باری مرینیدا و بوو چاری تاوانسه ر خوی دهی له حاله تی تووشیوونی به نه خوشیه کی ریژخایه ندا دهی، له وهی به له دهستدانی یه كيك له نه ندلمان بوو چاری كومه لگه دهی، زیاتره، له بهرته وهی نه هامة تی كومه لگه به نه ندلمیكیتر قهره بوو ده كریته وه، به لام نه هامة تی تاوانسه ر یان خیزلنه كه ی به هیچ قهره بوو ناكریته وه.

۴- وهره سه ی تاوانسه ر (خاوه ن خوین) له باری مرینیدا به هوی نهو تاوانه وه، هره وه تاوانسه ر (المجنی علیه) خوی له حاله تی تووشیوونی به نه خوشیه کی ریژخایه ندا له نه نجامی به نه نهقهست دهستریژكړنه سهر سه لامه تی، بویان هیه دهست له قیساس هه لېگرن و له باتی نه وه خوینبایی وهریگرن، هره وهك بویان دهست له هره بوو کیان هه لېگرن وهك خوا نه فرموی: ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطٰنًا﴾^(۱). مه بهست له سولتانیش مافی هه بوونی نهو سی برلره یه یه، نهویش به گویره ی ریسای: (ولته: رهنج به گنج) {الغنم بالغرم} یان {الغرم بالغنم}^(۲).

۵- جمهور ی فیقولنان پېیان ولیه قیساس سزلیه کی حه نییه له ورووه به بوونی گومان (شویه) ده كه وی^(۳)، له ورووه به تاواندنان و سزكه ی له هره بوو به شی یه كه م و نووه مدا به دهق جیگیر کرلون^(۴).

^(۱) سورة الاسراء / ۳۳.

^(۲) مجلة الأحكام العلية م ۸۷.

^(۳) الدر المختار وتنویر الأبصار ورد المختار (المعروف بحاشية ابن عابدين): ۵۳۳/۶.

۶- قيساس ملګه چې رنګاره قهزلي و جڼه جڼګاريه کان و ښمزي سهرڅي دهولت دهبي، بويه ټوله کرښه وهی تاکه کس دروست نيه و خاوهن خوځن بوي نيه بهر له دالګه بېګرډن سزي ټولنګار بدات.

ګرڼګرډن جياولزیه ګانې نيوان قيساس و حله^(۱)؛

قيساس و حله له حوت خالدا جياولز، که بریتين له:

- ۱- له قيساسدا قازي بوي هيه به پني زلياري خوي حوکم بدات، له حده دهکان وانيه.
- ۲- قيساس به ميراث ده ګويز ټټه وه له بهر ټه وهی مافي تاييه تي ټييدا زال، به پيچه ولنهی حده دهکان که به مرډن کوتايان دي.
- ۳- له قيساسدا ليټورډن و ګورپني سزا هيه به لام له حده دهکاندا نيه.
- ۴- ګونبون (التقادم)^(۲) رنګر نيه له قبولګرډني شايه تيدان به ګوشتن، به پيچه ولنهی حله که ګونبون رنګره له قبولګرډني شايه تيدان ټييدا، جګه له حدي قهزف که وه ک قيساسه.
- ۵- قيساس به ټماژه و نويسي لال ده سه لمي، به پيچه ولنهی حله.
- ۶- له قيساسدا ټکاګاري (شه فاعه ټکرډن) دروسته، به پيچه ولنهی حله.
- ۷- له قيساسدا دهبي سکالا هبي به پيچه ولنهی حله، که بق ته ماشاګرډني له لايه ن دالګه وه پيويستي به وه نيه سکالا له لايه ن هيچ لايه ګوه بهر ز بکر ټه وه، له بهر ټه وهی مافي ګشتييه، جګه له حدي قهزف که پيويسته سکالا له لايه ن قهزف ګرلو يان نو ټه ريه وه بهر ز بکر ټه وه.

(۱) وه خوا نه فرموي: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ﴾، سورة البقرة / ۱۷۸. هروما نه فرموي: ﴿وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْ لِنَفْسٍ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ﴾، سورة المائدة / ۴۵.

(۲) اندر المختار، سهرچاوهی پيشو: ۵۴۹/۶.

(۳) نوميش ټټه پويوني کاتيکه - که عورف دياري دمکا - به سر شايه تيدان له بهر دم دغومړيا، له قيساسدا ټولګه وني شايه له نيغاده لني هيچ کار ګريه کی نيه به پيچه ولنهی ټولګه وني له حده دهکاندا، که ده پيته مايهی دروست بويي ګومان (شويه) و حديش به بويي ګومان را دمګري.

بهشی سینهم / تاوانه کانی تلمی کردن (تلمعزیر)،

ته عزیز سزلیه که دلهیتان و دیاریکرنی بۆ دهسه لاتی یاساندانی زهمه نی به هاوکاری کسانى نه هلی رولیز به جی هیترلوه، به م پتیه ییش تاوانه کانی ته عزیز نه و تاوانه سزکانیان نه له قورئانی پیرۆز و نه له سوننه دا نه هاتوو، که دهکری بۆ سى جور دلبهش بکرتن:

جۆری به گم: هر تاوانیکی حه ندی که شوبه ی تى بکه وی خۆبه خۆ دهگۆرپ بۆ تاوانیکی ته عزیزى، وهک تاوانی زینا نه گهر نه به بوونی چوار شایهت، نه به دلبندلانی تاوانکار ساغ نه بوویه وه، به لام به به لگه یه کی یاسای دلبندلنلو سه لما بو وهک بوونی دوو شایهت یان به نامرازه زانستیه نویکان، نه وکاته تاوانه که ملکه چی یاسای وه زعی ده بى، ههروهه تاوانی دزیکرن له نیتون به چه وه چه دا، یان له نیتون و میرد، یان له نیتون دوو شهریکا که شوبه ی شویتیان تیدیه، تاوانه حه ندیه که دهکری و تاوانیکی ته عزیزى جی دهگرتته وه که سزله کی به یاسای وه زعی دیاری دهکری.

جۆری دووه: هه موو تاوانیک شهرعدانه به دهق حه رلمی کردی، به لام بر و جۆری سزله کی بۆ دهسه لاتی یاساندانی وه زعی به جی هیشتبى وهک سزای سیخوپیکرن، زه و تکرین، به رتیل و قورخکرن و نه جور ه شتانه.

جۆری سییه م: سه رۆکی ده ولته بۆی هیه به هاوکاری پسپۆران له نه هلی رولیز هه کرده وه یه ک زیان به به رزه وه ندی گشتی بگه یه نی، به تاوان دلبندت و سزلیه کی بۆ دیاری بکا که له گه ل قه باره و مه ترسیه که یه بگونجی، به و مه رجه ی نه و سزلیه به ده قیکی یاسای جیگیر بکری. جگه له وهی نه مرکس نه م دهسه لاته ی نیه، واته قازی بۆی نیه نه تاوان نه سزا دلبهیتى و نه وه ی له نیتو خه لکدا بلۆه که سزای ته عزیزى بۆ قازی به جی ده هیترى، هه له یه که لیخوش بوونی نیه، به لکر قازی دهسه لاتی سووککرن یان تونسکرینی سزا ته عزیزیه کانی هیه له باریکدا له بۆخیکی توندین یان سووکیتدا روویان دلبوو.

گرنگترین جیلاوانیه کانی نیتون حدود و تلمعزیر،

۱- سزکانی حدود به دهق له لایه ن خوا یان پتیه مبه ره وه دیاری کرلون، سزکانی ته عزیز له لایه ن دهسه لاتی یاساندانی زهمه نی وه دلهیترون.

۲- وهلی ئه مر به ههچ شیوهیه که دهسه لاتی دهستخستنه ناو سز لکانی حدودی نیه به پیچه ولنه ی سز لکانی ته عزیز، که دهسه لاتی لیپورینی گشتی و تاییه ت و سوو ککرین و قورسکرینی تئیدا ههیه.

۳- حه ده ده کان به جیا ولانی کات و شوین و که سه کان ناگورین به پیچه ولنه ی سز لکانی ته عزیز.
 ۴- سز لکانی حدود یاریکرلو و سنووردلن، به پیچه ولنه ی سز لکانی ته عزیز.
 ۵- تاوانه کانی حدود کاتین به پیچه ولنه ی تاوانه کانی ته عزیز، که دهشی کاتی بن وهک به رتیل، یان به رده وام بن وهک سیخوپی و له لایوونی مالی نزلو یان زهوتکرلو.
 ۶- جیه جیکرینی سز لکانی حدود پیو یستی به په سه نکرینی سه روکی ده ولت ههیه، به پیچه ولنه ی ته عزیز.

۷- حه ده ده کان به گومان راده گیرین، به پیچه ولنه ی ته عزیز.
 ۸- تاوانه کانی ته عزیز به دهستدریزیکرین ده بی بۆ سه ته ولوی مافه گشتی و تاییه ت و جهسته می و نه خلاقیه کان و هیت، به پیچه ولنه ی تاوانه کانی حدود که وهک باسما ن کرد، ته نیا له دهستدریزیکرینه سه مافه گشتیه کان یان مافی هاویه شدا که لایه نی گشتی تئیدا زاله، ده بی.

کارگیری زۆر لیک کردن له بهرپر سیاریتی جینانی له تاوانه حه ده ده کاند:

وهک پیتشت باسما ن کرد، تاوانه کانی حدود هه ره موویان تاوانی به نه ته ستن و دلبه شبوون بۆ نه ته ستن و هه له قبول ناکن وهک که تاوانی که سه کان قبولی ده کهن، تاوان حه ده ی نابی تا مه به سستی تاوانکارانه ی تاییه تی تئیدا نه بی نه مه جگه له روکنه گشتیه کانی هه موو تاوانیک که بریتین له روکنی مه عنوی و مادی و شرعین، واته مه به سستی شیمانه یی (ئیتیمالی) به س نیه، نه م مه به سته تاییه ته یش بوونی ئیراده یه کی ئازادی بزلن (مودریک) ده خو لزی، هه رگات نه و ئیراده یه نه بوو قه سده تاییه ته که یش نابی.

نه وه روونه نه و زۆر لیکرله ی به ته ولوی زۆری لیکرلی ئیراده ی ئازادی له ده ست ده دا، به وه یش قه سده جینانییه تاییه ته که ی له ده ست ده دا، له رولنگی نه م راستیه وه نه گه ر تاوانه که له خویدا حه ده ی بوو و له ژیر فشاری زۆر لیکرینکی سه خت (ته ولو دا نه نجام برا، له پرووی شه رعه وه تاوانیک حه ده ی نابی که لیپرسینه وه ی جینانی ولجب ده کا، جا یان له بهر به یینه ها تنی مه به سستی

تاوانکارانه ی تاییهت، یان له بهر روودلنی شوبه یه ک له به نه اتنیدا به هوی ژورلیکرنه وه. سهرجه م فیقولانی شهریهت -جگه له نین حه زمی زهری- له وه دا کوکڼ که حه دده کان به شوبه راده گیرین وه که له جتی خویدا باس ده کری، له بهر نه وه له شهریهتی ئیسلامیدا خیلافیکی فیهی نابین له وه دا که ژورلیکرنی ته ولو رینگره له بهر برسیاریتی جینانی له هر تاوانیک له ژیر کاریگه ریدا کرلی جگه له تاوانی زیناکرنی زیناکه که جتی ناکوکییه، وه که له جتی خویدا باس ده کری.

دهقه فیهیهکان:

لیره دا هه ندی نمونه له پیاده کربن و دهقه فیهیهکان له مه زبه ئیسلامیه تو مار و دنپیدن لوه کان له جیهانی ئیسلامیدا ده خهینه روو که دن به کاریگری ژورلیکرن له بهر برسیاریتی جینانی له تاوانه حه ندیه ناسر لوه کاند ده نین، که بریتین له هه لگه پانه وه له ناین، نزی، چه ته یی (قطع الطريق)، خورینه وه ی مه ستیه خشه کان و قه زف وزینا.

۱- تاوانی هه لگه پانه وه (الردة): بریتیه له ده رچوونی موسلمانانی باقی ژیری هه لبرتیر به نه ته ست و به باوه رپه وه له ناینی ئیسلام، به هر قسه یان کرده وه یه که به لگه بی له سهر کافریوونی، هه روه ها نژی ئیسلام بوه سستی و خراپه له زه ویدا بلو بکاته وه، سزاکه یشی کوشتنه^(۱) پاش نه وه ی دلوی تویه و گه پانه وه بۆ ئیسلامی لیده کری، له گه ل پیدانی مؤلته تیک که نه و په رکه ی سی ژۆره، سه رچاوه ی نه م حوکه بریاری پیغه مبه ره به کوشتنی هه لگه پوله له موشریک و نه ملی کیتابانه ی هاتبوونه ناو ئیسلام و پاشان هه لگه پابوونه وه و چوویوونه پال بوژمنانی ئیسلام. به لام نه وه ی نژی ئیسلام نه وه ستابی سزاکه ی له ژۆری بوولیدیه، له بهر نه وه ی خولای گه وره نه وه رموی: ﴿وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قُتِلَ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ﴾^(۲).

به پشت به ستن به مه، هه ندی پینان ولیه کوشتنی هه لگه پوله و لجب ده بی نه گه ر به قه له م یان زمان یان کار هه لویستیکی نژی ئیسلامی گرت بهر، نه ویش به ئامازه ی نه وه لومه رجه ی پیغه مبه ر

^(۱) نه مه جگه له سزایتری هلوینچ، له وله له ده ستلنی ته ولوی کردموه چاکه کانی نه گه ر به مورته یی مرد، خوا نه وه رموی:

(وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ قُتِلَ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَٰئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ) البقرة/ ۲۱۷.

^(۲) سورة البقرة / ۲۱۷.

برپاری کوشتنی مورته‌ی تیدا دلوه، هه‌روه‌ها له‌به‌رئه‌وه‌ی قورنانی پیرۆز رلشکاوانه باسی ئه‌م سزا نیایه‌ی نه‌کریوه. ئه‌مه جگه له برپاردنه‌که‌ی پیغه‌مبه‌ر (د.خ) که گوتیه‌تی: (مَنْ بَدَّلَ بَيْنَهُ فَأَقْتُلُوهُ)^(١).

پاشان ئیجماع هه‌یه له‌سه‌ر کوشتنی پاش دلوای تۆیه لیکرین و سێ رۆژ مۆله‌تدان، ئه‌م لێپرسینه‌وه و سزایه‌یش مه‌رجی هه‌یه، له‌و مه‌رجانه ئه‌وه‌یه هه‌لگه‌رانه‌وه که له‌ژێر فشاردا نه‌بووی، ئه‌ویش له‌ روانگی ئایه‌تی ﴿مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ غَضَبٌ مِّنَ اللَّهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾^(٢)، له‌به‌رئه‌وه‌ی فیقوانانی شه‌ریعت له‌سه‌ر ئه‌م حوکه‌م کردنه‌نگن وه که له‌م ده‌قه فیه‌یه‌یه‌ی خواره‌وه‌دا:

له (البدائم)^(٣) دا هاتوه: ئه‌وه‌ی به‌رۆز کافر کرلی حوکه‌ی کافریوونی ناسی، ئه‌گه‌ر بلی به‌ ئیمان نامه‌زولو بوو.

له (تحفة المحتاج)^(٤) دا هاتوه: پاش پێناسه‌کرینی ریده به‌وه‌ی پیرینی ئیسلامه به‌نیه‌تی کوفر یان گوتنی کوفره به‌ئه‌نقه‌ست، هه‌ریۆه پێشده‌ستی (سبق‌ی) زمان یان رۆزلیکرین هه‌یج کاریگه‌ری نیه، واته هه‌لگه‌رانه‌وه‌یه‌ک به‌هۆی سه‌بقی زمان یان له‌ژێر فشاری رۆزلیکرندا بێ هه‌یج کاریگه‌ری نیه (واته کافر نابێ).

له (ایضاح الفوائد)^(٥) دا هاتوه: له سزانی هه‌لگه‌رانه‌وه‌دا بالقیوون و ژیری و هه‌لبێژرین و مه‌به‌ست مه‌رج، رۆزلیکرینیش هه‌لگه‌رانه‌وه ناهێتی.

له (المغنی)^(٦) دا هاتوه: ئه‌وه‌ی که سیک ناچار به کافریوون بکا و وشه‌یه‌کی کوفر بلی، کافر نابێ چونکه خوا ئه‌فه‌رموی: ﴿إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ﴾^(٧).

(١) رواه البخاری رقم: ٣٠١٧ والنسائی: ١٠٤/٧ والترمذی: ١٤٨٣.

(٢) سورة النحل / ١٠٦.

(٣) بی‌لغ الصنائع: ٤٤٨٤/٩.

(٤) تحفة لمحتاج بشرح المنهاج - للإمام شهاب الدین أحمد بن حجر لهیثمی الشافعی: ٨٢/٩.

(٥) ایضاح الفوائد فی شرح إشکالات القواعد - للشیخ أبی طالب محمد بن الحسن بن یوسف بن المطهر الحلی من فقهاء الإمامیه، مطبعة رقم: ٥٠١/٤.

(٦) المغنی - لابن قدامة أبی محمد عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة المقدسی الحنبلی: ١٤٥/٨.

(٧) سورة النحل / ١٠٦.

له (المطی)^(۱) دا هاتووه: ژورلیکړن نوو به شه ژورلیکړن: له سهر قسه و ژورلیکړن له سهر کردهوه، ژورلیکړن له سهر قسه هیچی پی واجب نابی با ژورلیکړلویش وهک کفرکړن گوتبیتی. **ب- تاولانی نرکړن:** بریتیه له برینى مالیکى گوړزروه له شوپنیکى پاریزرلوا به نرې بهمه به ستنى بوونه خاوه نى. جا نه گروکړن و مەرجه کانی تاوانه که هه بوون و رنګره کانی نه بوون، نزه که به ده سترپن سزا ده نرې، سهرچاوه ی شم حوکه مېش بریتیه له نایه تی: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءُ بِمَا كَسَبَا﴾^(۲). فیقوانانى شریعتى هه موو کون له سهر شهوى له رنګره کانی لپرسینه وهى نر له پووى جه زلییه وه شهویه تاوانه که له ژور فشارى ژورلیکړنى ته ولودا نه کړلې، وهک له ده قه فقیهانى خواره وده:

له (الشرح الکبیر)^(۳) دا هاتووه: مەرجه کى مەرجه برینى ده ستنى نر- ته کلیفه، بویه به هیچ شیویهک ده ستنى منداً و شیت و ژورلیکړلو و سهرخوش نابړې.

له (المنهاج و شرحه)^(۴) دا هاتووه: منداً یان شیت ده ستنان نابړې له بهر شهوى ته کلیفیان له سهر نیه، ژورلیکړلویش له بهر شوییهى ژورلیکړن.

له (المهذب)^(۵) دا هاتووه: (حه دى نرې) له سهر ژورلیکړلو واجب نیه، له بهر شهو فرموده دى ده لى: (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَا وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ)، چونکه شهوى سزای خواى له سهر هه لېژنر واجب کړیوه، له سهر ژورلیکړلو واجب نه کړیوه وهک وشه ی کوفر.

ههرومه له فقهى حقه نى و مالیکى:

له (ایضاح الفوائد)^(۶) دا هاتووه: له نرنا بالقبوون و نه قل و هه لېژنر مەرجه، نه گره به ژور نرې پیکرا ده ستنى نابړې، به لام ناتاجبوون عوزر نیه بى نرین مەرجه له نرینى خولرین له سالى برستیدا، که نه وکاته نابړې.

(۱) لأبي محمد علي بن أحمد بن سعيد بن حزم وبعد المؤسس الحقيقي للفقه الظاهري: ۳۲۹/۸.

(۲) سورة المائدة / ۳۸.

(۳) لأبي البركات سيدي أحمد الدينير بهامش حاشية للسوقي للعلامة محمد عرفة للسوقي في الفقه المالكي: ۱۰۱/۸.

(۴) المنهاج - للشيخ محي الدين النوي وشرحه للعلامة جلال الدين المطي وحاشيتي قليوي وعميرة: ۱۹۶/۴.

(۵) للإمام أبي إسحاق إبراهيم بن علي بن يوسف الفيروزآبادي الشيرازي: ۳۶۷/۲.

(۶) سهرچاوه ی پيشو: ۵۱۷/۴.

له (المغنی)^(۱) دا هاتوه: برین برینی دهستی نز- پئویست نابی به حوت مهج نهبی، پینجه م و شه شه م و حوتهم نهوه یه نزه که موکه له ف بی، نزیه که ساغ بوویته وه و خاوه نه که ی به چاکه دلوی بکاته وه و به شوپه ییش کوتایی دی، دیاره له حالته تی ژورلیکرنندا شوپه هیه و موکه له ف پئویسته هه لبرتری بی.

ج- تاولی چه ته بی، که پئی دهوتری حیرله و نزنی مه زن:

(الخرشی)^(۲) ده لی: (موحاریب نهو که سه یه رنگر ده بریت و رنگری ده کا له وه ی خه لک پیندا تیبپه ین، با مه به سستی برینی پار هیش نه بی).

(الطوسی)^(۳) ده لی: رنگر بر (چه ته ی) موحاریب که خوی گهره له نایه تی موحاره به دا باسی کرپوه، رنگر بران نهوانه چه ک به رز ده که نه وه و رینولان ده ترسین، نه مه رای ئین عه باس و کومه لی له فقولانه، کومه لیک کوتویانه نه هلی زیمه ن نه گهر په یمانیا ن شکاند و په یوه نندیا ن به دلرولحاره یوه کرد و شه پریان دژی موسلمانان کرد، هه روه ها ئین عومه ر ده لی مه به سست له نایه ته که مورته دلدانه، له به ر نه وه ی له سه ر عهرینه کان دله ی).

کولته رنگر بران چوار به شن، چونکه نهو کرده یی ده یکن یان ته نیا کوشتنه، یان کوشتن و برینی ماله، یان ته نیا برینی ماله، یاخود ترساندن رینولانه، سزای هه ر حاله تیکیش له حاله کانیتر جیاوازه، به م شیوه یه:

۱- نه گهر به نه مقهست و به ده ستریزی کوشتیا ن و ماله که یان نه برد، ده کورژینه وه.

۲- نه گهر کوشتیا ن و ماله که یان برد، ده کورژینه وه و له خاچ ده برین.

۳- نه گهر ماله که یان برد و نه یان کوشت، ده ست و پتیا ن به تا کولۆ ده بریریته وه، و ته ده سستی رلست و پئی چه پ.

۴- نه گهر ته نیا رینولانیا ن ده ترساند به لام نه مالا یان ده برد و نه که سیا ن ده کوشت، نیما م (سه روکی ده ولته) به ند و ته مپیا ن ده کا. هه ر که سیا ن به ر له ده سترگیر کرینیا ن توبه بکه ن،

(۱) سه رچلوه ی پینشو: ۲۴۴/۸.

(۲) علی مختصر سیدی خلیل: ۱۰۴/۸.

(۳) کتاب الخلاف فی الفقه - للإمام أبی جعفر محمد بن الحسن من كبار فقهاء الامامية: ۴۷۷/۲.

حه دده کی له سهر ده کوی^(۱).

سهرچاوهی نه م حوکهانه نه ویه خوا نه فرموی: ﴿لَمَّا جَزَا الَّذِينَ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خَلْفٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ نَكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ﴾^(۲).

پیناسه (قاطع الطريق) له هر کوی له سهرچاوه فیهیه نیسلامیه کانداهاتبی وشه موکه له فیان ته کلیفی تیدا هاتوه، موکه له فیش وهک باسماں کرد کسیتیکی بالقی ژیر هه لبرترو زلنایه به وهی ته کلیف لیکروه و تولنای به سهریدا دهشکی، لهو سهرچاونه (تحفة المحتاج بشرح المنهاج)^(۳) که تیدا نیین هه جهر دهلی: (ریگر موسلمان موکه له ف یان سهرخوشی هه لبرتیره با کویله فیش بی، یان نافرهت بی، هه ریویه سزا له سهر مندال و شیت و ژورلیکرو نیه با زامنای گیان و مالیش بکن).

د. تاوانی خولرنه وهی مستیبه خشه کان: پیتشر له بابتهی کاریگری سهرخوشی له بهرپر سیاربتی جینائی باسماں کرد که خولرنه وهی مستیبه خش له ژیر فشاری ژورلیکرنی ته ولودا مویاچه و سهرخوش له پووی جینائی وه لپرسینه وهی له گه ل ناکری و سزا ناسری، نه له سهر خولرنه وه و نه له سهر نهو تاوانی به سهرخوشی نه نجامی ددها.

له (تحفة المحتاج)^(۴) دا هاتوه: نه وهی بیخولته وه هندی له سهر جتیه جی ده کوی، مه گهر مندال یان شیت که هیچیان له سهر نیه، یان جهنگاوه ریکی نوژمن و مو عاهیدیک له بهر پابه ننه بوونیان، یان زیمیه که له بهر نه وهی پابه ند نه بووه به زیمه له وهی باوه پری پتی نیه ته نیا له ودها نه بی په یوهندی به ناده میراده کانه وه هیه، یان مه سترکرویک و ته به ژور سه خزشکرنی له بهر نه وهی دهستی تیدا نیه، هه ووه ژورلیکرو له سهر خولرنه وهی به گویره ی مه زه ب، له بهر هه لگرتنی قه لثم له سهری.

^(۱) شرح ابن القاسم لغزی علی متن لغایه و لتقرب - لأبی شجاع أحمد بن الحسین بن أحمد الأصفهانی بهامش حاشیة الشيخ یرلیم الباجوری الشافعی: ۲/۲۴۷-۲۴۸.

^(۲) المائدة / ۳۳.

^(۳) سهرچاوهی پیتشو: ۱۵۷/۹.

^(۴) سهرچاوهی پیتشو: ۱۶۸/۹.

له (لهډلۍ)^(۱) دا هاتووه: نه ګر ژوری لیکرا مړلر (المیته) بخوات یان مهی بخواته وه، نه ګر به بهنګرین یان لیدن یان بهستنه وه بۆ نه وه ژوری لیکرا چه لال نابی، مه ګر بهشتیک ژوری لیکری که به هویه وه له گیانی یان له نه ندمیک له نه ندمه ګانی بترسی، نه ګر له وه ترسا بزی هیه نه وه بکا که له پیناویدا ژوری لی ده کری.

له (شرح الخرشې)^(۲) دا هاتووه: نیین عه ر هه خوارینه وهی پیناسه کربوه به وهی (بریتیه له وهی موسلمانیکي موکه له فی هه لبریز (نارهق) بخواته وه نه که له بهر زه رورت ونه له بهر عوزرو که سی ژور لیکرو یان (ذي غصه) حه ددی له سر نیه با حه رامیش کرای)

له (المطی)^(۳) دا هاتووه: نه وهی ژوری لیکری به خوارینه وهی نارهق یان خوارینی گوشتی بهرل یان خوین یان هندی حه رامکرو، یان خوارینی مالی موسلمان یان زیممی، بزی هیه بخوات و بخواته وه هیچی بۆ کهس له سر نیه وزه مانکرینیشی له سر نیه، له بهر نه وهی خوا نه فهرموی: ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾^(۴)، هه روهها نه فهرموی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾^(۵).

ناراسته ی زهیریش ره تکرلوهیه وهک پیشتر وردمان کرده وه.

له (المغنی)^(۶) دا هاتووه: حه د له سر نه و کهسه پتویسته که به ویست بیخواته وه، نه ګر به ژور پتی بخوریته وه حه ددی له سر نیه.

ه- تاوانی قه زف: به مانا تاییه ته که ی تومه تبارکرنی که سیکه به زناکرن به ړنګه یه کی راسته وخو یان ناراسته وخو، به دهر له زنا تومه تبارکرن به هر شتیک سومعه له که د ل بکا سز که ی ته عزیزیه وهک نه وهی له یاسا دا هیه، یاسا وه زعیه کان قه زف به مانا گشتیه کی وهرده ګر.

^(۱) لهډلۍ شرح بلیه المبتدی - لشیخ الاسلام برهان الدین أبي الحسن علي بن أبي بكر بن عبد الجليل المرغیناني الحنفی: ۳۷۷/۳.

^(۲) سهرچاوهی پیشوو: ۱۰۷/۲.

^(۳) سهرچاوهی پیشوو: ۳۳۰/۸.

^(۴) سورة الأنعام / ۱۱۹.

^(۵) سورة البقرة / ۱۷۳.

^(۶) المغنی - لابن قدامة (عبد الله بن أحمد المقسسي): ۳۰۷/۸.

نو که سې کسیر به زینا توم تبار دهکا، نه ګر بالو و ژیر و ه لېر ژر بی و توم ته که به چار شایه نه سه لما، به سې سزا سزا ده لری، یه کیکیان مانیسه و په یوه ندی به جهسته وه هیه نه ویش هه شتا جه لده، نوهم و سینه میان مه عنوین و په یوه ندیان به پیګه ی که سه که له کومه لګه نا هیه، نه ویش له ده ستدلی نه هلیه تی شایه تیدان و توم تبار کرنیه تی به فیسق، سه رچاوه ی نه م سزلیانه نه وه یه خوا نه فیه رموی: ﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِسُوهُنَّ ثَمَنِينَ جُلْدًا وَلَا يَقْبَلُوا لَهُنَّ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ﴾ ^(۱) إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ^(۲).

فیقولانانی شریعت کو دهنګن له سر نه وه ی رولیکرنی ته ولو رنګر که له رنګره کانی به پر سیار تینی جینانی له قه زف، وه که له ده قه فیه پانه ی خواره وه دا:

له (القطفه) ^(۳) دا هاتوه: مرجی حندی قه زف ته کلیفه، هه ریویه مندا ل یان شیت حندیان لی ناری جګه له سه رخوش که حندی لی ده لری، هه روه ها رولیکرو حندی له سر نیه له به رنه وه ی قه له می له سر هه لګیر لوه له ګل دهر نه برین.

له (المحلي) ^(۴) دا هاتوه: رولیکرن نوو به شه رولیکرن له سر قسه و رولیکرن له سر کرده وه، رولیکرن له سر قسه هیچی پی و لجب نابی با رولیکرو گو تیتیشی وه که کوفرو قه زف و لنبیدانان و زه و اج و ره جعه و ته لاق و کرین و فروشتن و نه زرو سویند و پیشکه شکرین (الهبه) و رولیکرنی نه ملی کیتاب بق باوه پیتان.

له (ایضاح الفوائد) ^(۵) دا هاتوه: له قه زف که ردا بالقبوون و ژیری و ه لېر ژرین و مه به ست له به رچاو ده ګیری، نه ګر مندا لیک قه زفی کرد ته می ده کری و حندی لی ناری، نو که سې به رور قه زفی پی بکری، هه روه ها غافل، سه هوکریوو، خوتوو و له ووش خوچوو حندیان له سر نیه، هه رچی سه رخوشه کیشه ی تیدلیه، نه ګر و لجب نه بوو نه وا ته عزیر ده کری.

^(۱) سورة النور / ۵-۴.

^(۲) سه رچاوه ی پیتشو: ۱۹/۹.

^(۳) سه رچاوه ی پیتشو: ۳۳/۸.

^(۴) سه رچاوه ی پیتشو: ۵۰/۴.

سەرچاوه‌ی کێشه‌که: مه‌رجی ساغبوونه‌وه‌ی هه‌د له‌سه‌رقه‌زفکه‌ر بریتییە له‌ ئاماژه‌ی له‌فره‌که‌ بۆی و مه‌به‌ستی، هه‌موو ئه‌وانه‌یش له‌ حاله‌تی سه‌رخۆشیدا نین، به‌لای منه‌وه‌ ساغبوونه‌وه‌ی هه‌د له‌سه‌ری به‌هێزتره‌.

و- تاوانی زینا: بریتییە له‌ جووتبوونی سێکسی نێوان نووکه‌س^(١) له‌گه‌ڵ بوونی ئه‌هلیه‌ت. ناکوکی له‌ نێوان فیقوونانی شه‌ریعه‌تدا نه‌یه‌ که‌ سزای ئه‌م تاوانه‌ سه‌د جه‌لده‌ بۆ بێ هاوسه‌ران، به‌لام بۆ هاوسه‌رێکه‌ن سزاکه‌ کوشتنه‌، سەرچاوه‌ی سزاکه‌یش ئه‌وه‌یه‌ خوا ئه‌فرموی ﴿الرَّائِيَةُ وَالرَّائِيَةُ فَاجْلَبُوا كُلَّ وَحِدٍ مِّنْهُمَا مَاءً جَلْدًا﴾^(٢)، سەرچاوه‌ی سزای نووهم بریاری پیغه‌مبه‌ره‌ (د.خ)، ئه‌وه‌ بوو بریاری به‌ربارلنکردن (ره‌جم)ی ماعزو غامدییه‌ی دا پاش ئه‌وه‌ی به‌شه‌ری دانیان پێدان، ئه‌م بریاره‌یش به‌توتور ساغ بووه‌ته‌وه‌، ئه‌مه‌ جگه‌ له‌ کو‌ده‌نگی فیقوونانی شه‌ریعه‌ت جگه‌ له‌ خه‌ولریج، که‌ پێشان وایه‌ سزای هه‌مووان سه‌د جه‌لده‌یه‌.

شایانی باسه‌ سروشتی ئه‌م تاوانه‌ وایه‌ به‌ دانیاندان نه‌بێ ناسه‌لمی، له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌ سه‌ره‌تای ئیسلامه‌وه‌ تا ئه‌مڕۆ رێک نه‌که‌وتوه‌ به‌ شایه‌ت ساغ بوویته‌وه‌ که‌، نیه‌سه‌به‌که‌ی چوار پیاوی دلبه‌روه‌رن.

فیقوونانی شه‌ریعه‌ت له‌باره‌ی ئه‌م تاوانه‌وه‌ له‌ نووروه‌وه‌ ناکوکن، یه‌که‌میان ئه‌وه‌یه‌ ئایا مه‌به‌ست له‌ زینا ئه‌وه‌یه‌ نێریازی ده‌گریته‌وه‌ یان به‌رلنبه‌ریه‌تی و هه‌ریه‌که‌یان حوکی تایبه‌تی هه‌یه‌، نووهم ئایا رۆژلێکردن بۆ زیناکه‌ر به‌ رنگر دانه‌ری، سەرچاوه‌ی جیاوازی نووهمیان له‌وه‌وه‌یه‌ ئایا ره‌هه‌ببون (الانتصاب) به‌لگه‌یه‌ بۆ ئه‌وه‌ی زیناکه‌ر هه‌لبه‌زتره‌ و مه‌به‌ستی تاوانکردن بووه‌، یان ئه‌وه‌ شتیکی سروشتیه‌ و به‌هه‌بون یان نه‌هه‌بون بژره‌ رووده‌دا؟

^(١) چ هه‌ر یوکیان نێرینه‌ بن یان مێینه‌ و چ بخله‌که‌ له‌پێشه‌وه‌ بێ یان پاشه‌وه‌، شیانیش بۆ سزا شانی نه‌کلیفه‌، بۆ کردموه‌که‌ش شیان بۆ چێژینین له‌ سێکس.

^(٢) سورة النور / ٢.

جیاوازی له دیار بکردنی چه مکی زینادا،

فیقولان سێ ئارلستهی جیاوازیان له ویاوه ههیه، هه نئیکیان جیاوازیان نه کربوه له نێو پێش و پاشدا جا چ پاشی نێزیه بێ یان مێینه وهك شافعی^(١) و مالیکی^(٢)، هه نئیکیان چوونه لای ژن (ولته دخول) یان له پاشهوه به زینا دلنه ناوه جا چ پاشی نێزیه بێ یان مێینه وهك حه نه فی^(٣). هه نئیکیش پاشی مێینه یان له پاشی نێزیه جیا کرێته وه وهی یه که میان به زینا دلناوه نهك نووهم وهك مه زه بی ئیمامی^(٤)، رای زلێش یه که میانه، له بهر شه وهی قورئانی پیرۆز سه رجه م شهو حاله تانه ی به فاحیشه دلناوه^(٥).

جیاوازی له باری کاریکگری زۆر لیکردن لسه ر بهر پرسیاریتی زیناکار،

فیقولانی شه ریه تی ئیسلامی کۆکن لسه ر شه وهی شهو ئافره ته ی له ژێر فشاری زۆر لیکرندا زینای له گه ل بکری، له پووی جینانیوه بهر پرسیار نابێ، به لام ئاکوکیان له وه دلیه بهو کاره شایسته ی ماره بی هاوشیوه ده بی لهو رووه وه چوونه لای به ژۆر وهك چوونه لای به شو به یه، یان

^(١) له: مغنی المحتاج - للشربینی، شرح المنهاج - للنووی: ٤٣/٤ نا هاتوه: (زینا برینه ژۆر وهی زمکه ر بۆ فه رجیکێ حه رلم بۆ پێلهرین و نوور له شو به و ئار مژوو وه بێ حه د و لجه دمکا، پاشی نێزیه و مێینه ش وهك پێشه و برینه ژۆر وه به هه ر نوو پاشه که نا به پیتی مه زه ب پیتی دهوتری نێزیری حه د و لجه دمکا).

^(٢) له: لشرح الصغیر - للدریز: ٢/٣٩٠ نا هاتوه: (شو زینایی حه مدی لسه ره شهو مه موسلمانیکێ موکله ف سه ری زمکه ری بیاته ژنی مده میر لیک که بهر گه ی جووتیبون بگری، عاده تن به مه قه ست و به می شو به با پاشی نێزیه یه کیش بێ جا به زینوو یی بێ یان به مر نووی).

و ئی لخر شی: ٨/٧٦ نا هاتوه: (مه زمی مود مونه شهو مه چوونه لای مافه متی بیگانه له پاشه وه پیتی دهوتری زینا نهك نێزیری).

^(٣) له: الاختیار لتعلیل المختار - للإمام عبد الله الموصلي: ٤/١٢٤ نا هاتوه: (زینا جووتیبوونی بیاوه له گه ل ئافه رت له پێشه وه، بهو مه رجه ی که نێزیکێ نه می و شو به ی تێنا نه می).

^(٤) له: الروضة لبهیه شرح للغة المشقیة: ٢/٣٤٧ نا هاتوه: (زینا شهو مه نێزیه یه کێ باقی به نه نله ده ی سه ری شامیری بیاته نێو ژنی مافه متیکێ حه رلم به می مار مپین و به می شو به به مگلی و بهو یه ست، به لام برینه نێو پاشی نێزیه به زینا لغاری یا به مکار نه تر و سه رک بیه شی سه ختره).

^(٥) خوا شه ره موی: (ولا تقریوا الرئی له کَان فَحْشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا)، سورة الإسراء / ٣٢. هه ر مه نا شه ره موی: (أَتَأْتُونَ الْفَحْشَةَ مَا سَبَقَكُمْ بِهَا مِنْ أَحْزَنِ الْعَالَمِينَ)، سورة الأعراف / ٨٠. مه بیه ست له فاحیشه له ئایه تی یه که مده لخوا له له پێشه وه به می هاو سه ری و شو به، به لام له ئایه تی نوو مه نا مه بیه ست نێزیری به له گه ل نێزیه.

نا؟ به لام سه بارهت به حوكمی زیناکاری ژورلیکرو جیاوژن، که ناخو زیناکرینه که له لئیرسینه وهی جینائی دهییه خشی یان نا؟ نوو ئارلسته ههیه راجیحه که یان نه وهیه هیج جیاوژنه کی له گهل ئافرمتی زیناکردا نیه له وهدا ژورلیکرنی ته ولو رنګره له بهر پرسیاریوونی هه ربووکیان، به پئی رای مه رجوحیش پرسیاری لئده کری و هه ندی له سهه جییه جی ده کری وهك له م دهقه فقیهانهی خولره وهدا:

له (المهذب)^(۱) دا هاتوو: هه د له سهه ئافرهت واجب نیه نه گهر به ژور زینای له گهل کرا له بهر نه وهی پتیه مبهه (د.خ) هه رمویه تی (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ)، هه روه ها ویستی زهوت کرلوه، هه ریویه وهك خهوتوو هه ندی له سهه واجب نیه. ئه ی ناخو له سهه پیاو ولجه نه گهر به ژور زینای پتیکرا؟ نوو بۆچوون ههیه، یه که میان رای مه زبه که له سهه ی واجب نابی به و شیویه ی بۆ ئافرهت باسماان کرد، نوو میان پئی ولیه واجب ده بی له بهر نه وهی سینکسکرن به بی ره پبوون نابی، که به شه هوهت و ویست روو ده دا.

له (بدائع الصنائع)^(۲) دا هاتوو: ده ریاره ی ئه و پیاوه ی ناچار به زینا ده کری، ئه بو هه نیفه سهه رتا ده یگوت نه گهر پیاو ناچار به زیناکرن کرا هه ندی له سهه واجب ده بی نه وهیش قیاسه، له بهر نه وهی زیناکرنی پیاو به ره پبوونی ئامیر نه بی ئاکری که ئه وه ژورلیکرن کاری تیناکا، و ته ده سهه مۆ بووه له زیناکریندا هه ریویه هه ندی له سهه ره، پاشان گه رلیه وه و گوتی نه گهر ژورلیکرن له سولتان (ده سه لات) وهه بوو هه د واجب نابی رووه وه که ژورلیکرن ته نیا له لایه ن نه وه وه ده بی، به لای ئه و هه ربووکیان (ئه بو یوسف و محمه) وهه ژورلیکرن له لایه ن ده سه لات و هه تریشه وه ده بی.

کاسانی پشتی رای نوو هاوه له که ده گری و ده لی مه رج نیه هه رکهس ئامیری ره پ بوو کاره که بکات، کرینه که ی به هوی ژورلیکرنه که یه تی.

له (شرح الخرشی)^(۳) دا هاتوو: ئه و ئافره ته ی به ژور سینکسی له گهل بکری به رای هه مووان هه ندی له سهه نیه، به لام ئایا ئه و پیاوه ی به ژور جیماعی پی ده کری هه ندی له سهه ره یان نا؟

^(۱) سهه رچلوه ی پتیشوو: ۲/۳۶۷.

^(۲) سهه رچلوه ی پتیشوو: ۹/۴۴۹.

^(۳) سهه رچلوه ی پتیشوو: ۸/۷۶.

مهزهبی لیکرلهران وهك ئیبن رشد و نهالله خمی و ئیبن نهله رهبی نهوهیه ههندی لاسهر نیه، هیت دهلئین ههندی لاسهره و ژوریهی مهزهب لاسهر نهون، ههر نهوهیش مهزهبه کهیه.
له (المغنی)^(۱) دا هاتوه: نهگهر پیاو ژوری لیکرا و زینای کرد، هاوه لانهمان گوتوانه ههندی لاسهره، نهمه رای محهمد بن نهلهسهن و نهبو سهوره له بهر نهوهی سینکسکرین بهی ره پیوون نایی، نهوهیش له گهل ژورلیکرین ناگونجی.

سه بارهت بهم قسهیه نهگهر خاوهنی المغنی مههستی له (محمد بن الحسن) محهمد نهلهشیانی هاوه لی نه بوحه نیفه بی، نهوا بههله دلویه تیه پالی چونکه پیشتر له (بدائع الصنائع) نهوهمان گولستهوه که محهمد و نهبو یوسف پیان ولبووه بهر پرسیار نایی.

له (الروضة والمعة)^(۲) دا هاتوه: به پئی راستترینی نوو بوو چونکه ژورکرین له پیاو بوو زیناکرین رووده دلت، به وهۆیه شهوه وهك چۆن ئافرهتی ژورلیکریل ههندی لاسهر نیه نهوهیش ههندی لاسهر نایی له بهر نهوهی ههر بووکیان لهو مانایه دا هاویه شن که نه هیشتنی حوکه که واجب دهکا، بهر ههوا نه بینینی بو پیاو دلوی کرینی شتی که له تولنا به ده ره، رهنگه گوتریلی نهوه بوو نهوهی نایهت لهو روومه شه هوهت جله و نا کری و ترس رینگره له ره پیوونی ئامیز و گوتیکه و تنی، نهوهیش بهو وه لاهه لاواز ده کری که نه ندازهی پیویست بو زینا و نبوونی سهری ئامیره که به ژوری لاسهر نهوه ناوهستی، نهگهر گومان له بوونی ئیختیار و هه بوونی ترس نه بوو.

له (المحلی)^(۳) دا هاتوه: پیشتر رای ئیبن حه زمان هینا که ده لئی (نهگهر ئافره تیک گهرا تا زینای له گهل کرا، یان پیاوێک گهرا و چووی کرا به زنی ئافره تیک، هیچ لاسهر نهو بوولنه نیه).
لهم پیاده کرینه فیهیانه دهگهینه نهه دهره نجامانهی خوارهوه:

۱- سه رچاوهی ناکوکی له جیاو زیناکرین له نیتوان زیناکری پیاو و ئافره تدا له پووی کاریگه ری ژورلیکرینه وه، جیاو زینه له باره ی نهوهی ئاخو ره پیوون له گهل ژورلیکریندا ناگونجی و بهوهیش به ئاماره یهك داده نری لاسهر ویستی زیناکه ری پیاو له کاتی نه نجامدانی تاوله که له ژیر فشاری

(۱) لاین قلدعه، سه رچاوهی پیشوو: ۱۸۷.

(۲) فی الروضة البهیة شرح اللمعة المشقة فی فقه الإمامیه - للشهید السعید زین الدین الجعفی العاملی: ۲/۳۴۹.

(۳) لاین حزم الظاهری: ۸/۳۳۶.

زۆرلیکریندا، یان ره‌پوون خولستی سروشت و غه‌ریزه‌یه و هیچ په‌یوه‌ندی به بوون و نه‌بوونی هه‌لێژینه‌وه نیه.

رای راجیح نه‌وه‌یه هیچ وابسته‌یه‌ك له‌نیوان کرده‌ی ره‌پوون و کرده‌ی زیناکریندا نیه، له‌ولنه‌یه ره‌پوون روویدات به‌ی نه‌وه‌ی زینا بکری، هه‌روه‌ها زینایش به‌ی ره‌پوون ده‌کری، نه‌مه جگه له گشتیبوونی قسه‌کێ پیغه‌مبه‌ر (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَا وَالنِّسْيَان وَمَا اسْتَكْرَهُوا عَلَيْهِ): که زیناکری نێ و می وه‌ك یه‌ك ده‌گریته‌وه نه‌گه‌رله‌ ژێر فشاری زۆرلیکرینی ته‌لولدا تاوانی زینایان نه‌نجام دا.

۲- تاوانه‌ حه‌ندیه‌كان هه‌ره‌مه‌موویان تاوانی به‌مه‌به‌ست (قصدی)ن، واته یان به‌ئه‌نقه‌ستن یان نێتر تاوان نین و هه‌له‌یان تێدا نیه، له‌به‌رئه‌وه‌ی مه‌به‌ستی تایه‌ت یان نیه‌تی خراپ و گونا‌ه توخمیکێ سه‌ره‌کیه له‌و تاوانانه‌دا، نه‌گه‌ر نه‌وه نه‌بوو تاوانیش نابێ، بیا‌ره مه‌به‌ستی تایه‌ت و زۆرلیکرین بێ به‌یه‌کن و کونا‌به‌وه.

۳- ره‌گه‌زی موکه‌له‌ف له سه‌رجه‌م تاوانه‌ حه‌ندیه‌کاندا وه‌رگیروه با رلشکا‌وانه‌یش باس نه‌کری، موکه‌له‌فیش له زارلوه‌ی شه‌رعیدا بریتیه له موقوفی بالقی ژیری هه‌لێژی زانا به ته‌کلێف و تولتا بۆ نه‌نجامدانی، مادام له‌فزی هه‌لێژی (المضآن) له پێناسه‌ی موکه‌له‌فدا هه‌یه، هه‌روه‌ها موکه‌له‌ف له پێناسه‌ی تاوانی حه‌ندیدا هه‌یه، له‌به‌رئه‌وه‌ نه‌مه تاوانه به مانا شه‌ریعه‌کێ به‌دینایه‌ت نه‌گه‌ر له‌ ژێر فشاری زۆرلیکریندا بوو.

۴- زۆرلیکرین شو‌بهه (گومان) له تاوانی حه‌ندیدا به‌ره‌م نینی، له‌به‌رئه‌وه‌ی ده‌بیته هۆی نه‌بوونی روکته مه‌عنه‌ویه‌که (قه‌سدی جینائی)، فیقوانانی شه‌ریعه‌تیش -جگه له‌ئێین حه‌زم- کو‌ده‌نگن له‌سه‌ر نه‌وه‌ی حه‌ند به شو‌بهه راده‌گیری^(۱).

۵- تاوانه حه‌ندیه‌كان بریتین له تاوانه‌کانی ده‌ست‌ریژی‌کرینه سه‌ر مافه‌ په‌تیه‌کانی خوا یان شه‌و مافانه‌ی له‌نیوان خولو به‌نده‌کانیدان و به‌شی خوا تێیاندا غالبه، زانلویشه‌ لی‌یورده‌یی ئیسلام له مافه‌کانی خوادا له لی‌یورده‌یی به‌رلن‌به‌ر مافه‌کانی به‌نده‌كان له‌کاتی زیاده‌پۆسی‌کرینه سه‌ریاندا زیاتره.

(۱) عن عائشة (رض) قالت قال الرسول ﷺ ((ادعوا الحدود عن المسلمين ما استطعتم فإن كان له مخرج فظنوا سبيله فإن الإمام أن يخطئ في العفو خير من أن يخطئ في العقوبة)). رواه الترمذي، نيل الأوطار: ۱۸/۷. واته: تا ده‌متوان حه‌د له موسلمانان دوور بخه‌نوه چونکه ئیمام له لی‌یورده‌نا هه‌له بکا باش‌تره له‌وه‌ی له‌ سه‌رله‌نا هه‌له بکا.

٦- من هؤیه کتر بؤ ئەم هؤیانه زیاد دهکم که نه ملبوه هیچ سهراوهیه کتر باسی کردی
 نهویش قیاسه، که له گرنگترین بهلگه شهریه کانه پاش قورئان و سوننهت و ئیجماع و هه موو
 تاولنکی هه دی که ژورلینکردنی تێدایه له سهرا قیاس پێوانه دهکری که له گهورهترین گوناوه
 گهورهکان و مهترسیدارترین تاولنه کانه، نه گهر ژورلینکردن تێدا رنگری له بهرپرسیارێتی جینائی
 به دهقی قورئانی پیرۆز: ﴿إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَنِ﴾^(١)، نه و له پێشتره که له باقی تاولنه
 هه دیه کانه رنگری له بهرپرسیارێتی جینائی، خالی کوکه رهوهی نێوان قیاسکرو و قیاس
 له سهراکرو نه بوونی قهسدی جینائییه لای ژورلینکرو.

کاریگهری ژورلینکردن له تاولنهکانی قیاس و خوێنباایی،

زانینی ئەم کاریگهریه پێیست به زانینی جۆرهکانی ئەم تاولانه و ئەو سزلیانهی له هه
 یهکیان دهکویتوه دهکا، ئەم سزلیانهیش هه نێکیان هی ناخه رتهن که گوناوه، هه نێکیشیان
 نیاين، نیایه که له ولتهیه جهستهی بی وهک قیاس و له ولتهیشه دلایی بی، دلایه که یان
 نه رتیبیه وهک گونا هه شو ریه کان (الکفارات)، دهشی که فاره ته کهیش رۆزوو بی، یان نه وه ته نه رتیبیه
 نهویش بێهه شکرینه له میرات.

قیاس بؤ کوشتنی به نه قهستی دهستریژی سزلیه کی ئهسلیه، هه روه ها خوێنباایی (الیه)
 دهشی سزلیه کی ئهسلای بی وهک له کوشتنی به هه له دا، هه روه که له ولتهیه به دیل بی وهک ریکه و تن
 له سهری له باتی قیاس. هه روه ها بێوه ریکرین له میرات سزلیه کی ته به عیه بؤ سهراجه م
 جۆرهکانی کوشتنی رنگر له میرات.

جۆرهکانی تاولنهکانی قیاس و خوێنباایی،

بؤ نوو بهشی سهرا که دل بهش ده بی، تاولنهکانی دهستریژی کرینه سهراگیان و
 دهستریژی کرینه سهرا خوار گیان (ئه ندلهانی جهسته)، له م توێژینه وه ماندا ته نیا له سهرا بهشی
 یه که م ده وهستین، له بهر نه وهی هه هه موو نه وره گه ز و حوکه مانه ی به سهرا یه که م دا ده چه سپن
 به سهرا بهشی نوو هه میشدا ده چه سپن.

^(١) سورة النحل / ١٠٦.

جۆرمكانى كوشتن،

فيقونان لەسەر ديارىكرىنى ئو جۆرنەى سزايان لەسەرە ريك ئەكەوتون، ھەندىكيان دلبەشكرىنى پيئيجينەيان كرىو، ھەندىكىتر دلبەشكرىنى بولئىنە و ھەندىكىشيان لەگەل دلبەشكرىنى سيانينە بوون.

دابەشكرىنى پيئيجينە،

ھەنەفيەت^(۱) كوشتنيان لەرووى مەبەست و ئامرلى جيبەجيكرىنەو بۆ پيئيج جۆر دابەش كرىو، بەئەنقەست + نيمچە ئەنقەست + ھەلە + ھاوشيوەى ھەلە + بوونە ھۆ.

۱- كوشتنى بەئەنقەست: پيناسەيان كرىو بەوەى لەناویرىنى گيانى مرۆفە بەئەنقەست و بەدەستدريژی بە كەرەستەيەكى شپكر (مەرۆقە) بۆ شانەكانى جەستە وەك چەكى ئاگرين، سزا ئەسلىەكى قيساسە، تەبەيەكەيشى بۆوهرىكرىنى بكوژە لە مېرتلى دەسكوژەكى، بەدەليش خوئىنبايە بە ريكەوتنى خاوەن خوئىن و تاولكار.

۲- كوشتنى نيمچەئەنقەست: ھەمان كوشتنى بەئەنقەستە، بەلام كەرەستەكە لە ئەنقەستدا شپكرە بەپيچەولنەى كەرەستەى نيمچە ئەنقەست، سزلكەيشى گوناھ و كەفارەتە لە مالى تاولكارەكە، ھەروەھا خوئىنبايى قورس^(۲) لەسەر كەسوكارى، نيمچەئەنقەست لە دەستدريژكرىنە سەر خولر گيان بەلاى ھەنەفيەتەو بەئەنقەست حسيبە.

۳- كوشتنى بەھەلە، ھەلەيش نوو جۆرە: ھەلە لە مەبەستدا وەك ئەوەى تەقە لە كەسيك بكات و ولبزانى نيچيرە، كەچى دەربچى ئادەمیزادە، يان ولبزانى ھەربىيە كەچى ھەرى دەرنەچى. سزلكەيشى لە ھەروەو حالەتەكەدا كەفارەتە لە مالىدا و خوئىنبايى لەسەر كەسوكارەكى و ھيچ گوناھى لەسەر نىيە لەبەر ئايەتى ﴿وَكَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ﴾ و فەرمودەى

^(۱) لەم بابەتدا برونە: الدر المختار وحاشيته رد المحتار: ۵۲۷/۶ و پاشتر. لەهليە: ۱۵۸/۴ و پاشتر. تكملة فتح القدير: ۲۰۲/۱ و پاشتر. ليلع: ۴۶۱۶/۱ و پاشتر.

^(۲) خوئىنبايى نوو جۆرە: قورس و سووكە قورس بريتيە لە ۱۰۰ و شتر، ۲۰ لئەميان لە جۆرى (ھقە)، ۳۰ لئە لە جۆرى (جذە) ۴۰ لئەيش لە جۆرى (خلفە) كە ئاوس بن. سووكيش بريتيە لە ۱۰۰ و شتر، ۲۰ لئەميان لە جۆرى (ھقە)، ۲۰ (جذە بنت لبون)، ۲۰ لئە لبون، ۲۰ (بنت مخاض). ئەگەر و شتر نەبوو نرەكەكى حسيب دەمكى.

پټغه مېر (د.خ) (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَا)، واته لڼګر ټن و بهر پرسيار پټي جه زلي نيايي و
نوخرموي بؤ تاو لټنک کسيک به مه له بيکا، هه لګر لوه.

۴- **نوهي هاوښتو هه له يه:** برتنيه له قه تلنک مړوډ به يي به کاره ښاني ښراوه و ښيراک نه نجامي
دهدا، وهک نوهي کسيک له سهر يان خه وټي بک وټت به سهر کسيکا و بيکوږي،
سزاکه يشي هه مان سزاي جوړي سيته مه.

۵- **کوشتن به بوونه هو:** وهک نوهي کسيک به يي مولهت بيرنک له شوټننکي ريټنه درلودا ليدبات
وکسيک بکوټه ناوي و به هو يوه بمرې، سزاکه يشي خوټنبايه له سهر کسوکاره کي، بويه
هيچ گوناومي له سهر نيه جگه له هه لکه نننه ک، له بهر نه ووه که فاره تي له سهر نيه.

نم دل به شکر نه پټنجينه له چمند روويه کوه ورد نيه، له ولنه:

۱- **پټومري جياګر نه ووي نه تقست له نيمچه نه تقست:** له نه تقستدا که ره سته که شرپرکي
شانه کاني جه سته يه، به لام له نيمچه نه تقستدا ناشپرکره ^(۱)، نه مه نه گرجي پټومره که
بابه تييه به لام سله يم نيه، چونکه ده شي نه تقست به ريگه يتر يي جگه له شرپرکنيش
روويدات، وهک نو قمکر ټن به ناو وخنګان ډن و نه و جوړه شتانه.

ب- **کوشتن به بوونه هو:** له ولنه يه به نه تقست و به ده ستر ټي بي که قيساس ولجب دهکا، وهک
نوهک سهي بيه وي کسيک بکوږي، بچي بيرنکي بؤ هه لېکني، کابر بکوټه ناوي و بمرې، نه و
دل به روهر ي نيه وهک بکوږي به مه له مامه له ي بکري. رور له فيقولان بؤ نه ووه چون سزاکي
له م باره دا قيساسه. خه رشي ^(۲) ده لي (نوهي بيرنک له شوټننکا هه لېکني که نابي تييدا
هه لېکني وهک ريگه ي موسلمانان، يان له شوټننکا هه لېکني که بوي هيه تييدا
هه لېکني وهک ناومالي خوي، مه به ستي له وه زيانگه يان ډن بي وهک له ناوچووني کسيکي
نيارېکرو و نه وک سهي تيډا فه وټا، نه و له سهر نه ووه ده کوږ ټته وه).

ج- **جياګر نه ووه له تيولن هه له و نوهي هه له يه:** ناوژيکيه له بهر نه بووني قه سدي جينائي له
هه ريوو حاله ته که دا نه له کرده ودا و نه له نه نجامدا (کوشتن).

^(۱) له: لدر المختار: ۵۳۷/۶ هاتوره: (نوميه به نه تقست له هر شوټننکي جه ستي بک به ناميرنک که به شهکان له يک

جيا دهکاتو وهک چک).

^(۲) سهرچاوه ي پيشو: ۸/۸.

د اېله شکر دنی دوانینه:

مالیکی وهک به ناویانګه کوشتنی ولجېګری سزای بۆ نوو بهش دلبهش کړېوه، نهغهست و هه له^(۱) پاش نهوهی فیقولانانی شهر یعت ریک کونن لهسر نهوهی کوشتن وهک چۆن به نهغهست دهبی به هه لهیش دهبی، لهوه دا جیاولزن که ناخو حاله تیکي ناوهند هه یه که پیی دهوتری نیمچه نهغهست یان نا، جمهوریان گوتویانه نهو ناوه رسته هه یه، له بهر نهوهی کوشتن به نهغهست نه گهر تاولنکار مه بهستی کرده وه که و نه نجامه که یش بی پیکه وه، به هه لهیش نه گهر هه ریوکیانی پیکه وه مه بهست نه بی، هه روه ها نیمچه نهغهست نه گهر مه بهستی کرده وه که بی به بی نه نجامه که، وهک لیدلنیک بیته بایسی مردن.

لای مالیکی به ناویانګه نهوهی حاله تی ناوهند له نیتوان نهغهست و هه له دا نیه، ولته له نیتوان نهوهی تاولنکار مه بهستی هه بی یان نه بیی، یه که میان به نهغهست و نووه م به هه له یه، له م رولګه وه نیمچه نهغهستیش دهچته خانۀ نهغهست له بهر بوونی قهس دی جینائی له کرده وه که دا^(۲). کوشتنی به نهغهست قیساسی له سره و هی هه لهیش خوینبایی له سر که سوکاری تاولنکاره که و که فارته له ماله که یدا، که رنګار کرنی کویله یه کی باوه رداره، نه گهر نه بوو نوو مانګ به پوژوو بوونی له سره یه که، نه گهر نه نیتوانی چاوه پوانی تولنن دهکا^(۳).

تییینی دهکری نه م دلبه شکر نه بولنینه یه نالوژیکیه، له بهر نهوهی یه کسانکرن له نیتوان تاولنیک مه بهستی تاولنکار له ی له کرده وه و نه نجامه که تیدیه له گهل تاولنیک تر که نهو مه بهستی ته نیا له کرده وه که تیدیه، له گهل دلبه روهی و مه نیتیدا ناګونجی.

د اېله شکر دنی سیانینه:

جمهوری فیقولان^(۴) له گهل دلبه شکر دنی سیانینه که نهولنیش نهغهست و نیمچه نهغهست و هه له یه و گوتویانه:

^(۱) بپوله: الخشي: ۸/۸ و پاشتر. لشرح الصغير: ۲/۳۵۳ و پاشتر.

^(۲) بلیه لمجهد ونهایه المقصد - للإمام ابن رشد: ۲/۳۳۳.

^(۳) تبصرة الحکام - لابن فرحون: ۲/۲۳۶.

^(۴) له: بلیه لمجهد: ۲/۳۳۲ نا هاتوه: (له بهر یه سیفتمی نهوهی قیساسی پی ولجې دهبی، له سر نهوه کزکن که به نهغهستکرنه، له بهر نهوهی کورمنګن له سر نهوهی کوشتن نوو جوړه: به نهغهست و به هه له. لهوشدا ناګون که

كوشىتىنى بەئەنقەست: بىرىتتە لە دەركىنى گيانى مۇۋىك بە ئامراتىكى بىكۇ، بەتۇرى بە چەكىكى ئاگرىن.

نىمچە ئەنقەست: بىرىتتە لە دەركىنى گيانى مۇۋىك بە ئامراتىكى نەكۇز، بەتۇرى وەك تەختە و بەرد.

كوشىتىنى بەئەلە: بىرىتتە لە دەركىنى گيانى مۇۋىك كە مەبەستى تاوانكارلەنى نە لە كىردەۋەكە و نە ئەنجامەكەدا تىدا نىە، وەك ئەۋكەسەى تەقەى لە مۇۋىك كىۋە ۋاى زىلىۋە نىچىرى رلۋە، يان تەقە لە بىتتاۋلىك بكا ۋاىزلى جەنگاۋەرە، پاشان دەرىكەۋى ۋلىبە.

ئەۋە روۋنە كارىگەرى رۇلىكەرىن پەيۋەندى تەنبا بە بەرپىسىارتى لە كوشىتنەكەدا نىە، بەلكو وەك چۇن ھەموو چۆرە باسكولەكانى دەگىرتەۋە، بەھەمان شىۋە سەر ھەموو دەستىزىيەك بۇ سەر خولار گياندا دەچەسپى، لە بىرىندىلى و نەخۇشى نىزىخايەن و ھىتر لە ھەر ئازلىك بە سەلامەتى جەستەى مۇۋىك، بەلام خىستەروۋى جوكمى سەر جەم ئەم ھالەتەنە پىۋىستى بە كات و كوشش ھەيە، ئەمە جگە لەۋەى وەك چۇن نىزىدانى بىزىركەرە، بەھەمان شىۋە كورتكىنەۋەش تىككەرە، لەبەرئەۋە تەنبا قسە لەسەر ئەۋە دەكەين پەيۋەندى بە كوشىتىنى بەئەنقەست و بەدەستىزىيەۋە ھەيە تا بىكىتە بىچىنە و باقىى دەستىزىيەكان بۇ سەر گيان و خولار گيانى لەسەر قىياس بىكى. ھەندى بەنرىزى ۋەلامى ئەم پىرسىارە دەدەينەۋە: كى لە تاۋلى كوشىتىنى بەئەنقەست و بەدەستىزىيە بەرپىسە كە لەزىر فشارى رۇلىكەرىنى تەۋلۇبا ئەنجام بىلى؟

ئەۋ بەشانەى بەخەيالىدا يىن چولن: يان ئەۋەتا قىساس لەسەر رۇلىكەر و رۇلىكەرلۋ جىيەجى دەكەرى، نوۋەميان لەبەر كىرنى و يەكەميان لەبەر بوۋنەۋى. يان ھىچكاميان قىساسيان لەسەر جىيەجى ناكەرى، بەلكو خۇتبىيى نىۋە بەنىۋە لەسەريان ۋىجب دەبى. يان قىساس لەسەر رۇلىكەر جىيەجى دەكەرى نەك نوۋەم، يان بەپىچەۋلەۋە.

فىقۇلئان لەسەر ھىچ يەككە لەم بەشانە يەككەسە نىن، بەلكو بەسەر چولار رادا نەبەش بوۋن، وەك لەم روۋنكىنەۋە يەككا:

ئاخۇ ئاۋمىنىك لە ئىۋلىئاندا ھەيە يان نا، ئىۋمىيە پىتى دەۋىرى نىمچە ئەنقەست، كە ئەمە رلى جەمھورى فىقۇلئانى مىسرەكانە، بەئاۋانگ لاي مالىك رەتكىنەۋەمىيەتى.

راي يەكەم: ئەمەيە تۆلە لە ھەريەكەيان بىكرىتەو، ئەو مەزەبى مالىكى^(۱) و خەنبەليەكان^(۲) و راي زال (راجىج) ە لە مەزەبى شافىئىدا^(۳).

ئەم رەوتە پىشت بە چەند بەلگەيەك دەبەستى، لەولە:

۱- رۆزلىكەر بەرۆزى بووتە مايەى بەناھەق مەرنى تاولنسىر، وەك ئەوئى فرىتى دىيىتە ناو بىرەك كە ئازەلىكى دىندەى تىدلىبە و خولرىبىتى، يان خستىبىتتە ناو ئاوتىك و دەمىزلى مەلەوانى نازلى و كەوتە ژىر ئاومرد. بەلام رۆزلىكەر سەرىشك بوو لەنتوان ھەلېژلىنى ھەپشەپىكەر و كوشتى ئەوئى بۆ كوشتى رۆزى لىكەر، ئەوئى لەپىتتاوخى و ھىشتەئەوئى لەژاندا نووئى ھەلېژبوو، لەكاتىكا خەك لە مافى ژاندا يەكسان و كەس فەزلى بەسەر كەسىرەوئى نىە مەگەر بە پاساوتىكى مەشروع نەبى، كە لىرەدا پاساوتى، ئەمە جگە لەوئى ئەوئى لەسەر ئەو كەسە قىياس دەكرى لە حالەتى برىستىدا كەسىك بكوژى تا گوشتەكەى بخوات^(۴).

۲- ھەرىوكان لە ئەنجامدانى تاولەكەدا شەرىكن، ئەمیان لەبەر بوونەھۆ و ئەويان لەبەر كرىنى كارەكە، ئەم حالەتە وەك حالەتى كوشتى كۆمەلە كەسىكە لەسەر كوشتى يەك كەس كە

^(۱) لە: الخرشى: ۸/۹۹ ھاتو: (يەككە لە ھۆكەنى كوشتى رۆزلىكەن ئەمەيش پەمىونىەك لەنتوان رۆزلىكەر و رۆزلىكەر، رۆزلىكەر لەبەر بوونەھۆ دىكوژى و رۆزلىكەر لىكەر كەرىنى كارەكە ئەگەر لە ترسى كوشتى نەمەتوانى سەرىپى فەرمانەكە بگا).

^(۲) لە: المغنى - لاين قەلە: ۷/۶۴۵ ھاتو: (پىتەستە قىساس لەسەر رۆزلىكەر و رۆزلىكەر جىئەجى بىكرى، ولجىبونى لەسەر رۆزلىكەر لەبەر ئەمەيە بووتە بايسى كوشتى بە شىك كە بەرۆزى سەرى لەمەو دەردەجى، ئەمەيش وەك ئەمەيە مارتى پىتە بىا يان فرىتى بىا بۆ شىزىك لە يىشەكەيا. ھەرىچى ولجىبونىەتى لەسەر رۆزلىكەر لەبەر ئەمەيە بەئەقەست و بەناھەق كوشتىەتى تاخى پەللىتەو وەك ئەمەيە لە برىستى و قاتوقىدا كوشتىبىتى تا بىخوات ئەمەيە كۆتەرە "رۆزلىكەر ئاچارە رلىست نىە لەبەر ئەمەيە دىمىتولى مەل نەا").

^(۳) لە: تحفة المحتاج: ۸/۲۸۸ ھاتو: (ئەگەر رۆزى لىكەر بۆ بىر يان كوشتى كەسىك بەناھەق وەك بلى ئەمە بكوژە ئەگىنا دىكوژم ئەمەيش كوشتى، ئەو رۆزلىكەر قىساسى لەسەرە با ئىمام يان رەببىوئەك بى با رۆزلىكەر مەكەيش ھەلەكارە. تەمەشائى ئەمە ئاكرى ئەمە بووتە ھۆ و رۆزلىكەر كارەكەى كرىو، يان ئەمەيە شەرىكى ھەلەكار قىساسى لەسەر نىە، لەبەر ئەمەيە ئەمە لىكەلدا وەك ئامىزىكە، لەبەر ئەمەيە رۆزلىكەن بەرۆزى پالەئەرى كوشتى لای رۆزلىكەر دىوست دىكا، ھەروەھە لەسەر رۆزلىكەر لىكەر پىتەستە مەگەر عەجەمى بى و بولومى و لىكەر گۆزىلەلىكەرىنى ھەموو فەرمانكارىك ولجە، يان مەمورى ئىمام يان سەرىگەرەى باغىيان بى و نەزىبى گەورەكەى لەم فەرمانكرىنىدا بە كوشتى سەمى كرىو).

^(۴) بپولە: تحفة المحتاج: ۸/۲۸۹. المغنى: ۷/۶۴۵.

رىڭكە ئۆتۈشكە ئاساس، ئەگەر بە ئاشۇ ئۆيى يان ھېتىر قىياس كەتتە خۇشخەتەرلىك جەننەتتە نىيەتتە بولمىغان دەپ، ھەرىكەت يان نىيەتتە سەرلە مالى خۇيان، ئەكەلە مالى كەسكەر.

ھەرىكەت جەننەتتىكى قىياس ئاساس ھەرىكەتلىك: پىيۇستە ئەم مەرجانە ھەن:

۱- رۆزلىككە ئاتالغان نەبى ئەگىنا تۆلەلە رۆزلىككە بىرەنە راستە خۇ دەكرىتە، بۇ نەمۇنە ئەگەر ھەرىكەتلىك ئۆزلىكى سادە يان بىرەنە سادەلىك ئەگەر بىتتە ئەم كۆشتەنە فەرمانى پى دەكرى ئەگىنا، تۆلەلە رۆزلىككە دەكرىتە ئەگەر قەتئەكەي كىردى، رۆزلىكە رىش تەزىر دەكرى.

۲- رۆزلىككە ئاتالغان يان شەت يان كەسىك نەبى ھۆكىم ئۆلەنە ھەبى، بەيچە ۋە تۆلە تەنبا رۆزلىك دەكرىتە، لەبەرئەۋە رۆزلىككە ۋەك ئامىرئەك بۇ جەننەتتىكى تالەك.

۳- رۆزلىككە ئاتالغان نەزلىبى جەننەتتىكى رۆزلىككە ۋەك، لەبەرئەۋە لەم بارەدا بەرپەي ئەم كۆشتەك رەۋا ۋە پاساۋىلەر، يان لەبەرئەۋە رۆزلىككە لەبەر پىگەي ئاينى يان كۆمەلەيەنە خۇي فەرمان بەشتى ھەرام ئاكا.

رەي ۋەھم: تۆلەلە ھېچكامان ئاكرىتە، ئەۋەش رەي ئەبۇيوسف لە فېقۇلانى ھەنەفەي، بەلام كۆتۈرەنە خۇشخەتەرلىككە، كە فەرمانى بە كۆشتەك كىرە ۋەجە^(۱).

بۇ ئەۋەش پىشتى بە ھەندى بەلگە بەستۈرە^(۲)، لەۋلە:

۱- رۆزلىككە لەپىستىدا بىكۇرئە ۋەلەپاللى كۆشتە زىئار لەپۇرى مەجازى ئەقلىۋەيە، ئەۋە لەپاللى شەت بۇ لى شەت كە ھەق نە بىرەنە پاللى لەبەر پەيۋەندى ھۇي، چۈنكە رۆلى ئەم تەنبا بۇۋە ۋە بۇ، كۆشتەش بەبۇۋە ھۇ لە ئۇسۇلى ھەنەفەي قىياس ۋەجە ئاكا، جا ئەگەر لەسەر رۆزلىككە ۋەجە نەبى ئەۋا لەپىشتەرە كە لەسەر رۆزلىككە ۋەجە نەبى.

^(۱) لە: بىلەن لىسانى: ۹/۴۸۸ ھاتۇۋە: بەلەي ئەبى يوسف قىياس ئاساس ھەرىكەتلىك ۋەجە نەبى، بەلام خۇشخەتەرلىككە لەسەر رۆزلىككە ۋەجە. لە: ھاشىيە لىن عىيىن: ۶/۱۳۶ ھاتۇۋە: (ئەبۇ يوسف رەتەنە ھەرىكەتلىككە، بەلام خۇشخەتەرلىككە لەسەر فەرماندەر (لەم) ۋەجە كىرە لە سى سائال، لەبەر شۇبەي نەبۇن، لەبەرئەۋەي يەكەمىيان بە ھەقىقەت بىكۇر ئەكەلە ھۆكۈم ۋە نەبىرەن بەيچە ۋەھم.

^(۲) لە: بىلەن لىسانى: ۹/۴۸۸ ھاتۇۋە: (ۋەي قەسەكى ئەبۇ يوسف بە شۇبەي كە رۆزلىككە لەپىستىدا بىكۇرئە، بەلگە مۇسەببى بىكۇر، بىكۇر رەستەقنىيە رۆزلىككە، جا ئەگەر ئەم قىياسى لەسەر نەبى، ئەۋا ئەبۇيوسف لەسەر رۆزلىككە لەپىشتەرە).

ب- به گونا بهار دنانى ژورليکرو، له بهر نه وهى فه زلى مانه وهى به سهر مانه وهى تالونسهر به لگيه له سهر نه وهى کرده وه جورميه که چير به تهنيا نالريته پال ژورليکرو، به لکو کرده وه که له نتيواندا دي و ده چي و به وه شويبه نروست ده بي، قيساسيش به شويبه راده گيري، وه که له تالونه کاني حدودا، له بهر نه وهى تالوني قيساس وه که تالوني حدود به تالوندانان و سرکلانان به دهق جيگير و نيار کرلون.

نهم بچوونه و نپاي شيکرينه وه لوزيکه که ي به لام له گه ل داپه روهري و لوزيکدا به ريه که ده که وي، له بهر نه وهى به دلتيايه وه نه گهر ژورليکرين نه بويه تالونه که رووي نه ده دا، جا نه گهر ژورليکروه به رفه مانه که تا راده يک مه غور بي که بۆ خو رژگارکرين له مه ترسيي نو هه په شه يه ي لتي کرلوه تالونه که ي کړيوه، نه ي عوزي سزا سوو کيني ژورليکره که چيه که فرماني کړيوه به ده ستريز کړينه سهر گياني که ساني بيتاوان به بي پاساويکي شهرعي؟ له سهر چ بناغيه که قيساس ده گوي بۆ خويتابي؟!

ته عليل به وهى قه تله که به به شدلري هه رنو کيان کرلوه، نه ميان به (بوونه هق) و نه ويان به (کردين) که نروستبووني شويبه ي لي ده که ويته وه، سهر ده کيشي بۆ نه وهى بو تري نه وه که سانه ي به شدلري له تالونه که دا ده کن به و سزايه ي شهرع بۆي دنانون سزا نالرين، نه مه يش له گه ل کرده نگي جمهوري فيقوانان له سهر کوشتني کومه ليک به هو ي تاکه که سيکه وه ليک ده دات. له بهر نه وه پيم وليه نه بويوسف (ره حمتي خوي لتي) له بچوونه که دا سهر که وتوو نه بوو. واي ستيهم: ژورليکرين بۆ فرمانده ري ژورليکهر به عوزيکي ريگر له بهر پرسيارىتي دنانري، بۆيه قيساسي ولجه نه گهر هاتوو تالونه که کوشتني به نه قه ستي به ده ستريزي بوو، به لام بهر فرمان (المأمور) ژورليکرو نا. نه مه قسه ي نه بو حه نيفه و محمه د نه لسه يياني ^(۱) و شيعه ي زه يدي ^(۲) هه روه ها لاي شافيعي قه ولي مهر جوحه ^(۳)، نه مه ماناي نه وه نيه ژورليکرو سهر ياري

^(۱) له: بلغم الصنائع: ۹/ ۴۸۸ هاتووه: (مه رجي ژورليکرو بۆ کوشتنه نه گهر ژورليکرينه که تمولو بوو به لاي نه بو حه نيفه و محمه دموه قيساسي له سهر نيه به لام ته غير ده کري، له سهر ژورليکهر که ولجه).

^(۲) فيقه ي زميدي له گه ل نه و نالسته يه که که بهر پرسيارىتي دمخاته سهر ژورليکهر له بهر نه وهى به ملانا نه بکره که يه و ژورليکرو وه که نامريک بۆ نه نجاملني تالونه که به کار دي، به لگي گهر ميشيان بريتيه له حميسي ((رَفْعٌ عَنْ أَمْتِي لِحَطِّ الْوَلَسِيَّانِ وَمَا لِسُكْرِهِمَا عَلَيْهِ)).

ئیسارکریڼ و هه لێژرینی مانه وهی خۆی به سهر مانه وهی قوریانیه که دا به ئه نجامدانى ئه و تاولانه ی به ژۆر پتی کرلوه، به بیتالوان داده نری، به لگو به سزلیه کی ته عزیزى وه که به ند یاخود زیندانیکریڼ سزا ده بری ئه گهرچی هه ندیکیان باسیان له م سزا ته عزیزیه نه کربوه کاتی گوتویانه ژۆرلیکه ری فهرماندهر به ته نیا شایسته ی قیساسه، ئه وه روونه که بۆ جێبه جێکریڼی قیساس پتیوسته ئه و مه رجانه هه بن که له رای یه که مدا باسمان کرد.

لایه نگرانی ئه م بۆچوونه پشتیان به چه ند به لگه یه که به ستووه هه ندیکیان نه قلی و هه ندیکیان نه قلیڼ، گرنگترینیان ئه مانه ن:

۱- له به لگه نه قلیه کان که پشتیان پی به ستووه بۆ ئه وهی قیساس له سهر ژۆرلیکرو واجب نیه ئه وه یه پیغه مبه ر (د.خ) فهرمویه تی (رُفِعَ عَنْ أُمَّتِي الْخَطَأُ وَالنِّسْيَانُ وَمَا اسْتُكْرِهُوا عَلَيْهِ)، و ته لیکریڼ و به رپرسیاریتی جینائی له و که سه هه لگبرلوه که له ژێر فشاری ژۆرلیکریڼ یان هه له یان له بیرچووندا تاولنیک بکات، گوتویانه: لیبورین له شتیک لیبورینه له وهی ولجی ده کا، که لیره دا سزای قیساسه.

۲- له به لگه نه قلیه کانیش ئه مانه ن:

۱- له پووی ماناوه بکوژ ژۆرلیکه ره که یه، ئه وهی لای ژۆرلیکروه وینه ی کوشتنه که یه. ئه و وه که ئامیزیکه له ئه نجامدانى تاولنه که دا به کار هاتووه.

۲- قیاسکریڼ له سهر ته له فکریڼی مائی که سیت له ژێر فشاری ژۆرلیکریڼدا، جا وه که چۆن زه مان له سهر ژۆرلیکه ره ده پی ئه گهر که سیکى به ژۆرلیکریڼیکى ته ولو ژۆرلیکریڼ مائی که سیکیت به ناهه ق له ناو بیات، به هه مان شیوه قیساسیش له سهر ئه و ولجه له به ره ئه وهی ئه و نه بولیه تاولنه که رووی نه ده دا.

(^۱) له: العنهب: ۱۷۷/۲ نا هاتووه: (نه گهر پیاولنک ناچار کرا به کوشتنی پیاولنک به ناهه ق و کوشتی، قیساس دمکوته سهر ژۆرلیکه ره له به ره ئه وهی ئه و بوومه هۆی کوشتنی به مانایه که به ژۆری سهر بۆ کوشتن دمکیش، هه رچی ژۆرلیکروه بوو بۆچوون هیه، یه کیکیان ئه وه یه قیساسی له سهر ولج نیه له به ره ئه وهی بۆ به رگری له خۆکریڼ کوشتویه تی و قیساسی له سهر ولج نابێ وه که ئه وه ی پیاولنک و سستی بیکوژی و ئه و بۆ به رگری له خۆکریڼ کوشتی. دووه میان ده لی قیساسی له سهر، ئه و میش رسته، له به ره ئه وهی به ستم و له پیتالو مانه وهی خۆیدا کوشتویه تی، که وه که ئه وه ی ناچار بووی خولریڼ بخولت، جا کوشتی بی تا گوشته کی بخولت).

۳- له چیرۆکی فیرعه وندا خودا سه رپرینی کورپان و هیشتهوهی کچانی دلوته پال فیرعه و ن فه رمانی بهو کاره تاونکارلایه کربوه نهك جیبه جیگارلانی رسته وخۆی فه رمانه كه وهك خوا نه فه رموی ﴿يَنْتِخُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِ نِسَاءَهُمْ﴾^(۱)، نه مه مانای نه وه به بکه ری رسته قینه فه رمانده ره که به.

۴- نه گه رکه سیك ناچار کرا به برینه وهی دهستی خۆی، بۆی هه به تۆله له رۆلیکه ر بکاته وه، خۆ نه گه ر خاوه ن دهسته که دهسته پر وهی رسته قینه بوولیه، نهو مافهی نه ده بوو.

۵- له بابی قیساسدا مانای ژان شتی که پتویسته هه بی، خوا نه فه رموی ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ﴾^(۲). مانای ژان له رپوی شه ریه وه به نه جامدانی قیساس له سه ر رۆلیکه رو به دینایه ت، له به ره نه وه له سه ر رۆلیکه ر ولجه نهك رۆلیکه رو.

رای چواره م: رۆلیکه رن به عوزی که ریگر له بهر پرسیاریتی جینانی دلانانی نه بق رۆلیکه رو نه بق رۆلیکه رو، به لام بهر پرسیاریتی رۆلیکه رو که بکوژه رسته وخۆکه به زیاتره، له به ره نه وه قیساس له سه ر نهو جیبه جی ده کری و رۆلیکه ر ته عزیر ده کری، به لام ته عزیریک نزیك بی له سزای قیساس نهویش به نکرینه تا مرین، نه مه رای شیهه ی ئیمامیه^(۳)، هه روه ها رای زوفره له حه نه فیه کان، به لام هینده ی من بزلنم زوفر باسی سزای فه رمانده ری رۆلیکه ری نه کربوه^(۴)، به پێچه و نه ی شیهه ی ئیمامی که ده لێن سزایه کی ته عزیری ده لری، که زیندانیکرینی هه تاهه تاییه.

^(۱) سورة القصص / ۴.

^(۲) سورة البقرة / ۱۷۹.

^(۳) له: کتاب الخلاف فی الفقه - الطوسی: ۲/ ۳۵۱ هاتووه: (ته گه ر فه رمانده ر که سیرتی رۆلیکه رد بۆ کوشتنی نه وهی پتویست نیه بکوژی و پتی بلی ته گه ر نه ی کوژی نه ت کوژم نهو هه یج نا کوکی نیه له وهی بۆی نیه بیکوژی، ته گه ر سه ر پێچی کرد و کوشتی نهو قیساس له سه ر بکوژم که نهك له سه ر نه وهی ناچاری کربوه). له (الروضة للبهية: ۲/ ۳۹۹) هاتووه: (ته گه ر ناچار به کوشتنی کرد نهو قیساس له سه ر بکه ره رسته وخۆکه به، له به ره نه وهی نهو بکوژی به نه قه مست و به تاهه قه چونکه حوکی رۆلیکه رن لای ئیمه به دینایه ت با خۆ پنبایش ولجه ببی وهك نه وهی کوژو که (غیر مکارو) هه رۆیه خۆ پنبایی له سه ر بکه رمکیش بی نهك فه رمانده ره که، که نه قیساس وه خۆ پنبایی له سه ر نه، به لام فه رمانده ره که به ند ده کری تا ده مری.

^(۴) له: بیلق الصنائع: ۹/ ۴۸۸ هاتووه: (به لای زوفره وه ره محمتهی خوی لیتی قیساس له سه ر رۆلیکه رو ولجه نهك رۆلیکه ر). له: حاشیه ابن عابین: ۶/ ۱۳۷ هاتووه: (زوفر گوئی بکه ره که قیساس ده کری له به ره نه وهی نهو رسته وخۆ کربویتی).

ژوریه ی به لگه کانی ئم رایه ئه مانه ی خورمه ون:

ئیمای چەند به لگه یه ک بختنه وه له ولته:

أ- ئه وه ی خوا نه فهرموی: ﴿وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيهِ سُلْطَانًا﴾^(۱). ئم کوزرلوه یش به ستم کوزرلوه.

ب- ئه وه ی ده گړنه وه نوو پیاو لای عه لی کور ی ئه بوتالیب شایه تیایان دا له سر پیاوړک که نزی کړوه و عه لیش دهستی پر ی، پاشان یه کیکتریان هیتا گوتیان ئمه دزیه کی کړوه له وه ی یه که مدا هه له مان کړېوو، شایه تیه که یانی له سر نووهم رت کردموه و گوتی (نه گهر بمز لاییه به نه تفسه ست شایه تیایان له سر یه که م دلوه دهستم ده برینه وه).

رووی دیلا له تکرینی ئم به سه رها ته ئه وه یه عه لی بریاری قیساسی دا له سر ئه وه ی به شایه تیدان وای کرد حاکم په نا بۆ ده ستبرین بیات له گه ل ئه وه ی حاکم دهیتوانی خو ی له کوشتنی لابدات، به وه ی ته ماشای نه کا، دیاره ژورلیکرو حالی له حاکم سه ختړه، چونکه به شیوه یه که ناچاری کاره که کړوه که چاری نیه هر ده بی له ترسی گیانی خو ی بیکوژی، جا نه گهر شایه ته که قیساسی له سر بی ئه و قیساسی ژورلیکرو له پیشتړه^(۲).

ج- کوده نگیی هاوه لانی پیغه مبه ر له بیده نگبوونیاندا، له به رنه وه ی به ره لستی ئه و حوکمه ی عه لی کور ی ئه بوتالیبیان نه کړوه.

۲- حه نه فیه ت قسه کی زوفریان کړوه به به لگه که له راستیدا و به هه ست و بینین کوشتنه که له ژورلیکروه وه بووه، نکولیکرن له شتی به ره ستیش بوغراییه، بۆیه ده بی له سر ئه و حسیب بکری نه ک ژورلیکره، له به رنه وه ی ئه سل له به رچا وگرتنی راستیه و لی لالانی جائیز نیه به به لگه نه بی^(۳).

سهرنج له سر ئم رای چواره مه ئه وه یه ناپه سه نده له چەند روویه که وه:

أ- بیته یزی ئه و به لگانه ی خاوه نانی ئم رایه پشتیان پی به ستوه، چونکه به هیچ شیوه یه که ئم حوکمه قورسه له سر ئه و که سه ی به بی ره زلمه ندی خو ی و له ژیر فشارینکی ته ولوبا

^(۱) سورة الاسراء / ۳۳.

^(۲) کتاب الخلاف للطوسي: ۳۵۳/۲.

^(۳) بلع الصنائع: ۴۴۸۸/۹.

کرده وهکي نه نجام دلوه، ساغ نابيته وه.

ب- دلبه روهري و مهنتيق نيه له بهرپرسياريتيدا به يهک چاو ته ماشاي نهو که سهي به ويستی نازاد و بزاني خوی تاولنک دهکا له گهل نهو که سهي له ژير فشاري ژولنکرينيکي ته ولودا نهو تاولنه دهکا، بکري.

ج- قسه کهي زوفر له روهيه کيتر موه عهيداره، نهو يش بيده نگبونيه تي -وهک من بزائم- له بهرپرسياريتي نهو که سهي که سيکيتر به ته ولوي و سه ختگيرنه ناچار به نه نجامداني تاولنکي بي پاساو دهکا، به تاييهت کوشتنی به نه نهقه ستي ده سترنژي، بيده نگيش له سه روهختي پتيوستيدا وهک ريسا فيقهيه که دهلي دهر پينه^(۱). نه ميش ماناي نه ستيواکي ژولنکيرو به خشينيه تي له بهرپرسياريتي نهو تاولنه، که نه ميه شتيکه روي شهريعه تي ئيسلامي و دلبه روهري و مهنتيق و نه قلي ساغ رهي دهکه نه وه.

دای زال: هيچ يه کيک له ورايه ني باس کران شاياني نهوه نين زال بکرين و به ته نيا و هريگيرين، له بهر نه وهی هيچکاميان نيه له روهيهک له روهه گانه وه عهيب يان ناته ولوي تيدا نه بي، له بهر نه وه و چاکتره له کوي هه موويان راي پينجه م سهريه خو له ولنه و هريگيري، نهو يش په سه نکرني قيساسه له سه ر فه رماند هري ژولنکيرو، له بهر نه وهی له مانادا نهو بکري تاولنه که يه و نهو نه بوويه نه ده قهوما، کوشتنيش له ژير فشاري ژولنکريندا له بابي کوبونه وهی بوونه هو و نه نجامداني راسته وخويه، جا نه گه ر کوبونه وه حوکه که ده نرته پال نهوه يان که زاله، زاليش ليره دا بوونه هو، له بهر نه وهی نه گه ر نهو نه بوويه تاولنه که روي نه دنا، هه روه ها له بهر نه وهی ژولنکيرو وهک ناميرنک له جيبه جيکريني تاولنه که نا به کار هاتووه.

هه رچي ژولنکيرو له يه کيک له م نوو حاله ته به دهر نيه:

أ- نه گه ر باوه رپي و بوو فه رماند هره که به هه ق نه بيت حوكم نادان، هه روه ها له بهر پينگه ي ثاني يان کومه لايه تي لايه نگري ستم نيه، هه ر بويه به م باوه رپوه نه وهی جيبه جي کرد که روي لیده کرا نه گه ر چي حه زيشي لي نه بوو، نهو پتيوسته قازي پاش لنيابوون له بووني نه م باوه رپه، حوكمي بيتاواني بو دهر يکا، نه دلوي خويتهابي و نه که فارهت، نه قيساسي لي ناكري، له بهر نه وهی له م جوره باربوخانه دا ژولنکرين عوزيکي ريگره له بهرپرسياريتي جينائي.

^(۱) ۶۷ م مجلة الأحكام لعليه.

ب- نه گهر ده یزانی شته که نامه شروعه و نه وهی له پیناویدا زوری لیده کړی هیچ به لگه یه کی شهرعی نییه پاساوی بدات، نهوا پتویسته سزایه کی ته عزیزیی ماقوولی بدری، له بر نه وهی به ره زلمه نندی و نازادی نیراده ی خوی کاره که ی نه کړنوه، زورلیکړدن نه گهر به ته ولویش له بهر پر سیاریتی نه ییه خشی، نهوا پتویسته به نڅخکی سزا سوو کین دلبری، هه روه ها ده کړی نه م سزایه پیترژرنی نیوه ی خوینتابیه که ی بی له مالی خوی.

پاش نه م لیکولینه وه ورد و نوور و نرژره بومان دهر ده که وی عه للامه شین نه لسه بکی له کتیه کهیدا (جمع الجوامع) ٦٨/١ به هه له دا چوه که ده لی: (راستی نه وه یه غافل و ناچار کړلو ته کلیفیان له سهر نییه، هه روه ها زورلیکړلویش با له سهر کوشتنیش بی).

کاریکه مری زورلیکړدن له بهر پر سیاریتی جینانی له تاوانه مکنی ته عزیزدا:

تاوانی ته عزیز ده سترژییه بۆ سهر مافی خوا یان بۆ سهر مافی خهک.
بهشی یه که م نوو جوړه، جوړیک حوکه که ی ده گوړی بۆ ریبیدن (نیباحه)، جوړیکیش ده گوړی به روخسه ت.

جوړی یه که م / نه وهی به زورلیکړنی ته ولو حوکه که ی ده گوړی بۆ نیباحه و زورلیکړلو نه وه
دیانت نه وهک دلوهری نه له پرووی جینانی و نه له پرووی مه دهنیه وه لیتی ناپرسریتته وه وهک خورلنه وهی خوین و مه سستیبه خش و هوشبه رهکان، هه روه ها خورلنی مرلر و گوشتی نازهل و بالنده ی گوشت حرام و سوود لی بینینیان به ریگه تر^(١).

جوړی نووه م / کرده وه که نه گهر له ژیر فشاری زورلیکړنی ته ولودا جیه جی کرا، پاریزگاری له
سیفه ته حه رلمکړلویه که ی ده کات و ناگوړی بۆ موباح، به لام حوکه که ی له عه زیمه ته وه ده گوړی بۆ روخسه ت، زورلیکړلویش نه وهک دیانت و نه وهک دلوهری نه له پرووی جینانی و نه له پرووی مه دهنیه وه لیتی ناپرسریتته وه وهک کوفر (ریده)، نه و که سه ی له ژیر فشاری زورلیکړنی ته ولودا شتی که بکا یان بللی که له بارو بڅی ناساییدا پتی کافر ده بی، وهک روخسه ت نه که نیباحه به هیچ شیوه یه که لیتی ناپرسریتته وه^(٢).

^(١) له بهر نه وهی خوی گهره نه فهرموی: (لَا مَا اضْطُرُّمُ إِلَيْهِ).

^(٢) لقوله تعالى: (مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيْمَانِهِ لَا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيْمَانِ).

بهشی نووهم دهستدریژیکرنه سهر مافه کانی بهنده له ژیر فشاری ژۆرلیکرنیدا، چونکه ژۆرلیکرن عوزنیکه بهر پرسیاریتی جینائی و مهدهنی له فەوتانیدا ناهیتلی، بهر پرسیاریتی جینائیش ته نیا له به کار بربندایه.

أ- له فەوتانیدا (فی الاملاک): ئەوێ له ژیر فشاری ژۆرلیکرنی ته ولودا مائی کەسیتەر له ناویبات زهمان (گهرهنتی) له سهر ژۆرلیکەر دهبی نهک ژۆرلیکەر، به لام نهگەر ژۆرلیکرنه که ناتەولو بوو حوکمه که به پێچه و نهوه دهبی.

ب- له به کار بربندا (فی الاستهلاك): ئەو کەسە لە بەر ژۆرلیکرن یان زەرورەت مائی کەسیتەر بخوات زهمان له سهر خۆیهتی، به لام له بهر عوزی ژۆرلیکرن له پووی جینائیهوه بهر پرسیار نابی^(۱). نهتینی جیاوازی له نیتولن فەوتانیدن و به کار بربندا ئەو یه له حالهتی یه که مدا نازاری کەسیتری پی هه لده گیرێ و سوود له ژۆرله سهر کرلو نابینرێ، به پێچه و نهوهی حالهتی نووهم.

کار بگهری ژۆرلیکردن له گرتیهنده کاند:

فیقوانانی شه رعهتی ئیسلامی له باره ی کار بگهری ژۆرلیکرن له گرتیهنده کاند چوار بۆچوونیان ههیه:

رنگره له دلمه زلن، رنگره له دروستی، رنگره له بهرکار بوون (انفاد)، رنگره له پێوستبوون (اللزوم).

بۆچوونی یه کهم: ژۆرلیکرن له گرتیهندا رنگره له دلمه زلانی، له بهر نهوهی ره زلمه نسی نووسهر ره گه زکی سه ره کییه له ره گه زه کانی گرتیهند (عهقد)، نهگه ره نه وره گه زه به هۆی ژۆرلیکرنه وه نه بو نه و ماله ی به هۆیه وه به دهست دی خوارین به ناههقه، خوای گه وره بيش نه فهرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ﴾^(۲)، پاشان ئیراده ی گرتیهندوان بۆ نهوه نه چوووه که نه سه ری شه ری دروستی دهکا، به لکو له کرنی گرتیهنده که دا ویستویهتی نازلر له خۆی نوور بخاته وه،

^(۱) بپوئه: بیلغ لصناع، سه رچاوه ی پێشوو: ۴۴۸/۹-۴۴۸۸. لمطی - لابن حزم: ۳۳۶/۸-۳۳۱.

^(۲) سوره النساء / ۲۹.

نهمه رای جمهورى فیقولاننى شهریه ته، شافیهی^(۱) و زامیری^(۲) و زهیدى^(۳) و هندی له شیعهی نیامی^(۴) و هندی له مالیکى^(۵) و هندی له حنبلى^(۶) رایان بهم شیوهیه بووه. **بیچوونى نووهم:** ژورلیکرن رنگره له دروستی (الصحة)، عهقدی ژورلیکرو فاسیده، نهمه رای حنبلییه جگه له زوفر و قسهکانیان لاسر نوو بنچینه دلمه زلنوه:

یه کیکیان حیوانزیکرن له نیتوان هه لبرژرن و ره زلمه نیدیا وهک پیشتی باسماں کرد و گوتوانه: هه لبرژرن دهستپیکرن (مباشره) هی هویه به نیراده یه کی نازاد و مودریکوه، ره زلمه نیدیش ناره زووه بۆ لیکه و تنه وهی ناسه ولر لاسر شو هویهی دهستی پیکرلوه که نوو روکنی مه عه وین بۆ ره فته راکان، نه گهر هه لبرژرن به بی ره زلمه ندى به نیهات فاسید ده بی. **نووه میان حیوانزیکرنه** له نیتوان نه سللى عهقد و وه سفه کی^(۷) و ده لى: نه گهر نه سل و وه سفه که مه شروع بن گرینه نده که دروسته، نه گهر مه شروع نه بوون به تال ده بی، هه روه ها

^(۱) له: فتح المعین بهامش إمامة الطالین: ۷/۳ نا هاتوه: (بۆ گرینه نولن فروشیاری یان کرپل مرجه ته کلیفی لاسر بی، و قه عهقدی منال و شیت دروست نیه، هه روه ها هی به تاهه ق ژورلیکرو لاسر نه وهی رلنی نه بووه). هه روه ها بهم مانیه له: حاشیه قلیوبی: ۱۵۶/۲ و حاشیه لبحیری: ۱۷۴/۲ و المهنه: ۲۵۰/۱ نا هاتوه.

^(۲) له: لمطی: ۳۲۹/۸ (ژورلیکرن لاسر قسه کرن هیچی پی و لجب نای با ژورلیکرویش گوتبیتی وهک کوفر و قه زف و شیرل و نیکاح و نه لاق و کرپن و فروشتن).

^(۳) بروه: لروض النضر: ۲۰۵/۳.

^(۴) بروه: تنکرة الفقهاء: ۷/۷.

^(۵) قولین الأحکام الفقیه ص ۳۷۱ له م سهرچاومه نا (کرپن و فروشتن ژورلیکرو به تال). له: الموافقات سی شاتبی ۳۳۶/۲ نا هاتوه: (مه سه له کلنی ژورلیکرن گوتروه له پووی شهریه وه لاسر مه زنی له ورون گهره شه مه بهستی شهر عللره به به لکه کلنک حه نه فیهات شیرلری کرپن و دروست نیه که سیگ دن به ونا بنی کارمه که مه بهستی شهر عللره نیه بهی شیوهیه پاشان رستی بکته وه، لاسر نه وهی رلست کرنه وه که به به لگی شهریه ده بی، به لکه شهریه کانیش له هه شتیکیتر نزیکترن بۆ تیگیاننن له مه بهستی شهر عللره، شیر چۆن دهوتری کارمه که له پووی شهریه وه دروسته له کاتیکنا نامه شروع؟ نایا نه م کرۆکی مه حال نیه؟).

^(۶) نظریه العقد - لاین تبعیه ص ۱۵۲.

^(۷) نه سللی گرینه نده بریتیه له مرجه کلنی دلمه زلنی و گوتوانه: مرجه کلنی دلمه زلنی حه وین نه ویش جووتبوونی نیجاب و قبول، یه که مجلسی، فرمی گرینه نولن به رلستی یان به حوکم، بالقیون یان فامکرن، بابه ته که دیاریکرو یان قایل به دیاریکرن بی، بتوانی ردهست بکری، هه روه ها قایل به مامه له پیو مکرن بی و قه مالیکى (مقوم) بی. سی مرجه یه که م پیوستیان به و مسفرکرنیکى تلوکر نیه به پیچرلنی باقی چول مرجه که مری، که بالقیون یان فامکرن (التمیز) نامانجی ره زلمه نیدیه و لاسر نه و ده وستی، ره زلمه ندى پیوستی به و مسفرکى تلوکر هیه نه ویش

نه‌گه‌ر نه‌سل مه‌شروع وه‌سفه‌که نامه‌شروع بی‌ فاسید ده‌بی. نه‌بوجه‌نیفه له‌ رافه‌ی بوونی گرتیه‌ندی فاسیدا ده‌لی، نه‌گه‌ر به‌ رلست دلبزلیه ده‌بوو به‌نه‌سل وه‌سف مه‌شروع له‌گه‌ل به‌نه‌سل مه‌شروع وه‌ه‌سف نامه‌شروع یه‌کسان بکری، نه‌میش پیچه‌ولنه‌ی نه‌قل و لۆژیکه. هه‌روه‌ها نه‌گه‌ر بخزلیه‌ته پال گرتیه‌ندی به‌تال، ده‌بوو گرتیه‌ندیکی به‌نه‌سل مه‌شروع وه‌ه‌سف نامه‌شروع له‌گه‌ل به‌نه‌سل وه‌سف نامه‌شروع یه‌کسان بکری، نه‌میش پیچه‌ولنه‌ی مه‌نتیق و نه‌قلی ساغه.

حه‌نه‌فیه‌ت ده‌لی فاسید له‌به‌ر رۆز لیکردن وه‌ک گرتیه‌ندی وه‌ستیترو له‌ پاللیه و ته‌نیا به‌ مۆله‌ت پیدانی رۆز لیکرو پاش نه‌مانی کاریگه‌ری رۆز لیکرینه‌که خۆبه‌خۆ ده‌گۆڕی بۆ دروست، هه‌روه‌ها فاسید له‌به‌ر هه‌ر هۆیه‌کی تر به‌ نه‌مانی هۆی فه‌ساده‌کی ده‌گۆڕی بۆ دروست، وه‌ک گرتیه‌ندی به‌سووک به‌ هۆی قازانچه‌ سووه‌که‌یه‌وه فاسیده، نه‌گه‌ر قه‌رزده‌ره‌که ده‌ستی له‌ زیاده‌که هه‌لگرت ده‌یته‌ دروست به‌بی نه‌وه‌ی پێویست به‌ نوێکرینه‌وه‌ی بکات، به‌ پیچه‌ولنه‌ی گرتیه‌ندی به‌تال که نه‌گه‌ر هۆی به‌تالیه‌که‌ی لایه‌ ناگۆڕی بۆ دروست، به‌ لۆ پێویسته‌ سه‌ره‌له‌نوێ ده‌ست پێبکریته‌وه نه‌گه‌ر هه‌ر یه‌و لایه‌نی گرتیه‌ندوان بیانه‌وی.

رای سێیه‌م: رۆز لیکردن زیگه‌ر له‌ به‌رکاربوون و گرتیه‌ندی رۆز لیکرو وه‌ستیترو ده‌یته‌ و ئاسه‌ولره‌کانی له‌ ماف و پا به‌ندی لێناکه‌وتیه‌وه تا پاش مۆله‌ت پیدانی نه‌گه‌ر چی به‌دروستی داده‌مه‌زی، نه‌ویش به‌ پتی رێسای (إذا تعارض المانع والمقتضي يقدم المانع). نلمه‌ زانی به‌دروستی ده‌خولزی ئاسه‌ولری لی بکه‌وتیه‌وه به‌ لām رۆز لیکردن زیگه‌ر له‌وه، هه‌ریۆه‌ یته‌ پێش و به‌ مۆله‌تی رۆز لیکرو ده‌یته‌ به‌رکار نه‌گه‌ر کاریگه‌ری رۆز لیکرینه‌که‌ی له‌سه‌ر نه‌ما، نه‌میش رای جمهوری فیکولانی شیع‌ی ئیمامی^(۱) و زوفر له‌ هه‌نه‌فیه‌^(۲).

خالیوونیه‌تی له‌ رۆز لیکردن، چونکه‌ عه‌قیرکری رۆز لیکرو فاسیده، یاریکری یان قایلیوونی بۆ یاریکری پێویستی به‌ وه‌سفیک هیه‌ ته‌ملوی بکا ئه‌ویش خالیوونیه‌تی له‌ ئاللیایی (الفرد)، نه‌وه‌ی یه‌توئری زاده‌ست بکری پێویستی به‌ وه‌سفیک هیه‌ ته‌ملوی بکا ئه‌ویش خالیوونیه‌تی له‌ زیان، هه‌روه‌ها نه‌وه‌ی (مقوم) و قایل به‌ مامه‌له‌کردن بی پێویستی به‌ دوو وه‌سف ته‌ملوکه‌ر هیه‌، ئه‌ویش خالیوونیه‌ته‌ له‌ سوو و تیکه‌لێون به‌ مه‌رجی فاسید. له‌م رۆنگه‌ره‌ هۆکانی فه‌سادێ عه‌قد به‌ لای حه‌مه‌فیه‌وه پێنج که‌ بریتین له‌: رۆز لیکردن و ئاللیایی (الفرد) و زیان و سوو و مه‌رجی فاسید.
(۱) له‌: للمعة والروضة للبهية: ۲۷۶/۱ هاتوه‌: (مه‌رجه‌ هه‌ر یه‌و گرتیه‌ندوان ته‌ملوی (که‌مال) به‌ نه‌مانی حیج، که‌ باقه‌بوون و ژیری و پێگه‌شتن و هه‌لبه‌زین له‌خۆ ده‌مکری، مه‌گه‌ر رۆز لیکرو پاش نه‌مانی رۆز لیکرینه‌که‌ی رزی بی، له‌به‌ر نه‌وه‌ی باقی

قوری به لگه کانی نه گوتیه نه وه: نه ره زلمه نښه نووسه ریه ی پیوسته به گویره ی ثابته ی ﴿إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ﴾ له عهده کانداه یی، مه رج نیه هه میشه له کاتی کرنی عهده که داهه یی، به لگو گزنگ بوونیه تی به ره های جا چ له کاتی عهده که دای یان پاش نه وه به مؤلته دان، جا نه گه ر مؤلته ترا و مه رجه کانی هه بوون عهده که به پاشناسه ولر (نه سه ری ره جی) ناسه ولره کانی به ره هم نیی، واته له میژوی کرینیه وه نه که له کاتی مؤلته پیدانیه وه.

رلی چوله رم: رۆلنکرین رنگره له لازمبوون له به ره نه وه ی ره زلمه نښی مه رجی لازمبوونه، نه وه عهده ی رۆلنکرلو دهیکا به دروستی داده مه زری و به رکار ده بی و له کاتی کرینیه وه ناسه ولره کانی به ره هم نیی، به لام لازم نیه و قابیل به هه لوه شانده نه وه له لایه ن رۆلنکره وه، به له به رچاوگرنتی به ره وه نښی خوی نه گه ر ویستی په سه نډی ده کات و نه گه ریش ویستی هه لیده وه شینیتیه وه.

ته نیا جمهور ی مالیک^(۱) «هک من برانم» نه رلیه یان هه یه. شایانی باسه رۆلنکرین وهک چۆن له ره فتاره نښانیه کانداه رنگره له عهده به گویره ی ورده کاری باسکرلو، رنگریش ده بی له دروستی ره فتاره گوتیه به بخه ره کان^(۲) وهک ته لاق و گه رین ئاواکرین له قه رزو دهسته لگرتن له قیساس و مافی شه فیعوون و نه و جۆرانه، هه روهک رنگر ده بی له ره فتاره گوتیه به ئیخباریه کان وهک ئیقرار و ئیفاده ی شایهت، نه هم باسه بابته ی ورلکرینه وه ی نه وه ره فتارانه نیه.

و پیگه یشتوه و مه بهستی له فزموکه به یی معلوله کی، به لگو رنگره له ئاړه زلمه نښی، جا نه گه ر رنگره که نه اما عهده که کاریگه رمی وهک عهده ی خوه لهورتن "وته فزولی".

^(۱) له: له لیدیه: ۳/۲۷۵ نا هاتوه: (نه گه ر به رۆلنکرلو فروشتی به لای نیمه وه مولکی پی جیگیر ده بی، به لای زوفره وه جیگیر نای له به رنه وه ی فروشتنیکه لاسه مؤلته ن وسته وه، نایینی نه گه ر مؤلته بیا جائیز ده بی، وسته ی ترویش به ر له مؤلته ن خلوه نلوتی ناگه یی).

^(۲) له: شرح الخرشی: ۳/۲۷۵ نا هاتوه: (مه رجی لازمبوونی فروشتن نه وه له لایه ن کسیتی موکله فیه بی که پیگه یشتوو و دهسته مق (طائع) یی، نه گه ر له لایه ن کسیترو وه بو وهک منال یان سفیه یان رۆلنکرلو لازم نای بیا دروستیش یی).

^(۳) و ته بخه ری حاله تیکی شه ری یان یاسایی تارلیه.

باسى دووم:

زۆرلىككەردن و بەرپرسيارىتتى جىنائى ئە ياسادا

ھېچ ئاكوڭكى لەنتو فيقولاننى ياساى جىنائى نويىدا نىە كە ئىرادەى ئازاد و مودىك بناغەى بەرپرسيارىتتى جىنائىيە لە ھەموو جۆرەكانى تاولىدا، چ مەترسىدىراھەكان بن يان بىبايەخەكان، ھەرۈھە دەشى ئەم ئىرادەيە - بەدەرپىنە ياساىيەكە - باروبۇخىكى سەرھەلەلو بەتەولوى نەبەيتلى يان ھەندى جار چولچىۋەى ھەلېرلېنى بۇ نىزمىن ئاست بەرتەسك بىكاتەو، ئەم باروبۇخە لە حالەتى يەكەمدا پىتى دەوتىرى زۆرلىككەردى مەندى، لە حالەتى نووھمىشدا پىتى دەوتىرى زۆرلىككەردى مەغەنى.

لەم رولنگەوھە فيقولاننى ياسا زۆرلىككەردىيان كىرۈە بە نوو بەشەوھە: مەندى و مەغەنى. ھەرۈكە فيقولاننى ھەنەفەش دىلەشيان كىرۈە بۇ سەخت (المجىء) و سووك (غیر الملجىء)، لەگەل بوونى ھەندى جىياولنى جەوھەرى لەنتوان ئەو نوو دىلەشكىرنەدا كە لەجىتى خۇيدا باس دەكرى.

بەشى يەكەم / زۆرلىككەردى مەندى:

وھە ھەندى^(۱) پىئاسەيان كىرۈە، بىرىتىيە لە مەھوكرىنەوھەى ئىرادەى بىكە بەشپەوھەك جگە لە جولەيەكى ئۆرگەنى يان ھەلۋىستىكى نەرتىنى بەدەر لە سىفەتى ئىرادى ھىچىتى نەرتتە پال. لە رولنگەى ئەم پىئاسەيەوھە گوتىوانە زۆرلىككەردى ئىرادە مەھو دەكاتەوھە (دەسپەتەوھە) و بەوھە خۇدى كىرەمەكەش مەھو دەكاتەوھە، لەبەرئەوھەى ئىرادە رەگەزىكى بىچىنەيەتى، ھەرىۋە جولەى ئۆرگەنى ئائىرادى يان ھەلۋىستى نەرتىنى ئائىرادى كىرەوھەكى نەرتىنى يان بە زمانى ياسا گىككەردى (مەنتاعى پى بەرپا نابى)، ئەگەر كىرەوھە مەھو بووئەوھە روكنە ماندىكەى تاولەكە نامىنى، لەبەرئەوھەى ئەو روكنە بەبى كىرەوھە بەرپا نابى، ئەمەش ماناى ئەوھە زۆرلىككەردى مەندى رىگەر نىە لە بەرپرسيارىتتى، چۈنكە بابەتى لە گىككەردى بەرپرسيارىتتى بوونى ئىرادە جىتى باسە. چەند سەرنجىك لەسەر ئەم پىئاسەيە و ئەوھەى لەسەرى بىنا كرلۈە ھەيە لەولە:

^(۱) نەرىش بىرىتىيە لە لىكتور مەھمود نىجىب ھەسنى - الموزى فى شرح قانون العقوبات (المصري) لقسم العام: ص ۴۵۴.

۱- نهو پیتاسه یه سهره پای پښگی زلستنی خاوه نه کی هه له یه و له پرووی لوریکه وه هه له یه، له بهر نه وهی مه تتیقی یاسایی ده لی ناستنر (المعرف) و ناسینرلو (المعرف) پیوسته به خود یه کگرتو بن تا رافه ی به کم بق نووهم و له سهریار کرنی راست و بروسه بی، هه روه ها به نیعتیار جیاوژ بن، تا نه کاته بار کرنی شت له سهر خوی و ته فسیری خوی به خوی. نه م رتسا مه تتیقی به سهر نه م پیتاسه یه دا ناچه سپی، له بهر نه وهی رورلیکرن سیفه تتیکی بهرپایه له رورلیکرو مه حوی نیراده ش سیفه تی رورلیکروه، چونکه سیفه تتیکه به نیراده بهرپایه نه ویش سیفه تی رورلیکروه، هه رنووه سفکرویش به خود جیاوژن، هه روه ها سیفه تیان جیاوژه، چونکه مه حو رورلیکرن نیه به لکو نه سهریک له نه سهره کانیه تی. به لام نه م تینینییه ده کری و ه پاش بریتته وه به وهی مه حوی له فرمانی تپه پ (الفعل المتعدی) ویستوه که نه هیشتنی کاریگره کیه نه ک له فرمانی تپه پ (الفعل اللازم) که نه مانی کاریگره کیه.

۲- نیراده سیفه تتیکی بهرپای و جیگری هه موو مروفیکی بالقی ژیره و له پرووی خوده وه نه نه وه تا نه میننی و نه نه وه تا مه حو ده بیتته وه، به لکو نه وهی نامیننی و مه حو ده بیتته وه به ها یاساییه کیه تی، که به وهی رورلیکرنه وه له کار په کی ده که وی و نیفلیج ده بی، به وهی به شوه نه و کاریگره یه یاسایانه ی لی ناکه ویتته وه که هی نه وه یه له باری ناسیدا لیتی بکونه وه، له ولنه بهر برسیار تینی جینانی.

۳- رورلیکرن مادی بی یان مه عنوی کرده وه که ناسرپتته وه به لکو له به ها یاساییه کی روونی ده کاته وه به وهیش نه و ناسه ولره یاسایانه ی لی ناکه ونه وه که له دخیکی ناسیدا لیتی ده که ونه وه، به لگه نه ویسته نه و کرده وه یه ی به رور به کسینک کرلوه پاش جیه جیگرنی له ژیر فشاری رورلیکرن دا بوونی هه یه، بق نمونه نه وهی دهستی که سینکتر بگری و به شیوه یه ک بیجولیننی که هه ندی به لگه نامه ی نارپسته قینه ی له بلوکروه یه کدا که ساخته ی کرپوه پی سه لمیننی و - به لگه نامه نارپسته قینه که - به هست و بینن هه یه، به لام به های یاسایی نیه، بویه به هه ند ناگری و کاریگری یاسایی لی ناکه ویتته وه، به وهیش له پرووی جیناییه وه پرسوجو له و رورلیکروه ناکری که له ژیر فشاری نه و رورلیکرنه مانیه دا کاره کی کرپوه.

نهم دهر پرینه ناور دانه ی زلانیانی یاسای جینائی و مه دهنی بۆ نه شماره زلی له ریساکانی زلنستی مهنتیق و زلنستی ره و لنبیژی له زمانی عه ره بی ده گهر پته وه. مه به ستمان نیه لیره دا پیتاسه کان بخهینه روو و سهرنجیان له سهر بدن، به لام پیتشیار ده کم پیتاسه ی (زورلیکرنی مادی) بکری به وهی هیزیکي مادیه به سهر شیراده ی که سیکدا زال ده بی و ثیفلیچ و په کی ده خات له بهر دنگاریکرنی و بۆ خو رنګارکرن له مه ترسی نه و هیزه کاریک به پیچه ولنه ی ناره زوی خوی ده کا.

سهرچاوه مګانی زورلیکرنی مادی،

زورلیکرنی مادی له یاسادا وهک زورلیکرنی سهخت (مولجی) نیه له فیهی نیسلامیدا که سهرچاوه کی هه میشه مروژ بی، بگره وهک چۆن ده کری مروژ بی، ده شی کرده وهی سروشت یان کرده وهی نازده لیش بی^(۱).

۱- زورلیکرنی سروشتکرد: وهک نه وهی گهر ده لول له شه ویکي تاریک له کاتی رویشندا گلوی نوتومبیل بکورتیتته وه و به وهی وه زیان به زیان یان جهستی مروژیک بگا، یان مالیک له ناویات، له م باره دا شو فیره که له سهر نه جامدانی نه و کرده وه نامه شروعه ی به وهی هیزیکي بیتامانه وه کربویتی، له پرووی جینائی وه لئی ناپرسریتته وه، نه مه له تاوانی نه ریتی (نیجایی) ۱.

نمونه به کیر له و تاولنه نه رتییانه ی هیزیکي بیتامان به سهر مروژیدا ده سه پیتی لاقاوه، که پرینک ده بری و رنګ له شایهت ده کری بجی و شایهتیه ک بدا که یاسا وهک ولجب له سهری فهرز ده کات و له سهر نه کرنی سزای ده دا، تاولنکار له پرووی جینائی وه لئی ناپرسریتته وه جا چ تاولنه که نه ریتی بی یان نه ریتی.

ب- زورلیکرنی نازده لګر: وهک ولاخیک هویهک بیزار و هاری ده کا، سولره کی بوی جله و نا کری و به وهی وه خه لک بریندار ده کا، یان وهک سه گیکي هار که سیک ده گزی و رنګری لیده کا له نه جامدانی نه ریک که یاسا سزای بۆ نه کرنی لئاوه، له حالته یه که مدا تاولنه که نه ریتی و

^(۱) لکنور اقلی - سهرچاوه ی پیشوو: ص ۴۰۱. لکنور محمود محمود مصطفی - شرح قانون لغویات القسم لعام ۱۹۹۵.

لە ئوۋەمىياندا نەرتىيىيە ۋە لە ھەربىۋىيە ھالەتە كەدا تاولىكار لە پروۋى جىنائىيە ۋە لىتى ناپىرسىرتتە ۋە^(۱).

ب- **زۆرلىكىنى مۇۋەپپەقىيەتلىك**: ۋەك ئەۋەدى كەسىپكە دەستىگىز بىكا ۋە بىر قۇر بەپەنجەي ئەۋەتىۋېتىش ۋە ئەۋەتەنچە يان قەۋالە يەككىلى ساختەي پىي بىكا، يان ناچارى بىكا لىسەرنى ئىفادە يەككىلى ساختە يان بەندى بىكات ۋە رىنگىر لىتىكا لە ئەنجامدانى ئىركىك كە ياسا سىزلى بىر نەككىنى دىناۋە، لە ھەربىۋىيە ھالەتە نەرتىيە ۋە ئەۋەتەنچە كەدا تاولىكار لە پروۋى جىنائىيە ۋە لىتى ناپىرسىرتتە ۋە.

پىنۋىزى زۆرلىكىنى ماددى

زۆرلىكىنى ماددى پىنۋەرىگەكى بابەتتە ۋەك لە نىمۇنە ۋە پىادەككىنە باسكۇلەكانە ۋە روۋنە، ھەركات تۆمەتبار سەلماندى ئەۋەدى لە دەستى قەۋماۋە بەھۋى زۆرلىكىنىكى ماددىيە ۋە بوۋە ئەۋەتەنچە پروۋى جىنائىيە ۋە بەرپىسىار ناپى، جا چ ئەۋەدى روۋى دلوۋ تاولان بىي يان كەتن يان سەرىپچى. نەبوۋى ئەم بەرپىسىار تىيە پىۋىستى بە دەقىكى رلىشكاۋىيە مادام ئىرادەي ئازاد ۋە مودىرك مەرجىكى بىنەپەتى بىي لە نىروستىۋىيە بەرپىسىار تىيە جىنائىدا، كە ئەۋە لە ھالەتەكانى زۆرلىكىنى ماددىدا نە.

مەرجەكانى زۆرلىكىنى ماددى

بىر بەھەندىۋەرگىزنى زۆرلىكىنى ماددى ۋە لىۋىشەۋە بوۋى بە غوزىكى رىنگىر لە بەرپىسىار تىيە جىنائى، پىۋىستە ئەم مەرجانە ھەين:

۱- **ئەۋەتەنچە ھىق سەخت (مولجى) يەككە لەۋانە** بىي بەعادەت ئەۋەتەنچە لە پروۋى ئەۋەتەنچە پىشېبىنىكىرەن ۋە خۇللايدى مەھال بىي، جا ئەگەر بەشىۋە يەككى ئاساىي پىشېبىنىكىرەن بوۋە زۆرلىكىرەن دەيتۋاننى پىشېبىنى بىكات ۋە خۇي لە مل بىر كەچكىرەن لىبادەت، كەچى سەرىپى ئەۋەتەنچە ھىچى بىر خۇللايدى نەككى، بە كەسىپكى بەتەۋى ھەلېزىرەن لە دەستىدۇلۇ نايتە ژمارىن، لە بەرئەۋەدى ئىرادەي خۇيىشى پىشكى ھەبوۋە لە ملكەچكىرەن بىر ئەۋەتەنچە بىتئامانە،

^(۱) لىكتۇر لىقالى - سەرجاۋە پىشۋو: ص ۴۰۱. لىكتۇر مەۋدۇ مەۋدۇ مەۋدۇ - شىخ قانۇن لىقۇيات لىقۇم لىقۇم: ص ۴۹۵.

له بهرئوه رٽولٽيڪرني مادي ئه و بونه ياساييه نابي كه دهيتته عوزريڪ رنگر بي له بهرپرسياريتي جينائي له و تاولنه له رٽير فشاري ئه و هيزه نه نجامي دوه.

بؤ نمونه ئه و ولاخ سولره ي عاده تي ولاخه كه ي خوي دهلني كه توپ و سه رشيتته و بهيستنن دهنگي نامق هار دهبي، كه چي حسابي بؤ ئه و عاده ته ي ولاخه كه نه كرد و سوور بوو له سر ئه و ي له و شويانه دا سولري بيي كه جه نجال به ئوتومبيل يان دهنگي ناموي تيدليه، له باريكي وانا نه گهر ولاخه كه به هوي بيستنن ئه و دهنگه نامويانه هه ليٽورپلند و زيانتيكي مائي گه ياند يان كه سيني زلمدار كرد، ئه و كه سه له پروي مه دهن و جينائي هه بهرپرسيار دهبي و ئه و بؤخه ي به سر ئيرادهيدا زال بووه به عوزريكي مه شروع دلناني، به هوي هه شهوه نابيتته رنگر له بهرپرسياريتي جينائي. هه روه ها به عوزريكي رنگر له بهرپرسياريتي جينائي دلناني له تاولتيك به هوي خزلني ئوتومبيلتيك كه به خيرليه كي رنگر پيٽنه درلو له زهويه كي تهرپا نه نجامي دها، له بهرئوه ي رووداني روودلوه كه له هه لومهرجي وانا پيشبينيكرلوه.

۲- ئه و ميه به عاده ت مه حال بي تقمه تبار خوي له و كرن يان نه كرننن دهيتته تاولنه كه لابات، به و ي بهرهنكار يكرني هيزه بيٽامانه كه به لاي ئه و وه مه حال بي با له خودي خويديا يان بؤ كه سيكتير مومكين بي. مه به ست له مه حالي ليره دا مه حالي ناسايي ريزه ييه، جا نه گهر دهيتواني بهرهنكاري بكا يان بهرپرچي بدقه وه تا خوي له كرننن تاولنه كه لابات، به لام هيجي بؤ نوور كه وتنه وه له نه نجامداني تاولنه كه نه كرد، ئه و له پروي جينائي هه بهرپرسيار داده نري له تاولنه كه، وه كه ئه و ي تاولنكاران شاهه تيٽك به ند بكن تا رنگري لتيكه ن شاهه تيه كيان له نڙ بدا كه له سه ري ولجه، پاشان دهريكه وي له تاولنايدا بووه هه لبي يان يارمه تي له كه سانير وهريگري كه چي هيج له ولنه ي نه كروه، له م باره دا به مانا ياساييه كه به رٽولٽيكرلو دلناني، له بهرئوه له بهرپرسياريتي جينائي له نه نجامداني ئه و شاهه تيه نابه خشري.

هه روه ها وه كه ئه و شؤفيره ي به هوي تيشكي ئوتومبيله كاني بهرلنبريه وه شه ولرؤ بكات و تاولتيكي شيلان نه نجام دات، له بهرئوه ي دهيتواني ئوتومبيله كي رليگري. هه روه ها له سر ئه و تاولنه لبي دهپرسيارته وه كه به هوي ته قيني له ناكاي تايه ي ئوتومبيله كه يوه رووده دا، له بهرئوه ي دهكر به بايه خدان به تايه كان خوي لي لابات مه گهر تايه كان خراب دروست

كېلىن، ھەروھە لەسەر ئەو تاولە بەرپىسىيەرە كە بەھۇي ئەووردە بەرد وچەولەنى لەئىر تايەي ئۆتۈمبىلەكەيەو دەردەمچىن ورتىلۇرۇك دەپىكەن، لەبەرئەوھى دەيتولنى بە ھىولش لىخوپىن خۇي لەو لادىت.

۳- **قۇرلىكلىرى بە قۇرلىكلىرىنى مەندى ھىچ دەستىكى لە روودىنى ئەو ھىزە بىتئامانەدا نەبى، جا ئەگەر دەركىي زوورىان باخچەيەكى كىردەو كە ھەيولنىكى دېندەي تىدا بوو ھىزىشى كىردەسەرى، ئەويش ھەولۇ دا لەرپى ئەنجامدانى تاولىكەو خۇي لى زىگار بكا، ئەو لىپىسىنەوھى لەگەل دەكرى. ھەروھە ئەگەر ئاگرى لە شوپىتىكى گىشتى بەردا ولەكەنى ھەولدان بۇ زىگارىوون لە ئاگرەكە كەسىكى پىكا، ئەو جگە لە بەرپىسىيەرتىنى ھەلگىرىساندى ئاگرەكە، لەرووى جىئائىشەو لە پىكەنى كەسانىرىيان فەوتاندى مالىيان بەرپىسىيەرە.**

۴- **ئىرادەي بە تەولۇمى ئىفلىج بووى، لە رولگى ئەم مەرجەو شۇفۇرى ئەو ئۆتۈمبىلەي لە پېرەندىلىكى بچوك لە نوورىاننىكا دىتە بەردەمى وبۇ خۇلەلەن لە شىلانە دەچىتە سەر شۇستە وكەسىك دەكرى، بۇ نىە باس لە قۇرلىكلىرىنى مەندى بكا، لەبەرئەوھى ئىرادەي تۆمەتبار لەم ھالەتەدا لە ئاوناچى، ھەر بۇيە ئەم نۇخە بە رىگەر دىئاننى بەلام دەكرى بە نۇخىكى سووگىن دىلبنى.**

قۇرلىكلىرىنى مەندى ھىزى بىتئامان لە چەند رووىكەو ھەويەش ولە چەند رووىكىرەوھە جىاولۇن.

۱- رووھ ھەويەشەكان:

۱- ھەرووكىيان رىگىن لە بەرپىسىيەرتىنى جىئائى ئەگەر مەرجەكانى ھەبن.

۲- رىگىروونى ھەرووكىيان لەسەر بوونى چولار مەرجە باسكولەكان دەوھەستى.

ب- رووھ جىلوازىكان:

۱- لە رووى سەرچاوەوھ: سەرچاوەي قۇرلىكلىرىنى مەندى لەولەنيە مۇقۇ ولەولەنيە سىروشت بى، ھەروھە لەولەنيە وەك باسما كىر ھەيولنىك بى، لەكەتتىكىدا سەرچاوەي ھىزى بىتئامان تەنيا ئەم نوولەي كوتاي دەگرىتەوھ و مۇقۇ نەبى مەگەر لە ھالەتتىكىدا ئەو مۇقۇ ئەھل نەبى بۇ بەرپىسىيەرتىنى جىئائى وەك شىت.

ئەۋەى لەناۋى بىيەن، ۋەك ئەۋەى مادەيەكى ھۆشبەر يان مەستىبەخش بىرىتە كەسىك بەشئۆەيەك ھۆشى لەدەست نەدا، بەلام كەمى بىكاتەۋە.

ئەۋەم: لە تونۇتۇرۇش روت دەيتتەۋە ۋەزۇلىكىرەنەك تەنبا ھەپەشەكرەنە، ۋەك ھەپەشەكرەنە لە كەسىك بەكۈشتەن ئەگەر نووسرۇلۇك ساختە نەكا، يان بە ھەپەشەلىكىرەنە ياخود رىفاندىنى مىدالى ئۇنىك ئەگەر رازى نەبى لەگەلى بىخەۋى.

ۋىتەى يەكەم لە ۋۇلىكىرەنە مىدى نىك دەيتتەۋە لەپۇۋى بەمەرجىدانى بەكارىتەنە تونۇتۇرۇش، بەلام لەۋەدا لى جىاۋزە كە لە تونۇتۇرۇش مەرج نى بەگە رادەى دەستگرتەن بەسەر ئەندامەنى جەستەى ۋۇلىكىرەنە ۋۇلىكىرەنە تەنبا ۋەكەنەدا، بەلكو تەنبا كار لە ئىرادەى دەكا تا بەئاقارلىكى ئىبارىكرويدا بىا لەپى ھەپەشەكرەنە بەزىانە چاۋەپوانكروە ئەگەر ئەۋەى جىيەجى نەكا كە لەسەرى ۋۇلى لى دەكرى^(۱).

بەلۋەدەكرەنە ئەنئەنىۋى ۋۇلىكىرەنە مەنەۋى ۋۇلىكىرەنە ماددىدا:

ھەندى^(۲) پىيان ۋە ۋۇلىكىرەنە مەنەۋى لە سىرۋىتىدا لە ۋۇلىكىرەنە مىدى جىاۋزەنى، بەلكو جىاۋزەكە تەنبا لە ئامراز (ۋەسىلە) ۋەكەنە، كە لە ۋۇلىكىرەنە مىدىدا راستەۋخۇيە لەكاتىكا ۋۇلىكىرەنە مەنەۋىدا ناپاستەۋخۇيە، ئەسل لە ياسا جەزلىيەكاندا بەھەندەرنەگرتەن ئامرازە لە پىادەكرەنە ھۆكەكانىدا.

بەلام لە ۋەقەدا جگە لە جىاۋزە ئامراز، جىاۋزەكى جەۋەرى لە ئۇلىياندا ھەيە، ئەۋەش ئەۋەيە لە ۋۇلىكىرەنە مەنەۋىدا ئەۋەى كارەى ۋۇلى لەسەر دەكرى سلوكىكى ئىبارىكروە، ئەۋەش ئەنجامدانى ئەۋەى كە پىكىتەنە تەنبا ۋەكەنە ۋەكەنە ۋۇلىكىرەنە لەپۇۋى جەزلىيەۋە بەرپىسار نەبى، لەكاتىكا لە ۋۇلىكىرەنە مىدىدا سلوك جەمىيەكە ئىبارىكروە تە سەچاۋەى ۋۇلىكىرەنەكە مۇۋە نەبى، بەلام لە بارىكا سەچاۋەى ۋۇلىكىرەنەكە سىرۋىتى يان ئازەل بى ئەۋەى سىلوك جەمىيەى ۋۇلىكىرەنە ۋۇلىكىرەنە دەيكا پىشۋەخت ئىبارىكروەنى، بەلكو ۋۇلىكىرەنە ئەۋەى دەكا كە لەۋ مەترىسەى بەۋكى گرتەۋە رىگارى بىكا.

^(۱) سەچاۋەى پىشۋە: ص ۴۵۸.

^(۲) د. محمود مصطفى — سەچاۋەى پىشۋە: ۶۶۷.

جگه له‌مه، ئو مهرجانه‌ی پێویسته له زۆرایکرنی مانیدیا هه‌بن له‌و مهرجانه جیاوازن که پێویسته له زۆرایکرنی مه‌عه‌ودیا هه‌بن تا وه‌ك رێگه‌ك به‌هه‌ند وه‌ریگرێن.

دقيقه ياسايه كان :

ياساى سرلکانى ولاتانى عەرەبى بەيەك شىۋە و ئاراستى يەكگرتوو مامەلەيان لەگەل کارىگەرى ۋۆرلىكرين لە بەرپرسيارىتتى جينائى نەكروبە، بگرە ھەنڭيان تەنيا باسى ھەربوو حالەتى زەرورەت و بەرگى شەرعيان كروبە و ھەربوو جۆرەكەى ۋۆرلىكرينيان پشتگوئى خستوہ، وەك ياساى مىسرى (م٦١)^١ و جەزائىرى (م٤٨)^٢. ھەنڭيان مادەيەكى سەرەخۆيان بۆ ۋۆرلىكرين تەرخان كروبە جيا لەو مادەنى باسيان لە حالەتەكانى زەرورەت و ھۆكانى رېتيدان كروبە، وەك ياساى عىراقى كە لە (م٦٢)دا بەكورتى باسى كارىگەرى ھەربوو جۆرەكەى ۋۆرلىكرينى كروبە و تىيدا ھاتووہ: (لەپووى جەزايەوہ لىي ناپرسىتەوہ ئەوكەسەى ھىزىكى ماددىيان مەعنەوى كە نەيتولنېي نوورى بختەوہ، ناچار بە ئەنجامدانى تاوانى كرىي).

لهو ياسايانهى ژورليكرنى مادي و معنويان كوكړيوتوه ياساى سوري (م ۲۳۶) و لوبنانين (م ۲۲۷) له ژرژ ناوېشامى هيزى زال و ژورليكرېندا، هه روه ها ياساى عوماني (م ۹۹)، شم سى مادي له دېرېشتن و دېرېرېندا ده قاوده قن كه ده لى (سزاي له سر نه نهو كه سى هيزكي مادي يان معنوي كه نه يتولنېبى نووړى بخته وه، ناچارى كړېي).

تیبینی ده‌کری ده‌سته‌واژه‌ی سزای له‌سهر نیه (لا عقاب) یان به‌کاره‌نیناوه، که ده‌سته‌واژه‌یه‌کی عه‌سدلاره وه‌ک بیشتر جه‌نمین جار بوویاتمان کردموه.

هەندیکیشیان تەنیا باسی زۆری کەرنی مەعەنە و بیان کردووە وەک لە فێهێ ئیسلامیدا زانیاری و ئەوەی بۆ هێزی بیتامان یان زāl بگەرێتەو لە بابی زەروری داناو و هەر ئەوەش دیارە.

شایانی باسە لە هەریکێ و شەه (التهديد) و دلائل زۆری کەنی هاتیبێ مەبەست لە زۆری کەرن

^(۱) دهقه‌کی نهمیه: (سرژي لاسر نيه نو کسمی تاولیک نه‌نجام بیلت که زهرورمتی پاراستی خوی یان کسانیتیر له مەترسیه‌کی گوره لاسر گیان ناچار ی کرنی پهای بۆ بیات که خەریک یی ب‌سەر خوی یان کسانیتیر ب‌بیلت و ن‌رەدی هەر ژۆی له هاتندا نەسووی و توتای نەوسنی نەسووی ب‌ه‌رنگه‌کتر له‌خوی لادیت).

(۴) بریتانیہ لاهور (سرگرمی) لاسر نیہ ٹو کسے ہیڈنگ کے تولائی نور خستہ ہوی نہ بووہ ناچار بہ نہ نجملتی تاولئی کریم ج:

رۆرلیکرنی مەعنەوییه، هەر وەک دەستەواژەی (القوة المادية أو الغالبة أو القاهرة) بەلگەی ئەوەیە مەبەست رۆرلیکرنی مەنەییە.

هەندێ لەو یاسایانە لە کارتیکران بە رۆرلیکرن تاولی کوشتنی هەلاویژرۆ، کە رۆرلیکرن تێیاندا بە رینگ نایەتە ژمارین، ئەوەش رای هەندێ لە فیقوانانی شەریعەتە، وەک یاسای ئورنی (م ۸۸) دا هاتوو: (سزا لەسەر ئەو کەسە نیە بە رۆرلیکروێ و لە ژێر هەپەشەدا تاولتیک بکات و لەکاتی ئەنجامدانی ئەو تاولەدا بە دەلیلی ئەقل پێشبینی مردن یان زیانیکی گەورە دەکرد کە بێتە مایە شێولدن یان پەکۆستنی هەر ئەندامیک لە ئەندامەکانی بەشیۆەیهکی بەردەوام نەگەر مل بە ئەنجامدانی ئەو تاولە بۆ کرنی رۆری لی دەکرا نەدات، تاولەکانی کوشتن لەولە هەلاویژ (ئێستیسنا) دەکەین).

ئەم یاسایە تەنیا باسی رۆرلیکرنی مەعنەوی کرۆه و بەپروونی روکن و مەرجەکانی لەخۆ گرتو، لەولە ئەوەیە رۆرلیکرن مولجی بی وەک لە فیقی ئیسلامیدا هەیه، بەلام عەبیدارە لەو رووه دەستەواژەی (لا عقاب) ی بەکارهێناوە لەکاتی کە ئەو باس لە رینگەکانی بەرپرسیاریتی جینانی دەکا نەک رینگەکانی سزا.

هەندیکان تەنیا باسی رۆرلیکرنی مەعنەویان کرۆه و تاولەکانی کوشتن و ئەو تاولانە یان هەلاویژ کرۆه کە نژی دەولەتن و سزای لەسێدارەدان یان بۆ دانرۆه، وەک یاسای سوولنی (م ۵۳) (جگە لە کوشتنی بە ئەقەست و تاولەکانی نژی دەولەت کە سزای لەسێدارەدان هەیه، کردەوه بە تاول دانانی ئەگەر کەسە بە ژۆر و بەهەپەشە پێی کرا بەشیۆەیهک لەکاتی ئەنجامدانی بە دەلیلی ئەقل لە مەرنی دەستبەجی یان زانی کاریگەر بترسی ئەگەر نیکا، ئەویش بەو مەرجە کەسە بە ئارەزووی رووی خۆی یان لەبەر ترسیکی ماقوول لە تووشبوونی بە ئازاری کە مەتر بی لە مەرنی دەستبەجی، خۆی نەخستبێتە ئۆخیگەوه ئەوی نووچاری ئەو جۆرە لیکرنە کرێی).

ئەم دەقە بە روشنی و گشتگیری جیا دەکرێتەوه وەک یاسای ئورنی، لەگەل زیانکرنی مەرجیک بۆ مەرجەکانی بەهەنۆەرگرتنی رۆرلیکرن وەک عوزیکی رینگ، ئەویش ئەوەیە رۆرلیکرو دەستی لە روودانی ئەو رۆرلیکرنەدا نەبووی. بەلام بەهۆی بەکارهێنانی دەستەواژەی: کردەوه کە بەتاول نایەتە ژمارین (لا يعد الفعل جريمة) عەبیدارە، لەبەر ئەوەی رۆرلیکرن لە هۆکانی رێپێدان نیە تا کردەوه جورمیەک بگۆی بۆ رێپێدرو (موباح)، بەلکو لە رینگەکانی بەرپرسیاریتیە لەگەل پارێزگاریکرنی کردەوه کە لە سێفەتە جورمیەکی وەک خۆی.

لهو ياسايانه ي ته نيا باسي ژورليکړني معنه ويان کړيو به هه لاوړلني تاواني کوشتن و هه موو تاوانيکيتر که سزکي له سيډلره دان بي جا نژي دهولت بي يان نا، ياساي به حريتي هه مولرکړوه (م ۲۰) (جگه له کوشتن و تاوانه کانيتر که سزاي له سيډلره دان پيوست ده که ن کړدوه که به تاوان دلانري نه گهر که سه که به ژورليکړوي و له ژير هه پرشه يه کدا نه نجامي دا که به ده ليلي نه قل نه گهر نه يکړليه به ره و مړيني دهسته ويه خه يان زبانيکي کاريگر ده چوو، له ودا هه رجه نهو که سي نهو جوړه کړدوه يه ي کړيو به ويستي خو، خو نووچاري نهو جوړه ژورليکړنه نه کړي).

نم ياسايه له پروي ناوه روکوه وه ک ياسا سودلنيه که به هه مان عيه ياسايه که وه که له نه فيکړني سيفه تي تاوونيو نه له کړدوه که له باتي نه فيکړني بهرپرسياريتي جه زلي، به لام رمنگ له ودا لي جياو ز بي که هه لاوړلرو له ودا له ياسا سودلنيه که فرولانتره، که تاواني کوشتن، هه روه ها هه موو تاوانيکيتر هه لاوړل ده کا سزکي له سيډلره دان بي.

لهو ياسايانه يتر که باسي ژورليکړني مانديان له گل هيزي بيتامان و ژورليکړني معنه ويان له گل زهرورته کړيو ياساي به مينييه^(۱) له ژير ناو نيشاني نه وه ي روکته مانديه که نوور ده خاته وه (م ۳۵) (تاوان نه نجام نادات نهو که سي له ژير فشاري ژورليکړنيکي مانديدا که مه حال بي بوي بهرنگاري بکا، يان به هوي هيزيکي بيتامانه وه تاوان نه نجام بدات و بکاري ژورليکړنه که بهرپرس ده بي له تاوانه که نه گهر رووي دا. کوشتن و نه شکه نجه دلي مړوه له هه هه لاوړل ده کړين که تياندا بهرپرسياريتي له سر ژورليکړو و نه وه ي ژوري ليکړوه هه لنگيري).

(م ۳۶) (بهرپرسياريتي له سر نهو که سه نيه کړدوه يه ک (ي خراب) نه نجام بدا که زهرورته ناچاري کړيو بيکا له پيتاو پارلستني خو يان که سيتر يان مالي خو ي و مالي که سيتر له مه ترسيه کي گوره ي دهسته ويه خه، که نهو به نه نقه ست نه بوو ته بايسي و تواناي نه بوو به ريگه يه کيتر نووري بخاته وه، هه رجي شه کړدوه که له گل نهو مه ترسيه ي ويسترلو خو ي لي پاريژني گونجاو بي. نهو که سي ياسا له سر ي ولج کړيو رو به پروي نهو مه ترسيه ي بيتوه و دلانري له حاله تي زهره روتدليه).

^(۱) زماره (۱۲) ي سالي ۱۹۹۴.

له باشیه کانی نهم یاسایه:

- ۱- کوشتن و نه شک نه د لنی مړوڅی هه لاور کربوه له وهی به خشین له بهر پرسیار یتتی به هوی
رولیکرنی مادی و هیزی بیتامان بیانگریته وه.
- ۲- باسی نه و مه رجان هی کربوه که پیویستن بۆ نه وهی نه و عوزلنه کاریګه ریان له سهر
بهر پرسیار یتتی جینائی هه بی.
- ۳- نه شک نه د لنی بۆ قه تل زیاد کربوه له هه لاوریندا، نه مه یش له یاسا کانی تر دا نیه.

له عمیه کانی نهم یاسایه:

- ۱- د لنانی نه و عوزلنه له ژیر ناوینشانی نه وهی روکنه مادی که نوور ده خاته وه، نه مه یش هه لیه
له بهر نه وهی نه و عوزلنه روکنه مه عنه یه که (قه سدی جینائی) نوور ده خه نه وه نه ک روکنی
مادی.
- ۲- له (م ۳۶) دا نه و هه لاورانه ی پشتگوئ خستووه که له (م ۳۵) دا هاتووه له کانی کدا چور
عوزله که ریګر نین له بهر پرسیار یتتی جینائی له تاوانی کوشتن و ده سندر یژیر کینه سهر
سه لامه تی مړوڅدا.
- ۳- رولیکرنی مادی و هیزی بیتامانی له هوکانی ریپیدن داناوه و له (م ۳۵) دا ده لی (تاوان
نه نجام نادا... هتد) له کانی کدا پیشترو هوکانی ریپیدن له بهر کاره یتانی ماف و نه نجامدانی
ولجب و بهر ګری شه رعیدا حسر کربوه، به وه یش هوکانی ریپیدن و ریګر له
بهر پرسیار یتتی جینائی تیکه ل کربوه.
- له یاسایانه ی ته نیا باسی رولیکرنی مه عنه وی کربوه، یاسای کویتیه که له (م ۲۴) دا ده لی
(له پرووی جه زلیه وه لی ناپرسر یتته وه نه و که سه ی له کانی نه نجامدانی کیده وه که دا نازلی
نیختیاری له ده ست دلی به هوی نه وهی به بی نیختیاری خوی که ویتیه ژیر هه په شه ی نازلی کی
ګوره ی ده ستویه خه که نوو چاری گیان و مال ده بی).
- له نیو یاسا عه ره بیه کاندایاسای قه ته ری له چاره کرنی بابته ی کاریګه ری رولیکرنی له
بهر پرسیار یتتی جینائی (م ۱۰) که مترین وردی و گشتگری تبدلیه.

نۆزلىك كىرىم و دوۋخى تونلىق (المشيد)

قۇرلىرىدىن ۈك چۆن دەبىتتە رىنگرلە بەرپرسىيارىتىنى جىنانى، دەشى ۈك سەرخوشى
 ئۆخىكىش بى سزا تونىترىكا، كە بە رىگىيەكى رىپىدىرلو (مەشروپەكەى) بەكار ھىتا دەبىتتە رىنگر،
 بەلام ئەگەر تاولىكار بەمەبەستى ئەنجاملىنى تاولانەكەى خولابىيە ۈك دەبىتتە ئۆخىكى تونىتىن (ظرف
 مەشىد).

ياساندلنرى غىراقى لى ياساى سىزكاندا^(۱) ئەم بابەتەي لى (م/۴/۴۴۴)^(۲) و (م/۳/۴۴۲)^(۳) (م/۵/۴۴۴)^(۴) نا چارە كىرپە و رۇرلىكىرىنىڭ نىزى لىگەلدا بى ئۆخىكى تونىدىن بۇ سىزلىكى داناوھ ئەم مەرحانەي خولارەوھ:

۱- رۆزلنكرنه مانىيەكە بگويتە سەرنى لىنكروليان كەسىپكى ئازىزى، ئەگەر كوتە سەرنى ئازەل يان بىگيانىك بە ئۆچكى تونىن ئاۋمىردى، ەك ئەۋەى نەكە لەكاتى نەكەدا سەگى نى لىنكرول بگوڭى يان رووكارى ئوكانەكى شىكنى.

۲- رۆلۈكۈرەنەكە بەبەكار ھېتانی تونۇتۇرۇپ بى، ولتە كەوتىپتە سەر جىستەي تاولىسەر يان ئازىزىكى، ۋەك لىدان ۋە قۇرلۇش ئىشان ۋە تونۇدى پال پىۋەنان ۋە بىستەنە ۋە ھەربى ۋە دەست يان ھەربى ۋە دەم ئىخست ۋە چاۋىستەنە ۋە خۇل پىدا پىزىنىيان ۋە دەرھىتەنى گولرە بەرۈرلە گۈپ، ئافرەت ۋە ئىمۇ خۇرە شتەنە.

۳- یہ یوہنسیہ کی ہوئی وزہ مہنی لہ نیوان زورلیکریں و زسیہ کہ دا:

^(۱) شماره ۱۱۱ ای سال، ۱۹۶۹.

(۴) م ۲/۴۴۱ (تەڭرىزىنە كەلەلەين ئورۇن كەس و زىياترەمۇە بۇرۇرەنكى رۇرۇلەنكىرەن).

٢٠٣/٤٤٢م (١١٥٥هـ) - لەمێوان ناوایوونی خۆرو هەڵهاتنیدا لە نوو کەس یان زیاتر هەو بەرێگەیی ڕۆژیکرین یان هەر مەشی بەکەرەتانی چەك ڕۆژیکرین یان هەر مەشەك بە بەمەتاتوو لەمەزنی یا بەکەرەك پاش نێزەكەش نەجمی بنا بەمەبەستی پارێزگاریکین لە نێزەو کە لای خۆی یان هەڵەن و بربنی. سێم - ئەگەر نێزەکە بە ڕۆژیکرینێك ڕووی ناکە نەخۆشیەکی هەمیشەیی یان شەکەنی ئێتیک یان ئازار یان نەخۆشیەکی لی کۆتەو کە وای کرد تالەسەر نەتوانی بۆ ملووی زیاتر لە بیست رۆژ کارە ناساییەکنی راپەرێتی، هەر وها ئەگەر ڕۆژیکرینە کە مەزنی کەسێکی لی کۆتەو سەرکەیی لەستەرەلەل یان بەنەکرینی هەتەمەتەلی دەمە).

(1) م ۱۴۴۵ھ (بیّنہ جم - نہ گھر (نیزہ کے) لہ گل ہر مشہی رور لیکرنا نہ نجام ہا)۔

أ- په یوه نښی هوی له نارادا ده بی نه گرمه به ست له ژورلیکرنه که ناماده کاری بی بۆ نښه که وک لیدانی تاو لاسر بۆ له په لوپو خستن و پاشان برینی مالکه ی یان ناسانکرنی روویدانی نښه که، وک نه وکسه ی شولنیک به درختیکه وه نه به ستنیته وه پاشان مالته که ی ده لته بهر و ده یانبات یان مسوگه رکرنی برینی نزلوه کان، نه گره نه په یوه نښه هوی نه بوو ژورلیکرنه که به نۆخی توندین داناری، وک نه وکسه ی له نافرمتیک بدات به مه به ستی نه تکرینی ناموس، پاشان بۆ نموونه خشله کانی بزی.

ب- په یوه نښی هوی نه وه په ژورلیکرنه که هاوکات بی له گڼ تاوانی نښکرنه که یان که میک پیښ نه و بی وک رتخو شکرین بۆ نه نجامدانی، یان پاش ته ولوکرنی بی، گرنگ نه وه په ژورلیکرنه که له کاتیکه بی تاوانکار هڅشتا له حالتی تیره گلاندیه به شته نزلوه که وه. نه مه سه باره به ژورلیکرنی مادی، هرچی ژورلیکرنی مه عنویه یاسادلنری عیراقی له نوو حالته به نۆخی توندینی دناوه، حالتی هرپه شته به به کاره یتانی چک + حالتی هرپه شته به به کاره یتانی ژورلیکرنی مادی^(۱).

له یاسابتی سزکانی ولاتانی عهره بی که ژورلیکرن له نښکرنیان به نۆخیکی توندین بۆ سزای نښی دناوه، بریتین له: یاسای میسری (م/۳۱۳)، نوری (م/۴۰۰) و (م/۴۰۱/ج)، عومانی (م/۲۸۲/۳)، کویتی (م/۵/۲)، لیبی (م/۴۵۰)، لوبانی (م/۵/۶۳۶).

به لام نه م یاسایانه لوم رووانی خوارویدا جیلاوزن:

یه که م: له پروی نیاریکرنی سزای توندوه که له نیوان ده سال وک له یاسای لیبیدا وکاری قورسی هه تاهه تاییدیه وک له یاسای میسریدا هاتوه.

نووه م: له پروی نه و مرجانه ی بۆ ژورلیکرن زیاد کرلین که له نیوان یه مارج، که نه ویش نه وه په نښکرنه که له لایه نوو کس یان زیاتره وه کرلی، وک له (م/۲/۴۴۱) ی یاسای عیراقیدا هاتوه، بۆ چورل مرجدیه، که بریتین له:

۱- نښه که به شه و بکری.

۲- به به شدرلی نوو کس و زیاتر بکری.

^(۱) د. حمید السعدي - شرح قانون العقوبات الجديد: ۲/۲۱۷ و باشت.

٣- نوو دزه‌که یان لاتیکه‌م به‌کێکیان چه‌کێکی دیار یان شارلوه‌یان پێی یی.

٤- تاولانکاران له‌پێی چووینه سه‌ر دیوار یان شکاننێ ده‌رگا و ئه‌و جۆرنه‌وه، یان به‌کاره‌یتانی کلێلی ده‌ستکرد یان هه‌ر رێگه‌یه‌کتری نااسایی چووینه ژووره‌وه، چووینه ناو مالێکی ئاوه‌دان یان ئاماده‌کولو بۆ نیشه‌جێبوون.

کۆی ئه‌م مه‌رجانه ده‌بنه ئۆخێکی توننێن بۆ سزا تونده به‌یار دهرلوه‌که ئه‌گه‌ر هاتوو دزه‌که به‌ رێگه‌ی ژۆرلێکرن یان هه‌ر پشه‌ی به‌کاره‌یتانی چه‌که‌کیان ئه‌نجام دهرلێ و هه‌ک له یاسای ئوردنی و کۆیتی و میسریدا هاتوو.

سێیه‌م: له‌په‌ڕووی دهلانی ژۆرلێکرن به‌ته‌نها به‌ ئۆخێکی توننێن، ئه‌مه ته‌نیا یاسای لیبی (م ٤٥٠)^(١) باسی کره‌وه.

کارێگه‌ری ژۆرلێکرن له‌ گه‌رنیه‌ندمه‌کان له‌ یاسا عه‌رمیه‌که‌کاندا:

یاسا مه‌دنه‌یه‌کانی وڵاتانی عه‌ره‌یی له‌باره‌ی کارێگه‌ری ژۆرلێکرن له‌ گه‌رنیه‌نده‌کاندا بوون به‌ سێ ئاراسته‌وه، یه‌کێکیان رێگه‌ له‌ دلمه‌زلان، نووهم رێگه‌ له‌ به‌رکاربوون (النفاد) و سێیه‌میان رێگه‌ له‌ پێویستبوون (اللزوم).

ئاراسته‌ی یه‌که‌م/ له‌ ژۆر کارێگه‌ری جمه‌وری فیه‌ولانی شه‌ریعه‌تدیه‌ که پێی وایه ژۆرلێکرن رێگه‌ له‌ دلمه‌زلاننێ گه‌رنیه‌ند، عه‌قدکرنی ژۆرلێکرو به‌په‌ها به‌تاله‌ و هیج ئه‌سه‌رێکی لێ ناکه‌وتته‌وه، یاسای مه‌دنه‌یی یه‌مه‌نی^(٢) ده‌ستی پێوه گرتوووه (م ١٧٩) (ئه‌و گه‌رنیه‌نده‌ی که‌سێک به‌ ژۆر پێی کرلێ لروست نیه‌ و پێویسته له‌سه‌ر ئه‌و که‌سه‌ی ژۆری به‌کاره‌یتاوه ئه‌و شته‌ بگه‌رنیه‌ته‌وه که له‌ پێناویدا ژۆری به‌کاره‌یتاوه)، ئه‌ویش له‌ به‌ر نه‌بوونی یه‌کێک له‌

^(١) ئه‌م ماده‌یه‌ له‌ ژۆر ئاوه‌نیشانی (السرقه‌ بالاکراه) ده‌لی: (به‌بهنکرن سزا ده‌درێ بۆ ماوه‌یه‌ک له‌ ده‌ سال زیاتر نه‌می و به‌ غه‌رمه‌یه‌ک له‌ په‌نجا جونه‌ی که‌مه‌تر و له‌ نووسه‌ر زیاتر نه‌می هه‌ر که‌س به‌ ژۆر ده‌ست به‌سه‌ر گوێ روه‌ی موڵکی که‌سه‌که‌ی تر یا بگه‌ڕێ، هه‌مان سزا پیاوه ده‌کری ئه‌گه‌ر ژۆرلێکرنه‌که‌ رسته‌وخو پاش دزه‌که‌ بکاره‌ات به‌مه‌به‌ستی مسۆگه‌رکرنی له‌ لایه‌وه‌ی شته‌ نزلومه‌کیان بۆ هه‌لاتن، هه‌روه‌ها سه‌رکه‌ به‌نکرن ده‌می بۆ ماوه‌یه‌ک له‌ دوازه‌ سال زیاتر نه‌می ئه‌گه‌ر له‌ گه‌رن ژۆرلێکرنیدا ئۆخێک له‌و ئۆخانه‌ هه‌بوون که له‌ بپ"ه‌ی یه‌که‌م له‌ م ٤٦٦ باس کره‌وه).

^(٢) ژماره ١٩ ی سالی ١٩٩٢.

روکنه کانی که ره زلمه نډيه، ره زلمه نډی ژورليکرويش فاسيده، فاسيد و نه بوونيش وه يه ک ولن.

نارلسته ي نووهم / له ژور کاريګر يی رای مه زه بی ئيمامی و زوفر له جه نه فيدلييه، که پيی وليه ژورليکړين رنګره له بهر کاريوونی گرتيه ند، چونکه گرتيه ند (عقد) به به بوونی روکن و مه رجه کانی دلمه زلانی دروست دادمه زړی، له بهر نه وهی ره زلمه نډی مه رجه بهر کاريوونه، نه گره نه بوو گرتيه نده که له سره مؤله تدانی ژورليکرو پاش نه مانی کاريګر يی ژورليکړنه که ده وه ستي.

له وياسايانه ی نه م نارلسته ييان وهرگرتوه ياسای مه دهنی عيراقيه ^(۱) (م ۱۳۴/۱) (نه گره گرتيه ند له بهر حيجر يان ژورليکړين يان هله يان فريودان (تغرين) به وه ستي زلوی دلمه زرا، گرتيه ندولن بوی هيه پاش نه مانی حيجر يان ژورليکړنه که يان درکه وتنی هله که يان تاشکر بوونی فريودانه که عه دده که هلبوه شينيتتوه، هه روه ک بوی هيه ريگه ی پی بدات).

هه روه ها ياسای مه دهنی نورنی ^(۲) (م ۱۴۱) (نه وهی به يه کک له نوو جوړه که ی ژورليکړنی سخت و سووک ناچار به ئيمزاکړنی گرتيه نډيک کرا گرتيه نده که ی جتيه جی ناکړی، به لام نه گره ژورليکرو يان وهره سه که ی پاش نه مانی ژورليکړنه که، راشکاوله يان به نامازه ريگه يان پيدا، ده گورپی بۆ دروست).

ده سته ولژهی ده گورپی بۆ دروست (ينقلب صحيا) ورد نيه و ده بوو ياسادانه ری نورنی بلی ده گورپی بۆ بهر کار (وينقلب نافذا) له بهر نه وهی بهر له مؤله تپيدانی دروست (صحيح) ه، به لام وه ستي زلوی (موقوف) ه و تا پاش مؤله تپيدان ئاسه ولره کانی بهرهم ناهيني.

نارلسته ي ستيه م / ژورليکړين رنګره له پيويستبوونی گرتيه نده که له بهر نه وهی ره زلمه نډی مه رجه پيويستبوونه، نه گره (ره زلمه نډی) نه بوو نه و گرتيه نده که به دروستی و بهر کاری دادمه زړی و ئاسه ولره کانی له صاف و پابه نډيه کان بهرهم نيخی، به لام قابيل

^(۱) ژماره ۴۰ ی سالی ۱۹۵۱.

^(۲) ژماره ۴۲ ی سالی ۱۹۷۶.

به به تالكرينه وه، ئهم زارلومه له فیهی غهری و ئه و یاسا عه ره بیانه ی له ژێر کاریگه ریدان هاومانای ناپیویست (غیر لازم) له فیهی ئیسلامی و ئه و یاسایانه ی له ژێر کاریگه ریدان. له و یاسایانه ی ئهم ئارسته یه یان وه رگرتوه یاسای مه ده نی میسریه (م ۱۲۷) (ده کړی) گرینه ند له بهر ژۆرلیکرن به تال بکرتوه ئه گه ر که سیك له ژێر سایه ی ترس و بیمیکدا ئه و عه قده ی کرد که گرینه ندوله که یتر به نا هق خستبویه دلی و بناغه ی هه بوو، بیمه که یش له سه ر ئه و بناغه یه که بارو بوخه که و له و که سه ی ئیدیعای ده کا بکات هه ست بکا مه ترسیه کی گه ره و ده سه تویه خه هه ر شه له گیان یان جه سه یان شه رف یان مالی خۆی یان که سیکیتر ده کا).

ئهم ماده میسریه ده قواده قی (م ۱۲۸) ی یاسای مه ده نی سووری و (م ۱۲۷) ی لیبی و (م ۲۱۰-۲۱۱) ی لوبانییه، که هه مو یان له ژێر کاریگه ری (م ۱۱۱) ی یاسای مه ده نی فه ره نسیدان که ده لی (ئهوره ی که و تۆته سه ر ئه و که سه ی گرینه ندی کربوه هۆیه که ده بی بۆ به تالكرينه وه)، و ته گرینه ند که به پژه ی به تال ده بی و ئاسه ول به ره م بێنی، به لام قابیل به هه لوه شاننده وه یه له لایه ن ئه و که سه ی به تالكرينه وه له به رژه وه ندی ئه و بریاری لی درلوه.

له وانه یه و لبرانری گرینه ندی قابیل به به تالكرينه وه له فیهی خۆرئاویدا هاومانای گرینه ندی وه ستیترلوه له فیهی ئیسلامیدا، ئهم گومانه یش هه لیه به لکو هاومانای گرینه ندی نالازمه له فیهی ئیسلامیدا، له به رئه وه ی گرینه ندی قابیل به به تالكرينه وه ئاسه ول به ره م بێنی، به لام گرینه ندی وه ستیترلو ئاسه ول به ره م ناهین و تا پاش مۆله تدان ماف و پا به ندیه کانی لی نا که ویتوه.

کاریگه ری ژۆرلیکرن له ته لاق له یاسادا:

یاساکانی باری که سایه تی له ولاتانی عه ره بی کوکن له سه ر ئه وه ی ته لاقی ژۆرلیکرو نا که وی، له وه یشدا چاکیان کربوه که به پنی رای جه هوری فیقولانی شه رعه تی ئیسلامیان کربوه، له و یاسایانه ی عێراقی (م ۱/۳۵) و ئورینییه (۱/۸۸).

بهرابورد لهخێوان شهریهعت ویسا سهبارت به کاریگهری زۆرلیکهرن:

ئهگهر بهرلورنیک له خێوان یاسا جهزلی و مهدهنیهکان لهگهڵ شهریهعتی ئیسلامی سهبارت به زۆرلیکهرن و کاریگهری له رهفتارهکانی زۆرلیکهرلویا بکری، دهردهکهوی بۆچوونی شروقه کارلنی یاسای جینائی لهگهڵ بۆچوونی فیهوانانی شهریهعتی ئیسلامیدا له ههندی خالدا کۆک و له ههندیکیتردا ناکۆک، له خوارهوه چهند نمونهیهک له ههروو حالهتهکه بێنینهوه:

یهگهم/روومکانی گۆکبهون:

یاسا عهرهبیهکان لهبارهی زۆرلیکهرن و کاریگهری له بهرپرسیاریتیی جینائیدا لهگهڵ شهریهعتی ئیسلامیدا کۆکن ئهگهرچی له وردهکاریدا جیاوازن، ئهوریکهوتنه لهم خالانهی خوارهوهیلیه:

- ۱- زۆرلیکهرن کاریگهری له بهرپرسیاریتیی جینائیدا ههیه ئهگهر روکن و مهرجهکانی ههبوون.
- ۲- ئهگهر زۆرلیکهرلوهشیاو بوو و ههک ئامیزی جیهه جیکهرن دهبیته و بکری تاوانهکه زۆرلیکهره فهرمانهدهرهکهیه و ئهوه بهرپرسیاریتیی تهولو دهگرته ئهستو.
- ۳- زۆرلیکهرن له ههرجۆرێک بێ به هۆیهک له هۆکانی ریبیدان دانانری، کردهوهکه پارتیزگاری له سیفهته جورمیهکی دهکا ئهگهرچی له ژێر فشاری زۆرلیکهرندا ئههجام نرله.
- ۴- زۆرلیکهرنی مهعنهوی له یاسادا لهگهڵ زۆرلیکهرن له فیهقی ئیسلامی به ههروو جۆری سهخت و سووکیهوه کۆک و ههچ ناکۆکی له مهرج و حوکمهکانیدا نیه.
- ۵- زۆرلیکهرن وهک چۆن ریکر دهبی له کیشه جینائیهکاندا، بهههمان شتیه ریکریش دهبی له مامهله دارلییهکاندا به گۆزیهی ئهوه وردهکارییهی باسما ن کرد.
- ۶- ههروهها له کاریگهری لهسهر تهلاق و نهکهوتنی تهلاقی زۆرلیکهرلویا.
- ۷- ئهوه یاسایانهی تاوانی کوشتنیان له کارتیکران به زۆرلیکهرن ههلاوتیر کربوه، لهگهڵ رای ئهوه مهزهبانه کۆکن که پێیان وایه زۆرلیکهرن ههچ کاریگهریهکی له سزای تهولوهتیی ئههه تاوانه نیه سهبارت به زۆرلیکهرلوهتهنها وهک ههندی پێیان وایه، یان سهبارت به ههیهک له زۆرلیکهر و زۆرلیکهرلوهک که ههندیکیتر پێیان وایه.

دووم: روومکانی ناکۆکبهون:

یاسا عهرهبیهکان لهگهڵ شهریهعتی ئیسلامی لهم خالانهی خوارهوهیدا جیاوازن:

۱- لە دېلەشكىرىنى ئۆزلىكىرىنىدا، فىقۇلئانى شەرىئەت ھەندىكىيان لە بىرەتدا دېلەشيان نەكرىو بەلام چەند مەرجىكىيان بۇ كاريگەرى لە بەرپىسىيىتى جىنائىدا دىناو، كە ئەگەر ھەبۇن كاريگەرى ھەيە ئەگىنا نىيەتى، ھەندىكىشيان دېلەشيان كرىو بۇ سەخت و سووك كە بەرپىو بەشەكەيەو ھاوماناي ئۆزلىكىرىنى مەنەويە لە ياسادا، ئەمە لە كاتىڭدا ياسا دېلەشى كرىو بۇ ئۆزلىكىرىنى ماددى و مەنەوي، دېلەشكىرىنەكىى چەنەفىەت ئۆر لە دېلەشكىرىنى فىقۇلئانى ياساى جىنائى ورتىرە.

۲- لە فىقى ئىسلامىدا سەرچاۋەى ئۆزلىكىرىن ھەمىشە بە مۇۋە دىنارو، بەلام ئەگەر سەرچاۋەكى ئازەل يان سىروشت بى ئەوا لە خانەى زەرورەتدە نەك ئۆزلىكىرىن.

۳- ئۆزىيە ياسا عەرمىيەكان خۇيان لە قەرەى قەرمىوكرىنەوئەى دىلەى نەملو لە بارىڭدا تالانسەر جگە لە تالەكە توۋشى زىائىكى مالېش بوو، ئەسل وايە ئەگەر ئۆزلىكىرىن رىڭىرىي لە بەرپىسىيىتى جىنائى، ئەوا نابىتە رىڭىر لە بەرپىسىيىتى مەدەنى، لەبەرئەوئەى كىردەو جەرمىەكە ناگۇرئ بۇ موباح تا لە ھەرىو بەرپىسىيىتىيەكىىبەخشى وەك لە وئەكانى ھۆكانى رىپىندىلدا.

۴- ياسا عەرمىيەكان خۇيان لە قەرەى بابەتى ولىجىبوونى خۇيىنباى (الدىە) نەملو لە ھالەتى پىادەنەكرىنى قىساس بەھۆى ئۆزلىكىرىنەو، چۈنكە ئۆزلىكىرىن ئەگەر عوزرىڭ بوو كە بىكۆلە تالانى كۈشتىندا لە قىساس رىڭىر بكا، ئەوا لە خۇيىنباى نايەخشى تا خۇيى تالانسەر بەفىرۇ نەچى، شەرىئەتى ئىسلامى دىنى بەوئەدا ناو خۇيىنباى جىي قىساس بگىرئەو ھەركات رىڭىرئ ھاتە پىش بۇ پىادە و جىيەجىكرىنى.

۵- فىقۇلئانى شەرىئەت تالانەكانىيان بۇ تالانەكانى حدود و قىساس و خۇيىنباى و تەئزىر دېلەش كرىو و رۇل و كاريگەرى ئۆزلىكىرىنەىيان لە ھەربەشىڭىكا روون كرىۋتەو، بەشئەوئەىك داپەرۋەرى بۇ تالانكار سچ ئۆزلىكىرىي يان ئۆزلىكىرلە و تالانسەر بىتە دى، ئەم دېلەشكىرىنە لە ياسا جەزائىە عەرەبىيەكاندا وەك من بىزانم نىيە.

۶- لە ياسا جەزائىە عەرمىيەكاندا ھەرىڭىك دەسەلاتى جىيەجىكرىن فەرمانى پىڭىكات پىۋىستە جىيەجى بىكرى، جىيەجىكرىنى فەرمانەكانى دەسەلات ھىچ بەرپىسىيىتىكى لى ناكەوتتەو، نە جەزائى نە مەدەنى، وئە سەرياز يان پۇلىس يان ھەرفەرمانبەرىكى تىرلەسەر جىيەجىكرىنى فەرمانى دەسەلاتى بالا بەرپىسىيىتە ناپن، بەلكو بە كارىكى رىپىندىرلە دىلەنرى

له بهر نه یو هی کاره کسان به جیبه جیکرنی ټوکی یاسای نیت زمارن با فرمانه کیش له گهل دهقه کانی شهر یعتی نیسلامی رسا گشتیه کانیدا لیک بدات، جا جیبه جیکار چ باوه پری وایی نهوهی دهیکا له رووی شهر عوه ره ولیه یان نا، به پیچه ولنه ی نهوهی له شهر یعتی نیسلامیدا هیه که جیبه جیکار له رووی جینانییه وه بهر پرسیاره با به سزیه کی سووکیش بی نه گهر باوه پری وانه بی جیبه جیکرنی ټوکی فرمانه ولجه، یان بزانی ټوکی شتیک جیبه جی دهکات پیچه ولنه ی شهر یعتی نیسلامیه.

۷- فیقوانانی یاسای جینانی له رورلیکرنی مادییا هریو حاله تی زهرورته و رورلیکرنیان تیکل کربوه و هیزی بیتامانیان که سرچاوه کی ناژهل پنده یان سروشت بی، به رورلیکرنی مادی دناوه نه گرجی به شپوهیه کی سهریه خو له حاله تی زهرورته کولپونه ته وه و له راستیدا له هیزی بیتامان جیا نه، سهریاری هه ولدانی بو لیک جپا کرینه وه یان، بویه نه سل وایه هه فشاریک هه پشه ی مه ترسی بکا و سهرچاوه کی مروځ بی به رورلیکرن دلبنری، به لام نه گهر نه و مه ترسیه ی هه پشه ی پی ده کری له ناژهل یان سروشته وه بو نه و نه سل وایه نه وه به زهرورته دلبنری.

بهشی جووهم: زه رورته و بهر پرسیاریتی جینائی له شهر یعهت و یاسادا

زموړت له پرووی زمانه وانی و زار او میوه:

له پرووی زمانه وانیوه: الضَّرُورَةُ وَالضَّارُّورَةُ وَالضَّارُّورَةُ، ده کاته: پیوستی (الحاجة). (الضَّارُّورَةُ) بیسان زیانه. (الضروری) یش نه ویه بقر پیوسته، هروها نه ویه مرقی له سر ناچار بکری، هروها نه ویه تواتی هلیژلین له کړین یان نه کړینی تیدا نه ماوه.

(رجل نو ضارورة و ضرورة) ولته پیاوړکی خاوه پیوستی. (اضطرار الى الشيء): ولته ناچارۍ شته که کړا. دموړی (أنة نو ضرر علی الشيء): نه گهر نارملی له سر ده گرت و زه حممتی پیوه ده کیشا^(۱).

له زلوهی مه تیږیا: الضرورة، ولته به لگه نویستی ورونیه که پیوستی به به لگه و لیکنه و نه، زانایانی مه تیږی مرق پاش نه ویه زانستی مرقیان پیناسه کړوه به ویه (الصورة الحاصلة من الشيء عند العقل) (ولته: نه وینه یه به باره ی شته و لای عقل پیدا دهی) کړوه بقر وینا کړنه کان (تسورات)^(۲) و برولیکړنه کان (تسبیقات)^(۳). پاشان هریه که له تسور و تسبیقات دلبه ش کړوه

^(۱) لصاح فی اللغة و العلوم مادة (ضرر): ۱۷/۲.

^(۲) وینا کړین (التصور): بریتیه له رتینی جگ له پیو منډیه ته لوه خبریه که له پرووی ملکه چکړنه و، به ویه رتین (شیرک) موفرده په تیه کان بی بهی پیکوه به سترلنایان، وک تلون و ساخته، یان رتینی پیو منډی ته و لوه تیلوایان وک تاولی ساخته کړین، یان رتینی پیو منډی ته و لوه ینشانی بی وک نه ویه بلتیت نه م نو تو میله م پی فرو شتیت و فلانم لی ماره کړیت. یان رتینی پیو منډی ته و لوه خبریه بی له پرووی مهم یان گومانه و، وک رتینی نه ویه هسلره ی زوجه ل زلنی تیلیه.

^(۳) برولیکړین (التصديق): بریتیه له رتینی پیو منډی ته و لوه خبریه له پرووی ملکه چکړنه و (ولته قبول کړین و تسلیم یوین ملکه کړین یان به زموړت دمی یان به به ده سته پتان).

بۆ زهروری^(۱)، که پیوستی به بهلگه و به دهستههتانی تیوری نیه، له بهرانبهر زهرورهت، به دهستههتانی (اکتساب)ه واته ئه ئیدرکهی پیوستی به به دهستههتانی و سهرنجان و بهلگه ههیه، وهك ئیدرکهی ئهقل و روح له ویناکرینهکان و سهلماندنی تۆمهتی تۆمهتیار به بهلگه له پرولیتکرینهکاندا، ههرهها له ویناکرینی زهروری ئیدرکهی گهرمایه بۆ ئاگرو هیت له سهرچاوه گهرمیهکانی وزه و ساردی بۆ بهفر بۆ نموونه، ههرهها سپیتی بۆ کاغزو تاریکی بۆ شهو و روناکی (ضیاء) بۆ خۆر و نور بۆ مانگ.

قهزیهی زهروری ئهوهیه به بهلگه نهووست بارکروهکی بۆ بابتهکی به سهلب یان ئیجاب سهلمی، وهك چوار جووته و (ههموو) له (بهش) گهرمهتره.

زهرورمهکان له زانستی مهتیقا شمش جۆرن، که بریتین له:

۱- بهرلهیهکان (الاولیات) ئهوهیه ههموو ئهقلێکی ساغ تهنیا به ویناکرینی ههریوو لایهنی پهیمونیه که (بابهت و بارکرو) حوکمێکی پێدالگری نهگۆر دهه، وهك حوکمدان به نهکرانی کۆیوونهوه و نهمانی دوو بۆ (لمتناع اجتماع النقيضين و ارتفاعهما).

۲- بینهرومهکان (المشاهدات) واته ئهوانهی به یهکێک له پێنج ههسته نیاڕه که دهرکیان پێ دهکری وهك بینهرو و بیسترلو و بۆنکرلو و چێژلو و بهرکهوتوو دهکان.

۳- بلهتگهلیک پێوانهکانیان پیکهوهیه واته لهگهڵ زانیانیاندا بهلگهکانیان دهزانن و پێیان دهوتری فیتریهکان، ئهوانه ئهقل بهشپوهیهکی فیتری حوکمیان پێدهنا بههۆی بهلگیهکی ولبهسته به تهسهورتی لایهنهکانی، وهك حوکمدان بهجووتی چوار له بهر لهمشبونوی بهیهکسانی.

۳- جهمینهکان (الموتولات)، جهمینه ههموو ههولێکه کومهلیک کس بیگوازنهوه که ولباوه به ئهقل مهحاله لاسر ئۆ کۆبینهوه، وهك لهندهن پایهتهختی بهریتانیا و مۆسکو پایهتهختی رووسیا به ئهوه جۆره شتانه.

۴- نهزموونکرومهکان (المجریات) وهك ئهوهی ئاوه $H_2 + O$ پێکی.

(۱) البرهان - للعلامة الشيخ إسماعيل بن مصطفى المعروف بشيخ زاده الكنبوي المتوفي ١٢٢٥هـ، مطبعة السعاده / مصر: ص ١١-١٣.

۵- همدەسیات کۆمه‌له قەزەیه‌که ئەقل لەرێگی پێوانەکرینیکی^(۱) پەنامەکی پێکھاتوو حوکمیان پێدەدا که هەدەس پالێهەرتی، که بریتییه له مه‌له‌که‌ی گولستنه‌وه‌ی به‌ته‌کانه له بنه‌ماکانه‌وه بۆ خولسته‌کان، وه‌ک حوکمنان به‌وه‌ی رۆشنایی مانگ له خۆرموه وەرگیروه له رێگی بینینی جیاوازی شیوه‌ی روناکیه‌که‌یه‌وه^(۲).

له زلوه‌ی قه‌مه‌سه‌فیدا: چه‌مکی زه‌روهرت له مانای لۆژیکی دوور ناکه‌وێته‌وه. رێبازی زه‌روهرت به رێبازی ئوین OWEN ده‌وتری، که به‌لایه‌وه مرو‌فێ یارده‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی حه‌تمیه. زه‌روهری له قه‌زیه‌که‌دا له‌بەر به‌لگه‌نه‌وێستبوون یان بوونی به‌لگه‌ له‌سه‌ری، راسته. زه‌روهری لای (کانت) ئه‌وه‌یه ناکرێ جیاوازی له‌وه‌ بێ که هه‌یه^(۳).

له زلوه‌ی ئوسولیه‌کاندا^(۴): به‌رژوه‌منیه‌یه زه‌روهریه‌کان بریتین له ئاماژه ئیلاهییه‌کان له حوکمه‌ شەریعه‌کاندا که ژبانی نه‌توه و کۆمه‌لگه و تاکه‌کان ده‌یانخولزی به‌چاوپۆشین له ئاین و مه‌زه‌ب و ره‌گه‌ز و ره‌نگ و زمان و شوێن و کات، ئه‌وانیش پێنج: ئاین، ژبان، ناموس، مال، ئەقل. ناوێرلۆن (زه‌روهری) له‌بەرئه‌وه‌ی ئه‌گه‌ر یه‌کیکیان له کۆمه‌لگه‌یه‌که‌دا نه‌بوو یان تیکچوو سیستمی ژبانیان تیکه‌مچێ و پشێوی بایی به‌سه‌ردا ده‌کێشی و خه‌له به‌سه‌ر چا‌که‌دا زāl ده‌بێ زلوه‌ی به‌رژوه‌منیه‌ی زه‌روهری به پاراستنی ئه‌و پێنج ئاماژه ده‌وتری، که پاراستنی ئاین سه‌رده‌سته‌یانه چونکه ئه‌وه‌ی ئاینی نه‌بی شایسته‌ی ژبان نیه، بوونی ئاین له نوور ره‌گه‌ز پێکدێ: ناوه‌کی (باطنی) (باوه‌ی) و روله‌تی (ظاهری) (کرده‌وه‌ی چاک). بۆ پاراستنی به مال و گیان و زمان و قه‌له‌م، جیهادی له‌سه‌ر هه‌موو باقیکی ژیر و لاجب کړیوه که بئولای به‌و پاراستنه هه‌ستی.

هه‌روه‌ها بۆ پاراستنی گیان و خوار گیان له‌رووی بوونه‌وه و به‌مه‌به‌ستی برێژه‌دان ره‌چه‌له‌کی مرو‌ف و وه‌چه‌خسته‌نه‌وه هاوسه‌رگه‌ری له‌ئێوان هه‌ر یوهره‌گه‌ز داناوه. له‌رووی پاراستنه‌وه ده‌ستدرێژیکرینه سه‌ر گیان و خوار گیانی حه‌رام کړیوه، هه‌روه‌ها مافی به‌رگه‌ی شەری داناوه و قیساسی فه‌رز کړیوه و خۆکوشتنی حه‌رام کړیوه.

^(۱) مه‌به‌ست قیاسی مه‌تیقیه، ئه‌مه‌یش گوته‌یه‌که له کۆمه‌له قه‌زیه‌یه‌ک پێکدێ، که له‌بەر خودی خۆی گوته‌یه‌کیتری پێوسته.

^(۲) لێره‌ان سه‌رچاوه‌ی پێشوو: ص ۳۷۹ و پاشر.

^(۳) لصاح في اللغة والعلوم: سه‌رچاوه‌ی پێشوو.

^(۴) الموافقات في أصول الشريعة - للشاطبي (لێره‌یم بن موسی) المالکی: ۳۷/۲ و پاشر.

له ناموس و نه سه بيشدا له پړوي بوونه وه سهرجنيکړني له پټي هاوسه رگيری دروسته وه دلناوه، هروها له پړوي پاريزگار يکړنه وه دهستريژيکړنه سهر ناموس و نه سه بی به قسه يان کرده وه هرلم کړيو، هر يو به قه زف و زينا ي هرلم کړيو و سزای يو دلناون. له ماليشدا هوې رهواي يو په يکړني دلناوه و دهستريژيکړنه سهری به نزي و تالان و پړو و زهوتکړن و باقی زياد مړيکړنه نارمولکانيتر هرلم کړيو و سزای هندی و ته عزري يو نو دهستريژيانه دلناوه.

له نه قليشدا مستيه خش و هوشبه رهکاني هرلم کړيو و سزای يو پاراستنی نياری کړيو^(۱).
له زړلوهی فيقيها: زهرورت نو عوزر به به هويه وه دهکړی شتی قدهغه کړلو بکړی^(۲).
له زړلوهی ياسليدا: نوڅه لیکه هره شهی مه ترسی له کسيک دهکن و هيامی يو دهکن يو ريگي خو لي قوتارکړني به نه نجامدنی کردموهيه کی تاوانکارانه ی نياریکړلو^(۳).

گرنگی دیراسه کړنی زهرورت:

زاینی زهرورت و رهگن و حوکه کانی و رولي له نيجهاد و فتولکان و پياده کړنه قه زليه کان و به نيتهانی دلپه روهی و پاراستنی به رژه ونه نیه زهروريه کان گرنگيه کی گمړه ی هيه، له بهر نه وه نيرسه کړنی به سهر نوو باسدا دلپهش دهکين، په که میان يو زهرورت له شهريعتی نیسلامی و نووه میان يو زهرورت له ياسادا ترخان دهکړی.

باسی يه کهم:

زهرورت و بهرپرسياريتی له شهريعتی نیسلامیدا

به لای کسانى زير و ناشنا به نه پنی و عيله و حوکه کانی شهريعتی نیسلام شارلوه نيه که نه م شهريعته - هک شهريعته پيشووه کان - يو به نيتهانی به رژه ونه نیه کانی مړو هاتووه، له بهر نه وه ی

^(۱) يو رتيازی زياتر برونه نه م کتبه مان: اصول الفقه الإسلامی فی سيجه الجيد: ۱۶/۲ و پاشتر.

^(۲) در الحکام فی شرح مجلة الأحکام - للعلامة علي حيدر: ۵/۱. له م پيتاسه يما تيبني دهکړی ريگريه له بهر نه وه ی رولیکړن دهگريته، به نيدی من ولباشه پيتاسه دهکړی بهر ی هيرتيکي بيتامانی مه ترسيبلره که پاسلو دهنته لانلی به کړنی قدهغه کړلو تک.

^(۳) محمود نجيب حسني - شرح قانون العقوبات سرچاوه ی پيشو: ص ۴۵۸.

خوا بښنایزې ره‌هایه له بنده‌ګانی و عیاده‌تیا، به‌شپوهیه‌ک نه‌ګر مړوقایه‌تی هه‌موو کاتی خوی له نیلحاد و ګومړلیدا به‌سهر بیات مسقاله زهریه‌ک له مهرننې خوا کم ناکا، به‌پېچ‌ولنه‌وه نه‌ګر کاتی خویشی له تاعمت و عیاده‌تدا به‌سهر بیات مسقاله زهره له شکو و مهرننې خوا زیاد ناکا، به‌لکو نه‌وهی دهیکا بڼ خویه‌تی و نو بایلی کرده‌وه کانیشی له ملی خویه‌تی، به‌لګه‌یش نه‌وه سرکرځنه‌یه له فرمایشی خولدا هاتوه که نه‌فرموی ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾^(۱)، رحمت له م‌ثابه‌ته پېرزه‌دا بریتیه له به‌رژموندی جا چ گشتی بی‌یان تابه‌ت، چ مادی بی‌یان مه‌عنه‌وی، نیایی بی‌یان شوخرویی، نه‌رتنی بی‌یان نه‌رتنی.

به‌رژموندیش دوولایه‌نیه: نه‌رتنی که بریتیه له هینانی سوود (یان سوودی به‌ده‌سټه‌تړلو) و نه‌رتنی که بریتیه له نوورخستنه‌وهی خړله (یان خړلې نوورخړلوه)، جګه له‌وه‌یش خولای ګوره له نه‌حکام و شریعه‌ته‌کیدناسانکاری وېستوه له گشت کاروباره‌ګانی ژبانی مړوقدا، وه‌ک نه‌فرموی: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾^(۲)، ﴿مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِّنْ حَرَجٍ وَلَٰكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ﴾^(۳)، ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾^(۴).

پاشان هر زحمته‌تی و ناخوشیه‌ک روو له مړوقد بکا له م‌سی‌حاله‌ته به‌ددرنیه:

أ- یان نه‌وه‌تا ناساییه و تهنروستی و ژبان و مال و عیرزی ناخاته مه‌ترسی، نه‌مه پټویسته به‌رګی بګیری له‌به‌ر نه‌وهی هیچ کاروباریکی ژبان نیه هه‌ندی‌ن‌رک و زه‌حمته‌تی تیدا نه‌یی، نه‌مه حوکه نه‌سلیه‌کی پی‌ناګوړی که پټی دهوتری عه‌زیمه‌ت.

ب- یان نه‌وه‌تا له‌سهر رو تاقه‌ت و تونای مړوقه‌وه‌یه، نه‌وکاته به‌ګوړه‌ی به‌لینې رلستګریانه‌ی که نه‌فرموی: ﴿لَا يَكْفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعًا﴾^(۵) شتی و له مړوقد لولا ناکری.

ج- نه‌ګر له‌ننولن نه‌م نوو پله‌یه‌یشدا بوو به‌شپوهیه‌ک تهنروستی یان ژبان یان مال یان ناموسی نوو چاری مه‌ترسی بکا، ده‌بیته عوززکی مشروع بڼ‌ګوړینی حوکه‌که له عه‌زیمه‌ت‌وه بڼ‌روخسته‌ت،

^(۱) سورة الأنبياء / ۱۰۷.

^(۲) سورة البقرة / ۱۸۵.

^(۳) سورة المائدة / ۶.

^(۴) سورة الحج / ۷۸.

^(۵) سورة البقرة / ۲۸۶.

که بريښه له ګړاني حوکمه که له سه ختیه وه بۆ سووکی له بهر عوزړتک له ګه ل مانى هوی حوکمه ئه سلیه کنا.

ئهم زه حمه تیه که پتی دموتری زهرورته، زهرورته تیش چندين پیتاسه ی بۆ کرلوه^(۱)، که یان ناتولون و تنیا هندی حاله تی تابهت ده ګرڼه وه، یان ناروون، له بهر نه وه پیتاسه ی ده کم به وهی (هیرتکی بیتامانه روو له کسه که ده کات و هره شه ی مترسیه کی ده ستمویه خه ی لی ده کا نه ګر په نا بۆ ئه شته نه با که پتی بوور ده خریته وه).

سهرچاو مکانی رموایی کارکردن به ګویرمی زهرورته:

حوکمی رموایی (مه شریعت) ی کاری که سی ناچار و به حوکمی زهرورته حسیت ګرڼی له لایه ن موخته هید یان موختی یان قازیه وه به عوزړتکی رمو، که ده بیت رنګر له لیکه و تنه وهی ئاسه ولره کانی کردموه ی که له ژیر فشار و کاریګر می زهرورته دا کرلوه، قورثانی پیروژ و سوتنه و ریسا شریعه ګشتیه کانن.

ئوه روونه قورثانی پیروژ ده ستوری خولیه بۆ بهنده کانی تا کاری پی بګن، به لام باسی حوکمی هه مو شته ورده کانی نه ګرڼه له بهر نه وهی به ژوری له ګه ل ګړاني زه مان و شوین و په ره سه ننن مړؤنډا ده ګړتین، به لکو تنیا ریسا ګشتیه هه مه کی و نه ګړ و نه مره کانی باس کرڼه، که موخته هید و لته ری یاسا و زعیه کان و قازی له کاتی پیاده کرڼه قه زلیه کانیا ئه رکی ګیرلنه وهی شته به شه کیه کان بۆ ئه و هه مه کیانه ده ګرڼه ئه ستو به ره چاو کرڼی هه لومه رچی ده وریه ر یان ولېسته به هه ر یه کک له و شته به شه کیانه.

یه کک له و هه لومه رچانه زهرورته، فیقوانانی شریعتی ئیسلامی له هه مه زه بیتکی فیهیدا چهند ریسایه کی ګشتیان دلناوه، هه نديکیان ئوسولین بۆ هه لیتجانی ئه حکام له ده قه شریعه کان، هه نديکیان فیهین بۆ ئاسانکرڼی ګه یشتن به و حوکمانه بۆ به شه کیه هاوشپوه کان.

^(۱) بړوته: کشف الأسرار: ۱۵۱۸/۴ احکام القرآن - للجصاص: ۵۴/۱ الشرح الكبير - للردین: ۱۱۵/۲ لقواتین الفقهیه: ص ۱۷۳ المغنی - لابن قدامة: ۵۹۵/۸.

زەرورەت لە قورئانی پیرۆزدا:

قورئانی پیرۆز لە چەندین ئایەتدا بۆی روون کردووەتەوە کە زەرورەت عوززیکى مەشروع و ڕێگرە لە بەرپر سياريتی جينائى لەو تاولانەى لە ژێر فشار و کارگەری زەرورەتدا نژی مافە گشتى و تايهەتەکان دەکرێن، ئەگەر مەرجەکانى ئێمە زەرورەتە هەبوون.

لەو ئایەتە:

﴿لَمَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَلَحِمَ الْخَنَازِيرِ وَمَا أُهْلٌ بِهِ لَعِبَرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ^(١) فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ^(٢).

﴿فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرَ مُتَجَانِفٍ^(٣) لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ^(٤).

﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ إِلَّا مَا اضْطُرَّتُمْ إِلَيْهِ^(٥).

﴿قُلْ لَا أَجِدُ فِي مَا أُوحِيَ إِلَيَّ مُحَرَّمًا عَلَى طَاعِمٍ يَطْعَمُهُ إِلَّا أَنْ يَكُونَ مَيْتَةً أَوْ مَآءًا مَسْفُوحًا أَوْ لَحْمَ خَنَازِيرٍ فَإِنَّهُ رِجْسٌ أَوْ فِسْقًا^(٦) أُهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ رَبَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ^(٧).

^(١) (الاهلال) لە سەرپریندا ئاوڕینە بەدەنگى بەرز، موشریکەکان ئاوی بته کلنیاں دەبرد و موسلمانەکان ئاوی خوا.

^(٢) ئەمەڵەى بریتىیه لە (خەزىر) بەلام (ڕە) مەكە دەرەم كۆرە و (تاء) مەكەش قەلب كۆرە لە پێتئاوى (خەد) مەكەدا.

^(٣) وەتە زۆلى نیه لە روولنى ئێمە زەرورەتە بەشتو مەیهكى ئامەشروع، ئەمەیش لە مەرجەکانى کارکرێنە بە زەرورەت.

^(٤) وەتە سنوورى زەرورەت تێنەپێش، لەبەر ئەوەى زەرورەتیش بەئەنلەزەى خۆى دەخەڵتێرى، ئەمەیش مەرجەگەتێرى کارکرێنە بە زەرورەت.

^(٥) سورة البقرة / ١٧٣.

^(٦) المخصصة: ئێمە بریتىیهى ئاچارى كۆرە پەتا بۆ خولونى شتێك ببات كە خولونى حەرلە.

^(٧) جنف عن الطريق: وەتە لە ڕێگە لابەدا. لێرەدا مەبەست ئەوەیه ئێمە بە ڕێگەیهكى ئامەشروع هۆكار ئەبەوێ بۆ ئێمە بریتىیه، وەك ئەوەى سەفەرى كۆبى بۆ شوئێنێك بەمەبەستى بەمەپێلانى ئامانجێكى ئامەشروع، یان خەمسارێى لە كۆبى كۆبى مەشروع و كەسابەتێكى رێبێرلویا كۆبى بۆ لێنێكۆبى خۆى و ئەوانەى خەرجیان لەسەرەتێ، ئەمەیش تووشى بریتى كۆبى، وەتە لە شەرى ئىسلامى و یاسای و مەزەبى دەستەنبوونى كەسى ئاچار لە روولنى زەرورەتەكەدا مەرجە بۆ ئەوەى زەرورەتەكە بە عوززیکى مەشروع و ڕێگرە لە بەرپر سياريتى جينائى لێنێ.

^(٨) سورة المائدة / ٣.

^(٩) وەتە لە قورئاندا لە رەى رێسا گشتیه كەنەوه هەموو ئێمە شتە روون كۆرەتەوه كە لە مەزەبەلەن، لەبەر ئەوە زانە مالى یان ئەندروستى یان ئەقلى یان كۆمەلایەتەنەى تێنەلە. پێتەمەر روونكۆرەى ئێمە رێسایانەى كۆتە ئەستۆ.

^(١٠) سورة الانعام / ١١٩.

^(١١) وەتە یان ئەوەى فیسقى تێنەلە، ئێمە فیسقهیشى تەفسیر كۆرە بەوەى بۆ غەیری خوا سەرپرلێ (أهل لغیر الله به).

﴿لَمَّا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَاتَّخَذَ لَهَا حُرْمًا أُولَئِكَ أَهْلُ غَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلْيَأْنِ لِلَّهِ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾^(۱).

لهم نایه تانه و هاوشتو دکانیاندا خولای گه وره چهند نمونه یه کی دلینی له باره ی گۆرینی حوکمی شته حهرمه کان له هه لومه رچی ئاساییدا له حهرامیه وه بۆ ریتندان و بگره ولجیبوون له حاله تی زهرورمه تدا، تا بیانکینه ریتوونی و هیتریان له سهر قیاس بکه ی نکه ر روکته کانی قیاس هه بوون، له بهر نه وه ی قیاس ئامرازک له ئامرازه کانی گۆرینه وه ی به شه کیه کان بۆ هه مه کیه کانی قورئان.

دهسته لگرتنی قازی یان موجه هید له کارکرن به حوکمه ئه سله که که پتی دهوتری عه زیمه ت بۆ حوکمه ئا ئاساییه که که پتی دهوتری زهرورمه ت یان هیت، له زلوه ی زانایانی ئوسولنا پتی دهوتری (نیستی صان) و قورئان فرمانی پی کره ی هه رکات پتووستی کرد به کاری بێن، له وله یه په نابردن بۆ روجه ت ولج بۆ نکه ر زنگارکرنی ژانی له سهر وه ستابوو وه خوا نه فرموی: ﴿وَلَا تَقْلُوبُوا بِلَايِكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾^(۲)؛ ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾^(۳).

زهرورمه ت له سونه تدا:

دیاره به لگه هیتانه وه له سونه ت له سهر حوکمیک به ده قی قورئانی پیرۆز باس کرلی، زیاتر ده چیته خانه ی جهخت و بوو پاتکر نه وه، له بهر نه وه ی نه وه کاریگه له کاره کانی سونه، ژۆر هه یس هه ن له سه رچاوه باوه ر پیکروه کان له کتیه کانی فرمووده که به روونی نه وه یان لای ده خوینرتیه وه که زهرورمه ت له ژۆری نه تاولانه ی له ژۆر کاریگه ریدا ده کرین عوزرتکی رنگره له بهر پر سیار تینی جینائی، یان مایه ی سوو ککرنی سزیه. له وه ده یسانه:

أ- عقبه بن وهب بن عقبه العامری ده گۆریتیه وه، گویم له باوکم بوو باسی الفجیع العامری ده کرد که چوومه لای پتغه مبهری خوا (د.خ) و پرسویه تی: له مرده وو چیمان بۆ چه لاله؟ نه ویش فرموی: خوارستان چیه؟ گوتمان: ئیواره و به یانی ده خوین. نه بو نهم گوتی عقبه بۆ لیکه لمه وه و ته: به یانی

^(۱) و ته زهرورمه تی تووش هات.

^(۲) سورة الأنعام / ۱۴۵.

^(۳) سورة النحل / ۱۱۵.

^(۴) سورة البقرة / ۱۹۵.

^(۵) سورة النساء / ۲۹.

جاميک و نيولره جاميک. نهویش فهرموی: (ناک والی الجوع)، لهو حاله دا مرلر موه بووی بۆ چه لال کریښ^(۱).

ب- له نيل الاوطار^(۲) له ژيړ ناو نيشاني: بابی مرلر بۆ ناچار (باب الميته للمضطر) دا هاتووه:

۱- له نهبو ولقيدی له سیهوه گوتی: گوتم نهی پیغه مبهري خوا نيتمه له زهويه ککا ده ژين برسيتي رومان قندهکا چ مرلر نکمان بۆ چه لاله؟ فهرموی: ((إنا لم نَصْطَبُوا^(۳) وَلَمْ تَغْتَبِقُوا^(۴) لَمْ تَحْضِنُوا بِهَا بَقْلًا^(۵) فَشَأْنُكُمْ بِهَا)).

۲- له جابر بن سومروه ده گيرنهوه مالیک له نه لهره موحتاج بوون، وشريکي خويان، يان هي کمسيکتر مرلر بوويهوه، پیغه مبهري خوا ريگي پيدان بيخون و گوتی (فَقَصَصْتُمْ بَقِيَّةَ شِئَانِهِمْ أَوْ سَنَتِهِمْ)^(۶). (وته باقبي زستان يان ساله کياتان پارست).

ج- له ريولي ته گيرتدا بهم شيويه هاتووه:

إِنْ رَجُلًا نَزَلَ الْحَرَّةَ وَمَنْعَهُ أَهْلُهُ وَوَلَدَهُ فَقَالَ رَجُلٌ لِي نَاقَةٌ لِي ضَلَّتْ فَإِنْ وَجَدْتُهَا فَأَمْسِكْهَا فَوَجَدَهَا فَلَمْ يَجِدْ صَاحِبَهَا فَمَرَضَتْ، فَقَالَتْ لِمَرَأَتِهِ إِنْحَرِي فَأَبَى فَنَفَقْتُ^(۷)، فَقَالَتْ إِبْسِلْهَا حَتَّى تَقْدِرَ^(۸) شَحْمَهَا وَلَحْمَهَا وَتَأْكُلْهُ، فَقَالَ: حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ فَأَتَاهُ فَسَأَلَهُ فَقَالَ هَلْ عِنْدَكَ غَنَى يَغْنِيكَ^(۹)؟ قَالَ لَا قَالَ: فَكَلَّوْهُ، قَالَ فَجَاءَ صَاحِبُهَا فَأَخْبَرَهُ الْخَبْرَ فَقَالَ هَلَا كُنْتَ نَحَرْتَهَا؟ قَالَ أَسْتَحْيَيْتُ مِنْكَ^(۱۰). (وته: پياويك ده جيته نه لهره و مال و منده كه ي ريگري ليدنه كن، پياويك پني ده لي وشريكم ون بووه نه گهر نوزينهوه بيگهر، نهویش نوزينهوه به لام خاوه نه كه ي نه بينيهوه و وشتره كه نه خوش كهوت، ژنه كه ي پني گوت

^(۱) رواه أبو بلود في سننه: ۳۵۹/۳. دهلي: لغتو، له كوتاي روزموه، لصوب له سرمتهاي روزموه.

^(۲) ۱۶۹/۸ و پاشتره.

^(۳) الاصطباح: ليزمنا خوليني صبرحه كه ثاني بهيانيه.

^(۴) لغتو: ثاني نيولر مه.

^(۵) أي تَقْتَلُوا مِنَ الْحَقَاءِ، والمراد من الحديث أنه ليس لكم أن تصطبغوا وتغتبقوا وتجمعهما مع الميته.

^(۶) رواه أحمد، سمرچاوه ي پيشو: ۱۷۰/۸.

^(۷) و ته مرلر بوويهوه.

^(۸) (تهد) به فته خي فون و سكوني قاف و زمي ده به ملاني كولانني دي. له ريولي ته نه بوولندا به (تهد اللحم) هاتووه، به دليكي پشت گوت خولو له جتي راته.

^(۹) و ته پني بينناز بيت و بهشي خوت و مال و منده كه كت بكا.

^(۱۰) رواه أبو بلود: ۳۵۸/۳. سمرچاوه ي پيشو: ۱۷۰/۷. مسند الإمام أحمد: ۲۱۸/۵.

سهری پرې، نو رازی نه بوو تا مریلر بوویهوه، ژنه کی گوتی بیګوروه با به ز وگوشته کی بکولتین و بیخون، نه ویش وتی ولناکه م تا له پټقه مېره خا نه پرسم، چوو و پرسیاری لیکرد، نه ویش فهرموی بهشی نه و مندهت هیه پټی بژیت؟ گوتی: نه خیر. نه ویش گوتی بیخون. گوتی پاشتر خاونه کی هات و هوالی لیه، نه ویش گوتی: نهی بوجی سهرت نه پری؟ گوتی شهرم له تو کرد).
 نه م چه یسه بهلګیه له سهر نه وهی خولړنی گوشتی مریلر بؤ کهسی ناچار چه لاله، باقیی
 چه رملکروه کانیتریش له سهر مریلر قیاس ده کریږ.

زموږت له ريسا شرعيه کاند:

ريسا (القاعدة) له پړووی زمانه ولنه وه مانای هه مه جوړی هیه، که به مانای بناغهی خانو دی، به م مانایه ییش له قورثانی پړوژنا هاتووه ﴿وَإِذْ رَفَعَ بِرَحْمَةٍ مِنَّا لِبَنِاتِكَ لَبَنَیْطٍ﴾^(۱).
 له زلزلو، بابه تیکی هه مه کییه هه لګری حوکمه سه بارهت به په یوه ښی بارکرو (محمول) ه کی چ به نیجاب وچ به سلب له ګل هه موو نهو به شه کیانه ی ده کهونه ژیر بابه ته کی، نه ویش یان نه رتیه کی هه مه کییه وهک (العرف محکم)، یان نه رتیه کی هه مه کییه وهک {لا مساع للاجتهاد فی مورد النص}.
 هه ریه که لهو دولنه ییش یان ساده (بسیط)ن که تنیدا حوکم ده دری بهس سه لماننی شتیک بؤ شتیک تر، یان نه فیکرینی لئی بهی قهید و شهرت، که له زانستی مستیقدا پټی دهوتری (القضية الحلیة البسیطة) وهک {الضرر یزال}، و {الضرر لا یزال بمثله}. یان ناآلوز یاخود لیکرلو (مرکب) ه حوکمدان به دلته پائی بارکروه که بؤ لای بابه ته که به به ښه اتنی مه رچیکوه به سترلوه، وهک {الأمر إذا ضاق لتسع}، هه روه ها وهک {لا جریمة إذا وقع الفعل نفاعاً عن النفس}..

ريسا شرعيه کان هه ښیکان ده قین و هه ښیکان نیجتیهانین، ده قیه کان یان نه و متا خودی ده قه شرعيه کمن، له بهر نه وهی هه موو ثابته و چه یسه کانی نه حکام ریسایه کی شرعیی گشتین، وهک که خوا نه فهرموی: ﴿وَلَكُمْ نِصْفُ مَا تَرَكَ أَزْوَاجُكُمْ إِن لَمْ یُکُنْ لَهُنَّ وَلَدٌ﴾^(۲)، یان نه وهی پټقه مېره (د.خ) نه فهرموی: (لا تبع ما لیس عندک). یان له ده قی شرعی هه لګورولون وهک ریسای {تسقط الحدود

^(۱) سورة البقرة / ۱۲۷.

^(۲) سورة النساء / ۱۳.

بالشبهات}، که له فهرمووده کانی پتقمه بهر وهرگیرلوه وهک حه نیسی: (لَفْعُوا الْحُدُودَ مَا وَجَدْتُمْ لَهَا مَنَفَعًا)^(۱).

رئسا شرعیه ئیجتیهاده کانی هه نیکیان ئوسولین که موخته هید یا قازی له هه ئینجانی حوکمه شرعیه فهرعیه کانی له بهلگه تهفسیلیه کانیان پشتیان پی ده بهستی، وهک رئسای (کل نص مطلق بجری علی إطلاقه ما لم یثبت تعقیده)، هه نیکیشیان فیهقین ئهرکیان ئاسانکرینی زانیی نه حکامی جوزئیاته موته نازیره کانه وهک رئسای {الیقین لا یزول بالشک}.

رئسا شرعیه کانی له فیهقی ئیسلامیدا وهک تیۆره گشتیه کانی له فیهقی غهریبیدا، له بهر ئه وه به شهکان و هه مهکیه کانیان له لهرسه کرینی حوکم و روولوو رهفتاره کاندای کوکر ئوته وه، له خوارمه وه هه ندی له رئسا شرعیه په یوه ندره کانی به زهروره ده خهینه روو:

۱- رئسای زهحمهتی ئاسانکاری دینی (المشقة تجلب التيسير)^(۲).

(المشقة) بریتیه له ئاسته می و سی پلهی ههیه، له بهر ئه وهی یان ئه موته له سه روو وزه ی مرۆفه وهیه، یان ملکه چیهتی.

یهکمیان خوا له مرۆفی دلوانا که له بهر ئه وهی خۆی ئه فهرموو: ﴿لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۳). دووهمیان یان ئه موته رئی تیده چی سه لامهتی مرۆف بخاته مهترسی یان نا، که دووهمیان پتویسته بهرگهی بگیری له بهر ئه وهی هیچ کاریگهریهکی له سهر حوکمه ئهسلیه که (واته عه زیمهت) نیه، له بهر ئه وهی هه موو کاریکی گرتگ له زیاندا نه ندره یهک کوشش و زهحمهتی هه ره وهی.

له وینه ی یه که مای حوکمه قورسه که ده گۆپی به هی سووک، ئه م گۆپنه ییش پیی دهوتری (روخسهت) و پیتاسه ده کری به وهی گۆپینی حوکمه له قورسیه وه بۆ سووکی له بهر عوززتک له گه ل مانه وهی حوکمه ئهسلیه که، پیتاسه کرینی به وهی بریتیه له گۆپینی حوکم و تادولی هه له یهکی شایعه له بهر ئه وهی حوکمی خوا کونه و ناگۆپی، به لکو ههرکات پتویستی کرد حوکمه که به یهکی کتر ده گۆپری، هاوشتیه ییش له شرعیهتی ئیسلامیدا رۆره له بهر ئه وهی ئاینی ئاسانییه، بۆ نمونه وهک

^(۱) سنن ابن ماجه - تحقیق محمد فؤاد عبد الباقي: ۸۵۰/۲

^(۲) م ۱۷ مجله الأحكام العلیه.

^(۳) سورة البقرة / ۲۸۶.

ګورښی روژوو به فیدیه له نایه تی ﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينَ﴾^(۱)، نهوه دی دهلی ګولیه هم نایه ته نسخ کرلوتهوه ههله ی فەرمووه^(۲).

۲- رښای: نهګهر شت ته سک بوویهوه فراوان دهبی {الامر إذا ضاق إتسع}^(۳)

ولته نهګر له بهر هو ی خودی یان دهره کی تنګه بهری وزه حمه تیه ک له کردهوه یه کدا لای مروژ روی دا، پتویسته کار به روخست بکری و نهو به رته سکيه فرلون بکری، بۆ نه هیشتنی زه حمه تی و تنګه بهری همدی شت جائیز دهین که له بارو یوخی ناسایدا جائیز نین، هم رښایه ناو مروکی رښاکه ی پتیشوو دهسه لمینتی {المشقة تطب التيسير} (ولته: ناسته می ناستانګری ښی).

۳- رښای نه زیانګه یانندن و نه پهرچه زیانګه یانندن {لا ضرر ولا ضرار}^(۴)

ولته سهره تا نابی زیان بګه نه ی، پاش نهوه نابی زیان ګه یانندن به زیان ګه یانندن وه لام بریتیه وه، هم رښایه تاییه ته به مهسه له دلریه کان و تاو له ته عزریه کان، له بهر نه وهی (الضرر) وه لامدانه وی هاو شتیه له تاو له کانی قیساسدا، له بهر نه وهی خوی ګوره نه فەرمو ی ﴿وَكُنْتُمْ عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنْفُسَ بِالْأَنْفُسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ...﴾^(۵).

۴- رښای {الضرر يزال}

هم رښایه کره مه لی پیاده کرنی فیهی لاسر ښا ده کری که پیدلوسیته زه روریه دلریه کان ده یخولن، له ولته دروستی بژړه ی لیاړی کرن (خيار التعيين)، بژړه ی بینین (خيار الرؤية)، بژړه ی ره خنه (خيار النقد)، بژړه ی مافخورن و فریولن (الغبن و التغری)، ګزړه وهی فرو شرو به بژړه ی مهرج، حیر خستنه سهر ده بنگ و مایه پوچ، شه فیهی و ناچار کرن لاسر لېه شکرینی ماله هاو شه کان، هه موو نه ولته یش به مه بهستی نه هیشتنی زیانه که وهک هه لاو یرلن رنګه یان پی لرو ه^(۶).

^(۱) سورة البقرة / ۱۸۴.

^(۲) بېوته: لتیان برفع غموض النسخ في القرن: ص ۱۱۷.

^(۳) ۱۸م لملجه.

^(۴) ذکر له زتابانی حمیس پتیا ن ولی هم رښایه یه کیکه له حمیسه کانی بیتهمبر.

^(۵) سورة العاشة / ۴۵.

^(۶) در الاحکام شرح مجلة الأحکام: ۳۳/۱.

۵- ريساي {الضرورات تبيح المحظورات} ^(۱)

عمومي ٿم ريسايه مه بهست نيه، له بهر ٿموي حالت تي زهرورات هموو قه دهغه کان موباح ناکن، به لگو پيويسته ٿم قه دهغه لهروي ٿم نجامه نه ريتيه کانهوه له خولر زهروره کانهوه بي، به لام ٿم گر له زهروره کان زياتر بيون يان به کسان بيون پتيان، ٿم وکاته زهرورت نايسته عوزريکي ريگر له بهرپرسياريتي جينائي تتيديا، واته له ولته به زهرورت رنگ به برسي پيگيرلو بدلت مالي کسيتر بخوات له گل گرته ٿم ستوي بهرپرسياريتي زه مانگرن و پيويستي قه رمبوو کينهوي، قه دهغه کان موباح ناکن به لام ده يانگنه روخست، له ولته يسه قه دهغه گرلو زهرورت کاري تتيه کا وه ک تاواني کوشتن. له بهر ٿموي پيشنيار ده کم ٿم ريسايه به م شيويه ي لي بکري: {الضرورات تبيح المحظورات} تا حالت هکاني روخست و شيابه بگريتهوه، له بهر ٿموي روخست به پيچيه ولته شيابه ريگر نيه له زه مانگرن.

۶- ريساي {الضرر لا يزال بمثلته} ^(۲) (واته: زيان به هاوشيوهي خوي لانايري)

هروه ما له پيشتره که به زياتر له خويشي لانايري به لام به کمتر له وه لادميري، بويه بروست نيه کسيک له پيتاو پاراستني کسيک تريا بکوزي، له بهر ٿموي له نيسلامدا مروفه کان وه دهنگه کاني شان به کسان، چونکه خوا کوشتن هموو نه فسيکي به ناهق حرام کريوه و نه فرموي: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ﴾ ^(۳).

۷- ريساي {الضرر الاشد يزال بالضرر الاخف} ^(۴) (واته: زيان به زيان سووگر لادميري)

جائيزه ٿم ٿمليک له ٿم ٿمليکاني جهسته ي مروفه که تووشي شيرپه نجه بووه بهرپرسيه وه ٿم گر مه ترسي هموو به ٿم باقي ٿم ٿمليکاني جهسته ته شنه بکا، هروه ما له باريري له پيتاو ريگر کريني زيان ليکا جائيزه، له بهر ٿموي کسايه تي دليک ته ولوه و کسايه تي کورپه له که ناته ولوه.

^(۱) م ۲۱ لمجة.

^(۲) م ۲۵ لمجة.

^(۳) سورة الأنعام / ۷۵.

^(۴) م ۲۷ لمجة.

۸- ریسای {یتحمل الضرر الخاص للرفع ضرر عام} ^(۱) (بۆ لادانی زیانیکی گشتی بهرگهی زیانی تایهبت دمگیری)

دروسته سزای تاولنکار بدری له پیتناو پاراستنی گیانی بیتاوانان و مال و ناموسیان، نه گهرچی سزا خۆی له خۆیدا زیانه بۆ حوکمدارو و خیزانه کهی، ههروهها دهکری قوریانی به گیانی ههندی له هیزه چهکاره کان بدری کاتی ولات بوو چاری دهستدریژی دمپیتهوه له پیتناو بهر په چدانهوه و نوورخستنهوهی ئهوه دهستدریژیهدا که زیانی گشتیه.

۹- ریسای {إذا تعارضت مفسدتان روعي أعظمهما ضرراً بارتكاب أخفهما} ^(۲) (نه گهر دوو خراپه لیکیاندا به زیانترمهکیان له بهر چاوه دمگیری به نه نجامدانی که مزیانترمهکیان).

برینهوهی نه نلامانی جهستهی مریوان یان ئهولتهی له حوکمی مریواندا بوون بۆ چانننیا له جهستهی مرفیقیتیدا که زیندوو و پینگیره و زرگار کرنی زیانی لاسرئهر چاننه وهستاوه وهک روخسهت جائیزه، له بهر ئهوهی خراپه ی مریوانی له خراپه ی برینهوه زیاتره، ههروهیه زیانه گهوره که به زیانه سووکتره که لادهدری به م مهج و ریکخهرانهی خولاموه:

۱- بوونی زموهره تیکی گوره که ئهوه بخواری.

۲- بوونی بریار و سه ره رشتنی لیژنه یهکی پسپۆر له پزیشکان له یه کێک لهو نه خوشخانانهی بۆ نه شته رگهریه که دهست بدا.

۳- تینه پهلاندنی سنووری زموهرت و گمه نه کرن به جه نازهی مریوه که، له بهر ئهوهی زموهرته کانیش به ئه ندازهی خویان مه زنده دهکری.

۴- بوونی مۆلهتی پیتشوخت له مریوه که به وهسیت یان به خشین (تبرع)، وهسیت کرن به مال و غهیری مال جائیزه، له حالتهی نه بوونی ئه وهسیت یان به خشیندا به زموهرت کار به مۆلهتی و مرهسه کهی دهکری، نه گینا دهسه لاتی ئه وهیان نه.

^(۱) ۳۶ لمجة.

^(۲) ۲۸ لمجة.

۵- ئي ئەندامە بېلويە لە بەرانبەر عەوەزك نەبێ، بەلام مەزۆڤ خۆی و هەموو ئەندامێك لە ئەندامەكانی قاییل بە مامەلە پێوەكردن نین، لەبەرئەوێ خۆی گەرە زۆری لیتاوه وەك ئەفەرموی ﴿وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ﴾^(۱).

۱۰- رێسای {الضرر یلغ بقدر الإمكان} (واتە: زیان بە پێی توانا دوور دەخریتەوه) ئەگەر دەرگا زیانەك بە ئامرازێكی كەم زیانتر نوور بخریتەوه و نەهیلزێ نابی ئامرازێكی بە زیانتر بەكار بی.

روكن و مەرجه مەكانی كار كردن بەگۆڕە زەرورەت،
لەو دەق و رێسا شەریعەیی باس كەرن و هێتر دەگەینە ئەو دەرەنجامەیی زەرورەت ناییتە عوززێكی رێگر لە بهرپرسياريتي جينائي تا پاش هەبوونی ئەم روكن و مەرجه مەكانی خوارەوه:
روكنە مەكانی زەرورەت:

زەرورەت لەسەر ئەم چوار روكنە دەوێستێ:
روكنی یەكەم (ناچار) ئەو مەزۆڤە نووچارێ زیانیکی گەرە بوو.
روكنی دووهم (مەترسی دەستەوبەخە).
روكنی سێهەم (بابەتی مەترسیهەك) كە یەكێك لە پێنج بەرژەوهەندییە زەرورەكان.
روكنی چوارەم (ئەو كە دەوێ یۆ نوورخستەوه مەترسیهەك پێویستە).
هەریك لەم روكنانە كۆمەلێ مەرجهی خۆیان هەیه پێویستە لە هەر زەرورەتێكدا هەبن، كە رێگرە لە بهرپرسياريتي جينائي.

مەرجه مەكانی ناچار (شروط المضطر):
لە گزنگرتن ئەو مەرجه مەكانی پێویستە لەو كەسەدا پێنەدی كە رووێ پووی مەترسی دەبیتەوه و پێی دەوترێ ناچار (المضطر)، نوو مەرجهیه:

۱- كەسی ناچار لەپووی شەرعەوه مۆلەزم نەبێ بە بەرگەگرتنی مەترسی یان زیانە گەرەكە،
بەوێ ئەركێكی شەرعی لەسەر شان نەبێ كە پابەندی بكا بە بەرگەگرتنی مەترسی یان زیانە گەرەكە،

^(۱) سورة الإسراء / ۷۰.

بۆ نمونه شو کسه ی قیساسی له سر ولجب بووه دروست نیه بهرنگاری جیه جیکرنی له سهری بکا یان لئی هه لئی یان کس یارمهتی بدات بۆ هه لاتن له جیه جیکرنی سر لکه به پاساوی شهوی له حالهتی زهروره تدايه، هه روهک موجهید یان سه ریا ز بۆ یان نیه به بیانوی شهوی گیانی روویه پووی مهترسی کوشتن یان بیلکران بووه تهوه له گۆره پانی شه رلیکا، خوای گهوه له قورئانی پیرۆزنا باسی ئەم مه رجی کرپوه و نهفرموی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّا لَنَقِيتُمْ لَنِينَ كَثْرًا فَلَاتُؤْلُومُ الْأَبْرَارَ وَمَنْ يُؤْلَمْ يَوْمَئِذٍ نَّبْرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا^(١) لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا^(٢) إِلَى فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِقَضِيٍّ مِّنْ اللَّهِ وَمَا أَوْهَ جَهَنَّمَ وَيَسَّ الْمَصِيرُ^(٣)﴾.

٢- نیراده ی کسه ناچار دهستی نهی له رووتیکرنی مهترسیه کدا، شهوی به نه تهست مهترسی دروست بکا نهوا گونا می کرپوه و به ناچار لئانی، خوای گهوه له قورئانی پیرۆزنا باسی ئەم مه رجی کرپوه و نهفرموی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ فِي مَخْمَصَةٍ غَيْرِ مُتَجَانِفٍ لِإِثْمٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ^(٤)﴾. هه روه ها فیقولانی شه رعت نا کوکیان هه به له باره ی شو کسه ی به ناچار ی سه فره ریک دهکات و به سه فره کی سه ریچی دهکا وهک شهوی له ولاتیکوه بجی بۆ ولاتیکتر، یان له ناوچه یه که وه بۆ یه کیکتر به مه بهستی نه نجامدانی کارکی نا رهوا که ناخۆ ناچار یه کی عوزره یان نا، هه نندیکان حیاولزیان نه کرپوه له نتوان سه ریچی کار به سه فره کی و هیترا نه کرپوه له سووبینن له عوزری شو زهروره تی له رنگه نا روویه پووی ده بیته وه وهک هه نه فی^(٥)، هه نندیکشیان زهروره تی سه ریچی کاریان به عوزریکی رنگه له بهر برسیار بیته حسیب نه کرپوه وهک مالیکی^(٦) و زلهیری^(٧).

^(١) وته شکان له شه ره کدا پیشان بنا، به غیل و پیشان بدات هه لاتوه (الف) به لام شو مه بهستی به لامارنیه وه (الکر) بی.

^(٢) وته چو بیته پال دهستی بهک (گروپییک) له موسلمانان و هلایان بۆ بیات.

^(٣) سورة الأنفال / ١٥-١٦.

^(٤) سورة المائدة / ٣.

^(٥) شرح فتح القدیر: ٣٥١/٢ و پاشتر.

^(٦) شرح الخرشنی: ٥٧/٢، مالیکی له م مه سه له مه نا دورلیان هه به کیکیان هه وپله له گه هه نه فی.

^(٧) له: لعلی: ٣٣٦/٨ نا هاتوه: (شهوی له رنگی سه ریچی بی وهک سه فره ریک هه لال نهی، یان شه ریک هه لال نهی و هه یی دهست نه کووت بیخوات جگه له مرلریان خوین یان گوشتی بهرل و ناژه لی دپنده یان شتی حه رلم کرپوه، بۆی نیه بیخواتا تویه نهکات).

مهرجه ګانی مهترسی:

مهترسی (یان زیانی ګوره) روکنیکې بنچینه یه له بهرپاڼوونې حالتې زموږ مټا و پټوښته هم نوو مهرجه ی خورمویه ټینا یی:

۱- نهویه ګوره یی، پټوښتوونې هم مهرجه یش بهلګه نه ویسته له ورووه له فزی زموږ وټ تا ماژو یی ټو دهکا، له بهر نهویه یی بهی هم مهرجه به لښایهت، قورنایش باسی ګرڼو که ﴿فَمَنْ لَضَطْرُّ﴾ وټه نهویه زموږ وټ ناچاری ګرځ، وشه ی (الضرورة) سیغی موپاله غیه وټه زیانی کاریګر که دهیته مایه ی تله فکر ین له ناوچوون، پټوږیش نهویه کسی ناچار ناچاره که نهو باوهره یی له لا ږوست دهی و باوهره کیشی له سره ووی ماقول له زړی.

۲- نهویه مهترسیه که دهستویه خه یی، وټه ټو نهویه قه دهغه ګرڼو ګان ټو ناچار موپاح ټین مهرجه نهو مهترسیه ی هر پشه ی لټده کا مهترسیه کی دهستویه خه یی، نهو کسی له بهر مهترسیه کی نادهستویه خه کاریکی حرام ټکا له رولګه ی باوهره ټکه وه که له سره وټ ګه لی ماقول له نهو زړی، بهلګو له سره و هم یان ګومان له زړی، بګر که به باغی ډله منری، خوی ګوره نهغه رموی ﴿فَمَنْ لَضَطْرُّ غَيْرِ بَاغٍ﴾، که وټه مهترسی ټاینده به زموږ مټیک ډلناری که زنګر بی له بهرپر سیار یتیمی جینائی، له بهر نهویه دهکری مهترسیه که رویدل و دهکری روونه دل، ناشکری نه حکام له سره نه ګر و نه ګر بنیات ټنری.

مهرجه ګانی بابته تی مهترسیه که:

مهرجه بابته تی مهترسیه که هر پشه که رووی ټیده کا په یوه ندی پټیه وه هیه، په ګیک له بهر مومندیه زموږ ګان یی که بریتین له (تاین و نه قل و زیان و مال و ناموس)، له بهر نهویه هم بهر مومندیه ټو هم مو ټاک و ګر مهلګه و نومم ټیک له ډلنیشتونای سر زموږ زموږ، که تا مانجه سره کیه ګانی شه ریعتی نیسلا من، نهو عیاده تانه ی خړونه ته سر شانی مړ و نهو سر ټایانه یی ټو تالونه ګان ډلزون هر هه موویان نامرزی خوپار ټین ټو پارستنی نهو بهر مومندیه.

مهرجه ګانی نهو ګرد مومیه ی مهترسی پی ټوور ده خړ ټه وه:

ټو بهر نهو ګرتنی نهو ګرد مومیه یی ټو ټوور خستنهویه مهترسی به کار دی، بوونی هم نوو مهرجه ی خورمویه پټوښته:

۱- نو کړدموه به یو لالنی مەترسیه که پتویست بی به شپږه ده که نه کړی به نامزلتکی لهوه سووکت لاندی، به کارهیتانی هم کړدموه به لای فیکولانه وه نه که هر مافه، بگره ولجبه، نه که کابلې ناچار به مەترسیه که مرد به بی نه وهی شتیک بکا یو خو رزگار کړین نه و گونا هبار ه و له پړوی ثابینه وه به پر سیار ده بی با له پړوی قه زلیشه وه لئی نه پر سرتیه وه، خوا نه فەرموی: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾^(۱).

۲- له گڼ مەترسیه که دا گونجاو بی به وهی کسی ناچار به نوور خستنه وهی لای خولای نازلر که ولزینی، ولته هینده له کړدموه حه رله که بکا که له فەوتان یان له ناوچوون بیاریزی. نه که ناچار یان نه و کسه ی هاوکاری له گڼ ده کا زیاده پړوی له نوور خستنه وه مەترسیه که کړد، نه و کړدموه که له سنووری نه وهی زیاده پړوی تیدا کړیوه لهوه دهره چی عوزی زمرورت بیگریته وه، خوی گوره باسی هم مەرجه ی کړیوه کاتی نه فەرموی: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ﴾^(۲). نه وهی سنووری پتویست تیبیه پرتی به ده ستریزگار نلامنری.

بناغهی نهمانی به پر سیاریتی له حاله تی زمرور قدا:

وه که جی خویدا باس ده کړی، فیکولانی یاسا له دیار کړنی هم بناغیه دا رای جیا ولزبان هه یه، به لام فیکولانی شریعت کوکن له سر نه وهی بناغه که بریتیه له لالنی زیان به گویره ی ده ق ورتسا شریعه به یوه ندره کان به زمرور ته وه. له پتیه وه هندی نمونه مان لی باس کړد وه ک رتسا کانی {لا ضرر ولا ضرر} و {الضرر یزال}.

رادمی کاریګری زمرورت له بهر پر سیاریتی جینانید:

پتشر روونمان کړدموه که فیکولانی شریعت تاو لیان یو سی بهش لبه ش کړیوه: تاو لنه کانی حدود + قیساس و خوتنبایی + ته عزیز. جا وه چوڼ کاریګری زور لیکرین سه بارت به م به شانه جیا ولزه، به هه مان شپوه کاریګری زمرور متیش جیا ولزه، وه که له م روونکر نه وهی خولر موه نا:

^(۱) سورة النساء / ۲۹.

^(۲) سورة النحل / ۱۱۵.

په کهم: کاريګري زموږ ته تاولنه کاني حدود و ته عزيږدا:

ناکوکي له ننو فيقولناني شهرعته ئيسلاميدا^(۱) نيه که زهروږت نه ګر روکڼ و مەرجه کاني په پيدا بوون رنګر دهبي له بهرپرسياريتي جينائي له تاولنه کاني^(۲) حدود و تاولنه کاني ته عزيږدا و نه له پروي جينائي و نه قه زلي و نه ثابتيه و بهرپرسيار ناني، له بهرته وې حدود و ته عزيږه کان بڼ پاريزګاريګرڼ له بهر زموږه نسيه زموږه کان (ثابن و ژيان و ناموس و مال و نه قل) بلنلون، جا نه ګر په کيک له تاولنه نووچاري مەترسيه کي دهسته وېخه بووېه و که رنګر بوون له و مەترسيه له سر نه نجامداني تاولنکي زيان کمر له و مەترسيه دهوښتا، بڼي جائيزه له رولنګي لاندني نه و زيانه کي که شرع فرماني پي کرڼه به نه نجامداني نه و ګر دهوښت جوړمييه مەترسيه که له خوي نوور بخاته و، به لکو ناکوکي که سه باره ته به حوکمي نوورخستنه وې نه و مەترسيه دهسته وېخه يه به نه نجامداني ګر دهوښت حەرله که که ټاخو رنځنډلو (موياح) ه، واته مافتيک له مافه کاني ناچار که نه ګر وېستي به کاري پيني و نه ګر نه بوېست فەرلهوشي بکا، يان ولجه له سرې له بهرته وې ژياني مولګي خوي نيه، به لکو له ګل کومه لګه نا تنيدا ه وېشه، يان جياولنکي تنيدايه له نيولن مافي خوا (مافي گشتي) و مافه بنده (مافي تايهت) يا؟ له م باره وېه سي را هيه:

رلي په کهم^(۳): حوکمي نوورخستنه و مەترسيه زموږت کاريکي رنځنډلو و تنيدا نازلدي به ناچار لرو و مەترسيه که به شتيکي کم مەترسيتر نوور بخاته و، هه روه بڼي هيه بهرګي نه نجامه کاني زهروږت و مەترسيه که بګري که نووچاري دهبي له مرڼ يان تووشبوون به نه خوښيکي هه ميشي يان شتي له وچوږه، لايه نګراني نه م رايه پشت به چنډ به لګه يک ده بهستن له وانه:

^(۱) بڼ لريژي نه م بابته بڼوله: کشف الإسلام من أصول الحنفية: ۱۵۱۸/۴ و پاشتر. فتح القدير: ۲۸۸/۴ و پاشتر. لمطی: ۱۷۶/۱ و پاشتر. شرح الخريشي: ۳۳۶/۳ و پاشتر. المغني: ۵۹۶/۸ و پاشتر.

^(۲) دياره تهسوري روولني حالتي زموږته دهسته وېخه ناکوکي که پال به موقفه وې نه بڼ نجامداني تاولن قهرف و هلکړنه و به غي و حيرله، به لکو نه و به نسيه تاولنه کاني نزي و به کارهيناني مستيه خش و هوش بهر مکان و زينا تهسور دهکري.

^(۳) رلي همندي له فيقولناني حنبلهيه (المغني - لابن قدامة: ۵۹۵/۸). هه روه ما: نه و يوسف له حننه في (المبسوط: ۴۸/۲۴) و (وجه) له زميدي (البحر الزخار: ۳۵۱/۲) و پاشتر.

أ- نډوې خوا نډه رموي: ﴿وَقَدْ فَصَّلَ لَكُمْ مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمْ إِلَّا مَا اضْطُرِرْتُمْ إِلَيْهِ﴾^(۱)، حوکمی هه لاوریلو (المستثنی) له لی هه لاوریلو (المستثنی منه) ی حرام نییاحیه، له بهر نډوې هه لاوریلان حوکمی نژ به لی هه لاوریلو یو هه لاوریلو جیګر دهکا.

دهکری نډه به لگیه گنګشه بکری بهوې مویاح له چورچیوې ولجییشدا به نیدی، هه روهها بهوې نژو حوکمی لی هه لاوریلو وه چوڼ دهکری ریپیدان بی، دهشی فهرزیان منه نوییش بی.

ب- نډوې خوا نډه رموي: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾^(۲)، ناماژوې نډه نایه نډوې که کوتاهیتان به ﴿فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾ نډو ههسته نروست دهکا که کسی ناچار و نه نجامدهی کرده وه حرامه که به به بهستی نوورخسته نډوې مهترسییه دهسته ویه خه که گونا بهاره، له بهر نډوې لیخو شیبوون لهو جینه دا ده بی که گونا هه یه، له م رولنګه یوه نډه ر ناچار ناماده نه بوو مهترسییه که نوور بخاته وه گونا بهار نای، بهویش نوورخسته نډوې ولج نای.

نډه یو چوونه بهو وه لام ده بریتیه وه، که ناچار (المضطر) گونا بهار نای نډه ر به گویره ی نډو مه رجانن یو زموړه تی رنګر له بهر پرسیار یتنی جینانی ناچار یه کی بره ویتیتیه وه، به به لگی نډوې له نایه تنیکیرنا نډو گونا بهاریه رت کرلوته وه نډه رموي: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِلَّا لِلَّهِ غُفُورٌ رَحِيمٌ﴾^(۳). که ولته لیخو شیبوون وره حمت ته که له بهر گونا هه که نیه به لگو له بهر مؤله تپیدانه که به نوورخسته نډوې زیانه که به نډلزه ی پتویست.

ج- زموړه رت کرده حرامه که له سیفته ی حرامیه کی لنامالی، به لام رنګه نروو مهترسی بی نوور بخرتیه وه له رولنګی ریسای {إذا تعارضت مفسدتان أو مضرتان يختار الأخف ضرراً لدفع الأشد}، له م رولنګه نډه ر ناچار ناماده نه بوو مهترسییه که نوور بخاته وه، گونا بهار نای.

ولی نووهم^(۴) حوکمی نوورخسته نډوې مهترسی زموړه رت بریتیه له ولجیبوون و پتویسته ناچار بهوې که مهترسیرته نووری بخاته وه، نډه ر ولی نه کرد له بهر دهم خونا گونا بهاره، ولته له پروی ناینیه و لی ده پر سر تیه وه. خاوه نانی نډه رلیه پشتیان به چنډ به لگیه که به ستووه، له ولته:

^(۱) سورة الأنعام / ۱۱۹.

^(۲) سورة النحل / ۱۱۵.

^(۳) سورة البقرة / ۱۷۳.

^(۴) نډوېه فیقولانی مالیکي (خاشیه للسوقي: ۱۱۵/۲)، نیامی (من لا یحضره الفقیه ص ۲۹۹ و ۴۰۰)، زهیری (المطی:

۳۴۳/۱۱) و یه کی که له نووری لیمه کی حنبه لیه کان (المغنی: ۵۹۶/۸)، په سمنیان کریوه.

أ- ولز هیتان له لاندنی مترسیهک که ژایانی ناچار روویه پروی مترسیی مړین، یان توو شېوونی به نه خوشیه کی هه میسه می دهکاته وه، به کار ټکی څو کورته دلدنری که قورنای پېر وژ له چهنین نایه ندا نای لی کرېوه و نه فهر موی: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾^(۱). نهوهی مترسی له څوی لاناوا و دلدنری به شېو میه کی ناراسته و څو څوی کو شتوه، هه روه ها نه فهر موی: ﴿وَلَا تَقْتُلُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾^(۲).

تییینی دهکری نه م بهلګه به له شېوهی بهلګه هیتانه وه به له سر سه لماندنې گشتیتر بهوهی تاییه تره، چونکه دهو لګه گشتی و بهلګه تاییه ته، نه مهیش له ګل رڼساګانی زانستی مه تیقا لیک ددها له بهر نه وهی نو مترسی به له زهر ورت دهکو ویتوه هه میسه هه پر شه له ژان ناکا، بهلګو له ولته به هه پر شه له ناین یان ناموس یان مال یان نه قل بکا، له بهر نه وهی نو بهر ژوه نسیه زهر وریه ی پیو سته پاریزګاری لی بکری هه میسه بریتی نه له ژان.

ب- قیاسکرینی حالتی زهر ورت له سر حالتی هه لږ ټرین (څیختیان)، وهک چن پیو سته مړوۀ پاریزګاری له ژایانی بکا به به کار هیتانی نهو شتانه ی بؤ بهر دهو لمیوونی زهر ورن، به هه مان شېوه پیو سته هرکات نوو چاری مترسی له ناچوون بوویه وه بهرګری لیک.

وه لامي نه م بهلګه میش هر نهو میه له سر بهلګی رابرنوو ګوتمان که بهلګه هیتانه وه به له سر سه لماندنې گشتیتر بهوهی تاییه تره، نه مهیش له ګل رڼساګانی زانستی مه تیقا لیک ددها.

ولی سټیم^(۳): ورېکر نه وه، به جیا ولزیکرین له نیول نهوهی ټولنه کر لوه بؤ نوور خستنه وهی مترسی، ده ستریز یی بووه بؤ سر مافه کانی خوا (مافه گشتیه کان)، یان مافه کانی بنده (مافه تاییه ته کان).

له مافه تاییه ته کاند ګوتیانه نهو کر دوه هر لمی مترسیه کی پی نوور ده خریتوه ده بیته مویاح، به لام زه مانی دهکو ویتوه سر، له بهر نه وهی زیانګه یاننن به مافی بهنده کان با له حالتی ناچار شدا بی، سته مه له بهر نه وه زیان یان پی دهګه یمنی، ګکرین (الامتناع) له سته م و زیانګه یاننن به کسیر

^(۱) سورة النساء / ۲۹.

^(۲) سورة البقرة / ۱۹۵.

^(۳) نهوه ولی حنفیه ته جګه له نهو یوسف. لټ: لټحریر - کمال الدین محمد بن عبد الولد و شرحه تیسیر لټحریر - العلامة محمد امین: ۲/۲۳۳ هاتووه: (لیردا ولجه ناروق بخوریتوه و بهر ز بخوری بؤ رڼګرین له فهوران)، نهوه روونه که ناروق خورینه وه له ټولنه حنفیه کان و خورلنی بهر ز له ټولنه کانی ته عزیزه له بارو ټوخی ناساییدا، هه روو ټولنه کیش له ټولنه کانی ده ستریزیکرینه سر مافی خولن.

عزیمه ته به پیچولنه‌ی مافه کانی خوا، که له لیټرسینه‌وه له ده‌سټرژیکرڼه سهریان جوړه نهمیه که هیه که له ده‌سټرژیکرڼه سر مافه تاییه ته کاندانه، له سر نه م جیاوړنیه فیقولنانه شهرعت له قبولکړنې نه‌ویدا بۆ نو که‌سه‌ی ده‌سټرژیکرڼه کرښته سر مافه تاییه ته کاندانه مافه گشتیه کاندانه، گټړلنه‌وه‌ی سته‌مه کانیان کرښته مه‌رج.

دووم: کاریګری زهرورت له تاوانه کانی گیاندا:

له شهرعتی نیسلا میدا کاریګری زهرورت له تاوانه کانی کوشتن و بریندارکړن و لټلندا له کاریګری له باقی تاوانه کانیت جیاوړه، نه‌ویش به پیچولنه‌ی یاسا سزلیه و مزیه کاندانه جیاوړی له‌نیوان تاوانه کانی گیان و مالدا ناکن، له یاسادا نه‌و که‌سه‌ی ه‌ولې زنګریون له ټاګرټ بدات و به‌بی وریایی غار بدات و بیټه ه‌وی پیکان یان مړینی که‌سینک، له سر مړین و پیکانه که پرسوجو ناکری^(۱). به پیچولنه‌ی نه‌م ټارلسته یاساییه شهرعتی نیسلا می به‌یه که چاوت ماشای گیانه کاندانه ده‌کات و گیانه کاندانه له‌بردهم حوکمیدا به‌کسانن له ه‌موو ه‌لومه‌رج و ټوڅه ټاسایی و ناټاساییه کاندانه، له‌برنه‌وه زهرورت به عوزنکی رنګر له به‌پرسیاریتنی جینائی له تاوانه کانی گیان (تاوانه کانی قیساس و خوینبایی) دلنای.

که‌سی ناچار بوی نه‌ه له ه‌یچ ه‌لومه‌رجی که‌سیت بکوری یان زلمداری بکا له‌پینا و زنګارکړنې خوی له فوتان یان نور خستنه‌وه‌ی مه‌ترسی له سر سه‌لامه‌تی، ه‌روه که ناچار بوی نه‌ه خورلکی ناچار ټکیر بخوات بۆ نه‌وه‌ی له سر حسابی نه‌و ناچاره خوی زنګار بکا، نه‌ویش له‌بر گشتیوونی نه‌وه‌ی خوا که نه‌فه‌رموی: ﴿وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَمِّدًا فَجَزَاؤُهُ جَهَنَّمُ خَالِدًا فِيهَا وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَلَعْنُهُ وَأَعَدَّ لَهُ عَذَابًا عَظِيمًا﴾^(۲).

گشتیوونی نه‌م ده‌قه به به‌لکه‌یه که تاییه ته که‌روه که که‌سی ناچار له‌وه ده‌ریکا سزا بریاربرلوه که بیګرته‌وه، بۆ نمونه نه‌گر سر نشینانی که‌شتیه که به‌ه‌وی قورسی باره که‌یه‌وه روویه‌رووی مه‌ترسی نو قمبوون بوویه‌وه، نابی که‌سینک یان زیاتریان فېرې برتته ناو ټاوه که به‌مه‌به‌ستی سوو ککړنې باره‌که‌ی، له‌برنه‌وه‌ی که‌سیان له‌ولیتر باشت نه‌ه تا به‌کلیان پیش نه‌ویان بخړی، خوا نه‌فه‌رموی:

(۱) محصود محصود مصطفی - شرح قانون العقوبات / القسم العام: ص ۵۰۲.

(۲) سورة النساء / ۹۳.

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ نَارٍ وَأَنْثَىٰ وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَنْتُمْ لَنْفَكُمُ لِلَّهِ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾^(۱). ههروهها پیغه‌مبه‌ر(د.خ) له وتاری حه‌جی مائولیدا جه‌ختی له‌م په‌کسانیه‌ مړویه کرده‌وه کاتی فهرموی: (کلکم من آدم وادم من ثراب)).

په‌کک له پیاده‌کړنه‌کانی ريسا شهرعیه‌ گشتیه‌کان نه‌ویه له جیاولزی نووسه‌د وپیڼجه‌مینی کتیبی: جیاولزیه‌کان (الفروق) په‌پافیدا^(۲) هاتووه له‌نن‌ون ريسای نه‌ویه به‌فریدان له‌کشتی زلمی هیه، له‌گل ريسای نه‌ویه زلمن نا‌کا (نه‌گر کشتیه‌که له‌ئاده‌میان زیاتری تیدا نه‌بوو، دروست نیه به‌مه‌بستی زرگرکرنی باقیه‌کیان په‌ککیان فری‌بری، با زیمیش بی).

هه‌روه‌ها له پیاده‌کړنه‌ فیه‌یه‌کان نه‌ویه له (حاشیه‌ی) نه‌لاه‌سوقیدا هاتووه که (فریدان له‌کشتی دروسته‌ کاتی ترس له‌نوم‌بوونی ه‌بی و‌فریدانه‌که ته‌نیا مالی بازگان بگریته‌وه. به‌هیچ شیوه‌یه‌ک نابی‌مړوه‌ فری‌بری جا چ‌نیری یان می، چ‌ناراد بی‌یان به‌نده چ‌موسلمان بی‌یان کافر، نویش له‌به‌ر نه‌ویه کرده‌نگی هیه که دروست نیه‌ئاده‌میزلک بکوزی‌یو زرگرکرنی کسانیت)^(۳). له‌وه‌ی باس‌مان کرد به‌و نه‌نجامه ده‌گین که له‌شهریعتی نیسلا‌میدا زهرورث به‌عوزیک نارمیزری که رنگر بیت له‌به‌رپرسیاربتی جینائی سه‌بارت به‌توانی که‌سه‌کان (توانه‌کانی ده‌ست‌ریزیکرنه‌ سرگیان و‌خوارگیان)، به‌لام ده‌کری به‌عوزیکی سوو‌کین دلب‌ری و‌بیته‌ رنگر له‌قیساس، به‌لام رنگر نابی له‌لیترسینه‌وه‌ی بابای ناچار له‌خوینبایی و‌سزای ته‌عزیری له‌به‌ر نه‌ویه مانوه‌سه‌لامه‌تیی خو‌ی لوه‌به‌سر مانوه‌ و‌سه‌لامه‌تیی قوریانییه‌ک‌دا.

هه‌رجی نه‌ویه که له‌سهرچاوه‌ی فیه‌یه‌کاندا هاتووه که نه‌و که‌سه‌ی پی‌بو‌ناویان خوارین بگری، ده‌بی‌لولیان بکات له‌خاوه‌نه‌کیان، نه‌گر نه‌یدا نه‌و که‌سه‌ی هیه له‌سهریان شهری له‌گل بکا نه‌گر که‌سیتی ده‌ست نه‌ده‌کوت، نه‌م ب‌چ‌ونه له‌سهر نه‌و بناغه‌یه دله‌ن‌لوه که ناچاروون له‌م حالته‌دا عوزیکی مه‌شروع و‌رنگره له‌به‌رپرسیاربتی جینائی له‌توانه‌کانی گیاندا، به‌لکو ده‌چیته‌خانه‌ی سزانی یاخیه‌ک که له‌ر‌سا‌کانی شهریعتی نیسلا‌می یاخی بووه که فرمان به‌هاو‌کاریکرن له‌سهر چاکه و‌ته‌قوا ده‌کن و‌سزانی نه‌گر ملی به‌وه نه‌دا، له‌ونه خوا نه‌فهرموی: ﴿أَرَأَيْتَ لَٰذِي

^(۱) سورة الحجرات / ۱۳.

^(۲) ۹/۴ تنبیا هاتووه: (له‌به‌ر شهره‌فی نفس، به‌دم‌کرنی کلویه‌ل ده‌ست پیڼده‌کری پاشان مالأت).

^(۳) حاشیه‌السوقی علی الشرح الکبیر - سهرچاوه‌ی پیښو: ۲۷/۴.

يُكَتَبُ بِاللَّيْنِ، فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ، وَلَا يَحْضُ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ، قَوْلُ لِلْمُصَلِّينَ، الَّذِينَ هُمْ عَنْ صَلَاتِهِمْ سَاهُونَ، الَّذِينَ هُمْ يُرَاعُونَ، وَيَمْنَعُونَ الْمَاعُونَ^(۱). ماعون هه موو شتيكه سوودی لی وهریگری. مه بهست نهوهیه نهو کسهی شتیکی له لایه سوودی لی وهردهگری و له پیوستی خوی زیاده و کسانیتیر پیوستیان پییمتی به تابهت نهگر نهو کسیره پیگیرلوی، نهویش گت بکات و نهیداتی، نهو کسه شایانی وهیله، وهیلش له ناوچوونه و نزای له کسهی پی دهگری که کویوته قورتیکموره شایسته میتهتی.

هه رووها له ولنه خوا نه فرموی: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ﴾^(۲). سهیلن تابهت له قورتانی پیرونا هن که فرمان به: هاوکاریکرن دهکن بۆ پرکرنه وهی پیدولستی خه لکانتر، به دستباری یه کتر له لایلی نازل و له دست بهری نابوریدا، نهو کسهی مالکی زیادهی هه پی و له پیوستی خوی زیاتر بی، پیوسته بیداته نهوهی پیوستی پییمتی^(۳).

دروستی دهسترنژیکرنه سهر گیانی نهو کسهی خولین یان ناویکی زیاد له پیوستی خوی ههیه و نایدات بهو کسهی دلوی دهکا و پی گیرلوه، له بهر نوخی زهرورت نیه، به لکو له بهر یاخیوونی ملنه دهر و دهرچوونه تی له ورئسا شهرعیانهی فرمان به پیشکشرینی یارمهتی دهکن بهو کسانهی پیوستیانه.

زوروت و ژورلینکردن:

نه م نوو بهریمسته له هندی رووه لیکه چن و له هندی رووه جیاوژن:

۱- له مانده لیکه چن:

۱- هه ربوویان عوزی شرعی ریکرن له بهر پرسیاریتی جینائی نهگر روکن و مه رجه کانی هه بوون.

۲- هه ربوویان له بهریمسته دهره کیه کائن، نه که له بهریمسته خویه کان وه شیتی و چکولهی.

^(۱) سورة الماعون / ۱-۷.

^(۲) سورة المائدة / ۲.

^(۳) بڼوله: نظرية الضرورة في الفقه الجنائي الإسلامي والقانون الجنائي الوضعي - الدكتور يوسف قاسم مطبعة جامعة القاهرة: ص ۲۸۷ و پاشتر.

۳- هر ٻوڏڪيان ڪاريگر بيان ٿهيا لهر سر ٿرلدهيه، نهڪ ٿيدرڪ و له عيهه ڪاني ٿرلدهن.

ب- له مانه يشدا جياولزن:

۱- له پووي سرچاوهوه، سرچاوهي رورليڪرين له فيقي ٿيسلاميدا -جياولز له ياسا- موقفي خاوهن ٿيدرلڪي تهولو و ٿرلدهي ٿازلده، له ڪاتيڪا سرچاوهي زهرورته هيزي بيتامان، يان ٿازلده يان موقفيكي نه مشياوه وهڪ شيت.

۲- له پووي ڪاره جورميه ڪوه ڪه مهترسي رورليڪرين و زهرورته پي نوور دهخرتهوه. له رورليڪريندا ياريلڪروه چونڪه هر ٿوهيه ڪه رورليڪرلو دهيوئ به پيچهلوهي زهرورته، ڪسي ناچار پيشوهخت له لاي يار نه ڪه پيوسته چ (تاواني) ٿه نجام بدات تا مهترسي زهرورته نوور بخاتوه.

۳- له پووي رهگزه ڪانهوه، روڪن و مهرجي هرهيه ڪيان له ههنديڪياندا جياولزه وهڪ لهوهي پيشتر سهبارته بهورهگزنه باسمان ڪرد بهروني لباره.

ڪاريگهري زهرورته له بهرپرسياريتي مهدهنيد:

پيشتر له پيشه ڪي ٿم ڪتيهدا گرنگرين جياولزه ڪاني نتيوان هريوو بهرپرسياريتي جينائي و مهدهنيمان روون ڪردوهوه، لهو جياولزنيانه جياولزه له پادلشتدا (الجزاء)، پادلشتيش له بهرپرسياريتي جينائيدا سزليه، له بهرپرسياريتي مهدهنيدا قهرهيووه، مههستيش له سزاسله ماندهوه و زهجوو چاڪسانزه، له ڪاتيڪا مههست له قهرهيوو ڪريندهوه مههست پرڪريندهوه نه هيشتنن زيانه ماليهه ڪه گيرانهوهي ٽوخه ڪيه بؤ باري رابرووي خوي، ٿهويش به بئرلني قهرهيووي ماله فهوراوهه بههاوچه شنه ڪي ٿهگر هاوچه شن (مٿي) بوو، به نرخه ڪيشي ٿهگر بههائي (قيمي) بوو.

بهرپرسياريتي مهدهني يان ٿهوهتا عهقييه، ڪه له ٽيڪلني پابهنديه ڪي گرته نلله پهيدهيه، يان ڪه متهرخه ميهه ڪه له ٽيڪلني ولجيتي شريع (يان ياساي) پهيدهيه، هريوو بهرپرسياريتيه ڪيش (ڪه متهرخه مي و عهدي) لهولته زهرورته ڪاريان تي بڪات، له بهرتهوه له پووي رلدهي ڪارتيڪرن به زهرورته ولچاڪه هرهيه ڪيان به جيا لهويتر ديرلسه بڪري، لهو رووميشهوه پياده ڪرينه ڪاني ڪه متهرخه ميهه ڪه زياتره، ليڪولنهوهي پيش دهخه م:

يه کهم: رادمی کارتيگرانی بهر پرسياريتی مدهنی که متهمی به زمرورت:

بهر پرسياريتی که متهمی له فیهی غیری و نه یاسایانهی له ژیر کاربگرمکان وک یاسای میسری، لاسر سی رهگن دهوستی که بریتین له: ههله + زیان + په یومندی هوئی له نیوان ههله و زیانه که. له فیهی نیسلاهی و نه یاسایانهیش له ژیر کاربگرمکان وک یاسای مدهنی غیری، لاسر سی رهگن دهوستی که بریتین له کاره نامه شروع که (دهستریژی) + زیان + په یومندی هوئی. له فیهی نیسلاهی رهگزی ههله له پرووی رهگزه مهغه یه که یوه^(۱) نیعتیاری بۆ لنانی، نهویش له بهر بهیاتی به پرسياريتی که متهمی، که نهوه بۆ بی نههلیه تیش جیگر دهکری وک که بۆ نههلیه تهلویان ناتهلوی جیگر دهکری، به پیچهلوهی نهوهی له فیهی غیری ههیه، له بهر نهوهی ههله که یه که له رهگن مکانی به پرسياريتی که متهمی پیوست به نیدرکی تهلوی دهکا، له بهر نهوهی بریتیه له تیکلی نهکیکی یاسای له بارنگا تیکمر (المخل) بهوه بزلی. فیقوانانی شهریهت له بهاری کارتیگران یان نهکرانی به پرسياريتی که متهمی به زمرورت جور (کوک) نین، به لکو له نیوان نیقرلکرین و نه کرینیدا چه د رله کیان ههیه، که گرنگترینان چولن:

رله یه کهم: پئی ولیه زمرورت نایته رتگر له بهر پرسياريتی مدهنی که متهمی، بگره پیوسته لاسر ناچار نهوهی له ژیر فشاری زمرورتدا به له ناویرین یان به کاریرین دهیفه وتینی قهره یوی بکاتهوه، نهوهیش رای جمهوری فیقوانانی شهریهت له ناویاندا شافیعی^(۲) و حهنبه لی^(۳) و

^(۱) نهوه روونه ههله له فیهی غیری له دورمگن پیکیک مادی که تیکلی نهکیکی یاسایی + مهغه یی که دهرککری تیکمره به کارهی دیکا.

^(۲) له: المنهاج وحاشیه قلیویی: ۴/۲۶۳ نا هاتوه: (تکمر ناچار خولینی کسکی غاییی دست کورت لای دمحوات و پاشتر نرخی نهوهی لی و مردمگیریتوه که خولوییتی، ههروها نهگر ناچار خولینی کسکی حازری پینه گریوی دست کورت و هیجتری دست نکت له گوشتی مرلر و هیت، پیوسته خاوه نهکی خولین بلی نه ناچاره پیکرله... به لām نهیم خولین پینلانی له بهر نهیه هقیابهکی خیرا یان لولخولنا لاسر پیوسته). همان ناوهرۆک له تحفة المحتاج: ۹/۳۶۲ ایشنا هاتوه. ولما یلزمه إطلاع بعض ناچار ولا فبنسیتی.

^(۳) له: قواعد ابن رجب: ص ۳۷ نا نهیم رتسله هاتوه: (نهوهی شتیک بهوتینی بۆ نوورخستنوهی نازلی نهوشت له خوی زهمانکرینی لاسر نهیه، به لām نهگر بۆ نوورخستن نازلی شته که بهو شته بیفوتینی زهمانی لاسره، نهگر نازله لیک په لاماری ناممیراتیکی نا نهویش به کوشتن له کول خوی کردوه زهمانی لاسر نهیه، به لām نهگر له بریتیدا نازملی کسکیتری کوشت تا خوی پئی برتینی زهمانی لاسره).

۳- **رئسای (الضریف)** پټویستی قهرمبوکرڼه وهی نو زیانه دهکا که ناچار قوماندویتی، نهوه گشتیه حالتهکانی زهرورت و حالته ناسایهکان دهگریتهوه.

۴- **ناچار لمبر بهر ژموندی خوی و پارنیزکاریکرن له ژبانی، مالی کمسیر د فوټوټینی و بهکار د مبلت بهی نهوهی خاوهنی نو ماله فوتاوه هیچ کمتارخه میه کی له روډلنی نو زهرورته دا هبی.**

۵- **ګردمنګی لاسر جیالونیکرن له ټیوان حالتهی زهرورت و حالتهی بهرګری شهردا، نهوهی شتیک له ناویا تا نازلره کی له خوی نوور بخاتهوه زمانه تی ناګا (ناییزتی)، به لام نهګر له ناوی برد تا نازلره کی پی نوور بخاتهوه زمانه دهکا.**

رلی دوهم: نهوهی زهرورت رنګره له بهرپر سیار ټیټی مه دمنی کمتارخه می، هرهده رنګره له بهرپر سیار ټیټی جینانی، نه مهیش رلی فیقولانی مالیکي^(۱) و قولیکي مرجوحه له فیهی نیامید^(۲)، نه مانه پشت به چند به لګه یهک ده بهستن، ګرنګرینان نه مانه ن:

۱- **رنګملنی شهرع بهو فوتاننه** پیچولنه زه مانکرڼه، نه مهیش بهوه وه لام دهر ټیټه وه که نه م ریسایه ریسای {الإضطراب لا یطل حق الفیر} به ره لستی دهکا، روونکرڼه وهی مه به سستیش له ریسای {الجواز الشرعی ینافی لضمان} رنګ پندانه نه سلنیه کیه که عزمه ته، به پیچولنه رنګ پندانه شهرعیه ناسایه که که روخسه ته.

۲- **ناچار وهک جیه جیکرنی ولجیک که شهرع لاسری فهرز کرڼه ماله کی فوتانده یان به کارېږوه، نهویش نوورخستنه وهی مه ترسی مرینه له خوی بهو کاره کی کرڼه تی. خوا نه فهرمو:** ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾^(۳) خو نهګر خولرڼه کی نه خولرلیه یان ماله کی نه فوتانلیه به ګونا هباری دهمرد. ریسای شهرعیه کانیش نهوه رت دهکه نهوه قهرمبوو لاسر کسې فهرز بکری که ولجی جیه جی کرڼه با زیانیشی لی که وټیټه وه.

^(۱) فی المتنقی، سرچاوهی پټشور: ۱۴۱/۲ نا هاتووه: (ګوترو: نهوهی به ناچار کی کرڼه تی زمانه لاسر نه).

^(۲) فی الروضة شرح للمعة المشقیة، سرچاوهی پټشور: ۹۲/۲ نا هاتووه: (ګوترو: نهوګاته زمانه خولرڼه که ناګا له بهر نهوهی شهرع مؤلتهی لوه بخوری بهی قهرمبوو).

^(۳) سورة النساء / ۲۹.

نهم بۆچوونه به‌وه وه‌لام ده‌بریت‌هوه که جیاولزیه‌کی روون له‌نیوان ئه‌وه‌ی مرۆف و لجبیک بۆ به‌رژمه‌وێشی شه‌خسی خۆی جێه‌جێ بکا، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌ی و لجبیک بۆ به‌رژمه‌وێشی گشتی جێه‌جێ بکا، که یه‌که‌میان قهره‌بووکر نه‌وه هه‌لناگری به‌لام یه‌که‌م نا.

رێی سێیه‌م: چوونه‌ناو ورده‌کاری، به‌ جیاولزیکرین له‌نیوان ناچارێکی لارا که ده‌توانی نرخ یان هاوچه‌شنی ماله‌ فه‌وتین‌لوه‌که پاش فه‌وتاندنی له‌ژێر فشاری زهروره‌تدا بدات، که ئه‌مه زه‌مانی له‌سه‌ره‌، له‌گه‌ڵ ناچارێکی نه‌لر که نه‌تی ببێژێ، بۆیه هه‌یجی له‌سه‌ر نه‌یه.

نهم بۆچوونه نوو بۆچوونه‌کی پێشوو له‌خۆیدا کوکریوته‌وه و رایه‌کی میان‌په‌وه و ئه‌یه‌ن هه‌می زاهیری^(١) یه‌که‌که له‌وانه‌ی نهم رایه‌ی هه‌یه و قسه‌که‌ی به‌وه ته‌علیل کړیوه که شتیکی کړیوه کرینی موباحه. به‌لام نهم ته‌علیله جوړه نژیه‌که‌کی تێلیه، چونکه ئه‌گه‌ر ئه‌مه به‌ به‌لگه‌ بلنێ لسه‌ر زه‌مانه‌ن کرین ئه‌وا پێویسته له‌و حاڵه‌ته‌شدا زامن نه‌بی که ده‌توانی قهره‌بوو بکریته‌وه، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی شتیکی کړیوه که کرینی موباحه.

رێی چاره‌م: ئه‌وه‌یه هه‌ندێ فیه‌قوانی هه‌مه‌فی^(٢) بۆی چوون له‌ جیاولزیکرین له‌نیوان زهروره‌تی گشتی و تایه‌تدا، ئه‌گه‌ر ناچار ماله‌کی فه‌وتاند له‌پێناو نوورخستنه‌وه‌ی مه‌ترسیی زهروره‌تیکی گشتی، زامن نابێ، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی به‌گوێه‌ی رێسای {إنا تعارضت المصلحة العامة والمصلحة الخاصة تقدم الأولى على الثانية} کاری کړیوه، که رێسایه‌کی گشتیه به‌سه‌ر حاڵه‌ته‌کانی زهروره‌ت و هه‌تریشدا ده‌چه‌سپێ. **تیمه رایه‌کی پێنجه‌هیش** ده‌بینین که باشیه‌کانی چوار بۆچوونه‌کی پێشوو له‌ خۆیدا کوکریوته‌وه، به‌م وریکر نه‌وه‌یه‌ی خواره‌وه:

ئه‌گه‌ر خاوه‌نی ماله‌ فه‌وتین‌لوه‌که دلای قهره‌بووی کرد، ئه‌گه‌ر که‌سه ناچاره‌که لارا بوو و فه‌وتاندنه‌که‌یش ته‌نیا بۆ به‌رژمه‌وێشی خۆی بوو و خاوه‌ن ماله‌که ده‌ستی له‌ رووبانی زهروره‌ته‌که‌دا نه‌بوو، پێویسته قهره‌بووی بۆ بکاته‌وه، به‌لام ئه‌گه‌ر ئه‌وه‌یشی ده‌زانی و دلای نه‌کرد، یان دلای کرد

^(١) له: لمطی: ٨/ ١٣٣٠ هاتوه: (ئه‌گه‌ر ئه‌و که‌سه‌ی زۆری لی کړوه بۆ خولزنی مالی موسلمانیک مالی هه‌بوو، نرخی ئه‌وه‌ی دمکووته سه‌ر که خولزویه‌تی، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌مه حوکی ناچاره، ئه‌گه‌ر مالی نه‌بوو هه‌یجی له‌سه‌ر نه‌یه).

^(٢) له: الدر المختار تنویر الابصار وحاشیه ابن عابین: ١٩٩/٦ هاتوه: (ئه‌گه‌ر چوه سه‌ر مالی که‌سیکتر بۆ کوکریته‌وه‌ی ناگرت که شاره‌که کوکریته‌وه، شتیکی به‌هۆی ئه‌و چوونه‌سه‌ره‌وه فه‌وتا، زه‌مانی ناکووته سه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ناگرت کوکریته‌وه که گشتیه و هه‌موو که‌س بۆی هه‌یه بیکوژینیه‌وه. به‌لام ئه‌گه‌ر مالی که‌سیتری رووخاند به‌می قهرمانی خۆی یان قهرمانی سولتان زه‌مانی دمکووته سه‌ر).

بەلەم ئاچارىگە ھەر ئۆزى ئۆزى بولۇپ، يان خاۋەن مالاكە دەستى لە بەربابوۋى زەرۋەر تەكەدا ھەبۇ،
قەرەبۇڭرىنەۋە پىۋىست نىيە.

دوۋم: رادى كارىتىكرانى بەرپىسىيە مەدەنىيە غەقلى بە زەرۋەر تە:

لە گىنگىرىن پىادە كىرىنەكانى ئەم كارىتىكرانە بىرىتىيە لە تىۋرى بارىۋىخە لەناكاۋەكان، ھەربىيە تەنيا
لىسەن ئەۋ دەرۋەستىم لەبەرئەۋى ئىمە خەرىكى كۆلىنەۋە لە بەرپىسىيە جىناتىن نەك مەدەنى،
تىۋرى بارىۋىخە لەناكاۋەكانىش پەيۋەندىكى پەتەۋى بە تىۋرى زەرۋەر تە لە شەرىئەتى ئىسلامىدا
ھەيە، بەلگى ئەم رىستىيەش ئەمانەى خۇلەۋەن:

أ- فىقولى فەرەنسىي گەرە مامۇستا لامبىر لە كۆنگرەى ئىۋدەۋلەيى ياساى بەرلورىكارى كە
سالى ۱۹۳۲ لە شارى لاھى بەسترا گوتى: (تىۋرى زەرۋەر تە لە شەرىئەتى ئىسلامىدا بەشىۋەيەكى
خاشاھەتە گىرە گىشىگر گوزلشت لە بىرۋەكەك دەكا كە بناغەكى لە ياساى ئىۋدەۋلەتى گىشىدا
ھەيە لە تىۋرى بارىۋىخە گوزلەكاندا، ھەرۋەھە لە قەزى كارىگىرى فەرەنسى لە تىۋرى بارىۋىخە
لەناكاۋەكاندا، لە قەزى ئىنگلىزىدا لە مرونەتى بەسەر تىۋرى مەھاللى جىتە جىكرىنى پابەندىا ھىتاۋە
لەزىر فىشارى ئەۋ بارىۋىخە ئابورىيە بەھۋى جەنگەۋە پەيدا بۇۋە، ھەرۋەھە لە قەزى دەستورىي
ئەمەرىكىدا لە تىۋرى رۇبۇلە لەناكاۋەكاندا)^(۱).

ب- فىقولى ياساى مىسىرى گەرە مامۇستا لىكتۇرە بىلۋەزىق ئەلسەنھورى (رەھمەتى خۇاى
لى بى) دەلى: (تىۋرى بارىۋىخە لەناكاۋەكان لىپەرۋەلەيە و ياساۋلەرى مىسىرى دەكرى لە ياساۋلەنە
نۆيەكىدا كارى پى بىكات بەپىشەستەن بە تىۋرى زەرۋەر تە لە شەرىئەتى ئىسلامىدا، كە تىۋرىكى پان و
بەرىن و پىر بەرھەمە و دەرۋەتەك بۇ تىۋرى بارىۋىخە لەناكاۋەكان)، پاشان دەلى (تىۋرى زەرۋەر تە لە
تىۋرە ئىسلامىيەكانە لە شەرىئەتى ئىسلامىدا و شانبەشەنى نۆيەرىن تىۋرە ياساىيەكان لەم بابەتەدا
دەرۋەت).

ج- لە كۆكارى ئامادەكارى ياساى مەدەنىي مىسىرى نۆيە باسى ئەم بابەتە كۆلەك پوخەتەكى
ئەمەيە: پىرۋەكە زۆر لە تىۋرە گىشىتەكان و زۆر لە حوكمە تەفسىلىيەكانى لە شەرىئەتى ئىسلامى

^(۱) مجلة القانون والإقتصاد ب ۲ ع ۵، القسم الإفرنجي مقال باللغة الفرنسية: ص ۳۰۲-۳۰۳ نقلاً عن الدكتور عبد السلام
الترمانيني، نظرية الظروف الطارئة: ص ۲۵.

ومرگرتوه، له گرنگرين نهو تيوره گشتيانهي ومريگرتوون: نهو نهزعه مادنسيه بابهيديه كه فيقهى ئيسلامى پي دهناسرتهوه + تيوري ملهوري (تصفي) له بهكارهيتاني مافدا + بهرپرسياريتي نهقام (عيم التميم) كه قانونيزه نهلمانيهكان نهك قانونيزه لاتينيهكان كاري پي دهكهن + ههروهه روهونه حهولته كريني قهرز كه قانونيزه لاتينيهكان روويوشي دهكهن وقانونيزه نهلمانيهكان ريكى دهكهن و لهوهدا لهگهل شريعتي ئيسلامى كوكن پرژهكه له رولگهي شوپني هه لگرتي شريعتي ئيسلاميهوه ومريگرتوه + بنه ماي روولوه چاوهولته كروهكان (ولته تيوري زهرورته)^(۱).

بارودوخه لهناكاوكان،

نهو بارودوخه پاش ئيمزلكرين و بهر له جيبه جيكريني بهسهر عهقهدهكا دي و دهكري بههويهوه هاوسهنگي نيون نهو پابهنديه نووسهرهيه له عهقهدهكه كوتوتوهه تيك بجي. فيقولاني شريعتي ئيسلامى له بابي جياولز و بونهي جورلوجور و بابهي جياولزنا قسهيان لهسهر نهو بابته كروه، بهلام ئاستمه رههمندهكاني رهگزو حوكمهكاني وهك قيوريكي لهسهر پي خق وهستاو چولرچيوهي بدي كه بهسهر نهو جورتيا تانهي لهگهلي دهگونجني جيبهجي ببني، لهبه نهوهي فيقولاني شريعت بايه خيان بهدلاني تيوري گشتي نه دلوه وهك نهوهي لاي ياسا وهزيهكان باوه، بهلكوهر مهسهلهيهكيان دلپولو له هاوشيوهكاني بهشيوهيهكي زورورد ديرسه كروه بهمه بهستي بهديتاني دلپهرومري كه ئامانجي سهركي پياده كريني دهق ورثا گشتيهكانه. دياره هه مهسهلهيهك باروخي تايهت و پاشخاني دياريكروي خوي ههيه كه كاريگري راسته وخوي لهسهر حوكمهكاني ههيه.

جگه لهمه، ههندي ريسايان دلناوه كه هاوتاي تيوره ياسايهكان، نهركيان جههوجوركيني جورتيا ته ليكچوهكانه كه دهچنه زير خانهيهوه بهمه بهستي ئاسانكريني گهيشتن به حوكمهكانيان، نهگهجي نهون زلروهي (تيوري بارودوخه لهناكاوهكان)يان بهكار نههيتاوه، بهلام باسيان له ههندي دهستهوازه كروه كه هاوماناي نهون وهك زلروهي {الأغل} و {الطولري} و {الجوالح} و نهوجوره زلرونه. دياره عيبرهتيش به مانايه نهك به لهفزونيات.

(۱) قانون المدني، مجموعة الأعمال التحضيرية، مطبعة دار الكتاب العربي: ۲۰/۱.

(۲) لجانة لهروي زمانهولتيهوه ولته كوست ياخود دمرد و بهلا (المصيبة)، وهك نهوهي تووشي بهرويوهكاني ساماني گشتوكال دمي له بهرويومي لرو درمخت و چينروهكان.

بناغه کانی تیورمکه له قورناني پيروزدا:

نومړی سهرنجی قورناني پيروز بدلت دهيان ثابته دهیښی که به پلشکاري يان نارپسته وخو باسيان له بنچينه کانی پيروکي بارونوخه له ناکاوه کان کړيوه، له و ثابته تانه:

* خواي گوره نه فهرموي: ﴿إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾^(۱)، (العدل) يش نهوميه هر کس مافي خوږي بډریتي و په کساني له پادشندا هېږي خير به خير و شهر به شهر. (الاحسان) يش نهوميه خير به له خوږي زياتر و شهر به له خوږي که مړ و نه لام بډریته و و که مکرته و دي که مته رځه مي له دلپه رومړيا^(۲).
عهدل به پياده کړنی رتسا شهر عيه که دهیږي، ئيصسانيش به پياده کړنی رتسا نه خلاقيه که، به عهدل په کساني له نيو خه ک به ديدی، به ئيصسانيش برياليتي نتوانيان ته ولو دهیږي.

* خواي گوره نه فهرموي: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾^(۳).

* هر ودها نه فهرموي: ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾^(۴).

له م ثابته تانه و هاو شتو دهيان به م نه نجامه ده گين که بناغه کانی تيوري بارونوخه له ناکاوه کان لاندی زيان و نه هيتشتنی بارگرنیبه له پتي دلپه رومړی و ئيصسانه و له و نهی به وږی بارونوڅيکی له ناکاوه و تووشيان دهیږي، که هر هه شهي مه ترسيه کی دهسته و په خه و زيانتيکی گوره يان لی دهکا.

به لگه ي پياد مگردنی تيورمکه له سوننه تدا:

نه گهر چاوبه لومړي کړن و گوته کانی پيغه مبه ردا بگيرين دهیښين جوکم و برياري لوه به هم موار کړنی همدی پابه نښی گرتنه ننگار نه يان به سهر چوونيان به وږی بارونوڅي له ناکاوه که کاری له پابه نښانه کړيوه، له و نه فهرمويه تی: (لَوْ بَعْتَ مِنْ أَخِيكَ ثَمَرًا أَصَابَتْهُ جَائِحَةٌ فَلَا يَجِلُّ لَكَ أَنْ تَأْخُذَ مِنْهُ شَيْئًا بِمِ تَأْخُذَ مَالِ أَخِيكَ؟)^(۵). (ولته: نه گهر به رويوميکت به برلکت فروشت و تووشی جائحه (ددر و به لایمک بوو، پوت حه لال نيه هيچ له پاره کی بيهيت، به چ مافيت تو مالی برلکت ده بهيت).

^(۱) سورة النحل / ۹۰.

^(۲) الکشاف - للزمخشري، جار الله محمود بن عمر: ۲/ ۲۴۱.

^(۳) سورة البقرة / ۱۸۵.

^(۴) سورة الحج / ۷۸.

^(۵) رواه مسلم، له رويوليتکا هاتوه که پيغه مبه رمانی کرد به دهسته لگرتن له زرخي جائحه. سبل السلام: ۳/ ۶۲، تلصه نغاني (تيعام محمد بن اسماعيل) دهلی: (ثم حميسه به لگيه لاسر نومړی شو به رويومانه ي به سهر

نهم چه دیسه به لګیه له سر نهوهی پابهندی له حالتی ته ولو فموتانی بابتهی گزیده نده که دیه، به لام له باری فموتانی به شیکیدا که بیتته مایه ی زیانکی گوره به لایمنی زیانلیکه وتوو، نهوا پابه نکرینه که همولر ده کړی و به سر ناچی، له حالتی به سر چوون و ه لوه شانوهی گزیده نده که یشدا، زیانه که له سر فروشیار دمی، له وانه نهوهی مالیک له (الموطأ) دا له زتر ناوینشانی (الجائحه فی بیع الثمار والزروع) دا ریولیه تی کړوه: (لباع رجل ثمر حائط فی زمان رسول الله ﷺ فعالجه وقام فیه حتی تبین له نقصان^(۱)، فسأل رب الحائط أن یضع له أو أن یقبله، فطف أن لا یفعل، فنهیبت أم المشتري الی رسول الله ﷺ فنکرت له نلک، فقال رسول الله ﷺ: ((تأبی أن لا یفعل خیراً؟))^(۲)، فسمع بذلك رب الحائط فأتی رسول الله ﷺ فقال: یا رسول الله هو له^(۳).

هر ودها له نسر هکان له (الموطأ) دا هاتوه: (له مالیکوه ده گزیده نه که همولی پی گیشته عومری کړی عه بولعه زین بریاریدا به ده سته لگرتن له زخی جائحه، مالیک ده لی: بابته که لای نیته بهی شیومه)^(۴).

لهو بناغه و به لګنه ی باسما ن کرد ده گینه نهو نه نجامه ی کاریگری بارو نڅه له نا کاوه کان له سر گزیده نده کان، یان همولر کړنی پابه ندیه به شیومه ک زیانکی گوره له قه رزور بوور بخته وه، یا ه لوه شاننه وهی گزیده نده که یه.

درمخته من نه گر خاومه که یان فروشتنی و توشی جائحه (که نه خوشیه که توووشی کشتو کال دمی) بوون، فموتانه کی له مالی فروشیار که دمی و هیچی نا کویته سر کړپان.
^(۱) و ته به ووی جائحه ی که به سریدا هات ناتمولیه کی یو دمرکوت. نه لاجی که شرو فیکاری الموطأ: ۳۳۱/۴ ده لی: (نهوهی ده لی: خلومن بیستانه که هات ولولی لی کرد پابه ندیه کی همولر بکا یان نیقاله ی بکا (و ته ه لیبو مشینیتیه وه یان به همان نرخ بوی بگزیته وه، نهویش به گزیده ی جیولونی گونجاند (تکلیف ی نیقاله که ناخو ملای فروشتنه یان ه لوه شاننه وه) نوو مانا ه لدمگری، یه که میان نهویه حمزی له وه بووه و همان نه ریت له باز گنیدا که هر لایه ک همولر ده نا زخی شمه کی نهو تر لبه رتنی، نوو میان نهویه لولی کړوه به گزیده ی نهوهی هق و شایسته یه بوی لبه رتنی.

^(۲) نهم قسمیه ی پیته مبه ر (د.خ) نکولیکرینه له سویند خورنی که چا که نه کا و نه همولر کړنی پابه ندیه که و نه گزیده نهوهی هر نوو عه قنکار یو نهو نڅه ی پیش عه دمه که تنیا بوون قبول بکا.

^(۳) موطأ الإمام مالک بشرح المنقی: ۳۳۱/۴.

^(۴) سر چاوه ی پیشوو.

مرگمرکانی تيؤرى بارودوخه لهناکاوکان،

تيؤرى بارودوخه لهناکاوهکان لهسهر دوو روکن دموهستى: يهکه ميان دروستبوونی پابهنديهکی عهقدکارانهی دوور له غر لهکای پهيدلبوویدا. دووهم روولانی نۆخیکی لهناکای چاوهروانکړوکه بکړی کار له پابهنديهکه بکا، بهشيوهميهک نهگربهي ههموارکړين جيبهجتی بکا زياتيکی گوره به قهرزلر بگيهنی.

مهرجه روکی پهکم نهمانهی تيدا می:

۱- پابهنديهکه گرتههنگارانه می واته له گرتههندهکوه پهيدا بووی، نهگربله کهمترخههميهوه بوو نهوا بارودوخی لهناکاو کارى تیناکا، نهوهی زیان به مالی کهسپتر بگيهنی پښوسته قهرهيووهک بکانهوه بارتهقای قهبارهی زياتهکه، پاش حوکم پيدان و جیگريوونی له نهستوی قهرزلرا نهو پابهنديه نيتر هيچ نۆخیکی لهناکاو که جيبهجيکړنی قورس بکا، کارى تیناکا.

۲- عهقدکه له عهقده نالنیاکان (عقد افير) نه می، چونکه تيؤرى بارودوخه لهناکاوهکان بهسهر گرتههنده ئيحتيماليهکانی^(۱) وهک بيمهکړين و گرتههندهکانی ئالوویزی درلو (موزلهبه) و فروشتنی بهروپوم بهر له لدمهزلانی عهقدهکه و کشتوکال بهر له سهوزيوونی به گوتره و نهو شتانه دا ناچهسپی، لهم جوړه عهقدهدا گوئی به دموای مافخوران يان دموای زيانی قورس له روولویکی چاوهروانتهکړو نالری، لهبرنهوهی نهو بناغهيهی لهسهری بنیات نرلوه نهگري مافخوران (غوبنی ئيحتيمالی) و زياتيکی چاوهروانکړوه که پهکک له دوو گرتههندهکه دهیگرته نهستو.

۳- پابهنديهکه بهمزيهکيتی جگ له دلهوه جيبهجي نهکړلی يان نهپهوييستهوه، نهگرب نۆخیکی لهناکاو پاش جيبهجيکړين روى دا و رتی تیدهچوو بهر له جيبهجيکړين کار له پابهنديهکه بکا، قهرزلر مافی لڼواي ههموارکړين يان گيرلنهوهی بهشپک لهوهی نيه که بهتولوی جيبهجي کړوه.

^(۱) عهقدی ئيحتيمالی نهوهی نهمزلههی پابهنديهکانی لایمیک له دوو لایهکه لهسهر روولویکی بهمينههلتوو دموهستى که لهباريليه ردهی نهو پابهنديانه زياد يان کم بکا، بۆ نمونه له عهقدی بيمهکړنی ژاندا لهکلتی عهقدکړنهکمانه ردهی نهو قيسلته روون دمکړتيموه که دمکونه نهستوی بيمهکړو که نهگربزوو مرد قيستيکی کم دهلا، نه ردهی پابهنديی بيمهکړ له کلتی هاتنیدا، نهگري قارنچ و زيان له عهقدی ئيحتيمالیدا شتيکی جوههريه، بهپنچمولههی عهقدی نرخ ديارکړو وهک عهقدی فروشتن، که هريوو لایهکهکی دمتولن لهکلتی گرتهلنیدا نهمزلههی نهوهی دمينه و نهوهی دمينه ديارى بکن.

مەرج نىيە ئۇيغۇر عەقدەي تېۋرى بارىۋىخە لەناكاۋەكان بەسەرىدا دەچەسپى، تەنيا جىيەجىكرىن بەردەمۇل (مستمر التفيذ) بى، ۋەك عەقدى بەكرىدان ۋەك زۆر كەس ۋا گومان دەبەن، بەلكو تېۋرەكە جگە لەم عەقدە بەسەر عەقدى جىيەجىكرىنى دەۋرىشدا دەچەسپى، ۋەك بەلتىندەرى نەخۇشخانە ۋ يەكە سەريازىيەكان كە پابەند دەبى بە پىشكەشكرىنى پىتەلويسىتىيە خۇرلىكەكانى ۋەك گوشت ۋ ميوە ۋ شىر ۋ ئۇيغۇر شتانه، ھەرۋەھا بەسەر عەقدى جىيەجىكرىنى فەۋرىشدا بەگۈيرەي سىروشتى خۇي دەچەسپى، بەلام ھەربىو گىزىندەلۋان لەسەر بولخستنى رىك كەۋتۋون، ھەرۋەھا لەسەر عەقدى جىيەجىكرىن ۋاجب ۋەبى بولخستىن، بەلام پاش ئىمزالكرىن ۋ پىش جىيەجىكرىنى بارىۋىخىكى لەناكاۋە پەيدا بوۋە، لەبەرئەۋەي لە سەرجەم ئەم جۆرە گىزىندەلۋان عىللەكە ھەيە، بوۋن ۋ نەبوۋنى ھوكمىش بەدەۋرى عىللەكەيدا دەسۋرپتەۋە.

لە ۋەكى ئوۋمەندا ئەملانە مەرجىن:

۱- نۆخە لەناكاۋەكە روۋىلۋىكى ئاناساى بى بەشىۋەيەك بەدەگمەن پىشپىنى روۋىلى بىرى ۋەك جەنگ ۋ بومەلەرزە ۋ لاقاۋ ۋ كۈللە ۋ باقى ئافاتە ئاسمانىيە چاۋەپولن نەكرۋەكانىتر.

۲- نۆخە لەناكاۋەكە كىۋىر بى، ئەگەر گىزىندەكە لە سەرومختىكا كرا بۇنى بەرپابوۋنى جەنگى لى دەكرا بەشىۋەيەك كەسى ئاساى دەيتۋانى پىشپىنى روۋىلى بىكا، ئەۋا تېۋرەكە بەسەر ئەم ھالەتەدا ناچەسپى.

۳- نۆخە لەناكاۋەكە ۋىكا جىيەجىكرىنى پابەندىيەك لەسەر قەرزىز تاقەتپۈكىن بى^(۱)، بەشىۋەيەك ھەپەشەي زەرەرەيكى گەۋرەي لى بىكا، خۇ ئەگەر ۋىكى جىيەجىكرىنى مەھال بى ئەۋا تېۋرەكە ناچەسپى، بەلكو عەقدەكە خۇيەخۇ ھەلدەۋەشىتەۋە، ئەگەر زىانەكە گەۋرە نەبوۋ ئەۋا پىۋىستە قەرزىز پابەندىيەكە خۇي بەبى دەسكارى جىيەجى بىكا.

لە شەرىئەتى ئىسلامىدا نەكرۋەتە مەرج كە نۆخە لەناكاۋەكە روۋىلۋىكى گىشتى بى ۋەك كە ياسا كىۋىيەتە مەرج، بەلگەش ئۇيغۇر دەقە شەرىئەتەن ھەندىكىيانمان لە قورئانى پىرۋوز ۋ فەرمۇدەكانى پىتەمبەر گۈلستەۋە، ئەم ئارلىستەيە لە ئىلپەرومى نىزىكرە ۋ خولزىارن ياسا ۋ مەزىيەكان ۋەرىگىر بەتايىت ياساكانى ۋ لاتانى ئىسلامى، ئەۋ قەرزىزەي ھاسىلاتەكەي لە ئاگرىكى تايىت بەۋيان لە ئاگرىك

^(۱) پىۋەرى بارگىنى ياخۇد تاقەتپۈكىنى شەخسىيە، دەشى بۇ قەرزىز تاقەتپۈكىن بى ۋ بۇ يەككىكرى ۋانەمى، ھەندىكىش پىتان ۋىلە بايىتىيە ۋ بىرىتىيە لە سىيەكى سەۋىلەك ۋ بۇ سەۋە.

که حاصلاتی ژماره يه کی کم خه لکی ګرته وه ده فوټی، سوود له م تیوره ده بېنی و قازی نه ګر روډو له کی خړیه پېش ده تولی ږیار بدات به ګوړه ی شه ریه تی نیسلا می کار به تیوری بارو څخه له ناکاوه کان بکا.

زموږ و دانه وه پنهخت:

به لکه نه وسته کسی مه غوړی هاو شپوهی کسی سروشتی ده که وټه ژیر کارېګری هه لومړجه ناوڅوی و دمره کیه کان، وه ک چوڼ مروځ له باشه وه بچ باشت و له چاکوه بچ چاکتر په رده ده سیتی، یان به پېچولنه وه، له بهر کومه لی هۆکار که به زوری ښرا ده ی هیچ رولتیکی ټیډا نیه، له باشترو ه بچ باش یان له باشه وه بچ خراب و له خړپه وه بچ خړپتر ده ګوړی، کسی مه غوړی (باسای) ش بارو څخه نااسای چاوه پولن نه کړلو کاری ټیډه کات و ناسه ولره نه رټیپه کانی به سر نه و کومه لګه یه دا ده شکیته وه که نه که سه مه غوړیه (ده ولت) له روړی ټابوړی و ته نروس تی و روښن بیری و باقیی رولته کانی ژیان له نڅه جوړل جوړه کاند نو ټنه ریه تی ده کا.

شتیکی لهو شپوه پاش سه پاندنی ګه مارو له عیقل رووی دا، که هیزی کرپنی ښاری عیقلی ډله یزی به شپوه یه ک نه وه ی پېش ګه مارو که نرخی یه ک ښار بوو پاش ۱۹۹۱ بوو به هه زلزل، پاش نه ویش بوو ډله وه یه کی ټابوړی رووی دا و ښاری عیقلی هوشی وه بهر هاته وه و هیزی کرپنی تا رده یه ک به رز بوو یه وه، ګلی عیقل له هه رنو حالته که دا روو یه رووی بارو څخه چاوه پولنه کړلو بوو یه وه و نه ولته ی مافی ډلری خه لکیان له نه ستودا بوو هه ستیان به جوړه بار ګرانیه ک کرد له جیبه جیکرنی پابه نیه کانیاندا. بچ نمونه نه وه ی ټوټه مېلنکی به مه بهستی باز ګانی به بیست ملیون ښار کرپوه، پاشان نرخیه کی له پ بچ پینچ ملیون ولته چولیه کی نرخیه کی ډله یزی، به ویش جیبه جیکرنی پابه نیی کرپار به ډلی نه و پاره یی هیشتا له نه ستو ډله قورس بوو. که ولته هه لو ټیستی شه ریه تی نیسلا می له م کیشه ټابوړی ښانه له بهر تیشکی رتسا ګشتیه کان و پیاده کړنه کانی له سایه ی نه و بارو څخه له ناکاوه نا چیه؟

نه ګر چاو به سه چاوه فیهیه نیسلا میه کاند بخشیتین ده بینین نه م جوړه کیشه نه به شپوه یه کی بنې یه کلا نه کړونه ته وه و ناکوکیان له سه ره، سه چاوه ی کیشه کیش کارتیکرانه به و ژینگه و بارو څخه ی ټیډا نا ژوان له لایه، هه روه ها به خو به ستنه وه و خو نه به ستنه وه به هه ریه تی فرموده ی پټه مبه ر (د.خ) که نه فرموی: (علی اللد ما اخذت حتی ترده) (ولته: ده ست نه وه ی

وهريدهگري ته مانته لهسره تا دهگمه نيته جي خزي) و دهست گرتن به گشتيويوني دهقه كه يان تايه تڪريني به دهق و ريسا شرعيه كاني تر له لايه كي ترهوه.

به بچوني له خوږبولنه ي نيمه پتيوسته وهلي نه مر به هاوڪاري كسان ي پسيپور له م جوړه حاله تانه دا هول ي نوزينه وه ي چاره سر بدلت، نه ویش به لغاني ياسايه كي تايست كه پابه نيه تاقه تپروكښه كان همولر بكا هاوشيوه ي نه پابه نيه انه ي ملكه چي تيوري بارووخه له ناكاهه كان كه نه ياسايانه ي هن چاره سر يان كرون. له حاله تي نه بويوني ده قدا پتيوسته قازي نه تپوره پياده بگات و پابه ندي تاقه تپروكښ همولر بكا به شيوه يه ك له گل روي شريعت و دله پره ريدا بگونجي، به مارجي ره چاري نه مارجانه ي خولرموه بكري:

- ۱- ره چاوكريني بارووخ ي دلالي هره ك له قهرز دهر و قهرزل له ريژه ي همولر كښه كدا.
- ۲- نه بويوني كه مته رخمي له قهرزلرموه له نولخستني جيهه جيكريني پابه نيه كه به ي عوزر.
- ۳- گپړنه وه ي نه فروش لوه ي هيشتا نرخه كي نه درلوه و هيچ گورانيكي به سر يا نه هاتوه، له گل قهرمويوه كي دله پره رولنه ي گونجاو كه زور قورس نه ي، نه گډر دهر كوت فروشيال له نه نجامي نه گرښه نده زاني پيگه يشته.

همولر كښي پابه ندي تاقه تپروكښ له سرجه م بارووخه هه نو كيه چاوه رولن نه كړلوه كاندا به لگي رويان له قورثاني پيروز و سوننه و نيجتيادته فيقه يه كاني پيشه ولياندا هيه، به م شيوه ي خولرموه:

- ۱- له قورثاني پيروزدا زور ثايت هن نه حوكم يان لي ده خويتر ته وه، له ولنه خولي گهره نه فهرموي: ﴿لَنْ أَلْفَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾^(۱). پيشتر رونمان كرده وه مبهست له عدل و نيسان چيه. هره ها نه فهرموي: ﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاهُ مِنْ نَفَرٍ وَآتَيْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا﴾^(۲). ولته تا هاوڪاري و دهستباري يه كتر بكن له هه لكرتي زه حمه تي و نه هيشتنه ته ننگانه و ليپورين و نه و شتانه. نيسان نه فهرموي: ﴿وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ﴾^(۳).

(۱) سورة النحل / ۹۰.

(۲) سورة الحجرات / ۱۳.

(۳) سورة المائدة / ۲.

رازیوونی قهرزدمر به هه مولرکرنی پابه نښی تاقه تپروکینی قهرزلره کی له پېشموهی
هاوکاریکرن له چاکه دا دی.

ب- هرهوا له فرموده کانی پیغمبردا حوکه که دهینین، له ولنه هرهووه چیسې: (لَا يُؤْمَنُ
أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ)، (مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَالِهِم وَتَعَاطُفِهِمْ وَتَرْحُلِهِمْ كَمَثَلِ
الْجَسَدِ الْوَاحِدِ إِنْ أَشْتَكَ مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى لَهُ سَائِرُ الْجَسَدِ بِالسَّهَرِ وَالْحُمَى)^(۱).

ج- له گوته کانی گوره فیقولانی شه ریمه تی نیسلامیش ره حمه تی خوا له گیانی پاکیان، نهوهیه
له رساله کی ښین عابدینا هاتوو له ژیر ناوینشانی (الرقود علی مسائل النقاد)^(۲)، که ټیډا
دهلی:

(له المنقی - هاتوو نه گهر پاره که بهر له وهرگرتن گرلن یان هزرلن بوو، نهبو یوسف (هاوهلی
نهبوچه نیغه) دهلی: قسه ی من و نهبوچه نیغه له ودا وهک یه که و نهو جگه له وه شتیتری نه، پاشان
نهبو یوسف گه پلوه و گوتی نرخه کی بهرهم له سره له ورژدهی فروشتنه که رووی دا و له ورژدهی
وهرگرتنه که رووی دا، پاشان دهلی: (نهبو یوسف) جاریکتر گوتی (وته له وگوته یه یه گه پلوه بو) (و
نرخه کی بهرهم له سره یه تی روژی فروشتن وهرگرتنه که و فتوا له سر نهوهیه. شیخمان له
(بحر) هکیدا هیتاوتی و ثیقرلی کرپوه وریگ یانده که له ژور جی ښعتبار هکندا فتوا له سر نهوهیه،
بویه پیویسته له فتوالن و قهرلوه تدا نهوه بوتری).

نه فتولیهی نهبو یوسف و علاله ښین عابدین و هیر له گوره فیقولان له گال روچی شه ریمه تی
نیسلامی کوکه و روچی دهسته بهری کومه لایه تی و نابووری ټیډا بهرجهسته کرلوه.

هرچی نهوهیه پیغمبر (دخ) دهلی (دهست نهوهی وهریده گری نهمانته...)، نهوا
گشتیوونه کی به ده قیر تاییه ت کرلوه، له بهر نهوهی ده که کانی قورنانی پیروز و سوننه تی پیغمبر
(عموم) یه کتر (تخصیص) ده کن، له بهر نهوهی هر گشتی یه که به ژوری لایه که م تاییه تکارکی
هیه، وینه یی ژوره، له ولنه ته تخصیص کرنی عمومی فرموده ی (لَا تَبِعْ مَا لَيْسَ عِنْدَكَ)^(۳) به

^(۱) مسند الإمام أحمد بن حنبل و بهامشه منتخب کنز العمال فی سنن الأقوال والأفعال در صابر للطباعة والنشر / بیروت:
۲۷۰/۴.

^(۲) مجموعة رسائل ابن عابدین الإمام العلامة خاتمة المحققین محمد أمين الشهير بابن عابدین الطبعة الأولى در سعادت: ۶۰/۲.
^(۳) حکیم بن حوزلم دهلی: به پیغمبر ی خولم گوت پلوه هیه ښته لام شتی پی بفروشم، هیچ لهو شته نه پی بفروشم،
پاشتر له بارې ښیکم. ښویش فرموی: نهوهی له لات نه مایفروشه. رواه الخصة. نيل الأوطار: ۱۷۵/۵.

حهیسی مؤلتان به سهله^(۱)، ههروهه فرموده ی: (لا ضمان علی مؤتمن)، که فیقوانانی سهحابه له پیشیانوه گهرومان عهلی کوری ئه بوتالیب به بهرزه وهندی گشتی ته خسیسیان کروه و حوکیان به زهمانکرینی کرینکاری هاورهش (الاجیر المشترک) دلوه ئه گهرچی دهستیشتی دهستی ئه مانه ته.

جگه له هه مو ئه لوه ی باسمان کرین، یه کیک له ریساکانی فیهقی ئیسلامی ئهومیه هاوچه شنی شت ئهومیه له وینه و مانادا یه کسان ی، ئه گهر یه کیک له دووره گزه ی له دهست دا له هاوچه شنه وه ده گورپی بۆ بهایی، ئه وه روونه هه رلویک ئه گهر هیزی کرینی گورپا به زیاد یان که مکرین ره گزی مانا له دهست دهنا، به وهیش ده بی دلوه ی پابه نیه کان به گوریه ی نرخه که بی.

زموومت و حهرا مکردنی قورخکاری (الاحتکار):

قورخکاری بریتییه له پاشه کهوتکرینی قوروشلوه و لولکرینی قازانج به موی هه لبه ز و لبه زی بازله کانه وه^(۲).

حوکمی قورخکاری:

حهرا مکرینی قورخکاری به قورئان و سونه و ئه سهرو ئیجماع و ماقوول (المعقول) جیگیره.
 ۱- قورئانی پیرۆز: هه رشتیک زیان به کومه لگه بگه یه نی قورئان حهرا می کروه. له و ئایه تانه ییش تاییه تن به حوکمی قورخکرین، ئه وه یه خوا ئه فره رموی: ﴿وَمَنْ يُدْرِ فِيهِ بِالْحَادِ بَظْلٌ نُنَقُّهُ مِنْ عَذَابِ الْيَمِّ﴾^(۳). رۆز له زانایان و موفه سیرانی ئه م ئایه ته له وله یه علا بن ئهومیه گوتویانه: (لحتکار للطعام بمكة بالحاد)^(۴). (ولته: قورخکرینی خولرین له مه که لالته).

^(۱) که ئیبن عباسه وه: (گوتی کاتی پیغه مبه راته مهینه سال و دوو سال سولفه یان ده کرد، ئه ویش فره رموی: هه رکه مس سولفه ی کرد با به عیارینکی رۆزله و کیشانه یه کی رۆزله و بۆ ماوه یه کی رۆزله بیگات). رواه الجماعة. ئه ویش به لگه به له سه ره سه له مکرین له شتیکا که له کاتی عه قده کدا توخمه که ی نه ماوه. سولفه زمان ی خه لکی عیلق و سه له م زمان ی خه لکی حیجازه، له پور ی شه ر عیشه وه فروشتنیکی و سفکر وه له ئه سقودا، وه ک ئه کسه ی به شیک له حاسلاته که ی به ر له کاتی خۆی بفروشی به مرجه ی له وهزی پینگیشتنیا رادهستی بگا.

سه رچاوه ی پیتشو: ۲۵۵/۵.

^(۲) المنقی شرح موطأ الإمام مالك: ۱۵/۵.

^(۳) سورة الحج / ۲۵.

^(۴) طبرانی: ۵۸۵/۲، الجامع الصغير: ۲/۱.

ب- سوننه: له سرچاوه باوه پیکر لوه ګاندا رڼو حنيس هه ن له باره ی حه رلمکرنی قورخکاری لهولنه:

۱- له عومهری کورپی خهتابه وه، پټغه مبهری خوا (د.خ) فره رموی: ((الْجَالِبُ مَرْزُقٌ وَالْمُحْتَكِرُ مَلْعُونٌ))^(۱). (ولته: بهین رزق درلو و قورخکار نه فرته لیکر لوه).

۲- له ستعید بن تلمستیتوه، له عمر بن عبد الله تلمعتوی-یه وه، پټغه مبه ر فره رموی تی: (لَا يَحْزَنُ إِلَّا خَاطِبُهُ)^(۲).

۳- له نین عومهر وه، پټغه مبهری خوا فره رموی: (مَنْ لَحْتَكَ طَعَامًا أَرْبَعِينَ يَوْمًا يُرِيدُ بِهِ الْغَلَاءَ فَقَدْ بَرِيَءَ مِنَ اللَّهِ وَبَرِيَءَ اللَّهُ مِنْهُ)^(۳).

ج- نهمه ر هلو لان:

۱- له علی کورپی نه بوتالیپ وه ده ګر په وه به لای رویاری غورلدا تپه ری کومه لی خولرینی پیاوړکی باز ګانی بینی که به ندی کرېبوو تا نرخه کی ګرل بین، فره رمانی کرد بسو تینری و سوو تینرا^(۴).

۲- له عبد الرحمن بن قهیس وه، له حمیش وه، ګوتی (ولته حمیش): علی کورپی نه بوتالیپ همدی به یاری منی له دشت سووتاند که قورخم کرېبوو، نه ګر ولای نه ګر دلی به نه ندزه ی به خششی کوفه^(۵) قازانچ لی ده کرد. بیار ګوی (بیده ه)، که نه و خه رمانه یه ګنم وشتی له و جوړه ی به چان تپدا ده کوثری.

د- ګوده نګی (نیجماع): فیقولانی شریعتی نیسلامی له سهره تای نیسلام وه تا رونی نه مړومان ګوده نګن له سهر حه رلمکرنی قورخکاری له و مانلنه ی پیوستنی زه ورپی خه لکن.

ه- ماقوول: به لای نه قلی ساغوه نه رکی دهسه لاته به ګر قورخکاریدا بجیته وه و له حاله تی زه ورره و پیوستنی رڼو به ماله قورخکر لوه ګان، هاو شپوه ی ګوره مان علی کورپی نه بوتالیپ فره رمان بدات به فروشتنی ماله قورخکر لوه ګان به نرخ ی باز لړ و سزاللنی قورخکارلن.

(۱) السنن الکبری للبیهقی: ۳۰/۶.

(۲) صحیح مسلم: ۵۶/۵، سنن أبي بلو: ۲۴۳/۲، سبل السلام: ۳۲/۲.

(۳) بېوله التخریج فی جواهر الأخبار: ۳۶۷/۳.

(۴) اروض النصیر: ۵۸۵/۳.

(۵) لمطی: ۶۵/۹.

زمرورت و پیوستی نر خدانان،

نسل به جیشتنی نه مبارکینه بۆ ئیرلدهی بازریگان و فروشیار و خاوهن بهرهمه پیشه سازی و نازهل و کشتوکالیه کان له کرپن و فروشتندا، بهمه بهستی هاندانیان له سه بهرهمه مهیتان و ده ستاوده سترکینی کالاکان له هه موو شوئینیک. ده سلات بۆی نه نرخی دیاری بکا نه گه به مۆی کهمی بهرهم و وشک سالیوه نرخی بهرز بوویهوه، چونکه هه موو بهرز بوونهوه که ملکچی یاسای خسته پروو و خولست (ههرز و ته له ب) و نا کرۆی دهستی تی بخری، له بهر نه موهی بهرز بوونهوهی نرخی له م بۆ خه نا زادهی زیانبوونی خولست و کهمی خسته پروو و سه رچاوه کهی قۆسته نه وه (ئیسیتغالل) و چاویرسی و به ده ستهیتانی قازانجی بیمانان نه له سه ر حسابی به کاریه رن.

به لگهیش نه موهیه کاتی له شاری مهینه نرخی بهرز بوویهوه^(۱) خه ک گو تیان ئه ی پیغه مبه ری خوا شت گرێ بووه و نرخیان بۆ دلبنی، نه ویش فه رموی: (إِنَّ اللَّهَ هُوَ الْمُسَعِّرُ لِقَابِضٍ^(۲) الْبَاسِطِ^(۳) لِرِزْقٍ إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَلْقَى اللَّهَ وَلَيْسَ أَحَدٌ مِنْكُمْ يُطَلِّبُنِي بِمُظْلَمَةٍ فِي نَفْسٍ وَلَا مَالٍ)^(۴). ئه م فه رمووده پیرۆزه به لگه ی نه موهیه نرخیانان سته مه و نه گه ر سته میش بی خه رله. پیغه مبه ری مه زن نه موهی گو ت کاتی بهرهم که م بوو و خولستی خه ک له خسته پروو زیاتر بوو و سه رچاوه کهی قۆسته نه وه و چاوچتۆکی نه بوو.

به لام کاتی ده روونه کان گۆرین و چاوچتۆکی و قۆسته نه وه و گزی و فزی سه ریان هه لدا و لایه نی مادی به سه ر لایه نی رۆحی و گیانی ئیساردا زال بوو، فیه وانان فتوایاندا که پتیسته ده سلات ده ست وهریلات له پیتشیانه وه ئیمام مالیک^(۵) (ره حمه تی خوالی لیئی) ئیمامی زیدی کوچی پیغه مبه ر، له بهر نه موهی هه رکات زمرورت رووی کرده تاک و کومه لگه، پتیسته ده ولت بیته سه ر خه ت بۆ هه لگرتن و نه مهیتنی ئاسه ولره کانی، به تاییه ت نه گه ر زمرورته که په یومندی به قه یرنه دلاریه گانه وه هه بوو، وه ک نه موهی له سالاتی سه پانینی گه مارۆی نه گریس له لایه ن ده ولته تانی سته مکاره وه به سه ر گه لی عێرقدا تته پری.

(۱) و ته له ئاستی ئاسلی بهرز بوویهوه.

(۲) و ته هه ژۆکار.

(۳) و ته رۆقه مر.

(۴) مه نهانی له: سبل السلام ۳/۳۲۲ ده لی: (رواه الخمسة إلا لسانی وصحه ابن حبان وأخرجه ابن ماجه والترمذي والبرز وأبو یطی من حدیث أنس ولسنا ده علی شرط مسلم وصحه لترمذی).

(۵) بیوله: المنقی شرح الموطأ: ۵/۱۸-۱۹.

نابى دهرسه لاتى زهرمهنى له م حالته زهرورىانه دا هه لوتىستى بىلايهنى هه لبرترى و رۆڭه به بازىرگه نانى
ئهرقه برلن و بارونوخه نا ئاسايبانه نه دلت لهرىر حسىبى نه هه متهنى نه هه متهان و پىوتىستى به كار به رلن
قازانجى خه يالى بكن، له به رنه وه گرتنه به رى ههر رىوشوتىنك لهرىر چاويرسى و بقولن كه پىوتىستى
زهرورى كومه لگه فهرزى بكا، نه گهر ولجب نه بى موياحه و شه ريعه تى ئىسلامى لهرىر بناغه ي
زهروره ت و پىوتىستى رۆڭه ي پىده دلت.

باسى دووم:

زهروره ت و به رىر سيارىتتى جىنائى له ياسادا

ياسا پىتناسه ي (زهروره ت) نه كروه، له به رنه وه ي پىتناسه كرىنى زلوه كان نه ركى ياسا دلنه ر نه،
به لكو كارى فىقولن و شروقه كارلنى ياسا به، نه گهر چاوه شروقه كانى ياسا جه رليه عهره بيه كاندا بگىرپن
ده مپىن شروقه كارلن هه ندىكان زهرورمه تيان له گه ل رۆرلىكرىنى مه عنه وى تىكه ل كروه و نووه مپانى
كروه به هاوماننا (مرايف) يان بنچينه ي زهروره ت، وه ك نكتور لقللى^(١) كه له باسى كارىگهرى
زهروره ت له به رىر سيارىتتى جىنائىدا ده لى (باسى نووه م رۆرلىكرىنى مه عنه وى و حالته ي زهروره ت)
پاشان هه ندى نموونه باس ده كا هىچ په يومنىيان به رۆرلىكرىنى مه عنه وى به نه^(٢). پاشان نه و
تىورلنه ي نه و بناغه يه يان ديارى كرده وه ده خاته روو كه بۆ پاسا دلنه نه بوونى به رىر سيارىتتى جىنائى
له حالته ي زهرورمه تى بۆ ده گرتنه وه و ده لى: (له و نه نه و ريه ي پى وى به بناغه كه رۆرلىكرىنى
مه عنه وى به)^(٣).

هه ندىكان كرىوانه ته شىوه يه كه له رۆرلىكرىنى مه عنه وى وه ك نكتور مه حمود مه حمود مسته فا،
كه ده لى: (زهروره ت نه وه به مروقه خۆى يان كه سىكتىر بىبىنى كه خه رىك زىانىكى گهره هه ر شه ي

^(١) محمد مصطفى لقللى - فى المسؤولية الجنائية، سهرچاوه ي پىتشوو: ص ٤٠٣.

^(٢) له و نه: زهيد خه رىك بوو له برسا به رىر نانىكى لرى تا برسىتته كه ي پى بشكىنى، ناگر به رىووه شلتوه ك زهيد پالى به
يه كىك له بىنه رنه وه نا كه هه لى رۆرلىكرىنى ده دا و كوشتى يان به سه ختى برىنلرى كرد، زهيد و كه سىكتىر خۆيان به
پارچه ته خته يه كا له پارچه كانى كه شته يكى تىكشكو كه نوقم بوووه هه لولسى، زهيد پالى به و كه سهره نا تا خۆى
لهرىر ته خته كه رۆرلىكرىنى پى له به رنه وه ي ته نيا جىگه ي كه سىكى تىنا ده بوووه و نه و كه سىكتىر به وىزىوه مرد. ٤٠٣٦.

^(٣) سهرچاوه ي پىتشوو: ص ٤٠٦.

لێدەهات و هیچ رنگەیک بۆ رنگاریوون نابینی جگە لە ئەنجامدانی ئەو کردەمۆیەیی تاولنەکە پێکدێتی، لەولەمیشە بەئەنقەست هەرەشەکی ئاراستە بکری تا ناچار بە پەنابردن بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە بکری، ئەمە شتێوەی ژۆرلیکرینی مەعنەوییە و دەجیتە خانەیی زەرورەت بە مانا گۆشتیەکی^(١).

دیارە لەم جۆرە ھەلوێستەدا زەرورەت ھاویەشکە (قسیم)ی ژۆرلیکرینە بەھەریوو جۆرەکیەو، ھاویەشکەیی ھەر شتیکیش لەو شتە جیاوازە و نابێ مەبەست پێی مانا گۆشتیەکی بی.

ھەندیکیشیان دەلێن: (فیقھی باووا رویشتوووە کە ھەریوو وەسفی ژۆرلیکرینی مەعنەویی و زەرورەتی بە ھاومانایانە کە دەکری لە بابی تەجەوزەو لە دەریپەندایەکیان جیتی ئەوێریان بگریستەو، لەبەرئەوێ روکنەکانیان تێھەلگێشن و کاریگریان یەکە، ئەویش نەمانی بەرپرسیاریتی تاولنکارە^(٢)).

جگە لەو، یاسا جینائیە وەزعیەکان لە تێرولنێیان بۆ حالەتی زەرورەت و روژی لە بەرپرسیاریتیدا جیاوازن، ھەندیکیان لە ھۆکانی رێبەندانیان لاناو وەک یاسای ئیسپانی (٦٠م) و یاسای سوؤقییتی (٢٢م) و یاسای فەرەنسی (٦٤م)، ئەم یاسایە دەقیکی تایبەت بە حالەتی زەرورەتی نەھێناو، بەلام قەزای فەرەنسی لە رافەکرینی ئەم مادەیی^(٣) پەلی ھاویشتووە ووشەیی ھیز (القوة)ی بەشتیەیک رافە کریووە کە حالەتی زەرورەت بگریستەو.

ھەرۆمە لە یاسای تەتەلەکرینی یاسای سزەکانی فەرەنسیدا حالەتی زەرورەت وەک حالەتی بەرگریکرینی شەری لە ھۆکانی رێبەندان حسیب کرۆ.

ھەندیکیان حالەتی زەرورەتیان لە رنگرەکانی بەرپرسیاریتی جینائی لاناو، وەک یاسای ئیتالی (٥٤م) و یاسای سوئیسری (٣٤م) و یاسای ئەلمانی (٥٤م). ھەندیکیشیان بەدەقیکی تایبەت باسی زەرورەتیان نەکریووە بەلکو تەنھا باسی حالەتی ژۆرلیکرینیان کریووە وەک یاسای سزەکانی عومانی (٩٩م).

^(١) شرح قانون العقوبات (المصري) القسم العام للطبعة العاشرة مطبعة جامعة القاهرة/ص ٤٩٦.

^(٢) الدكتور عباس الحسني - شرح قانون العقوبات العراقي الجديد القسم العام مطبعة الأزهر/ بغداد: ص ١٨٠.

^(٣) مادەکە دەلی: (تولن لەئارا نیە کاتی تۆمەتبار لە ساتی ئەنجامدانی کردەمۆکەدا لە حالەتی شتییدا بی، یان کاتی بەھێژێک کە تولای بەرمنگاریکرینی نیە، ژۆری لی کرلی).

هه ندى به هيچ شتو هيك باسيان له ژورليكرين و زهرورته نه كړوه، به لكو تنه باسيان له بهريره سته خو ليه كان كړوه و هك شيتي و چكوله ي، له خواره وه چهند نموونه هيك له دهقه جه زليه عهرميه كانى تايهت به حاله تى زهرورته و مهرج و كارىگريه كانى دمخه ينه روو:

ياساى سزاكانى ميسرى (٦١م)

(سزا لىسهر كمسيك نيه تاو لنيك بكا كه زهرورته تى پارلستنى گيانى خوى يان كمسيتر له مەترسيه كى كوره كه خهريك بى روو بدات، ناچارى كړيى به نه نجامدلى و نيراده ي هيچ ژونكى له هاتنيدا نه بوويى، تاو لنيش نه بوويى به رنگه يه كيتر بهرى پى بگرى).

ياساى سزاكانى عيراقى (٦٢م)

(له رووى جه زليه وه لى ناپرسريته وه نه وه تاولنيك نه نجام بدا كه زهرورته تى پارلستنى خوى يان كمسيتر، يان مالى خوى يا خود مالى كمسيتر له مەترسيه كى دهسته ويه خه پى كړيى و نه به نه مقست نه بوويته بايسى و تاو لى نه بوويى به رنگه يه كيتر بهرى پى بگرى، به مهرجه ي كرده وه پيكنه تيرى تاو لنه كه له گال نه مەترسيه و يستويه تى خوى لى لادبات گونجاو بى، نه و كمسه ي ياسا لىسهرى و لىب كړوه روويه رووى نه مەترسيه ببيته وه وا حسيب ناكريى كه له حاله تى زهرورته تليه).
ياساكانى (٨٩-٩٠)ى ثورنى و (٢٢٩-٢٣٠)ى لوبنانى و (٢٢٨-٢٢٩)ى سوري، هه روه ها (٢٥)ى كويتيش و هك نه من، جگه له مهرجه كى كوتايى (نه و كمسه ي ياسا لىسهرى و لىب كړوه روويه رووى نه مەترسيه ببيته وه، وا حسيب ناكريى كه له حاله تى زهرورته تليه).
به لام دلرپستنى ياساى عيراقى و ريتره سه بارهت به به كار هيتانى دهسته ولزه ي (له رووى جه زليه وه لى ناپرسريته وه) له باتى (سزاي لىسهر نيه)، له بهر نه وه ي نه و ياسا يانه ي باس كرن كه له ناوهر و ك تاو لخنيدا ده قاوده قى ياساى عيراقين، دهسته ولزه ي سزاي لىسهر نيه (لا عقاب) يان به كار هيتاوه، نه و هيش و هك پيشتر باسما ن كړد عه ييدرله له بهر نه وه ي سزانه دىل ماناى لینه پرسينه وه نيه له رووى جينائيه وه، به پيچونه ي پيچونه كى.

مهرجه كانى حاله تى زهرورته لىسهر تيشكى دمقه كاندا:

له و دهقانه ي له ياساى سزلكانى ولاتانى عهره بى باس كرن، نه و نه نجامه نيته دهست بؤ نه وه ي زهرورته رنگريى له بهر پرسياريتى جينائى پتويسته نه م مهرجانه ي تيدا بى:
١- بوونى مەترسيه ك كه نه م مهرجانه ي خواره وه ي تيدا بى:

۱- هېرېشه له گيان يان مال بکا جا گيان و مالي بکره که بي يان کسيتر، به هېرېشه بۆ سر گيان حسنيه هر مترسيه کيش هېرېشه له نازلدي يان ناموس يان سومعه يان ثعيتباري مروځ بکا، کولته نو کسه هېچ بهرپرسياري له سر نه به هېرېشکي بيتامان درگاي له سر دلاخري و هېچ ريگيه کي له بهر دمه نيه بۆ ريگار بون جگ له شکانني درگا که، هېروه ها نو پزيشکه بهرپرسيار نايي که نه شته رگريه کي له بار بون بۆ ريگار کړني گياني دليکي کړپه له نه نجام دملت، نسل نهميه مترسيه که رسته قينه بي، به لام به گوږه ي رتسا گشتيه کان له مترسيدي دهکري مترسي و همي بيته هويه بۆ به خشين له بهرپرسياريتي مادام هوي ماقول هېن که و له کسيکي مامناوند بکن هست به بوني مترسيه کي جيني بکا.^(۱)

ب- مترسيه که گوره بي به پېچولنه ي حالته ي بهرگري شهرعي که نو هرجه ي تيدا نيه، نهيني نو جياولزيه يش نهميه تاولن له حالته ي زهروره تدا نړي بيتاولنيک دهکري، به لام له بهرگري شهرعيدي نړي نورمنيکي دهستريزگار.

مه زنده کړني گوره يي مترسيه که له پووي زوري و نه بوينه وه له دمه لاتي دليکي بابه ته کليه و پيومي کسي مامناوند که له نڅي تومه تباردا بي له بهرچاو دهکري.^(۲) مترسي گوره عاده تن نهميه هېرېشه له ژاني مروځيان بهرکوتني به نازلني قول دهکا، نه گره نهميه له مترسيه که دهکوتنه وه کم بي پاساو نيه بۆ به خشين له بهرپرسياريتي، بۆ نهمونه ترس له سرما ريگ نادا به نريني به تانيه که مگر مترسي له سر ژان هېي، هېروه ها برسيي پاساو نيه بۆ نريکړن مگر هېرېشه ي له برسا مړني تيدا بي، له گل نهميشدا پيوره بۆ مه زنده کړني گوره يي کسيه، له بهر نهمه بۆ قازي به زوري ناسته مه گوره و ناگوره جيا بکانه وه مگر قارينه يه کي دهره کي هېي.

ج- مترسيه که دهستويه خه بي به وي زيانه که قومايي يان خريک بي بقومي، و ته زهرورت له تاردا نايي نه گره زيانه که رووي دلي و بهر دلوام نه بووي، يان نوور بوو، به شيويه که بکري به نامرلنکيتر جگ له تاولنه که لادري، کولته هېر بوي نيه به پالنه ي پرکړنه وي پيوسني زوري له ناينده مالي کسيتر بدري.

۲- نيرالهي بکر به نه قهست دهستي له هاتني مترسيه دهستويه خه کهدا نهي:

(۱) د. محمود مصطفی - سرچاوه ي پيشوو: ص ۴۹۴.

(۲) سرچاوه ي پيشوو: ۴۹۸. لقلي - سرچاوه ي پيشوو: ص ۴۱۶.

له رولنګې څخه د مرجعوه شتېک نښه په ناوې به خشران له بهرپرسياريتي جينائي به بېلګې غوړي زهرورته، وک نهو نافرته ي به منډلنکي رول نووګيان بي نهګر له ترسي نابروچون سکه کې له بار برد يان پاش منډلېون منډله کې کوشت، به لام نهګر نووګيانوونه کې به رول (منډلي ناشهري) له نه نجامي ده سترنډيډهوه بوو له ياسادا، نهګر سکه کې له بار برد له رووي جينائيدهوه بهرپرسيار نابي، هرهوه له بهرپرسياريتي جينائي نابه خشري نهو کسه ي بوو ته هوې کوته نهوه ي ټاګرک له شويټيګا پاشان له هوې دا بۆ رنګريوون له سووتان ناچار بووي کسيک بکوزي يان بريندار بکا، يان نهوه ي به رتيل بدات به پاساوي نهوه ي نهو کاره ي بۆ رنګريوون له سزاي شارينهوه ي شتي نزلو کړوه.

پوختي قسه:

هيچ بنياده ميک بوي نښه کړد هوه يکي حرام بکا پاشان بۆ رنګريوون لهو کته نه ي کړيو ته ي تاوانک بکا. مرجع ده سته بووني له هاتني مه ترسيه کدا به نه قسه ست بووي، نهګر مه ترسيه که به هوې که مه ترخه مي تاوانکار يان نه ګرته بهري نيتياني پيوسته وه بوو، نهوه رنګر نښه لهوه ي خوې له بهرپرسياريتي نهو تاوانه ي بۆ نوورخسته وه نهو مه ترسيه له بۆخي زهرورته دا نه نجامي ده، قوتار بکا^(۱).

۲- تاوانکار نه تواني به هيچ رنګه يکيتر پيش به مه ترسيه که بګري:

ولته نه نجامدني تاوانکه تاګه رنګه بي بۆ رنګريوون له زياته، بهوه ي نامرلنکيتر نه بي بۆ نوورخسته وه نهو مه ترسيه، له بهر نهوه ي رنګه لن به تاوان له زهرورته دا شتيکي نااسايه وله حالته ي بووني نهو په پري زهرورته نه بي په ناي بۆ نابري، زهرورته يش به نه نډله ي خويان مه زنده ده کړي و پيوسته به پي تولنا که ترين قورياني تندا بي، بۆ نمونه نهګر ټاګرک له شويټيکي گشتيا کوته وه و ده کرا بکوزنډيډهوه، نابي به مه به ستي کوزلنډهوه ي خانوي ته نيشتي بروختي. له ليدې هندی له فيقواناني ياساي جيناندا، نهګر زهرورته واي خواست قورياني به گيانک بدری بۆ پارلستني گيانکيتر و هيچ رنګه يکيتر نه بوو، نهوا به خشين ولجه. نهوه ي يکيکيتر بکوزي تا خوې

(۱) لکلي، سرچلوه ي پيشوونص: ۴۱۸، مصود محمود مصطفى - سرچلوه ي پيشوونص: ۵۰۱، الحسنی - سرچلوه ي پيشوونص: ۱۸۱.

کەسێک لەپێش گیانی کەسیکیتر مەوێ نیه.

۴- ئەو مەترسییە پالشتنیکی پاساوداری لە یاسادا نەبێ:

ئەگەر مەترسیە کە مەشروع بوو نابێ بە ناوی زەرورەت مەوێ نوور بخوێتەوێ وەک ئەو سەریازە ی لەسەریەتی رووبەرپووی پڕۆسە جەنگیەکان بێتەوێ و ئەو پۆلیسە پابەندە بەوەی رووبەرپووی ئەو مەترسییە بێتەوێ کە لە قەڵاچۆکرانی تاولنباران دەکوێتەوێ، هیچکام لەوانە و هاویشۆمەکانیان بۆیان نیه جگە لەو شێوازە یاسا دیاری کړیوە ئەو مەترسیانە نوور بخەنەوێ. هەر وها ئەوەی بە بەخشنی چەکی بێ رەسید تۆمەتبار کړیوە نابێ ئەو حالەتی زەرورەت بکاتە پاساو کە لەو دەعوای رلگەیانەنی ئیفلەسبۆنە ی کە لژی بەرز کړیوەتەوێ، دەکوێتەوێ.

شەرفەکارانی یاسای جینائی تەعلیلی ئەم مەرجی چۆلە مەیان کړیوە بەوەی ئەگەر یاسا تاولنکار مولزەم دەکا بە رووبەرپوویوونەوێ مەترسی و بەگژلچوونەوێ بە چەند شێوازی کە کردەوێ ئەنجامرلوێک یەکیک نیه لەوانە، هەر وها ئەو کە بۆی نیه ئەگەر ئەنجامی نا حالەتی زەرورەت بکاتە بەلگە، ئەوا ئەم ئیلمەکرینە مانای نوورخستەوێ ئەم حالەتە لە هەندێ بارونۆخی دیاریکړیوێ لەلایەن یاساوە دەگەیی، ئەم نوورخستەوێ وەک قەبێکە لەسەر دەقە گشتیە کە، کە مەرجەکانی زەرورەتی دیاری کړیوە^(۲).

۵- مەترسیە کە لە مەترسیی ئەو تاولانە زیاتر بێ کە پێی نوور خراوتەوێ^(۳):

ئەگەر ئەم چۆل مەرجە هەبوون تاولنکار لەبارە ی تاولی زەرورەت پرسیوێ ناکرێ، جا چ تاولانە کە لە تاولانەکانی گیان یان تاولانەکانی مال بێ، چ بە ئەنقەست بێ یان نا.

ئەمە بنەمای باوە لە یاسا جینائی و مەزعیەکاندا، بگرە زیاد لەویش چووێ، بۆ نموونە (م ۳۴) لە یاسای ئەلمانای فییرلئی سالی ۱۹۷۵ دەلی (حالەتی زەرورەت هۆیە کە بۆ رێپێچانی هەر تاولنیک بۆ

^(۱) مامۆستا لقالی لە ۱۹۷۱ گدا دەلی: (ئەوێ کەسیکیتر بکوژی تا خۆی رنگر بکا سزئی لاسر نیه، ئەمە ئەو چارەسەرە ی کە لە گەل دەقی م ۶۱ یاسای سرتگانی میسریا دموکرجی ئەگەرچی لەرووی تیۆری یان یاساییوە بەدەقی نووسین پێی رلئی نیه).

^(۲) الحسنی - سەرچاوە ی پێشوو: ص ۱۸۵.

^(۳) ئەگەر مەترسیی تاولانە ئەنجامرلوێکە لەو مەترسییە گورمەرپووی کە پێی نوور خراوتەوێ، یان لە پلە و زیندایە کسان بوون، تاولنکار لەرووی جیناییوە بەرپرسیار دەبێ.

لوورخستنهوهی ههر مهترسیهک لهسهر گیان یان مالی مرۆڤیان گیان و مالی کسیتی. ههروهها یاسای ئیسپانی (م ۶۰) و سۆڤیتی (م ۳۲). فیهق و قهزای فرههسی له تهفسیری (م ۶۴) له یاسای سز لکانی فرههسیدا هه مان رنجکهیان گرتوه، با وهک گوتمان هیچ دهقیکی تاییهتیش نیه چارهسهری حالهتی زهرورهت بکا.

دانیانی حالهتی زهرورهت به هۆیک له هۆکانی رینیدان ئهن ئهجامانهی خولوهوهی لی^۱ دهکهریتوه:

۱- حالهتی زهرورهت سیفته جورمیهک له کردموه یان گکهرنه پینکپنهرهکی تاولنهکه ناهیل و کارهکه به مشروع حسیب دهکا پاش ئهوهی خۆی حهرام بوو، ئهوهی لهم بۆخه سوویمهنده وا دهردهکوی وهک ئهوهی مافیک یان ولجیبیک نهجام بدات.

۲- شهریکهتاوانی کسسی ناچار سوود له حالهتی زهرورهت وهردهگری له بهر ئهوهی بهپیتی ئهم ئیعتیاره عوززیک بابهتی (ماندی)یه په نوهندی به خودی کردهوهکهوه ههیه نهک کسسی بکهر، بۆیه دهیته مویاح و تاوانکار لهپرووی جینائیوه بهرپرسیار نابی، جا چ ئهسل یی یان شهریک.

۳- ئهگهر ئه تاولنه ی له ژیر فشاری ژۆرلیکهرندا به مویاح دلرا، بکهرهکی نه لهپرووی مهدهنی، نه لهپرووی جینائیوه له کارانهی زیانیان به کسیتر گهیانده پرسوجۆ ناگری، به لام سههر پای ئهوهی فیهق و قهزای فرههسی^(۱) رایان ولیه زهرورهت له هۆکانی رینیدنه، به لام هندی له شروقهکارانی یاسای فرههسی رایان ولیوه بکهر لهپرووی مهدهنیوه لپرسینهوهیهکی ناتهلو (سووک)ی له گهڵ بکری، لهوانه سافنیه که دهلی: (دلپهروهی دهخوای زیانهکه له نیوان بکهر و کسانیتری زیانیگهیشتهووبا بهش بکری له بهر که مهتره مینه کهرنی ئه مهی بوولی که قوریانی بیتاوله، بۆیه دلپهروهی ئهوهیه ئه بهتهنها هه موو باره که هه لتهگری و له قهره بوو کهرنهوهی هه موو ئه زیانانهی پیتی گهیشتهوون بپهوهری نهکری).

ئهمه لهسهر ئه تارلسته یاساییهی پیتی ولیه زهرورهت ئهگهر مهرجهکانی هه بوون له هۆکانی رینیدان دهی.

ههرچی تارلسته باوهکیه که دهلی رینگره له بهرپرسیار تیتی جینائی، ئهوا گرنگترین ئه نهجامانهی له تاولنیک له ژیر فشاری زهرورهتدا کرلوه دهکونهوه ئه مانه:

(۱) یوسف قاسم سهراوهی پشوو: ۳۶۲.

۱- تاولنکار له پرووی جینانیوه بهرپرسیار نابی به چاویوشین له سروشتی تاولنکه، وهک پیشتیر باسمان کرد.

۲- کردهوهی تاولنکارانه نهگرچی له حالتهی زهرورمتدا کرلوه به لام پاریزگاری له سیفته جورمیهکی دهکا، کاریگری زهرورمت تنها به خشیینی تاولنکاره له لپرسیینهوهی جینانی و سزا، له رولنگوه پیوسته وهک بهرپرسیاریتی کمترخه میکرین له پرووی مدهدنیوه له سهرزیانه مالیهکان لئی بیرسریتهوه که هرسی رهگزیهکی هن و بریتین له: هله + زیان + پهوهندی هئی، سهریاری نهویش هم لپرسیینهوه مدهدنییه به لای نهو یاسایانهی دنیان به وندا ناوه زهرورمت رنگر له بهرپرسیاریتی جینانی و له هوکاتی ریپیدن نیه کودهنگی له سهر نیه، وهک پاشتر باس دهکری.

۳- شهریکتاوانی کسی ناچار سوود له نۆخی ناچاریهکی نابینی چونکه زهرورمت نهگر له هوکاتی ریپیدن نهی سیفته تیکی شه خسی دهی، که پهوهندی به کسی بکرموه هیه نهک کردهوهک.

زهرورمت و لپرسیینهوهی مدهدنی له یاسادا:

له بنه رمتدا نه بوونی بهرپرسیاریتی جینانی نه بوونی بهرپرسیاریتی مدهدنی^(۱) ناخولزی، نهویش لهبر جیاولزی مه بهست له ههریه که یاندا، مه بهست له پیاده کرینی سزای جینانی ترساندن و سله مانندهوهیه، له کاتیک مه بهست له بهرپرسیاریتی مدهدنی تنها قهرمبووکرینهوه و چاککرینهوهی زیان و پرکرینهوهی نهوکه له بهر مه پهیدا بووه.

نه رکی دهقه جینانیهکان قهدهغه کرینی کردهوه زیان به خشهکان و دیاریکرینی سزکانه بهو شیوهیهی لهگل قهبارهی تاولنکه که بگونجی، هروها رادهی مه ترسیاری تاولنکار لهگلی بگونجی، هروها فرمانکرین به ره چاوکرینی نهو هه لومه رجیهی دهوری هریهک له تاولنکار و تاولنسهرو

^(۱) بههمان شیوه نه بوونی بهرپرسیاریتی مدهدنی نه بوونی بهرپرسیاریتی جینانی پیوست ناکا، پهوهندی مدهدنیی نتوانیان پهوهندی عموم و خسوسه له رویه که وهک له تاولنکه دلایه کلندا کوده بهنوه، بق نمونه له تاولنی دزیدا پیوسته قازی جگه له حوکملی به سزا بریار دلو مکی تاولنکه حوکم له سهر دزمکه بدا به قهرمبووکرینهوهی ماله دز لومکه نهگر لهبر فوتانی بان دمرچوونی لدهست دزمکه ندهموترا بوی بگریتهوه. بهرپرسیاریتی جینانی بهی مدهدنی له تاولنکه تیکلنی تاسایش و سه قلمگیریا بهیدی، هروک بهرپرسیاریتی مدهدنی بهی جینانی له زیانگیلندن به کمسیر له پرووی دلایهوه بهی بوونی قهسدی جینانی، بهیدی.

تاولنه کې د لوه. له رولنگي هم واقيعه ياساييه پوښسته له باره ي کارېکري زمرورت له سر
بهرپرسياريتي مدهني له ياسادا بڼه دهغه ياساييه مدهنيه کان بگړتينه وه.

له وروموه بابه ته که په پوهندي به رنګره کاني بهرپرسياريتي جينائيوه هيه، له م باسه ماندا ته نيا
له سر چهند نمونه يه که له دهغه کاني ياسا عهرييه کان دوه ستين که باقبي ياسا مدهنييه
عهرييه کاني ولاتاني عهريي له بڼه ما سره کيه کاند اوک نولن و جياولن نين.

ياساي مدهنيي ميسري ۱۶۸م و سوري ۱۶۹م و لبيبي ۱۷۱م و يه مدهني ۲۱۲:

(نوهي بڼته هوي زياننک به کسيتر بڼه نوهي زياننکي گوره تر له خوي يان کسيتر لابلت،
پابه ند (مولزهم) نيه به هيچ جگه له قهره بويه ک که قازي به گونجاوي ده زلي).

هه ندي ياساي مدهني وه ياساي نوري م ۲۶۲ ته نيا باسي حالتي بهرگري شرعي کړوه.
ورنرين ياساي مدهني ياساي مدهني عيرقييه م ۲/۲۱۳ که ده لي (نوهي بڼته هوي زياننک به
کسيتر له پيتاو پارلستني خوي يان کسيکتر له زياننکي دهسته بويه که زور له و زيانه زورتره که
بوو ته هوي، مولزهم نيه به هيچ جگه له قهره بويه ک که دلاگ به گونجاوي ده زلي).

مهرجه کاني پياد مکردني حالتي زمرورت له بهرپرسياريتي مدهنيدي:

بڼه پياده کړني حالتي زمرورت له بهرپرسياريتي مدهنيدي بوني هم مهرجانه پوښته:

۱- مه ترسيه کي دهسته بويه هه ي مهرشه له گيان يان مال بکا له پوي بهرپرسياريتي
مدهنيوه، ولته نهو که سه ي بوو ته بايسي زيانه که خوي يان کسيتر له بهر دهم مهرشه يه کي
دهسته بويه خندا بن، جا نهو مهرشه يه چ روو له گيان يان مال.

۲- نيراده ي که سه که هيچ دهستني له هيتانه کايه ي نهو مه ترسيه دا نه ي، نه گينا ته ولو بهرپرسيار
ده ي له و زيانه ي به مه بهستي خويارلستني له و مه ترسيه به که سيطري ده گيه ني، نهو يش له رولنگي
رئسا گشتيه کانه وه نه که له سر حوکمي نهو ماده ياساييه باسکرو لونه.

۳- نهو زيانه ي ويسترلو لابلري له و زيانه ي رووي دوه گوره تري، نه گينا کړدوه زيانه خشه که
به هه له دده نري و به گويزه ي رئا گشتيه کان بهرپرسياريتي مدهني که مه ترخه مي ولجب دهکا،
له بهر نهو ي پياوي ناسايي ريگ به خوي نالدي زياننکي گوره به کسيکتر بگيه ني بڼه نوهي خوي
له مه ترسيه کي سوو کتر رزگار بکا.

حوکمی بهرپر سیاریتی ناناسایی له کار ماکانی زهرورمت:

لهو دهقه مهده نیا نهی باس کرلن بهو نه نجامه دهگین که نهو که سهی له ژیر فشاری زهرورمتدا کردهو هی زیانه خوش نه نجام ده دلت، هه لهی نه کرپوه نه گهر نهو سی مه رجی باس کرلن هاتبوونه جی؛ له بهر نهو مه زنده کرنی قهره بوو کرپوهی نهو زیانه بۆ قازی بابته که به جی هیلر لوه بهو شیوهیهی خۆی بۆ هه ره کیک له حاله تانهی خوار مه به گونجای ده زانی:

أ- نه گهر قازی بینی بکره که تونیویه تی به زیانگیانندی به کسیت خۆی لهو زیانه گهره تره بپارێژی که هه ره شهی لیده کرد، پابه ندی دهکا به قهره بوو کرپوهی هه موو نهو زیانهی به کسیتی گیانده و زیانلیک وتویش به ده عوای زهنگینبون بهی هۆ ده گهر پته وه سه ری^(۱).

ب- نه گهر بینی سه ره پای زیانگیانندی به کسیت ته نیا تونیویتی خۆی له هه ندی لهو زیانهی هه ره شهی لی ده کرد له نوور بخاته وه، بۆی هه به به نه ندازهی نهو زیانهی به کرد مهو خۆی لی لاله قهره بوو بکاته وه، و ته نه ندازهی نهو سوو دهی له زیانگیانندی به کسیت بینویه تی. (نو تر زیانلیک وتوو) به ده عوای زهنگینبون بهی هۆ ده گهر پته وه سه ری.

ج- نه گهر بینی بکره که سه ره پای زیانگیانندی به کسیت نه ی توانی هیچ لهو مه ترسییه نوور بخاته وه که هه ره شهی لیده کرد، ده توانی بکره که به هه له له مه زنده کرنی زهرورمت و بهرپر سیاره هه موو زیانه که دبینی، هه روه ها به ده عوای بهرپر سیاریتی که مه تر خه می ده گهر پته وه سه ری، له بهر نهو ده رکوتوه نهو زیانهی و ستر لوه خۆی لی لاندیری له پرووی گهره ییه وه به کسانه بهو زیانهی رووی لوه یان که مه تره. له م باره دا هیچ کسێک بۆی نه زیانلیک به کسیت بگیه نی بۆ نهو هی خۆی له مه ترسیهک لایه که لهو زیانهی بهو که سه دهکا زیاتر نه، هه رکهس نهو بکا ده ستریزکاره و بهرپر سیاریتی که مه تر خه می به تهو لوی ده که ویته نه ستو.

د- نه گهر که سه که زیانلیکی به کسیت گیاند بۆ پاراستنی که سی سییه م له زیانلیکی گهره تر، قازی بۆی هه به ته ماشای له نه جابه تی نهو بزوتنه ره بکا که پالی به بکره که وه ناوه تا سنووریک بۆ مه ترسیه که دبینی و له کسێکه وه بیگهری بۆ به کیکتر و به پشت به ستن به م تیروانینه بکره که له هه موو بهرپر سیاریتی که بیه خشی و ته نیا بریاری قهره بوو کرپوه بملت، نهویش به مافدن بهو

(۱) و ته نهک به ده عوای بهرپر سیاریتی که مه تر خه می، هه روه ها له حاله تی نوو مه شیدا بپگی (ب).

کسې زیانګه یې ګیشته وه که به ده ولې به ده ستېتیاڼ به یې هڅ (یان زمګینبون به یې هڅ) بګرېته وه سر نهو کسې زیانګه یانده بڅ لاندې زیانګې ګوره تر بووه له^(۱).

بناغې بهرپرسیار نه بوونی ناچار له یاسادا،

پیشتر باسماڼ کرد فیقولانی شریعه له سر نهو رنګ که وتوون که بناغې بهرپرسیار نه بوونی ناچار نه هیشتنی زیانګه ګوره تره کیه به زیانګه سووګتره که له سنووری زمرورمندا، له بهر نهو دی زمرورمه کانیش به نه ندازه ی خویان مه زنده ده کړن. به پچه ولنه ی نه مه شرفه کار و فیقولانی یاسای جینانی له سر دیار کړنی بناغې نه بوونی نهو بهرپرسیار تیبیه به کسه نین، به لکو چه ند رایه کی جیاولزیان هیه، ګرنګرینیان نه مانه ن:

۱- رایه دملې بناغې ګرېانه وه یو یاسای سروشتی له بهر نهو دی یاسای دندرو (وهرعی) بڅ رنګخستنی کارویار و پیوستیه کانی خه لک به شیوه به کی باشترو وریتر جیې ګرېته وه، نهو یاسایه نه ګرچی جیې نهو ګرېته وه به لام هه لینه وه شانده وه، له رولنګه وه هرکات یاسای دندرو نه یوتونی نامانجه کی به دی بینې یاسای سروشتی هیزی بڅ ده ګرېته وه.

له یاسای سروشتیدا خیر و بیره کانی سروشت مولکی هاو به شی سهرجه م ناده میراده کانی و هر تاکیک بڅی هیه به نه ندازه ی پیوستی خوی لی وهریګر، پاش نهو یاسای دندرو خاوه دندار تیبی تاکه کسې هیایه ناووه بڅ رنګخستنی زیانی دلری، جا نه ګر تاک ته ګانه رووی تیکرد به شیوه به ک خه ریک بوو نه بوونی له ناوای بیات و به زه یی کس له هاوړه ګزه کانی فریای نه ککوت، دمرده کوو یاسا وهرعی که نه یوتانیوه نهو نامانجه بینکی، نهو کاته یاسای سروشتی رنګه ی پیده نا به نه ندزه ی پرکړنه وه ی پیوستی خوی و رنګر بوونی له فووتان له مالی کسیر بیات، نهو هیش دمیات پاداشتی نهو مولکایه تیبیه هاو به شی نیوان هه موولنه.

پیاوونی کنبسه پیشه نګی نهو له بوون نه م بیرۆکه ییان هه بووه و پاساویان دلوه ته سرنه دلنی بز لیسر دزیه کی له کاتی قات و قری و هه زریی نوته کدا، له بهر نهو له ګل خستنی بهرپرسیار تیبی ناچار له حالته ی فووتاننی گیانیک بڅ رنګر کړنی گیانی خوی یان گیانیک تیرا نه بوون، له بهر نهو دی یاسای سروشتی هه ګیز تیبی به مه نه دلوه. لایه نګرانی نه م رایه له سه ده ی حه فده یه مدا رور بوون و لکوکیان

^(۱) لکتور سلیمان مرقس: اصول الاترالات: ۳۷۹ و پاشتر. لکتور السنهوری: لوسیط: ۹۰۰/۱ و پاشتر.

له نهمانی بهرپرسیار یتیی دهکرد هرکات زهرورته ولی خولست تاولنګ ته نجام بدری، جا چ نژی مال
بی یان نژی گیان^(۱).

تییینی دهکړی نه م بچوونه سه بارهت به حاله ته کانی دهستدریز کړینی ناچار بۆ سر مالنګ بۆ
رڼګر کړینی ژبانی خوی و سرله دلی نزل له حاله تی زهرورته دا، له گڼل شریعتی نیسلا میدا کوکه، به لام
له بوری تاولنی کسه کاند و به بهرپرسیار دلتانی ناچار له پووی مه دنیوه نه گهر عوزره کی نه ما
له گنډا جیاو له، چونکه جمهور یی فقولتانی شریعت رلیان ولیه قهره بوو کړنه وه واجبه به گویزه ی نه و
ورده کاریه ی پښتر روون کرلیه وه.

ب- رایه کتر پیی ولیه بناغه ژورلیکړینی مه عنوییه له بهرنیوه ی ناچار نه گرجی نیراده ی ژولی هیه
له هه لېژرینی سوو کترینی بوو شپردا، به لام مه ویلی نازلی هه لېژرینه کی بۆ نزمترین ناست بهر ته سک
بوو ته وه، سروشتی نیراده ی موقیش له ژر کیری غریزه ی مانوه دا بهر وه نه نجام دلی تاولن
په لکیش کرلوه با له رولته تیشدا و درده کوی له وه دا نازده، به لام له پلستیدا نه و ژورلیکړلوه بۆ
نه نجام دلی تاولنه که.

یه کیک له خه وشه کانی نه م نازسته یه نه وه یه نازلی هه لېژرین و ژورلیکړینی کوکړی ته وه، هره وه
پیی ولیه نهمانی بهرپرسیار یتیی پاساوه نه گهر تاولنه که له لایین کسیت کتر مه و بوو جگه له و کسه ی
مه ترسی دهوری دلو و نه و بوو کسه په یوه ندیه کی نژیک و پته و پیکیه وه نه ده به ستن وه ک باوک و
فه رزمندی، نه م جگه له وه ی بهرپرسیار نه بوونی ژورلیکړلو به ژورلیکړینی مه عنوی پیوستی به
بناغه یه ک هیه پاساوی بدات.

ج- رایه کتر پیی ولیه بناغه یی سووی سزلنګه که سله مانده نه وه، چونکه نه و تاولنه ی له ژر
فشاری زهرورته بکړی سزلنګی بکړه کی هیچ سوویکی نیه له بهرنیوه ی نه و به حزی خوی و به
نیه تخرلی و نیراده ی کی گونا هکار نه وه نه یکړه^(۲). نه م بچوونه نه و تییینی له سره که سووی
سزا ته نیا سله مانده نه وه نیه، نه گهر ویشمان دلنا ته نیا نه وه یه، نه و سله مانده نه وه بۆ کسیت به سووده
ژبانی کسیت کتر له پیتاو رڼګر کړینی ژبانی خوی له ناوده بات، به تاییه نه گهر گوتان بناغه ی سزا
دلپه روه ریه جا سووی تیدا بو یان نا.

^(۱) اقلی، سرچلوه ی پښو: ۴۰۶.

^(۲) سرچلوه ی پښو: ۴۰۸.

بنەمای دلبەر و مەریبە کە تیۆرەکی لەسەر دلمەزێو، ھەروەھا یاسا و مزەبەکان لەبارەى کاریگەری تیۆرەکە لە ھەلۆەشاننەوێ عەقد یان ھەمۆلکەرنی ئەر پابەندیەى لێ دەکەوێتەو ناکۆکن، ئەمە جگە لە ناکۆکیان لە دەستگرتن یان نەگرتن بە ئەسلى تیۆرەکەو، پاشان تیۆرەکە بە پەرەسەندن لە یاسادا تێپەریو بەپێچەوانەى شەرعیەتى ئیسلامی کە وەک باسما کرد ھەر لە سەرمتاوە لەسەر بناغەى زەرورەت و ھاوسەنگی لە پابەندیەکاندا ئیقراری کێو. لە خوارەو بەکورتی ئەم رەستیانە دەخەینە روو.

بناغەى یاساکە لە یاسای کەنەسیدا سەری ھەلدا، ئەر تیۆریکی سەرەخۆی بۆ باروئوخە لەناکاوھەکان دانیان، بەلکو کۆمەلێ رێسای بۆ پاراستنی لایەنى لاوێ عەقدەکە دانیان، کە لە بنەمای مەسیحیانە وەرگیراون و بانگەشە بۆ مەھرەبانى و بریارەتى دەکەن تا کۆمەلگە لە رق و کینە دوور بێ، لەبەرئەو نەھى لە زەنگینبوونی ئارەوا و مافخۆرنی زەق و ھەر شتێک کرد کە یەکسانی لە عەقددا، تێک بدات لەبەرئەوێ جۆریکە لە سووی حەرام.

لایەنگرانی قوتابخانەى بارتون لە سەدەى نۆزدەھەمدا ئەم بیروکەیان پەسەند کرد و بنەمای گۆرانی باروئوخیان لێ لاریشت، کە ئەو دەگەینى عەقد لەسەر مەرجێکی شارلۆ لەنتیوان ھەربو عەقدکار دادەمەزێ، کە مانەوێ بێستری بە مانەوێ ئەر باروئوخى لە سایەدا کرلۆ، ئەگەر گۆرا پێوستە عەقدەکە ھەمۆل بکێ تا ئەر حەیفەى لەو گۆرانیو پەیدا بوو لایەرى.

پاشان ناکۆکی لەسەر قبۆلکەرن یان رەتکەرنەوێ تیۆرەکانا رووی دا، سەرەختەرتن و لات لە رەتکەرنەوێ تیۆرەکانا فەرەنسایە ئویش وەک پەرۆشی بۆ دەستگرتن بە ئازادی گرتەنکەرنەو، بەلام قەزای ئیداری فەرەنسی لە کاتی جەنگی جیھانى یەکەمدا بەھۆی گۆرانی ھەلومەرجی ئابووری و کاریگەری لە جیبەجیکەرنی گرتەندەکانی پابەندی لەمۆدەزگا گشتیەکان، کاری بە تیۆری باروئوخە لەناکاوھەکان کرد و پیادەى کرد، سەرباری ئەویش فیقووانی فەرەنسی بەسەر ئو تێدا دلبەش بوون، تیمێک لایەتى و تیمێک بەرگری لێدەکا، بەلام گۆرانی باروئوخى ئابووری لەناکامى ھەربو جەنگە جیھانىکە یاسادانەرى فەرەنسی ناچار کرد بە دەرکەرنی یاسا بۆ ھەندى نۆخی تاییەت، کە ھەندى رێگەچارەیان تێدا لەسەر بناغەى پیادەکەرنی تیۆری باروئوخە لەناکاوھەکان دادەمەزێ.

لەر لاتانەى پیادەکەرنی تیۆری باروئوخە لەناکاوھەکان بە رێگى ئیجتىھادی قەزلی قبول کێو ئەلمانیا بە پاش ئۆرانی لە جەنگی جیھانى یەکەمدا بە کاریگەری باروئوخى ئابووری کە پاش جەنگ گۆرانی بەسەرنا ھات و رای قەزلی ئەلمانی لەسەر پەسەنکەرنی تیۆرەکە لەسەر بناغەى

نىيەتپاڭى گىرسايەۋە، كە دەخۇلۇزى پاش گۇرۇنى بارونۇخ ەقەدەك ەمەلۇر بىرى. ەروەھا ئىجتىھادى قەزلى لە سويسرلىش شۇنېنې ئالمانىي ەلگىرت لە ەمەلۇر كىرنى ەقەد بەن ەلۇە شاننەۋەى لەسەر بناغەى بنەماى دىلپەرۋەرى و نىيەتپاڭى.

قەزلى ئىنگىلىزى دەستى بە بنەماى دىلپەرۋەرىۋە گىرت و لەسەر ەندى بارونۇخ پىادەى كىرد كە نىزىكىن لەو حالەتەنەى تىۋرى بارونۇخە لەناكۋەكانىان تىدا پىادە دەكرى، بەم شىۋەى:

۱- ئەگەر ئۇ شىۋەى ەقەدى لەسەر كرلۇە پاش ەقەكرىنەكە فەۋتا.

۲- ئەگەر دەرىكۇى ەرىۋولا بەمەبەستى پارىزگار كىرن لە شىۋەكە بەو شىۋەمەى لەكاتى ەقەكرىنەكەنا بىنۇيانە ەقەيان كىرى، پاشان ئۇو حالەتە نەماى.

۳- ئەگەر جىئەجىكرىن لەبەر ۋەيەك كە لەكاتى ئىمىركىرنى ەقەدەكەنا پىششىبىنى نەدەكرىا ۋا كەوت، يان رۇر ۋولكەوت بەشىۋەيەك بۋە ماىەى گۇرۇنى سىروشى جىئەجىكرىنەكە بەتەۋەتى^(۱).

لەو ياساىانەنىش ياساكانىان رىكخستنى ۋەكەكانى ئۇو تىۋرىمان بە دەقى تايىت تىدلىە:

ياساى پۇلۇنى (۲۶۹م)، ئىتالى (۴۶۷م)، يۇنانى (۲۸۸م)، مىسىرى (۱۴۷م)، سۋرى (۱۴۸م)، عىراقى (۱۴۶م)، لىبى (۱۴۷م)، كۋىتى (۱۴۶م)، ئورنى (۲۰۵م)، يەمەنى (۲۱۴م)، دەقەكانى ئەم مالدە لە تا رادەمەكى رۇرەك يەكن و دەلئى: (ئەگەر رۋولۇگەلىكى ئاناساى گشتى سەرى ەلدا كە نەدەتۇلرا پىششىبىنى بىرىن، بەۋى رۋولۇئانەۋە جىئەجىكرىنى پابەنىى گىئەنىكارلە بۇ قەرزۇر ئەگەر مەحاللىش نەبى تاقەتپروكىن دەۋو بەشىۋەيەك ەرەشەى زىانىكى گەۋەى لىدەكرى، دىلگە بۇى ەمە بەگۋىرەى بارونۇخ و بە ۋاۋسەنگىكرىن لەنىۋان بەرۋەۋەنىى ەرىۋولا پابەنىى تاقەتپروكىنەكە بۇ رادەى ماقۇلۇ بگىرپتەۋە ئەگەر دىلپەرۋەرى ۋى خولست، ەرىرئەوتنىك جىاۋل لەۋە بەتال دەبى).

تىببىنى دەكرى ەمەۋ ئەم ياساىانە بۇ پىادەكرىنى تىۋرى بارونۇخە لەناكۋەكان ئەۋەيان كىرۋە مەرج كە نۇخەكە گشتى بى و تايىت نەبى تەنھا بە قەرزۇر، ەروەھا قازى دەسەلاتى مەزەندەكرىنى ەمە و پابەند نىە بە ەمەلۇر كىرنى پابەنىەكە، ەروەك دەسەلاتى ەلۇە شاننەۋەى ەقەدەكەى نىە، ئەم سىيانە جگە لەۋەى پىچەۋلەنى شەرىعەتى ئىسلامن، لەگەل دىلپەرۋەرىدا لىك دەدەن.

لەو ياسا ەرىمىيانەى لە ەمەۋو حالەتەكاندا كارى بە تىۋرى بارونۇخە لەناكۋەكان نەكرۋە، ياساى (الموجبات والعقود)ى لوبىنانىيە، بەلكو لە گىئەندى بەكرىدەلدا كارى بە ەندى پىادەكرىنى كىرۋە، لە

^(۱) لىكتور عبد السلام الترمانىي - نظرية الظروف الطارئة: ۳۳.

(م ۵۶۲) دا لن به هه لوه شاننه وهی گزښه نندا دهنی له کاتی فو تانی به کړیږلو، یان عهیدار کړنی، یان گړپنی، یان بڼه شېوونی به کړنگر له سوود لښیننی یان له هندیکی نه گره به ک لکی به کارهیتان نه ما بڼو نهو مېهسته ی بوی دروست کړلوه، نهو هیش به هه لوی هه رڼوو گزښه ندولن نه بوو، له م حاله تندا به کړنگر تندا به نه نلزه ی سوویدیننی له شته به کړنگر لوه که بریتی دندا، هه روه ها له (م ۵۶۲) دا باس له که مکرڼه وهی بریتی دهکا له حاله تنګدا به کړنگر لوه (المأجور) له به شیکدا عهیدار بوویی، نهو هیش بوویته مایه ی که مکرڼه وهی سووده که، بهو مەرجه ی که مکرڼه وهی بریتی که به رڼزه ی نهو زیانه بی رووی دلوه.

پر ژده ی لوبنانی له م بولر دنا بڼو پیاده کړنی تیوره که له گال شریعتی نیسلامیدا دهگونجی که به مەرجه دلنه ناره نوڅه له ناکاوه که گشتی بی وهک - به پتی زلتیاری من - باقیی ولاتانیتری عه رهی کړیوانه ته مەرچ.

له م کورته یی خړلیه روو به پروونی بۆمان دمرده که وی که په یوه نښه کی پتهو له ننځون زمرورته و تیوری بارونوڅه له ناکاوه کانداهیه، هم له شریعتی نیسلامی و هم له یاسا و مزعیه کانداهیه.

زمرورته و دانمونه به نښت له یاسادا:

ولایاره نارسته ی یاسا له م بابه تندا له گال نارسته ی فیقولناتی شریعتی نیسلامیدا کړکه که نه م دلنهویه (الوفاء) بیړوکی زمرورته کاری تیناکا، له خولروه دهقی هندی یاسای ولاتانی عه رهی تاسیعت به م بابه ته دهخینه روو:

(م ۱۳۴) له یاسای مدهننی میسری دهلی (نه گره بابه تی پابه نښه که پاره بوو قهرزلر پابه ند دهی به نه نلزه ی نهو ژماره یی له عه قده که نا باس کړلوه به بی نه وهی به رڼوونه وه یان نزمبوونه وهی نرخی نهو پارمیه له کاتی دلنه وندا هیچ کاریگره کی هه بی). (م ۱۳۵) ی یاسای مدهننی سوری و (م ۱۳۶) ی مدهننی لیبیش ریڼک وهک نه م یاسایه ن.

بهر اوږد له نیوان شریعتی نیسلامی و یاسا له باره ی کاریگره یی زمرورته:

به بهر لور کړن له ننځون شریعتی نیسلامی و یاسا جه زلیه و مزعیه کانداهیه دمرده که وی نه نلزمیه کی هاویش له ننځولیاناناهیه، نهویش نهویه رهفتارمکانی مروڅچ جینانی بن یان مدهننی به شتویه کی ته لومتی یان رڼزه یی دهکونه ژیر کاریگره یی زمرورته نهویش به گوږیه ی نهو ورده کاریانته ی له هه رڼوو باسی پیشووندا خستمانه روو.

به لام شهریه تی نیسلا می له م بابه ته دا کومه لی جیا که رموی له گل نهو یاسایانه دا هیه، له ولته:
یهګم: شهریه تی نیسلا می کارتیګرانی رهفتارهګانی مروقه به حالتهګانی زهرورته وه لسم
 کومه لی بناغه وینه مای جیګیر له قورثانی پیروز و سوننه تی پیغه مبر لده مه زرتنی و به ګورلنی
 کسهګان، یان ګورلنی کات و شوین ناګورنی، له م بناغانه:

۱. لا ضرر ولا ضرر^(۱).
 ۲. الضرر يزال.
 ۳. الضرورات تجوز المحظورات.
 ۴. الاضرار لا یبطل حق الغير. (ولته: ناچاری مافی کسیتر به تال ناکاته وه).
 ۵. الضرر یقع بقدر الامکان. (ولته: زیان به پنی تولنا نور ده خریته وه).
 ۶. الضرر الاشد یزال بالضرر الاخف. (ولته: زیانه ګورمه رکه به زیانه سووکره که لاده بری).
 ۷. انا تعارضت مفسدتان روعي اعظمها ضرراً بارتکاب أخفهما. (ولته: نه ګر دوو خړپه تیک ګیران،
 به زیان تره ګیران له به رچاو ده ګیری، به نه نجامدانی سووکره که یان).
- له کاتیککا تائیتستا نه یاسا و نه رای شروقه کارلنی یاسا لسم دیاریکرنی بناغه یه کی روون و جیګیر
 یو نه مانی به رپر سیاریتی به ته ولوی یان جوزنی له حالتهګانی زهرورته دا جیګیر نه بوون.

یوه م: ئاما نجهګانی شهریه تی نیسلا می بریتین له به رژه وه ندیهګانی مروقایه تی وهک نه فهرموی:
 ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾^(۲)

ره حممت بریتیه له به رژه وه ندی، به رژه وه ندیش بریتیه له سوودی هینرلو یان زبانی نورو خړلوه،
 به رژه وه ندیه که چ ماندی بی یان معنوی، بنیایی بی یان نوخره وی، نه م به رژه وه ندیانه یش هندیګیان
 زهرورین که سیستمی هیچ کومه لګه یه که له جیهاندا رنګ نابی نه ګر یه کیک له ولته تیاندا تیک بچی،

^(۱) لا ضرر: ولته نلی هیچ زبانتیکی ماندی یان معنوی مالی یان جهستی به تاهق به کسیتر بګیرنی. لا ضرر: ولته
 نلی زبانی به زیان وه لام بدرته وه، چونکه زیان به هاوشیو مکی له متو نابری جګه له تلوتهګنی قیساس. نهوه ی
 زبانتیکی به دمست کسیتر پی ګیش مافی قهرمو مکرته وهی نهو زبانی هیه و بوی نیه به ممان شتوه وه لامی
 بلته وه.

(پیشتر مانی همدی له م زبایانه کرلونه کوردی — و مرګیر)

^(۲) سورة الانبياء: ۱۰۷.

نولنیش بهر ژمونه نښی ټاين و ژيان و ناموس و مال و نه قلن، هه نښکیان بهر ژمونه نښی تایه تن که په یوه نښیان به پټو سټیه کانی مروځ له ژيان و گوزه راندا هه به بهی زه حمه تی و تانگانه له په یوه نښیه کانی مروځ له گه له باقیې بولره کاند، هه نښکیشیان بهر ژمونه نښی که مالی (یان ته حسینی) و په یوه نښیان بهو ټاکارنه وه هه به که پټو سټیه مروځ خو یان پی پرلټنټه وه له رهوشتی جولن و ولز هټان لهو سیفه تانه ی له شوین و پټگی مروځ له نیولن زنده و مره کاند ناو هښت نه وه.

ژانایان شهربه تی ټیسلامی کومه لی رنځه ری گشتیان دناره بڼ هاوسه نگی کړن له نیولن هم بهر ژمونه نښان دا کاتی ټیک بگریځ، له ولنه:

أ- نه گر بهر ژمونه نښی پاراستنی ټاين له گه له بهر ژمونه نښی پاراستنی ژاندا ټیک گیر، قوریانی به نووهم ده ری له پټناو به کمد، له بهر ژمونه ی ژيان بهی ټاين هیچ نیه، نوو هی ټاينی نه بی پابه ندی نیه، نوو هیش پابه ندی نه بی شایسته ی نوو نیه نه ندم ټیک کومه لگه بی.

ب- نه گر بهر ژمونه نښی پاراستنی ژيان یان بهر ژمونه نښی پاراستنی مال له گه له بهر ژمونه نښی پاراستنی ناموسدا ټیک گیر، نوو ه میان پټش ده ری، چونکه نوو هی ناموسی نه بی کرلمه تی نیه، نوو هیش کرلمه تی نه بی شایسته ی ژيان نیه.

ج- نه گر بهر ژمونه نښی پاراستنی ژيان له گه له بهر ژمونه نښی پاراستنی مالدا ټیک گیر، به که میان پټش ده ری، له بهر ژمونه ی ژيان نه گر نه ما قهره بو ناکریت نه وه، به پټچه ولنه ی مال.

د- نه گر بهر ژمونه نښیه زهروری و حاجی و ته حسینه کان ټیک گیرل، به که میان پټش نووهم و سټیه م، نوو هیش پټش سټیه م ده ری، نوو هیش به پټی گرنگی و ژولیان له ژيانی مروځ و سیسټمی ژاندا.

نهمه له کاتیک له یاسا و مزعه کاند هم جوړه دلبه شکر نه نه بڼ بهر ژمونه ندی و رنځه ره کان به مبه بستی نه هیشتنی نځه کی نیولیان، نیه.

سټیه م: سه بارت به کاریگری زهرورته له تاو له کاند فیقولاننی شهربه تی تاو لنیان بڼ سی بهش دلبه ش کرپوه: تاو له کانی حدود + تاو له کانی قیساس و خوینبایی + تاو له کانی ته عزیز.

بهشی په کم به کوی دهنک زهرورته کاری تیده کا، له بهر ژمونه ی لانی کم به شو به په یک ده ژمیر ری و حه دده کانیش به شو به راده گیر، هره وها له بهر ژمونه ی تاو لن نځی مافه گشتیه کان (مافه کانی خوا) یان نه ولنه ی لایه نی گشتی تټاندا به سه لایه نی تایه تدا زله، هره وها رنگه دن به ده ستریز کرپوه سه مافی گشتی له رنگه دن به ده ستریز کرپوه سه مافی تایه تی زیاتره.

سملرمت بهمشی نووهم زهرورته له تاوانه کانی ئهم بهشهنا به عوززیکي به خشهر لمانزی، به لکو عوززیکي سووکین لادهنزی له بهرنه وهی کس فهرلی بهسه رکسیره وه نیه به تهقوا نهی، خه لک وهک لانه کانی شانه یه کسانن، هه موو له ئاده من و ئاده میش له خاکه. ئهو کانزیهی هه موو مروفتیکی لی بروست کرلوه خاکه، له بهرنه وه نابی قوریانی به گیانی کسینک بدری له پیتا ورزگار کرنی گیانی کسینک تریدا.

ههرچی بهمشی سینه مه ئهو تاوانانهی په یوه ننیان به مافه کانی خولو هه یه وهک به کارهیتانی مهستیبه خش و هوشبه رهکان و خولرینی گوشتی مردار و باقیی حهرا مکرلوه کانتر له بارووخه ئاسایه کاند، له حالتهی زهرورته دهرگرتن بۆ کاری مویاح، ئهوانه میش له بابی روخسه تن و هیچ بهرپرسیاریتیکی نه جینائی و نه مه دهنیان لی ناکه ویتته وه.

ههرچی دهستدریژکرینه سهرا مالی خه لکه له حالتهی زهرورته د، ئهوا زهرورته به عوززیکي به خشهر له بهرپرسیاریتی جینائی لادهنزی، به لام بکهره که له پرووی مه دهنیه وه به بهرپرسیار لادهنزی و له سهریه تی قهرمه بوی ئه وه بکاته وه که له پیتا ورزگار کرنی خۆیدا له ناوی بریوه یان به کاری بریوه، له بهرنه وهی ناچار یون مافی کسیت به تال ناکاته وه.

به لام ئهم دلبهشکرینه ورد و ریکخه ره رووانه له یاسا و مزعه کاند نایینن.

چوارهم: شه ریعتی ئیسلامی جیاووزی له ئیوان بارووخی له ناگوی گشتی یان تایهت به قهرزلی ژرباری پابه نیه کی تاقه تپروکین ناکا، له بهرنه وهی عیله که یه که ئه ویش بارگرانییه، حوکمیش له بوون و نه بوونیدا له گه ل عیله که یه دهرسوپی، له بهرنه وهی ئامانج یه که ئه ویش به زمیه به رانه بهر زلی بارگرلن ورزگار کرنی لانیکه م له پتی هه مولر کرنی پابه نیه که یه وه ئه گه رگرتنه ده که هه لته وه شینرتته وه، جگه له مه بناغه که یه که ئه ویش بنه مای دلبه ره رییه، له کاتیکه بایه خ نه به عیله و نه به ئامانج و نه به بناغه نادهن و ئه و یان به مهرج بۆ پیاده کرنی تیوری بارووخه له ناکا وهکان لئاوه که ئهو بارووخه له ناکا وه گشتی بی، ئه گه ر تایهت بی به قهرز بوری پیاده کرنی نیه و پتیسته کابری قهرز بهرگی هه موو باره گرته که بگری.

پاشان فیقولانی شه ریعت سهرا حه نه فی - تیوری بارووخه له ناکا وه کانین له بوری لانه وه به پاره له حالتهی هه لبه ز و دلبه زی هیزی کرینی لروی کارپیکرلو له ولاتی قهرز له که پیاده کرپوه، جیاووز له یاسا که سه پتی ژنایری من - یاسایه ک نایینن چاره سهری ئهم بابه تهی کرپی بۆ ورزگار کرنی قهرز له بارگرانییه که له ولته یه ی له سهرووی تاقهت و تولای دلرییه وه بی.

پيٽجهم: به پتي زانباري من ياسايهك نابيين بابتي قورخكاري و دياريكربي نرخی له جيهانی عرمی و ئيسلاميدا چاره كربي، نه گرجي شهرىعتي نه جيهانه دلو له دهسلات دهكا دست و مريدت له پيتاوه لگرتني سته می بازگانان و نه هيتشتني مافخوراني به كاريه رن، ئوميدمان روره ياساندنه رن فرياي ئه كه له بهره ياسايه بكون.

باسی سييهو:

زمورومت و كاره پزیشكیهكان

له م باسه دا ئه وه لآمانه خرونه ته روو كه له لايه ن سه نيكاي پزيشكان (لقى نهينه و) وه ئارلستم كرون و دلوام ليكرلوه له پووى شهرى و ياسايه وه وه لآميان بدهمه وه بۆ سيمينارى (پزيشكى له نتيوان شهرع و ياسا)، كه له ۱۶ى رهيغوئله ولى ۱۴۱۴، به رلنبر ۱۹۹۳/۹/۲ به ستر و شهره فى به شلريكړنيم هه بوو، له بهر په يوه ندي پته وى به بهرپرسياريتي جيناني و حالته كاني زه وره ته وه كړيم به پاشه كى باسه كه.

پرسپارمکان:

- پ۱- پيناسه ی مړين له پووى پزيشكى و شهرى و ياسايه وه.
- پ۲- بوژلنه وى ده ستر، ئامرله پزيشكیهكانى، كى و كى بهرپرسه له وه ستاندنى دهرگا ده ستر دهكان و رلگياننى مړينى نه خوش؟
- پ۳- پيوستى به برينه وه و چاننى نه ندى جهسته ی مړوځ بهمه به ستنى رزگار كړينى ژيانى نه خوش.
- پ۴- هه لوښت له و نه خوشه ی له كاتيككا نه گرى توشبوونى به مه ترسى گوره له ئارلليه، خوى يان كه سوکاره كى چاره سر رت ده كه نه وه.
- پ۵- گنگه شه يه كى پزيشكى و شهرى و ياسايى بۆ ئامرله جياوله كاني ريگرتن له سكرپى.
- پ۶- گنگه شه كړينى كوتا هيتان به سكرپى له بهر هوى پزيشكى. پزيشك كى ره زلمه ندى له سر كوتا هيتان به سكرپى ده دلت و راي شهرع و ياسا چيه؟

وه لاهه کان:

بسم الله الرحمن الرحيم، سوپاس يو ښه خوايه ي فره مويه تي ﴿سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ﴾^(۱)، درود و سلاو يو سرگياني دولين پيغه مبركه رينمايي كرين يو ښه وي "حيكمت گومبووي بړولره" و له هر كوي بينه وه ښه له هه موو كس له پيشتره بوي. هه روه ها لاسر ښال و ياوهراني كه ښستيري ريتوي و خوري روشن كړينه وي رنګي گيشتن بوون به هق و داپه رومري. پاش ښه، وه لاهه لاهه وي ښه پرسيارنه پيښوخت پيويست به زليني ښه ځالانه ي خورلوه دهكا:

يه كم: له روي شهرعي و ياساييه حوكمي هه موو تازه سره له لويك (مستجد) له دهقه كان
د درده هيتري، ښه گره لويوه نه كرا په نا يو پياده كړنه فيقهه كان و پيښينه قه زليه كان ده بري، ښه گره لولنه يښدا نه بوو په نا يو ريسا گشتيه كان ده بري.

دوهم: قورښي پيرونه دستوروي خوايه يو بدمه كاني و همولر كريني دستوروه ښلايهه كاني
راپړيږه. دستورويش ناچيته ناو ورده كاري و جوزښاته كان، به لكو ښه ركي پلانديان و نه خشه ريزي و دناني ريسا و بناغه گشتيه كان و نارسته كريني ښه قلي پسيپولنه يو گيرلنه وي جوزښاته كان يو ښه كولي اتانه.

قورښان چورچيوه كي يو ښه خلاق كيشاوه، پاشان به ښه قلي به شري گوتوه ده ي له ناو ښه چورچيوه ښه خلاقيت و له بهر تيشكي پيښويستيه كان و په رسته دني ژاندا بجولي، به مو مرجه ي ليني دمرنه چيت.

سپيڅه: ښه گره خيزلني مرقايه تي له سره تاي خه لقه وه تا كوتاي ژيان لاسر ښه هه ساره به، له سورده ها يو خوا به سر بيات هيج له مهنني خوا زياد ناكات، هه روه ها ښه گره له زنديقي و ثيلحاديښدا به سري بيات هيج له مهنني خوا كم ناكات.

ليزموه دمرنن سرجه م دستوروه ښلايهه كان به قورښاني پيرونه ښه، يو به رزمونه دني ښه ميرال له زبون، به رزمونه دني ښه لولايه نه به، لايه ني ښه رتي به ماناي هيتاني سوود، له گه ل لايه ني ښه رتي و له لالني زيان يان خړپه. قورښاني پيرونه به دهق باسي ښه مې كړيوه و ښامانچ له پيامي

^(۱) سورة فصلت: ۵۲.

محهمدی له بهر ژمونه نښی مړوځا کورت کړلو ته وه و نه فرموی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ﴾^(۱).

ره حمه تیش بریتیه له بهر ژمونه نښی دنیا و ناخبرهت، مادی و مه غنه وی، نه ریتی و نه ریتی.

چوارم: قورګانی پیروز فیزی کړوین ژوریهی شو حوګمانه ی روپه پروی مړوځا د مېنوه نوو

حوګمیان همیه: حوګمیک له حالته نااسایه کاند ک پنی دموتری بویری (عه زیمهت)، حوګمیکیش بقو بارونوځه نااسایه کان و پنی دموتری موله تدان (روخسه ت).

بقو نمونه خوی گوره نه فرموی: ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَلَحْمَ الْخَزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَن اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾^(۲). حوګمی خوارینی مړلر و گورشی به رازو خوارینه وی خوین له حالته نااسایدا حه رله، به لام له بارونوځی نااسایدا ریپیدان و حه لا لکړنه.

نمه ریتمایه بقو مړوځا له هه موو نوځیکی نااسایی و له کاتی زمرورهت و پیوړستی ژوردا بقوی همیه له حوګمه نسلیه کی روپلوه کوه لادبات بقو حوګمه نااسایه کی، له بهر ژمونه ی ثابینی خوا زه حمه تی تیدا نیه ﴿وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُم فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ﴾^(۳)، هه روه ها له بهر ژمونه ی ثابینی نااساییه ﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾^(۴).

پیتمه م: شهریمه تی نیسلا می ثابینی فیرمهت و ثابینی زانست و کاره، ماوه ی نیو سه ده یه له گه ل شهریمهت و ماوه ی زیاتر له چاره که سه ده یه که له گه ل یاسا دژیم، شتیکم تیدا نه یوه له گه ل زانست و وقیع و فیرمه تی مړوځا لیک بدات، هه روه ها ریه کی دروستم له یاسادا نه یوه ئیلا فیقولانانی شهریمه تی نیسلا می پش شو گوئیانه، شهریمه تی نیسلا می ریخستن و پیاده کړنه، ریخستن که له ریسا هه مکی (کلی) یه کاند خو دهنوینی نه گوره، به لام نه وه ی به گوریه ی شوین و کات ده گوړی پیاده کړنه (التطبیق).

شهمه م: له حالته ی بهر یه ککه و تنی سوو د مګان یان سوو د مګان له گه ل خرپه کان یان خرپه کان

له گه ل خرپه کاند، پیوړسته نه قلی پسپوړان په نا بقو بهر لور لکړن بیهن بقو زلکړنی لایه نیک به گوریه ی باشرین پیوړه و دیسپلین، که زانایانی نوسول و فیقولانانی شهریمهت دلایانان.

^(۱) سورة الانبياء: ۱۰۷.

^(۲) سورة النحل: ۱۱۵.

^(۳) سورة الحج: ۷۸.

^(۴) سورة البقرة: ۱۸۵.

حهوتهم: وه لاهمه کانمان بۆ ئه پرسیارانه له بهر تیشکی ئه خالاته دهین:

پیتاسه ی مردن له پرووی سروشتی و شهرعی و یاساییهوه:

پیتاسه ی هه موو شتیك بریتییه له روونكرینه وه ی حهقیقه ته كه ی، ئه وه یش له سه ر زانیی شته خویه كان یان لانیكهم تاییه تمه ندیه خویه كانی ده وه سستی، له بهر ئه وه ی پیتاسه وه ك زانیانی مه ستیق ده لێن یان حه ندیک ته ولوه ئه گه ره بۆل (فصل) و ره گه ز (الجنس) ی نزك بوو، یان حه ندیک ته ولوه ئه گه ره بۆل نزك و ره گه زی نوور بوو، یاخود وینه یه کی ته ولوه ئه گه ره بۆل نزك و تاییه تمه ندی (الخالص) بوو، یان وینه یه کی ته ولوه ئه گه ره پیتاسه بوو به خه ولس له گه ل ره گه زی نوور یان ته نیا به خه ولس.

تانیستا — به گۆڕه ی ئه وه ی من بزلم — كه سیكمان نه یوه پیتاسه ی مرینی كریدی به جگه له بهشی چواره م و كوتایی، ئه ویش پیتاسه كرنه به خه ولس له بهر ئه وه ی ئه و شته خویانی ده چنه ناو حهقیقه تی مرین هیشتا لای زانیانی شهرعته و پزیشکی و بیاولنی یاسا نه زلوه.

ئو پیتاسه بلاوه ی كه له لای خه لگی گشتی و تاییه ت ناسر لوه و فیقولانی شهرعته و مریانگرتوه ئه وه یه (مرین جیا بونه وه ی گیانه له جهسته). ئه م پیتاسه ساده یه ئه گه ره له گوشه ی فیه ی و عورفی و زمانه ولنه وه بۆی بڕولین ده بینین به لگه نه ویسته، موناقه شه كرنی به لگه نه ویسته كانیش مه ستیق و ئه قلی ساغ ره تی ده كه نه وه.

خۆ ئه گه ره له پرووی شیکاری و زانستی و فه لسه فیه وه بۆی بڕولین ده بینین پیتاسه كرنه به نه زلوه (التعریف بالمجهول) و به وه ی له ناستیرو له کی شار لوه تره كه مرینه، پیتاسه كرنیش به شار لوه تر له پرووی لۆژیکیه وه ره تکر لویه، له بهر ئه وه ی له مه رجه كانی بروس تی پیتاسه ئه وه یه له پیتاسه كر لوه کی زه قتر و رووتر بی، له بهر ئه وه ی ئه قلی و زانست هیشتا نه گه یشتونه ته نۆزینه وه ی نه یینی ئه و نوو وشه یی له پیتاسه كه هاتوون (جیا بونه وه و گیان).

جیا بونه وه (المضارقه) چیه و ئه و ساته جیا كه مرمویه ی نیاوان زیان و مردن

بهوردی چیه؟

ئه م پرسیاره وه ك من بزلم تانیستا وه لاهمه نه در لوه ته وه ته نیا له رێگی ئاسه ول و نیشانه و روا ته تاییه ته كانی مرینه وه نه بی، و له رێگی كرنی کارگه ری (الاش) به به لگه له سه ر کار تیكه ر (المؤثر)، ئه م به به لگه كرنه یش به به لگه یه کی زانستی بنبر لاده نری ئه گه ره هه موو پیتاسه كیه كانی به لگه نه ویسته

(يان يه قينی) بن، به لām نه ګر ګومانګر (ظني) يان پټکاتو له ګومانګرو يه قينی بوون شهوا به حتمی نه نجامه که که حقیقه ته مړنه ګومانګر ده بی، له بهر شهوی وهک زلفایانی مه متیق ده لټن، نه نجام شو ټنګه و ته ی ساده ترین پیښه کیه کانیه تی.

له ورو ویشوه ژيان يه قينی نه ناتوانين به پښتېستن به ناسه ولړ و نیشانی ګومانګر يان جیګومان حوکمی نه مانی بده ين، له بهر شهوی رټسا شرعی و یاسایه که ده لټ: (یه قین به ګومان لاناچي).

ګیان چیه؟

نمه به شه ګیتره که له پټناسه ی مړینا و مرګیرو، به و هی جیابوونه و هی ګیانه له جهسته و هیشتا لای مړو نه زلفرو له بهر شهوی مړو زلفستی تیوری له رټی دهق یان ههست یان نه قله و و مرده ګری.

دهقی قورټان ده لټ: ﴿وَسْأَلُوكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنْ عِلْمٍ إِلَّا قَلِيلًا﴾^(۱). ههچی ههسته ته نیا دهرک به شته مانیه کان دهکا. ګیان (روح) وهک زلفا و فیهله سوفه کان ده لټن جهوه رټکی رووتی ناماندیه که ناچیته ژیرباری دهرک پټکرني ههسته کان و زلفستی نه زموونی.

ههچی نه قله،

نه قل نه زلفرو (تسهوری) و (تسديقی) هکان له زلفرو تسهوری و تسديقیه کان به دهست ټیټی. نه م زلفرو یاخود زلفاریانه لای زلفایانی شهرعت و پزیشکی شو ټنه ولړ و نیشانه کانی مړین، که ګومانی ههله یان رلستان لی ده کری، سه ریاری هه موو نه وانه یش فیقوانانی شهرعت له پټناو دیاریرکني ژيان و مړین و سنووری ټیولیاندا چیان له دهست هاتبی کرېوانه.

بټ نمونه ګوتوانه: مړو له توخمیکي مادی پټکی، که جهسته یه (یان له ش) له ګل توخمیکي مه عنوی که ګیانه و مړو ته نیا به یه کټک له و ټولنه و هسفی مړو فبوونی به سه ردا ناچه سپی. جهسته چورچټوه یه کی مادی سه ره لټوی قابیل به په یدلبوون و فوټان و نو ټیوونه و نه مانه، که وهک چرا ولیه بټ رونا ککرنه و نه ماده کرلو، به لām تا ګیانی تی نه کوی روشن ناکاته و.

^(۱) سورة الاسراء: ۸۵.

گیان پاش هاتنه ناو جهسته وهك چوونی ناو بهنیو گول یان چهوری بهنیو دهنگ زهیتونیکدا، بهجهستدا دهگهړی و تا نهو کاته ی نه دلمانی جهسته به که لگی نه جامدانی نه رکه کانیاں بین تیدا ده میتته وه، هر کاتیکش به که لک نه مان گیان له جهسته دهجیته دهر وه.

زلفایانی شهرعت په یوه منی گیانیان به جهسته وه بۆ پیتج سوور لبهش کریوه که هریهك له ولنه حوکی تایه تی خو ی هه یه:

سووری به که م په یوه سستوونی گیان به جهسته وه بهر له له دلیکبوون.

سووری نووهم پیوه په یوه سستوونی پاش له دلیکبوون له حاله تی بیداریدا.

سووری سیهم پیوه په یوه سستوونی له حاله تی خهوتندا، خهوتنیش ناو نرلوه مرنی بچووک له و رووه وه هوش و نیدر لکی تیدا نامینی. خوا نه فهرموی: ﴿وَهُوَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُم بِاللَّيْلِ﴾^(۱).

سووری چلارم پیوه په یوه سستوونی پاش نه وه ی به مرن لپی جیا ده بیتته وه.

سووری پیتجهم پیوه په یوه سستوونی کاتی له ونیا جهسته کان زینوو دهنه وه.

فیقولانی شهرعت ده لپن مرن به ئاسه ولر و نیشانه کانیه وه دهناسریتته وه، له ولنه:

۱- هه ناسه نه دان.

۲- چاودهر په رین.

۳- خاویوونه وه ی پیکان و توندنه بوونیان.

۴- لیک جیا بوونه وه ی قوله پیکان.

۵- لاریوونی لوت.

۶- کرانه وه ی هریو لپو.

۷- لته پینی لاجینه کان (انضاف الصدیغ).

۸- کشانی پیستی روومه ت و نه چوونه وه یه کی.

۹- ساریبی جهسته.

۱۰- نه مانه و هیتر که له جتی خویدا باسیان کریوه^(۲).

^(۱) سورة الانعام: ۶۰.

^(۲) له م بابه تدا بروله هم سرچاوه فیهیلته ی خولرموه: الخرشبی: ۱۳۲/۲، لمجموع: ۱۲۵/۵، المغنی لابن قلیمة: ۴۵۲/۲، حاشیه ابن علبین: ۱۸۹/۱، المنثور فی القواعد للزکشی: ۱۰۷/۲.

مردن لەرووى پزىشكىيەوه:

پېناسەكرىنى مردن لەرووى پزىشكىيەوه لە پىسپۆرىيى مەن نى، بەلام ھەر بەمەبەستى بەرلورىكرىن لەنتۆن بۆچوونى شەرىعت و پزىشكىدا قىسەى لەسەر دەكەم.

زانايانى پزىشكى دەلەين مردن مەرىنى مېشكە و بە سى قوناغ پەلامارى جەستە دەدات:

يەكەم وەستانى دل و سىيەكان.

دووەم مەرىنى خانەكانى مېشك.

سێيەم مەرىنى خانەيى كە مەرىنى تەلوى خانەكانى جەستەيە.

تا ئەم زىكانە پێوەرىكى پزىشكى بۆ مردن نەبوو جگە لە وەستانى دل و سىيەكان، بەلام پاش پېشكەوتنى زانست و دەرکەوتنى ھەندى رووبلو كە تىيدا مەزۇق پاش وەستانى دل و سىيەكان گەرلۆمەتەوه بۆ ژيان، دەرکەوت ئەم پێوەرە ورد نى و مەرىنى مېشك جىي گرتەوه، يەكەمىن لايەنى پزىشكى تىيىنى ئەمەى كرد قوتابخانەى فەرەنسى بوو لە ساالى ۱۹۵۹ و پاش ئويش قوتابخانەى ئەمەرىكى لە ساالى ۱۹۶۴.

زانايانى پزىشكى پىيان وايە مېشك لە سى بەش پىكى:

۱- مۆخ: كە سەنتەرى بىركىنەوه و يانگە و ھەستكرىنە.

۲- موخىخ: ئەركى رلگرتنى ھاوسەنگىي جەستەيە.

۳- رەگى مۆخ: ناوھەندى سەرەكى ھەناسەدان و كۆنترۆلكرىنى دل و سوورى خويە.

تائىستا زانايانى پزىشكى كۆكن لەسەر نەگەرلۆمەوى ژيان بۆ ئو مەزۇقەى مېشكى مەروە بەپېچەلۆمەوى وەستانى دل و سىيەكان كە دەرکى بەر لە مەرىنى مېشك دەست بەكار بگەنەوه. كى دەزنى، دوور مەيىنە رۆژك بى ناپلستى ئەم پێوەرەيش بىسەلمى.

ئاسەوار و نىشانەكانى مەردنى مېشك بەلای زانايانى پزىشكىيەوه

۱- لەمۆشچوونى تەلۆمەتى.

۲- ھەناسەنەدان پاش دوورخستەنەوى دەزگای بوورلەننەوهكە.

۳- نەبوونى پەرچە ئىنقىعال.

۴- نەبوونى جولەى نىرلەى (ئىختيارى).

۵- ديارنەمانى ئو شەپۆلە كارەبايانەى لە نەخشەكێشانى مېشكە لە مېشكەوه دەردەچن.

۶- وهستانی سووپی خویتی میثک.

۷- فرولانبوونی گلیتهی چاو و نه بوونی کارلته وه بۆ روناکی.

۸- لبله زینی زنده چالاکیه کانی میثک و ریشه کی.

۹- نه مانه و ناسه ولریتریش.

بهرورد کردن لهمنیوان شهریهت و زانستی پزشکیه:

یه گم: زانیانی پزشکی مرین و ژانیان به شتیکی مادیی به رهسته وه به ستوته وه که میثکه و له کار وهستانی نهویمان به مرین و به که لکھاتی بۆ کارکرینیان به ژانی لئاوه، له واتهیه نهوین له لیکلته وهی هه موو نهو ههنگوه مادیانهی له تئو جهسته دا رووده دهن رلست بکن، به لام نهو هی لئیان ناسه لمیترئ نهو هی نهوین کوتا نه نجامه کان له هه موو رهفتاره کانی مروؤده دهنه پال نهو نه ندلمه مادییه، که پئی دهوترئ مۆخ.

دیاره هه لئسوکه وته ئیرلایه کانی مروؤده رهگزیکی مهعنه ویان تبدیلیه پئی دهوترئ ئیراده، نهو یاسای خولیشه که ﴿وَلَنْ تَجِدَ لِسْتَهُ لَّهِ تَبْدِيلًا﴾^(۱)، له شته باوه کانی نهو گه رپوونه نهو هی ماده مادهی هکی وه ک خزی لی به رهه م دی و ناتوانی مانا و مهعنه ویات به رهه م بیئی، نه نجامی لۆژیکی نهو رلستیه گه رپوونیه ییش نهو هی دروستکرلۆژیکی نامادی له جهستهی مروؤدا هیه که قورئان ناوی ناوه رۆج.

لیرموه زانیانی پزشکی رۆج (گیان) و مۆخیان تیکال کرپوه و نهو هی ئهرکی رۆجه دلویانه ته پال مۆخ، بناغه ی نهو تیکه لکرینه ییش زانیوونی تهفسیری مادی و گشتاننیه تی به سه ره موو دیارده کاند. دووهم: پیده چی تیکه لکرینیکیتر هه بی له تئوان ژانی ئینسانی و ژانی خانه ییدا، که ژانی ئینسانی به دهره نجامی ژانی خانه کانی میثک و باقیی خانه کانیتری نه ندلمانی جهسته دانه نری، له کاتیکیدا ژانی خانه یی وه ک چۆن له مروؤدا هیه له رووه ک و ئازده لیشدا هیه.

ژانی خانه یی له سی هیز پیکی: هیزی خۆرلکه خش که رووه کی زینوو خولرینی لی وهرده گری + هیزی گه شه به خش به هوییه گه شه ده کا + هیزی وه چه به خش که به هوییه زیاده ده کا، نهو ژانه

^(۱) سورة الاحزاب.

لە كۆرپەلەدا ھەيە بەر لەمۇى گيان بىتتە بەر جەستەى لە نىزىكى چوار مانگىدا، لەولەنەيە پاش گيان دەرجوونىش ماوھەيك بەھۆى دەمژگا دەستكردەكانەوھ بەمىنى.

سەرەپلى ئەم جىاوازىيە بەرچاۋلە لەنتوان شەرىعت و پىزىشكىدا، بەلام دەكرى جۆر (توفىق) بىكرىن ولەم چەند خالە جەوھەرىدا بەيەك بگەن:

۱- لە شەرىعتدا سەرچاۋەى زانن (ئىبراك) ھ جىاۋزەكانى مەۋقۇرۇخە، لە پىزىشكىدا مۇخە و دەكرى جۆر بىكرىن بەوھى سەرچاۋەى ئىبراك رۇخە لەپىتى بەكارھىتائى مۇخەوھ.

۲- لە شەرىعتدا رىكخەرى جۈلە ئىبراكەكان رۇخە، لە پىزىشكىدا مۇخە، جۆركىنيان بەوھ دەبى رۇخ بە رىكخەر دلبىرى بەپىشتەستەن بە مۇخ.

۳- جۈلەى ئىرادى لە گىنگىرىن بەلگە (ظنى)يەكانە لە شەردا لەسەر بوونى رۇخ لە جەستەدا، لە پىزىشكىدا بەلگەيە لەسەر دەستدانى مۇخ بۆكارىكرىن. جۆركىنيان بەوھ دەبى جۈلەى ئىرادى بەبەلگەيەك لەسەر پەيوەندى رۇخ بە بەكەلھاتنى مۇخەوھ دلبىرى.

۴- غىابى ھەست و جۈلەى ئىرادى لە شەردا نىشانەى جىابوونەوھى رۇخە لە جەستە، لە پىزىشكىدا نىشانەى مەرنى مۇخە، جۆركىنيان بەوھ دەبى مەرنى مېشك بە نىشانەى جىابوونەوھى رۇخ دلبىرى.

۵- جۈلەى ئائىرادى ھەندى ئەندامى جەستە لە شەردا بەبەلگەى مانى رۇخ دلتانرى، لە پىزىشكىدا لەسەر بەكەلھاتنى مۇخ، جۆركىنيان ئەوھە جۈلەى ئائىرادى ئابىتە بەلگە نە لەسەر ژيان ونە لەسەر مەرن.

۶- لە شەرىعتدا كۆرپەلە بەر لەمۇى گيانى تى بگەپى، بەماوھەكى ژياندا تىدەپەپى، لە پىزىشكىدا دەكرى ھەندى ئەندام لە جەستە جىا بىكرىنەوھ لەگەل پارىزگارىكرىن لە ژيانى خانەكان، جۆركىنيان ئەوھە ژيانى خانە جەستەيەكان رۇخ نىيە و دەكرى كۆپىنەوھ و جىا بىنەوھ.

سەبارەت بە مەرن لەپروى ياساىيەوھ، ياسادانەرى عىراقى پىش رۆرىيەى ياسا مەۋقۇكرەكانى دلەوتەوھ لە كرىنى مەرنى مېشك بە پىۋەرى مەرن، ئەوھتا بىرگەى (ب) لە مادەى نووھم لە ياساى نەشتەگەرىيەكانى چاننى ئەندلمانى جەستەى مەۋقۇ (م ۸۵)ى سالى ۱۹۸۶ رىگە بە وەرگىتنى ئەندلمان لە جەستەى تووشبوو بە مەرنى مېشك دەدا، ئەوئىش بەگۆرەى بەلگە زانستىيە نوئى و كارپىكرلەكان كە بە رىئامى دەردەچن.

رینماییه کان (ژماره ۳) ی سالی ۱۹۸۷ دمرچوون و برگی یه که میان مرنی میثک پیناسه دهکا بهووی بریتیه له حالتهی لهدستلنی نهگه پلوهی هوش لهگه لهدستلنی نهگه پلوهی توانای هه ناسه دلی خۆبه خۆ و نه مانی تهولوه تیی بهرچه کرلره گانی ده ماری میثک^(۱).

پ/ بورژننه وهی دستکرد و ئامرازه پزیشکیه گانی چین، گهی و کئی بهرپرسه له وهستاننی دهرگا دستکردمکان ورلگیاننی مرنی نهخۆش؟

وه لام: سه بارهت به بهشی یه که می پرسیاره که (بورژننه وه و ئامرازه پزیشکیه گانی) له پسپۆپی من نیه، به لگو پسپۆپی پزیشکه گانه.

ههرچی حوکی شهرعی و یاسایی له رلگرتی دهرگا دستکرده کان و بهرپرس لهوه، وه لامه که یه یوه هندی به پرسیار نکیرته وه ههیه ئه ویش نه وهیه: ئایا بورژننه وهی دستکرد کار بۆ بهرده وایمی ژیان دهکا یان نرێژکرنه وهی مرنی؟ نه میش دهخوای حوکه که له هه ربهو حالته دا روون بکریته وه:

یه که م: حالتهی کارکرنی ئه دهرگا دستکرته بهمه بهستی بهرده وایمی ژیان و گێژنه وهی بۆ حالته سروشتیه گهی:

ئه گهر که سیک بههوی بهرکهوتنی میثک تووشی لئه وهستان یان هه ناسه دان بوو، یان تووشی جهلتهی دل یان تیکچوونی هه ناسه بوو و خریله ژووری بورژننه وه (چاوتیری چری پزیشکی) و دهزگا دستکرده گانی بۆ به کارهات بهمه بهستی گیاننی خوین و ئوکسجین به مۆخ به تاییهت له و ماوه زهمه نیه ی دهکوتیه نیوان مرنی میثک و ماوه ی وهستانی دل که وهک لای پزیشکانی بهرێژ روونه له چهند خوله کیک زیاتر ناخایه نی، له م حالته دا نووشیوه هه ن:

شیخوهی یه که م گه رله وهی هه ناسه دان و ریکبونه وهی لیدانی دل بۆ حالتهی سروشتی، ئه وکاته پزیشک بۆی ههیه له بهر به دهاتنی سه لامهتی و نه مانی مه ترسی دهرگا که بوه ستینی.

شیخوهی نووه م پتویستی نهخۆشه که بهو دهزگایانه له بهر نه وهی هیشتا باری ته نروسستی چاک نه بووه ته وه و ئه گهر دهزگا گان بوه ستینن مه ترسی مرنی له سه ره. له م باره دا وهستاننی دهرگا دهستکرده کان به بوونه هوی کوشتن لاده نری ئه گهر نهخۆشه که بهو وهستاننه مرد. جا ئه گهر پزیشک

^(۱) برگی ۱ له رینماییه کان ژماره ۳ ی سالی ۱۹۸۷ که به پنی حوکه گانی مادهی شه شه م له یاسای نهشته رگریه گانی چاننی ئه ندلی جهستی مژۆ ژماره ۸۵ ی سالی ۱۹۸۶ دمرچووه. له رۆژنامه ی (لوقائع) ژماره ۳۱۸۰ له ۱۹۸۷/۱۲/۱۴ بلۆ کرۆمه وه.

پابەندى ياساى يان عەقدى خۇى جىيەجى كىر بەبەستى دەرگەكەنى بوژىندەنەۋى دەستىر دەستىر لەسەر نەخۇش، بۇى نىە بەر لە لىنىابوون لە مەندى يان گەرلەنەۋى خالەتە سىرۇشتىەكەى لايان بىات. لە ياسادا تالون بە ولزىنەتەن نىە مەگەر پابەندىەكى ياساى يان عەقدى لە ئەستى ولزىنەتەن كەدا ھەبى، بەپىچەولنەى شەرىعتى ئىسلامى، چونكە لە شەرىعتى ئىسلامدا رىزگار كىرنى ژيانى كەسىتەر لە خالەتى بوونى زىاتەر لە رىزگار كەرنى كىفائەت، لە خالەتى نەبوونى ئەر فرەبەدا فەرزى ەمىنە. ئەرە پاساۋنىە بۇ پىزىشك كە پۇرش بىننىتەۋە بەۋى نەخۇشىتەر چاۋەرلەنى دەرگەكە دەكەن، لەبەرئەۋى جىاۋلەنى لەننەۋى مەۋىك و يەككىتەردا نىە مادام ھەموۋىان خۇننىان ھەرلە، بۇىە نەبى قورىانى بە ژيانى يەككە بىرى لەپىنەۋى يەككىتەردا، لەبەرئەۋى رىسەى شەرىى و ياساى دەلى (الضرر لا يزال بمثل). نەبى جىھازەكە بوەستىنەى بەمەبەستى بەكارەنەنى بۇ نەخۇشىتەر كە لەپەۋى سۈۋى گىشەۋە بۇ كەمەلگە باشتەر، لەبەرئەۋى پىۋىستە لايەنى ئانىى و مەۋى و ئەخلاقى پىش لايەن و ئىعتبارلەكەنەتەر بىرى، پىتەمەر (د.خ) ئەفەرمەى: (الإنسان سولسية كائنات المشط)، ھەرەھا ئەفەرمەى: (كلكم من آدم وآدم من تراب).

ب/ ئەگەر لىزەنى پىزىشكى پىپىر و سەرپەرىشتى نەخۇشەكە گىشە قەنەت ئەر نەخۇشە پاش سەلتەك يان رۇزىكەتەر دەمەى، ئايا لىۋىستە بەر لە مەندى دەرگە دەستىرەكەن بوەستىنەى؟ ۋەلام: نەخۇشە لەبەرئەۋى ۋەستەندەن مەندى مەۋە تەنەت پىش ئەجەلەكەى و بە كوشتەن بە بوۋنەۋە دەنەى. زەرەكەشى^(۱) پاش ئەۋى ژيان بۇ سى بەش لىلەش دەكە: ژيانى بەردەۋام، ژيانى جىگەر (سەقامگەر) و ژيانى سەرپەر، دەلى: ژيانى جىگەر ئەر ژيانەى كە بوۋچارى مەترسىى مەندە دىنەۋە، بەلام جۈلەى ئەندەمانى جەستە ھىشتا ئىختىارى و ئىرلىيە، جا نەۋە بۇ بىننىتەۋە دەلى: ئەگەر مەۋە بىرەندەر كرا و مەندى پاش سەلتەك يان رۇزىكەتە ھەتمى بوۋ و كەسەك كوشتى، قىساسى لەسەر ولجە، لەبەرئەۋى ژيانى سەقامگەر و تەۋەلى جۈلەى خۇۋىستەنەى ھەبە.

^(۱) بىر لىنەى مەمەد بن ھەبەر، لە گەرە فىقۇلانى شافىيەى - المەنۇرى فىقۇلە: ۱۰۶/۲.

پ/ له م حالتهدا حوكم چیه (حاله تی بیتومئیبوون له چاکوونه وه) نه گهر نه خوشیکتر هه بوو که گومانی زال نه وه بوو به دهرنگایانه ژبانی رزگار دهکری، ئایا دهرنگاکان له م لی بیتومئیبوو هه لده گیرین و بۆ رزگارکرنی نه ویتتر به کار بین؟

وه لām: ناستمه به نه ری وه لāmی ئه م پرسیاره بدرتته وه. به لām فیقولانی شهرعته ده لئین: نه گهر بوو به رژه موندی تیک گیران یه کیکیان لئایا و نه ویتریان (نه گهر و نه گهر) بی لئایاکه پیش ده خری، بۆ نه ویش وه ک نمونه نامازه به حوکمدانی قازی ده کهن به مرنی میردی ونبوو له به رژه موندی ژنه کی، له ورووه به رژه موندی ژنه که لئایا به لām به رژه موندی مانه وه ی میرده که به زیندوویی نه گهر و نه گهره، له به رژه وه یه کم پیش نووه م ده خری.

پ/ حوکمی نه وه چیه به پالنه ری رحم و به زه می و لاسر دلولی کسوکرمکی دهرگا دهستکردمکان له نه خوشیک که ئومئیدی چاکوونه وه ی نه ماوه نووستنن؟

وه لām: به شهرع و یاسا به کوشتن دانه ری به پالنه ری به زه می، یاسای سزگانی عیراقی (م ۱/۱۲۸) یش پالنه ری شهرعی به عوززکی سووکی (مخفف) بۆ سزا دناوه.

نووه م: حالته کارکرنی دهرگا دهستکردمکان بۆ درزگرینه وه ی ماوه ی مرن و لواخستی رلگیانندی.

ئه م حالته پاش مرنی میشک و به رده وایی کارکرنی دل و سیه کان به دهرگا دهستکردمکان ده بی، وه ک زانستی پزشکی نو ی سه لماندویتی ئیتتر گیرانه وه ی ژبان له دهره وه ی توانای مرو قایه تیه.

پ/ ئایا وهستانندی دهرگا دهستکردمکان به کوشتن دانه ری به مشیومیک بکرمکی به پیی شهرع و یاسا سزا بدری؟

وه لām: نه خیر، له به رژه وه ی کوشتن دهرکرنی گیانی مرو قیکه زیندووی، بۆیه پیتاسه ی کوشتنی به سه ردا ناچه سی، ئه م حالته فیقولانی شهرعته ناویان ناوه ژبانی سه رپرو (عیش المنبوح)، جوله ی نه نلامانی جهسته تیدا خوویستانه (نیختیاری) نه، ژور نمونه ییشی له فیه ی ئیسلامیدا هه یه له بابی به شدلرکرنی جینانیدا به وه ی نوو کس به دلولی یه کها به شدلری له کوشتنی کسیکا بکن.

زهرکمني له سهرچاوه ی ناوړلوبا ده لې (نه گهر ده ستریزې کرلیه سهر مړوښک و ناوړرگی له دهرکای همناسه دان و هیتري لې جیا کرلیه وه، جا که سټک کوشتی قیساسی له سهر نیه، له بهر نه وه ی له پلستیدا نه وه کوشتن نیه به لکو کوشتنی کوژلوه)، به لآم له بهر قه سده جیناښه که ی وکرده وه نور منکارنه که ی ته عزیز ده کړې و به تاو لټکی مه حال لده نړی.

فیقولانی یاسا ده لټن له م حالته دا له سهر تاو لټی پی سلان (الشروع) سزا ده نړی، به لآم یو پزیشک به تاو لټن لنانړی و نه له پړووی مه دهنی و نه له پړووی جیناښه وه لټی نا پر سر ټټه وه به و مه رجعی مه رمی خراب نه بوړی، نه گهر ولې نه وکاته ته نها له سهر نه و مه رله لټی ده پر سر ټټه وه.

پ/ له م حالته دا حوکمی و مستاننې دهرگا ده سکرده گان چیه؟

وه لآم:

یه کم وا باشته دهرگان ه لته گیرین و تا کوتای حالته که به رده وام بی، که به ته بیعه تی حال له باری بوونی نه م رنکخه رانه ی خوار موه دا ماوه یه کی رور ناخیه نی:

۱- نه گهر نه خوشی کتر نه بوو له سهر دهرگا که ماته ل بی و رنګار کړنی له سهر به کار هیتانیا ن و مستای.

۲- نه گهر به رده و لم بوونی نه م دهرگا ده سکرده لته خه رجی رور نه بوو.

۳- نه گهر که سوکاري نه خوشه که نه و مستاننې دهرگانیا ن پی باش بوو، به لکو نه مه خویه گورنکار یه ک رویدل.

۴- نه گهر زهر وره تی رنګار کړنی ژیا نی نه خوشی کتر پرینه وه ی و چاننې نه و نه دلمه زیندوه ی ژیا نیکی رووه کانه ده ژی.

یوه م: وا باشته دهرگا ده سکرده گان به ستریزین به ره چاو کړنی نه و رنکخه رانه ی خوار موه:

۱- نه گهر دهرگان کم و ده گمن بوون و نه خوشی تر هه بوو چاو مړولیا ن بوون.

۲- نه گهر به رده و لم بوونیا ن خه رجی کی قورسی ده خسته نه سستی نه خوش و که سوکاره که ی، به تاییه نه گهر خه رجیه که له باخه لې نه خوش بدری که مافی وهره سی پیوه به سترلوه.

۳- رله یاننې مړین و و مستاننې دهرگان به بریاری لیزنه یه کی پزیشکی پسپور بی، له بهر نه وه ی له بهر مه تر سیدلری بابه ته که نای پزیشک ته نها کار به رای شه خسی خوی له باره ی گهر نه وه ی نه خوش یو ژیا نی سروشتی بکا.

پاڻي پيئڻ تي به پريتهوه ڀان چانڊني نه ناهي جهڙي مڙو ٻيو رڱگرڱرڱي ڙياني نه خوش؟
 وه لاءِ: ڪاٿي پيڻهه به (دخ) مه عازي ڪوري جه به لي پا لاوت ٻو نه وهي ڪاروباري موسلماناني له
 يه من پي بسپيڙي، نه ڦٽي لوهه ريڪرن و تولاي فيقيهي نه وي ٻو چارهه سري ڪيڻه ڪان باقي ڪردوهه و
 لئي پرسى: نه گر ڪيڻه يه ڪه هاته به ردمت چوڻ لوهه ري ده ڪيت؟ گوٽي: به پئي ڪٿيبي خوا لوهه ري
 ده ڪم. گوٽي: نه ي نه گر له ڪٿيبي خوا ده ته پيڻهه وه؟ گوٽي: به سونه تي پيڻهه به ري خوا. گوٽي:
 نه ي نه گر نه له سونه تي پيڻهه به ري خوا وه نه له ڪيبي خوا ده ته توڙيه وه؟. گوٽي: ئيجهه ده به ري
 خوم ده ڪم و ڪه مته رخه مي ناگم. پيڻهه به ري خوا به ده ستي له سنگي دا و فره موي: سو پاس ٻو خوا
 ڪه نيزر لوي پيڻهه به ري خوا ي سه رڪه و توو ڪريوه ٻو نه وي پيڻهه به ري خوا يئي خوشه ^(۱).

لەو مێژوومووە ئەم زنجیرە بەنێشی شەریعیە بوومە پلان بۆ گەڕانەوە بۆ سەرچاوەکانی ئەحکام. قورئان یەکەم، سوننەت دووەم و ئیجتیهاد سێیەم، قورئان وەک گوتمان دەستورێکە هەمەکیەکان (کولیات)ی تێدا و ئەقڵی یاسپۆران سەریشت کردووە بۆ گەڕانەوە جووژناوەکان بۆ ئەو کولیاتانە.

سوننه تیش روونکرینه وهی قورئانه وهه ندی سەرچاوهی سهبارته بهم بابته تیدا دهئۆزینه وه، وهک بهولجبرکینی دهرمانکرین، که چاندنیش دهرمانکرینه . ههروهها وهک ئیقرارکرینی به (سونتهی تهقریری) به چاندنی نهندمی کانزله زێڕ و زێو وهیتر له جهستهدا، ئیمه له نههلی ئیجتیهاد نین تا بلتین ئیجتیهاد به رای خوێمان دهکین، لهبهرنهوه دهگهڕێنهوه بۆ ئهو بیده فیهقهیه مهزنه ی فیهولانی شهریعت بهجتیان هینشتوه، که نهگهڕ بهباشی وهبهر بهیترێ تهوولی جیهانی له ریکهستنی ژاندا دهوله مهند دهکا، نهگهڕ ئهو فیهولاننه له سهردهمی ئهم دههتیره زانستهانهدا برژانایه بۆ ساتیک دوول نهدهبوون له روونکرینه وهی حوکه کانیان به شیوهیه که لهگهڵ پیدلویستی و پهڕ سه نه نه کانی ژاندا بگوجین وه لهگهڵ رۆحی دهقه شهریه کانیشتا لیک نهدهن، بهلام لهم بابهدا تهنا رێسا شهریه گهشتیه کانیان بۆ بهجی هینشتوین که له دهقه کانی قورئانی پیروو سونتهی پیغه مبهر بوخته یان کرپوون، لهوله (۳):

١- الضرورات تجيز المحظورات.

^(١) رواه أبو نؤود الطيالسي: ١٤٥٢، ومن طريقه البيهقي في السنن الكبرى: ١١٤/١٠، ورواه الإمام أحمد في مسنده: ٢٤٢ و ٣٣٦/٥.

ورواه الطبراني في المعجم الكبير: ١٠/١١٩.

(۴) نوویار مکرینده ی نوو رسانیانه لهر به یو منفسانه به باته کوه، نوویار مکرینده یوش زمریقه.

۲- الضرورات تقدر بقدرها. (زهروره ته کان به پیتی بایه خیان مه زنده ده کریڼ).

۳- الضرر یزال. (زیان لاده بری).

۴- الضرر لا یزال بمثله. (زیان به هاوشیوهی خوی لاتاری).

۵- إذا تعارضت مصلحتان یرجح أهمهما. (نه گهر یوو بهرزه ووهندی تیک گیران گرن گتره که یان هه لده بژیږی).

۶- إذا تعارضت مفسدتان یختار أهونهما شرأً وضرراً. (نه گهر یوو خراپه تیک گیران کامه یان خراپه و زیانی که متر بی ټه ووه یان هه لده بژیږی).

۷- إذا تعارضت المصلحة والمفسدة، یكون درء المفسدة أولى من جلب المصلحة، ما لم یکن تفویت هذه المصلحة اکثر فساداً وضرراً. (نه گهر بهرزه ووهندی و خراپه تیک گیران، لادانی خراپه پیش هیئانی بهرزه ووهندی که ده خری به و مه رجی له ده سستانی ټه و بهرزه ووهندی خراپه و زیانی زیاتر نه بی).

سهرجه م ټه شتانه به ټه قلی ساغ ده رک ده کریڼ. عیزه بن بن عه بنولسه لام له کتییی (قواعد الاحکام فی مصالح الأنام)^(۱) دا ده لی، زوری بهرزه ووهندی و خراپه گانی دنیا به ټه قلی زانرلون، له بهر ټه ووهی به پیتی زوری شه ریعه ته کان یووړخسته ووهی خراپه په تیه کان له گیانی مړوق له که سیریش په سهند و باشه، هه ووه ها پیشخصتی زلترینی بهرزه ووهندی کان په سهند و باشه و ده لی: (هرچی ټه ووهی به ده سته ټانی بهرزه ووهندی که بی خراپه کرنی هه ندیکی نه بی نه کری، وهک برینه ووهی ده ستی بلخورو یو پارلستنی گیان نه گهر سه لاهه تیبوونی زلتر یوو، ټه و برینه ووهی بروسنه)^(۲).

له روانگی ټه ووهی باسما ن کرد ده کری بگینه حوکی شه ریعی یو برینه ووه و چاندنی ټه ندلماننی جه سته ی مړوق له بهر تیشکی ټه و رتسا گشتیانه دا. سهرچا ووه گانی ټه و ټه ندلماننه ی ده خولزی له جه سته ی نه خوشدا بنیژین به مه به سستی زنگار کرنی ژانی پیجن: بیگیان، ئاژهل، مړوقی زیندوو، مړوقی مړوو، مړوقیک حوکی مړووی هه بی.

(۱) ۵/۱.

(۲) ۵/۱.

په کم: چانننی نه ندمی کانزلی لروستکرو بۆ نمونه له پلاتین له جهسته ی نه خوشدا، هیچ مشومر له جائیزوونیدا نیه له بهرنه وهی له سرده می په یامه که خویدا پیاده کړوه.

دوهم: برینه وه و چانننی نه ندمی نارزل له جهسته ی نه خوشدا، به پنی نه م ورکړنه ومیه دهی:

۱- **نه گمر نژمله که گوشت حلال بوو:** چانننی نه ندمی وهرگیرولتی به زیندووی یان به سرپرلوی بهرهما رښتندلوه، نه ویش قیاس له سر حلالی خوارنی که نه م له پیشتره، به لام نه وهی له نارزلهی مرلر و مرده گیرئ له حاله تی زهرورهدا نه بی لروست نیه، نه ویش قیاس له سر نه وهی خوارنیشی تمنا له حاله تی زهرورهدا لروسته ﴿إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ الْخَزِيرَ وَمَا أَهْلُ لِقَائِهِ إِلَهَ بِهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ﴾^(۱).

۲- **چانننی نه ندمی نه م نژمله لانهی گزشتیان هرله وه که بهرلر و سهگ و پشيله و نهو چورانه:** له حاله تی زهرورهدا و نه بوونی به نیلدا نه بی لروست نیه، له بهر نهو نایه ته ی سره موه له حاله تی پیوستی زهروردا جائیزه، نیام عیزه نین دهی: (نه گمر خړاپه په تیه کان کړوونوه نه گمر کرا نوور بخړینه وه نووریان ده خهینه وه، نه گمریش نه تولرا هه موویان نوور بخړینه وه، خړاپترین و پاش نهو خړاپتر نوور ده خهینه وه)^(۲).

سپینه م: برینه وه و چانننی نه ندمی مړو له زیندووه کان

۱- **گولستوهی نه ندمی که شوی تکی جهسته ی مړو نهو بۆ چانننی له شویتیکیریا:** پیم وانیه نه م مشومرک له سر جائیزوونی ه بی، وه وهرگرتی هندی پیستی دهستی و چانننی له روومه تیدا به م بهستی جولکاری، یان وهرگرتی خوینته ی رانی بۆ چانننی له نیلدا له کاتی پیوستی.

۲- **برینه وهی نه ندمی که سیک بۆ چانننی له په کیکیتریا:** نه سل جائیزه بوونه به لام وه که له لویرین له م نه سل و وه روخسه تیک که زهرورهدا شیری ده یخوای، ده کړئ له بهر تیشکی رښا شیرییه گشتیه کاند به جائیز لېږنئ نه گمر نه م مریج و رنکخه رانه ی خوارموه ه بوون:

أ- زهرورهدا ه بی که بخوای بۆ رزگارکرنی نه خوش نهو کاره بکړئ.

^(۱) سورة النحل: ۱۱۵.

^(۲) قواعد الاحکام فی مصالح الامام، سرچاوه ی پیشوو: ۱/۳۹.

۲- بىر يار و سەرپەرشتى لىزىنە يەككى پىسپۇر لە يەككىك لەو نەخۇشخانانەى بۇ نەشتەرگەرگە كە لەبارە .

۳- تىننە پەرىن لە سنوورى زەرورەت و گەمەنە كىرىن بە تەرمى مەدوۋە كە لەبەرئەوۋەى زەرورەتە كانىش بە ئەندازەى خۇيان مەزەندە دەكرىن .

۴- بوۋى مۆلەتلىكى پىشومەخت لەلايەن كۆچكۈرۈۋە بە ۋەسىت يان بەخشىن، ۋەسىتكرىن بە مال ۋە بە غەيرى ماللىش جاشىزە .

بۇيە ناگوتىرئ لە مەرجەكانى ۋەسىت ئەوۋە ۋەسىت لەبارەۋە كرلۇ مالىكى بەكەك ۋە بەردەست (مەقوم) بى، ئەندى نەخۇشش لەبەر رىزەكەى (مەقوم) نى، لە حالەتى نەبوۋى ئەۋەدا بۇ زەرورەت مۆلەت لە ۋەرسەكەى ۋەردەگىرئ ئەگىنا ئەۋان خاۋەنى ئەۋ ئەندامانە نىن، ئەۋەش شىتلىكى نەبى نايەخشى، بەۋ مەرجەى مۆلەتلىكە بەبى بەرلەرى .

پىتچەم: بىر نەۋە ۋە چاننى ئەندى مۆۋە لەۋكسانەى حوكمى مەدوۋان ھەيە، ئەۋەش سى دەستەن:

دەستەى يەگەم - ئەۋەى خويىنە لەل كرلى لەبەر ئەنجامدانى تاولىك كە سىزگەى لەسپدارەدە . بۇ رىگەدان بە بىر نەۋە ۋە چاننى ئەندامانى ئەم دەستەى مەرجە سەرچەم ئەۋەرج و رىكخەر (زايىتە) لە بۇ بىر نەۋە ۋە چاننى ئەندامانى ئەۋەزىندەى حوكمى مەدوۋان ھەيە بىتە دى، جگە لەۋەى پەيۋەندى بە سەلامەتى ژيانانەۋە ھەيە .

دەستەى نوۋەم - ئەۋەى بەۋى ھىزىكى بىتەمانەۋە لە حوكمى مەدوۋان بى با سەرچەم ئەندامانى جەستەيشى ساغ بن و تەندروستى تەۋلۇ بى ۋە خويىنە لەل كرلۇ نەبى . زەرەكشى دەلى^(۱): (لەۋەى ھەستەكان ساغ و ژيان سەقامگىر ۋە جۈلە ئىختىارى بى ۋە مۆۋە تىيدا حوكمى مەدوۋان بىر تى ۋەك ئەۋ كەسەى كەۋتۈتە دەريايەك رىزگارىۋى نى ۋە لەم حالەتەدا تۈبە بكا، ئەۋ لەم بارەدا تۈبەكەى قىۋل ناكرى، مالاكەى لىلەش دەكرى ۋە ئەۋەكانى مەرە دەكرى)^(۲)، بەلام لەۋۋى كرلەرىۋە ئەم حالەتە دەگمەنە، لەبەرئەۋەى ئەگەر بىتۈرئ ئەندامىكى لى ۋەرىگىرئ، دەشتولتۇرئ لە خىكان لە دەريا رىزگار بكرى .

^(۱) المنشور في القواعد، سەرچاۋەى پىشۋو: ۱۰۶/۲ .

^(۲) ۋە پاش تەۋۋىۋى عىدەمكىان .

دەستى سىيەم- ئەۋەي مېشىكى مېرىيى بەلەم ھەندى لە ئەندەمەكانى بەرئىانى دەستىكىرى
روۋەكى پارىزىگارىيان لە رىيان كرىيى، ئەم دەستەيە جىنى مشتومر و ناكوكىيە، لەم ھالەتەدا كار بە
بەرلورىكىرىن و ھەزەلەن لەئىتولان بەرئەۋەندى و خەلپەكاندا دەكرى، ئەگەر لەبەر تىشىكى رىسا شەرى و
زەنبارىيە پىزىشكىيەكاندا دەرگەوت بەرئەۋەندىيەكان زەلەن، ئەۋادەكرى ۋەك (ئىستىسنا) و رۇخسەت و بەم
مەرج و رىڭخەرنەي خوارەۋە بوتىرى جەئىزە:

- ۱- دەرچوۋنى بېرىرىكى كوتايى لە لىزەنەيەكى پىزىشكى بىتلايەنەۋە بە مېرىنى مېشىك و مەھاللى
گەرلەۋەي رىيان بۆي لە سنوۋرى تولىنى مۇقايەتەدا، بەلەم خوا تولىنى بەسەر ھەموو شىتىكا دەشكى.
- ۲- دەرچوۋنى بېرىرىك لە لىزەنەي ناۋىرلو كە رىزگاركرىنى رىيان نەخۇشەكە لەسەر ئەۋەندەمە
ۋەستارە كە بىنەازىن بېرىنەۋە، ھەروەھا بەۋەي تولىنى بەدەستەيتەننى بەئىلىش نىە.
- ۳- مۇلەتلىنى پېشەۋەخت لەلەين خاۋەننى ئەندەمەكەۋە بە ۋەسىيەكرىن يان بەخشىن لەكاتى
بوۋنى ھۆش و ئىدىرلىكى تەۋلىدا، لە ھالەتى ئەۋەپىرى زەرۋەتەدا تەنبا مۇلەتى بىنەمالەكەي بەسە.
- ۴- ئەندەمەكە بەيى بەرنەبەرىي، ئاسايە ئەگەر پادىشاھتەنەۋەيەك بە چاكە ھەيى بەيى مەرجى
پېشەۋەخت.
- ۵- بېرىنەۋەكە لە سنوۋرى پىۋىستىدا بىى لەبەرئەۋەي زەرۋەتەكانىش بە ئەندەزەي خۇيان
مەزەندە دەكرىن.

ھەلۋىستى ياسا لە بېرىنەۋە و چاندنى ئەندەمە مۇۋە:

رېژمەيەكى رۆرى دەۋلەتەننى نىيا ياساى تايەتەيان بۆ رىڭخستىنى نەشتەرىگەرىەكانى بېرىنەۋە و
چاندنى ئەندەمە جەستەي مۇۋە پىرۋەيەكەش بەناۋى پىرۋەيە ياساى ەرىيە يەكگرتوۋ بۆ
نەشتەرىگەرىەكانى چاندنى ئەندەمە جەستەي مۇۋە لىزەن، ئەۋىش لەسەر بانگەپىشتى ئەمىندارىيىنى گەشتى
بەپىۋەبىرىنى كارۋىارە كۆمەلەيتەكان و بەپىۋەبىرىنى كارۋىارە تەندروستى و رىنگەيەكانى ئەنجۈۋەنى
ۋەزىرەننى تەندروستى ەرىب زمارە (۱۹) لە خولى (۴۹) لە تشرىنى يەكەمى ۱۹۸۳.

ھەلۋىستى ياساۋانەرى عىراھى:

يەكەم: ياساى سىزەكانى بەركارى ئارا دەستەلەن لە جەستەي مۇۋە بەدەر لەۋ نۇخانەي بەپىي ياسا
مۇلەتەيان پىى لىرۋە، بە سىزەيەكى جىيەننى لىئاۋە كە بەپىي ياسا سىزا دەرى.

نووم: حالې حازر له عیږق - وک من بزلم - نوو یاسای بهرکار له م بارموه هه، په کیکیان:
یاسای (مصارف العیون) ژماره (۱۱۳) ی سالی (۱۹۷۰) که باس له چارهسهری یهک جوړ له
 نهشته رګر په کانی گولستنه وه و چانډنی نه نلمه کانی مړوډ دهکا نویش نه شته رګر په کانی پینه کرنی
 گلته ی چاوه، هه ندی نه خوځځانه ی بیاریکړویشی بۆ نه وه بیاری کړیوه وک (لبن لهیثم) و بیاری
 دلوه پاریزګاری له چاوه دهرهیترو لوه کان بکری بۆ نه وهی له کانی پتووستدا به کار بهیتړن. ماده ی
 نووهمی نه م یاسایه پیچ سهرچاوه ی بۆ دهستکووتنی چاوه به کله کله کان بیاری کړیوه، سیانیان
 په یو منډیان به دهرهیتانی چاو له مړیو لوه هه یه، بولنه که یتر چاوی شو کسانه خاوه نه کانیان
 و مستی له بارموه دهکن و دمیانه خشن، هه روه ها چاوی شو کسانه ی له پرووی پزشکیوه بریار
 دهری چاویان دهرهیتری.

هه روه ها یاسای نووم ژماره (۸۵) ی سالی ۱۹۸۶ په ک بریتیه یاسای چانډنی نه نلمه کانی مړوډ و
ریځکستنی نه شته رګر په کانی دهرهیتانی نه ولوی نه نلمه کانی مړوډ له به خشنه ران، به ره چاو کړنی نه م
مهرجانه ی خواره وه:

۱- کسی دهسته لګر نه هلیه تی نه ولوی و بهووستی خوی به نووسین ره زلمه ندی پیشان بدات.

۲- دهرهیتانه که به نامانجی چاره سهری.

۳- دهسته لګر تنه که بهی به رلنه ری.

۴- بوونی به رژه و منډیه کی چاره سهر کړن که نه گری سهرکووتنی زال ی.

۵- هیچ رنګه په کیتری پزشکی بۆ نه و چاره سهره نه یی جگه له پرؤسه ی برینه وه و چانډن.

پ/ مهلویت چیه له نه خوځځانه ی خوی یان کسوکارمکی رازی نابین چاره سهر وهریگری

له کتیککا نه گری نه وه بهیژه رووی پرووی متریسی گوره بیته وه؟

وه لام: مهلویت شریعتی نیسلا می و یاسا له م نه خوځځانه بریتیه له ناچار کړنی خوی و

بنه ماله کی به رژه بۆ وهرگرتنی چاره سهر و سز لانیان نه گره اتوو لهسره رته کړنه وه ی سووریوون. له

شریعتی نیسلا میا له بهر نه م به لګانه ی خواره وه:

۱- قورئانی پیرۆز به شیوه یه کی بنې نه هی له م رهفتاره کړیوه و به کاریکی حەرلمی لاناوه که مړوځ ناچار ده کړی بۆ ولایته یانی، له بهر نه وهی حەرلم کړن بریته به له دلوی نه کړنی کړد موه که وهک حه تم و نیلزم.

* خوا نه فرموی ﴿وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾^(۱)، نه م ره تکرینه وهیه له لایه ن نه خوښ و کسوکاره که یوه به فهوتان دنی نه خوښه که دده نری له پړوی نه نجام و ناکام وه مادام له بهر دهم مه ترسی گوره دا بی.

* خوا نه فرموی ﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ﴾^(۲)، نه م ره تکرینه وهیه کوشتنی نه فسه به بیونه هو.

۲- فرمانی پیغه مبه ری مه زن فرمانی ولج کړن و پا به نکرینه به چاره سه ر کړن.

۳- پارېزگار کړن له زیان ولجه و له پېنچ زهروریا ته که به که پېیان دموتری مه قاسیده زهروریه کان له شهریعتی نیسلامیدا و بریتن له پارېزگار کړن له تاین و زیان و مال و ناموس و نه قل.

۴- فیقولانی شهریعتی نیسلامی کړد ننگن له سه ر نه وهی څوکوشتن حەرله و څوکوژ له دنیا دا سزای له سه ر دهری نه گه ر هو لی څوکوشتنی دا، یان له تاخیره تا نه گه ر څوی کوشت، ره تکرینه وهی چاره سه ریش وهک څوکوشتنه.

۵- مافی مړوځ له گیانی خویدا مافیکی تاییه ت نیه که به کسی نه وه وه نو سایی وهک هندی له پیاوونی یاسا وا گومانیان بریوه، به لکو مافیکی هاویه شه له نیوان خوا و به نده دا (یان له نیوان کومه لگه و تاکا).

زانیانی نیسلام مافه گانیان بوسی بهش دابهش کړدوه:

بهشی بهکم/ نه مافانهی ساف هی خولن (یان مافه گشتیه کان)، که مافی خاوه ن سوودی گشتین له بهر مه ترسیلری و گرنگیان لرونه ته پال خوا، وهک مافی سزانی زیناکه ر و بزچ نیږ بی چ می، له تاییه مندی و جیا که ره موه کانی مافه گشتیه کان (یان مافه کانی خوا) نه وهیه ده ست لته لگرتن و لیخو شپوون و سولج قبول ناکن و بۆ و مره سه ناگو یز یتنه وه و له هه موو مړوځیکی بالقی ژیر دلوکرون، له بهر نه وهی ده چنه خانه ی فرمان کړن به چاکه و ریگر کړن له خړپه.

(۱) سورة البقرة: ۹۵.

(۲) سورة النساء: ۲۹.

بەشى نووم / ئۇ مافانەنى ساف ھى بەندەن (مافە تايىتەكان)، ۈك مافى مۇۋەلە مال و ئۆتۈمبىل و باخ و يىستانىدا، لە جياكەر مەھەكانى ئەمەيە: دەست لىتەلگرتن يان لىخۇشبوون و سولخ قبول ناكەن، بابەتە دللىيەكانى بۇ ۈرەسە دەگۈيزىنەۈە و تەنيا لە خاۋەنەكانيان و ئەولەنى نوپنە رايەتتيان دەكەن دلوا دەكرتن.

بەشى سىيەم / مافە ھاۋەشەكان لەنتوان خوا و بەندەدا (لەنتوان كۈمەلگە و تەك)، ئەگەر لايەنى سوۋدى گشتى زال بوولە ھۈكەكانىدا دەخريشە پال مافە گشتىەكان ۈك مافى پزىشك لە مومارەسەكرىنى پىشەكەيدا، كە مافى گشتى تىيدا زالە لەبەرئەۋە لەكەتتى پىۋىستىدا ناچار بە مومارەسەكرىنى پىشەكەي دەكرى، ھەرۈمە ۈك مافى مۇۋەلە ژياندا كە مافىكى ھاۋەشە لەنتوان ئەو و خوا يان كۈمەلگەدا و بۇي نىيە دەستى لى ھەلېگىرى يان نووچارى مەترسى بكا.

بەلام لە ياسادا ئەم رەتكىرنەۋەيە لەلايەن نەخۇش يان بىنەمالەكەيەۋە ۈك خۇكۇشتن ۈليە، ياسا ۈزەيەكان بەياساى سزكانى عىرقىشەۋە (م. ۶۰۸) كۈدەنگن لىسەر ئەۋەى خۇكۇشتن يان ھەول بۆدان ياخود يارمەتيدانى تاۋلىكە سزاي لىسەرە.

پ / گتۈگۈيەكى پزىشكى و شەرىعى و ياساى لىبارەى ئامرلە جۆرلۈجۆرەكانى رىگرتن لە سىگپى.

ۈلام: لەبارەى رىگرتن لە سىگپى:

رىگرتن لە سىگپى نوو جۆرە: ھەمىشەى و كاتى، ھەرەكەيشيان ئامرلنى جياۈل و ئامانجى جۆرلۈجۆرى خۇي ھەيە.

جۆرى يەكەم / رىگرتنى كاتى:

رىگرتنى كاتى چەند رىگەيەكى ھەيە، ھەنىكىيان لەلايەن مېردەۋە بەكار نېن ۈك ئەۋەى ئاۋەكەى بكانە دەرەۋەى زى، يان بىكانە كىسنىك كە بە چۈكەۋە بەستىرلەۋە، ھەنىكىيان لەلايەن ژنەۋە بەكار نېن ۈك بەكار ھىنانى دەرمانى سكتەبوون (مەنەكرىن)، ھەنىكىشيان لەلايەن پزىشكەۋە بەكار نېن ۈك بەستنى رەمەم بەشئەۋەيەكى كاتى و ئەۋشەتەنە، تاكە رىگە كە لە سەردەمى ھانتى ئىسلام و پىشەۋليانى مەزەبە فىقھيەكاندا ھەبوۋە بىرتى بوولە ەزل، ەزل: ئەۋەيە پياۋ لەگەل ژنەكەى جۈۋت بىي جا كاتى خەرىكە ئاۋى بىتەۋە دەكشيتەۋە و مەنيەكەى دەكانە دەرەۋەى زى.

حوکمی زنګرتن له سکپری به عمل له شریعتی نیسلا میدا:

یهګم: هیچ ټاکوکیه که لمنتوان فیقولاندا نیه که نهګر سکپری مترسی بز سهر ژبانی دلیک هه بور
دروسته به شتیویه کی کاتی زنګری لی بکری.

دووم: هیچ ټاکوکیه که لمنتوان فیقولاندا شریعتی نیسلا میدا نیه که نسل له نیسلا میدا منع کرنه،
منع کرن هه لاویرانه، به م به لګانه ی خوار موه:

۱- نامانجی بهر مته له هاوسه رګری تیر کرنی حزه سیکسیه کان نیه، به لګو وچه خستنه ومیه
له پیناو بهر د موبوونی ره چله کی مړوځدا.

۲- منع کرن له بهر هو ی ټابووری قه دهغه و حه رملکړوه به زور ټایه تی قوربان، له ولته خوا نه فرموی:
﴿وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةً إِمَّا لَنْ تُرْزَقَهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنْ قَتَلْتُمْ كَانَ خَطِئًا كَبِيرًا﴾^(۱). مهنیش به
نیعتیاری ټاینده پنی د مورتی ژوله (ولد).

۳- خوا مندلی وه زینه تی ژبان دروست کړیوه، وه که نه فرموی: ﴿الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ
الدُّنْيَا﴾^(۲).

۴- پیغه مبر فرمانی کړیوه به خولستنی ټافرمتی به سکوزا (لولود)، ولته نه ووی مندلی زوری ده بی،
وه که ده لی: (. . . تزوجوا الولود لولود فانی مکاتر بکم الانبیاء يوم القيامة)^(۳). زوری مندلیوونی
ټافرمتیش بهر له شوو کرنی به خزمه کانیدا دهر زلی.

سپیه م: حوکمی منع کرنی کاتی وه خوی به چاویو شین له پاساوه کانی زنګری کرن یان نه کرنی،
بابه ټیکی جی ټاکوکیه که لمنتوان فیقولاندا شریعتی له ورووه به سهر سی رادا دلبش بوون:
رای یهګم: به هه موو شتیویه که له شریعتی حه رله ټیتر ټاملز و هوکانی هه چی بن، نه مه رای
فیقولاندا زهیری به ټیابه ت ټین حه زمی زهیری^(۴)، که به کومه لی به لګی نه قلی و نه قلی
به رګریان لی کړیوه، له ولته حه بیسی جولمه کچی وه هب که ده لی: له لګل خه لکک ټاماده ی

^(۱) سورة الاسراء: ۳۱.

^(۲) سورة الکهف: ۴۶.

^(۳) نيل الاوطان: ۱۱۸/۶.

^(۴) ينظر لمطی: ۷۰/۱۰ وفيه (ولا يحل العزل عن حرة ولا عن لمة برهان ذلك عن عائشة لم المؤمنین عن جملته بنت وهب لخت
عکاشة قالت: حضرت رسول لله ﷺ في ناس سألوه عن العزل فقال رسول لله ﷺ ذلك الواء الحظي وقرأ (ولما المؤدة سالت
بأي ننب قتلت)).

لای پیغمبر بوو له باره یی عزله موه پرسیاریان لیکرد، نهویش گوتی: (لک الواد الخفی)^(۱) ولته موه زنده به چالګرینی شارلومه. (الواد) ولته د لېوښینی کچ له رنګر خاککا به زیندوویی وله تابه تی ﴿وَلَمَّا الْمَوُؤُتَةُ سَلَّتْ بِأَيِّ نَسَبٍ قُتِلَتْ﴾^(۲) وهرګر لوه.

رای نووهم: به پرهایی له شهره تدا جائزه نهویش رای زوری فیقولانی شافیه، به لګه یی ګورمیشیان نهوهمه محمود له عمتا بن جابرموه ریولمتی کړوه که دهلی: (کنا نعلز والقرآن ينزل)، له ریولته کی سوفیاند هاتوه: (کنا نعلز والقرآن ينزل لو كان شيئاً ينهي عنه لنهانا عنه القرآن)^(۳) (ولته: نیتمه عزلمان ده کرد و قورئان دلمه زی، نه ګر شتیکی قه دهغه بوویه قورئان رنګری لیده کریږي)، له فهرموده یه کیترا (کنا نعلز علی عهد رسول الله ﷺ فبلغ ذلك نبي الله فلم ينهنا)^(۴). نهو ییده نګوونه به لګه یه له سر نهو هی دروسته و نه ګر حرام بویه رنګری لیده کرد.

له سه حیجی موسلیمیشدا^(۵) هندی چه دیسیتر هاتوون زوریان به لګن له سر نهو هی دروسته، که بولر نه باسیان بکه ین، چه دیسه کانی رنګر داند له چه دیسه کانی قه دهغه کریږي به هیتر و زورتن.

رای سیته م/ ورکړنه موه یی بابه ته کیه، نهویش جمهور فیقولانی شهره ت په سندیان کړوه و ګوتویانه: نه ګر به ره زلمه ندی ژن و میرد بی دروسته، به لام به یی ره زلمه ندی ژنه که نابی له به ره موه یی مافیکی هاو به شه له نیولنیاندا و نابی میرد نیراده یی تاکړه ولنه یی خوی به پیښی، به لګه ییشیان نهوهمه عومری کوری خه تاب ګیرلویه تیه وه که دهلی: (نهی رسول الله ان ینعل (أي الزوج) عن الحره إلا بانها)^(۶). (ولته: پیغمبر یی خوا نه هی کړوه لهو هی عزله له ګل شافره تی تازاد بکری، به مؤله تی خوی نه یی).

(۱) سبل السلام: ۱۹۰/۳.

(۲) سورة التکویر: ۸-۹.

(۳) صحیح مسلم: ۱۰۶۵/۲.

(۴) صحیح مسلم، سرچلوه یی پیښو، لعه علی احکام الاحکام شرح عمده الاحکام: ۳۷۹/۴.

(۵) برونه: ۱۰۶۱/۲.

(۶) نبل الاوطار، سرچلوه یی پیښو: ۲۲۱/۶.

گوتويانه: ماناي پڇهولنه ئي ئم حه نيسه ئه وه به موله تي ژنه كه دروسته. هه روه ها له پتي قياسه وه دهگرت به لگه له سه ر نه وه ي منعكرني كاتي بهرزمه ندي هه روه لا دروسته جا چ وه سيله كه له ژنه وه بي وهك به كار هيتاني دهرماني رنگرتن له سكرپي، يان له پزيشكه وه بي وهك به مستني ره جم.

هه لوښتي ياسا له رنگرتن له سكرپي به شيومي هكي كاتي،

له ياساي سرلڪاني ولاتاني عه رهيدا شتيكم نه بوه ئم جوړه رنگرتنه قه دهغه بگا، جگه له ياساي سرلڪاني لوبناني كه رنگرتن له سكرپي به ره هابي قه دهغه كروه وبه تاوانتيكي دلناوه كه سزاي له سه ره.

به بوجووني له خو بو رولنه ئي ئمه رنگرتني كاتي وهك رنگرتني هه ميشه بي بوجو روه ت جانيژه و به بي زهرورته جانيژه نه، ئه وه يش به لگه پيڅ ناكوكه كان كو دهكاته وه.

جوړي نووه/ رنگرتن له سكرپي به نه رنگرتني په كيك له نوو هاوسه ركه به هه ميشه بي، ئمه پتي دهوتري نه رنگرتن (التعليم).

نه رنگرتني پياوڻ رنگه يه كي كونه بوجو رنگرتن له سكرپي يان رنگرتن له كاري سيكسي وله به ناويانگرتن رنگه كاني خه ساندنه (الخصاء)⁽¹⁾، ئم رنگه يه بابلي و تاشوري و فارسه كان بوجو مندا لاتي ديله كان كه به كويله دله منرن به كاريان دههيتا، ميسريه كانيش بوجو زنجيانه يان به كار دههيتا كه له سولن و شويتاني تروه دههيترن، پاشان ئه وه نه ريته بوجو ناني و رومانيه كان گويزر ليه وه.

خه ساندن رنگه ئه نه جامداني سيكس له پياو ده برتته وه، كار كه به شيويه كي برندنه و دلره قانه دهكرا، له ولنه برينه وه هه روه گون به دههيتان يان پانكرينه وه و سيسكرنيان، له ولنه بريني نه ندمي نيرينه ي پياو كه پي دهوتري (الجب)، زوريان له كاتي ئه وه كار هدا سويتان ده بوه و ده مرين. مه به مست يتيه شكرنيان بوو له سيكس كرني، ئمه جگه له وه ي به لاي ميسريه كانه وه سزاي زينا، به لاي تاشوريه كانه وه سزاي نزيكرني و به لاي بابلي و فارسه كانه وه سزاي ناپاكان خه ساندنيان بوو. مه سيحه كان له سه ده كاني ناوه رلستا بوجو كره كانيان به كاريان هيتاوه تا بينه راهيب، پاشان ئم نه ريته بوجو هه ندي ولاتير له روزه لاتي ناوه رلست گويزر ليه وه.

⁽¹⁾ خصي يخصي خصياً والخصي، ئه وه كسه يه گوني دههيترن، الخصية: هيلكه كونه و جهه هكي (خصي) يه.

شهریعتی ئیسلامی خهساندنې به تاوانیک لئاوه که سزای لهسهره، له بهرنهوهی نهشکه نجه دلتیکه که دروست نیه بهسر مړوځیان ناژه لیکدا بهتری و پیغه مبهری مه زن نههی لیکرېوه.

شیو مکانی نهزوک کردن له سهردهمی نویدا:

نهزوک کردن به پیتی ئامانجه کی بۆ سی شیوه دلبهش دهی^(۱):

شیوهی یه کم / نهزوک کردن بۆ چارمهسر: نهگر له پووی پزیشکیهوه دهرکهوت سکیچی ژبانی ئافرهت دمخاته مهترسی دهکری نهشته رگه ریه کی بۆ بکری که ئیتر بهرزیژی ژبانی نهزوک بۆ مادام مهترسیه که بهردهوام بۆ، له م باره دا نهگر نهزوک کردنه که به رهزله ندی ژنه که یان نهوهی نوینه ریه تی دهکا له کسوکاری کرا و له لایه ن پزیشکانی پسرپوره بپاری لهسر درا، نه پزیشکه که و نه ژنه که و نه هیچکام له ولنه ی بهشداریان له پرسه که نا کړېوه نه له شهریعت و نه له یاسا دا نه له پووی جهزلی و نه له پووی مهده نیوه بهرپرسیار نابن مانلم زهروره تی تهنروستی ئافره ته که ولی خولسته و ریگه یتر نه بووه، نهویش له رولگه ی نهو ريسا شهریه ی دهلی (نهگر نوو بهرزه ونه ندی تیک گیران گرنکتره کیان پیش دهخری و نهگر نوو زیان یان خراپه تیک گیران بۆ لالنی مهترسیدار تره کیان که م خراپ تره کیان هه لده برتری).

له ولاتانیتری ئانیسلامی دلگه له فهره نسا و ئینگلته را و ویلايه ته یه کگرتوه کان له رولگه ی کار کردن به زهروریاته تهنروستی کان په پرموی له مه دهکن، هه ندی ولاتیش به یاسا ریگه یان پیدلوه وه ک ئیتالیا^(۲).

شیوهی نووهم / نهزوک کردن له پیتلو پالته کرنی نهزولدا: نه مه به پیتی یاسا له ولاتانه ی کاری پیدمهکن به ژوره، وه ک دلتیمارک و سوید و نهرویچ و فنلندا و هه ندی ویلايه تی که نه دی، نه م شیوه یه له چارمکی نووهمی سه ده ی بیسته مدا سه ری هه لدا به مه بهستی پیاده کرنی لهسر تاوانبارانی ئالووده و لالوانی سیکسی و تووشبولن به په رکم و خاوه ن نهقله نه خوشه کان.

^(۱) الدكتور عبد الوهاب (المسؤولية الطبية الجنائية) گوڤاری: الحقوق والشریعة، سه ربه کولژی ماف و شهریعت له رنکزی کوهیت، ژماره ۲ سالی (۵) ۱۹۸۱: ۱۸۶۷ و یاشر.

^(۲) مهرومیکي یاسلی دهرچوه ۱۲/۱۹۴۲- الدكتور عبد الوهاب سهرچاوه ی پیشور.

نهلماڼاي نازي به ياسا سالي ۱۹۳۳ رنګهۍ پي دا يو لهناوړيدني هندی لهولنهۍ گوليه بهخهيايي نهولن بيګرېسي نهژدې نهلمانې دهشيويتن، بهلام پاش بهزني هيتلر له جهنګي جيهاني نووهدا پيروککه ههلو مشنرليوه^(۱).

هلوښتي شهرمعتي ئيسلامي لهم شيوه بريتيه له رهفزو حهرلمکړني له بهر نهوهۍ رنګهۍ کي نارېوا و يو بهديتاني ئامانجکي نارېويه، نه مېش بهپتي ريساي بهرگرتن به بيانو (سد النزل) لروست نيه، خو نهگر نهژوککړن له حالتهۍ نهووني زهرورميتکدا که موباحي بکا به نه خوشي لريژخايه ن حسيب بگين، نهوا سزاي نهوا تاوله له ولاتاني عره بيدا دهيرتتهوه. نه مې جگه لهوهۍ ده قتيکي ياساي عهرمي ئيسلامي نيه پاساوي بدت.

شيوهۍ ستيه/ نهژوککړن به مېهېستي سنوورلورکړني وچه (تحيد النسل): نهژوککړنيکي خوويستانه هندی کس به پالنهري جوړلو جوړ دميکن. نه مې کتشي نه مې سرده مېه بههوي تهقينهوهۍ دلنشتولن له جيهاندا، به شيوهۍ هندی دهولت که گهشي دلنشتوليان زوره وهک هيند و ئيتاليا وچين و ميسرهاني ددهن.

هلوښتي شهرمعتي ئيسلامي حهرلمکړني هرسۍ نهژوککړنهکېه مېهگر زهروره تیک هېي بيباته ژير خانۍ نهوهۍ خوا له باره يوه نهفرموي: ﴿فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ﴾^(۲)، هروهه له بهر نهو ريسا شهرعېش که دهلي (الضرورات تبيح المحظورات)، له بهر نهوهۍ جوړيکتر رنګرتن له سکپري هيه که دهکري يو چارمهري کتشي که پهناي يو بهري نهوېش مهنکړني کاتي به ئامرلزيکي کاتي، تا هرکات عوزه که نهما هوکمه که بگريتهوه يو ئهسلهکي.

هلوښتي ياسا:

وهک پيشت باسما ن کرد له ياساکاني ولاتاني عره بيدا ده قتيک نيه رنګرتن له سکپري قدهغه بکا جگه له ياساي سزلکاني لويناني بهرکار که له (م ۵۳۷) دهلي (هرکس به يهکک لهو ئامرلزنهۍ له هرونو پرگي نووهد و ستيه م له ۲۰۹۴ دا هاتون شتولزه ميکانيکيهکاني رنګرتن له سکپري وهسف يان بللوه بکاتهوه، يان پيشتنياري کرد بللوي بکاتهوه به مېهېستي بانگشه يو رنګرتن له سکپري، به مېهېکړن يو ماوهۍ سي مانگ تا ساليک وغهرلمهکړن له نيولن ۲۵-۱۰۰ ليره سزا دهري). هروهه

^(۱) يو رتيلري زياتر بوله تيزي ماستري نکتور جاسم افقه بهلونيشتلي: له باريرين (الاجهاض).

^(۲) لقرة: ۱۷۳

(م ۵۳۸) ی دهلې (بهه مان سزا سزا ده لری هه رکس، هه ماده یه که له مادلته ی بۆ رینگرتن له سکپری ناماده کرلون بفروشی یان بیخاته روو بۆ فروشتنی، یان بهمه بهستی فروشتنی له لای بی، یان بههه ر رینگه یه که بی ئاسانکاری بۆ به کارهینانی بکا).

دهمین ئهم یاسایه زیاده رموی له بابته قه دهغه کرنی سکپریدا کرپوه و سزای بۆ هه رکس لئاوه ئامرازهکانی ناماده بکا، ئهمه ییش سزایه له سهر تاوین بهر له وهی دهستی بی بکری، رهنگه له وهی کهوتیته ژیر کاریکه ی ئارسته ی کنیسه که رینگرتن له سکپری بهه موو شیویه که و بهه موو جورمکانیه وه قه دهغه دهکات.

پ/ کوتاهیتان به سکپری (له باریردن) له بهر هۆی پزیشکی. پزیشک چ کتیک رازی دهی به کوتاهیتان به سکپری؟ رلی شهرع و یاسا چیه؟

وه لام: کوتاهیتان به سکپری (له باریردن) دیارده یه که کومه لایته ی مەترسیداره و سالاته هه پرشه له ملیۆنان سک دهکات و گیانی هه زارین لیک ی نوو گیان ده فەوتینی. سه رجەم ئایه ئاسمانیه کان و یاسا و مزعیه کونهکانی ئاشووری و بابلی و فیرعونه کان و یۆنانی و ئایینی هیندی و بوولیی و ژۆریه ی هه ره ژۆری یاسا و مزعیه نوێکان حه رلمیان کرپوه. سهرلکانی له باریرینیش به گۆره ی ئه وه ی زه وره رته ته ندروستی و ئابووری و کومه لایه تیه کان خواستویانه، له توندیه وه به ره مو سوو ککرتن و هه لوه شانده وه په ره یان سه ندوه.

حوکمی شهرع و یاسا و پزیشکی له به ره ی له باریردن جیاوازه، هۆی جیاوازه که ییش پاش و پیشخستنی ماف و به ره ژه وه نسیه به ره یه که که وتوه کانه: مافی ئافرهت له ره مکرینه وه ی لایکایه تی، مافی کۆرپه له کاملبوون و تنیه ریوون به قوناغه سروشتیه کان ی ژانی مرقا، مافی کومه لگه له پیکهیتانی نه وه ی نوێ و رلایی له زاکرتنی به ره ژه وه نسیه که به سه ره یه که کیترا. ئهمه جگه له وه ته مومزه ی دهوری وشه ی (له باریردن) یان ده سته ولژه ی کوتاهیتان به سکپری لوه، که ئهم زلروه یه —هینده ی من برانم— تانیستا له لاین فیقولانی شهرع و زلانیانی پزیشکی و پیاوونی یاسا وه پیتاسیه یه که وردی بۆ نه کرلوه که شوینی تاو له که و قه به ره ی سهرکه له هه موو ئه و قوناغانه دیاری بکا که کۆرپه له له گه شه کرنیه وه له نوته یه که وه تا له لیکبوون پیندا تیده په ری، جگه له وه ی هه ندی فیقولانی شهرع و جیاوولزیان کرپوه له نیتولن حوکمی پیش گیان تیکهوتن و پاش ئه وه دا، به تاییه ته هه ندی فیقولانی جه عفری له

لباركرنى سزليكي تاييه^(۱) بۆ هر يهك له قوناغانه، هر وه ها جگه له ياساي سزلكانى سويلنى م ۲۶۲ كه جياولزى له نيتوان پيش و پاش جولانى سكه كا كروه.

ئوه روونه مروڤ وهك له قورئاغا هاتوه به تو قوناغا تيده پيرى، شه شيان كاتيكه كوربه له يه له سكى دليكيذا: له يه كه مدا سلاله من طين (ولته مهنى) سپيرم) وهيلكو كه يهك كه له خوراكيكى پيكهاتوو له قور و خاك پيكهاتوون، له نووه مدا نوتقه يهك پاش پيتاندى، له سيته مدا عهلهقه (پارچه يهك خويى بهستوو)، له چوله مدا موزغه (پارچه گوشتيك به نه ندره ي پاروويهك)، له پيئجه مدا ئيسكيك (قوناغى بروستبوونى ئيسك)، له شه شه مدا (بهستنه وهى ئيسك به گوشت)، له حوته مدا (گوزلن له زيانى رووهكى و نازه ليه وه بۆ زيانى ئينسانى به تيكه وتنى گيان له جهسته دا)، ئه مه وهك له فهرمووده دا هاتوه پاش تپه رپوونى (۱۲۰) رۆژ دمه پاش پيتاندى هيلكو كه له لايه ن سپيرمه وه، له هه شته مدا مدين پاش ژيان، له تويه مدا ژيانىكى هه تاهه تايى پاش مدين.

قورئانى پيرۆز باسى ئه م قوناغانه ي كروه و ئه فه رموى: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِّنْ طِينٍ، ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ، ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا عَلَقَةً مَّضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ، ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ لَمَيِّتُونَ، ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُبْعَثُونَ﴾^(۲).

جۆرمكانى له باريردن:

له باريردن به گشتى دوو جۆره: سروشتى كه ئيراده ي مروڤ هيج دهستىكى تيدا نيه وهك له خالته ي نه خوشتى يان لاولزى و يان شتى لهو جۆره، كه ئوه شه رعى و ياساييه له بهر ئوه ي ملكه چى به تاولن دنانيان نيه + ناسروشتى ئه وه يه ئيراده ي مروڤ به رسته و خو يان به بوونه هو دهستى له رووبلنيدا ههيه. ئه م جۆره نوو به شه: چاره سه رى و تاولنكارى.

به شى يه كه م/ له باريردى چاره سه ر (علاجى):

بريتيه له وهستاننى رهوتى سكه پرى له يه كيك له قوناغه كانيدا بهر له كاتى سروشتى له دليكوون، ئه وىش له بهر هو ي پزىشكى وهك تاكه ريگه بۆ رزگاركرنى ژيانى دليك به برپاوى پزىشكانى پسپۆر و

^(۱) وهك باشتر روون دمكرته وه.

^(۲) سورة المؤمنون: ۱۲-۱۶.

جیمتخانه، ئەم بەشە - بە برۆی من - لە شەرع و یاسادا مەشروعە لەبەر ژۆر هۆ که گرنکرینیان ئەمانەن:

۱- ژانی دلیک راستەقینە و ژانی کۆرپە لە مەزەندەییە، بۆیە کاتی بوونی ئەم دوولە تێک بگیری بەکەمیان بەسەر دوو هەدا نیتە هەڵبژێرن.

۲- مانەوی ژانی دلیک پاش لەبارێردن لای پزیشکانی پشپۆر دەگاتە رادەی گومانێ زāl، بەلام مانەوی ژانی کۆرپە لەبەرێردن لەگەڵ بوونی مەترسی بۆ سەر ژانی دلیک شتێکی جیگومانە، جا ئەگەر گومانێ زāl و گومان تێکگیران ئەوا بە کۆدەنگی ژانیانی شەریعت و پیاوانی یاسا بەکەمیان هەڵدەبژێری.

۳- کەسایەتی شەری و یاسایی دلیک راستەقینە و واقعییە، کۆرپە لە گریمانەیی بەلگەر لە نیدی یاسادا بەر لە لەدلیکبوون وەک نەبووایە. بڕگەی یەکم لە م ۲۴ لە یاسای مەدەنی عێراقی بەرکار دەلی (کەسایەتی مۆڤ بە تەولو لەدلیکبوونی دەست پێدەکات و بە مەزنی کوتایی دی).

۴- فێقولانی شەریعتی ئیسلامی - جگەر لە فێقولانی جەغەری - کۆدەنگێ لهر سر ئەوێ سزا (خوێنبايی) کوتاهیتان بە ژانی سک (کۆرپە) بە ئەقەست یان هەلە ۵/۵ سزا (خوێنبايی) کوتاهیتانە بە ژانی مۆڤ پاش لەدلیکبوون، خوێنبايی مۆڤ پاش لەدلیکبوون لە قەتڵدا سەد و شتر یان بەرانبەرەکیەتی بە پێی رای باو لە فێقی ئیسلامیدا، لەکاتی کدا خوێنبايی کۆرپە لە پێنج و شتر یان بەرانبەری ئەوێ.

لەبەر ئەم هۆیانە و هێتر ئەگەر لێژنەیی پزیشکی پشپۆر بیریاری دا بە پێی بەلگەر پزیشکیەکان رزگار کرینی ژانی دلیک لەسەر کوتاهیتان بە سکەکی وەستاو، دلیکە خۆی، یان لەباری ناتەوولی ئەهلیەتی دلیکە کدا نوێنەرەکی رازی بوو، ئەوا نەشتەرگەری کرین بۆ خستنی سکە کارێکە لەپووی شەرع و یاساوە مەشروعە و ئەو پزیشکی ئەو نەشتەرگەری پزیشکیە ئەنجام دەیات هیچ بەرپرسیارێتیکی جینائی یان مەدەنی لەو تاسەوولنەیی لێ دەکەوێت و ئەوێ سەر، لەبەر ئەوێ ئەو ولجی شەری و یاسایی خۆی جێبەجێ دەکا، چونکە رزگار کرینی ژانی دلیک ولجە و بەگۆڕەری رێسا گشتیەکانی ئوسولی فێقی ئیسلامیش ئەوێ ولجە لەسەری بوەستی ولجە، ئەنجامدانی ولجیش نە تاولە و نە هیچ سزایەکیشی هەیه. م ۳۹ لە یاسای سزاکانی عێراقی دەلی (لا جریمە إنا وقع الفعل قیاماً بولجب یفرضه القانون). (ولە: بەتاوان حسیب نیە ئەگەر کردەوێک بۆ راپەرانی ئەرکیک بوو که یاسا دەیسە پێتی).

بېشې دووم / لهباريردنی توانکارانه:

به پتی شهر و یاسا لهباريردن به تاونیک لدمرنی که سزای لهسره نه گهر نه م چور روکنه ی بهمهاتن: بوونی سک + بهکارهیتانی نامرزی نهوتو که بکری سک که لهناو بیا + جیابوونهوهی سک که له لیکه که + قهسدي جینانی. همدی له م چور روکنه کورمگیان لهسره، همدیکیکیان رای جیالوز لهبارمیانوه هیه به م شیومیه:

روکني يه کم - بوونی سکته سهرجه م فیقوانانی شهرعت بوونی سکيان به زهرور زنیوه بؤ لیرسینهوه له پووی قهزی و ناینیهوه، له باریکا سک نه می نه گهر بکهر که مبهستی تاوناکارانه ی هه بوو تمنا له پووی ناینیهوه لئی دمپر سرتیهوه، نه گینا نه له پووی ناینی و نه له پووی قهزیوه بهرپر سیار نایی. شایانی باسه فیقوانانی شهرعت دن به پیسلان بؤ تاوندا ناین، به لکو تاون بؤ تاونی تمولو و ناتمولو لبهش دهکن.

یاسای سزګانی عهرمی له حسیکرنی نه م روکنه دا نا کوکن، نه یاسایانه ی له حسیکرنی تاونی مه حال به پیسلان (الشروع) له تر کاریکری مزمی شه خیدان، له باری نه بوونی سککا سزګانی بګریان لهسر پیسلان په سمد کړوه، لهوله یاسای تونس (م ۲۱۶) و جهز لیری (م ۲۰۴) و مه غری (م ۴۴۹)، پدم وایه یاسای عیرقیش له (م ۴۱۹) وایه به به لگی (م ۲۰)، نه گرجی همدی له شروقه کاران پتیا وایه له لهباريرندا پیسلانی وهرنه گرتوه، له بهر نهوه ی زیاتر لهسر نافرمتی سکپر و مستاوه. یاساندنری میسری له (م ۳۶۴) و دلی { لا عقاب علی الشروع فی الاسقاط } . (وله ک سزا لهسر پیسلان له سکخستندا نیه).

روکني دووم - که پتی دموتری روکني مادی: بهکارهیتانی نامرزی نهوتو که بکری بینه هوی لهباريردن، وه ک دمرمان و بهکارهیتانی تونوتیری و نه شته گری. یاساندنری عیرقی له (م ۴۲۷/۱) و نه م نامرزانیه گشتانوه و دلی (به م نامرزانیک بی)، که نامرزه دموونیه کانی وه ک ترساندن ترسانیش دهگرتیه.

روکني سیمه - جیابوونهوهی کړپه له لیکي: نه م جمهوري فیقوانانی شهرعت ثیقرلیان کړوه به پتچولنه ی زهیری، که نین حرم دلی^(۱): نه م له حسیسه که ی پتچمبه ردا نه هاتوه کانی

^(۱) لمطی: ۲۸/۱۱.

سزای خستنی کړپه له ی روون کړدوه. جمهور را که یان به وه ته علیل کړپوه که له حالته ی جیانه بوونه ویدیا گومان له بوونی نروست دهی، حوکمیش لاسر گومان بینا ناکړی^(۱).

بوچوونی جمهور بو سدرده می خویان ئیحتیات تره، به لام رای زهیری بو نم سدرده نروست تره، له بهر نه وه ی له م سدرده مدا له پتی نامرله زانستیه نو ټکانه وه بهر له جیابوونه وه د وتولنی بوون و نه بوونی سک برلنی، له بهر نه وه یاسا و مزعیه کان بایه خیال به م روکته نه دلو، گرنګ کوتا هیتانه به سک و کړپه له که جا چ له لیکي جیا بوو یته وه یان نا، وه که له حالته ی مرنی دلیکا.

رویکی چولرم - قهس دی جینائی: فیقوانانی شهریه ت بایه خیال به م روکته نه دلو، به لکو گوتویانه: له باریرین وه که کوشته له به نه مقست و نیمچه نه مقست و هله دا، له ه موو باره کانیشدا سرلکی خوینبایه، به لام له باریکا قهس دی جینائی تیدا بی خوینبایه که له مالی تاولکار دهی، نه گهریش نه وه نه بو له مالی کسوکاره کی دهی. به لام فیقوانانی مالیکی بو نه وه ی له باریرین به تاولن دبیری و سزا بری نه میان کړپته مارج نه نامرلانه ی تیدا به کار نین نامه شروع بن، نه گینا به تاولن دلتانی و سزای لاسر نه^(۲).

سزای له باریرین له شهریه تدا:

له شهریه تی ئیسلامیدا سرلکه ته نیا دلایله، نه میش بو و مرسته به نه که بو گنجینه ی گشتی، که خوینبایه، به لام نایا نه وه سزایه یان قهر مپوو؟

همنی فیقوان گوتویانه خوینبای سزایه، هندیکیشیا گوتویانه قهر مپوه، رای زلش به برلای ئیمه سیفه تیکی نووسره ی هیه، سیفت و تاییه تمه ندی سزای تیدیه له و رووه وه به دق مهرنده کړوه و له کاتی دهست لته لگرتیدا سزایه کی ته عزیری جی ده گرتیه و پیویستی به جولانی سکالا نیه له لایان کسانو په یو منلر وه و به جیاولزی کسه کانیش ناگورپ. هروها سیفه تی قهر مپوی تیدیه له و رووه هی و مرسته به، له ولته یشه لاسر کسوکار بی، هروها ده کړی دهستی لی هلبگری^(۳).

^(۱) له م بابت مدا بپولنه: لشرح الصغیر مع الصلوی: ۳۸/۲، والمغنی لابن قدامة: ۷۹۹/۷-۸۱۶، فتح القدير: ۳۰۴/۱۰، الخلاف للطوسي: ۴۰۷/۲.

^(۲) لشرح الصغیر للدریر مع الصلوی: ۳۸/۲.

^(۳) بپولنه: المسؤولية الجنائية في الشريعة الإسلامية سی لکمر: ص ۱۲۲.

خوینبایی کورپه له تهلونیه به لکو ۵٪ له خوینبایی کورژلو پاش له دلیکبوون، به لام نهگر به زیندوویی جیا بیتوه به له باریردن و پاشان به وه مرد خوینبایی تهلو ولجب دهی، که به پتی رای باو له فیهی ئیسلامیدا سه د و شتر یان به رانبه ری نه وه یه، بهو پتیه ش خوینبایی کورپه له پتینج و شتر یان به رانبه ری نه وه یه له بهر نه بوونی (الغرة) له م سه رده مه دا^(۱).

نهگر له باریردن بووه هوی مرنی دلیکه که، له فیهی ئیسلامیدا رای زال نه وه یه مرنی دلیکه که به تاوینکی سه ری هخو دلامه ری و هه ری که سه ری هکی سه ری هه یه، به پتیه وه یه یاسا که مرنی دلیک به نوخیکی توندین بۆ له باریردن دلامه ری. فیهی تانی جه عه ری به پتیه وه یه جمهور بۆ هه ر قوناغیک له قوناغه کانی سه کپری سه ری هکی تابه تیان بۆ سه کستن تیندا دناوه^(۲).

سه ری له باریردن له یاسادا:

سه ری سه کستن یاخود له باریردن له یاسا کانی ولاتانی عه ره ییدا جیاوله له نیتوان توندکرن و سووککرن، له نیتوان به ند و زیندانی کانی ناسایی و کاری قورسا، نه مه جگه له سه را پاشکوکان وه ک قه ده غه کانی بکه له موماره سه کانی پتیه کی.

سه ری له باریردن له یاسای سه رلکانی ولاتانی عه ره ییدا به گویره ی نوخه توندین و سووکینه کان له نیتوان (۴-۳۰) سالدیه، بۆ نمونه له یاسای مه غرییدا (م ۴۴۹) له نیتوان (۱۰-۲۰) سالدیه، له حاله تی دووباره ییدا (۲۰-۳۰) سالا.

له نوخه توندینه کان: مرنی سه کپری به له باریردن و نه نجام ده ره که ش پزیشک یان دهرمانسازیک یان یاریده دهرانی پزیشک بی وه که په رستار، هه روه ها دووباره کینه وه (العود).

له نوخه سووکینه کان: ره زلمه ننی سه کپری، یان له باریرنه که له لایه ن خویه وه بی، یان له باریرنه که بۆ پاراستنی ناموس و نابو بی وه نه وه ی کورپه له له په یوه نه یه کی نامه شروه وه په یدا بووی. نه مه له (م ۳۲۴) یاسای ئورنی و (م ۳۹۴) یاسای لییدا هاتوه. هه ندی یاسا جیاولزیان نه کربوه له نیتوان

^(۱) لغرة بریتیه له بهنده یان که نیه که یان نه خه کی.

^(۲) لاطوسی فی کتبی: الخلاف ۲/۴۰۹، هه روه ها له: لروضة البهیة شرح للعة للمشفیه ۲/۴۴۴ کنا هاتوه: خوینبایی له ناویه ری کورپه له (۱۰) دیناره (دروکی کلزلی رتیه)، خستنی نوتقه (۲۰) دیناره، هی عه له قه (۴۰) وهی موزغه (۶۰) وه ئیسکا (۸۰) پاش ته لویوونی دروستکرانی و به ره گیان تیکوتن (۱۰۰) دیناره، پاش شه ریش خوینبایی ته لوه با له دلیکیش نه بووی.

هه ربوو حاله تی بوون یان نه بوونی رمز له هندیدا وهک یاسای جه زلیری (م ۳۰۴)، له هه ندی یاسادا وهک یاسای مه غریبی (م ۴۵۵) هاندهر بۆ له باریرینیش سزا ده بری.

له هه ندی یاسادا سزای هه رکه س ده بری ئامرازه کانی له باریرین بفرۆشی وهک یاسای کویتی (م ۱۲۷) و سوری (م ۵۳۶)، هه ندی یاسا ریگه یان به له باریرین له حاله تی زه وره تدا دلوه وهک رزگار کرنی ژانی لیک. (م ۴۵) له یاسای سزاکانی مه غریبی ده لی (سزا له سهر له باریرین نیه نه گهر زه وره متی رزگار کرنی ژانی لیک له مه ترسی ده یخواست کاتی پزیشکێک پاش ئاگه لار کرنه وهی ده سه لاتیکێ شیلری نه نجامی ببات). (م ۳۶۲) ی یاسای سزاکانی سو دانی و (م ۱۷۵) ی یاسای کویتی و (م ۳۰۸) ی یاسای جه زلیری و (م ۱۷۴) ی یاسای قه ته ری هه مان حوکمیان دناوه.

جی نلخه یاسا دله ری عیرقی له م (۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹) دا له چاره سه رکرنی تاوانی له باریریندا رۆر له م حوکمانه ی پشتگۆی خستوه.

پاش نه م کوششه له خۆ بوو له به که نلسۆزانه پششکشی هه رکه سیکم کربوه که به لایه وه گرنگه بزانی شه ریه تی ئیسلامی بۆ هه موو زه مان و شویتیک و له هه موو بواریک له بواره کانی ژاندا ده ست ده دا، له خوی رانا و دانا نه لایمه وه له روی جینانییه وه له سهر نه وه له یه ی تیندا کربومه لپیرسینه وه م له گه ل نه کات وهک خۆی به لیتی دلوه و نه فه رموی ﴿وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ فِيمَا أَخْطَأْتُمْ بِهِ﴾^(۱). هه روه ها نه فه رموی: ﴿لَا يَكُفُّ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا﴾^(۲). صدق الله العظيم.

رَبِّ زَوْجِي عَمِلًا وَلَا تُخَفِّنِي بِالْأَصْحَابِ

(۱) سورة الاحزاب: ۵.

(۲) سورة البقرة: ۲۸۶.

سمرچاومكان

تفسير القرآن الكريم

- ♦ الكشف للزغشري.
- ♦ جار الله محمود بن عمر.
- ♦ تفسير الفخر الرازي التفسير الكبير.
- ♦ الامام محمد الرازي فخر الدين ابن ضياء الدين (٥٤٤-٦٠٤هـ)
- ♦ مجمع البيان في تفسير القرآن.
- ♦ الشيخ ابي علي الفضل بن الحسن الطبرسي - طبعة بيروت.
- الحديث الشريف وشرحه
- ♦ صحيح مسلم.
- ♦ الامام أبو الحسين مسلم بن الحجاج القشيري النيسابوري (ت ٢٦١هـ).
- ♦ فتح الباري شرح صحيح الامام ابي عبد الله محمد بن اسماعيل البخاري.
- ♦ الامام احمد بن علي بن حجر العسقلاني (٣٧٣-٨٥٢هـ)
- ♦ نيل الاوطار شرح منتقى الاخبار من احاديث سيد الاخبار.
- ♦ الشوكاني محمد بن علي بن محمد مطبعة الحلبي.
- ♦ للنتقى شرح موطأ الامام مالك بن انس.
- ♦ تأليف القاضي ابي الوليد سليمان بن خلف الباجي الاندلسي (ت ٤٩٤هـ) - مطبعة السعادة مصر ١٣٣١هـ
- ♦ سبل السلام شرح بلوغ المرام من جمع ادلة الاحكام للحافظ ابن حجر العسقلاني.
- ♦ تأليف الامام محمد بن اسماعيل الصنعاني (ت ١٨٢هـ) - مطبعة عاطف.
- الفقه الحنفي
- ♦ الاختيار لتعليل المختار.
- ♦ الامام عبد الله بن محمد مجد الدين الموصلي (ت ٦٨٣هـ) - مطبعة محمد علي صبيح.
- ♦ بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع.
- ♦ الفقيه علاء الدين ابو بكر بن مسعود الكاساني الحنفي - نشر زكريا علي يوسف.
- ♦ تبين الحقائق شرح كنز الدقائق.
- ♦ الامام فخر الدين عثمان بن علي الزيلعي الحنفي - الطبعة الثانية.
- ♦ حاشية ابن عابدين (رد المحتار على الدر المختار شرح تنوير الابصار).
- ♦ العلامة محمد امين الشهير بابن عابدين - مطبعة البابي الحلبي.
- ♦ فتح القدير.
- ♦ الامام كمال الدين محمد بن عبد الواحد السيواسي المعروف بابن الهمام (ت ٦٨١هـ).
- ♦ مجموعة رسائل ابن عابدين.
- ♦ العلامة محمد امين.

الفقه المالكي

- ♦ بلغة السالك لاقرب المسالك للشيخ احمد الصاوي على الشرح الصغير لسيد احمد الدردير.
- ♦ تبصرة الحكماء في اصول الاقضية ومناهج الاحكام للقاضي برهان الدين ابراهيم بن علي بن محمد بن

- ♦ فرحون للمالكي (ت-٧٩٩هـ) بهامش فتح العلي للمالك.
- ♦ حاشية الدسوقي للعلامة الشيخ محمد عرفه على الشرح الكبير لأبي البركات سيدي احمد الدردير، مطبعة عيسى البابي.
- ♦ شرح الحرشي على مختصر سيدي خليل بن اسحاق (بهامشه حاشية الشيخ علي العدوي)، للعلامة أبي عبد الله محمد بن عبدالله بن علي الحرشي.

الفقه الشافعي

- ♦ تحفة المحتاج لشرح المنهاج، للامام شهاب الدين احمد بن حجر الهيتمي الشافعي.
- ♦ حاشية الباجوري، للعلامة الشيخ ابراهيم الباجوري على شرح ابن القاسم الغزي على متن الغاية والتقريب لأبي شجاع احمد بن الحسين بن احمد الاصفهاني، مطبعة عيسى البابي.
- ♦ المجموع، للنووي الامام ابي زكريا محي الدين بن شرف النووي.
- ♦ قواعد الاحكام في مصالح الانام، للعلامة عز الدين عبد العزيز بن عبد السلام، طبعة دار الجيل.
- ♦ مغني المحتاج، للشيخ محمد الشريفي الخطيب على متن المنهاج لأبي زكريا يحيى بن شرف النووي، مطبعة مصطفى محمد.
- ♦ المنثور في القواعد، للزركشي (بدر الدين محمد بن بهادر الشافعي).

الفقه الحنبلي

- ♦ المغني لابن قدامة أبي محمد عبد الله بن احمد بن محمد بن قدامة المقدسي الحنبلي (ت-٦٣٠هـ).
- ♦ فقه الامامية
- ♦ ايضاح الفوائد في شرح اشكالات القواعد للشيخ ابي طالب محمد بن الحسن بن يوسف المطهر الحلي، المطبعة العلمية قم.
- ♦ كتاب الخلاف في الفقه للامام أبي جعفر محمد بن الحسن بن علي الطوسي من كبار فقهاء الامامية، مطبعة تابان طهران.
- ♦ الروضة البهية شرح اللمعة الدمشقية للشهيد السعيد زين الدين الجبجي العاملي.

الفقه الظاهري

- ♦ المحلى، لأبن حزم الظاهري أبي محمد علي بن احمد بن سعيد بن حزم (ت-٤٥٦هـ).

فقه الزيدية

- ♦ التاج المذهب لاحكام المذهب للامام احمد بن قاسم اليماني.

القوانين

- ♦ القانون المدني العراقي رقم ٤٠ لسنة ١٩٥١.
- ♦ قانون العقوبات العراقي رقم ١١١ لسنة ١٩٦٩.
- ♦ قانون اصول المحاكمات الجزائية العراقية رقم ٢٣ لسنة ١٩٧١.
- ♦ قانون رعاية الاحداث العراقي رقم ٧٦ لسنة ١٩٨٣.
- ♦ قانون عقوبات جمهورية اليمن الديمقراطية الشعبية رقم ٣ لسنة ١٩٧٦.
- ♦ قانون العقوبات الجزائية / المملكة الأردنية الهاشمية رقم ١٦ لسنة ١٩٦٠.
- ♦ قانون العقوبات الجنائية / الجمهورية اللبنانية، طبعة ١٩٨١.
- ♦ قانون العقوبات الجنائية / الجمهورية العربية السورية، طبعة ١٩٨١.
- ♦ قانون العقوبات الجزائري لسنة ١٩٦٦.
- ♦ قانون العقوبات التونسي لسنة ١٩٧٦.
- ♦ قانون العقوبات السوداني، طبعة ١٩٧٤.
- ♦ قانون دولة الامارات العربية، طبعة ١٩٨٠.

- ♦ قانون العقوبات المغربي، طبعة ١٩٧٦.
- ♦ قانون العقوبات البحرين المعدل لسنة ١٩٥٥.
- ♦ قانون العقوبات الجنائية في سلطنة عمان ١٩٧٤.
- ♦ قانون العقوبات القطري، طبعة ١٩٧٤.
- ♦ قانون العقوبات / الجماهيرية العربية الليبية الشعبية الاشتراكية، طبعة ١٩٨٠.
- ♦ قانون الجزاء الكويتي رقم ١٦ لسنة ١٩٦٠.
- ♦ قانون العقوبات المصري رقم ٥٨ لسنة ١٩٣٧.
- ♦ القانون المدني المصري رقم ١٣١ لسنة ١٩٨٤.
- ♦ القانون المدني الأردني رقم ٤٣ لسنة ١٩٧٦.
- ♦ مجلة الاحكام العدلية، الطبعة الخامسة ١٩٦٨.

الشروح والمؤلفات القانونية الحديثة

- ♦ الوسيط، الدكتور عبد الرازق السنهوري.
- ♦ المسؤولية الجنائية، الدكتور محمد مصطفى القللي.
- ♦ الموجز في شرح قانون العقوبات - القسم العام، الدكتور محمود نجيب حسني.
- ♦ المجرمون الشواذ، الدكتور محمود نجيب حسني.
- ♦ شرح قانون العقوبات - القسم العام، الدكتور محمود محمود مصطفى.
- ♦ شرح قانون العقوبات العراقي الجديد، الدكتور حميد السعدي.
- ♦ اصول قانون العقوبات في الدول العربية، الدكتور محمود محمود مصطفى.
- ♦ شرح قانون العقوبات العراقي - القسم العام، الدكتور عباس الحسني.
- ♦ موانع المسؤولية الجنائية، الدكتور التوحي.
- ♦ نظرية الضرورة في الفقه الجنائي الإسلامي والقانون الجنائي الوضعي، الدكتور يوسف قاسم.
- ♦ اصول الالتزامات، الدكتور سليمان مرقس.
- ♦ نظرية الظروف الطارئة، الدكتور عبد السلام الترماني.
- ♦ الاجهاض (رسالة ماجستير)، الدكتور جاسم لفته.
- ♦ للمسؤولية الجنائية في الشريعة الإسلامية، دراسة مقارنة بالقانون، الدكتور مصطفى الزلمي.

المراجع في اصول الفقه

- ♦ التوضيح شرح التنقيح لصدر الشريعة (عبيد الله بن مسعود) مع التلويح للعلامة سعد الدين التفتازاني وحاشية الفري وحاشية ملا خسرو وحاشية عبد الحكيم، طبعة ١٣٢٢هـ.
- ♦ التلويح للعلامة سعد الدين التفتازاني على التوضيح شرح التنقيح لصدر الشريعة عبيد الله بن مسعود.

- ♦ كشف الأسرار على اصول البيزدي علي بن محمد.
- ♦ الفروق للقرافي، شهاب الدين أبي العباس احمد بن ادرس بن عبد الرحمن الصنهاجي.
- ♦ الموافقات في اصول الشريعة، للشاطبي ابراهيم بن موسى المالكي.
- ♦ اصول الفقه الإسلامي في نسيجه الجديد، الدكتور مصطفى الزلمي.

المراجع في علم المنطق

- ♦ البرهان للعلامة الشيخ اسماعيل مصطفى المعروف بشيخ زاده الكلبوني.
- ♦ تهذيب المنطق للعلامة السعد التفتازاني بشرح الحبيصي للشيخ عبيد الله بن فضل.